

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՔԱՐՏԵԶԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

АРМЕНИЯ В МИРОВОЙ КАРТОГРАФИИ

ARMENIA IN THE WORLD CARTOGRAPHY

Ռուբէն ԳԱԼՉԵԱՆ • Рубен ГАЛЧЯН • Rouben Galichian

2015

Հայաստանը համաշխարհային քարտէզագրութեան մէջ

Հայաստանն իր մշակութային և քաղաքական կազմաւորմամբ գոյութիւն է ունեցել աւելի քան 3000 տարի: Վերջին հազար տարիներին շրջապատուած լինելով ռուս, պարսիկ, թուրք, ինչպէս նաև կովկասեան այլ ցեղերի ժաղովուրդներով: Նա գոեատևել է հակառակ նրան որ իրեն շրջապատող շատ աւելի մեծ ուժեր ու պետութիւններ անհետացել են: Նրա գոյութիւնը նշւել է քարտէզագրութեան ծննդեան շրջանից ի վեր, յաճախ նաև նշելով նրա սահմանները՝ որոնք յետ ու առաջ են շարժւել ու փոփոխւել ըստ հայ ժաղովրդի քաղաքական իրավիճակի:

Այստեղ առաջին անգամը լինելով մէկ հատորի մէջ հաւաքուած կարելի է տեսնել հնագոյն ժամանակներից մինչև այսօր գոյութիւն ունեցող Հայաստանի շրջանին վերաբերող կարևորագոյն քարտէզները: Այստեղ են Հայաստանը ներկայացնող քարտէզներ, սկսած ամենահնից՝ մեր թւականութիւնից առաջ վեցերորդ դարի բաբելոնեան կաւէ սալիկից՝ որին հետևում են հին յոյն և աղեքսանդրիացի քարտէզագէտների աշխատանքները, ինչպէս նաև վաղ քրիստոնէական, իսլամական ու օսմանեան քարտէզները: Գրքում արտատպւած են նաև նրոպական կարևորագոյն քարտէզագէտների աշխատանքներից նմուշներ:

Այս հազւագիւտ քարտէզագրական գանձերը ի մի բերելու համար Ռուբէն Գալչեանը քարտէզներ է ընտրել Բրիտանական Գրադարանից, Ֆրանսիայի, Աւստրիայի, Միւնխենի քաղաքային գրադարաններից, ԱՄՆ Կոնգրեսի Գրադարանից, ինչպէս նաև Օքսֆորդի, Մանչեստերի և Իտալիայի տարբեր քաղաքների գրադարաններից ու թանգարաններից: Այստեղ հաւաքած են 128 քարտէզ ու պատկեր, որոնց ընկերակցում են տեղեկութիւններ՝ նրանց աղբիւրների, հեղինակների, պարունակութեան և առանձնայատկու-թիւնների վերաբերեալ, ինչպէս նաև 39 քարտէզի դետալներ: Հեղինակը ստեղծել է լուրջ գիտական և գեղարուեստական մի աշխատանք, որը յոյժ կարևոր է բոլոր նրանց համար, որոնք հետաքրքրուած են Հայաստանի, Կովկասի, ինչպէս նաև Օսմանեան ու Իրանական Կայսրութիւնների պատմութիւնով ու աշխարհագրութիւնով:

Армения в мировой картографии

Армения как культурное и политическое образование существовала более 3000 лет. На протяжении последних тысячелетий окруженная русскими, персидскими, турецкими, кавказскими племенами, она продолжала существовать, в то время, как многие соседние более крупные государства и образования исчезли. Существование Армении отмечалось со времени появления картографии, часто отмечались и ее границы, которые менялись - расширялись или сужались - в зависимости от политического положения армянского народа.

Впервые в одной книге собраны важнейшие карты с древнейших времен до наших дней, относящиеся к области Армении. Здесь показаны представляющие Армению карты, начиная с самой древней - вавилонской глиняной плитки VI в. до н. э. За ней следуют труды древнегреческих и александрийских картоведов, а также раннехристианские, исламские и османские карты. В книге помещены также образцы работ виднейших европейских картоведов.

Чтобы собрать воедино эти редкие картографические сокровища, Рубен Галчян выбирал карты из Британской библиотеки, Национальной библиотеки Франции, Национальной библиотеки Австрии, Мюнхенской городской библиотеки, Библиотеки Конгресса США, а также из библиотек и музеев Оксфорда, Манчестера и разных городов Италии.

Здесь собрано 128 карт и рисунков, которые сопровождаются сведениями об их источниках, авторах, об их содержании и особенностях, а также 37 деталей карт. Автор создал серьезный научный и художественный труд, который очень важен для тех, кто интересуется историей и географией Армении, Кавказа а также, Османской и Персидской империй.

Armenia in the World Cartography

Armenia as a cultural and political entity has existed for over 3,000 years. Buffeted for the last 1,000 years between Russians, Turks, Persians and the various peoples of the Caucasus, Armenians have remarkably survived the looming presence of much more powerful neighbours. The existence of the country has been recorded by map-makers since the beginnings of cartography - including the various configurations of the borders of the Armenian homeland which have shifted backwards and forwards with the political fortunes of its peoples.

This book, for the first time, brings together an extraordinary collection of maps from the earliest times into the modern era. It reproduces the most important representations of Armenia, from the oldest known version - a Babylonian clay tablet of the sixth century BC - to the renderings of Greek and Alexandrian cartographers, the early Christian maps as well as versions from Ottoman and other Islamic centers. Among the identified sixteenth and seventeenth century European maps.

In assembling the cartographic treasures in this book, Rouben Galichian has included maps from the British Library, the British Museum, the Bibliothèque Nationale de France, the Österreichische Nationalbibliothek, Bayerische Staatsbibliothek, the Library of Congress, the University of Bologna, the John Rylands Library and other sources.

With his detailed descriptions of the 128 maps appearing here and his introductory text, the author has produced a work of reference and artistic distinction, which will prove an essential tool to all who follow the history of Armenia, the Caucasus, the Ottoman and Iranian worlds, as well as to collectors and enthusiasts of cartography.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ
ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՔԱՐՏԵԶԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

АРМЕНИЯ
В МИРОВОЙ КАРТОГРАФИИ

ARMENIA
IN THE WORLD CARTOGRAPHY

Հեղինակ՝ ՌՈՒԲԷՆ ԳԱԼՉԵԱՆ
Автор РУБЕН ГАЛЧЯН
Author ROUBEN GALICHIAN

Երկրորդ հրատարակութիւն • Второе издание • Second Edition
2015

Նախաբան
Քրիստոֆեր ՈՒԱՔԵՐ

Предисловие
Кристофера Уокера

Preface by
Christopher J. Walker

Ռուսերէն թարգմանութիւնը Ալլա և Կարինէ Ալեքսանեանների
Русский перевод Аллы и Карине Алексанян

Գիրքը հրատարակուած է բարերար Պրն. Վարդան Ազատի Վարդանովի մեկենասութեամբ:

Книга издана при содействии благотворителя Вартана Азатовича Вартанова.

Publication of this volume has been made possible by the generous grant provided by Mr Vartan Azatovich Vardanov.

Copyright © 2015 by Rouben Galichian

The right of Rouben Galichian to be identified as the author of this work has been asserted by the author in accordance with the Copyright, Designs and Patent Act 1988.
All rights reserved. Except for brief quotations in a review, this book, or any part thereof, may not be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Էջադրումը՝ ՓՐԻՆԹԻՆՖՈ – Երևան, 2014
Дизайн ПРИНТИНФО – Ереван, 2014
Book design by PRINTINFO, Yerevan, 2014

Ի Հայրապետութեան Կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց,
Նորին Սուրբ Օծութիւն Տ. Տ. Գարեգնի Երկրորդի

При Патриаршестве Католикоса Всех Армян Гарегина Второго

In the Patriarchate of His Holiness Garegin the Second,
Catholicos of All Armenians

* * * *

Հրամանաւ Տ. Եզրասի Ս. Արքեպիսկոպոսի,
Առաջնորդի Ռուսաստանի և Նոր-Նախիջևանի թեմի

Повелением Главы Российской и Ново-Нахичеванской
Епархии Архиепископа Езраса

By order of Archbishop Yezras, Primate of the Diocese of the
Armenian Apostolic Church of Russia and New-Nakhijevan

* * * *

Ի Յիշատակ Հայոց Ցեղասպանութեան հարիւրերորդ տարելիցի

В Память столетия Геноцида Армян

In Commemoration of the Centenary of the Armenian Genocide

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Նախաբան	8/9	Предисловие
Հայաստան. Պատմական ակնարկ	10/11	Армения. Исторический очерк
Ներածական	13/15	Введение
Հայաստանի Քարտէզագրութեան համառօտ պատմութիւն	19/30	Краткая история картографии Армении
Աշխարհագրական անունների համառօտ բառարան	48/51	Словарь географических названий
Քարտէզների ցուցակ	57/59	Список карт
Քարտէզներ	65	Карты
Գրականութիւն	258	Литература
Անուանացանկ	260/264	Именной указатель

CONTENTS

Maps. A Preface to the original edition	9
Armenia: A Historical note	11
Foreword	15
A brief history of Maps of Armenia	41
Glossary of frequently used geographical names	54
List of maps	61
Maps	65
Bibliography	258
Index of Names	268

ՔԱՐՏԷԶՆԵՐ: Նախաբան

Քրիսփոֆեր Ուաքեր

Այս հատորում ներկայացւած քարտէզները, ինչպէս նաև կից ուսումնասիրութիւնը, փաստում են, որ հին քարտէզները ցուցադրական հետաքրքրաշարժ իրեր, կամ շրջանակւած և պատից կախելու համար ակնահաճոյ առարկաներ լինելուց աւելի՝ հիմնական և կենսական կարևորութիւն ունեցող նիւթեր են պատմութեան, գիտութեան և միջազգային առևտրի լուրջ ուսումնասիրութեան համար:

Առանց քիչ թէ շատ ճշգրիտ մի քարտէզ ուսումնասիրելու՝ անհնարին է ըմբռնել հին և արդի աշխարհի քաղաքական զարգացումները: Անհնար է արժէքաւորել իշխանութիւնների ուժի հենարանների դերն ու ազդեցութիւնը, առանց անդրադառնալու տարածաշրջանային առանձնայատկութիւններին և փոխ-հարաբերութիւններին: Իշխող և հպատակ շատ ազգերի անխոհեմ գործերն ու գժտութիւնները յաճախ ծագում են քարտէզների անիրազեկութիւնից (կամ շատ փոքր չափանիշով քարտէզներ դիտելուց): Թէ՛ պատերազմի և թէ՛ խաղաղութեան պայմաններում անհրաժեշտ են հնարաւորին չափ կատարեալ քարտէզներ: Պատմութիւնը հետազօտողների համար միշտ կարևոր է եղել ձեռքի տակ ունենալ ուսումնասիրւող տարածքի ճշգրիտ քարտէզը:

Ինչպէս լուսաբանում է ներկայ ուսումնասիրութիւնը, քարտէզագրութիւնն ու գիտութեան զարգացումը ընթացել են զուգահեռ. սկզբնական շրջանում արագ՝ Ալեքսանդրիայի յունական միջավայրում, իսկ յաջորդող երկար դարերի ընթացքին դանդաղ կամ մինչև իսկ ետընթաց զարգացումով, նախքան վաղ-ժամանակակից շրջանի գիտական մեթոդների և ուսումնասիրութեան երևան գալը:

Ծովային առևտրականները (կամ ծովահենները) կարիքն ունէին ամենաճշգրիտ ծովային քարտէզների և ներկայ ուսումնասիրութեան մէջ այդ քարտէզների գաղտնապահութեան մասին տրւած նկարագրութիւնը մեծ հետաքրքրութիւն է ներկայացնում:

Քարտէզներն ունեն նաև քաղաքական կարևորութիւն: Ներկայ ուսումնասիրութիւնը շատ օգտակար է առանձնացնելու իրականութիւնը կեղծիքից, ինչը նաև վերաբերում է հին քարտէզների վրայ «Հայաստան» անւան գործածւած լինել-չլինելու հարցին: Մինչև ԺԹ դարի վերջերը, «Հայաստան» եզրի ներկայութիւնը քարտէզագէտներին չէր անհանգստացնում: Հաւանաբար այդ ժամանակների քարտէզագէտներին ոչ ոք չէր հրահանգել խափանել որոշ աշխարագրական եզրեր: Հնարաւոր է նաև, որ նրանց իշխանաւորները դէռևս չէին կորցրել իրենց մարդկային խիղճը:

Այս կարճ, բայց կարևոր ուսումնասիրութիւնը վերյիշեցնում է մեզ ոչ միայն այն գործնական դժւարութիւնները, որոնք պիտի յաղթահարւէին նախքան ճշգրիտ քարտէզների երևան գալը, այլև պատմութեան, քաղաքական գաղափարների զարգացման և կամ առևտրի առաջադիմութեան ուսումնասիրութեան համար ձեռքի տակ քարտէզ ունենալու մեր օրերի կենսական պահանջը:

КАРТЫ. Предисловие

Кристофер Уокер

Представленные в этой книге карты, как и прилагаемое к ним исследование, свидетельствуют о том, что древние карты не столько являлись интересными, радующими глаз декоративными предметами, которые обрамляли и вешали на стену, а представляют собой важный, имеющий существенное значение материал для серьезного исследования истории, науки и международной торговли.

Без исследования более или менее точной карты невозможно понять политическое развитие древнего и современного мира. Невозможно оценить роль и влияние сил, служащих политической и военной опорой власти, без обращения к региональным особенностям и взаимоотношениям. Необдуманные действия и распри между многими господствующими и подчиненными нациями часто возникают из-за незнания карт (или же из-за использования карт слишком мелкого масштаба). Как в условиях войны, так и для мирной жизни необходимы насколько возможно более совершенные карты. Исследователям истории всегда необходимо иметь под рукой точную карту изучаемого региона.

Как показывает данное исследование, картография и развитие науки шли параллельно: в начальный период стремительно - в греческой среде Александрии, а в последующие долгие века – медленно или даже регрессивно, до появления научных методов и исследований раннего этапа современного периода.

Морские торговцы (или пираты) нуждались в самых точных морских картах. Данное в книге описание тайн этих карт представляет большой интерес.

Карты имеют также важное политическое значение. Данное исследование очень полезно для отделения реальности от вымысла, что также относится к вопросу об использовании на древних картах названия “Армения”. До конца XIX в. картоведов не волновало присутствие термина “Армения”. Вероятно, картоведам того времени никто не давал указания скрывать некоторые географические термины. Возможно также и то, что власть имущие, диктовавшие картоведам, тогда еще не потеряли совесть.

Это краткое, но важное исследование напоминает нам не только о тех практических трудностях, которые должны были быть преодолены до появления точных карт, но и о жизненной необходимости в наши дни иметь под рукой карту для изучения истории, развития политических идей или прогресса торговли.

MAPS. A Preface to the original edition

by Christopher J. Walker

The selection of the maps shown here, and the essay that accompanies them, prove that antique maps are far more than decorative curios, or quaint items to frame and hang on walls. Rather, they constitute vital and intricate elements at the heart of serious history, science and international trade.

No one can begin to understand the political developments of the ancient or the modern worlds without studying a reasonably accurate map. We cannot assess the logistics of power without consulting a representation of a region and its communications. The follies and misunderstandings of many n-ations, both ruling and ruled, have often derived from ignorance of maps (or from looking at maps with too small a scale). Both warfare and peacemaking require the best possible maps. Students of history need at all times to have access to a map of the area they are studying.

Map creating, as this study makes clear, parallels the development of science itself: rapid at the beginning, in the milieu of the Alexandrian Greeks, followed by many centuries of slow or even reverse development, before the dawn of scientific methods and observation in early-modern times.

Maritime traders (or indeed raiders) required charts of the greatest accuracy, and the account given here of the secrecy with which they were held is of great interest.

Maps too have a political significance. This essay is very useful in separating fact from fiction on the use or not of the term ‘Armenia’ in old maps. Until the late nineteenth century maps-drawers were relaxed about the appearance of the word ‘Armenia’. Maybe map-makers of those times had not yet been ordered to suppress certain geographical terms. Maybe too their rulers did not then have bad conscience.

This short but important study reminds us of the practical difficulties that had to be overcome before the production of accurate maps, and of the vital need today, in the study of history or the development of political ideas or the advancement of trade, to have a map ready at hand.

ՀԱՅԱՍՏԱՆ: Պատմական ակնարկ

Հայերը Հայկական Լեռնաշխարհի, որը գտնւում է Անատոլիայի, Պարսկաստանի և Կովկասի հարաւային շրջանների միջև, բնիկներն են և մաս են կազմում հնդեւրոպական մշակութային աշխարհի: Առաջին ռազմաքաղաքական կազմաւորումները այս տարածքում յայտնի են մ.թ.ա. երկրորդ հազարամեակի կէսերից (ինչպէս օրինակ խեթական արմատներ ունեցող Հայասան): Նախահայկական ցեղերը այս կազմաւորումների էթնիկ բաղկացուցիչներից մէկն էին, եթէ ոչ գերակշռողը: Նրանք կազմում էին նաև Հայկական Լեռնաշխարհի տարածքում դասական արևելեան տիպի պետութեան՝ Ուրարտուի (9-6-րդ դարեր մ.թ.ա.) բնակչութեան գլխաւոր բաղկացուցիչը: Ուրարտուի անկումից յետոյ, հայկական պետական կազմաւորումները շարունակաբար յաջորդեցին մէկը միւսին մինչև 5-րդ դարը (երբեմն ընդարձակ սահմաններով, որոնք գերազանցում էին անգամ Հայկական Լեռնաշխարհի տարածքը, ինչպէս որ էր մ.թ.ա. առաջին դարում՝ Տիգրան Մեծի օրոք): Չորսևկէս դարերի ընդհատումից յետոյ, հայկական պետականութիւնը վերականգնւեց 9-րդ դարի վերջին և գոյատևեց մինչև 11-րդ դարի կէսերը: Չնայած մի շարք փոքր հայկական իշխանութիւններ շարունակում էին գոյատևել Հայկական Լեռնաշխարհի տարածքում և չնայած Կիլիկիայի հայկական պետութեան առկայութեանը (12-14-րդ դարեր) լեռնաշխարհի սահմաններից դուրս, ազգային պետութիւնը որպէս այդպիսին վերականգնւեց միայն 20-րդ դարի սկզբին, երբ Արևելեան Հայաստանի տարածքում ձևաւորւեց Հայաստանի հանրապետութիւնը (1918-1920, շուրջ 60 հազ. քառ. կմ): 1920 թւականին ստեղծւեց Հայաստանի խորհրդային սոցիալիստական հանրապետութիւնը, որը, որպէս հետևանք Թուրքիայի և Խորհրդային Ռուսաստանի զաւթողական քաղաքականութեան, զբաղեցնում էր միայն 29,8 հազ. քառ. կմ տարածք:

Երկարատև չգոյութիւնից յետոյ պետականութեան վերականգնումը հնարաւոր դարձաւ, ի թիւս այլ գործօնների, նաև ոչ քաղաքական բնոյթի հզօր էթնոհամախմբող գործընթացների շնորհիւ, որոնք ապահովում էին հայերի գոյատևումը այն ժամանակաշրջաններում, երբ նրանք ընդգրկւած էին այլ էթնոքաղաքական կազմաւորումների մէջ (Պարսկաստան, Բիւզանդիա, Արաբական խալիֆայութիւն, Օսմանեան կայսրութիւն, Ռուսական կայսրութիւն, ԽՍՀՄ): Հայոց էթնիկութիւնը պահպանող երկու հիմնական գործօններն էին միաբնակ վարդապետութիւն դաւանող Հայոց ինքնուրոյն եկեղեցին (քրիստոնէութիւնը որպէս պետական կրօն ընդունւել էր Հայաստանում 301 թ.) և գիրը (հայկական այբուբենը ստեղծւել էր Մեսրոպ Մաշտոցի կողմից 405 թւականին):

Պետականութեան վերականգնմանն ուղղւած երկարատև պայքարը դրսևորման նոր ձև ընդունեց կապւած եւրոպական և ռուսական քաղաքականութեան Մերձաւոր Արևելք ներթափանցման հետ: Այս քաղաքականութեան լծակներից մէկը դարձաւ այսպէս կոչւած «հայկական հարց»ը, որը պաշտօնական միջազգային ճանաչում ձեռք բերեց 1878թ., շնորհիւ Սան-Ստեֆանոյի խաղաղութեան պայմանագրի և Բեռլինի կոնգրեսի: 1890-ականներից ի վեր մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմի սկիզբը Օսմանեան կայսրութեան հայկական բնակչութիւնը դարձաւ պարբերական զանգւածային ջարդերի և կոտորածների առարկա, տալով հարիւր հազարաւոր զոհեր: Առաջին համաշխարհային պատերազմը երիտթուրքական կառավարութեանը հնարաւորութիւն ընձեռեց լուծելու հայկական հարցը Թուրքիայի բնիկ հայկական բնակչութեան էթնիկական զտման ճանապարհով: 1915-1918 թթ. իրականացւեցին հայերի կոտորածներ և զանգւածային տեղահանութիւններ, այդ ջարդերի վերջին ալիքները հասան նաև հարաւկովկասեան որոշ շրջաններ, ինչպէս օրինակ Բաքու (1918) և Շուշի (1920):

Միջին դարերից սկսած, ի հետևանս օտար նւաճումների և պետականութեան բացակայութեան, ընթանում էր հայկական Սփիւռքի ձևաւորման գործընթացը: Ցամենայն դէպս, նրա շարքերը հսկայական չափերով աճեցին ցեղասպանութեան հետևանքով:

1980-ական թւականների վերջերին հայոց քաղաքական կեանքը մեծապէս պայմանաւորւած էր Լեռնային Ղարաբաղի (հայկական տարածք Ադրբեջանի կազմում) Հայաստանի հետ վերամիաւորմանն ուղղւած ժողովրդական շարժումով: Առաջին անգամ խորհրդային իշխանութեան պայմաններում 1990 թ. Հայաստանում կայացան ժողովրդավարական ընտրութիւններ: 1990 թ. օգոստոսի 23-ին ընդունւած Հռչակագրի համաձայն, Հայկական ԽՍՀ-ն վերանւանւեց Հայաստանի հանրապետութիւն, իսկ 1991 թ. սեպտեմբերի 21-ին կայացած հանրաքւեն հռչակեց անջատում ԽՍՀՄ-ից և անկախ Հայաստանի հանրապետութեան ծնունդը:

1915 թւականին Օսմանեան կայսրութեան ծրագրած և ձեռնարկած ցեղասպանութեան նպատակն էր հայերին բնաջնջել իրենց պատմական հայրենիքում ու ընդհանրապէս վերացնել այդ տարածաշրջանում: Այդ հրեշավոր քաղաքականութեան զոհը դարձան աւելի քան մէկ և կէս միլիոն հայորդիներ: Սակայն, հսկայեական ճիգերով և մեծ զոհաբերութիւններով Պատմական Հայաստանի հողերի շուրջ մէկ տասներորդի վրայ կերտւեց նոր Հայաստան, ուր ներկայում հիմնւած է և բարգաւաճում է անկախ Հայաստանի Հանրապետութիւնը: Այսօր Հայաստանը՝ որպէս երկիր, և հայերը՝ որպէս Հայաստանի քաղաքացիներ կամ հայկական Սփիւռքում բնակվողներ, մեծ դեր ու ներդրում ունեն զանազան գիտութիւնների, բժշկութեան և մշակոյթի տարբեր ոլորտներում, և աշխարհին ներկայանում են որպէս տարբեր երկրների հանրութեան կողմից յարգւած, մեծարւած և լիարժէք քաղաքացիներ:

АРМЕНИЯ. Исторический очерк

Армяне – коренные жители Армянского нагорья, которое находится между Анатолией, Персией и южными областями Кавказа. Они составляют часть индоевропейского культурного мира. Первые военно-политические образования на этой территории известны с середины второго тысячелетия до н. э. (например, Хайаса, имеющая хеттские корни). Протоармянские племена являлись одним, если не преобладающим, из этнических элементов этих образований. Они составляли также главную часть населения Урарту (IX-VI вв. до н.э.) – государства классического восточного типа на территории Армянского нагорья. После падения Урарту разные армянские государственные образования сменяли друг друга до V в. (иногда они имели обширные границы, превосходящие даже территорию Армянского нагорья, как, например, при Тигране Великом в I в. до н.э.). После перерыва, длившегося четыре с половиной века, в конце IX в. восстановилась армянская государственность и просуществовала до середины XI в. Несмотря на то, что ряд маленьких армянских княжеств продолжали существовать на территории Армянского нагорья и, несмотря на существование Киликийского армянского государства (XII-XIV вв.) вне границ нагорья, национальное государство как таковое было восстановлено только в начале XX в., когда на территории Восточной Армении образовалась Республика Армения (1918-1920 гг., около 60 тысяч кв. км). В 1920 г. была образована Армянская советская социалистическая республика, которая в результате завоевательной политики Турции и Советской России занимала всего 29,8 тысяч кв. км.

Восстановление государственности после ее длительного отсутствия стало возможным, наряду с другими факторами, благодаря мощным этнообъединительным процессам, не имеющим политического характера, которые способствовали выживанию армян в те периоды, когда они были включены в другие этнополитические образования (Персия, Византия, Арабский халифат, Османская империя, Российская империя, СССР). Двумя основными факторами, сохранившими армянскую этничность, были армянская самостоятельная церковь, исповедующая монофизитство (христианство как государственная религия было принято в Армении в 301 г.) и письменность (армянский алфавит был создан Месропом Маштоцем в 405 г.).

Длительная борьба за восстановление государственности приняла новые формы, связанные с проникновением на Ближний Восток европейской и русской политики. Одним из рычагов этой политики стал так называемый “армянский вопрос”, который получил официальное признание в 1878 г. благодаря Сан-Стефанскому мирному договору и Берлинскому конгрессу. С 1890-х гг. до начала Первой мировой войны армянское население Османской империи периодически подвергалось массовым погромам и резне с сотнями тысяч жертв. Первая мировая война дала возможность правительству младотурок решить “армянский вопрос” путем этнической чистки коренного армянского населения Турции. В 1915-1918 гг. были осуществлены погромы и массовые депортации армян. Последние волны этих погромов дошли также до некоторых южнокавказских областей, например, до Баку (1918 г.) и Шуши (1920г.).

Начиная со средних веков, в результате захватнической политики других стран и отсутствия государственности, шел процесс формирования армянского Спюрка (диаспоры). Ее численность колоссально возросла вследствие геноцида.

В конце 1980-х годов политическая жизнь Армении была во многом определена народным движением за воссоединение Нагорного Карабаха (армянская территория в составе Азербайджана) с Арменией. Впервые при советской власти в 1990 г. в Армении состоялись демократические выборы. Согласно принятой 23 августа 1990 г. Декларации, Армянская ССР была переименована в Республику Армения, а состоявшийся 21 сентября 1991 г. референдум провозгласил выход Армении из состава СССР и рождение независимой Республики Армения.

Целью запрограммированного и осуществленного Османской империей Геноцида в 1915 году было истребление армян на их исторической родине и полное уничтожение в регионе. Жертвами этой чудовищной политики стали более чем полтора миллиона армян. Но вопреки этому, величайшими усилиями и ценой больших жертв, на десятой части исторической Армении была воссоздана новая Армения, где ныне процветает Республика Армения. Сегодня Армения как страна и армяне, как граждане Армении, а также представители Диаспоры имеют свою лепту и вклад в разных сферах мировой науки, медицины и культуры и предстают пред миром как полноценные, уважаемые, почитаемые граждане разных стран.

ARMENIA: A historical note

Armenians (self-ethnonym hay) are the aboriginal inhabitants of the Armenian Highlands, located between Anatolia, Persia and south of the Caucasus, and form a part of the Indo-European cultural world. The first military-political formations were known here from the middle of the second millennium BC (e.g. the Hayasa of Hittite sources). Proto-Armenian tribes are believed to be one, if not the predominant ethnic component of these formations. They also formed the main component of Urartu (ninth to sixth centuries BC) – a classical Oriental-type state in the Armenian Highlands. After the fall of Urartu in the sixth century BC, Armenian state formations succeeded one another continuously up to the fifth century CE (sometimes with vast territories, even exceeding the area of the Armenian Highlands, such as during the reign of Tigran the Great in the first century BC). After four and a half centuries of interruption, Armenian statehood was restored in the late ninth century and existed until the mid-eleventh century. Though a number of small Armenian principalities existed in the Armenian Highlands and despite the Armenian kingdom of Cilicia outside of it (twelfth to fourteenth centuries), the national state as such was restored only in the beginning of the twentieth century, when the Armenian Republic (1918–1920, nearly 60,000 sq. km) was formed on the territory of Eastern Armenia. In 1920, the Armenian Soviet Socialist Republic was formed, which occupied only 29,800 sq. km – a result of the expansionist policies of Turkey and Soviet Russia.

After a lengthy period of absence, statehood was restored due to strong ethno-consolidating factors of a non-political character, which secured the survival of the Armenian people during those periods when they were included in other ethnic state formations (Iran, Byzantium, the Arabian caliphate, the Ottoman Empire, the Russian Empire, the USSR). The two main factors preserving Armenian ethnicity were the autonomous Armenian Church of monophysite doctrine (Christianity was adopted in Armenia as a state religion in 301) and the written language (the Armenian alphabet was created by Mesrop Mashtots in 405).

The perennial struggle for the restoration of the state took a new form of expression with the penetration of European and Russian policy into the Near East. One of the levers of this policy became the so-called 'Armenian Question', which gained official international recognition in 1878 after the San Stefano peace treaty and the Berlin Congress. From 1890 until the beginning of the First World War the Armenian population of the Ottoman Empire had been subjected to periodical mass pogroms and massacres, with tens of thousands of Armenians falling victim. The First World War gave the Young Turk government an opportunity to solve the Armenian question – by ethnically cleansing Turkey of the indigenous Armenian population. Between 1915 and 1918 massacres and mass deportations of Armenians were realized, the last wave of these massacres also touching some south Caucasian regions such as Baku (in 1918) and Shushi (in 1920).

From the time of the Middle Ages, the Armenian Diaspora had formed during periods of foreign invasions and in the absence of national statehood. However, its ranks were swelled immensely following the Genocide.

In the late 1980s Armenian political life was strongly stimulated by the movement for the reunification of Nagorno-Karabagh (an Armenian enclave within Republic of Azerbaijan) with Armenia. For the first time under Soviet rule a democratic election was held in Armenia in 1990. In accordance with the declaration ratified by Parliament on 23 August 1990, the Armenian SSR was renamed the Republic of Armenia, and on 21 September 1991 a referendum decided its secession from the USSR and the independent Republic of Armenia was re-born.

Genocide of the Armenians planned and perpetrated by the rulers of the Ottoman Empire and the Young Turks aimed at the cleansing of the region of Historic Armenia from its ethnic Armenian population. Over one and half million Armenians were the innocent victims of this heinous crime. Notwithstanding immeasurable human and economic losses, the Armenians were able to recreate a new Armenia on one tenth of their original homeland with huge effort and sacrifice, which presently exists and is prospering as the independent Republic of Armenia. Today Armenia as a country and Armenians from the homeland as well as those living in the Diaspora play a large role and have significant input in the sciences, medicine and various aspects of cultural activities all over the world. They are regarded as respected and honoured citizens by the international communities all over the world.

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ

Այս գրքի մասին մտածել եմ այն օրւանից, երբ 1976 թականին մի քանի հին քարտէզ գնեցի և սկսեցի մօտիկից ծանօթանալ նրանց հետ: Մտածում էի պատրաստել մի գիրք, որի մէջ հաւաքւած լինեն աշխարհահռչակ քարտէզագէտների կարևոր քարտէզների գոնէ մէկ մասը՝ որը վերաբերում է Հայաստանի շրջանին: Աշխատանքն սկսել էի, երբ ընկերներիցս մի քանիսը քաջալերեցին այս մտայղացումը: Պէտք է նշել, որ գիրքն առաջին անգամ լոյս է տեսել 2004-ին՝ անգլերէնով, «Հայաստանի պատմական քարտէզները» վերնագրով, որը փոքր յաւելումներով թարգմանել եմ հայերէնի:

Աշխատանքիս արդիւնքն այս հատորն է՝ որը գիտական աշխատութիւն կամ հետազօտութիւն չէ, ինչպիսին արել են մի քանի արժանաւոր պատմաբաններ ու քարտէզագէտներ: Սա պարզապես մի գործ է, որի մէջ ընդգրկւած են աշխարհի հռչակաւոր և կարևորագոյն քարտէզագէտների պատրաստած քարտէզներից մի քանիսը, որոնք վերաբերում են Հայաստանի ընդհանուր տարածքին: Ներկայացւած քարտէզներն այսօր կազմում են աշխարհի քարտէզագրական մշակոյթի աւանդութեան կարևորագոյն մասը:

Հետազօտութեանս ընթացքում աշխատել եմ գտնել հնագոյն քարտէզը, ուր նշւած լինի Հայաստանի (կամ Արարատ, Ուրարտու) անունը, այստեղից յետոյ անդրադարձել եմ յոյն և ալեքսանդրիացի աշխարհագրագէտների աշխատանքներին, միջնադարի, եւրոպական Վերածննդի և վերջապէս այսօրեայ աղբիւրներին:

Ընթերցողին ներկայացնում եմ նաև քարտէզագրութեան համառօտ պատմութիւնը, սկսելով հին ժամանակներից մինչև այսօր, նշելով քարտէզագրութեան և քարտէզ պատրաստելու մէջ եղած կարևոր փոփոխութիւններն ու զարգացումները, նաև տալով որոշ տեղեկութիւններ Հայաստանի քարտէզների և կարևորագոյն աշխարհագրագէտների ու քարտէզագէտների կեանքի ու գործունէութեան վերաբերեալ:

Հատորի քարտէզներին նայելով, կարդացողը կտեսնի, որ Հայաստան (Armenia) կոչւող երկիրը պատմականօրէն գտնւում է աշխարհագրական մի տարածաշրջանում, որը տեղադրւած է Կովկասեան լեռնաշղթայի հարաւում, Սև (Պոնտոսի) և Կասպից Ծովերի (Հիրկանեան կամ Թաբարեստանի Ծով) միջև, որը դարերի ընթացքում շրջապատւած է եղել հետևեալ երկրներով.

- Հիւսիսից սահմաններն են եղել Իբերիան-Վիրքը, Կոլխիդա-Կողքիսն ու Մեգրելիան, որոնք կազմում են այսօրւայ Վրաստանը
- Արևելքից՝ Աղւանքը (Կովկասեան Ալբանիա կամ Արրան), Դաղստանը, Շիրւանը, Թալիշը և այլն, որոնք այսօր միասնաբար կոչւում են Ադրբէջանի Հանրապետութիւն
- Հարաւ արևելքից՝ Պարսկական Աքեմենեան և Սասանեան Կայսրութիւններն ու նոյն երկրի Ատրպատական նահանգը, այսօրւայ Պարսկաստանը (Իրան)
- Հարաւ արևմուտքից՝ Տիգրիս գետը, Բաբելոնը, Քուրդիստանը և Ասորեստանը, որոնք կազմում են այսօրւայ Իրաքը
- Արևմուտքից՝ հնագոյն Լիդիան, Փռիւգիան, պատմական Բիւզանդիոնը, և Օսմանեան կայսրութիւնը՝ այսօրւայ Թուրքիան:

Աւելի քան 25 դարերի ընթացքում Հայաստանի սահմանները հսկայական փոփոխութիւնների են ենթարկւել և երկրի տարածքի չափերը փոփոխւել են, սկսած համահաւասար Գերմանիայի ու Ֆրանսիայի միասնական տարածքից մինչև միմիայն Բելգիայի տարածքի չափ: Բայց այս նիւթը պէտք է թողնել պատմաբաններին:

Հայկական Բարձրաւանդակը կամ Հայկական Լեռնաշխարհը երբեմն կոչւում է Արևելեան Անատոլիա, որը ճիշտ անւանում չէ: Չնայած որ Հայկական Բարձրաւանդակը գտնւում է Անատոլիայի արևելքում, այնուամենայնիւ դրա մասը չի կազմում: Հայկական Բարձրաւանդակը գտնւում է Անատոլիայի Բարձրաւանդակի արևելքում և նրանից բաժանւած է Սւազի (Sivas) և Կեսարիայի (Kayseri) շրջանի հովիտով: Հայկական Բարձրաւանդակի Անատոլիա անւանման հեղինակներն են Օսմանեան և Թուրքական իշխանութիւնները, որոնք ցանկանում են Հայկական որևէ անուն ջնջել Թուրքիայի սահմաններում գտնւող հողերից, և հանել «Հայաստան» և «հայ» անունները իրենց այսօրւայ տարածքից, ուր՝ մինչև 1915 թականը, հայերն ապրել են 2500 տարիներ ի վեր:

Մինչև 18-րդ դարը Օսմանեան ձեռագրերում, յատկապէս Մուստաֆա Իբն-Աբդուլլահի աշխատութիւններում (1609-1657), որը ճանաչւած էր «Քյաթիբ Չելեբի» կամ «Հաջի Խալիֆա» անուններով, և որն առաջին օսմանցի աշխարհագրագէտն էր, Վանի, Էրզրումի և Կարսի շրջաններն անւանւում էր Էրմանիստան (Հայաստան – տես պատ. 108, 109, 117, 120): Նրա ձեռագրի 41-րդ գլուխը կոչւում է «Արևմտեան Հայաստան», որն Օսմանեան գերիշխանութեան տակ էր գտնւում: «Էրմանիստան» անունը նշմարւում է նրա բոլոր աշխատութիւնների մէջ, բայց 19-20-րդ դարերում թուրքական նորատիպ գրքերում Հայաստան անունը աստիճանաբար վերանում է և տեղի է տալիս Արևելեան Անատոլիա անւանմանը: Պատ.117 քարտէզի մէջ կարելի է տեսնել, թէ ինչպէս թարգմանութեան ընթացքում Հայաստանի անունը փոքրացւել է և դարձւել համարեա աննկատելի: Այս անունների թուրքացումը այսօր այն աստիճանի է հասնում, որ 20-րդ դարի հրատարակութեան մէջ Չելեբիի գրքի 41-րդ գլխի վերնագիրը փոխւել է «Արևելեան Անատոլիա»ի: Նոյնիսկ Վանի, Էրզրումի և այլ արևմտահայերի գործած գորգերն ու կարպետներն անւանւում են «Արևելեան Անատոլիա»ի[1]: Այսօրւայ Թուրքիայում անտեղեակ զբոսաշրջիկների ունեցած այն գրքերն ու քարտէզները, որոնց մէջ Թուրքիայի տարածքի վրայ որևէ տեղ նշւած է Հայ կամ Հայաստան անունը, բռնագրաււում են:

Մուստաֆա Քյամալ Աթա Թուրքի մեծագոյն նւաճումներից էր գրաւոր լեզուն արաբատառից լատինատառ դարձնելը: Այդպիսով հին փաստաթղթերն ու արխիւները՝ ուր կային նաև հայի ու Հայաստանի անունները, Թուրքիայի նոր սերունդի համար միանգամից դարձան անընթեռնելի, իսկ վերատպւած գրքերում խմբագիրներն առանց որևէ դժւարութեան հանում են հայութեան հետ առընչւող որևէ նիւթ կամ անուն:

---

[1] *Տես Լոնդոնում տպագրւող ՀԱԼԻ ամսագրի ցանկացած համար:*

Ինչ վերաբերում է այսօրվա Ադրբեջանի Հանրապետութեան դիրքորոշմանը, ապա բավական է հիշել, որ մի քանի Ադրբեջանցի «պատմաբաններ»[2] աշխատում են փաստել, որ 19-րդ դարում հայերին Կովկասի շրջանն են բերել ռուսները և նախքան այդ դարաշրջանը Կովկասի հարաւի տարածքում ապրել են միմիայն աղւանները: Իսկ թուրք պատմաբաններն աշխատում են փաստել, որ թրքական ցեղախմբերը Փոքր Ասիայի՝ այսինքն Անատոլիայի բնիկներ են, որոնք այդ շրջանում բնակւել են աւելի քան 2000 տարի: Եթէ նրանց հաւատանք՝ ապա Հայաստանի ներկայութիւնը աշխարհագրական այդ շրջանում դառնում է հարցական, ինչին հակասում են հատորիս մեջ արտատպւած բոլոր քարտէզները:

Նոյնքան սխալ է նաև Հայաստանը (կամ նոյնիսկ Վրաստանն ու Ադրբեջանը) անւանել «Անդրկովկաս», որը նշանակում է Կովկասի այն կողմում գտնւող. այդ տերմինը աշխարհագրական տեսակէտից միմիայն ճիշտ է Ռուսաստանի համար, իսկ այլ երկրների տեսակէտից դա սխալ արտայայտութիւն է:

Մէկ այլ կարևոր կէտ, որին պետք է անդրադառնամ, այն է, որ թուրքական ցեղերի Հայաստան ներխուժումից յետոյ, երբ 14-15րդ դարերում կազմաւորւեց Օսմանեան Կայսրութիւնը, Հայաստանի և յատկապէս Մեծ Հայքի տարածաշրջանը յաճախ սկսւեց անւանւել Թուրքոմանիա: Այս տերմինը, որը գործածւում էր 17-18 դարերում և հիմնականում Թուրքիայում, հաւանաբար նշանակում էր «Թուրքական Հայաստան»: Նոյն ժամանակաշրջանի Արևմտեան շատ քարտէզագէտներ նոյնպէս օգտագործել են Հայաստանի այդ անւանումը (տէս Ինճիճեան, Վենետիկ, 1806, էջ 13): Սա Թուրքիա և Արմենիա բառերի խառնուրդն է, որոնք միանալով դարձել են Թուրքո-մանիա: Այս բառի գործածութիւնը վերացաւ 19-րդ դարասկզբից: (Տես պատ. 77)

Ընթերցողի ուշադրութեանն եմ յանձնում այն, որ երբ տեքստի մէջ նշել եմ «Իբերիա», նպատակս Կովկասեան Իբերիան կամ Վիրքն է, որը Կոլխիդայի (հայերէն՝ Կողքիս) և Մեգրելիայի հետ միասնաբար կազմում են այսօրւայ Վրաստանը: Իսկ «Ալբանիա» անունը նշում է Կովկասեան Ալբանիան, այսինքն Աղւանքը:

Բոլոր քարտէզներում և պատմական գրութիւնների մէջ մինչև 1918 թւականը Ատրոպատէնը (Ադրբեջանի նախկին անունը) կամ Ատրպատական շրջանը գտնւում է Արաքս գետի հարաւային ափին, այսօրւայ Հայաստանի և Իրանի սահմանի հարաւում: Արաքսի հիւսիսում գտնւող շրջանի «Ադրբեջան» անւանումը սկսեց օգտագործւել այն ժամանակւանից, երբ 1918 թւականին, Ցարական Ռուսաստանի անկումից յետոյ, Անդրկովկասեան երկրները՝ Հայաստան-Ադրբեջան-Վրաստան, ձեռք բերեցին կարճատև անկախութիւն: Այս երեք հանրապետութիւններից «Վրաստան» և «Հայաստան» անունները գոյութիւն են ունեցել դարեր, բայց «Ադրբեջան/Ազերբաիջան» անունը այս տարածաշրջանի համար մի նոր անւանում էր, վերցւած Արաքսի միւս ափին գտնւող՝ Իրանի «Ազերբայջան» (Ատրպատական կամ Ադրբեջան) նահանգի անւանումից: Ադրբեջան անւանում գտած նոր շրջանը, մինչ այդ, բաժանւած էր խանութիւնների: Այստեղի երկրամասերից ամէն մէկ շրջան կոչւում էր իր տարբեր անունով, օրինակ ինում՝ Աղւանք, ապա Դերբէնդ, Շիրւան, Դաղստան, Թալիշ և այլն:

Հատորիս մէջ պատկերւած քարտէզների մեծամասնութիւնը մի որևէ առնչութիւն ունի Հայաստանի հետ, սակայն դա չի նշանակում որ Հայաստանի շրջանի վերաբերեալ բոլոր քարտէզները ներկայացւած են այստեղ: Հատորիս մէջ վերատպւած քարտէզներն ընտրել եմ ըստ հետևեալ հիմունքների: Առաջինն այն է, որ քարտէզագրական տեսակէտից քարտէզն ունենայ իր արժէքը: Երկրորդ՝ որ դա լինի իր ժամանակի քարտէզագրութեան արժանի ներկայացուցիչը, և ապա քարտէզը ներկայացնի իր ժամանակի լաւագոյն առաջադիմութիւնները և ոճը: Այս նպատակով օգտւել եմ Բրիտանական Գրադարանի հսկայական հաւաքածուից, ինչպէս նաև Ֆրանսիայի, Իտալիայի և այլ երկրների գրադարաններից ու թանգարաններից:

Գրքի հիմնական գլխում ամէն քարտէզի հետ կայ բացատրական տեքստ, որն ընթերցողին փոխանցում է քարտէզագրի և քարտէզի չափերի, աղբիւրի և պատրաստման թւականի մասին մանրամասն տեղեկութիւններ: Դրան աւելացւած են բացատրութիւններ քարտէզի իւրայատկութիւնների և տեսակի վերաբերեալ, ինչպէս նաև այնտեղ Հայաստանը պատկերելու և ցուցադրելու կերպը, նշւած սահմանները և առկայ սխալները:

Հատորիս մէջ վերատպւած քարտէզների տեսակներից են աշխարհացոյց, մայր ցամաքների և երկրամասերի քարտէզներ, ուր Հայաստանը որևէ կերպով առկայ է, ինչպէս նաև Հայաստանի և յարակից շրջանների բազմատեսակ քարտէզներ: Գրքիս մէջ բոլոր քարտէզները դասաւորւած են տարեթւերի հերթականութեամբ:

Ի վերջոյ, քարտէզները դիտելով հասնում ենք այն եզրակացութեանը, որ այս տարածաշրջանում այսօր կան միմիայն երկու երկիր, որոնք գոյութիւն են ունեցել աւելի քան 2600 տարի. դրանք են Պարսկաստանն ու Հայաստանը: Թուրքիա անւանումը քարտէզների մէջ երևան է գալիս ամենավաղը 14-րդ դարի կէսերին, այսինքն «Հայաստան»ից 2000 տարի յետոյ, իսկ Վրաստանը որպէս երկիր նշւում է միմիայն 15-րդ դարում: Մինչ այդ Վրաստանի շրջանում նշւած են Կոլխիս, Իբերիա և Մենգրելիա երկրները (Կողքիս, Վիրք և Մեգրելիա): Գալով Ադրբեջանին, ապա այդպէս անւանւած երկիրը երևան է եկել միմիայն 1918 թւականին: Ի հարկէ խօսքս Ադրբեջանի Հանրապետութեան մասին է և ո՛չ Պարսկաստանի Ադրբեջան նահանգի:

Ռ. Գալչեան
Լոնդոն/Երեւան, 2014

[2] *Պրոֆ. Զիյա Բունիաթով, Ֆարիդա Մամեդովա, Իգրար Ալիեւ և Քամիլ Մամադզադէ:*

ПРЕДИСЛОВИЕ

Мысль об этой книге родилась у меня в 1976 г., когда я приобрел несколько старинных карт и начал их изучать. Я думал подготовить книгу, в которой была бы представлена хотя бы часть важных карт, созданных всемирно известными картоведами, а именно, карты, имеющие отношение к Армении. Работу над книгой я начал, когда получил поддержку нескольких моих друзей. Надо отметить, что книга впервые была издана в 2004 г. на английском языке под названием “Исторические карты Армении”, которую с небольшими дополнениями я перевел на армянский язык.

В результате многолетней работы и появилась эта книга, которая не является научным трудом или исследованием, подобно работам именитых историков и картоведов. Это лишь свод части карт, созданных прославленными учеными и относящихся к Армении. Представленные здесь карты составляют сегодня важнейшую часть мирового картографического наследия.

В процессе своих исследований я стремился найти самую древнюю карту, в которой упоминалась бы Армения (или Арарат, Урарту), затем я обращаюсь к трудам греческих и александрийских географов, средневековым, европейским источникам эпохи Возрождения, наконец, к современным источникам.

Читателю предлагается также краткая история картографии начиная с древних времен до наших дней, отмечаются важные изменения и усовершенствования в ее методике, даются также некоторые сведения о картах Армении, о жизни и деятельности знаменитых картоведов и географов.

Глядя на карты книги, читатель увидит, что страна, именуемая Арменией (Armenia), исторически находится в той географической области, которая располагается на южной стороне Кавказского хребта между Черным (Понтийским) и Каспийским (Гирканским или Табарестанским) морями. На протяжении многих веков Армения была окружена следующими странами:

- На севере – Иберия, Колхида и Мегрелия, которые составляют современную Грузию.
- На востоке – Агванк (Кавказская Албания или Арран), Дагестан, Ширван, Талыш и другие, которые вместе в настоящее время именуются Республикой Азербайджан.
- На юго-востоке – персидские Ахеменидская и Сасанидская империи и провинция Персии Атрпатакан – современный Иран.
- На юго-западе – река Тигр, Вавилон, Курдистан и Ассирия, которые составляют современный Ирак.
- На западе – Древняя Лидия, Фригия, историческая Византия и Османская империя – современная Турция.

На протяжении более 25 веков границы Армении претерпевали колоссальные изменения, территория страны менялась: начиная с размеров Германии и Франции вместе взятых она уменьшилась до размеров одной лишь Бельгии. Но этот вопрос оставим историкам.

Армянское плоскогорье или Армянское нагорье иногда именуется Восточной Анатолией, что неверно. Несмотря на то, что Армянское нагорье находится на востоке Анатолии, оно, тем не менее, не составляет ее части. Армянское нагорье находится на востоке Анатолийского плоскогорья и отделено от него долинами Сиваза (Sivas) и Кесарии (Kayseri). Восточной Анатолией именуют Армянское нагорье османские и турецкие власти, всячески стремящиеся вычеркнуть любые армянские названия с земель, находящихся в границах Турции и изъять имена “Армения” и “армяне” с их сегодняшней территории, где до 1915 г. армяне жили более 2500 лет.

До XVIII в. в османских рукописях, особенно в трудах первого османского географа Мустафы ибн Абдуллаха (1609-1657), известного под именем Кятиб Челеби или Хаджи Халифе, области Вана, Эрзерума и Карса именуются Эрманистаном (Айастан – см. рис. 108, 109, 117, 120). 41-я глава его рукописи называется “Западная Армения”, которая находилась под властью Османской империи. Наименование “Эрманистан” прослеживается во всех трудах этого автора, но в XIX-XX вв. в новых турецких изданиях постепенно наименование Армянское плоскогорье или нагорье исчезает и вместо него появляется название Восточная Анатолия. На карте рис. 117 можно увидеть, как в процессе перевода название Армении уменьшилось и стало почти незаметным. Туркизация этих названий дошла сегодня до того, что в издании книги Челеби в XX в. название 41-й главы было изменено на “Восточную Анатолию”. Даже ванские, эрзерумские и другие западноармянские ковры и карпеты переименованы в “восточно-анатолийские”[1]. Сегодня в Турции у несведущих туристов изымаются имеющиеся у них карты и книги, в которых есть какое-либо упоминание об армянах или Армении на территории Турции.

Важнейшим достижением Мустафы Кемаля Ататюрка был перевод турецкой письменности с арабского алфавита на латинский. В результате этого для новых поколений Турции древние документы и архивы, где сохранились также упоминания об армянах и Армении, сразу стали недоступны для прочтения. Из новых же изданий редакторы без труда изымают все материалы и наименования, имеющие отношение к армянству.

Что касается позиции сегодняшнего Азербайджана, то достаточно вспомнить, что несколько азербайджанских “историков” пытаются доказать, что в XIX в. армян на Кавказ привели русские, и до этого века на юге Кавказа жили только албанцы.[2] Турецкие же историки пытаются доказать, что тюркские племена – это коренные жители Малой Азии, т.е. Анатолии, которые жили в этой области более чем 2000 лет. Если поверить им, то присутствие армян в этой географической области становится сомнительным, что четко опровергают все карты, помещенные в этой книге.

Также ошибочно именовать Армению (или даже Грузию и Азербайджан) Закавказьем – “находящийся за Кавказом”, так как этот термин с географической точки зрения может быть правильно применен только по отношению к России, для других же стран он является неприемлемым.

---

[1] *См. любой номер издаваемого в Лондоне журнала ‘HALI”.*
[2] *Профессоры З. Буниатов, Ф. Мамедова, И. Алиев и К. Мамадзаде.*

Другой важный момент, который хочу отметить, это то, что после вторжения в Армению тюркских племен, когда в XIV–XV вв. образовалась Османская империя, территория Армении и особенно Мец Айка (Великая Армения) часто стала именоваться Туркоманией. Этот термин, который применялся в XVII–XVIII вв. в основном в Турции, вероятно, означал “Турецкая Армения”. Многие западные картоведы этого периода также использовали это название Армении (см. Инджиджян, Венеция, 1806, с. 13). Оно является сочетанием двух слов: Турция и Армения – “Турко-мания”. С начала XIX в. этот термин перестал применятся (см. рис. 77).

Отмечу также, что когда я в тексте отмечаю “Иберия”, то имею в виду Кавказскую Иберию, которая вместе с Колхидой (по-армянски – Кохкис) и Мегрелией составляют современную Грузию. А наименование “Албания” означает Кавказскую Албанию, т.е. Агванк.

На всех картах и исторических текстах до 1918 г. Атропатена (бывшее наименование Азербайджана) или область Атрпатакан размещалась на южном берегу реки Аракс, к югу от границы сегодняшней Армении с Ираном. Область, находящаяся к северу от Аракса, стала называться “Азербайджан” с того времени, когда в 1918 г. после распада царской России страны Закавказья – Армения, Азербайджан, Грузия, получили кратковременную независимость. Наименования “Грузия” и “Армения” существовали веками, название же “Адрбеджан/Азербайджан” было новым для данной территории – заимствованным от названия провинции Ирана “Азербайджан” (Атрпатакан или Адрбеджан) – находившейся на другом берегу Аракса. Новая область, названная “Азербайджан”, до того была разделена на ханства. Каждая из областей имела свое отдельное наименование, например, в древности – Агванк, а затем – Дербент, Ширван, Дагестан, Талыш и т.д.

Большинство представленных в этой книге карт имеет то или иное отношение к Армении, но это вовсе не значит, что здесь собраны все карты, касающиеся Армении. Перепечатанные в книге карты я выбирал по следующим принципам. Первое – чтобы карта представляла ценность с картографической точки зрения. Второе – чтобы она представляла собой значимый образец картографии своего времени, ее стиль и лучшие передовые черты. С этой целью я пользовался огромным фондом Британской библиотеки, а также фондами библиотек и музеев Франции, Италии и других стран.

В основной части книги к каждой карте прилагается пояснительный текст, в котором даются подробные сведения о картографе, размерах, источниках и времени создания карты. К этому добавлены пояснения об особенностях карты и ее типе, а также сведения о том, в какой форме и с какими границами на ней показана Армения, а также отмечены имеющиеся ошибки.

Среди перепечатанных в книге карт представлены следующие типы: карты мира, карты материков и регионов, в которых Армения присутствует каким-либо образом, а также разнообразные карты Армении и соседних регионов. Все карты располагаются в хронологическом порядке.

Наконец, изучая карты, мы приходим к выводу, что в этом регионе сегодня есть только две страны, которые существовали здесь более 2600 лет – это Персия (Иран) и Армения. Название “Турция” появляется в картах самое раннее в середине XIV в., т. е. позже “Армении” на 2000 лет, а Грузия как страна отмечается лишь начиная с XV в. До этого времени на месте Грузии отмечаются Колхис, Иберия и Менгрелия (Кохкис, Вирк и Мегрелия). Что касается Азербайджана, то страна с таким названием появляется только в 1918 г. Конечно, речь идет о Республике Азербайджан, а не о персидской провинции Азербайджан.

Р. Галчян
Лондон/Ереван, 2014

FOREWORD

Ever since I bought some old printed maps in 1976, I have been considering preparing a book about the subject in general, in which antique maps drawn by world famous cartographers depicting the geographical area of Armenia would be displayed together. Friends encouraged me to pursue the idea, and I eventually started work on the project.

This book, which is the end result of personal interest, is not a scientific cartographic study, or an examination of the history of Armenia and its borders at various periods of its chequered past. Such research has already been admirably undertaken by academicians and historians with great success. The present volume is a book about a number of historically important maps, which show the general geographical area of Armenia. All these maps were prepared by the highest cartographic and geographic authorities of their time and constitute a vital part of our picture of the past.

In 2004 I published my book entitled *Historic Maps of Armenia. The Cartographic Heritage,* which is a large format volume. The present volume which bears the title *Armenia in World Cartography* is the revised version of the original, published in three languages.

My plan has been to find the most ancient map where Armenia (the land of Ararat or Urartu) is mentioned and from there to examine the works of Greek and Alexandrian geographers and medieval authors, thence moving on to the Renaissance and modern time.

I have included a short history of cartography as it relates to the maps of Armenia, starting with the oldest known maps and continuing through the development of the craft of mapmaking up to the present, describing the important milestones of the craft, as well as providing some basic information about the geographers and cartographers of the past.

A brief description of the history of cartography leads to the map section, where the reader will observe that the country called 'Armenia' is situated in the area sometimes called the Armenian Highlands or Armenian Plateau, roughly in the geographical area south of the Caucasus range of mountains and east of Asia Minor or Anatolia, between the Black Sea and the Caspian Sea. It has borders with the following countries:

1. to the north, the lands of Colchis, Iberia and Mingrelia, collectively known today as Georgia
2. to the east, the countries of (Caucasian) Albania or Aran, including regions of Shirvan, Shaki etc., which are included in the territory of the Republic of Azerbaijan
3. to the south-east, the Province of Atropatene (Iranian Province of Azerbaijan or Adirbegan) in the country of Persia, formerly the Persian Empire (first Achemenid, latterly Sassanid), today's Iran
4. to the south-west, the River Tigris, ancient Assyria, Babylon and Kurdistan, today's Iraq
5. to the west, the Phrygia and Lydia of antiquity, the Byzantium of late antiquity, the Ottoman Empire until 1923, and today's Turkey.

Historically Armenia has been divided into two parts, Greater Armenia and Lesser Armenia (Armenia Maior and Minor). Greater Armenia formed the main body of the landmass located in the Armenian Highlands, whereas Lesser Armenia has been the westernmost part of Armenia, just outside the Armenian Highlands.

Over 25 centuries of existence the borders of Armenia have changed frequently and extensively. The size of its territory has varied from being larger than that of France and Germany combined, to being smaller than Belgium. But let us leave this to the experts and historians.

The Armenian Highlands or the Armenian Plateau, where Armenia is situated, have sometimes been called 'Eastern Anatolia'. This terminology is incorrect, since the Armenian Highlands are located to the east of Anatolia and the Anatolian Plateau, which begins near the valley of Sivas and Kayseri (Caesaria). The Armenian Highlands are not part of Anatolia, and it is therefore incorrect to call them 'Eastern Anatolia'. This terminology was coined some time in the nineteenth century by the Ottoman government, when they wished to assert the Turkish heritage of their lands during periods of friction with Russia and a number of Western governments. Thus the name of the Armenian Highlands was replaced by Eastern Anatolia, removing the name Armenia from the area, where the Armenians had lived continuously for over 2500 years.

In Ottoman manuscripts of the period up to the eighteenth century, in particular in the *Jehān Numā* of Mustafa Ibn-Abdullāh (1609–57), known as Kātib Chelebi or Hādji Khālifah, who was the first Turkish geographer, the areas of Van, Erzerum and Kars are described as part of Armenia. (See Figs 108, 109, 116 and 119.) Chapter 41 of Chelebi's manuscript describes Western Armenia and its borders, which were under Persian and Ottoman rule. The term 'Ermenistan' (Armenia in Turkish and Persian) appears in all his manuscript editions until the late seventeenth century and the printed editions of the early eighteenth century. However from the nineteenth century onwards the newly published editions gradually cease to use this name and begin to replace 'Armenian Highlands' with 'Eastern Anatolia'. This is clearly seen on the map in Fig. 116, where in translating from the German original, the name of Armenia is reduced in size to such an extent as to become barely noticeable. This turkification has been carried out to such an extent that in the twentieth century editions of Chelebi's book, the title of Chapter 41 has been altered from 'Armenia' to 'Eastern Anatolia'. Even carpets woven by the Armenians of Erzerum, Van and other regions have been renamed 'Eastern Anatolian Carpets'.[1] At the present time (2003) any book or map mentioning the name 'Armenia' within the territory of present-day Turkey, which might be carried by the unsuspecting tourist, is subject to confiscation.

One of the crowning achievements of Mustafa Kemal 'Ataturk' was to change the Turkish script. The old Arabic characters were exchanged for the Latin script and

1 This can be seen in most issues of the *HALI* magazine printed in London.

with one stroke of the pen all historic archives and documents, including those that bore the name of 'Armenia', were rendered illegible to the young generation of Turks. Thus any text bearing the name of Armenia could easily be 'adjusted' by the editors, when these books were reprinted using the new script!

It is also incorrect to call Armenia (or for that matter Georgia and Republic of Azerbaijan) 'Transcaucasia', since this terminology (literally meaning 'beyond the Caucasus') is only geographically correct from the point of view of the authorities of Saint Petersburg.

Another important point that I should like to mention for the uninitiated is that after the invasion of the area by the Turkic tribes in the eleventh century and the establishment of the Ottoman Empire in the seventeenth and eighteenth centuries CE (Common Era = AD), the area of Armenia was sometimes shown as 'Turcomania'. The use of this term, mainly during the seventeenth and eighteenth centuries, was encouraged by the Ottoman Sultans and was adopted by many Western cartographers of the time (Injejian – Venice 1806, page 13). It refers to 'Turkish Armenia' and probably arose from the mixing of the words Turkish and Armenia, thus the term 'Turco-mania'. (See Fig. 77.)

I would like to clarify that in the main text any mention of Iberia refers to Caucasian Iberia, which together with Colchis and Mingrelia form today's Georgia. Any mention of Albania refers to Caucasian Albania located to the west of the Caspian Sea.

In accounts and maps produced prior to 1918, the region of Iran called Azerbaijan or Aderbijan (also known as Atropatene, which is the old version of the name Azerbaijan) has always been shown to the south of the Arax(es) River, which is the border of Iran and Armenia today. The name of Azerbaijan in relation to any land to the north of the Arax(es) only appears after 1918, when, subsequent to the fall of imperial Russia, the South Caucasus gained independence from Russia, and the three so-called 'Trans-Caucasian' republics of Armenia, Georgia and Azerbaijan came into existence. The names Armenia and Georgia had been in existence for millennia, but the name Azerbaijan was new for this territory, borrowed from the Iranian province of Azerbaijan, which lies across the river to the south. This territory, prior to being called Republic of Azerbaijan, was divided into various khanates (khans' districts) called Derbend, Shirvan, Dag(h)estan, Talish, Albania (or Arran), Moghan and others.

In the main section of the volume each reproduction is accompanied by an explanatory text, which provides the reader with details of the cartographer, the origin of the map and its date, as well as size and provenance. Additional explanations are offered regarding the particularities of each map and family of maps, with special attention paid to the manner and extent of the depiction of the area of Armenia.

The maps reproduced in the present volume consist of world maps and maps of the continents and various parts of the world where Armenia is shown in one form or other, as well as maps of Armenia itself. The maps are reproduced in chronological order.

All the maps reproduced in this volume have some sort of Armenian connection, but they are only a sample of a vast number of maps of that area. The criteria that I have used in selecting the maps have been, in descending order, the importance of the map, its being representative of a certain era of history and cartography, and finally the manner of its presentation. A huge collection of maps exists in the British Library, where I have sourced most of my maps. Another source is the Bibliothèque Nationale de France. I have also utilized maps from a number of other libraries and museums from all over the world

Finally, looking at these maps we could conclude that in the geographical region of South Caucasus there are only two countries that bearing their original names, which have existed for over two and half millennia; these are Persia (or Iran) and Armenia. The earliest appearance of the name Turkey in maps is around the fourteenth century, which is over 2000 years after Armenia. Georgia, as a union of the countries of Colchis, Iberia, Mingrelia, Imeretia etc. appeared during the early eleventh century, appearing on maps some 300 years later. As for the Republic of Azerbaijan, placed north of the Arax River, in that area such a country appears for the first time only in 1918. The historic Azerbaijan existed north-west of Iran, south of the Arax River, as a province of the Empire of Persia, whose people were of Indo-European origin and until the fifteenth century spoke dialects of Pahlavi language.

R. Galichian,
London/Yerevan 2014

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԱՐՏԷԶԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

1. Նախաբան

Աւելի քան 2500 տարի է, որ հայերն անընդմէջ ապրել են Հայկական Բարձրաւանդակում և հարևան շրջաններում: Հնագոյն ժամանակներից այս երկիրը կոչւել է տարբեր անուններով, որոնցից են Ուրարտու, Նաիրի, Արմենիա, Հայաստան, Հայք և Թուրքոմանիա: Այս անունները կարելի է տեսնել տարբեր ժամանակաշրջանների քարտէզների, ձեռագրերի և փաստաթղթերի վրայ:

Հնագոյն քարտէզների և պատմութեան գրքերի մէջ Հայաստանը երբեմն առկայ է որպէս անկախ պետութիւն, երբեմն էլ բաժանւած և հարևան կայսրութիւնների գերիշխանութեան ներքոյ, բայց և այնպէս նրա անունը միշտ էլ յիշւում է՝ սկսած հին յունական, հռոմէական, իսլամական և այլ տեքստերից ու քարտէզներից մինչև այսօր:

Հայաստան անունը նոյնիսկ առկայ է պորտոլան քարտէզներում, որոնք պատրաստւում էին ծովագնացութեան համար և ընդհանրապէս ներկայացնում էին միմիայն մերձափնեայ քաղաքներն ու շրջանները, մինչդեռ Հայաստանը չունէր ոչ մի ծովափ կամ նաւահանգիստ: Հաւանաբար նրա անունը արևմտեան քարտէզագէտներին ծանօթ է եղել Ամստերդամում, Վենետիկում և այլ առևտրական կենտրոններում հաստատւած հայ վաճառականներից, կամ էլ Հայաստան երկիրը ճանաչւած է եղել որպէս արևելեան հնագոյն քրիստոնեայ մի պետութիւն: Գալով քրիստոնէական քարտէզագրութեանը, ապա Հայաստանը որպէս առաջին երկիր, որը 301 թւականին պետականօրէն ընդունեց քրիստոնէական կրօնը, այստեղ ունի իր կարևոր տեղը, քանի որ առաջին դարերից սկսած, հայերը հիմնւել են Երուսաղէմում և այսօր էլ առկայ են այնտեղ որպէս քրիստոնէական սրբավայրերի պահապաններից մէկը:

Քարտէզագրութիւնը, որն սկսւեց մի քանի գծով և շրջանակով, նկարւած կաւէ սալիկի կամ քանդակւած սալաքարերի վրայ, մինչ մեր օրեր հասնելն անցել է երկար և արկածալից ճանապարհ: Այսօւայ քարտէզը մարդկութեան ձեռքում կարևոր մի փաստթուղթ է և հետաքրքիր է իմանալ, թէ մեր նախնիները ինչպէ՞ս էին ընկալում դա և դրա մասին ի՞նչ կարծիք ունէին:

2. Սկզբնական շրջան

Հնագոյն քարտէզը, որը մեզ է հասել Բաբելոնեան կաւէ սալիկների վրայ փորագրւած՝ հիւսիսային Միջագետքի քարտէզն է, պատրաստւած շուրջ 3800թ. մ.թ.ա.: Դրանից յետոյ գալիս են հողամասերի սահմանների պլաններ, որոնք պատրաստւել են շուրջ 2300 տարի մ.թ.ա. և օգտագործւել Սարգոն թագաւորի կողմից՝ հարկեր հաւաքելու նպատակով:

Հնագոյն աշխարհացոյց քարտէզը Բաբելոնեան կաւէ մի սալիկ է, պատրաստած 600 տարի մ.թ.ա., որի վրայ նաև նշւած է Հայաստանը: Սա շրջանաձև մի քարտէզ է, որը նշում է երկիրը որպէս ծովերի մէջ լողացող սկաւառակ, որի կենտրոնում է գտնւում Բաբելոնը, շրջապատւած երկու այլ երկրներով, որոնք կոչւում են Ասորեստան և Արմենիա (Ուրարտու)[13]: Պատկերւած է Եփրատը, որն ակունք առնելով Հայաստանի լեռներից, անցնում է Բաբելոնի միջով ու Միջագետքի ճահճուտներով և թափւում Պարսից ծոցը: Այստեղ ծովերը նշւած են որպէս «դառը ջրեր», իսկ աշխարհի շուրջը պատկերւած են եօթ կղզիներ, որոնց մասին բացատրութիւններ կան սալիկի միւս կողմում: (Տես պատ. 1Ո և 1ա):

Սրան յաջորդող պատմական ժամանակաշրջաններից մեզ են հասել պապիրուսի պատառիկներ, որոնց վրայի գծագրութիւնները նմանում են քաղաքների և շրջանների յատակագծերի: Պահպանւել է նաև եգիպտական փարաւոններից մէկի դագաղի վրայ արւած քանդակը, որը նշում է Նեղոս գետի ուղին Եգիպտոսի միջով և նման այլ քանդակներ:

Բրիտանիայի Ստոնհենջ կոչւող կառոյցի և Հայաստանի Սիսիանի շրջանի Զօրաց Քարերը կառուցող մեր նախնիների աշխարհագրական, աստղագիտական և քարտէզագրական գիտելիքների մասին մենք չունենք որևէ ստոյգ տեղեկութիւն կամ փաստաթուղթ: Այս երկու կառոյցները, որոնք ունեն նմանութիւններ, ներառեալ նաև Մեծամօրի աստղադիտարանը, մեզ հաւաստիացնում են, որ մեր նախնիները դիտել և քննարկել են աստղերն ու տիեզերքը, որոնցով նրանք կողմնորոշւել են և հաւանաբար բացատրել բնութեան որոշ տարրերը:

Ըստ յոյն պատմիչ Հերոդոտոսի, որն ապրում էր մ.թ.ա. 489-425 թւականներին նաև ճանաչւած աշխարհագրագէտ էր, Միլեթացի Արիստագորասը Սպարտայում ցուցադրել էր երկաթեայ սալիկի վրայ իր փորագրած քարտէզը, որի օգնութեամբ նա առաջարկում էր կազմակերպել արշաւանք դէպի Պարսկաստան: Քարտէզի վրայ նշւած էին Իոնիան, Լիդիան, Փռիւգիան, Կիլիկիան, Կիպրոսը և վերջապէս Հայաստանն ու Շոշ քաղաքը, որը Պարսից թագաւորանիստ քաղաքն էր: Ըստ տրւած բացատրութիւնների, քարտէզը պէտք է լիներ Միջին Արևելքի, Իրանի և Հայաստանի տարածաշրջանը ցուցադրող մի քարտէզ: (Տես պատ. 3)

Հնագոյն ճանապարհորդական փաստաթղթերից մէկն է եգիպտական փարաւոն Սեթի (1366-1333 մ.թ.ա.) մասին գրւած պապիրուսը, որը յիշատակում է նրա յաղթական վերադարձը Սիրիայից: Բայց և այնպէս այս դարաշրջաններից որևէ փաստաթուղթ, որին կարելի է «քարտէզ» կոչել, մեզ չի հասել:

3. Յոյները, Ալեքսանդրիայի դպրոցը և Հայաստանը

Հայաստան անունը յիշատակւում է դեռ վաղ յունական շրջանի տարբեր փաստաթղթերում: Միլեթացի Անաքսիմանդրոսը (611-547 մ.թ.ա.), որն ապրել է Դասական Յունաստանի ժամանակաշրջանում, համարւում է

[1] *Այս կաւէ սալիկը գտնւում է Լոնդոնի Բրիտանական թանգարանում:*

քարտէզագրութեան հիմնադիրը: Նա առաջինն էր, որ պատրաստեց իր ճանաչած աշխարհի ընդհանուր քարտէզը: Քարտէզն, իհարկէ, մեզ չի հասել, բայց նրա գրւածքներից հնարաւոր է իր պատկերած քարտէզը վերականգնել: Ուրիշ մէկը, որ ճանապարհորդել է Աքեմենեան Կայսրութեան տարածքում, նոթագրելով իր ճանապարհորդութիւնները՝ Հեկատէոսն էր, որն ապրել է մ.թ.ա. 550-480 թւականներին: Հեկատէոսը նաև պատրաստել էր մի աշխարհացոյց քարտէզ, ուր նա օգտւել է Անաքսիմանդրոսի հիմունքներից: Բայց և այնպէս, չնայած որ հնագոյն գրականութեան մէջ կան շատ բացատրութիւններ տարբեր երկրների անունների, տեղերի, ճանապարհների և քաղաքների մասին, մինչև այժմ դրանց ժամանակակից ոչ մէկ քարտէզ մեզ չի հասել: (Տես պատ. 2)

Յոյն փիլիսոփայ Պիւթագորասն իր փիլիսոփայութեան դպրոցը հիմնել էր Կոլոնայում մ.թ.ա. 523 թւին, որտեղ նա գրի է առել իր աստղագիտական, փիլիսոփայական, ֆիզիկական տեսութիւններն ու դիտողութիւնները, ներառեալ երկրագնդի գնդաձև լինելու տեսութիւնը, բայց մեզ յայտնի չէ թէ նա ինչպէ՞ս է հասել այդ եզրակացութեանը: Էրատոսթէնէսը, որն ապրել է Պիւթագորասից յետոյ, մ.թ.ա. 276-194 թւականներին, ընդունելով երկրի գնդաձև լինելու տեսութիւնը, աւելացրեց, որ երկիրը տիեզերքի կենտրոնն է և բոլոր երկնային մարմինները պտտւում են նրա շուրջը: Նա իր ճանաչած աշխարհը հասարակածի միջոցով բաժանեց երկու մասի, իր պատկերածի վրայ աւելացնելով երևակայական միջօրէական գծեր, որոնք անցնելով երկրագնդի բևեռներով ուղղահայեաց կերպով կտրում էին հասարակածը: Սրանք քարտէզագրութեան մէջ մինչև այսօր գործածւող նոյն միջօրէական գծերն են:

Էրատոսթենէսի տեսութեան համաձայն, բնակելի աշխարհը, որը յունարէնով կոչւում էր “οικουμενης” (օիկումենէ, բառացի՝ «բնակեցւած» կամ «մարդաբնակ աշխարհը») կազմւած է երեք մայր ցամաքներից՝ Եւրոպա, Ասիա և Լիբիա (Աֆրիկա), որոնք շրջապատւած են ովկիանոսով: Ճանաչւած աշխարհի ծայրամասերն էին արևելքում Տապրոբանա կղզին (Ցէյլոնը), արևմուտքում Իսպանական Իբերիան, հիւսիսում Տիւլէ կղզին (Իսլանդիան) և հարաւում Կինամոնի կղզիները:

Նա ենթադրում էր, որ Իբերիայից (Իսպանիա) ուղղակի դէպի արևմուտք նաւարկելով կարելի է հասնել Հնդկաստան, այսպիսով շրջանցելով աշխարհը: Ըստ նրան՝ ճանաչւած աշխարհի լայնքը մէկ ծայրից մինչև միւսը 12,500 կիլոմետր է, իսկ երկրագնդի մնացորդ 2/3 մասը ովկիանոս է: Իսկ աշխարհի հարաւից մինչև հիւսիս տարածութիւնը նա հաշւում էր շուրջ 14,000 կիլոմետր: (Տես պատ. 4)

Ըստ Էրատոսթենէսի, երկրագնդի քարտէզը համեմատաբար սիմետրիկ տեսք ունի, բաժանւած ինքնակամ ցանցով, որի վրայ տեղերի հեռաւորութիւնները նշւած են մօտաւոր չափերով: Հիպպարկոսը նրա այս բացատրութիւնները քննադատում էր, ասելով թէ աշխարհագրական աշխատութիւնը պահանջում է աւելի լուրջ գիտական և ճշգրիտ մօտեցում, որը պակասում է Էրատոսթենէսի աշխատութիւններում:

Էրատոսթենէսի ամենամեծ ներդրումը աշխարհագրութեան և քարտէզագրութեան ասպարէզներում, նրա՝ երկրագնդի տրամագիծը չափելու հաշւարկն է: Հիմնւելով Ալեքսանդրիա և Սէյենէ (Ասուան) քաղաքների հեռաւորութեան վրայ, որը հաշւում էր 800 կիլոմետր, և ապա չափելով երկու քաղաքներում ուղղահայեաց տեղադրւած միաչափ ձողերի կէսօրւայ արևի գցած ստւերների երկարութիւնը, նա հաշւարկել է, որ երկու ուղղահայեաց ձողերի կազմած անկիւնը հաւասար է ամբողջական շրջանի 1/50-րդ մասին: Հետևաբար երկրագնդի շրջագիծը նա հաշւում է որպէս 50 x 800 = 40,000 կիլոմետր: Այս թիւը զարմանալիօրէն ճշգրիտ է, եթե չհաշւենք երկրագնդի մասնակի ձւաձև լինելու պարագան:

Աշխարհագրութեան հսկաներից մէկն է Ստրաբոնը, ծնւած Պոնտոսի Ամասիա քաղաքում (մ.թ.ա. 63-ից մինչև 24 թւական): Նա կատարել է բազմաթիւ ճանապարհորդութիւններ և աշխատել Ալեքսանդրիայի յայտնի գրադարանում: Այս գրադարանը հիմնադրւել էր մ.թ.ա. 3-րդ դարում, եգիպտական Պտղոմէոս փարաւոնների իշխանութեան օրօք: Գրադարանը պարունակում էր աւելի քան 490,000 ձեռագիր և դասական աշխարհում ամենամեծն էր: Դրա առաջին գրադարանապետերից էր փիլիսոփայ և աշխարհագրագէտ Էրատոսթենէսը: Այս հսկայ հաւաքածուն ընդգրկում էր բազմատեսակ գրականութիւն, սկսած թւաբանութիւնից, փիլիսոփայութիւնից մինչև բժշկութիւն և աշխարհագրութիւն, որոնք բերւում էին աշխարհի տարբեր ծայրերից յատուկ գնորդների միջոցով: Ալեքսանդրիայի կւսակալներից մէկը, Պտղոմէոս Էւերգեդէսը պարզ ձև էր մշակել գրադարանը հարստացնելու և կատարելագործելու համար: Նա կարգադրել էր, որ Ալեքսանդրիա եկող բոլոր ճանապարհորդների ունեցած գրքերը բռնագրաււեն քաղաքի դարպասների մօտ, ապա այս գրքերն ուղարկւում էին գրադարան, ուր դպիրներիը անմիջապէս դրանք արտագրում էին և արտագրածը վերադարձնում տիրոջը, բնօրինակը պահպանելով գրադարանում: (Տես պատ. 5)

Ստրաբոնի աշխատանքի հատորները գրւել են մեր թւականութեան երկրորդ տասնամեակի ընթացքում և համարեա ամէն ինչ, որ գիտենք նրա նախորդների աշխարհագրութեան և քարտէզագիտութեան գործերի մասին, մեզ են հասել Ստրաբոնի հատորների միջոցով, որը կոչւում է «Աշխարհագրական տեսութիւն»[2], կամ էլ պարզապէս՝ «Աշխարհագրութիւն»: Գրքի գլուխներից մէկը յատկացւած է Հայաստանին, ուր նա խօսում է Հայաստանի աշխարհագրութեան, պատմութեան և ժողովրդի մասին: Ստրաբոնի հատորները հասել են մեզ, բայց նրա գործածած աղբիւրների ձեռագրերը ոչնչացւել են Ալեքսանդրիայի գրադարանի հրդեհների ընթացքում[3] և ընդմիշտ կորել:

Նախքան Ստրաբոնը գոյութիւն ունեցած աշխարհագրական դիտողութիւնները, տեսութիւնները և եզրակացութիւնները մեծ մասամբ կապւած էին արեգակնային համակարգի, լուսնի և գիշերային երկնքի և համաստեղութիւնների հետազօտութիւններին, ինչը նաև շարունակւում է ներկայում: Գիտնականներն այսօր էլ շարունակում են նոյնը, առանց բաւարար ուշադրութիւն դարձնելու հէնց իրենց իսկ շեմքին կատարւող իրադարձութիւններին ու երկրագնդի վրայի բնական և աշխարհագրական իրավիճակին: Այս անգամ էլ Ստրաբոնն էր, որ խնդրի առարկա դարձրեց աշխարհագրական կէտերի համեմատական դիրքերն ու հեռաւորութիւնները և այսպիսով ժամանակի գիտնականների ուշադրութիւնը գրաւելով դէպի այս նիւթը, աշխարհագրութիւնն ու քարտէզագրութիւնը դարձրեց կարևոր գիտական ասպարէզներ: Հենց նրա հետևորդներն էին, որ առաջին անգամ լինելով ենթադրեցին, որ նոյնիսկ հնարաւոր է, որ երկրագունդը իրենց ճանաչած տիեզերքի կենտրոնը չլինի, ոչ էլ դա լինի արեգակը, որը նրանց աչքում միմիայն մեկ ուրիշ հրագունդ էր:

Ստրաբոնի կարծիքով աշխարհագրութեան հիմնադիրը Հոմերոսն էր, քանի որ Իլիականը և Ոդիսականը շարադրելիս, հիմնւելով իր ունեցած գիտելիքներին, նա կարողացել էր ընթերցողին ներկայացնել շատ մանրակրկիտ և ճշգրիտ աշխարհագրական տեղեկութիւններ: Գալով ճանաչւած աշխարհին, Ստրաբոնը համամիտ էր Էրատոսթէնէսի տեսութեանը և նշած սահմաններին:

Հին յոյներն առաջինն էին, որ սկսեցին գործածել արեգակնային ժամացոյցը՝ «գնոմ»ը, որով նրանք որոշում էին տւեալ վայրի աշխարհագրական լայնութիւնը, չափելով ուղղահայեաց ձողի գցած ստւերի երկարութիւնը: Այս գործիքը ապագայում զարգացաւ հասնելով աստրոլաբին, որի պարզ տարատեսակը գործածւում էր մեր թւականութեան սկզբնական շրջանում, իսկ աւելի բարդ տեսակները, բազմաթիւ անիւներով, բաժանումներով և այլն

[2] *Անգլերէն թարգմանութիւնը Ա .Համիլտոնի և Վ. Ֆալքոնիրի, հրատարակւած Լոնդոնում, 1856-ին:*

[3] *Գրադարանն առաջին անգամ հրդեհւել է մ.թ.ա. 47-ին, ապա մնացած ձեռագրերը վառել են Կեսար Աուրելիոսի զորքերը 273 թւականին, իսկ գործը լրացրել է Խալիֆա Օմարը, 642 թւականին:*

գործածւում էին նոյնիսկ մինչև 17-րդ դարը: Բարդ աստրոլաբները, որոնք այսօրեայ սէքստանտների և թեոդոլիտների նախորդներն էին, բաւական զարգացած սարքաւորումներ էին, որոնց գործածելը դիւրին չէր, բայց սրանցով կարելի էր չափել տարբեր երկնային մարմինների անկիւնները և այլն: (Տես պատ. 31)

Ստոիկ փիլիսոփայ Ապամէացի Պոսէյդոնիոսը պատկանում է Ստրաբոնին յաջորդող քարտէզագէտների սերունդին: Առաջին դարում նա իր փիլիսոփայական դպրոցն ունէր Ռոդոս կղզում: Իր աշխատանքների մէջ նա աշխատել է բացատրել երկրագունդը և արեգակնային համակարգը և նոյնիսկ ձեռնարկել է երկրագնդի շրջագծի չափումը, այս անգամ հիմնուելով աստղերի և ոչ թե արեգակի վրայ: Նա իր հաշւարկները հիմնել է Ռոդոսի և Ալեքսանդրիայի միջև եղած հեռաւորութեան և երկու քաղաքների անկիւնների վրայ: Բայց հաշւի առնելով ծովային տարածութիւնը չափելու ոչ ճշգրիտ միջոցները և անկիւնները չափելու մէջ կատարւած փոքր, բայց ազդեցիկ սխալները, նրա ստացած արդիւնքները միանման չէին: Պոսէյդոնիոսի հաշւարկները նրան տւեցին երկու տարբերակներ՝ մէկը 38,000 կիլոմետր էր, իսկ միւսը 29,000 կիլոմետր: Նա սկզբում եզրափակեց իր հաշիւները՝ վերցնելով բարձր թիւը՝ 38,000-ը, բայց հետագայում որոշեց փոխել և հիմք վերցնել 29,000-ը[4]: Աւելի քան 17 դար յետոյ, 1630 թւականին ֆլամանդացի աշխարհագրագէտ Պիտեր Բերտիուսը Պոսէյդոնիոսի բացատրութիւնների վրայ հիմնւելով վերակառուցեց նրա բացատրած երկրագունդը, ըստ որի դա ձւաձև էր և բնակելի աշխարհը՝ «օիկումենէ»ն, զբաղեցնում էր երկրագնդի տարածքի կէսը, իսկ մնացորդը ծածկւած էր ովկիանոսով:

4. Մարինուսը, Պտղոմէոսը և Հայաստանը

Հնագոյն ժամանակների կարևորագոյն աշխարհագրագէտներից էր Թիրացի Մարինուսը (շուրջ 130-70 մ.թ.ա.) որն ապրում էր Ալեքսանդրիայում և իր տրամադրութեան տակ ունէր հանրայայտ գրադարանը: Ասւում է, որ Մարինուսը պատրաստել էր մի Աշխարհացոյց քարտէզ, որը տարիներ շարունակ նա լրացնում էր և ճշգրտում: Նրա կարևորագոյն աշխատանքներից էին աշխարհագրութեան հատորները, որոնք տեղեկութիւններ էին հաղորդում զանազան երկրների, շրջանների, քաղաքների, լեռների և գետերի մասին, բայց այս գրքի ամենագլխաւոր պակասութիւնը, ըստ Պտղոմէոսի, տեղերի աշխարհագրական կոորդինատների պակասն էր: Այստեղ տրւած էին որոշ տեղերի աշխարհագրական լայնութիւնները, միւսների երկայնութիւնները, որոնք լաւագոյն դէպքում ենթադրական թւեր էին: Յաճախ գոյութիւն չուներ որևէ կոորդինատ, որը քարտէզում ճշտէր տւեալ վայրի դիրքը և տեղը: Դժւար է պատկերացնել, թէ Մարինուսն այդ հիման վրայ ինչպէ՞ս կարող էր պատրաստել որևէ քարտէզ: Յամենայն դէպս, եթէ ժամանակին գոյութիւն ունեցել են քարտէզներ, ապա դրանցից ոչ մէկը մեզ չի հասել:

Հնադարեան քարտէզների բացակայութեան և մեզ չհասնելու պատճառներից կարող է լինել այն, որ դրանք գծագրւում էին մագաղաթի կամ պապիրուսի վրայ, որոնք դիմացկուն նիւթեր չեն և գործածութեան հետևանքով մաշւում են ու ոչնչանում: Չնայած որ հնագոյն ժամանակներից որոշ գրաւոր տեքստեր մեզ հասել են, սակայն դրանց վերաբերող քարտէզները չեն գոյատևել: Միայն մի քանի քարտէզներ, որոնք փորագրւած են եղել քարէ դագաղների կամ էլ կաւէ սալիկների վրայ, դիմանալով ժամանակի բոլոր փորձութիւններին, գոյատևել են և հասել մինչև մեր ժամանակները:

Հին աշխարհի ամենանշանաւոր քարտէզագէտն ու աշխարհագրագէտն էր ալեքսանդրիացի Կլաւդիոս Պտղոմէոսը, որն ապրել է 90-168 թւականներին: Նա աստղագէտ էր ու թւաբանագէտ և այս նիւթերի մասին ունի մեծ քանակութեամբ աշխատութիւններ, բայց նրա կարևորագոյն գործն է ութ հատորանոց «Աշխարհագրութիւն»ը, որի տեքստը մեզ հասել է ամբողջութեամբ: Այս աշխատութեան առաջին հատորի մէջ Պտղոմէոսը բացատրում է, թէ ի՞նչ ձևեր և ճանապարհներ կարելի է օգտագործել տիեզերքը և երկրագունդը ուսումնասիրելիս և ինչպէս որոշել տւեալ վայրի կոորդինատները: Նրա առաջարկած մեթոդներից մէկ մասը գործածւում է ընդհուպ մինչև այսօր: Այստեղ նա խօսում է նաև Մարինուսի մասին և քննադատում նրա աշխատանքներն ու անուշադրութիւնը, որը նա ցուցաբերել է աշխարհագրական գիտութեան հանդէպ:

Պտղոմէոսի աշխատութեան եօթերորդ հատորի վերջում և ութերորդ հատորում նա բացատրութիւններ է տալիս քարտէզագրութեան և աշխարհամասերի ու երկրների սահմանների ու բաժանումների մասին: Մնացած հատորները յատկացւած են ճանաչւած աշխարհի աւելի քան 8000 վայրերի բացատրականներին ու կոորդինատներին: Սրանք բաժանւած են գլուխների՝ ըստ երկրների: Ամէն գլխի սկզբում տրւած է երկրի աշխարհագրական նկարագրութիւնը, կարևորագոյն սարերի ու գետերի անունները, հարևան երկրների անունները, ապա երկրի կարևոր քաղաքների անուններն ու նրանց աշխարհագրական կոորդինատները: Քաղաքների տեղանունները տրւած են ըստ իր ժամանակի յունական աղբիւրների և յաճախ տարբերւում են մեզ ծանօթ և ժամանակակից տեղանուններից:

Այս հատորներում Հայաստանին վերաբերող տեքստը, որը գտնւում է հինգերորդում, բաժանւած է երկու մասի: Փոքր Հայքի քաղաքների ցուցակը տրւած է «Ասիայի առաջին քարտէզ» գլխում, որը պարունակում է 79 տեղանուններ, որոնցից կարևորներն են Մելիտանան (Մալաթիան), Նիկոպոլիսը, Սատալան (Սատաղը) և Կոմանա: Մեծ Հայքի մասին գրւած է «Ասիայի երրորդ քարտէզ» գլխում, որտեղ տրւած են 85 տեղանուններ, որոնցից ամենակարևորներն են Արտաշատը, Արմաւիրը, Տիգրանակերտը, Արշամաշատը և Տուշպան (Վանը): Ըստ Ջոն Շարդանի, Պտղոմէոսի տեքստի մէջ նշւած «Թերւա» անունն այսօրեայ Երևանն է[5]: (Տես պատկեր 38-ից մինչև պատ. 42)

Ինչպէս վերը նշւեց, Պտղոմէոսը խիստ քննադատօրէն է մօտենում Մարինուսի աշխատանքներին, յատկապէս անուշադրութեան և մանրամասնութիւնների բացակայութեան պատճառով: Ըստ երևոյթին, նա իր աշխատանքների մէջ օգտագործել է Մարինուսի աշխատութիւնները, բայց դրանք լրացրել է իր գիտելիքներով և հաւաքած տեղեկութիւններով, և ապա ամբողջացւած աշխատանքը ներկայացրել իր գրքում:

Պտղոմէոսի մարդաբնակ աշխարհի քարտէզը արևմուտքում սկսւում է Իսպանիայից և Իռլանդիայից հասնելով մինչև Չինաստան, իսկ հիւսիսում Իսլանդիայից մինչև Եթովպիա և Յեյլոն կղզին: Բայց նա այնքան հեռատես էր, որ իր ճանաչած աշխարհը չէր սահմանափակել և դրա ծայրամասերը թողել էր բաց՝ ապագայի աշխարհագրագէտների համար, որպէսզի նրանք կարողանան իրենց նոր յայտնաբերած երկրներն ու տեղեկութիւններն այնտեղ աւելացնել: (Տես պատ. 32 և 36)

Իր տեքստի մէջ Պտղոմէոսը յաճախ անդրադառնում է նրան, թէ ինչպէս կարելի է իր պատրաստած քարտէզները լրացնել և ճշտել ճանապարհորդներից ստացած նոր տեղեկութիւններով: Հետևաբար, հիմնւելով այս բացատրութիւններին, յանգում ենք այն եզրակացութեանը, որ Պտղոմէոսը իրականում հնարաւոր է որ գրքին կից պատրաստած լինէր քարտէզներ: Պտղոմէոսի Աշխարհագրութեան վրայ հիմնւած քարտէզներում հիւսիսը վերն էր և քարտէզները յաճախ ունէին դէպի ներս թեքւած կողմեր: Ըստ «Աշխարհագրութեան» և դրան կից քարտէզների բացատրութեան, Պտղոմէոսը աշխարհը բաժանում է երեք մայր ցամաքների՝ Ասիա, Եւրոպա և Աֆրիկա, որոնք իրենց հերթին բաժանւած են տարբեր քարտէզների: Ըստ նրան, գրքին կից կան հետևեալ քարտէզները.

[4] *Այսօրւայ հաշւարկներով միջին թիւը շուրջ 40,000 կիլոմետր է:*

[5] *Սըր Ջոն Շարդան, «The Travels into Persia», Լոնդոն, 1686, առաջին հատոր, էջ 244:*

- Աշխարհի քարտէզը, շրջապատւած տարբեր ուղղութիւններից փչող քամիներով, բաժանւած եղանակային գոտիների
- Եւրոպան, բաժանւած 10 քարտէզի
- Աֆրիկան, բաժանւած 4 քարտէզի
- Ասիան, բաժանւած 12 քարտէզի

Հայաստանի անունը առկայ է այս քարտէզներից հինգի մէջ:

Պտղոմէոսի «Աշխարհագրութեան» անգլերէն թարգմանութեան նախաբանում Ժոզեֆ Ֆիշերը[6] գրում է, որ այս գրքի 26 քարտէզները հաւանաբար հէնց իր՝ Պտղոմէոսի գծածներն են եղել, բայց աշխարհի քարտէզը մեծ հաւանականութեամբ ալեքսանդրիացի աշխարհագրագէտ Ագաթադէմոնի կամ էլ նոյնիսկ Մարինուսի պատրաստած քարտէզն է: (Տես պատ. 32, 36)

Ըստ երևոյթի քարտէզները պատրաստել են հիմնւելով 8000-ից աւելի վայրերի աշխարհագրական կոորդինատներին, կամ էլ հակառակը՝ աշխարհագրական կոորդինատները և տեղանունները վերցւել են արդէն իսկ պատրաստւած քարտէզներից: Երկու դէպքում էլ կարելի է եզրակացնել, որ հատորներին կից եղել են քարտէզներ:

Ամենամեծ սխալը, որ Պտղոմէոսն իրեն թոյլ է տւել, դա աշխարհի շրջագծի երկարութիւնն է: Նա Էրատոսթէնէսի 40,000 կիլոմետր հաշւարկը չեղեալ համարելով վերցրել է Պոսէյդոնիոսի և Մարինուսի հաշւարկած 28,000 կիլոմետրը և իր բացատրած աշխարհի տարածքը հաշւել այս թւով: Իսկ իր քարտէզների և աշխարհագրական կոորդինատների միւս պակասութիւնն այն էր, որ դրանք պատրաստելիս Պտղոմէոսը պարտաւորւած էր հիմնւել առևտրականների, ճանապարհորդների և ուխտաւորների տւած բացատրութիւններին ու չափագրութիւններին, որոնք յաճախ այնքան էլ ճշգրիտ չէին: Այս բոլորով հանդերձ Պտղոմէոսի «Աշխարհագրութիւն»ը քարտէզագրութեան և աշխարհագրութեան ասպարէզներում մի այնպիսի հսկայական կարևորութիւն ունեցող աշխատանք է, որ իր ստեղծման օրից 1300 տարի յետոյ՝ մինչև 15-16-րդ դարերը, ժամանակի քարտէզագէտները իրենց առաջին ատլասները պատրաստելիս աւելի հիմնւում և վստահում էին այս աշխատութեանը, քան թէ ժամանակակից նաւարկողներից ստացած նոր տեղեկութիւններին կամ էլ նրանց ձեռքով պատրաստւած նոր ծովային քարտէզներին:

«Աշխարհագրութիւն»ի հատորներից մեզ հասել են աւելի քան 40 ձեռագիր տեքստի օրինակներ, որոնցից մէկ մասը կիսատ է, իսկ տպագրութեան գիւտից յետոյ՝ 1477-ից մինչև 1600-ականները, այս գիրքը հրատարակւել է աւելի քան 50 անգամ: Գրքի հրատարակողներից են ճանաչւած քարտէզագէտներ Դոննուս Գերմանիոսը, Սեբաստիան Մինստերը, Մարտին Վալդզէմիւլլերը, Բեռլինգերին և այլն: Ամէն հրատարակիչ իր քարտէզները գծագրելիս հիմնւել է ձեռագրի վայրերի բացատրութիւնների ու տւեալների վրայ, այնպէս որ, չնայած քարտէզներն իրարից տարբերւում են, սակայն հիմնականում շատ բաներով նման են իրար և նոյնիսկ այսօր այդ քարտէզներից որևէ մէկը դիտելիս կարելի է անմիջապէս գուշակել թէ ո՞ր աշխարհագրական շրջանն է ցուցադրւած այնտեղ: Ընդհանրապէս այն ամէնը, ինչ մենք այսօր գիտենք որպէս արևմտեան քարտէզագրութիւն, հիմնւած է այս յոյժ կարևոր աշխատութեան վրայ: (Տես պատ. 21)

Ինչպես նշւեց, Պտղոմէոսի քարտէզները մեզ չեն հասել, բայց ամենահին պտղոմէոսեան քարտէզը որ հասել է մեզ, 11-րդ դարի օրինակն է, որը հաւանաբար Պտղոմէոսի քարտէզի բնօրինակից է արտագրւած: Որոշ յոռետես գիտնականներ նոյնիսկ մեզ հասած քարտէզները բոլորովին Պտղոմէոսի գործը չեն համարում, այլ Ալեքսանդրիացի Ագաթադէմոնինը, որոնք իբր թե գծագրել են երկրորդ և 11-րդ դարերի միջև:

Պտղոմէոսեան քարտէզները պարզ են և չունեն զարդարուն գլխագրեր և վերնագրեր, որոնք ընդհանրացած էին 15-16րդ դարերի որոշ քարտէզներում: Նրա աշխատութեան հիման վրայ 15 կամ 16-րդ դարերի ընթացքում պատրաստւած և տպագրւած ատլասներից մէկ մասի քարտէզները գունաւոր են, իսկ դրանցից որոշները նոյնիսկ տպագրւած են մագաղաթի վրայ:

5. Միջնադարեան հայկական քարտէզագրութիւնը

Հայերէն առաջին աշխարհագրական աշխատութիւնը «Աշխարհացոյց»ն է, գրւած 591-ից մինչև 610-ը, որը որոշ գիտնականներ վերագրում են միջնադարեան պատմահայր Մովսէս Խորենացուն[7], իսկ մեծամասնութեան կարծիքով դրա հեղինակն է հայ թւաբանագէտ և աշխարհագրագէտ Անանիա Շիրակացին[8]: Այս աշխատութեան հիմքն է Պապուս Ալեքսանդրիացու տեքստը, որն իր հերթին հիմնւած էր Պտղոմէոսի «Աշխարհագրութիւն»ի վրայ: «Աշխարհացոյց»ը Պապուսի տեքստից բացի ունի շատ աւելի և մանրակրկիտ տեղեկութիւններ և տւեալներ Հայաստանի, Պարսկաստանի և Կովկասեան այլ երկրների մասին: Իրականում այս յաւելեալ տեղեկութիւնները զբաղեցնում են աշխատութեան մեծագոյն մասը: Գիրքը գրւած է գրաբարով և թարգմանւած աշխարհաբարի[9], լատիներէնի[10], ֆրանսերէնի[11], գերմաներէնի[12] և վերատպւած է անգլերէն նախաբանով[13]: Գիրքն ունի երկու տարբերակ, որոնցից մէկն աւելի համառօտ է: Չնայած այն պարագային, որ գրքից մեզ են հասել մի քանի ձեռագիր, ինչպէս նաև տպագիր օրինակներ, ցաւօք դրանցից ոչ մէկը չունի քարտէզ:

Երևանի Մատենադարանում կան մի քանի միջնադարեան ձեռագրեր, որոնք պարունակում են շրջանաձև կամ ձւածիր եւրոպական T-O տարատեսակի քարտէզներ: Սրանք հիմնականում 11-14-րդ դարերի ձեռագրերում են գտնւում, որոնց մէջ նկատելի է նաև իսլամական քարտէզագրութեան ազդեցութիւնը: Այս քարտէզները ներկայացնում են քարտէզագրութեան զարգացման մի այլ փուլը, որը մեզ հասցրել է մինչև 17-րդ դարում հայերէն քարտէզների տպագրութիւնը: (Տես պատ. 17)

18-րդ դարում պատմական Հայաստանի առաջին քարտէզը փորագրւեց և տպագրւեց Վենետիկի Սուրբ Ղազարոս Միաբանութիւնում, հիմնւելով «Աշխարհացոյց»ի տւեալներին: Այս քարտէզը ներկայացնում է պատմական Հայաստանի տարածքը՝ նշելով նահանգների անունները և այլ աշխարհագրական մանրամասնութիւններ: (Տես պատ. 97)

6. Քրիստոնէական քարտէզագրութիւնը և Միջնադարը

Ինչպէս սպասելի է, Հայաստանի անունը առկայ է քրիստոնէական քարտէզագրութեան բոլոր տարբերակներում, քանի որ սա Անատոլիայից դէպի արևելք գտնւող շրջանի միակ քրիստոնեայ երկիրն էր: Քրիստոնէական քարտէզագրութեան մէջ Հայաստանը յաճախ պատկերւում է ըստ Հին Կտակարանի՝ Արարատով և Նոյեան տապանով: Քարտէզներից մի քանիսի մէջ երկրային Դրախտը՝ Եդեմը գտնւում է Հայաստանի տարածքում, կամ էլ նրա անմիջական հարևանութեան մէջ:

Քարտէզագրութեան մէջ հին հռոմէացիներն ունէին իրենց տարբեր նպատակը: Քարտէզը նրանց համար ճանապարհները որոշող և ցուցադրող

---

[6] *Կլաուդիոս Պտղոմէոս, Geographia, թարգմանութիւն Է.Լ. Ստիվենսոնի, 1932 թ., Նիւ Եօրք:*

[7] *Մովսէս Խորենացին ապրել է 5-րդ դարում:*
[8] *Անանիա Շիրակացին ապրել է 7-րդ դարում:*
[9] *Գ. Բ. Պետրոսյան, Անանիա Շիրակացի Մատենագրություն, Երևան 1979:*
[10] *Historiae Armenicae – Ուիսփոն, Լոնդոն 1736, գիրք III:*
[11] *Սան-Մարտին, Memoires Historiques et Gepgraphiques sur l'Armenie, t.II, Paris 1819 նաև Տեր Պ.Ա. Սուկրի, Սբ. Ղազար, Վենետիկ 1881:*
[12] *Ժ. Մարքւարտ, Բեռլին 1901:*
[13] *Պրոֆ. Ռոբերտ Հիւզեն, Դելմար, Նիւ Եօրք, 1995:*

փաստաթուղթ և միջոց էր, որն օգտագործւում էր Կեսարի զօրքը և, հետևաբար, հսկողութիւնը Հռոմէական կայսրութեան ամէն անկիւնը տարածելուն: Նրանց համար կարևոր էին քաղաքների և հանգրուանների միջև եղած հեռաւորութիւնների ճշգրիտ լինելը, իսկ նոյն վայրերի համեմատական աշխարհագրական տեղադրութիւնը Կեսարի բանակի համար այնքան էլ կարևոր չէր: Հռոմէական քարտէզի ամենալաւ նմուշն է այսպես կոչւած «Պոյտինգերեան քարտէզ»ը, որի բնագիրը հաւանաբար պատրաստւել է մեր թւականութեան առաջին դարում, և որը հին Հռոմէական Կայսրութեան ճանապարհների քարտէզն է 34 սմ լայնքով և 6.4 մ երկայնքով: Աուգսբուրգեցի Կոնրադ Պոյտինգերը 1508 թւականին[14] ձեռք է բերել այս քարտէզի 4-րդ դարի պատճէնը: Քարտէզը նշում է Հռոմից դէպի կայսրութեան բոլոր անկիւնները գնացող ճանապարհները, սկսած Մարաստանից մինչև Անգլիա, ներառեալ նաև Հայաստանը, որի քաղաքներից այստեղ կարելի է տեսնել Արտաշատը, Տիգրանակերտը, Բագաւանը (Ռագաունիա) և Ոստանը: Այս քարտէզը աշխարհագրական տեսակէտից ամբողջովին սխալ է, բայց կատարեալ կերպով ծառայում է իր նպատակին: (Տես պատ. 7)

Երբ քրիստոնէութիւնը հաստատւեց արևմուտքում և կրօնական գաղափարները սկսեցին իշխել, Հին Կտակարանի բացատրած աշխարհի ստեղծումը դարձաւ անժխտելի մի «փաստ»: Այս իրողութիւնը պատճառ դարձաւ, որ քարտէզագրութիւնն ու աշխարհագրութիւնը տուժեցին՝ ընկնելով կրօնի պարտադրած սահմանների միջև, միաժամանակ կորցնելով առաջադիմութեան միջոցներն ու ձգտումը: Երկրորդ դարից մինչև 15-րդ դարը, քրիստոնեայ աշխարհի քարտէզագրութեան մէջ կայ մի հսկայական վիհ, քանի որ մինչ այդ զարգացած գիտական տեսութիւնները մերժւեցին և նոր կրօնական ու աւետարանական հիմունքներ ունեցող «իրականութիւնները» գրաւեցին նրանց տեղը: Պտղոմէոսեան քարտէզներում արդէն իսկ նկատելի էր աշխարհի իրական քարտէզի նախագիծը, որը հիմքն է մեր այսօրւայ քարտէզագրութեան, բայց միջնադարեան քրիստոնեայ աշխարհի քարտէզներում, ընդհուպ մինչև 14-րդ դարը պատկերւած երկրագունդը իրականութիւնից շատ տարբեր էր:

Քրիստոնէութեան նախնական շրջանում եկեղեցին ուշադրութիւն չէր դարձնում աշխարհագրութեան և քարտէզների վրայ, բայց ամէն ինչ փոխւեց երբ 6-րդ դարում Կոզմա Անտիոքցին, հանրածանօթ «Կոզմա» անունով, սահմանեց եկեղեցու տեղագրութիւնը: Ըստ դրան, աշխարհը գնդաձևի փոխարէն դարձաւ տափարակ, որի մէջ երեք ցամաքամասերը շրջապատւած էին ովկիանոսներով: Սրան յաջորդեց Սեւիլիացի Իզադորի T-O տեսակի, նաև այսպէս կոչւած «վանական» քարտէզը (շուրջ 560-636), որը հրատարակւել է նրա *Էտիմոլոգիա* աշխատութիւնում: Յաջորդ հազար տարիների ընթացքում այս քարտէզը և դրա տարբերակները դարձան քրիստոնէական քարտէզագրութեան հիմքերը: (Տես պատ. 9)

Հաւատքի վրայ հիմնւած այս քարտէզները շատ պարզ էին ու անպաճոյճ: Սրանք կոչւում էին Սաղմոսարանի քարտէզներ, նաև ճանաչւած «T-O քարտէզ» անունով, որոնք երևան եկան միջնադարում: Այս քարտէզները, եթէ դրանց կարելի է այսպէս անւանել, պատկերում են երկրագունդը որպէս մի կլոր սկաւառակ (O տառը), որը ծովերով և գետերով բաժանւած է երեք մասի՝ T տառի ձևով, այստեղից էլ այս քարտէզների T-O անւանումը: Քարտէզներում արևելքը գտնւում է քարտէզի վերի մասում, ուր որ Երկնային Դրախտը՝ Եդեմն է: T տառի ուղղահայեաց գիծը Միջերկրական ծովն է, որը Եւրոպան բաժանում է Աֆրիկայից, իսկ հորիզոնական գծի ձախում Դոն և աջում Նեղոս գետերն են, որոնք առանձնացնում են Ասիան միւս մայր ցամաքներից: Այս քարտէզները ժամանակին շատ ընդհանրացած էին, բայց սրանցից մեզ հասել են ոչ մեծ քանակութեամբ տարբեր չափերի օրինակներ, սկսած մի քանի սանտիմետրից մինչև մի քանի մետր տրամագծերով: (Տես պատ. 13, 14, 18, 20 և 30)

[14] *Այդտեղից էլ քարտէզի անւանումը՝ «Պոյտինգերեան քարտէզ»:*

Ութերորդ դարում իսպանացի Բենեդիկտին վանական Բէատուս Լիբենացին ստեղծեց իր T-O տեսակի ձւածիր քարտէզը, որն աւելի զարդարուն տեսք ուներ: Այս տեսակը որդեգրւեց շատերի կողմից և այսպիսով հիմնադրւեց «Բէատուս» քարտէզների տարատեսակը: (Տես պատ. 15)

Ժամանակի ընթացքում այս քարտէզները զարգացան և սկսեցին նաև ներկայացնել երկրներ, քաղաքներ, կենդանիներ, բոյսեր ու զարդարանքներ: Այս տեսակի քարտէզների յոյժ կարևորներից են Գերմանիայի Էբսթորֆեան քարտէզը, որն ունէր 3.6 մետր տրամագիծ (ոչնչացւած Երկրորդ Համաշխարհային պատերազմի ժամանակ) և Անգլիայի Հերէֆորդ քաղաքի Մայր Տաճարում գտնւող և 13-րդ դարում գծւած «Մապպա Մունդի»ն (աշխարհացոյց): Եթէ միջնադարեան քարտէզները համեմատենք նախաքրիստոնէական յոյների և ալեքսանդրիացիների պատրաստած քարտէզների հետ, ապա կտեսնենք հսկայական յետադիմութիւն, որն ապրեց քարտէզագրութիւնը քրիստոնէական միջնադարերում՝ գտնւելով կրօնի հսկողութեան ներքոյ: (Տես պատ. 15 և 36)

7. Իսլամական քարտէզագրութիւնը և Հայաստանը

Այն ժամանակ, երբ արևմտեան քարտէզագէտները պարտաւորւած էին մնալ կրօնի գծած սահմանների միջև, արևելքում՝ Պարսկաստանում և արաբական աշխարհում գիտնականներն ու ալքիմիկոսները շարունակում էին աշխատել կրօնական դոգմաներից զերծ պայմաններում: Չնայած որ միջնադարում արաբական գիտութիւններն ու բժշկութիւնը ապրում էին ծաղկուն շրջան, բայց քարտէզագրութիւնն ու աշխարհագրութիւնը դրանց զուգահեռ առաջադիմութիւնը չունէին:

Իսլամական քարտէզագրութեան մէջ իշխողն էր Բալխի դպրոցը, որն իր նախնական շրջանում հիմնականում սահմանափակւում էր իսլամական երկրներով, որոնք գտնւում են Պարսից ծոցի, Արաբական և Կարմիր ծովերի շրջանում, ինչպէս նաև Արևելեան Միջերկրականում, շրջանցելով քրիստոնեայ աշխարհը: Բացառութիւն են կազմում Հայաստանը, Ռուսաստանը և Բուլղարիան, որոնք լինելով նրանց անմիջական հարևանութեան մէջ, յաճախ նշւում են իսլամական քարտէզներում: Հետագայում իսլամական աշխարհացոյցները նշում էին նաև որոշ այլ եւրոպական երկրներ, ինչպիսին են Իսպանիան, Ֆրանսիան և Գերմանիան: (Տես պատ. 10-12, 19, 51, 57)

Իսլամական աշխարհի կարևոր քարտէզագէտներից են պարսիկ Աբու Ասհաղ Իբն Մոհամմադ ալ-Ֆարսին, ճանաչւած Ալ-Իսթախրի անունով (մահացած 957 թ. շրջանում), Սադիղ Իսֆահանին և Զաքարիա ալ-Ղազւինին (1203-1283) և աշխարհագրագէտ ու գիտնական Աբու Ռէյհան Բիրունին (973-1048), որը բնակւում էր Պարսկաստանում և յայտնի էր իր մի քանի ճանապարհորդութիւններով, յատկապէս դէպի Հնդկաստան, որոնց մասին նա գրել է բազմաթիւ գրքեր: Աւելի ուշ ժամանակներում հանրայայտ էր արաբ աշխարհագրագէտ Իսմաիլ Աբուլֆեդան (1273-1332), ում ազդեցութիւնը իսլամական և օսմանեան աշխարհագրութեան մէջ անժխտելի է:

Իսլամական աշխարհագրական գրականութիւնը պարունակում է մանրամասն տեղեկութիւններ երկրների, քաղաքների, ժողովուրդների ու նրանց սովորութիւնների ու լեզուների մասին, յաճախ առանց համապատասխան քարտէզների: Հայաստանը գտնւելով Պարսկաստանի Գիլան, Դէյլամ և Ատրպատական նահանգների հարևանութեան մէջ՝ յաճախ է տեղ գտնում իսլամական աշխարհագրական գրքերում ու քարտէզներում: (Տես պատ. 11, 12, 19, 23)

Աւելի ուշ ժամանակաշրջանում, որին կարելի է կոչել իսլամական քարտէզագրութեան Արաբ-Նորմանդական դարաշրջան, իսլամական քարտէ-

զագրութիւնն ապրեց աւելի ծաղկուն ժամանակներ: Այս շրջանի ամենայայտնի արաբ քարտէզագէտն է համարւում Ալ-Իդրիսին (1099-1166), որը ծնւել է Մարոկկոյում և կրթութիւն ստացել Իսպանիայում: Եւրոպայում և Ասիայում կատարած ճանապարհորդութիւններից յետոյ, նրա համբաւը պատճառ դարձաւ, որ Սիցիլիայի Ռոջեր Երկրորդ թագաւորը նրան հրաւիրեց աշխատելու իր արքունիքում: Թագաւորի համար նա պատրաստել է յատուկ արծաթեայ գլոբուս, քանդակւած աշխարհի ժամանակակից քարտէզով: Նա հեղինակն է աշխարհագրական հանրագիտարանի, որին կից կային Ասիայի, Եւրոպայի և Աֆրիկայի թւով 70 փոքրածաւալ քարտէզները: Քարտէզների օրինակներից մեզ հասել են մի քանի տարբերակներ, որոնք ցուցադրում են Իդրիսիի վարպետութիւնը որպես քարտէզագէտ: (Տես պատ. 16)

Օսմանեան աշխարհագրութեան կարևոր դէմքերից են Մեհմեթ Զիլլի իբն-Դերւիշը, ճանաչւած «Էվլիա Չելեբի» անունով (1611-1684, տիտղոսը նշանակում է Աստւածաշունք), որը ճանապարհորդել է և գրել իր տեսած երկրների և ժողովուրդների մասին, ինչպէս նաև Քյաթիբ Չելեբին (1609-1657), որն օսմանեան կարևորագոյն աշխարհագրագէտն է: Քյաթիբ Չելեբին գրել է հանրայայտ «Ջիհան Նիւմա» (Աշխարհի Հայելին), ձեռագիրը մնացել է անաւարտ, որը պարունակում է նաև մի քանի պարզ քարտէզներ: Օսմանցի առաջին հրատարակիչ Իբրահիմ Մութեֆերրիկան այդ գիրքը լրացրել է և հրատարակել, ներառնելով շուրջ 40 քարտէզ: Բոլոր քարտէզները հիմնւած են Չելեբիի, ինչպէն նաև Եւրոպական ժամանակակից այլ քարտեզների վրայ: Պետք է նաև նշել հայազգի Երեմիա Չելեբի Քէոմուրճեանին (1637-1695), որ ապրում և աշխատում էր Կոստանդնուպոլսում, և օսմանեան պատմութեան ու աշխարհագրութեան մէջ ունեցել է շատ մեծ և կարևոր ներդրումներ: (Տես պատ. 69-71 և 91)

8. Հայաստանը Պորտոլան ծովային քարտէզներում

Ինչպէս յիշւեց, պորտոլանները ծովագնացների համար պատրաստւած քարտէզներ էին և սպասելի չէր, որ Մեծ Հայքը (բուն Հայաստանը), լինելով ծով և նաւահանգիստ չունեցող երկիր, յիշատակւի այս քարտէզներում: Ինչ վերաբերում է Կիլիկիոյ Հայկական թագաւորութեանը, ապա սրա նաւահանգիստները և քաղաքները առկայ են Արևելեան Միջերկրականի բոլոր պորտոլաններում:

Վաղ միջնադարեան շրջանում, երբ արևմտեան աշխարհագրագէտներն ու քարտէզագէտները աշխատում էին իրենց գիտելիքներն ու տեսութիւնները համաձայնեցնել Սուրբ Գրքի թելադրութիւններին, նաւաստիներն ու ծովագնացները զբաղւած էին իրենց տեսած ծովերի և ափերի հետազօտութեամբ ու գծագրութեամբ: Այս աւանդութիւնների հիմք էր ծառայում յոյն ծովագնացների «պերիպլուս»ը՝ որը նշանակում է «ծովեզրերի և ափերի շուրջ կատարած ճանապարհորդութիւնների մատենագրութիւն»: Այս բառը իտալերէնով թարգմանւում է «պորտոլանո», և քանի որ սկզբնական շրջանում այս քարտէզները պատրաստւում էին հիմնականում իտալացի և կատալան ծովագնացների ձեռքով, իտալերէն բառը գտաւ ընդհանրացած գործածութիւն և մինչև այսօր ծովային քարտէզները կոչւում են պորտոլան քարտէզներ կամ էլ պարզապէս պորտոլաններ:

Պորտոլանները սովորաբար ծովափնեայ քաղաքների, նաւահանգիստների, գետաբերանների, ծոցերի, նեղուցների, ընդծովեայ արգէլքների ու ժայռերի և ափի մասին տալիս են մանրամասն տեղեկութիւններ, նշելով կողմնացոյցի և իշխող քամիների ուղղութիւնները: Ծովագնացին հետաքրքրող որևէ տեղեկութիւն, որը կարող էր նաւավարին օժանդակել կողմորոշելու և նաւարկելու՝ տրւում է հնարաւորին չափի մանրամասնութեամբ: Իսկ ծովափից ներս գտնւող վայրերի մասին երբեմն ոչ մէկ տեղեկութիւն էլ չի տրւում: Աշխարհագրական տեղեկութիւնների փոխարէն այստեղ պատկերւում են զարդարանքներ, քարտէզի վերնագրերն ու յիշատակարանները: Պորտոլանները նկարւում էին մագաղաթի վրայ և համարեա թէ միշտ գունաւոր էին, քանի որ գոյները նոյնպէս ծառայում էին հաղորդելու յաւելեալ տեղեկութիւններ, ինչպիսին են քաղաքների բարեկամ կամ թշնամի լինելն ու նրանց համեմատական չափերը և այլն:

Իտալական պորտոլանները պատրաստւում էին հիմնականում Վենետիկում, Ճենովայում և Անկոնայում: Սրանք սովորաբար Միջերկրական ծովի մէջ նաւարկութեան համար պատրաստւած քարտէզներ էին, իսկ Կատալան քարտէզները՝ որոնք պատրաստւում էին Բարսելոնայում և Մայորքայում, երբեմն պարունակում էին տեւեալներ մինչև Հնդկաստանի և Չինաստանի շրջանները, այսպիսով դառնալով աւելի նման աշխարհացոյց քարտէզների: Այս քարտէզները նոյնպէս տալիս էին բաւականին տեղեկութիւններ ծովից հեռու և ցամաքի ներսի մասերի վերաբերեալ, որոնք կարևոր էին հեռաւոր երկրներ ճանապարհորդող առևտրականների ու հետազօտողների համար:

Տարիների փորձից ելնելով նաւավարներն ու քարտէզագէտները յանգել էին այն եզրակացութեան, որ քամիներին կարելի է որակաւորել ըստ իրենց ուղղութեան: Օրինակ, Միջերկրականում արևելեան քամիները չոր են, հիւսիսայինները՝ սառը, իսկ հարաւայինները՝ տաք: Չնայած որ նախքան առաջին պորտոլանների ընդհանրանալը կողմնացոյցը և հողմերի փնջագիրը (ռոզետ) արդէն իսկ ծանօթ էին քարտէզագէտներին, բայց մեզ հասած առաջին պորտոլանների (1275 թւական) մէջ սրանք գոյութիւն չունեն: Դրանց փոխարէն այստեղ կան միմիայն մի քանի տարբեր կէտերից սկսւող շառաւիղային գծեր, որոնք կարող են ծառայել որպէս չափագրութեան հիմունք: Սրանց յաջորդող պորտոլան քարտէզներում քամիների ուղղութիւնները ցուցադրւում են քամու ցուցասլաքով (փնջագիր), որը նմանւում էր կողմնացոյցի սլաքներին, ուր ամէն մի ուղղութիւն գծւած է տարբեր գոյնի գծերով՝ ըստ նրանց կարևորութեան և քամիների յաճախականութեան: Այսպիսով, պորտոլանները յաճախ յագեցած են լինում կողմնացոյցի և քամու ուղղութիւնների բազմաթիւ իրար խաչաձևող և գունաւոր գծերով և գեղեցիկ զարդարւած բազմաթիւ ցուցասլաքներով ու այլ զարդարանքներով:

Պորտոլան քարտէզները, ինչպէս նախկինում հռոմէական ճանապարհի քարտէզները, յոյժ կարևոր փաստաթղթեր էին, որոնց առկայութիւնը կարող էր պատճառ դառնալ նաւատորմի կամ բանակի վերջնական յաղթանակի հասնելուն, հետևաբար բոլոր մրցակից պետութիւններն իրենց քարտէզները խստօրէն հսկում էին ու պահպանում: Հռոմէական քարտէզները պահպանում էր կայսրը, իսկ, օրինակ իսպանական պորտոլանները պահպանւում էին Սևիլիայում, յատուկ ստորերկրեայ պահեստներում: Ծով դուրս եկող նաւատորմի նաւապետներին տրւում էր միմիայն իրենց գնալիք ճանապարհի պորտոլանի պատճէնը: Ճամբորդութեան ընթացքում պորտոլանները պահպանւում էին նաւապետի սենեակում, փականքի տակ: Երբեմն քարտէզի տուփի մէջ դրւում էր ծանրութիւն, որպէսզի նաւաբեկութեան կամ թշնամին նաւ բարձրանալու դէպքում քարտէզի տուփը ծովը գցելիս խորտակւի և թշնամու ձեռքը չընկնի: Պորտոլանների մասին օտարին որևէ տեղեկութիւն բացայայտելը պատժւում էր մահւամբ: Այսուհանդերձ բազում քարտէզագէտներ հարստացան՝ մրցակիցներին վաճառելով գաղտնաբար պատճէնահանւած պորտոլանների օրինակները:

Պորտոլաններն ընդհանրապէս գծագրւում էին մագաղաթի վրայ և ըստ կարիքի շատ յաճախ գործ էին ածւում, այսպիսով էլ մաշելով դէն գցւում: Այդ իսկ պատճառով է, որ մեզ չեն հասել 1275 թւականից առաջ պատրաստւածները, իսկ 14-րդ դարի պորտոլաններից մեզ են հասել միայն շատ քիչ քանակով քարտէզներ: Պորտոլաններն ընդհանրապէս գեղեցիկ և ճաշակով նկարւած քարտէզներ են, որոնք միաժամանակ նաւավար-

ներին տալիս են ծովային քարտէզագրական անհրաժեշտ և կարևոր տեղեկութիւնները: Այս քարտէզների վրայ եղած հարուստ և մանրակրկիտ տեղեկութիւններն անպայմանօրէն իրենց հիմքում ունեցել են քարտէզագրական հին աւանդութիւններ, որոնք դժբախտաբար մեզ չեն հասել:

Պորտոլանները լինելով ծովային քարտէզներ, ընդհանրապէս տալիս են մանրամասնութիւններ ծովափնեայ քաղաքների ու նաւահանգիստների վերաբերեալ, յատկապէս Միջերկրականի պորտոլանները տալիս են բաւականին մանրամասն տեղեկութիւններ Փոքր Ասիայի ու Անատոլիայի Սևծովեայ և Միջերկրականի ափերի մասին: Պէտք է շեշտել, որ Միջերկրականի շրջանի իտալական և կատալան պորտոլանները ժամանակի համար անսպասելի ճշգրտութեամբ են վերարտադրում ծովափերի մանրամասնութիւնները: Սրանց մէջ ակնառու տեղ են գրաւում Հայկական Կիլիկիոյ ափերի մասին տրուած տեղեկութիւնները, որոնք լինելով քրիստոնէական երկրի ափեր, եւրոպական նաւերի հանդէպ բարեկամական էին տրամադրուած: Մեծ Հայքը ծովին ելք չունենալու պատճառով շատ պորտոլանների սահմաններից դուրս էր մնում, բայց որոշներն իրենց քարտէզի ծայրամասերին նշում են Հայաստանի անունը: Այն պորտոլանները, որոնք ընդգրկում են աւելի մեծ տարածքներ, անպայմանօրէն նշում են Հայաստանը իրենց ցուցադրած երկրների շարքում: (Տես պատ. 24-26, 47, 48, 53)

Հետաքրքիրն այն է, որ պորտոլանները, որոնք Միջերկրականի արևելքում նշում են Հայաստանը, ընդհանրապէս այստեղ նշում են Արարատը՝ Նոյեան տապանով (պատկերուած կողքի վրայ), Հայկական Բարձրաւանդակի լեռները՝ որոնցից ակունք են առնում Եփրատ ու Տիգրիս գետերը և Երզնկա ու Մալաթիա քաղաքները: Մեծ Հայքը պորտոլաններում նշելու պատճառը կարող է լինել այն, որ սա միակ քրիստոնեայ երկիրն էր իսլամական Միջին Արևելքում, կամ էլ նրա անունը եւրոպացի քարտէզագէներին ծանօթ էր Վենետիկում, Ամստերդամում և եւրոպական այլ քաղաքներում աշխատող հայ առևտրականների միջոցով: Մեծ Հայքը ներկայացնելու այս կերպը նոյնութեամբ կրկնւում է բազմաթիւ պորտոլանների մէջ:

Կարևորագոյն պորտոլանների ցուցակի համար տես Jourdin & de la Ronicère – “Sea Charts of the Early Explorers”, NY, 1984

9. Տասնիններորդ դարը

Տասնիններորդ դարի երկրորդ կէսին երկու կարևոր դէպք տեղի ունեցաւ, որն ազդեցիկ դեր խաղաց քարտէզագրութեան մէջ: Առաջինը Գուտենբերգի տպագրական սարքի գիւտն էր, որն առիթ տուեց Պտղոմէոսի Աշխարհագրութեան տպագրութեանը, սկսած 1477 թւականից: Միւսը Ամերիկայի յայտնաբերումն էր՝ կատարուած Կոլումբոսի միջոցով:

Երբ թուրքական ցեղերը 1453-ին խուժեցին Կոստանդնուպոլիս, քաղաքի գրադարանից փախցրած որոշ գրքեր սկսեցին երևան գալ Իտալիայում: Սրանցից մէկն էր Պտղոմէոսի «Աշխարհագրութիւն»ը, որն անմիջապէս թարգմանւեց յունարէն բնագրից լատիներէնի և ինչպէս նախկինում ասւեց, բազմաթիւ քարտէզագէտներ, դրանց շարքին Դոննուս Գերմանիուսը, Սեբաստիան Մինստերը, Մարտին Վալդզէմիլլերը, Բեռլինգերին և ուրիշները սկսեցին պատրաստել քարտէզներ՝ հիմնւելով Պտղոմէոսի տէքստերում տրուած բացատրութիւններին, անուններին և դրանց կոորդինատներին: Քարտէզները սկսեցին երևան գալ առաջին հերթին ձեռագրերում, ապա նոյնպէս նոր լոյս տեսնող տպագիր ատլասներում:

Այս շրջանում Հռոմի, Միլանի, Ֆլորենցիաի, Ուլմի, Բազելի և այլ քաղաքների տպարաններից դուրս էին գալիս պտղոմէոսեան աշխարհագրութեան բազմաթիւ տարբերակները: Սրանք բոլորն էլ հիմնուած էին Պտղոմէոսի «Աշխարհագրութիւն»ի վրայ, բայց ամէն մէկն ունէր իր իւրայատկութիւնն ու ներկայացման ոճի տարբերութիւնը: Սրանցից մէկ մասը ներկուած էր ջրաներկով, մուգ կապոյտ ծովերով ու սրճագոյն լեռնաշղթաներով, ուրիշներում ծովերը կանաչ էին, իսկ քաղաքները կարմիր, երկրներն էլ ներկուած էին բաց գոյնի ներկերով, իսկ քարտէզների մեծամասնութիւնը վաճառւում էր չներկուած: (Տես պատ. 32-37, 44-46, 55, 64-66)

Պտղոմէոսի «Աշխարհագրութիւն»ի ատլասներն ընդհանրապէս ունէին աշխարհացոյց քարտէզ և 26 երկրամասերի քարտէզներ, բայց ժամանակի ընթացքում և նոր հրատարակութիւններում այս քարտէզներին սկսեցին աւելանալ ուրիշ և աւելի նոր գծուած քարտէզներ, որոնցից մէկ մասը նմանւելով պորտոլան քարտէզներին, տալիս էր միմիայն ծովեզրեայ վայրերի մանրամասնը, հաւանաբար պատրաստուած նաւագնացների գործածութեան համար: (Տես պատ. 37)

Քարտէզները հիմնականում գծւում էին մագաղաթի կամ թղթի վրայ: Հնագոյն ժամանակներում գործ էր ածւում մագաղաթը, բայց 13-րդ դարից սկսւեց նաև թղթի գործածութիւնը, որն աստիճանաբար դարձաւ ընդունուած հիմք: Նախքան տպագրութեան գիւտը բոլոր քարտէզները, ինչպէս նաև գրքերը ձեռագիր էին և դրանք բազմացւում էին գրիչների ձեռքով, արտագրելու ընթացքում առիթ տալով շատ սխալների ու վրիպակների, որոնց պատճառով էլ յաճախ նոյն գրքի տարբեր օրինակներն իրարից տարբերւում էին: Քարտէզների պարագայում խնդիրն էլ աւելի բարդ էր: Գիրքը կարող էր արտագրել գեղեցիկ ձեռագիր ունեցող որևէ անհատ, բայց քարտէզն ընդօրինակողը պէտք է գաղափար ունենար քարտէզագրութիւնից ու աշխարհագրութիւնից: Առանց այդ գիտելիքների անհնար էր ընդունելի որակի պատճէն հանելը: Իսկ վրիպակներն ու սխալները ամէն արտագրութիւնից յետոյ բազմանում էին, այնպէս որ մի քանի ընդօրինակումից յետոյ ցանկացած քարտէզ կարող էր դառնալ անճանաչելի և անօգուտ: Տպագրութեան գիւտից սկսած քարտէզների դրոշմները սկզբում պատրաստւում էին փայտի վրայ քանդակւելով, որին աստիճանաբար յաջորդեցին պղնձէ և պողպատեայ թիթեղները: Սրանք աւելի ուշ էին մաշւում, հնարաւորութիւն տալով բազում անգամ օգտագործւելու: Մետաղեայ թիթեղները քանդակագործին նաև հնարաւորութիւն էին տալիս նշելու շատ աւելի մանրամասնութիւններ, քան հնարաւոր էր քանդակել փայտեայ դրոշմների վրայ:

Որոշ յատուկ ատլասներ և հատորներ պատրաստւում էին թագաւորական ընտանիքների համար կամ նրանց պատւէրով, որոնք բնականաբար կազմւում էին լաւագոյն և թանկագին կաշւով, ոսկէ զարդարանքներով ու թագաւորական զինանշաններով: Այսպիսի հատորների քարտէզները յատուկ ուշադրութեամբ և ճաշակով ներկւում էին ճանաչւած մասնագէտների ձեռքերով:

10. 16-ից մինչև 18-րդ դարերը

Այս ժամանակաշրջանի քարտէզների իւրահատկութիւններից են դրանց ձևաւորումը և ծոխ զարդարանքները: Քարտէզի անւանագրի շրջանակը՝ կարտուշը, որի նպատակն էր քարտէզի անունը մնացորդից առանձնացնելը, այս դարերում դարձել էր արւեստի զարդարուն մի աշխատանք, որը երբեմն զբաղեցնում էր քարտէզի մեծ մասը: Զարդարուն կարտուշները առկայ էին համարեա բոլոր քարտէզներում, ներառեալ նաև Հայաստանի քարտէզներում: (Տես պատ. 55)

Քարտէզների վրայի զարդարանքների և նախշերի կիրառումը պատահական չէր, այլ բխում էր անհրաժեշտութիւնից: Սկսած 16-րդ դարից, երբ Հեռաւոր Արևելքի և Նոր Աշխարհի հետ առևտրական կապերը սկսեցին զարգանալ, առևտրականներին հարկաւոր էին այս հեռաւոր աշխարհամասերի լաւագոյն քարտէզները և ուղեցոյցները: Նաւապետները և մեծ ընկերութիւնները իրենց կարիքները հոգալու նպատակով սկսեցին ունեցած քարտէզները վերանայել, լրացնել ու կատարելագործել ըստ իրենց իսկ հաւաքած տեղեկութիւնների և

դիտողութիւնների: Այս արդի և աստիճանաբար աւելի ճշգրիտ քարտէզները պահպանւում էին յոյժ գաղտնի և միմիայն սեփական գործածութեան համար: Նման քարտէզները, որոնք յաճախ ուրիշ տեղ նոյնիսկ չէին էլ արձանագրւում, հանդիսանում էին առևտրականների յաջողութեան բանալիները: Այն քարտէզագէտներն ու քարտէզ հրատարակողները, որոնք իրենց ունեցած քարտէզները առևտրական ճանապարհորդների նորագոյն հաւաքած տեղեկութիւններով նորոգելու և արդիականացնելու միջոցներ չունէին, հէնց իրենց իսկ մասնագիտութեան ասպարէզում աստիճանաբար յետ էին ընկնում նոյնիսկ առևտրական ընկերութիւններից: Այսպիսով, տպագրւած քարտէզների վաճառքը սկսեց տուժել, քանի որ առևտրական ընկերութիւններն ունէին սեփական և գաղտնի նոր քարտէզներ, որոնք աւելի ճշգրիտ էին, քան շուկայում վաճառւող քարտէզները: Հրատարակիչների համար օրէցօր դժւարանում էր առևտրականների ունեցած աշխարհագրական ու քարտէզագրական նորանոր և գաղտնի պահւած տեղեկութիւնները ձեռք բերելը: Քանի որ քարտէզները հնարաւոր չէր վաճառել իրենց մէջ պարունակւած աշխարհագրական տւեալների բերումով, ապա թերևս վաճառքը զարգացնելու համար կարիք կար, որ քարտէզը դառնար զարդարանքի մի առարկայ: Այսպիսով, քարտէզների պահանջարկը զարգացնելու նպատակով, 16-17 դարերի հրատարակիչներն սկսեցին շուկայ իջեցնել զարդարւած և գեղեցիկ գծւած ու ներկւած քարտէզներ ու ատլասներ: (Տես պատ. 55, 59-63)

Քարտէզների կարտուշներն սկսեցին դառնալ աւելի իմաստալից և գեղեցիկ, յաճախ ներկայացնելով քարտէզի աշխարհագրական շրջանում բնակւող տարբեր ժողովուրդների և ազգերի տարազներ, տեղական կենդանիների, բոյսերի և պտուղների գծագրութիւններ: Երբեմն քարտէզները ներփակւում էին գեղեցիկ և ճաշակով զարդարւած շրջանակներով՝ քարտէզը գնորդի համար էլ աւելի գրաւիչ դարձնելու նպատակով: Քարտէզների ծովերն ու ովկիանոսները սկսեցին լցւել գունաւոր հրէշներով, հսկայ ձկներով, դելֆիններով, ծովահարսերով ու մանրակրկիտ գծագրւած առագաստանաւերով, որոնց մէջ կարելի էր տեսնել նոյնիսկ նաւաստիներ ու նաւի սարքաւորումներ: (Տես պատ. 55, 59, 66, 67 և 73)

Այս զարդարանքները սկսեցին նոյնիսկ երևան գալ քարտէզների շրջանակներում: Այստեղ սկսեցին նկարել տւեալ աշխարհամասի քաղաքների, տարազների և բնութեան տեսարանների պատկերներ, որոնք շատ յաճախ իրականութեանը բոլորովին չէին համապատասխանում: Որոշ քարտէզներում կարելի է տեսնել հայկական երևակայական տարազներ հագած կանանց ու տղամարդկանց: Մեզ են հասել քարտէզներ, որոնց վրայի զարդարանքները գերիշխում են բուն քարտէզի մէջ տրւած տեղեկութիւններին, այսպիսով նւազեցնում քարտէզի դերն ու կարևորութիւնը՝ շրջանակի զարդարանքների համեմատութեամբ:

Մինչև 16-րդ դարը, քարտէզները հիմնականում գծագրւում էին ճանապարհորդներից, նաւաստիներից, ծովագնացներից և ուխտաւորներից հաւաքած տեղեկութիւնների հիման վրայ, բայց այս դարաշրջանում սկսեցին երևան գալ ճշգրիտ և զարգացած քարտէզագրական սարքաւորումներ, որոնք կարևոր դեր ունեցան քարտէզագրութեան զարգացման մէջ: Միաժամանակ սկսեցին նաև զարգանալ քարտէզագրութեան ու երկրաչափութեան մեթոդներն ու գործելակերպը: Բրիտանական Ծովակալութիւնը մտահոգւած էր նաւաբեկումների անընդունելի քանակով, որոնց պատճառը շատ յաճախ աշխարհագրական երկայնութեան սխալ հաշւարկումներն էին: Իրավիճակը շտկելու նպատակով, նաւային ճշգրիտ ժամացոյց պատրաստողի համար դեռ 18-րդ դարի սկզբնական տարիներին նշանակւել էր մեծ գումար որպէս մրցանակ: 1730-ական թւականներին կատարւեց սեքստանտի գիւտը, իսկ 1759 թւականին բրիտանացի ժամագործ Ջոն Հարրիսոնը պատրաստեց Ծովային քրոնոմետր[15] կոչւող ժամացոյցը, որը կարող էր անհամեմատ աւելի ճշգրիտ ցոյց տալ ժամանակը քան որևէ այլ ժամացոյց: Նորաստեղծ քրոնոմետրը 156 օրեայ ճանապարհորդութեան ընթացքում սխալւեց միմիայն 15 վայրկեանով: Այսպիսով, քրոնոմետրով և սեքստանտով կատարւող արեգակնային դիտորդութեամբ ամբողջ աշխարհում կարելի էր որոշել ցանկացած կէտի աշխարհագրական երկայնութիւնը: Այս սարքաւորումները հնարաւոր դարձրին մինչև 19-րդ դարի վերջը պատրաստելու երկրագնդի կարևոր շրջանների աւելի ճշգրիտ ու մանրամասն քարտէզներ, թողնելով հեռաւոր վայրերի ու ծովերի յատակների հետազօտութիւնը 20-րդ դարի քարտէզագէտներին:

Նոյնիսկ քրոնոմետրի և սեքստանտի գիւտերից յետոյ, որոնք առիթ տւեցին երկայնութեան ճշգրիտ հաշւարկմանը, մինչև 19-րդ դարի վերջերը ամէն երկիր իր հրատարակած քարտէզներում զրօ աստիճանի միջօրէն ընտրում էր իր երկրի կարևոր քաղաքներից մէկից անցնողը: Միայն 1884 թւականին էր որ եւրոպական երկրները համախմբւելով որոշեցին Լոնդոնի մօտ գտնւող Գրինուիչի աստղադիտարանի միջով անցնող միջօրէականը ընդունել որպէս երկայնութեան զրօ աստիճանը:

Ներքոյ տրւում են 16-ից 18-րդ դարերի կարևոր և հանրաճանաչ աշխարհագրագէտներից և քարտէզագէտներից մի քանիսի համառօտ կենսագրականները, ովքեր իրենց քարտէզներում նշել են Հայաստանը և ում ներդրումները քարտէզագրութիւնը դարձրել են զարգացած և ստոյգ գիտութիւն:

Գերմանացի քարտէզագէտ **Մարտին Վալդզէմիւլլերի** (շուրջ 1470-1518) կարևոր աշխատութիւններից է 12 թերթի վրայ գծւած աշխարհացոյցը, որը նա կատարելագործել ու վերջնականացրել է 1516 թւականին և որից մեզ է հասել միմիայն մէկ օրինակ: Նրա միւս կարևոր աշխատանքն էր 1507 թւականին պատրաստւած պտղոմէոսեան քարտէզը, որը նա պատրաստել էր նոյն հեղինակի «Աշխարհագրութիւն» երկի հիման վրայ: (Տես պատ. 36)

Գերմանացի մաթեմատիկոս և լեզւաբան **Սեբաստիան Միւնստերը** (1489-1552) շարունակելով իր նախորդի՝ Վալդզէմիւլլերի աշխատանքը 1544-ին պատրաստեց պտղոմէոսեան Աշխարհագրութեան երկրորդ կարևոր հրատարակութիւնը, որը բացի 27 քարտէզներից, ունէր նաև հանրագիտարանային տեղեկութիւններ ամբողջ երկրագնդի և նրանում ապրող ժողովուրդների մասին: Նա հաւաքել ու տպագրել է Գերմանիայի բազմաթիւ քաղաքների քարտէզներ, ըստ որում նաև առաջին անգամ տպագրելով տարբեր գիւղերի ու շրջանների քարտէզներ: Նա առաջին քարտէզագէտն էր, որ պատրաստեց առանձին քարտէզներ ամէն մայր ցամաքի համար: Միւնստերը գերմանական քարտէզագրութեան ամենակարևոր դէմքն է և նրա աշխատութիւնները կարևոր դեր են ունեցել քարտէզագրութեան ճանաչման և զարգացման ասպարէզում: (Տես պատ. 45 և 46)

Ֆլամանդացի մաթեմատիկոս և ճշգրիտ սարքեր պատրաստող **Ջերարդուս Մերկատորը** (ծնւած Գերհարդ Կրեմեր անունով, 1512-1594) նաև յայտնի է որպէս կարևորագոյն քարտէզագէտներից մէկը: Նա իր առաջին գլոբուսը պատրաստել է 1541 թւականին, որի վրայ ցուցադրւած էին մանրամասն տեղեկութիւններ: Նրա ձեռքով պատրաստւած քարտէզագրութեան ու երկրաչափութեան մէջ գործածւող ճշգրիտ սարքերը ճանաչւած էին ամբողջ Հիւսիսային Եւրոպայում և միջոց էին ծառայում նորանոր չափագրական նւաճումների: Նրա գիւտն է «մերկատորեան (կամ գլանային) պրոյեկցիա»ն, որն օգտագործելով կարելի դարձաւ երկրագունդը պատկերել տափարակ թղթի վրայ՝ քարտէզը պատկերելով միջօրէականների և զուգահեռականների ցանցի վրայ, որը կազմւած էր դրանց փոխհատւող գծերով: Այս մեթոդը հնարաւորութիւն էր տալիս նաւագնացներին նաւարկութեան ընթացքում աւելի ճշգրիտ կողմնորոշւել: Մերկատորեան պրոյեկցիայով պատրաստւած նրա առաջին ատլասը տպագրւել է 1569 թւականին, ընդգրկելով 18 քարտէզ: Նրա երկրորդ ատլասը, որը պարունակում էր 29 քարտէզ, յետ մահու, 1595 թւականին հրատարակեց իր որդին՝ Ռումբոլդը: Ջաւակների մահւանից յետոյ ըն-

[15] *Այս ժամացոյցը գտնւում է Գրինուիչի ծովային թանգարանում, Լոնդոն:*

տանեկան քարտէզները ու նրանց թիթեղները գնեց **Եոդոկուս Հոնդիուսը** (1563-1612), որն իր փեսայի՝ **Եան Եաննսոնի** (1588-1664) հետ միասին շարունակեց հրատարակել Մերկատորի ատլասները, աստիճանաբար դրանք զարգացնելով ու փոփոխելով: Հոնդիուսն ինքը տաղանդաւոր քարտէզագէտ էր, որը Մերկատորի ատլասները արդիականացրեց, դրանք դարձնելով էլ աւելի գրաւիչ:

Հաշւի առնելով Հոնդիուսի և ապագայում Բլաուի հրատարակութիւնները, 100 տարւայ ընթացքում և ընդհուպ մինչև 17-րդ դարի կէսերը Մերկատորի ատլասն ունեցել է աւելի քան 53 հրատարակութիւն: Այս բոլոր ատլասներում կան Հայաստանի մասին բացատրական յօդւած և քարտէզներ: (Տես պատ. 55, 59, 66 և 67)

Միւս ֆլամանդացի հայտնի քարտէզագէտն է **Աբրահամ Օրտելիուսը** (1528-1598), որը մաթեմատիկոս էր ու լեզւաբան: Նրա կապը քարտէզագրութեան հետ սկսւեց քարտէզ ներկելով: 1571 թւականին նա հաւաքեց 53 քարտէզ, որոնք փորագրել էր Ֆ. Հոգենբերգը, և հրատարակեց իր առաջին ատլասը, որը կոչւում էր «Երկրագնդի ամբողջ տարածք»ը: Այս ատլասը, տարբեր փոփոխութիւններով ու հրատարկութիւններով, երբեմն 115 կամ աւելի քարտէզներով, տպագրւում էր մինչև 1612 թւականը: Ատլասի բոլոր քարտէզները միաչափ են և տեքստը տպագրւած է քարտէզի յետևում: Անտւերպէնում այս ատլասը տպագրւել է տարբեր լեզուներով, իսկ անգլերէն տարբերակը տպագրւել է Լոնդոնում: Օրտելիուսի քարտէզները իրենց տեղեկութիւնների համեմատական ճշգրտութեամբ զիջում էին միմիայն Մերկատորի ատլասներին: Նրանց վրայ տարւած հոգը և գեղեցիկ ու խնամքով կատարւած զարդարանքներն ու փորագրութիւնները, քարտէզները դարձրեցին յոյժ ցանկալի առարկաներ: Արդիւնքն այն եղաւ, որ ամբողջ Եւրոպայի տարածքում սրանց հատորները ընդունւում էին հետաքրքրութեամբ և վաճառւում էին մեծ քանակութեամբ: (Տես պատ. 60-63)

Հոլանդացի երկու յայտնի քարտէզագէտներից են **Ուիլեմ Եաննսոն Բլաուն** (1571-1638) և իր որդի **Յոհաննը** (1596-1673), որոնք հետևեցին աւանդութեանը, սկսելով գիտութիւն և աստղագիտութիւն ուսումնասիրելով՝ նախքան Ամստերդամում ճշգրիտ սարքաւորումների արտադրութիւն սկսելը: Այս ժամանակը համընկաւ «Հոլանդական Արևելեան Հնդկաստանի ընկերութիւն»ի զարգացմանը, որն իր գործունէութեան մէջ սկսեց կիրառել մեծ քանակով ծովային և այլ քարտէզներ, որոնք հրատարակում էր Բլաուն: Վերջինս իր հրատարակչական գործունէութիւնն սկսեց Մերկատորի ատլասով, աստիճանաբար դրան աւելացնելով նոր և արդիական քարտէզներ, զարգացնելով և կատարելագործելով ատլասը, ի վերջոյ հրատարակելով իր հանրայայտ «Մեծ ատլաս»ը, որը պարունակում էր համարեա 600 քարտէզ և աւելի քան 3000 էջ բացատրութիւն: Այս աշխատութիւնը ամենագեղեցիկ տպագրւած ատլասն է, ճաշակով պատրաստւած և ներկւած քարտէզներով: Բլաուի մահւանից յետոյ նրա քարտէզների թիթեղները գնեց մէկ ուրիշ հոլանդացի քարտէզագէտ՝ **Ֆրեդերիկ Դե Ուիտը** (1630-1706), որը շարունակեց Բլաուի աշխատանքը, հրատարակելով բազմաթիւ մանրամասն քարտէզներ: (Տես պատ. 73 և 74)

Քրիստոֆեր Սաքստոնը (1542-1610) առաջին անգլիացի քարտէզագէտներից էր, որն իր աշխատանքը սկսել էր չափագրելով Անգլիայի նահանգները, որի համար նա Բրիտանիայի թագուհի Էլիզաբեթից յատուկ մենաշնորհի արտօնութիւն էր ստացել: Նրա ամենակարևոր աշխատանքն է «Անգլիայի և Ուէլսի ատլաս»ը, որը հրատարակւեց 1759-ին և արժանացաւ բազմաթիւ վերահրատարակութիւնների:

Անգլիացի ամենանշանաւոր քարտէզագէտն է **Ջոն Սպիդը** (1552-1629), որի անունը անմիջականօրէն կապւած է Անգլիայի նահանգային քարտէզների հետ: Այս քարտէզները պատրաստւած են ու ներկւած գեղեցիկ և ճաշակաւոր, մանրամասնօրէն նշելով գիւղերն ու քաղաքները, շրջապատւած նահանգի ազնւականների ընտանեկան զինանշաններով: Նրա քարտէզները մինչև 1700-ականները ունէին մեծ պահանջարկ: Սպիդն իր գծագրութիւններում օգտւել է իր նախորդների՝ Սաքստոնի և Մորդէնի տւած տեղեկութիւններից: Նրա քարտէզների փորագրութիւնները ամենաբարձր որակի էին, որոնց վարպետն էր Հոնդիուսը՝ Ամստերդամում: Սպիդի կարևորագոյն գործերից են

- «Մեծ Բրիտանիայի տարածքը» 1661,
- «Աշխարհի յայտնի մասերի հետազօտութիւններ»ը, առաջին հր. 1627-ին,
- «Մինիատիւր ատլաս», առաջին հր. 1627-ին:

Սպիդի քարտէզները շատ զարդարուն են և գրաւիչ:

Ֆրանսիայի քարտէզագիտութեան մէջ **Նիկոլաս Սանսոնը** (1600-1667) և իր որդիները համահաւասար էին ֆլամանդացի Մերկատորի ընտանիքին: Այս ընտանիքն էր, որ արդի ֆրանսիական քարտէզագիտութեան հիմքը դրեց: Նա ստացաւ «Թագաւորական աշխարհագրագէտ»ի տիտղոս և 1658-ին հրատարակեց իր «Բոլոր աշխարհամասերի ընդհանուր քարտէզ» ատլասը, որը բազմիցս վերահրատարակւեց: Սանսոնի ատլասներում կան Հայաստանի շրջանի բազմատեսակ քարտէզներ: (Տես պատ. 72)

Ֆրանսիացի **Գիյոմ Դէ Լիլի** (1675-1726) հայրն ու եղբայրը նոյնպէս քարտէզագէտ էին: Նա շարունակեց Սանսոնի հետքերով և դարձաւ «Թագաւորի առաջին աշխարհագրագէտ»ը: Դէ Լիլի ընտանիքի գրչին են պատկանում բազմաթիւ ատլասներ, որոնցից կարելի է առանձնացնել «Աշխարհագրութեան ատլաս»ը և «Ռուսական ատլաս»ը, որը Ռուսաստանի առաջին ծաւալուն ատլասն էր, հրատարակւած 1745-ին Սանկտ Պետերբուրգում: Նրա ատլասներում կան Կովկասի և Հայաստանի շրջանի մի քանի մանրակրկիտ քարտէզների տարբերակներ: (Տես պատ. 90)

11. Քարտէզներ հայերէն լեզւով

Եթէ «Աշխարհացոյց»ի ամբողջական ձեռագիրը մեզ հասած լինէր, թերևս՝ ըստ որոշ պատմաբանների, ունենայինք նաև առաջին հայերէն քարտէզը: Բայց մեզ հասել են միմիայն «Աշխարհացոյցի» օրինակներն առանց քարտէզների և մինչև 1991 թւականը մեզ հասած հայերէնով ամենահին քարտէզը համարւում էր Ամստերդամում 1695 թւականին տպագրւած Թովմաս Վանանդեցու «Համատարած աշխարհացոյց»ը: Այս քարտէզում պատկերւած են երկու կիսագնդերը, որտէղ Ամերիկան և Նոր Հոլանդիան (Աւստրալիան) պատկերւած են ոչ ամբողջապէս: Քարտէզը ճոխ կերպով զարդարւած է չորս եղանակների ու առասպելների տեսարաններով և այլ փորագրութիւններով: (Տես պատ. 84)

1991 թւականին Բոլոնիայի համալսարանում պատրաստւում էին քարտէզների ցուցահանդէսի, երբ պահեստում գտնւեց մի մեծ փաթեթ, որի միջից դուրս եկաւ 360 սմ երկարութեամբ և 120 սմ լայնքով ձեռագիր, գունաւոր մի քարտէզ: Ցուցահանդէսի պատասխանատուները չէին հասկանում թէ քարտէզի գրւածքն ի՞նչ լեզւով է, մինչև որ մէկը փաթեթի վրայ նշմարեց «Armenia» բառը: Քանի որ հայազգի Գաբրիելլա Ուլուհոճեանը համալսարանի Գրաբարի ամբիոնի վարիչն էր, քարտէզն անմիջապէս ուղարկւեց նրան: Պրոֆ. Ուլուհոճեանի զարմանքին չափ չկար, երբ տեսաւ հայերէնով պատրաստւած այս հսկայական քարտէզը, որը ցուցադրում էր Արևելեան և Արևմտեան Հայաստանի կարևոր վանքերն ու եկեղեցիները, կաթողիկոսարանները, քաղաքները և այլն, սկսած Արցախից մինչև Կոստանդնուպոլիս, ներառեալ Կիպրոսը, Երուսաղէմը և այլն: Քարտէզի վրայ կային մանրամասն տեղեկութիւններ Հայոց եկեղեցու և պատմութեան մասին, իսկ յիշատակարաններից մէկում նշւած էր նրա պատրաստելու պատճառն ու նպատակը:

Երկու յիշատակարանների բացատրութիւններից յայտնի եղաւ, որ քարտէզը Բոլոնիացի Կոմս Լուդովիկօ Մարսիլիի պատուէրով պատրաստել է պոլսեցի Երեմիա Չելեբի Քէոմուրճեանը, 1691 թականին: Մարսիլին ինքը հետաքրքրական ու արկածախնդիր մի անձնաւորութիւն էր, որն ունէր քարտէզների ու ձեռագրերի մեծ հաւաքածու և զբաղւում էր նաև դիւանագիտութեամբ: Քարտէզն ունի աւելի քան 750 տեղանուն, որոնք գոյներով տարբերակւած են: Պրոֆ. Ուլուհոճեանն այս քարտէզի մասին պատրաստել է գիտական մի աշխատութիւն «Հայաստանի հնադարեան մէկ քարտէզ» վերնագրով, որը տպագրւել է 2000 թականին: Նա այստեղ տւել է քարտէզի մանրամասն բացատրութիւնը, գրւածքները թարգմանելով իտալերէնի, նաև տալով յաւելեալ բացատրութիւններ տեղամասերի ու դրանց վերաբերող իրադարձութիւնների ու դէպքերի մասին: Առ այժմ, այս քարտէզը մեր ունեցած հայերէն լեզւով հնագոյն քարտէզն է[16]: (Տես պատ. 83)

Երրորդ հայերէն քարտէզը «Երկիր Աւետեաց» քարտէզն է, տպագրւած Վենետիկում 1746 թականին, որից յետոյ՝ 1751-ին տպագրւեց Հայաստանի քարտէզը ըստ «Աշխարհացոյց»ի, իսկ սրան հետևեցին այլ երկրների քարտէզներ:

Առաջին մեծածաւալ հայերէն ատլասն է 1849 թականին Վենետիկում տպագրւածը, որը պարունակում է մանրամասն բացատրութիւններ և քարտէզներ կիսագնդերի և մայր ցամաքների վերաբերեալ, ինչպէս նաև Հայաստանի և Օսմանեան Կայսրութեան քարտէզները, պատրաստւած և ներկւած բարձր ճաշակով: Այս կարելի է համարել հայերէնով տպագրւած առաջին իրական ատլասը: (Տես պատ. 113 և 114)

Հայկական քարտէզագրութեան մէջ մեծ դեր են ունեցել Վենետիկի Սբ. Ղազար Միաբանութիւնն ու նրա տպարանը, ուր տասնութերորդ դարից մինչև այսօր տպագրւում են բազմաթիւ քարտէզներ հայերէն լեզւով: (Տես Ճեմճեմեանի աշխատութիւնը, նշւած գրականութեան բաժնում):

Ամբողջ այս ընթացքում Երևանի Մատենադարանում առկայ էր մի 15-րդ դարի ձեռագրերի հաւաքածոյ, որի մէջ տեղադրւած է 13-14 դդ. փոքրիկ մի բոլորակ: 12,5 սանտիմետր տարամագիծ ունեցող այս բոլորակը T-O տեսակի աշխարհացոյց քարտէզ է, որի կենտրում է Երուսաղեմը: Քարտէզը պատրաստւած է Կաֆայում և իրականում մեզ հասած հնագոյն հայերէն քարտէզն է: Իր ֆիզիքական փոքր չափի և պարզ կառուցւածքի պատճառով քարտէզը չի ստացել իր արժանի գնահատականը: Տե՛ս պատ. 17:

12. Առեղծւածային քարտէզներ

Ինչպէս նախկինում յիշատակւեց, քարտէզները երբեմն ունեն նաև խորհրդաւոր իմաստ և նպատակ: Օրինակ, սրանցից են կորած գանձերի տեղը ցուցադրող քարտէզները և անյայտ երկրի, Ատլանտիդայի տեղը ցուցադրող քարտէզները: Քարտէզներին կապւած առեղծւածները և խորհրդաւոր իմաստները փոխանակ օրէցօր պարզաբանւելու, աստիճանաբար աւելի են բարդանում ու դառնում անբացատրելի:

1929 թականին Կոստանդնուպոլսում գտնւեց մի պորտոլան ծովային քարտէզ, որը գծել էր օսմանցի ծովահէն Պիրի Ռէյսը[17], 1513 թականին: Իր «Ծովերի գիրք»ը աշխատութեան մէջ, Պիրի Ռէյսը տեղեկացնում է, որ քարտէզն ընդօրինակել է աւելի վաղ ժամանակաշրջանի ուրիշ քարտէզներից, առանց բացայայտելու իր աղբիւրները: Քարտէզից մեզ հասած մասը նշում է Ատլանտեան ովկիանոսը, Իսպանիայի ափերից մինչև Հարաւային Աֆրիկա և Հարաւային Ամերիկայի ափերը ընդհուպ մինչև Անտարկտիկայի ծովերը: Քարտէզում կան շատ մանրամասն տեղեկութիւններ, օրինակ գետեր, խորշեր, նեղուցներ և այլն: Այդ ժամանակ Ամերիկան դեռ նոր էր յայտնաբերւել, հետևաբար նրա ծովեզրերը դեռ հետազօտւած չէին, սակայն ինչպէ՞ս բացատրել Պիրի Ռէյսի տւած մանրամասն տեղեկութիւնները, սրանք որտեղի՞ց էին գալիս: Բացի ծովափնեայ մանրամասնութիւնները, այս քարտէզն ունի նաև տեղանքների ճշգրիտ աշխարհագրական երկայնութիւնները: Ի նկատի ունենալով այն փաստը, որ մինչև 18-րդ դարի կէսերը եւրոպական զարգացած ծովային ուժերը աշխարհագրական երկայնութիւնը որոշելու ճշգրիտ որևէ միջոց չունէին և պարզապէս հիմնւում էին փորձ ունեցող անհատների ենթադրութեան վրայ, ապա Պիրի Ռէյսի քարտէզը գծողները որտեղի՞ց էին իմացել ցուցադրւած վայրերի երկայնութիւնները, այն էլ այսքան ճշգրիտ կերպով:

Քարտէզներին կապւած առեղծւածներն ու խնդիրները դառնում են էլ աւելի բարդ ու անբացատրելի, երբ նայում ենք Պիրի Ռէյսի քարտէզի հարաւային հատւածին: Այստեղ ցուցադրւած են Անտարկտիդայի ցամաքամասի ափերը, որոնց ճշգրտութիւնը միմիայն հնարաւոր եղաւ հաստատել 1949 և 1958 թականների սէյսմիկ հետազօտութիւններից յետոյ, երբ այս նորաստեղծ գիտութիւնը թոյլ տւեց «տեսնել» սառոյցի տակ գտնւող ցամաքամասի ափերի ուրւագիծը: Այս ցամաքամասը, որը Մաուդ Թագուհու ցամաքամաս է կոչւում, 6000 տարի է որ ծածկւած է աւելի քան մէկ կիլոմետր հաստութիւն ունեցող սառցաշերտով: Տեղեակ լինելով 15-16-րդ դարերի քարտէզագրութեան հնարաւորութիւններին, անհասկանալի է, թէ ինչպէ՞ս էր հնարաւոր իմանալ այս ծածկւած ցամաքամասի ափերի ուրւագիծը և որտեղի՞ց էին եկել այդ տեղեկութիւնները: Եթէ որևէ հին քաղաքակրթութիւն հետազօտել է այս ցամաքամասը, ապա այդ պէտք է կատարւած լինի գոնէ 6000 տարի առաջ:

Ըստ Գաւին Մենզիսի, Պիրի Ռէյսի վերոյիշեալ քարտէզը, ինչպէս նաև մի շարք պորտուգալական պորտոլան քարտէզներ ընդօրինակւած են չինական քարտէզներից, որոնք պատրաստել են Չինաստանի Ժիու Դի կայսեր ծովակալները 1421-23 թականներին դէպի Աֆրիկա ու Ամերիկաներ, ինչպէս նաև Հիւսիսային և Հարաւային բևեռներ կատարած նաւարկութիւնների ընթացքում: (Տես Գաւին Մենզիս, *1421 – Երբ չինացիները յայտնաբերեցին աշխարհը, 2001*): Այս հետաքրքրաշարժ գիրքը բաւարար բացատրութիւն է տալիս չինացի ծովակալների կատարած ճամբորդութիւնների ու նրանց ունեցած քարտէզագրական տեղեկութիւնների վերաբերեալ, բայց այստեղ չկան համոզիչ փաստեր բևեռային ցամաքամասերը գծելու համար նրանց ունեցած հնարաւորութիւնների մասին:

16-րդ դարում հարաւային բևեռի ցամաքամասի վերաբերեալ քարտէզներում Օրոնտէուս-Ֆինէուսի 1531-ի քարտէզը և Մերկատորի 1595-ի Ատլասը նշել են բաւական մանրամասնութիւններ, ներառեալ այդ ցամաքամասը երկու մասի բաժանող մի ջրային տարածութիւն, որի առկայութիւնը յայտնի դարձաւ միմիայն 20-րդ դարում: Քանի որ այս քարտէզագէտներին ծանօթ չէր Պիրի Ռէյսի քարտէզը, ապա կրկին անգամ հարց է ծագում թէ նրանց ունեցած տեղեկութիւնները որտեղի՞ց էին և ի՞նչ աղբիւրներից:

Ֆրանսիացի քարտէզագէտ Ֆիլիպ Բուաշն իր 1737 թականի Անտարկտիդայի ցամաքամասը քարտէզում գծել է երկու մասից բաղկացած այս մայր ցամաքի ճշգրիտ սահմաններն ու ափերը: Նա նոյնպէս նշում է, որ իր աղբիւրները հնագոյն այլ քարտէզներ են, որտեղ նշւած էր այս մայր ցամաքը երկու մասի բաժանող ջրանցքը: Այս դիտողութիւնն էլ միմիայն հնարաւոր էր կատարել նախքան որ նոյն ցամաքամասը ծածկւէր սառոյցի շերտով, իրականութիւն՝ որը գիտութեանը յայտնի դարձաւ 1958 թականին:

Երբ նայում ես հիմնականում Միջերկրական ծովի պորտոլան քարտէզներին, եղած առեղծւածը էլ աւելի է բարդանում: Ըստ երևոյթին այս քարտէզների մեծամասնութիւնը արտանկարւած են նոյն աղբիւր(ներ)ից, քանի որ սրանք համարեա բոլորն ունեն նոյն մասշտաբը և գծւած են նոյնանման: Արդեօք հնարաւո՞ր է, որ կարթագենացի և փիւնիկեցի նաւագնացները, որոնք հին ժամանակներում նաւարկում էին այս շրջանում, ունենային Միջերկրական Ծովի ափերի ճշգրիտ քարտէզները: Եթէ այդ քարտէզները գոյութիւն ունէին, ապա ո՞վ

[16] Այս քարտէզները չեն ներառնում ձեռագրերի մէջ պատահող շրջանաձև T-O տեսակի քարտէզները:
[17] *Տես Չարլզ Հապգուդի «Maps of the Ancient Sea Kings» գիրքը:*

էր դրանց հեղինակը և ի՞նչն էր այս զարգացած գիտութեան աղբիւրը: Արդեօք հնարաւո՞ր է, որ մեզ հասած պորտոլան քարտէզները արտագրուած լինեն Ալեքսանդրիայի գրադարանում գոյութիւն ունեցած նախաքրիստոնէական քարտէզներից ու գիտական աղբիւրներից: Արժէ նաև յիշատակել, որ այս պորտոլան քարտէզներն ունեն շատ ճշգրիտ հաշւարկներ աշխարհագրական երկայնութեան վերաբերեալ: Արդեօք ինչպէ՞ս:

Մինչև այսօր այս առեղծուածների վերաբերեալ գոյութիւն չունեն համոզիչ բացատրութիւններ: Սրանք կարող են ունենալ երկու հնարաւոր, բայց տրամաբանութեամբ կասկածելի բացատրութիւններ: Կամ այս տեղեկութիւնները փոխանցւել ու մեզ են հասել աւելի քան 6000 տարի առաջ գոյութիւն ունեցած և զարգացած, բայց մեզ անյայտ քաղաքակրթութեան աղբիւրներից, կամ էլ դրանք մեզ են տրւել մեր երկրագնդից դուրս գոյութիւն ունեցող մի այլ քաղաքակրթութեան ներկայացուցիչների միջոցով՝ ում մասին մենք անտեղեակ ենք:

13. Քարտէզը 19-րդ դարից յետոյ

Այսօրւայ մեր ունեցած քարտէզները շատ տարբեր են 15-րդ դարի առաջին տպագիր քարտէզներից, որոնք երկար ու խորդուբորդ ճանապարհ են անցել՝ հասնելու համար այս գագաթնակէտին:

Սկսած 19-րդ դարի կէսերից, քարտէզներն աստիճանաբար դարձան ճշգրիտ և վստահելի և տարբեր հրատարակիչների տպագրած նոյն աշխարհամասի քարտէզներն սկսեցին օրէցօր դառնալ միանման: Այս քարտէզների տարբերութիւնները հիմնականում մնացին հին ու նոր տեղանունների և ցուցադրւած մանրամասնութիւնների սահմաններում: Այսպիսի զարգացման հասնելը հնարաւոր դարձաւ բազմաթիւ աշխարհագրագէտների ու քարտէզագէտների միասնական ջանքերով ու քրտնաջան աշխատանքի շնորհիւ:

Չնայած նրան, որ անգլիացի քարտէզագէտ Սաքստոնն առաջինն էր, որ պատրաստեց Անգլիայի և Ուէլսի նահանգների մանրամասն քարտէզները, սակայն առաջին քարտէզը, որը պատրաստւեց քարտէզագրութեան մէջ ստանդարտ դարձած եռանկիւնաւորման մեթոդով, Ֆրանսիայում էր: Դեռ 1660 թւականին Ֆրանսիայի Թագաւորական Ակադեմիան պատւիրել էր եռանկիւնաչափութեան մեթոդով պատրաստել Փարիզի շրջանի քարտէզը: Սրան հետևեց Բրիտանիան, ուր առաջին ճշգրիտ քարտէզը Դուրի և Լոնդոնի միջև եղած ճանապարհի քարտէզն էր, որն աւարտւեց 1780-ականներին: Միւս երկրները հետևեցին այս օրինակներին և 19-րդ դարի կէսերին, Եւրոպայի երկրների մեծ մասը չափագրւած էր այս մեթոդով: Այսուհանդերձ աշխարհի 90 տոկոսը դեռ մնում էր չչափագրւած կամ, ըստ քարտէզագրութեան տերմինների, որպէս «անծանօթ երկրամաս»:

Եթէ մէկը ցանկանար աշխարհի երկրների քարտէզներն իրար կից շարելով ստանալ աշխարհի քարտէզը, ապա շատ խնդիրների կհանդիպէր: Հիմնականում այս խնդիրները կլինէին.

1- Ամէն երկիր պատրաստում էր իր քարտէզը որպէս զրօ միջօրէական վերցնելով իր մայրաքաղաքը կամ կարևոր քաղաքներից մէկը:
2- Ամէն քարտէզագէտ գործածում էր իր սեփական պայմանական նշանների ընտանիքը: Այսպիսով գործածւում էին աւելի քան 1000 սիմւոլներ:
3- Քարտէզների չափացոյցները (մասշտաբ) բազմաթիւ էին և քարտէզներից ամէն մէկն ունէր իր տարբեր չափացոյցը:
4- Տեղանունները գրւում էին տարբեր այբուբեններով և յաճախ նոյն վայրը տարբեր քարտէզներում կրում էր տարբեր անւանումներ:

Այս հսկայ տարբերութիւնները շեշտակի կերպով զգալ էին տալիս միջազգային քարտէզագրութեան համար միատեսակ քաղաքականութիւն և չափանիշներ ստեղծելու կարիքը և Միջազգային Աշխարհագրական Կոնգրեսի հիմնադրումը:

Երկարութիւնը չափելու միջազգային ստանդարտը՝ մետրը, արդէն իսկ որդեգրւել էր Ֆրանսիայի կողմից, երբ 1798 թւականին Եւրոպայի երկրներից շատերն էլ ընդունեցին այս չափանիշը, սակայն դրա կիրառումը գիտնականների և կազմակերպութիւնների կողմից կարիք ունեցաւ աւելի երկար ժամանակի, նոյնիսկ չափանիշի հիմնադիր երկրում, Ֆրանսիայում:

1884 թւականին Վաշինգտոնում կայացած «Առաջին միջազգային միջօրէականի կոնֆերանս»ը քննարկեց և որոշեց ընդունել Լոնդոնի մօտ գտնւող Գրինուիչ քաղաքի աստղադիտարանով անցնող միջօրէականը որպէս զրօ աստիճանի միջօրէական: Այս կոնֆերանսը նոյնպէս վաւերացրեց ժամանակի և օրւայ չափանիշները, որոնք պէտք է գործածւէին բոլոր չափագրութիւններում:

Համաշխարհային քարտէզագրութիւնը որակապէս նոր մակարդակի հասաւ, երբ 1891 թւականին «Հինգերորդ միջազգային աշխարհագրական կոնգրես»ը վաւերացրեց 1/1,000,000 չափացոյցով համաշխարհային քարտէզ պատրաստելու նախագիծը: Այս որոշումից յետոյ հնարաւոր դարձաւ մշակել ամբողջ աշխարհը ճշգրիտ չափագրելու ծրագիրը, մի աշխատանք, որը կարիք ունի խաղաղ պայմանների և անդամ երկրների համագործակցութեանը՝ նախապայմաններ, որոնց հասնելը շատ յաճախ անհնար է լինում:

Քսաներորդ դարի երկրորդ կէսից սկսած, հաղորդակցութեան ու էլեկտրոնային տեխնոլոգիայի սրընթաց զարգացումը հասաւ նրան, որ չափագրութեան համար սկսւեցին օգտագործւել արհեստական արբանեակները, որոնք անդադար պտոյտներ են գործում երկրագնդի շուրջը: Սրանք մեզ հնարաւորութիւն տւեցին չափագրելու երկրագնդի նոյնիսկ անհասանելի մասերը, ինչպիսիք են անապատները, լեռների կատարները և նոյնիսկ ովկիանոսների յատակը: Այսօրւայ լրտեսական արբանեակները կարող են հետևել ցանկացած անհատի շարժումներին և նրա եղած վայրը որոշել մի քանի մետր ճշգրտութեամբ: Այս տեխնոլոգիայի զարգացման նպատակները ռազմական էին, բայց միւս արդիւնաբերութիւններն էլ օգտւեցին այս առաջիմութիւններից և զարգացան արագ թափով: Արդիւնքն այն եղաւ, որ այսօրւայ շուկաները լեցուն են ամէն տեսակի նորագոյն էլեկտրոնիկայի և կապի սարքաւորումներով, որոնք անհատին կարող են առաջնորդել դէպի ցանկացած վայրը կամ հասցէն: Ըստ երևոյթի, այսօր քարտէզագրութիւնը հասել է իր զարգացման գագաթնակէտին և մեր մոլորակի վրայ այլևս շատ յայտնագործութիւնների կարիքը չի զգացւում, բայց ի՞նչ իմանաս, թէ ապագան մեզ ու՞ր կտանի և ի՞նչ ուղղութեամբ կառաջնորդի: Իսկ մինչև այսօր հնագոյն քարտէզների առեղծուածները դեռ գոյութիւն ունեն և չգիտենք դրանք ե՞րբ կամ ինչպէ՞ս կբացատրւեն:

КРАТКАЯ ИСТОРИЯ КАРТОГРАФИИ АРМЕНИИ

1. ВВЕДЕНИЕ

Армяне более 2500 лет непрерывно жили на Армянском нагорье и в сопредельных областях. С древних времен эта страна называлась по-разному: Урарту, Наири, Армения, Айк, Туркомания. Эти названия можно увидеть на картах, в рукописях и документах разных периодов.

На древнейших картах и в книгах по истории Армения иногда представлена как независимое государство, а иногда – как разделенное между соседними империями и подвластное им, тем не менее, ее имя всегда упоминается, начиная с древнегреческих, римских, исламских и других текстов и карт до наших дней.

Название Армении есть даже на картах-портоланах, которые составлялись для мореплавания и вообще показывали только прибрежные города и районы, в то время как Армения не имела ни одного морского берега или порта. Вероятно, ее название было известно западным картоведам от армянских торговцев, утвердившихся в Амстердаме, Венеции и других торговых центрах, или же страна Армения была известна как древнейшее восточное христианское государство. В контексте христианской картографии Армения, как страна, первой принявшая христианство как государственную религию в 301 г., занимает важное место, так как с первых веков нашей эры армяне обосновались в Иерусалиме и сегодня также присутствуют там, как одни из хранителей христианских святынь.

Картография, которая начиналась с нескольких линий и окружности, нарисованных на глиняной плитке или вырезанных на каменных плитах, прошла длинный и интересный путь развития. Сегодня карта является важным документом в руках человечества, и интересно было бы узнать, как ее воспринимали и что думали о ней наши предки.

2. НАЧАЛЬНЫЙ ПЕРИОД

Древнейшей картой, дошедшей до нас, является карта северного Междуречья, высеченная на вавилонских глиняных табличках около 3800 лет до н.э. После нее идут планы границ земельных участков, созданные около 2300 лет до н.э., которые использовались царем Саргоном с целью сбора дани.

Древнейшая карта мира, на которой изображена также Армения, – вавилонская глиняная плитка, изготовленная 600 лет до н.э. Это круглая карта, на которой Земля изображена в виде плавающего в морях диска, в центре которого находится Вавилон, окруженный двумя другими странами, которые названы Ассирия и Армения (Урарту)[1]. Изображен Евфрат, который берет начало в горах Армении и, протекая через Вавилон и болота Междуречья, впадает в Персидский залив. Моря здесь отмечены как “горькие” воды, а вокруг Земли изображено 7 островов, о которых говорится на обратной стороне таблички (см. рис. 1а и 1б).

Из последующего исторического периода до нас дошли обрывки папирусов, чертежи на которых похожи на планы городов и областей. Сохранилась также резьба на усыпальнице одного из египетских фараонов, которая показывает течение Нила через Египет, и другие подобные изображения.

У нас нет точных сведений о географических, астрономических и картографических познаниях наших предков, построивших Стонхендж в Британии и Зорац Карер в Сисианском районе Армении. Эти два сооружения, имеющие общие черты, а также обсерватория Мецамора убеждают нас в том, что наши предки наблюдали и изучали космос и звезды, ориентировались по ним и, вероятно, объясняли определенные природные явления.

Согласно древнегреческому историку Геродоту, жившему в 489-425 гг. до н.э., который был также известным географом, Аристагор Милетский показывал в Спарте карту, высеченную им на железной плите и предлагал с ее помощью совершить поход на Персию. На карте были отмечены Иония, Лидия, Фригия, Киликия, Кипр и, наконец, Армения и город Сузы, который был престольным городом Персии. По данным пояснениям, эта карта должна была изображать регион Среднего Востока, Ирана и Армении (см. рис. 3).

Один из древнейших путевых документов – папирус, в котором говорится о египетском фараоне Сете (1366-1333 гг. до н.э.) и упоминается о его победоносном возвращении из Сирии. Тем не менее, какого-либо документа, который можно было бы назвать “картой”, из этого исторического периода до нас не дошло.

3. ГРЕКИ, АЛЕКСАНДРИЙСКАЯ ШКОЛА И АРМЕНИЯ

Название Армения упоминается уже в разных документах раннегреческого периода. Анаксимандр из Милета (611-547 гг. до н.э.), живший в период Классической Греции, считается основоположником картографии. Он первым создал общую карту известного ему мира. Карта, конечно, не дошла до нас, но ее можно восстановить по записям картографа. Гекатей, живший в 550-480 гг. до н.э., также путешествовал по Ахеменидскому царству, делая записи о своем путешествии, и также составил карту мира, используя методы Анаксимандра. Тем не менее, несмотря на то, что в древних источниках есть множество объяснений названий разных стран, местностей, дорог и городов, ни одна карта, относящаяся к тому периоду, до нас не дошла (см. рис. 2).

[1] *Эта глиняная плитка находится в Британском музее в Лондоне.*

Древнегреческий философ Пифагор в 523 г. до н.э. создал философскую школу в Колоне. Здесь он записывал свои астрономические, философские и физические теории и замечания, в том числе и теорию о шарообразности Земли, но нам не известно, как он пришел к своим заключениям. Эратосфен, живший позднее, в 276-194 гг. до н.э., приняв теорию о шарообразности Земли, развил ее, добавив, что Земля является центром Вселенной и все небесные тела вращаются вокруг нее. Известный ему мир он с помощью экватора разделил на две части. Затем добавил воображаемые линии меридиана, которые, проходя от одного полюса Земли к другому, пересекали экватор по вертикали. Это те же линии меридиана, которые используются в картографии по сей день.

Согласно теории Эратосфена, населенный мир, который по-гречески именовался "ойкумена" (дословно: "населенный мир"), состоит из трех материков: Европы, Азии и Либии (Африки), которые окружены океаном. Краями известного мира являлись на востоке – остров Тапробана (Цейлон), на западе – Иберия Испанская, на севере – остров Тивле (Исландия), на юге – острова Кинамона.

Эратосфен предполагал, что плывя от Иберии (Испания) прямо на запад, можно достичь Индии, огибая таким образом мир. Он считал, что ширина известного мира от одного края до другого равна 12500 км, а остальные 2/3 земного шара – океан. Расстояние от юга до севера, по его мнению, равно 14000 км (см. рис. 4).

По Эратосфену, карта земного шара имеет относительно симметричный вид, разделена произвольной сеткой, на которой расстояния между географическими точками отмечены приблизительно. Гиппарх критиковал Эратосфена, указывая на то, что географический труд требует более серьезного научного подхода и точности.

Самый весомый вклад Эратосфена в географию и картографию – это расчет диаметра земного шара. Беря за основу расстояние между городами Александрией и Сиеной (Асуан) – 800 км, и измерив длину теней при полуденном солнце от двух одинаковых ветрикальных шестов, установленных в этих двух городах, он рассчитал, что угол между ними составляет 1/50 часть целого круга. Следовательно, окружность земного шара, по его расчетам, будет равна 50×800=40000 км. Эта цифра на удивление точна, если не принимать во внимание частично яйцевидную форму земного шара.

Одним из гигантов географии был Страбон (63 г. до н.э. – 24 г. н.э.), родившийся в Понте, в городе Амасии. Он совершил множество путешествий и работал в известной библиотеке Александрии. Эта библиотека была основана в III в. до н.э. при египетских фараонах династии Птолемеев. В библиотеке имелось более 490000 рукописей, она была самой большой в классическом мире. Одним из первых ее руководителей был философ и географ Эратосфен. В библиотеке была собрана разнообразная литература, начиная с арифметики, философии, кончая медициной и географией; книги привозились с разных краев света специальными скупщиками. Один из наместников Александрии – Птолемей Эвергет выработал простой способ пополнения и совершенствования фонда библиотеки. Он приказал, чтобы у ворот Александрии отбирались книги у всех путешественников, въезжающих в город. Далее эти книги отправлялись в библиотеку, где книжники сразу же их переписывали, копию возвращали владельцу, а оригинал оставляли в библиотеке (см. рис. 5).

Труды Страбона были написаны во втором десятилетии нашей эры и почти все, что мы знаем о географических и картоведческих трудах его предшественников, дошло до нас в труде Страбона "Географическая теория"[2] (или просто "География"). Одна из глав книги посвящена Армении. В ней говорится о географии, истории и народе Армении. Эти тома дошли до нас, но рукописи использованных Страбоном источников сгорели во время пожаров в александрийской библиотеке[3] и бесследно исчезли.

Существовавшие до Страбона географические теории, выводы и замечания в большинстве своем имели отношение к изучению солнечной системы, луны, ночного неба и созвездий. То же самое продолжается и сегодня: ученые не уделяют достаточного внимания событиям, происходящим непосредственно рядом с ними, природному и географическому состоянию земного шара. Именно Страбон первым стал изучать сравнительное расположение географических точек и расстояний между ними. Обратив тем самым на это внимание современных ему ученых, он превратил географию и картографию в важные области науки. Именно его последователи первыми предположили, что, возможно, и не земной шар является центром известного им космоса и даже не солнце, которое в их глазах было лишь другим огненным шаром.

По мнению Страбона, основоположником географии был Гомер, ибо излагая "Илиаду" и "Одиссею", основываясь на своих знаниях, он смог представить читателю очень подробные и точные географические сведения. что касается известного ему мира, Страбон разделял теорию Эратосфена и соглашался с отмеченными им границами.

Древние греки первыми стали применять солнечные часы "геном", с помощью которых они определяли географическую широту местности, измеряя длину тени от вертикального шеста. Этот прибор в дальнейшем развился и превратился в астролябию, простой вариант которой применялся в начале нашей эры, а более сложные – с многочисленными колесами, делениями и прочим, использовали даже вплоть до XVII в. Сложные астролябии, которые являются предшественниками сегодняшних секстантов и теодолитов, были довольно развитыми приборами, применять которые было не легко, но ими можно было измерять углы различных небесных тел и т.д. (см. рис. 31).

Философ-стоик Посейдон Апамейский принадлежит к поколению картоведов, пришедшему после Страбона. Он имел свою философскую школу на острове Родос в I в. В своих трудах он попытался описать земной шар и солнечную систему и даже предпринял попытку измерить окружность Земли, на этот раз основываясь не на Солнце, а на звездах. В своих расчетах он основывался на расстоянии между Родосом и Александрией и величине углов между двумя городами. Но из-за неточных средств, использованных при измерении морского пространства и небольших, но влияющих на результат ошибок в измерении углов, полученные им данные не были одинаковыми. Расчеты Посейдона дали два варианта: 38000 км и 29000 км. Он сначала решил принять бо́льшее число – 38000, но в дальнейшем решил взять за основу число 29000 км[4]. Более 17-ти веков спустя в 1630 г. фламандский географ Питер Бертиус, основываясь на пояснениях Посейдона, реконструировал его схему земного шара, согласно которой он имел яйцевидную форму, а населенный мир "ойкумена" – занимал половину поверхности земного шара, а остальная его часть была покрыта океаном.

---

[2] *Английский перевод С. Гамильтона и В. Фалконира издан в Лондоне в 1856 г.*

[3] *Первый пожар в библиотеке произошел в 47 г. до н.э., оставшиеся рукописи были сожжены войсками императора Аврелия в 273 г. и докончил 'работу" халиф Омар в 642 г.*

[4] *По сегодняшним расчетам средняя цифра равна 40000 км.*

4. МАРИН, ПТОЛЕМЕЙ И АРМЕНИЯ

Одним из значительных географов древнего периода был Марин Тирейский (ок. 130-70 гг. до н.э.), живший в Александрии и имевший в своем распоряжении знаменитую библиотеку. Есть сведения, что Марин составил географическую карту мира, которую дополнял и уточнял на протяжении ряда лет. Одним из его важнейших трудов были книги по географии, которые содержали сведения о разных странах, районах, городах, горах и реках. Главным недостатком этих книг, по мнению Птолемея, было неполное наличие географических координат местностей. Для некоторых местностей была указана географическая широта, для других – географическая долгота, которые в лучшем случае были предположительными числами. Часто не было дано никакой координаты, которая могла бы на карте уточнить расположение данной местности. Трудно представить, как Марин мог бы составить на такой основе какую-либо карту. Даже если и существовали какие-то карты, они не дошли до нас.

Одной из причин того, что древнейшие карты не дошли до нас, может быть и то, что они чертились на пергаменте или на папирусе, которые будучи недолговечным материалом, при использовании ветшали и не сохранялись. Несмотря на то, что некоторые древние письменные тексты дошли до нас, относящиеся к ним карты не сохранились. Только несколько карт, высеченных на каменных надгробьях или глиняных плитках, вынесли все испытания времени и дошли до нас.

Самым значительным картоведом и географом Древнего мира был Клавдий Птолемей Александрийский (90-168). Он был астрономом и математиком, написал много работ в этих областях науки, но главным его трудом является восьмитомная “География”, текст которой полностью дошел до нас. В первом томе этого труда Птолемей объясняет, какие методы и пути можно использовать при изучении космоса и земного шара, как можно определять координаты данной местности. Некоторые из предложенных им методов применяются и по сей день. Здесь он говорит и о Марине, критикуя его работы и указывая на невнимание, проявленное им в отношении географической науки.

В конце седьмого тома и в восьмом томе своего труда Птолемей дает разъяснения о картографии и частях света, границах между странами, разделении мира на части света и страны. Остальные тома посвящены описанию более чем 8000 местностей известного мира и их координатам. Эти тома разделены на главы по странам. В начале каждой главы дается географическое описание страны, названия важнейших гор и рек, названия соседних стран, названия важнейших городов данной страны и их географические координаты. Названия городов взяты из греческих источников того времени и часто не совпадают с известными нам и с современными названиями.

Текст, относящийся к Армении, помещен в пятом томе и разделен на две части. Список городов Малой Армении дан в главе “Первая карта Азии”. Он включает в себя 79 топонимов, важнейшими из которых являются Мелитана (Малатия), Никополис, Сатала и Кома. О Великой Армении написано в главе “Третья карта Азии”, где дано 85 топонимов, важнейшие из которых Арташат, Армавир, Тигранакерт, Аршамашат и Тушпа (Ван). Согласно Джону Шардану, отмеченное в тексте Птолемея название “Терва” соответствует современному “Ереван”[5] (см. рис. 38-42).

Как было отмечено выше, Птолемей весьма критически относился к трудам Марина, особенно из-за недостаточно внимательного изложения и отсутствия подробностей. По всей вероятности, Птолемей использовал в своих книгах труды Марина, однако дополнил их своими знаниями и собранными им сведениями и представил более целостную работу.

Карта населенного мира в книге Птолемея начинается на западе с Испании и Ирландии и доходит до Китая, на севере – с Исландии до Эфиопии и острова Цейлон. Птолемей был настолько дальновидным, что не ограничил известный ему мир, оставив края населенного мира открытыми для географов будущих поколений, чтобы они дополнили карту новыми странами и новыми сведениями (см. рис. 32 и 36).

В своем труде Птолемей часто обращается к вопросу, как можно дополнить и уточнить составленные им карты новыми сведениями, полученными у путешественников. Из этих объяснений можно сделать вывод, что Птолемей, возможно, составлял и карты к своей книге. На этих картах север был наверху, карты часто имели скошенные внутрь стороны. Согласно “Географии” и пояснениям к приложенным к ней картам, по Птолемею, мир состоял из трех материков – Азии, Европы и Африки, которые в свою очередь были разделены по разным картам. Согласно Птолемею, к книге прилагаются следующие карты:

- Карта мира, окруженная ветрами, дующими с разных сторон, и разделенная на климатические пояса.
- Европа, разделенная на 10 карт;
- Африка, разделенная на 4 карты;
- Азия, разделенная на 12 карт;

Название Армении есть в пяти из этих карт.

В предисловии к изданию английского перевода “Географии” Птолемея Жозеф Фишер[6] пишет, что 26 карт, прилагаемых к этой книге, возможно, начерчены самим Птолемеем, но карта мира, с большей вероятностью, начерчена александрийским географом Агатаденоном или даже Марином (см. рис. 32, 36).

Вероятно, карты составлялись на основе координат более 8000 местностей, или же, наоборот, географические координаты и топонимы были взяты из уже готовых карт. В обоих случаях можно заключить, что к книгам прилагались карты.

Самая большая ошибка была допущена Птолемеем в определении длины окружности Земли. Он не принял во внимание 40000 км, рассчитанные Эратосфеном, взял определенные Посейдоном и Марином 28000 км и использовал это число при расчете окружности описанного им мира. Другим недостатком его карт и географических координат было то, что Птолемей вынужден был доверять сведениям и расчетам торговцев, путешественников и паломников, которые часто бывали недостаточно точными. Несмотря на это, “География” Птолемея – это труд, имеющий такое колоссальное значение для картографии и географии, что даже спустя 1300 лет со дня его создания, до XV-XVI вв. картоведы при

[5] *Sir John Chardin, ‘The travels into Persia”, volume 1, London, 1686, стр. 244.*
[6] *Claudius Ptolemaeus, Geographia, translated by E. L. Stevenson, NY Library, 1932.*

составлении своих первых атласов больше доверяли этому труду и основывались именно на нем, а не новых сведениях, полученных от современных им мореплавателей, или же на новых морских картах, начерченных ими.

До нас дошло более чем 40 рукописных текстов из томов “Географии” Птолемея, некоторые из которых неполные. После изобретения книгопечатания, с 1477 г. до 1600 г. эта книга издавалась более 50-ти раз. Ее издателями были известные картоведы Донн Германий, Себастьян Мюнстер, Мартин Вальдземюллер, Берлингери и др. Каждый из них при создании своих карт основывался на данных о географических местностях из рукописи Птолемея, так что, несмотря на то, что эти карты отличаются друг от друга, они в основном схожи и сегодня по ним можно определить, какая географическая область на них представлена. Вообще, все, что мы сегодня считаем западной картографией, основано на этом важнейшем труде (см. рис. 21).

Как отмечено, карты Птолемея до нас не дошли, но самая ранняя из дошедших до нас птолемеевских карт является экземпляром XI в. Она, вероятно, была переписана с оригинала карты Птолемея. Некоторые скептически настроенные ученые даже дошедшие до нас карты приписывают не Птолемею, а Агатаденону Александрийскому и считают, что они были созданы между II и XI веками.

Карты Птолемея просты, не имеют красочных шапок и заглавий, что было общей чертой для некоторых карт XV-XVI вв. часть атласов, напечатанных в XV или XVI вв. на основе его труда, была цветной, а некоторые из них даже напечатаны на пергаменте.

5. СРЕДНЕВЕКОВАЯ АРМЯНСКАЯ КАРТОГРАФИЯ

Первый географический труд на армянском языке это “Ашхарацуйц” (“Атлас мира”), созданный в 591-610 гг. Его автором некоторые ученые считают родоначальника армянской историографии Мовсеса Хоренаци[7], а большая часть ученых приписывает авторство армянскому математику и географу Анании Ширакаци[8]. Этот труд основан на тексте Паппа из Александрии, который в свою очередь основывается на “Географии” Птолемея. Кроме текста Паппа в “Ашхарацуйце” есть много других подробных сведений об Армении, Персии, других странах Кавказа. Большую часть труда и составляют эти дополнительные сведения. Книга написана на грабаре (древнеармянский язык) и переведена на ашхарабар (новоармянский язык)[9], на латинский[10], французский[11], немецкий[12] и переиздана с английским предисловием[13]. Книга известна в двух вариантах, один из которых более краткий. Несмотря на то, что до нас дошли несколько рукописей книги, а также напечатанные экземпляры, к сожалению, ни один из них не имеет карт.

[7] *Мовсес Хоренаци жил в V веке.*
[8] *Анания Ширакаци жил в VII веке.*
[9] *Գ.Բ. Պետրոսյան, Անանիա Շիրակացու մատենագրություն, Երևան, 1979.*
[10] *G. and W. Whiston, Historiae Armenicae. Libri III, London, 1736.*
[11] *M. J. Saint-Martin, Memoires Historiques et Geographique sur l’Arménie, t. II, Paris, 1819, pp. 310-394. P. A. Soukry, St. Lazzaro, Venice, 1881.*
[12] *J. Marquart, Berlin, 1901.*
[13] *Prof. Robert Hewsen, Delmar, NY, 1995.*

В Матенадаране г. Еревана хранятся несколько средневековых рукописей, в которых имеются круглые или овальные карты европейского

Т-О типа. Они в основном находятся в рукописях XI-XIV вв., в них заметно также влияние исламской картографии. Эти карты представляют другой этап развития картографии, который привел к напечатанию в XVII в. армянских карт (см. рис. 17).

Первая карта исторической Армении была выгравирована и отпечатана в Конгрегации Мхитаристов острова св. Лазаря в Венеции в XVIII в. В ее основе лежали сведения “Ашхарацуйца”. На этой карте представлена территория исторической Армении, указаны названия провинций и другие географические подробности (см. рис. 97).

6. ХРИСТИАНСКАЯ КАРТОГРАФИЯ И СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

Как и следовало ожидать, название Армения присутствует в христианской картографии, т.к. это единственная христианская страна к востоку от Анатолии. В христианской картографии Армения часто изображается согласно Евангелию: с Араратом и Ноевым ковчегом. На некоторых картах Земной рай – Эдем, находится на территории Армении или непосредственно по соседству с ней.

Древние римляне при создании карт преследовали разные цели. Карта являлась для них средством и документом для определения и указания дорог. Она использовалась для продвижения войск императора и осуществления контроля над каждым уголком Римской империи. Для войска важным было точное расстояние между городами и местами для отдыха, географическое же расположение этих местностей в данном случае было не столь важным.

Лучшим образцом римской карты является так называемая “Певтингерская карта”, оригинал которой, вероятно, был создан в I в. Она является картой дорог Римской империи, имеет ширину 34 см, длину

6,4 м. Конрад Певтингер[14] из Аугсбурга в 1508 г. приобрел копию этой карты IV в. На карте отмечены дороги, ведущие от Рима ко всем уголкам империи, начиная с Мидии до Англии, включая Армению, из городов которой отмечены Арташат, Тигранакерт, Багаван (Рагауния) и Востан. Эта карта с точки зрения географии полностью ошибочна, но успешно служила цели, поставленной при ее создании (см. рис. 7).

С утверждением на западе христианства и началом господства религиозных идей, история сотворения мира, данная в Ветхом Завете, стала неопровержимым “фактом”. Из-за этого картография и география как науки пострадали, попав в рамки, поставленные религией, потеряв возможность и стремление к развитию. В период со II до XV в. в картографии образовалась огромная пропасть, поскольку развившиеся до этого времени научные теории были отвергнуты, и их место заняли новые “реальности”, базирующиеся на религиозных, евангельских основах. Уже в картах Птолемея были заметны контуры реальной картины мира, которая легла в основу современной картографии, в то время как представленный в средневековых христианских картах вплоть до XIV в. земной шар был весьма далек от реального.

[14] *Отсюда и название карты – Певтингерская таблица.*

В период раннего христианства церковь не обращала внимания на географию и карты. Все изменилось, когда в VI в. Константин Антиохский, известный под именем Козьма, установил каноны церковной топографии. Согласно ей, мир представляет собой не шар, а плоскость, на которой три участка суши, окруженные океаном. За этим последовала T-O карта Исидора Севильского (ок. 560-636), которая была издана в его труде "Этимология". В течение последующих тысячи лет эта карта и ее варианты стали основами христианского картоведения (см. рис. 9).

Эти карты, основанные на вере, были весьма просты и незатейливы. Они назывались картами Псалтыря, были известны также как "T-O карты", которые появились в средневековье. На этих картах, если их можно считать картами, земля изображена в виде плоского диска (буква O), которая реками и морями разделена на три части наподобие буквы T, отсюда и название этих карт – T-O. На них восток находится в верхней части карты, где расположен Земной рай – Эдем. Вертикальная линия буквы T – Средиземное море, отделяющее Европу от Африки, а слева от горизонтальной линии река Дон, справа – Нил, которые отделяют Азию от других материков. Эти карты в свое время были весьма распространены, но до нас дошло небольшое количество экземпляров разных размеров – от нескольких сантиметров до нескольких метров в диаметре (см. рис. 13, 14, 18, 20 и 30).

В VIII в. испанский монах ордена бенедиктинцев Беат Либенский создал свою овальную T-O карту, которая имела более декоративный вид. Этот вид карт был перенят многими и таким образом возникла разновидность карт "Беат" (см. рис. 15).

Со временем эти карты совершенствовались: на них стали указывать страны, города, животных, растения и декоративные элементы. Важнейшими из них были Эбсторфская карта Германии, имеющая в диаметре 3,6 м (была уничтожена во время Второй мировой войны) и карта XIII в. "Маппа Мунди" (Карта мира), которая находится в Кафедральном соборе города Герефорда в Англии. Если мы сравним средневековые карты с картами дохристианских греков и александрийскими, то увидим огромный регресс, который пережила картография в период христианского средневековья под надзором религии (см. рис. 15 и 36).

7. ИСЛАМСКАЯ КАРТОГРАФИЯ И АРМЕНИЯ

В то время как западные картоведы были вынуждены оставаться в рамках, очерченных религией, на Востоке – в Персии и арабском мире, ученые и алхимики продолжали работать в условиях, свободных от религиозных догм. Несмотря на то, что в средневековье арабская наука и медицина переживали период расцвета, картография и география не имели такого же стремительного развития.

В исламской картографии господствовала школа Балха, которая в начальном периоде в основном ограничивалась исламскими странами, находящимися в районе Персидского залива, Аравийского и Красного морей, а также в Восточном Средиземноморье, обходя христианский мир. Исключение составляли Армения, Россия и Болгария, которые, будучи в непосредственном соседстве с ними, часто указывались в исламских картах. В дальнейшем исламские карты мира отмечали также некоторые другие европейские страны, такие как Испания, Франция и Германия (см. рис. 10-12, 19, 51 и 57).

Видными исламскими картоведами были персидский ученый Абу Асах ибн Мухаммед аль-Фарси, известный под именем аль-Истахри (умер около 957 г.), Садех Исфахани и Закария аль-Казвини (1203-1283), географ и ученый Абу Рейхан аль-Бируни (973-1048), который, живя в Персии, много путешествовал, в частности в Индию, и написал о своих путешествиях множество книг. В более поздний период известен арабский географ Исмаил Абу-л-фида (1273-1332), чье большое влияние на исламскую и османскую географию неоспоримо.

Исламская географическая литература содержит подробные сведения о странах, городах, народах, их языках и обычаях, часто без соответствующих карт. Поскольку Армения соседствовала с персидскими провинциями Гилян, Дейлам и Атрпатакан, она часто изображалась в исламских географических книгах и на картах (см. рис. 11, 12, 19, 23).

В более поздний период, который можно назвать арабо-нормандским, исламская картография пережила расцвет. Самым значимым арабским картоведом этого периода считается аль-Идриси (1099-1166), который родился в Марокко и получил образование в Испании. Он прославился после путешествий по Европе и Азии, и король Сицилии Роджер II поэтому пригласил его служить при своем дворе. Аль-Идриси изготовил для короля особенный серебряный глобус, на котором была высечена современная карта мира. Он является автором географической энциклопедии, к которой прилагалось около 70 небольших карт Азии, Европы и Африки. До нас дошло несколько вариантов этих карт, которые свидетельствуют о мастерстве Идриси как картоведа (см. рис. 16).

Значительными фигурами в османской географии были Мехмет Зилли ибн Дервиш, известный как Эвлия Челеби (1611-1684, титул означает "находящийся под тенью Бога"), который путешествовал и писал об увиденных странах и народах, а также Кятиб Челеби (1609-1657), который являлся виднейшим османским географом. Последний написал известную книгу "Джихан-нюма" ("Зеркало мира"), рукопись которой осталась незавершенной, и в которой было несколько простых карт. Первый османский издатель Ибрагим Мютеферрика дополнил и издал эту книгу, включив в нее около сорока карт, также основанных на картах Челеби и других современных ему европейских картах. Надо отметить армянина Еремию Челеби Кёмюрджяна (1637-1695), жившего и работавшего в Константинополе и внесшего очень большой и важный вклад в развитие османской исторической науки и географии (см. рис. 69-71 и 91).

8. АРМЕНИЯ В МОРСКИХ КАРТАХ ПОРТОЛАНАХ

Как было отмечено, портоланы – это карты, составленные для мореплавателей, и не следовало ожидать, что Великая Армения, не имевшая моря и портов, будет представлена на этих картах. Что же касается Киликийского армянского государства, то его порты и города присутствуют во всех портоланах Восточного Средиземноморья.

В раннем средневековье, когда западные географы и картоведы старались привести свои знания и теории в соответствие со Священным Писанием, моряки и мореплаватели были заняты исследованием и составлением карт увиденных морей и прибрежных земель. Эта традиция берет начало в “периплусах” древнегреческих мореплавателей, что означает “летопись путешествий вокруг морских берегов”. Это слово в переводе на итальянский звучит “портолано”, и поскольку первыми такие карты стали создавать в основном итальянские и каталонские мореплаватели, итальянское слово стало общим для всех морских карт и вплоть до наших дней морские карты называются картами-портоланами или просто портоланами.

Обычно портоланы содержали подробные сведения о приморских городах, портах, устьях рек, заливах, проливах, подводных скалах, рифах и берегах, в них отмечались направления компаса и преобладающих ветров разных видов. Интересующие мореплавателей сведения, которые могли бы помочь им ориентироваться во время плавания, даются как можно более подробно. Но о местностях, отдаленных от морских берегов, в портоланах зачастую не было никаких упоминаний. В этих частях карт вместо географических сведений помещены заглавия, декоративные элементы и различные памятные записи. Портоланы рисовались на пергаменте и были почти всегда цветными, т.к. цвета также несли в себе дополнительную информацию о том, являлся ли данный город вражеским или дружеским, о его относительных размерах и т.д.

Итальянские портоланы создавались в основном в Венеции, Генуе и Анконе. Это были карты, предназначенные в большинстве своем для плавания по Средиземному морю, а каталонские карты, которые изготовлялись в Барселоне и на Мальорке, иногда содержали даже данные о территориях вплоть до Индии и Китая, становясь таким образом более похожими на карты мира. В этих картах также содержалась достаточная информация о местностях, отдаленных от моря, и о внутренних частях суши, что имело важное значение для торговцев и исследователей, путешествовавших в дальние страны.

В результате многолетних наблюдений мореходы и картоведы пришли к выводу, что ветры можно классифицировать по их направлениям. Например, в Средиземноморье восточные ветры сухие, северные – холодные, а южные – теплые. Несмотря на то, что компас и роза ветров были известны картоведам до распространения портоланов, в дошедших до нас первых портоланах (1275 г.) они отсутствуют. Вместо них здесь есть только несколько линий, выходящих лучами из разных точек, которые могут служить как основание для измерений. В более поздних портоланах направления ветров указываются стрелками наподобие стрелок компаса, где каждое направление было начерчено своим цветом, соответственно их значению и преобладанию ветров. Таким образом, портоланы часто были полны многочисленными пересекающимися цветными линиями, указывающими направления компаса и ветров и красочно украшенными многочисленными пересекающимися стрелками (роза ветров) и другими декоративными элементами.

Портоланы, как в прошлом римские дорожные карты, были весьма важными документами, наличие которых могло привести армию или флот к окончательной победе в войне, поэтому все соперничающие страны строго охраняли свои карты. Римские карты хранил император, а испанские портоланы хранились в Севильи, в специальных подземных хранилищах. Капитанам судов, выходивших в море, выдавались копии тех портоланов, на которых был отражен лишь предстоящий им путь. Во время путешествия они хранились в комнате капитана под замком. Иногда в коробку с картой клали тяжелый предмет, чтоб в случае кораблекрушения или захвата судна врагами, коробку бросили в море, она пошла бы ко дну и карта не досталась бы врагам. Человека, передавшего врагу сведения о портолане, карали смертью. И все же многие картоведы обогащались, продавая соперничающим сторонам копии, тайно сделанные с портоланов.

Портоланы в основном чертились на пергаменте. В процессе использования они ветшали и выбрасывались. Поэтому до нас и не дошли портоланы, изготовленные до 1275 г., а из портоланов XIV в. сохранилась лишь небольшая часть. Портоланы – это красивые, украшенные со вкусом карты, которые в то же время дают необходимые и важные сведения мореплавателям. Богатая и подробная информация, содержащаяся в них, конечно, имеет в своей основе древние картоведческие традиции, к сожалению, не дошедшие до нас.

Портоланы, являясь морскими картами, обычно содержали сведения о приморских городах и портах, а портоланы Средиземноморья содержали достаточно много подробной информации о Малой Азии, Черноморском и Средиземноморском побережье Анатолии. Надо отметить, что итальянские и каталонские портоланы Средиземноморья с удивительной для того времени точностью отмечали подробности морского побережья. В них заметное место занимают сведения о портах Киликийского армянского государства, которые, будучи портами христианской страны, были дружелюбны по отношению к европейским судам. Великая Армения не имела выхода к морю, и поэтому не была отражена во многих портоланах, но некоторые картоведы на краях своих карт отмечали и название Армении. Те портоланы, которые охватывали более широкие территории, обязательно отмечали и Армению в ряду указанных ими стран (см. рис. 24, 25, 26, 47, 48, 53).

Интересно, что портоланы, на которых на востоке Средиземноморья показана Армения, в этой части отмечают гору Арарат с Ноевым ковчегом (изображенным на боку), горы Армянского нагорья, где берут начало реки Евфрат и Тигр и города Ерзнка и Малатия. Причиной того, что в портоланах отмечена Великая Армения, может быть то, что она была единственным христианским государством на исламском Среднем Востоке, или ее имя было знакомо европейским ученым благодаря армянским купцам, работавшим в Венеции, Амстердаме и других европейских городах. Этот способ представления Великой Армении в точности повторяется в многочисленных портоланах.

Список важнейших портоланов см. Jourdin & de la Ronicure – “Sea Charts of the Early Explorers”, NY, 1984.

9. ПЯТНАДЦАТЫЙ ВЕК

Во второй половине XV в. произошли два важных события, повлиявшие на развитие картографии: первое – изобретение Гутенбергом книгопечатания, что сделало возможным напечатание “Географии” Птолемея

начиная с 1477 г. Второе – открытие Колумбом Америки.

Когда тюркские племена в 1453 г. ворвались в Константинополь, некоторые из похищенных из городской библиотеки книг стали появляться в Италии. Одной из них была “География” Птолемея, которая была сразу же переведена с греческого оригинала на латинский и, как говорилось выше, многие картоведы, такие как Донн Германий, Себастьян Мюнстер, Мартин Вальдземюллер, Берлингери и др. начали чертить карты, опираясь на названия, координаты и пояснения, данные в тексте Птолемея. Карты начали появляться в первую очередь в рукописных книгах, а затем и в новоиздаваемых печатных атласах.

В этот период в типографиях Рима, Милана, Флоренции, Ульма, Базеля и других городов стали выходить в свет многочисленные варианты “Географии” Птолемея. Они все были основаны на оригинальном тексте Птолемея, но каждый имел свои особенности и отличался способом подачи материала. Некоторые из этих вариантов были раскрашены акварелью: моря были окрашены темно-синим цветом, а горные хребты – кофейным, в других вариантах моря были зелеными, города – красными, а страны были покрашены светлыми тонами. Большая же часть карт продавалась не раскрашенная (см. рис. 32-37, 44-46, 55, 64-66).

Вообще в атласах “Географии” Птолемея имелась карта мира и 26 карт, показывающих различные регионы, но со временем в новых изданиях к этим картам прибавлялись другие и более новые карты, часть из которых, – подобно картам-портоланам, – показывала только подробности морского побережья и, вероятно, предназначалась для использования мореплавателями (см. рис. 37).

Карты в основном чертились на пергаменте или бумаге. В древности использовался пергамент, но начиная с XIII в. стали использовать и бумагу, которая постепенно стала основным материалом для карт. До изобретения книгопечатания все карты, также как книги, были рукописными и распространялись переписчиками. Во время переписывания часто допускались ошибки и неточности, в результате чего разные варианты одной и той же книги отличались друг от друга. В случае с картами задача еще более усложнялась. Книгу мог переписать любой человек, обладающий красивым почерком, карту же мог скопировать человек, обладающий определенными познаниями в области картографии и географии. Без таких знаний невозможно было сделать копию приемлемого качества. Ошибки и погрешности размножались с каждой копией, и любая карта после нескольких копий могла стать неузнаваемой и непригодной. С изобретением книгопечатания основы карт сначала стали изготовлять, высекая на деревянных, затем на медных и стальных пластинах. Они долго не изнашивались, давая возможность многократного использования. На металлических пластинах можно было вырезать гораздо больше подробностей, чем на деревянных штампах.

Специальные атласы и книги изготовлялись для королевских семей или по их заказу. Для них использовалась дорогая качественная кожа, они декорировались золотыми деталями, царскими гербами. Карты этих атласов украшались с особым вкусом и старанием известными специалистами.

10. ШЕСТНАДЦАТЫЙ - ВОСЕМНАДЦАТЫЙ ВЕКА

Карты этого периода отличаются богатым художественным оформлением. Рамка заглавия карты – картуш, целью которого было выделение названия карты из остальных частей, в эти века стала произведением декоративного искусства и иногда занимала большую часть карты. Разукрашенные картуши присутствовали почти во всех картах, включая карты Армении (см. рис. 55).

Художественное оформление карт было потребностью времени, а не случайностью. Начиная с XVI в., когда стали развиваться торговые связи с Дальним Востоком и Новым светом, торговцам стали нужны лучшие карты и путеводители по этим дальним регионам. Капитаны судов и крупные компании с целью удовлетворить свои потребности начали совершенствовать уже имеющиеся карты, дополнять их собранными ими же сведениями и наблюдениями. Эти современные, постепенно становившиеся более точными карты хранились в строгом секрете и предназначались только для личного пользования. Такие карты, которые в других местах часто даже не упоминались, являлись ключом успеха торговцев. Те картоведы и издатели карт, которые не имели средств для того, чтобы обновить свои карты, дополнить их новыми данными, полученными от путешествующих торговцев, начинали отставать как специалисты в своей области даже от торговых компаний. Таким образом, издаваемые карты стали плохо продаваться, т.к. торговые компании имели свои собственные секретные новые карты, которые были точнее тех, которые продавались на рынке. Издателям с каждым днем становилось все труднее получать новые географические и картографические сведения, которые имелись у торговцев. Так как карты невозможно было продавать только как источники географических сведений, необходимо было сделать карту предметом декоративного искусства для привлечения покупателей. Таким образом в XVI-XVIII вв., чтоб повысить спрос на карты, издатели стали наполнять рынок красочно расчерченными и раскрашенными картами и атласами (см. рис. 55, 59-63).

Картуши на картах стали более красочными, в них стало больше смысловой нагрузки, например, часто изображались национальные костюмы разных народов, населяющих данную географическую область, животные, обитающие в ней, растения, плоды. Иногда края карты обрамлялись красивыми, со вкусом оформленными рамками, целью которых было сделать их еще более привлекательными для покупателя. Моря и океаны на картах стали заполняться цветными чудовищами, огромными рыбами, дельфинами, русалками и подробно начерченными парусниками, на которых можно было увидеть даже моряков и оборудование судна. (см. рис. 55, 59, 66, 67, 73).

Украшались даже края карт. Здесь стали изображать города, национальную одежду, природу данной географической области, которые очень часто вовсе не соответствовали действительности. На некоторых картах можно увидеть мужчин и женщин, одетых в воображаемую армянскую национальную одежду. До нас дошли карты, на которых декоративная часть преобладает над сведениями, содержащимися

в самой карте, тем самым умаляя роль и значение самой карты, по сравнению с декоративными элементами краев.

До XVI в. карты создавались на основании сведений, полученных у путешественников, моряков, мореплавателей, паломников. Но в этот период стали появляться точные картографические приборы, которые сыграли важную роль в развитии картографии. Одновременно стали развиваться методы картографии и геометрии. Британское Адмиралтейство было обеспокоено частыми кораблекрушениями, причиной которых во многих случаях бывал неправильный расчет географической долготы. Для выхода из создавшегося положения еще в начале XVIII в. была назначена большая сумма как вознаграждение за изобретение точных морских часов. В 1730-х годах был изобретен секстант, а в 1759г. британский часовщик Джон Харрисон создал морской хронометр[15], который показывал время с большей точностью, чем какие-либо другие часы. Этот хронометр во время 156-дневного путешествия ошибся всего на 15 секунд. Таким образом, с помощью секстанта и хронометра производя наблюдения за солнцем, можно было определить географическую долготу любой точки мира. Эти приборы позволили до конца XIX в. создать более точные и подробные карты важных частей земного шара, оставив исследование отдаленных местностей и морского дна картоведам XX в.

Даже после того, как хронометр и секстант сделали возможным точный расчет географической долготы, до конца XIX в. каждая страна в издаваемых ею картах выбирала в качестве нулевого меридиан, проходящий через один из ее главных городов. Только в 1884 г. европейские страны решили условно считать меридиан, проходящий через обсерваторию г. Гринвича рядом с Лондоном, нулевым, от которого стали вести счет географических долгот на Земле.

Ниже приводятся краткие биографические сведения о наиболее известных географах и картоведах XVI-XVIII вв., которые в своих картах отмечали Армению и чей вклад сделал картографию развитой и точной наукой.

Одним из важнейших трудов немецкого картоведа Мартина Вальдземюллера (ок. 1470-1518) является карта мира, начерченная на 12-ти листах, которую он усовершенствовал и доработал в 1516 г. До нас дошел лишь один ее экземпляр. Другим его важным трудом была карта, составленная им в 1507 г. на основании "Географии" Птолемея (см. рис. 36).

Немецкий математик, языковед Себастьян Мюнстер (1489-1552), продолжая труд своего предшественника Вальдземюллера, в 1544 г. подготовил второе важное издание "Географии" Птолемея, которое кроме 27 карт содержало также энциклопедические сведения обо всем земном шаре и населяющих его народах. Он собрал и издал карты многих городов Германии и впервые напечатал также карты разных сел и областей. Он был первым картоведом, который составил отдельные карты для каждого материка. Мюнстер – самая выдающаяся фигура в немецкой картографии. Его труды сыграли большую роль в развитии картографии и признании ее наукой (см. рис 45, 46).

Фламандский математик, создатель точных приборов **Герард Меркатор** (рожд. Герхард Кремер, 1512-1594) известен также как один из выдающихся картоведов. Свой первый глобус, на котором представлены подробные сведения, он составил в 1541 г.. Созданные им точные приборы, применяемые в картографии и геометрии, были признаны во всей Северной Европе и стали средством для различных новых достижений. Его изобретением является "меркаторская (цилиндрическая) проекция", с помощью которой стало возможно показывать земной шар на плоском листе бумаги, изображая карту на сетке меридианов и параллелей. Это давало возможность мореплавателям лучше ориентироваться во время плавания. Его первый атлас с применением "меркаторской проекции" был издан в 1569 г. и включал в себя 18 карт. Второй атлас Меркатора, содержащий 29 карт, издал после его смерти его сын Румбольд. После смерти детей Меркатора фамильные карты и их металлические пластины купил **Иодок Хондий** (1563-1612), который вместе со свои зятем **Яном Янссоном** (1588-1664) продолжил издание атласов Меркатора, совершенствуя их, внося изменения, дорабатывая их. Хондий сам был талантливым картоведом. Он придал атласам Меркатора более современный и привлекательный вид.

В течение 100 лет до середины XVII в. атлас Меркатора издавался более чем 53 раза, включая издания Хондия и позднее – Блау. Во всех атласах имеются пояснительные статьи и карты, касающиеся Армении (см. рис. 55, 59, 66 и 67).

Другим известным фламандским картоведом был математик и лингвист **Авраам Ортелий** (1528-1598). Его увлечение картографией началось с раскрашивания карт. В 1571 г. он собрал 53 карты, выгравированные Ф. Гогенбергом, и выпустил свой первый атлас, который назывался "Атлас всего мира". Этот атлас с изменениями печатался до 1612 г., иногда включая более 115 карт. Карты атласа все одного размера, текст напечатан на их обратной стороне. В Антверпене этот атлас был издан на разных языках, а на английском языке – в Лондоне. По сравнительной точности своих данных карты Ортелия уступают только атласам Меркатора. Они выглядят очень привлекательно и красочно благодаря тщательно выполненному декору и гравюрам. В результате, тома атласов Ортелия вызывали интерес и продавались в большом количестве по всей Европе (см. рис. 60-63).

Известными голландскими картоведами были **Виллем Янсзон Блау** (1571-1638) и его сын **Йоганн** (1596-1673), которые последовали традиции, начав изучать астрономию и другие науки прежде чем наладить выпуск в Амстердаме точных приборов. Этот период совпал с деятельностью голландской Ост-Индской компании, которая стала широко использовать морские и другие карты, издаваемые Блау. Он начал свою издательскую деятельность с напечатания атласа Меркатора, постепенно дополняя его новыми, современными картами, развивая и совершенствуя атлас. Наконец, он издает свой знаменитый "Большой атлас", содержащий почти 600 карт и более 3000 страниц комментариев. Это самый красочно изданный атлас с прекрасно выполненными и раскрашенными картами. После смерти Блау пластины его карт купил другой голландский картовед – **Фредерик де Витт** (1630-1706), который продолжил труд Блау, издав множество подробных карт (см. рис. 73, 74).

Христофор Секстон (1542-1610) – один из первых английских картоведов, который начинал свой труд с обмеров английских провинций, за что получил от королевы Британии Елизаветы лицензию на особую монополию. Его главным трудом является "Атлас Англии и Уэльса", изданный в 1759 г. и много раз переиздававшийся позднее.

[15] *Эти часы находятся в Морском музее Гринвича, Лондон.*

Самым выдающимся английским картоведом является **Джон Спид** (1552–1629). Его имя непосредственно связано с картами провинций Англии. Они выполнены красочно и со вкусом, с подробным указанием сел и городов, окруженных фамильными гербами аристократов данной провинции. До 1700-х годов эти карты имели большой спрос. Спид в своих работах использовал сведения своих предшественников – Секстона и Мордена. Гравировки его карт (мастером которых был Хондий из Амстердама) самого высокого качества. Важнейшими картами Спида являются "Территория Великобритании" (1661), "Исследование известных частей света" (первое издание в 1627 г.), "Миниатюрный атлас" (первое издание в 1627 г.). Карты Спида очень красивы и хорошо оформлены.

Вклад **Николаса Сансона** (1600–1667) и его сыновей во французское картоведение равнозначен вкладу фламандской семьи Меркатора. Семья Сансона положила начало современного французского картоведения. Сансон получил титул королевского географа и издал в 1658 г. атлас "Общая карта всех частей света", который был многократно переиздан. В атласах Сансона есть разнообразные карты области Армении (см. рис. 72).

Отец и брат французского картоведа **Гийома Делиля** (1675–1726) также были картоведами. Он пошел по стопам Сансона и стал "Первым королевским географом". Семья Делиля является автором многочисленных атласов, из которых можно выделить "Географический атлас" и "Русский атлас", который был первым обширным атласом России и был издан в Санкт-Петербурге в 1745 г. В его атласах есть несколько вариантов разных подробных карт Кавказа и области Армении (см. рис. 90).

11. КАРТЫ НА АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

Если бы до нас дошла полная рукопись "Ашхарацуйца", то мы имели бы, согласно некоторым историкам, первую армянскую карту. Но до нас дошли только тексты "Ашхарацуйца" без карт и до 1991 г. считалось, что самой ранней из дошедших до нас армянских карт является изданная в 1695 г. в Амстердаме Товмасом Ванандеци "Аматарац Ашхарацуйц" ("Карта всего мира"). На ней изображены два полушария, где Америка и Новая Голландия (Австралия) показаны не полностью. Карты богато разукрашены рисунками на тему четырех времен года, мифологическими сюжетами и другими гравюрами (см. рис. 84).

В 1991 г. в университете Болонии готовились к выставке карт и случайно нашли в хранилище большой сверток, в котором находилась рукописная цветная карта длиной 360 см и шириной 120 см. Организаторы выставки не понимали, на каком языке сделаны надписи на ней, пока один из них не заметил на свертке слово "Armenia". Так как проф. Габриэлла Улуоджян, армянка по происхождению, являлась заведующей кафедрой древнеармянского языка университета, находка сразу же была отправлена ей. Она была ошеломлена, увидев эту огромную карту, составленную на армянском языке, где были изображены главные монастыри и церкви Западной и Восточной Армении, католикосаты, города и т.д., начиная с Арцаха, кончая Константинополем, включая Кипр, Иерусалим и т.д. Карта содержала подробные сведения об армянской церкви и истории, а в одной из памятных записей указывалась причина и цель ее составления.

Две памятки указывали, что карта была составлена в 1691 г. жителем Константинополя Еремией Челеби Кёмюрджяном по заказу болонского графа Людовика Марсили. Граф этот был интересной личностью, любителем приключений, занимался дипломатией, имел большую коллекцию карт и рукописей. В найденной карте содержится более чем 750 топонимов, отмеченных разными цветами. Проф. Улуоджян написала научную работу об этой карте под названием "Одна древняя армянская карта", которая была опубликована в 2000 г. В этой работе она дала подробные пояснения к карте, перевела надписи на итальянский язык и привела дополнительные сведения о местностях и событиях, которые там происходили. Эта карта на сегодняшний день является самой ранней из дошедших до нас карт на армянском языке[16] (см. рис. 83).

Третья карта на армянском – это карта "Земля обетованная", изданная в Венеции в 1746 г., после чего в 1751 г. была издана карта Армении по "Ашхарацуйцу", далее последовали карты других стран.

Первый обширный атлас на армянском языке был издан в 1849 г. в Венеции. Он содержал подробные сведения, карты полушарий и материков, а также карты Армении и Османской империи, оформленные и раскрашенные с большим вкусом. Этот атлас можно считать первым настоящим атласом на армянском языке (см. рис. 113, 114).

В армянской картографии большую роль сыграла Конгрегация Мхитаристов острова св. Лазаря около Венеции и ее типография, где начиная с XVIII в. по сей день печатаются многочисленные карты на армянском языке (см. работу Чемчемяна, указанную в списке литературы).

В течении всего этого времени в Матенадаране находилось собрание рукописей 15-го века, среди каторых была круглая карта 13-14 веков. Этот круг с диаметром 12,5 см представляет собой карту мира T-O вида, в центре которого находится Иерусалим. Карта изготовлена в Кафе и эта дошедшая до нас самая древняя армянская карта. Исходя из малых размеров и примитивного устройства карта не получила должной оценки. См. Рис. 17.

12. ЗАГАДОЧНЫЕ КАРТЫ

Как говорилось выше, карты иногда имеют также мистический смысл и цель. Например, карты, указывающие места, где спрятаны пропавшие сокровища, карты неизвестной земли Атлантиды. Связанные с такими картами тайны не разгадываются, а со временем еще больше запутываются и становятся вовсе необъяснимыми.

В 1929 г. в Константинополе был найден портолан – морская карта, составленная османским пиратом Пири Рейсом в 1513г[17]. В своей "Книге морей" Пири Рейс пишет, что он скопировал эту карту с другой, более древней карты, не называя своего источника. На сохранившейся до нашего времени части этой карты изображены Атлантический океан от испанских берегов до Южной Африки и берега Южной Америки вплоть до морей Антарктики. На карте много подробных сведений, например, о реках, впадинах, проливах и т.д. В то время была только что открыта Америка, следовательно, ее берега еще не были изучены, и

[16] *Эти карты не включают встречающиеся в рукописях овальные T-O карты.*
[17] *Ci.: Charles H. Hapgood, Maps of the Ancient Sea Kings, Souvenir Press, London, 1996.*

возникает вопрос: откуда у Пири Рейса эти столь подробные сведения? Кроме этих подробностей на карте указывается точная географическая долгота местностей. Принимая во внимание тот факт, что до середины XVIII в. развитые европейские морские страны не знали метода точного определения географической долготы и просто опирались на предположения опытных людей, трудно объяснить, откуда составители карты Рейса так точно знали географическую долготу указанных местностей.

Тайны и вопросы, связанные с картами, становятся еще более сложными и необъяснимыми, когда мы обращаемся к южной части карты Пири Рейса. Здесь изображено побережье Антарктиды, точность которого стало возможным подтвердить только после сейсмических исследований в 1949 и 1958 гг., когда эта новая наука дала возможность "увидеть" подо льдами берега материка. Эта часть суши, названная Землей королевы Мауд, 6000 лет покрыта слоем льда толщиной более одного километра. Зная о возможностях картографии XV-XVI вв., мы не можем объяснить, откуда у составителей карты были сведения об этой земле, покрытой таким толстым слоем льда. Если какая-либо древняя цивилизация и могла исследовать эту землю, то это должно было произойти хотя бы 6000 лет назад.

Согласно Гавину Мензису, вышеназванная карта Пири Рейса, как и ряд португальских карт-портоланов, скопирована с китайских карт, которые были составлены флотоводцами китайского императора Жиу Ди в 1421-23 гг. во время их мореплавания к Африке и Америкам, а также к Северному и Южному полюсам (см. Гавин Мензис, "1421 г.: когда китайцы открыли мир", 2001). Эта интересная книга дает достаточные пояснения относительно путешествий китайских флотоводцев и имеющихся у них картографических сведений, но здесь нет убедительных фактов об их возможностях начертить полярные материки.

В XVI в. Оронс Фин на карте 1531 г. и Меркатор в атласе 1595 г. дали довольно много сведений о континенте Южного полюса – Антарктиде, в частности о водном пространстве, разделяющем этот континент на две части, о которых стало известно лишь в XX в. Поскольку этим картоведам не была известна карта Пири Рейса, то опять возникает вопрос, откуда они взяли эти сведения.

Французский картовед Филипп Буаш на своей карте Антарктиды 1737 г. начертил точные границы и берега этого состоящего из двух частей континента. Он пишет, что источником для него служили те древние карты, где отмечен водораздел, делящий этот материк на две части. Это наблюдение можно было сделать, только до того как материк покрылся слоем льда. Науке об этом стало известно лишь в 1958 г.

При рассмотрении портоланов в основном Средиземного моря загадки становятся еще более неразрешимыми. Вероятно, большинство этих карт было перерисовано с одного и того же источника (источников), т.к. почти все они выполнены в одном и том же масштабе и одинаково вычерчены. Возможно ли, чтоб карфагенские и финикийские мореплаватели, которые в древности плавали в этих областях, имели точные карты берегов Средиземного моря? Если такие карты существовали, тогда кто их автор и что было источником этой развитой науки? Возможно ли, чтоб дошедшие до нас портоланы были скопированы с дохристианских карт и научных источников, имевшихся в библиотеке Александрии? Следует также отметить, что в этих портоланах даны весьма точные расчеты географической долготы. Но каким образом?

На сегодня нет убедительных объяснений этих загадок. Есть два вероятных, но сомнительных с логической точки зрения объяснения. Либо эти сведения передавались и дошли до нас из источников развитой цивилизации, существовавшей более чем 6000 лет назад и неизвестной нам, либо же их передали нам представители внеземной цивилизации, о которых нам ничего неизвестно.

13. КАРТА ПОСЛЕ XIX ВЕКА

Карты, которые мы имеем сегодня, сильно отличаются от первых напечатанных карт XV в. Чтобы достичь нынешнего совершенства, нужно было пройти долгий извилистый путь.

Начиная с середины XIX в., карты постепенно становились более точными и надежными. Карты одной и той же географической области, издаваемые различными издателями, день ото дня становились все более одинаковыми. Различия касались в основном старых и новых топонимов и некоторых подробностей, изображенных на карте. Такому развитию способствовали усилия и огромный труд многих географов и картоведов.

Хотя английский картовед Сансон первым составил подробную карту провинций Англии и Уэльса, первая карта, составленная методом триангуляции, ставшим стандартом, была изготовлена во Франции. Еще в 1660 г. Королевская академия Франции заказала карту окрестностей Парижа, составленную этим методом. За Францией последовала Британия, где первой точной картой стала карта дороги между Лондоном и Дувром, составление которой было завершено в 1780-х гг. Другие страны последовали этим примерам и в середине XIX в. большинство стран Европы было обмерено таким методом. Тем не менее 90% мира оставалось необмеренным, или выражаясь картографическим термином – оставалось "terra incognita" – "неизвестной землей".

Если бы кто-то захотел, выстроив рядом имеющиеся карты стран мира, получить общую карту мира, то столкнулся бы с определенными проблемами. А именно:

1. Каждая страна составляла свою карту, взяв за нулевой меридиан свою столицу или один из важных городов.

2. Каждый картовед использовал свою собственную, произвольную систему условных знаков. Таким образом, использовалось более чем 1000 символов.

3. Масштабы карт были многочисленными, и каждая имела свой, отличающийся от других масштаб.

4. Топонимы писались разными алфавитами, и часто одна и та же местность на разных картах имела различные названия.

Наличие таких больших различий вызывало необходимость создания единой политики и единых критериев для международной картографии и основания Международного географического конгресса.

Международный стандарт для измерения длины – метр – был уже установлен Францией, когда в 1798 г. многие страны Европы приняли этот стандарт, но потребовалось более длительное время для того, чтоб он стал применяться учеными и организациями даже в самой Франции, установившей этот стандарт.

Состоявшаяся в 1884 г. в Вашингтоне Первая международная конференция по меридиану решила принять меридиан, проходящий через обсерваторию г. Гринвича близ Лондона за нулевой. Эта конференция утвердила также стандарты времени и суток, которые должны применяться при всех картографических обмерах.

Международная картография достигла нового качественного уровня в 1891 г., когда V Международный географический конгресс утвердил проект всемирной карты в масштабе 1/1000000. После принятия этого решения стало возможно разработать программу точного обмера территории всего мира – работа, требующая мирных условий и сотрудничества стран-членов конгресса, чего достичь часто бывает невозможно.

Начиная со второй половины XX в. стремительное развитие связи и электронных технологий привело к тому, что для обмеров стали использовать искусственные спутники, которые постоянно вращаются вокруг земного шара. Это позволило обмерить те части земного шара, которые были недосягаемы – пустыни, вершины гор, и даже дно океана.

Современные спутники-шпионы могут проследить передвижение любого человека и определить место его нахождения с точностью до нескольких метров. Эти технологии в первую очередь преследовали военные цели, но они стали применяться и для развития промышленности. В результате этого сегодня рынок заполнен различными приборами связи и электроники, которые могут указать человеку координаты любой местности. По существу, сегодня картография достигла пика своего развития, и кажется, что на нашей планете не осталось неисследованных местностей, но неизвестно, что нас ожидает в будущем. И поныне еще многие тайны древних карт остаются неразгаданными, и мы не знаем, когда и как они будут раскрыты.

A BRIEF HISTORY OF MAPS OF ARMENIA

1 - Introduction

The Armenian people have lived continuously in the general area of the Armenian Highlands for more than 2500 years. This land has been called by various names such as the land of Urartu, land of Ararat, Armenia, Hayastan, (the name in the Armenian language) and even Turcomania. This can be observed on the maps of the various historic periods as well as in the historical and geographical works dating from ancient times until today.

Armenia has appeared in all the maps of the area, sometimes as an independent state and at other times as a country divided between its neighbouring empires. However, in one form or other, it invariably appears in the texts and the maps of the ancient Greeks and the Alexandrians as well as in Islamic and Roman documents and maps.

Despite being landlocked, Armenia even appears in portolan charts, which were produced for navigational purposes and generally covered only coastal countries and towns. This was probably due to the fact that the country was well known in the West. Perhaps this was the result of the activities of Armenian merchants in Venice, Amsterdam and other European centres of trade, or perhaps because of their common Christian heritage. Armenia features dominantly in the Christian world, since in the year 301 CE it was the first country to adopt Christianity as its official state religion. Since then the Armenians have been established in Jerusalem, where, today, the Armenian Monastery of St James is one of the guardians of the Holy Places.

2 - The early times

Nothing much is known about the astronomical, geographical and cartographical knowledge of the ancients who built Stonehenge in Wiltshire, Great Britain, and Zorats Karer in Sisian, Armenia, eerily similar in construction and planning. However, these structures, together with the observatory of Metzamor near Yerevan, come to prove that our ancestors did indeed watch the sun and the moon as well as the stars for guidance and for the explanation of other enigmatic natural phenomena.

Cartography, which started as lines and circles drawn on clay tablets or etched on stone, has travelled a long way. Today the map is an essential reference document and it is interesting to know what it meant to our forebears.

Going to the beginnings, the name of Armenia appears in one of the oldest cartographic documents. This is the oldest known map of the world, a Babylonian clay tablet from the sixth century BCE, kept in the British Museum, which depicts the world as a disc floating in the seas with Babylon at its centre, surrounded by Assyria, Harran and Armenia,[1], (see Fig. 1). The river Euphrates is shown flowing down from the Armenian mountains passing through Babylon, (Iraq) and eventually reaching the Persian Gulf.

The Greek historian Herodotus, who lived around 489–425 BCE, was a keen geographer, who also travelled to Armenia. According to him, in about 500 BCE, Aristagoras of Miletus exhibited a map in Sparta, which he had made on an iron plate, in order to encourage an attack on the kingdom of Persia. The map showed the territories of Lydia, Phrygia, Ionia, Cilicia, the island of Cyprus, Armenia and the city of Susa, the seat of the king of Persia. It can be deduced that the map was of the Middle East, Armenia and Persia.

3 - Armenia in the Greek and Alexandrian schools

The name of Armenia appears in many of the documents from this period of history. In the classical Greek world, Anaximander of Miletus, who lived from about 611 to 547 BCE, is considered to be the father of cartography. He is reputed to be the first person to have produced a map of the then known world, which included Armenia. Another Greek, who travelled the Achemenid Empire and described his travels in two, (lost) volumes of travel books entitled *Travels round the Earth*, was Hecataeus of Miletus, who lived around 550–480 BCE. He is also said to have produced a world map, using the principles set out by Anaximander. In his map where he also specifies the country of Armenia.

A little nearer to our own times we encounter the philosopher and geographer Eratosthenes, (c. 276–194 BCE), who worked in Alexandria. Accepting the existing theory of the earth being spherical he suggested that it was the centre of the universe and all the celestial bodies revolved daily around it. He divided the known spherical world into two halves by the equator, with the hypothetical lines of the meridian perpendicular to it, which in turn passed through the poles of the earth. His world too includes the country of Armenia.

According to his theory the habitable world or 'oikumene', (literally, '[the land] which is dwelt in') consisted of the three continents, Europe, Asia and Libya, (the old name for Africa), and was surrounded by an ocean. The known world extended from Hispanic Iberia in the west to Taprobane, (Ceylon) and from the island of Thule, (Iceland) in the north, to the Cinnamon Islands in the south. Armenia and Greece were located roughly in the centre of this world.

The outstanding contribution of Eratosthenes to the science of cartography was his calculation of the circumference of the earth. Based on the measurement of the distance between Alexandria and Seyene, (Aswan), about 800 kilometres, his calculations of the difference between the angles of the midday sun produced a figure equal to one-fiftieth of the arc of a circle. Accordingly he calculated the circumference of the earth to be about 50 x 800 = 40,000 kilometres, an astonishingly accurate deduction.

Strabo, (c. 63 BCE–24 CE), who was born in Amasia, Pontus, is one of the giants of geography. He was a seasoned traveller and worked in the library of Alexandria. This library was established in the third century BCE during the rule of the Ptolemy dynasty of Egypt and one of its first librarians was Eratosthenes. It held over 490,000 manuscript volumes and was the largest in the classical world. It contained works from all over the world, brought in by special emissaries who travelled far and wide in search

[1] Kept in the British Museum, ref. BM-92687.

of texts. Almost all the known works on the subjects of medicine, astronomy, science, literature and philosophy were collected in the library, to which Strabo had access.

Strabo's own volumes were completed in the second decade of our era. Nearly everything known about geography and cartography prior to the time of Strabo and our era has come to us through these eight volumes, called *Treatise on Geography*, which have fortunately reached us in manuscript form.[2] One of the *Treatise's* chapters is dedicated to Armenia, where he discusses the geography, topography, history and people of the country. Most of the manuscripts predating Strabo have been lost, the ones in the Library of Alexandria being destroyed as a result of war and fire.[3]

Before Strabo's time most of the existing theories and deductions were related to observations of the sun, the moon, the stars and constellations, and, not unlike today, much effort was spent on the study of various extra-terrestrial bodies, leaving many phenomena closer to home unattended and unexplained. It was Strabo who, by questioning the relative locations and distances of geographical points, brought cartography and geography to the fore as important scientific fields. His followers even dared to suggest that the world might not be the centre of the universe, and neither might the sun, which was considered to be just one of many 'fireballs'.

4 - Ptolemy and the cartography of Armenia

Claudius Ptolemaeus of Alexandria, or Ptolemy, as he is generally known, lived from about 90 to 168 CE, is the most important figure in geography and cartography of the old world. His book and maps refer extensively to both Greater Armenia and Lesser Armenia.

He was a mathematician and astronomer and wrote texts on these topics, but what makes him important is his eight-volume book Geographia, the text of which has reached us in its entirety. The first volume of his work talks about geography and ways and methods to be utilized in observing and calculating locations, some of which are still in use today. Ptolemy also comments on the work of Marinus the Tyrian, (c. 70–130 CE) and expresses various criticisms of his maps. The last parts of Books VII and VIII are dedicated to the techniques and methods of mapmaking and dividing the world into various sectors. The rest of the volumes are detailed descriptions of some 8000 locations of the then known world, divided into various countries. This is the first geographical gazetteer ever produced. The boundaries of every country are described, giving details of the neighbouring countries and the sources and destinations of various rivers, as well as the lakes and the mountains in each country. Town names use Greek spelling, and although this can pose a slight problem, most of these can easily be deciphered.

The chapter concerning Armenia, (Book V), is in two parts. Lesser Armenia, (Armenia Minor), shown on Table I of Asia, lists 79 names of towns and cities, and Greater Armenia, (Armenia Maior), which is shown on Table III of Asia, lists 85 town and city names. The important towns of Greater Armenia are stated to be Artaxata, (Artashat), Harmavira, (Armavir), Tigranocerta, (Tigranakert), Arsamosata and Thospia, (Van) and those of Lesser Armenia are Coma, Melitana, (Malatia), Nicopolis and Satala. According to Sir John Chardin, the name 'Terva' used by Ptolemy denotes the city of Yerevan, (Erivan).[4], (See Figs 38 to 42.)

The boundaries of the Ptolemaic world were set according to the knowledge of the time about the habitable world. It extended from China to Spain and Ireland, and from Iceland to Ethiopia in the middle of Africa and the island of Ceylon. However, Ptolemy was open-minded enough not to limit his world and allow its expansion according to the geographic knowledge gained in the future, by leaving open the outer borders of his world. In the Ptolemaic map of the world Armenia appears to the east of Asia Minor and south of the Caucasus., (See Figs 32 and 36.)

In his text, Ptolemy often refers to particular maps and discusses how to draw and update them with new information received from travellers and other sources. Based on this fact it is thought that he produced maps as attachments to his Geography. These maps had north at the top of the page and were mostly in isosceles trapezoidal form. According to the chapters of his book, he divided the habitable world into three continents, Europe, Africa and Asia, each continent being further divided into various areas. The maps accompanying the book are:

Map of the world, with various winds shown around it

Europe, divided into ten maps

Africa, in four maps

Asia, in twelve maps.

The name of Armenia appears in five of the above set of 27 maps.

Joseph Fischer, in his introduction to the English translation of Ptolemy's Geography claims that although the 26 maps of the parts of the world can be attributed to Ptolemy, the map of the world is possibly the work of the Alexandrian geographer Agathodänon or perhaps the work of the above-mentioned Marinus.[5] (see Figs 32 and 36).

It can only be deduced that the maps were drawn taking the 8000 names and their locations as reference points, or conversely, the coordinates of the locations were taken from the already existing maps.

Ptolemy made a significant error in his estimate of the circumference of the earth. He disregarded the figure of 40,000 kilometres calculated by Eratosthenes and took the lesser figure of 28,000 kilometres calculated by Posidonius and Marinus. The other errors in his coordinates and maps stemmed from a lack of scientific data and reliance on the observations of travellers and pilgrims, who were apt to be wide of the mark in calculating distances. Despite these errors, Ptolemy's Geography was such an important landmark in the subject that cartographers of the fifteenth century, a full 13 centuries after the text was produced, relied more on Ptolemy than on the observations of sailors and on sea charts when preparing their first atlases of the world.

One of the important reasons why no maps from the early ages have survived is because they were drawn on parchment or papyrus, which are not durable materials. If maps were drawn, then they were quite possibly used too, contributing to their further ageing and wear, and leading to their eventual disintegration. Therefore although some of the old texts have reached us, their maps have not. The only maps that have survived from the early ages are the very few drawn on clay tablets and sarcophagi.

Of Ptolemy's Geography there are some 40 extant manuscript copies, some of which are incomplete. The invention of the printing press led to the production of some 50 editions of the text with accompanying maps. These were printed between 1477, (in Bologna) to the early 1600s. Editions were prepared by famous cartographers such as Donnus Germanus, Sebastian Münster, Martin Waldseemüller, Berlinghieri and others. Each one based his maps on Ptolemy's descriptions and each was slightly different from the next, but in general they looked similar and even today, looking at any of them one can easily tell which part of the world is depicted. Most of what we know as the foundations of Western cartography is based on this ground-breaking work. All these atlases include maps of Armenia, (see Fig. 21).

---

2 English translation by C. Hamilton and W. Falconeer, (London, 1856).

3 Alexandria's library was sacked during the 47 BCE war; the remaining manuscripts were burned by Aurelian's troops in 273 CE and the destruction was completed by Calif Omar in 642 CE.

4 Sir John Chardin, *The Travels into Persia*, Vol 1, (London, 1686).

5 Claudius Ptolemaeus, *Geographia*, translated by E.L. Stevenson, (NY Library, 1932).

As I mentioned, no maps drawn by Ptolemy have survived. The oldest Ptolemaic maps found in the manuscript copies of the Geography date from the eleventh century and are thought to have been direct copies of the original. Sceptics prefer to hypothesize that the extant old maps were drawn by the Alexandrian cartographer Agathodänon, some time between the second and the eleventh centuries CE.

Ptolemaic maps are simple and lack the elaborate cartouches common in those of the sixteenth to eighteenth centuries. Some fifteenth- and sixteenth-century copies of Ptolemaic maps are hand coloured and some others have reached us uncoloured. A few have been printed on vellum.

5 - Early Medieval Armenian cartography

The oldest Armenian geographical volume, the *Ashkharhatsuyts*, ('World Mirror'), was penned between 591 and 610 CE and is attributed by some to the medieval Armenian mathematician and geographer Anania Shirakatsi.[6] The book, written in classical Armenian, has been translated into modern Armenian[7], Latin[8], French[9], and German[10], as well as reprinted with an introduction in English.[11] Unfortunately again, although some specialists believe that originally the text was accompanied by maps and two versions of the book exist in manuscript as well as printed form, no maps are extant.

Some Armenian medieval manuscripts include T-O-type maps of the Christian world (see Section 6, below), some others show the influence of Islamic cartography by depicting the climatic division of the world. The T-O type map of Fig. 17 is the oldest existing map in the Armenian language, which was drawn during the late thirteenth and early fourteenth century.

The Armenian historian and geographer Eremia Chelebi Keomiurdjian, (1637–95), who lived and worked in Constantinople, was also an important contributor to the geography and history of the Ottoman Empire. His manuscript map of Armenia, dated 1691, is the oldest large-scale map of Armenian churches and monasteries extant today.

In the eighteenth century a map of historic Armenia was printed at the St Lazarus, (San Lazzaro) Armenian Monastery of Venice, prepared and etched according to the descriptions provided in the *Ashkharhatsuyts, (*see Fig. 97).

6 - Roman and Christian cartography and the Middle Ages

As expected, the name of Armenia is always present in the maps of the Christian era since it was the first and only Christian country east of Anatolia. In Christian cartography Armenia is frequently identified with Mount Ararat and Noah's Arc, as per the biblical account of the Flood. In some maps the Garden of Eden or Terrestrial Paradise is shown inside or adjacent to Armenia, (see Fig. 75, 102 and 103).

When it came to preparing maps, the Romans had their own agenda. To control their empire they needed maps showing the roads leading to its various parts marked with the distances to be travelled between resting points. As long as the towns and distances were correct, the relative locations and coordinates of the towns were of secondary importance. A good example of this type of map is the 'Peutinger Map', an archetype of which dates from the middle of the first century CE. This is a road map some 34cm wide and 6.4 metres long, a fifth-century copy of which has survived. It was purchased by Konrad Peutinger, (hence its name) of Augsburg from a monastery, where it was discovered in 1508. The map shows various routes radiating from Rome to the four corners of the empire, including Armenia, where the names of Artaŝat, Bagrewan, (misspelled Raugona), Vostan and Tigranakert are recognizable. The 'Peutinger Map' and similar maps were not accurate but they did work after a fashion and served the purpose for which they were prepared, (sSee Fig. 7).

As is to be expected, since it was the first and only Christian country east of Anatolia, the name of Armenia is always present in the maps of the Christian era. In Christian cartography Armenia is frequently identified with Mount Ararat and Noah's Ark, as per the biblical account of the Flood.

With the coming of Christianity and religious fervour, especially under the influence of the Bible's theory of creation, the science of cartography suffered immensely and there was no advance at all in the field from the second to the fifteenth century CE. During this period in the Christian world all the old theories and scientific works were pushed aside and new 'facts' based on the teachings of the scriptures replaced them. In the Ptolemaic maps the shape of the world is clearly recognizable to observers today, but in medieval maps and those produced up to the fourteenth century, the earth did not look anything like its actual shape.

At the beginning of the Christian era the Church Fathers did not pay much attention to the science of cartography and topography. This changed in the sixth century, when Constantine of Antioch, better known as Cosmas Indicopleustes, ('He who has sailed to India'), or simply Cosmas, set the rules of Christian topography whereby the spherical earth was replaced by a disc-shaped one, divided into three continents and surrounded by the oceans. This was followed up by Isidore of Seville, (c. 560–636), who included the T-O map in his *Etymologiae*. These maps appeared in hundreds of manuscripts and, with some modifications, formed the backbone of Christian cartography for almost a thousand years, (see Fig. 9).

The maps developed according to this doctrine were simple ones called Psalter maps, or better known as T-O maps, which came into being in the Middle Ages. These maps, if they can be called that, showed the earth in the shape of a circle, or letter O, with the letter T inserted to divide it into three parts, hence the name, which can also be short for 'Orbis Terrarum', (Latin for 'the world'). In these maps east was invariably at the top of the map, where Paradise was also located. Here, the vertical line forming the stem of the letter T was the Mediterranean Sea and the two parts of the cross bar indicated the Rivers Nile and Don, thus dividing the world into the three known continents, the largest being Asia and the smaller ones Europe and Africa. Several of these maps have survived in various manuscripts and in varying sizes from 10cm to a few metres in diameter. The later versions of these maps contained details of counties and towns, and Armenia was always represented as the country where Mount Ararat is located, with Noah's Ark perched on top, (see Figs 14, 15, 18 and 30).

In the eighth century, the Spanish Benedictine monk Beatus of Liebana created his own more decorative version of a T-O map. This style was adopted by others, giving rise to a number of similar maps, called Beatus maps. In most Beatus maps Armenia is featured prominently, located next to Paradise.

In time, the small and simple maps became more and more elaborate, depicting towns, cities, fauna and flora. They were also adorned with various colourful decorations. Two of the most important maps of this type are the Ebstorf Map, which had a diameter of about 3.6 metres, (destroyed during the Second World War) and the Mappa Mundi, ('World Map'), dating from the thirteenth century, which can now be found in Hereford Cathedral, Great Britain. When one compares these maps of the medieval Christian world with the maps of the pre-Christian Greeks and Alexandri-

---

6 Anania of Shirak, who lived in the seventh century CE.
7 G.B Petrosyan, *Shirakaci*, (Yerevan, 1979), (in Armenian).
8 G. and W. Whiston, *Historiae Armenicae*, Libri III, (London, 1736).
9 M.J. Saint-Martin, *Memoires Historiques et Geographiques sur l'Arménie*, t. II, (Paris, 1819), pp 310–94. P.A. Soukry, (San Lazzaro, Venice) 1881.
10 J. Marquart, (Berlin, 1901).
11 Robert Hewsen, (Delmar, NY, 1995).

ans, one cannot help observing the giant leap backward that cartography had taken under the rule of the Church. Both of these maps show Armenia in the relatively correct geographical location and detail, with particular attention being paid to Noah's Ark and Mount Ararat, (see Figs 14, 18 and 20).

7 - Armenia in Islamic cartography

While in the West geographers and cartographers were made to think and work within parameters set by the Church, in the East the Persian and Arab scientists continued to work unhindered by dogma. However, although in medieval times the Islamic world was much advanced in science and astronomy, somehow their advances in cartography did not match those of other sciences.

All the important cartographers in the Islamic world included Armenia in their maps and manuscripts. These include the Persians Ibrahim Ibn Mohammad al-Farsi, known as al-Istakhri, (died 346 Hijri, c. 957 CE), Sadiq Isfahani and Abu Zakariya Ibn Muhammad al-Qazwini, (or al-Kazwini), (1203–83), and the geographer and scientist Abu Reihan al-Biruni, (973–1048 CE), who despite living in Iran, travelled extensively – especially to India – and wrote books on geography, (see Fig. 12 and 19).

Later, during what can be called the Norman–Arab period of cartography, this science became more advanced. The most famous of Arab geographers of this era was Abu Abdullah Mohammad Ibn al-Sharif al-Idrisi or Edrisi, (1099–1166 CE), who was born in Ceuta, Morocco, and studied in Cordoba. Various editions of Idrisi's maps have reached us where he includes the countries of Greater Armenia and Lesser Armenia as well as Armenia, (see Fig. 16).

Ismail bin-Ali bin-Mohammed Abu Al Fida's, (Abulfeda,1273–1332) was an important Arab traveller and geographer, whose influence on Islamic and Ottoman geography is self-evident. His manuscript on geography, in line with other Islamic geography manuscripts, contains details of countries and cities, including the description of life there and the characteristics and languages of their people, often without any accompanying maps. Armenia, being a neighbouring country to the Iranian provinces of Deilam, Gilan and Azerbaijan, is often included in the descriptions of these geographical manuscripts, (see Fig. 23).

In Ottoman Turkey the most important geographers of the seventeenth century were Mehmet Zilli Ibn-Dervish, (1611-1684) better known as Evliya Chelebi, (Chelebi being an honorary title), who was a traveller and wrote books about his travels in various countries, and Mustafa Ibn-Abdullah, (1609–57) known as Katib Chelebi or Hadji Khalifah, who travelled widely and produced the first important geography book called Jehan Numa, describing various parts of the world, the manuscript of which was left unfinished. In addition to detailed descriptions, the manuscript refers extensively to Ottoman- and Persian-occupied Armenian territories and cities. It also contains some roughly sketched maps. Katib Chelebi's manuscripts were later completed and printed by Ibrahim Müteferrika, and include maps developed from Chelebi's basic maps, using additional information obtained from other maps produced in Europe, (see Figs 69, 70, 71 and 91).

The Armenian historian and geographer Eremia Chelebi Keomiurdjian, (1637–95), who lived and worked in Constantinople, was also an important contributor to the geography and history of the Ottoman Empire. His manuscript map of Armenia, dated 1691, is the oldest map of Armenia extant today, (see Fig. 83).

8 - The portolan chart and Armenia

Portolans are charts and maps for seagoing voyages and generally depict the shorelines and ports for the benefit of the pilots and navigators. Greater Armenia was a landlocked country and would therefore not normally be expected to be included in these charts. Cilician Armenia, however, which was an independent kingdom from the eleventh to fourteenth centuries, was located on the north-eastern shores of the Mediterranean Sea, would therefore be expected to feature in the portolans of the Mediterranean.

During the early medieval period, while cartographers and geographers were trying to reconcile their theories and knowledge with those dictated by the scriptures, seagoing captains, pilots and mariners were busily mapping the coastline of the world, wherever they travelled. This practice had its roots in Greece and is known as *periplus, (*the narrative of a voyage around the coastline). Among the earliest records kept of such periploi was that of the Greek sailor Scylax, who as far back as 450 BCE kept a diary of the places and shores visited during his sailing trips in the Mediterranean. 'Periplus' translates into Italian as *portolano*, and as in the late Middle Ages sea charts and maps were mainly prepared by the Italians and the Catalans, the Italian word became the commonly used term, and thus these sea charts came to be known as portolan maps or charts or simply as portolans.

Portolan maps usually show a detailed coastline with the names of all the coastal towns, estuaries, inlets, bays, promontories, rivers, underwater obstacles, reefs and other prominent features accompanied by the lines of the compass and directions of the prevailing winds. Anything that would interest the ship's pilot and assist in navigation was shown in as much detail as possible. Inland details were not shown. Most of the maps had blank areas for the inland spaces, filled with decorations and cartouches. The portolans were drawn on parchment and were almost always coloured, since the colours provided vital information for the captains, such as showing town sizes and their importance, and indicating whether the coastline was friendly or not.

Portolans of the Mediterranean include much information about the coastline of Asia Minor in the Black Sea as well as in the Mediterranean. The Armenian kingdom of Cilicia, located in the north-eastern corner of the Mediterranean, features prominently in most Mediterranean portolans, sometimes framed by a green border. This was predominantly due to the fact that the ports of Cilician Armenia were Christian ports, and friendly to European seafarers. Greater Armenia, being landlocked, would normally not be expected to appear on portolans, since it was out of their useful range, yet the curious fact is that it was frequently included.

In the Italian and Catalan portolans of the Mediterranean area, for example, the details of the coastlines shown are amazingly accurate and similar, generally being very advanced for their time. In the majority of portolans of the east Mediterranean area, where some inland details are included, Armenia also appears. Armenia Maior, (Greater Armenia) is generally depicted with a range of mountains, which are shown as the source of the Rivers Euphrates and Tigris, as well as with Mount Ararat with Noah's Ark perched on top, (usually shown sideways, (see Fig. 24, 25 and 25).

Portolans were generally drawn on vellum. Their constant use led to deterioration and eventually they were discarded. None earlier than 1275 CE have survived and the surviving fourteenth-century ones are few. In general these are beautifully decorated productions, which provide detailed information for the captains, having been prepared with taste, care and attention. The wealth of detail in these charts has been clearly drawn from a long tradition of mapping, which regrettably has not reached us.

For a comprehensive list of important portolans see Sea Chats of the early Explorers, by Jourdin and de la Roncière, 1984.

9 - The fifteenth century

The second half of the fifteenth century saw two important developments in the word of cartography. First, in the middle of the century Gutenberg invented the moveable type printing press; this facilitated the printing of Ptolemy's *Geography.* Secondly,

towards the end of the century, Columbus discovered the New World.

At the end of the fourteenth century Turkic tribes were getting dangerously close to the neighbourhood of Constantinople. Due to the possible danger of looting, some of the manuscripts from its libraries started to be transferred to Italy. Ptolemy's *Geography* was one of them. The scholars translated these volumes from the original Greek into Latin and many cartographers such as Donnus Germanus, Sebastian Münster, Martin Waldseemüller, Berlinghieri and others began the process of the preparation of maps based on the Ptolemaic texts and coordinates included in these texts. The maps were eventually included in the newly prepared translations of the "Geography".

There was a profusion of maps and atlases coming out of the presses of Rome, Milan, Florence, Ulm and Basle. The various atlases, although based on the Ptolemaic text, differed slightly in layout, detail and presentation. Some were hand-coloured with dark blue oceans and seas, brown mountains and various pastel coloured landmasses, delineating the countries. Others had green seas and red towns. Most were marketed uncoloured. So far as Armenia was concerned, all these maps, with a few exceptions, were based on the Ptolemaic model, which had Armenia Minor as the 'First Map of Asia' and Armenia Maior as the 'Third Map of Asia', (see Figs 35, 36, 44, 45, 46, 55, 54, 65 and66).

10 - The sixteenth to eighteenth centuries

One of the characteristics of the maps printed in the sixteenth and seventeenth centuries is the elaborate decoration used in their presentation. The cartouche, which was originally intended to frame the title of the map, was now an elaborate artwork that often occupied a large portion of the printed page in its own right. This feature is apparent in all maps prepared during this period, including those of the region of Armenia, (see Fig. 55).

Map decoration developed as a commercial necessity, not as a whim. With the establishment in the sixteenth century of large commercial companies and the development of trade with the East as well as the West Indies, early commercial travellers needed better maps of both their destinations and their routes. Those mapmakers who did not have access to the new discoveries gradually found themselves falling behind the others. Their trade suffered and although they sought to acquire the secret information, they could not keep abreast of actual developments. If maps could not be marketed for their accuracy then the solution was to make them more visually attractive. The result was the gradual development of elaborate artwork and decoration in sixteenth and seventeenth century maps, (see Figs 55, 59, 61, 62, 67 and 74).

In further pursuit of making the maps more attractive, the map frames might be surrounded with engravings of the cities and costumes of the natives of the lands shown on the maps, some of which were more imaginary than real. In a few of the maps imaginary costumes of Armenian men and women are also sketched. There are cases where the cartouches and the framing decorations of the maps are so overwhelming that the maps themselves look unimportant and lost amidst the profusion of decorative details.

A list of some of the well-known geographers and cartographers of the sixteenth to eighteenth centuries who produced maps of the region of Armenia, and are thus important also in Armenian cartography, is as follows:

Martin Waldseemüller lived around 1470 to 1518. He was a German cartographer who produced the first large map of the world on 12 sheets, including America The map was revised and completed in 1516. Only a single copy of this map has survived. His other important contribution was the production of one of the early sets of the Ptolemaic maps in 1507, which were prepared to accompany his issue of the *Geography*, (see Fig. 36).

Sebastian Münster, (1489–1552) was another German mathematician and linguist. Following in the footsteps of Waldseemüller, he produced the second important edition of *Ptolemy's Geography* in 1544, which in addition to the new maps included encyclopaedic information about the world. He collected and printed maps of German towns and villages and thus was the first person to publish maps of such features and areas of Germany. He was also the first cartographer to produce separate maps for each of the continents. He is the most important figure in early German cartography and his works have had much influence, (see Figs 45 and 46).

Gerardus Mercator, (born Gerhard Kremer, 1512–94) was a Flemish mathematician, instrument maker and, most famously, cartographer. In 1541 he made his first globe, which showed all the details of the known world. His precision instruments for various measurements in the fields of geography and cartography were famous all over northern Europe and led to many advances in surveying. The originator of the 'Mercator Projection', he pioneered drawing the spherical earth on flat paper, by keeping the meridian and latitude lines always perpendicular to each other and with minimum distortion for navigators who used a compass. His first atlas with this projection, comprising 18 sheets, was published in 1569. A second atlas of 29 plates was left incomplete after his death and his eldest son, Rumbold, completed and published it in 1595, before his own death in 1599. After the death of the second son, Gerardus Junior, in 1604, all the Mercator family maps and plates were purchased by **Jodocus Hondius**, (1563–1612) who, together with his son-in-law, **Jan Jansson**, (1588–1664), and family, continued to publish later revisions of Mercator's original. Hondius was a gifted cartographer himself, who contributed much to the original Mercator atlases, making them more marketable, (see Figs 55, 59, 66 and 67).

Altogether, with the various editions, including those of Hondius and later ones by Blaeu and Jansson in the middle of the seventeenth century, more than 53 editions of the Mercator atlas were published. All these atlases contained descriptions of the area of Armenia and included the country on their maps.

Abraham Ortelius, (1528–98) was yet another Flemish cartographer who was trained as a mathematician and linguist and started his cartographic connection by colouring maps. In 1570 he prepared a set of 53 maps, engraved by F. Hogenberg, and published them in an atlas called *Theatrum Orbis Terrarum*, (Atlas of the Whole World) which, with various revisions and additions was published until 1612. The maps in these atlases were all uniform and the text was printed on the reverse side. Up to 41 editions of the atlas were printed in Antwerp in various languages, though the English version was printed in London. These contained from 53 up to as many as 219 maps. Ortelius' atlases were only surpassed by those of Mercator in accuracy of detail and information. Their beautifully engraved decorations made them very desirable objects. Many copies of them were sold throughout Europe, (see Figs 60, 61, 62 and 63).

Willem Janszoon Blaeu, (1571–1638) and his son **Johannes**, (1596–1673) were two famous Dutch cartographers who followed the tradition of learning sciences and astronomy before establishing a business as instrument makers in Amsterdam. This was the time when the Dutch East India Company was expanding and to answer their needs Blaeu started producing sea charts and maps. He developed Mercator's atlas by adding maps of his own. His famous work, the *Atlas Maior*, comprised almost 600

maps and 3000 pages of text. This work is the most magnificent atlas ever produced, with many beautifully decorated and coloured maps. After the death of Johannes, the plates of the Blaeu maps were purchased by another Dutch cartographer named **Frederick de Wit**, (1630–1706). He continued the business and produced finely engraved maps of his own, (see Figs 73 and 74).

Christopher Saxton, (1542–1610) is one of the first English cartographers, who started his work by surveying the counties of England and Wales, for which he received a licence from Elizabeth I. His first important work was *An Atlas of England and Wales*, first issued in 1579 and reissued many times by others.

John Speed, (1552–1629) is the most famous of the English cartographers, whose name is synonymous with the British county maps. The latter are beautifully executed, with details of towns and villages, including coats of arms and other decorations in full colour. They were very popular up to the early 1700s. He used much information from the earlier works of Saxton and Morden but his engravings were done by Hondius in Amsterdam and were of the highest quality. His important works are:

– *Theatre of the Empire of Great Britain*, first edition 1611, with many later editions

– *A Prospect of the Most Famous Parts of the World*, first edition 1627

– *Miniature Speed Atlas*, first edition in 1627.

Speed's maps are very decorative and are therefore much sought after.

Nicolas Sanson, (1600–67) and his sons were the French equivalent of Mercator. They are claimed to have started the age of cartography in France. The father was appointed as Géographe Ordinaire du Roi and in 1658 produced his atlas entitled *Cartes Générales de Toutes les Parties du Monde* which was reprinted many times. Sanson's atlases include many variants of his maps of Armenia, (see Fig. 72).

Guillaume Delisle, (1675–1726), whose father and brothers too were cartographers, followed the Sanson family and was also appointed Premier Géographe du Roi. The Delisle family produced many atlases such as the *Atlas de Géographie* in 1707 and *Atlas Russicus*, the first large-scale atlas of Russia, in 1745. Delisle's atlases include maps of the Caucasus, the Caspian Sea, Persia and Turkey, all of which include the areas inhabited by Armenians, (see Fig. 90).

11 - Maps in the Armenian language

Had the full copy of the *Ashkharhatsuyts* survived, (see above), we might have had the first maps in Armenian, which according to some historians accompanied the text. However, this was not to be, and for a long time it was believed that the oldest Armenian map was the World Map printed in Amsterdam in 1695 by Tovmas Vanandetsi. This consists of the two hemispheres, America being incomplete, elaborately decorated at each corner with scenes related to the four seasons including astrological and mythological figures, (see Fig. 84 and 84a).

During the preparations for a cartographic exhibition in 1991, the University of Bologna came across a roll of cloth, which when opened was discovered to be a manuscript map almost 3.6 metres long and 1.2 metres wide in full and glorious colour. The only problem was that the writing was in a language unknown to them. As the roll cover bore a title that included the word 'Armenica', the authorities contacted Gabriella Uluhogian, professor of Armenian at the university, for guidance. She was amazed to discover that the map was in fact in Armenian and was a huge manuscript showing the locations of the important Armenian churches, monasteries and Catholicosates[12] of Anatolia and the entire area of historical Armenia, from Karabagh, (Artsakh) to Constantinople, including Cyprus and Jerusalem. In the two cartouches the map contained a detailed description of the hierarchy of the Armenian Church as well as details about the reason for the map's preparation, and it bore the date 1691 CE.

The cartouche at the bottom of the map declares that it was prepared by Eremia Chelebi Keomiurdjian in Constantinople, in the year 1691, by the order of Count Lodovico Marsili of Bologna, a colourful figure interested in collecting artefacts and maps. The map is colour coded and shows over 750 locations, with descriptions of their names and important events relating to each location. Prof. Uluhogian, in her book about this map, *Un'antica mappa dell'Armenia* published in 2000, describes the map in detail, translating all the texts of the map into Italian and providing footnotes concerning places and events related to each and every location, also in Italian. This seems to be the oldest surviving map in the Armenian language, which quite appropriately focuses on Armenia,, (see Fig. 83).

The next map in Armenian, (after the Amsterdam World Map) was the map of Jerusalem and the Holy Land which appeared in 1746, printed in Venice. This map was followed by the Map of Historic Lands and Counties, (States) of Armenia in 1751, delineated according to the descriptions of the *Ashkharhatsuyts,*(see Fig 113 and 114). Maps of the other continents followed.

A large-scale atlas of the world was printed in Venice in 1849, with maps of the world, the solar system and each continent, as well as maps of the Ottoman Empire and Armenia, all beautifully laid out and coloured. This is considered to be the first full atlas in the Armenian language.

The Monastery of St Lazarus and its printing house have significant place in Armenian cartography, as most of the important maps in the Armenian language were printed there from the early eighteenth century onwards.

Unbeknown to cartographers, during all this time there was a small map in a fifteenth century collection of manuscripts kept in Matenadaran (Manuscript depository) in Yerevan, Armenia. This is a thirteenth to fourteenth century manuscript T-O map inserted in Manuscript Ref. 1242, collated in Kaffa (Theodosia, Crimean Peninsula) with Jerusalem placed in the centre. The map is 12.5 cm in diameter and due to its small size not many geographers have paid sufficient attention worthy of this important map, which has a unique place in Armenian cartography. For the map and further information see Fig. 17.[13]

12 - The map after the eighteenth century

Since the middle of the nineteenth century, maps have become more accurate and reliable, their differences lying mainly in such relatively minor matters as placenames, scales, projection and detail. It took much time and effort on the part of many geographers and cartographers to achieve this greater reliability. During the same period, in some maps the name of Armenia was gradually being substituted with other more 'acceptable' terminology, depending on who was the producer and where the map was printed. However, the reason behind these changes was political rather than cartographical.

All that now remained was to have an internationally adopted standard in order to have globally acceptable maps. Before such a standard came into existence, if one had wanted to produce a coordinated map by trying to put together the maps of

[12] Churches located in various regions of Armenia came under the rule of different religious centers called Catholicosates.

[13] See also the article by Rouben Galichian, "A Medieval Armenian T-O Map", Imago Mundi, London, 2008, Vol.60, Part 1, pp. 86–92.

various cartographers, many problems would have surfaced and rendered the task impossible. The main problems lay in the following areas:

- The maps produced by each country had a different prime meridian as reference point.
- Each cartographer used their own symbols and signs to depict various elements in the map; altogether there were more than 1000 symbols used.
- The scales of the maps varied enormously and so did the type of their projection.
- The names were written in different alphabets, and in various maps different names were given to the same area or town or city.

These differences emphasized the need for an international mapping policy and hence the creation of the International Geographical Congress. Global cartography reached maturity in 1891, when the Fifth International Geographic Congress approved the execution of the International Map of the World with a scale of 1/1,000,000, (1/M). It was only after this final decision that the world could be properly surveyed, pending peace and the proper cooperation of the member states, both of which conditions have proved to be frequently elusive, even today.

Since then, advances in technology have made it possible for us to have maps of increased accuracy and reliability. The map of the present day is a far cry from that of the fifteenth century. After travelling a bumpy and uneven road, cartography has eventually arrived at its pinnacle today.

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՌՕՏ ԲԱՌԱՐԱՆ

Ադրբեջան կամ Ազերբաիջան - Այժմ գոյութիւն ունի երկու Ադրբեջան: Մէկը Հայաստանի արևելքում և Կասպից ծովի արևմուտքում գտնուող Ադրբեջանի Հանրապետութիւնն է, որն այս անունով է կոչւում սկսած 1918 թականից: Միւս Ադրբեջանը Պարսկաստանի հիւսիս-արևմտեան նահանգն է, որը նոյն անունով կոչւում է աւելի քան երկու հազարամեակ: Ադրբեջան անունը այս նահանգի ղեկավար զօրավար Ատրպէտի անւան տարբերակն է, որն իշխում էր մ.թ.ա. 321 թականի շրջանում: Պարսկական Ադրբեջանն այժմ բաժանւած է երեք մասի՝ Արևելեան և Արևմտեան Ադրբեջան նահանգներ«և Արդաբիլի նահանգ:

Ադերբիգան, Ադրբիգան - Տես Ադրբեջան:

Ալեքսանդրիա - Հնագոյն քաղաք Եգիպտոսում, որը քաղաքակրթութեան կարևորագոյն կենտրոններից է եղել: Այստեղ էր գտնւում դասական աշխարհի մեծագոյն գրադարանը և աշխարհի հրաշալիքներից մէկը՝ Փարոսը: Արաբերէնով - Իսքենդերիէ:

Անատոլիա - Փոքր Ասիայի անւանումը: Յունարէնով այս բառը նշանակում է «այնտեղից ուր արևն է ծագում», այսինքն Կոստանդնուպոլսի արևելքը:

Աղուանք - Հնագոյն երկիր Կուր գետի և Կովկասեան լեռների միջև, որի մէկ մասն այսօրւայ Ադրբեջանի Հանրապետութեան տարածքի մէջ է գտնւում: Պարսկերէնով՝ Արրան, լատիներէնով՝ Albania:

Ատրպատական - Տես Ադրբեջան:

Արարատ - Հայերի Սուրբ լեռը: Այնտեղ, ուր ըստ Աստւածաշնչի իջել է Նոյ Նահապետի տապանը: Այժմ գտնւում է Թուրքիայի սահմաններում: Հայերէն անունն է Մասիս: Ունի երկու գագաթ՝ Մեծ Մասիսը, որի բարձրութիւնն է 5165 մետր և Փոքր Մասիսը, որի բարձրութիւնն է 3903 մետր:

Արաքս կամ Արազ - Գետ Հայկական Բարձրաւանդակում: Այժմ Հայաստանի, Պարսկաստանի և Թուրքիայի սահմանն է: Կոչւում է նաև Երասխ:

Արճէշ կամ Արճիշ - Քաղաք Վանայ լճի հիւսիսային ափին: Երբեմն Վանայ լիճը այս քաղաքի անունով կոչւում է նաև Արճէշ կամ Արճիշ լիճ:

Արտաշատ - Հին Հայաստանի մայրաքաղաքներից: Գտնւում է Հայաստանի Հանրապետութեան սահմաններում:

Արտաքսատ կամ Արտաքսատա - Տես Արտաշատ:

Արևելահայաստան - Մեծ Հայքի մէկ մասը, որը գտնւում է Արարատի հիւսիսում և հիւսիս-արևմուտքում և որի մէջ է մտնում այսօրւայ Հայաստանի Հանրապետութեան տարածքը:

Արևմտահայաստան - Պատմական Հայաստանի և Հայկական Բարձրաւանդակի հիմնական մասը, որը Արարատի հարաւ-արևմտեան կողմում է գտնւում և հասնում է մինչև Փոքր Հայք: Այս շրջանը, որը հազարամեակներ բնակեցւած է եղել հայերով, այսօր, ի հետևանս 1915-16թթ. ցեղասպանութեան, հայաթափւել է և գտնւում է Թուրքիայի տարածքում:

Արևելեան Անատոլիա - Հայկական Բարձրաւանդակին տրւող անուն, որն իրականութեան մէջ գտնւում է Անատոլիայի արևելքում:

Բիւզանդիոն, Բիւզանդական Կայսրութիւն - Հռոմի Արևելեան կայսրութիւնը, որը տիրում էր Անատոլիան և որի մայրաքաղաքն էր Կոստանդնուպոլիսը, այսօրւայ Ստամբուլը՝ հնագոյն մշակութային կենտրոններից մէկը:

Դւին - Միջնադարեան Հայաստանի մայրաքաղաքներից: Օսմաներէնով և պարսկերէնով կոչվում է նաև Դաբիլ:

Երևան կամ Էրեբունի - Հայաստանի հնագոյն քաղաքներից, այսօրւայ Հայաստանի հանրապետութեան մայրաքաղաքը: Հնագոյն բնակավայրերից մէկը, հիմնադրուած Ուրարտական ժամանակներում, համարեա 2800 տարի առաջ: Ըստ Շարդանի՝ Պտղոմէոսի «Աշխարհագրութիւն»ում այս քաղաքը կոչւում է Թերւա:

Եփրատ - Պատմական Հայաստանի և Աւետարանի գետերից, որն ակունք է առնում Հայկական Բարձրաւանդակում և Քուրդիստանի ու Իրաքի միջով հոսում դէպի Պարսից ծոց:

Էրիւան կամ Էրևան - Երևանի ռուսերէն և պարսկերէն անունները: Օսմանական գրականութեան մէջ յաճախ կոչւում է Րևան:

Թաբարեստանի ծով - Տես Կասպից ծով:

Թալիշ - Պատմական շրջան, որն այժմ մտնում է Ադրբեջանի Հանրապետութեան սահմանների մէջ:

Թուրքիա - Երկիր, որն այժմ գրաւում է Փոքր Ասիայի տարածքը: Տես նաև Օսմանեան Կայսրութիւն:

Թուրքոմանիա - Հայաստանին տրուած անւանում, որը գործածւում է թուրքական աղբիւրների մէջ: 17-18 դարերում արևմտեան քարտէզագրութեան մէջ ևս յաճախ Հայաստանին տրւում էր այս անւանումը:

Իւերիա կամ Իբերիա - Այս գրքում նշանակում է Կովկասեան Վիրքը: Պատմական երկրամաս, որն այժմ կազմում է Վրաստանի Հանրապետութեան մէկ մասը:

Կասպից ծով կամ լիճ - Աշխարհի ամենամեծ լիճը, Պարսկաստանի հիւսիսում և Կովկասի արևելքում: Հին անուններից է Հիրկանեան կամ Թաբարեստանի ծով: Պարսկերէնով՝ Բահրէ Խազա՛ր:

Կիլիկիա - Աշխարհամաս Միջերկրականի հիւսիս արևելեան անկիւնում, Անատոլիայի տարածքում և Իսկենդերուն - Ալեքսանդրէտի ծոցի շրջանում:

Կողքիս, Կոլխիս կամ Կոլխիդա - Հնամենի երկիր, որն այսօր մտնում է Վրաստանի տարածքի մէջ:

Կոստանդնուպոլիս - Բիւզանդիոնի մայրաքաղաքը, որը հնագոյն մշակութային կենտրոններից է: Օսմանցիների կողմից գրաւելուց յետոյ կոչւում է Ստամբուլ կամ Իստանբուլ: Հայերէնով կրճատւած անւանումն է Պոլիս:

Հայաստան - Հնամենի երկիր, որը գտնւում է Անատոլիայի արևելքում և Կովկասեան լեռների հարաւում, Հայկական Բարձրաւանդակում: Հայաստանը բաղկացած է երկու մասից՝ Մեծ Հայք և Փոքր Հայք: Մեծ Հայքի մեծ մասը գտնւում է Հայկական Բարձրաւանդակում, ինչպէս նաև դրա հիւսիս արևելքում, այսօրւայ Հայաստանում: Փոքր Հայքը գտնւում է Մեծ Հայքից արևմուտք, Անատոլիայի արևելեան ծայրում: Հայաստանը նաև կոչւում է Արարատեան կամ Արարատի երկիրը:

Հայկական Բարձրաւանդակ - Լեռնային աշխարհամաս, որի զգալի մասը գտնւում է այսօրւայ Թուրքիայում, ինչպէս նաև Հայաստանի հանրապետութեան տարածքում: Տարածւում է մինչև Պարսկաստանի հիւսիս արևմուտքը: Միջին բարձրութիւնը ծովի մակերևոյթից 1000ից մինչև 2000 մետր է, իսկ տարածքը աւելի քան 300,000 քառ. կիլոմետր:

Հայկական Կիլիկիա - Հայկական Թագաւորութիւն հիմնուած Կիլիկիայի շրջանում: Երբեմն սխալմամբ կոչւում է Փոքր Հայք: Հայկական Կիլիկիայի թագաւորութիւնը հիմնւել է տասնմէկերորդ դարում և գոյետևել շուրջ 300 տարի:

Հիրկանեան ծով - Տես Կասպից ծով:

Մասիս - Տես Արարատ:

Մարաստան կամ Մարերի երկիր - Կայսրութիւն, որը կազմակերպւել է առաջին դարում, այսօրւայ Պարսկաստանի արևմտեան շրջանում: Ժամանակի հզօր պետութիւններից մէկը:

Մեծ Հայք - Տես Հայաստան:

Շիրւան կամ Շերւան - Պատմական երկրամաս, որն այժմ մտնում է Ադրբեջանի Հանրապետութեան տարածքի մէջ:

Ուրարտու - Պատմական թագաւորութիւն, որը գտնւում էր Հայկական Բարձրաւանդակում: Նոյն աշխարհամասում նրան յաջորդեց Հայաստանը:

Պարթևաստան, Պարթևների երկիր - Հին Պարսկաստանի անւանումը, այժմ՝ Իրան:

Պոնտոս - Տես Սև ծով:

Սուրբ Ղազար, Սան Լազզարօ - Կղզի Վենետիկի աւազանում, ուր հաստատւած է Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութիւնը: Միաբանութեան տպարանը հայկական հնագոյն տպարաններից է, ուր տպագրւել են բազմաթիւ գրքեր և քարտէզներ սկսած տասնեօթերորդ դարից: Ունի ձեռագրերի և գրքերի մեծ հաւաքածու և թանգարան:

Ստամբուլ - Տես Կոստանդնուպոլիս:

Սև ծով կամ Պոնտոս, թուրքերէնով՝ Կարա Դենիզ - Ծով Անատոլիայի հիւսիսում, Ռուսաստանի և Ուկրաինայի հարաւում:

Տիգրանակերտ - Պատմական Հայաստանի մայրաքաղաքներից մէկը, այժմեան Սիլւան քաղաքի մօտ, որը գտնւում է Թուրքիայում: Նոյն անունով քաղաքներ առկայ են նաև Արցախում և այլուր:

Տիգրիս - Պատմական Հայաստանի և Աստւածաշնչի գետերից, որն ակունք է առնում Հայկական Բարձրաւանդակում և Քուրդիստանի ու Իրաքի միջով հոսում դէպի Պարսից ծոց:

Տուշպա կամ Տոսպ - Տես Վան:

Ռևան - Տես Երևան:

Վան - Պատմական Հայաստանի մայրաքաղաքներից, Վանայ լճի մօտ: Ճանաչւած է նաև Տոսպ և Տոշպա, կամ Տուշպա անուններով:

Վրաստան - Հայաստանի հիւսիսային սահմանում գտնւող երկիր: Կազմւած է պատմական Վիրք, Մեգրելիա և Կոլխիս երկրներից:

Փոքր Ասիա - Աշխարհագրական երկրամաս և թերակղզի, որը գտնւում է Միջերկրական և Սև ծովերի միջև: Նաև կոչւում է Անատոլիա:

Փոքր Հայք - Տես Հայաստան:

Օսմանեան Կայսրութիւն - 11-րդ դարում Փոքր Ասիայի տարածքը ներխուժած Սելջուկ թուրքերի կայսրութեանը յաջորդողը: Այս կայսրութիւնը տարածւեց Բուրսայից և գրաւեց մեծ տարածք, մինչև Բալկանեան թերակղզին:

КРАТКИЙ СЛОВАРЬ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ

Адербиган, Адрбиган – см. Азербайджан

Адрбеджан или Азербайджан – В настоящее время есть два Азербайджана. Один – это Республика Азербайджан, находящаяся к востоку от Армении и к западу от Каспийского моря, называемая так с 1918 г. Другой Азербайджан – это северо-западная провинция Персии, которая называется так более двух тысячелетий. Название Азербайджан – это вариант имени полководца, правителя этой провинции – Атропата, который правил около 321 г. до н.э. Персидский Азербайджан сейчас разделен на три части – провинции Западный и Восточный Азербайджан и провинция Ардабиль.

Агванк – древнее название страны, расположенной между р. Кура и Кавказскими горами. Часть ее территории находится в составе сегодняшней Республики Азербайджан. По-персидски – Арран, по-латински – Albania (Албания).

Александрия – древний город в Египте, являвшийся одним из важнейших центров цивилизации. Здесь находились величайшая библиотека классического мира и одно из чудес света – Маяк. По-арабски – Аль-Искандария.

Анатолия – название Малой Азии. По-гречески это слово означает “оттуда, где восходит солнце”, т.е. восточнее Константинополя.

Аракс или Араз – река на Армянском нагорье, которая сейчас является пограничной рекой для Армении, Ирана и Турции. Называется также Ерасх.

Арарат – Священная для армян гора. Сюда, согласно Библии, опустился Ноев ковчег. Сейчас находится на территории Турции. Армянское название – Масис. Имеет две вершины – Большой Арарат, высота которого 5165 м, и Малый Арарат, высота которого 3903 м.

Арджеш или Арджиш – город на северном берегу озера Ван. Иногда озеро Ван по названию этого города именуют озером Арджеш или Арджиш.

Армения – древнейшая страна, находящаяся на востоке Анатолии и южнее Кавказских гор, на Армянском нагорье. Армения состоит из двух частей – Великая Армения и Малая Армения. Бо′льшая часть Великой Армении находится на Армянском нагорье, а также на его северо-востоке, на территории сегодняшней Республики Армения. Малая Армения находится на западе от Великой Армении, на восточной окраине Анатолии. Армения называется также “страной Арарата” или “Араратской страной”.

Армянская Киликия – Армянское государство, основанное в области Киликии. Иногда ошибочно именуется Малой Арменией. Киликийское армянское государство было основано в XI в. и просуществовало около 300 лет.

Армянское нагорье – горная область, значительная часть которой находится на территории сегодняшней Турции, а также Республики Армения. Простирается до северо-западной части Ирана. Средняя высота от 1000 до 2000 м над уровнем моря, а площадь около 300000 кв. км.

Артаксат или Артаксата – см. Арташат.

Арташат – одна из столиц древней Армении. Находится на территории Республики Армения.

Ван – одна из столиц Исторической Армении, рядом с озером Ван. Известен также под названиями Тосп, Тошпа или Тушпа.

Великая Армения – см. Армения.

Византия, Византийская империя – Восточная Римская империя, которая владела Анатолией. Ее столицей был Константинополь (сегодня – Стамбул), один из центров древней культуры.

Восточная Анатолия – такое название дается Армянскому нагорью, которое в действительности находится на востоке Анатолии.

Восточная Армения – часть Великой Армении, находящаяся на севере и северо-западе от Арарата. В Восточную Армению входит территория сегодняшней Республики Армения.

Гирканское море – см. Каспийское море.

Грузия – страна, находящаяся к северу от Армении. Состоит из исторической Иберии (по-армянски – Вирк), Мегрелии и Колхиды.

Двин – одна из столиц средневековой Армении. По-османски и по-персидски назывался также Дабил.

Евфрат – одна из рек Исторической Армении и Библии, берущая начало в Армянском нагорье и протекающая через Курдистан и Ирак к Персидскому заливу.

Ереван или Эребуни – один из древнейших городов Армении, столица сегодняшней Республики Армения. Одно из древнейших поселений, основанное во времена Урарту, почти 2800 лет назад. Согласно Дж. Шардану, в “Географии” Птолемея этот город называется Терва.

Западная Армения – основная часть Исторической Армении и Армянского нагорья, расположена на юго-западной стороне от Арарата и доходит до Малой Армении. Эта область, которая тысячелетиями была населена армянами, вследствие геноцида армян 1915-16 гг., была лишена коренного армянского населения и находится сейчас на территории Турции.

Иверия или Иберия – в этой книге под этим названием имеется в виду Кавказская Грузия. Историческая область, которая сейчас составляет часть Республики Грузия.

Каспийское море или озеро – самое крупное озеро в мире, находится к северу от Ирана и на востоке Кавказа. Древние названия – Гирканское или Табарестанское море. По-персидски – Бахре Хазар.

Киликия – регион в северо-восточной части Средиземноморья, на территории Анатолии, в районе залива Искендерун-Александретта.

Колхис или Колхида – древняя страна, которая в настоящее время находится на территории Грузии.

Константинополь – столица Византии, один из центров древней культуры. После захвата османами стал называться Стамбул или Истамбул. Армянское сокращенное название – Полис.

Малая Азия – географическая область и полуостров, находящийся между Средиземным и Черным морями. Называется также Анатолией.

Малая Армения – см. Армения.

Масис – см. Арарат.

Марастан или страна маров (Мидия) – империя, созданная в I в. на территории западной части современного Ирана. Одно из сильных государств того времени.

Османская империя – преемник империи турок-сельджуков, вторгшихся в XI в. на территорию Малой Азии. Эта империя начала расширяться с района г. Бурсы и захватила большую территорию, вплоть до Балканского полуострова.

Парфия, страна парфян – древнее название Персии, сегодня – Иран.

Понт – см. Черное море.

Реван	–	см. Ереван.
Святой Лазарь, Сан Лазарро	–	остров в бассейне Венеции, где основана Конгрегация Мхитаристов. Типография Конгрегации – одна из древнейших армянских типографий, где было напечатано множество книг и карт, начиная с XVII в. Конгрегация имеет музей и большую коллекцию рукописей и книг.
Стамбул	–	см. Константинополь.
Табарестанское море	–	см. Каспийское море.
Талыш	–	историческая область, в настоящее время входящая в Республику Азербайджан.
Тигр	–	одна из рек Исторической Армении и Библии, берущая начало в Армянском нагорье и протекающая через Курдистан и Ирак к Персидскому заливу.
Тигранакерт	–	одна из столиц Исторической Армении, рядом с современным городом Силван в Турции. Города с идентичными названиями находятся в Арцахе и в других местах
Туркомания	–	название, данное Армении, которое используется в турецких источниках. В XVII-XVIII вв. в западной картографии Армению также называют этим именем.
Турция	–	современное государство, занимающее территорию Малой Азии. См. также Османская империя.
Тушпа или Тосп	–	см. Ван.
Урарту	–	историческое царство, находящееся на Армянском нагорье. В дальнейшем его сменила Армения.
Черное море	–	или Понт, по-турецки – Кара Дениз. Море на севере Анатолии, на юге России и Украины.
Ширван или Шерван	–	историческая область, которая сейчас находится на территории Республики Азербайджан.
Эривань или Эреван	–	русское и персидское название Еревана. В османской литературе часто называется Реван.

GLOSSARY OF FREQUENTLY USED GEOGRAPHIC NAMES

Aderbigan or Adherbig(z)an – See Azerbaijan

Albania or Caucasian Albania – Historic country, which was located south of the Caucasus Mountains and north of the Kura River, where most of the present-day Republic of Azerbaijan is situated.

Alexandria – One of the oldest centres of culture in the Mediterranean basin, in Egypt. The city had the world's largest library as well as one of the wonders of the world the 'Paros' lighthouse. In Arabic it is called Iskandariyya.

Anatolia – The old name given to Asia Minor. In Greek this means 'Where the sun rises from', i.e. to the east of Constantinople.

Aran or Caucasian Albania – The historical names given to the old area of the present-day Republic of Azerbaijan.

Ararat – The holy mountain of the Armenians, located in Armenia, now just inside the Turkish border. This is where according to the Bible Noah's Ark landed. Armenians call it Masis. It has two peaks: Greater Ararat or Greater Masis with a height of 5165m, and Lesser Ararat or Small Masis with a height of 3903m.

Arax or Araxes, Araz – River on the borders of Turkey, Iran and Armenia, flowing to the Caspian Sea. For the Armenians this river is historically important.

Arjesh or Arsessa – City on the northern shores of Lake Van. The lake sometime is called the Sea of Arjesh.

Armenia – Country in the east of Anatolia and south of the Caucasus range, situated on the Armenian Highlands and the areas nearby. Armenia is divided into two parts: Greater Armenia (Armenia Maior) and Lesser Armenia (Armenia Minor). Greater Armenia is the part that is situated on the Armenian Highlands, as well as the area to its northeast (present day Republic of Armenia). Lesser Armenia is located on the Western side of the Highlands, in the eastern part of Anatolia. Armenia has also been called the 'land of Ararat'.

Armenian Highland(s) or Plateau – A mountainous plateau, situated in the Eastern Turkey and the Republic of Armenia, extending into the northwest corner of Iran. The mean elevation of the plateau from the sea level varies between 1000 and 2000 metres, the area covered is over 300,000 square kilometres.

Asia Minor – Name of the peninsula between the Black Sea and the Mediterranean. The Byzantians called it Anatolia.

Artaxata or Artaxat (Artashat) – Name of one of the old capitals of Armenia, now called Artashat, located inside the Republic of Armenia.

Atropatene or Atropatena – The old name of the Iranian Province of Azerbaijan.Previously 'Lesser Media'.

Azerbaijan – There are two Azerbaijans. One is the historic Persian (Iranian) province of Azerbaijan, located south of the Araxes River (now regrouped into three provinces). Persian Azerbaijan has existed for centuries as Lesser Media, later renamed Atropatene, Aderbigan, etc, after the name of the ruler of this land, Atropat, who ruled during 321 BCE. The other is the newly established Republic of Azerbaijan, born in 1918 and situated north of the Araxes River, west of the Caspian Sea, southeast of the Caucasus - neighbouring Armenia.

Black Sea – Also known as Pontos Euxinos, Pontus.The sea to the north of Anatolia.

Byzantium – The Eastern Roman Empire that ruled over Anatolia and surrounding regions, with its capital in Constantinople, by the Sea of Marmara.

Caspian Sea – The largest of the inland lakes, situated to the north of Iran, south of Russia, between the Caucasus and Central Asian Republics. It is also called the Hi(y) rcanean Sea, Bahr-e-Khazar (in Persian), the Sea of Tabarestan or Gilan.

Cilicia – Area in the north-eastern corner of the Mediterranean Sea, inside Anatolia and near the Gulf of Alexandrette (Iskanderun).

Cilician Armenia – Kingdom of Armenia in Cilicia, sometimes erroneously called Lesser Armenia. From the twelfth century over a period of 300 years this area was ruled by Armenian kings.

Colchis – One of the old countries that now constitute part of Caucasian Georgia.

Constantinople – Capital of Byzantine Empire and one of the centres of learning in antiquity, renamed Istanbul by the Ottoman Turks. The Armenians shortened the name to 'Polis'.

Dvin – One of the ancient capitals of Armenia called Dabil in Arabic and Persian. Today it is situated inside the Republic of Armenia.

East Armenia – Part of Greater Armenia, which is situated to the north and northeast of Mount Ararat, where the present-day Republic of Armenia is found.

Eastern Anatolia – Name erroneously given to the Armenian Highlands, which are located in the east of the Anatolian Highlands.

Erevan – See Yerevan.

Euphates or Eufrates – River flowing from the western side of the Armenian Highlands southward through Kurdistan and Iraq into the Persian Gulf, being one of the rivers of Eden.

Euxine – See Black Sea

Georgia – In this volume, Caucasian Georgia. A country on the eastern shores of the Black Sea, which consists of the historic countries of Iberia, Colchis and Mingrelia.

Greater Armenia – See Armenia.

Hyrcanean Sea – See Caspian Sea

Iberia – In this volume used mainly to denote Caucasian Iberia, which is the western part of today's Caucasian Georgia.

Irevan – See Yerevan.

Istanbul – See Constantinople.

Lesser Armenia – See Armenia

Masis – The Armenian name for Ararat (qv).

Mede or Media – A kingdom that existed since the first millennium BC in the north-western part of the Persian Plateau. The country of the Medes, who established a powerful empire.

Ottoman Empire – Successor empire to that of the Seljuk Turks, who had occupied the area of Asia Minor in the eleventh century. The Ottoman (Turkish) Empire expanded from Bursa to the Balkans, extending it over a wide territory.

Parthia or Perse or Pars – The old name of Persia, now Iran.

Persia – Country, now called Iran.

Pontos Euxinos – See Black Sea

San Lazzaro, St Lazarus or St azar – An island in the Venetian basin, which houses the Armenian Mkhitarist Order, with its large library and museum. The printing house in St Lazzaro (Armenian: Sourp azaros) was one of the most active in printing maps and books in Armenian since the eighteenth century.

Shirvan – The name of one of the main regions which lie inside the present day Republic of Azerbaijan.

Tabarestan Sea – See Caspian Sea.

Talish – Name of one of the regions and peoples which lie inside the present-day Republic of Azerbaijan and Iran.

Tigranocerta or Tigranakert – One of the ancient capitals of Armenia, probably the site of present-day Silvan, in Turkey. Recently a second fortress city named Tigranakert was discovered in eastern Karabakh.

Tigris – River flowing from the Armenian Highlands southward through Kurdistan and Iraq into the Persian Gulf. One of the rivers of Eden.

Toshpa or Tushpa – See Van.

Turcomania – A name given to Armenia by the Turks and used in some western cartography around the seventeenth and eighteenth centuries.

Turkey – The country that is now situated in the area of Asia Minor. The heirs to the Ottoman Empire.

Tushpa or Tushpitis – See Van.

Urartu – An ancient country, which existed during the early part of the first millennium BC, and was gradually evolved into Armenia. According to some historians the names Ararat and Urartu are the same.

Van – City, presently in Turkey. It was one of the old capitals of Armenia, situated to the east of Lake Van in the Armenian Highlands. In ancient times it was called Toshpa, Tushpa, Thospitis.

West Armenia – Main part of Armenia, situated on the Armenian Highlands. This includes Greater Armenia to the southwest of Ararat and Lesser Armenia, encopassing the area now occupied by the Republic of Armenia.

Yerevan – City, now the capital of the Republic of Armenia. In Russian: Erevan, Persian: Iravan, in antiquity: Erebouni. It is one of the oldest towns have been continuously inhabited since Urartian times, for almost 2900 years.

ՔԱՐՏԵԶՆԵՐԻ ՑՈՒՑԱԿ

պատ.	*անուանում*	*հրատարակիչ/վայր*	*թական*
1a	Աշխարհացոյց	Բաբելոնեան սալիկ	600 մթա
1b	Աշխարհացոյց	Սալիկի բացատրութիւնը	–
2	Աշխարհացոյց	Հեկատէոս	500 մթա
3	Աշխարհացոյց	Հերոդոտոս	440 մթա
4	Աշխարհացոյց	Էրատոսթենէս	200 մթա
5	Աշխարհացոյց	Ստրաբոն	18
6	Աշխարհացոյց	Պոմպոնիոս Մելա	40
7	Պոյտինգերեան քարտէզ	Ագրիպպա	շուրջ 400
8/ 8a	Ասիա	Ջերոմ	420
9	T-O աշխարհացոյցներ	–	7-8րդ դար
10	Աշխարհացոյց, պարսկերէն	ալ-Իսթախրի	շուրջ 950
11	Աղւանք, Ադրբեջան, Հայաստան	ալ-Իսթախրի	շուրջ 950
12	Աղւանք, Ադրբեջան, Հայաստան	ալ-Իսթախրի	շուրջ 950
13	Կոստոնեան Աշխարհացոյց	անանուն	10-11րդ դար
14	Աշխարհացոյց	Իզիդոր	11րդ դար
15	Բէատուսի Աշխարհացոյցը	Բէատուս	շուրջ 12րդ դար
16	Ռոջերի Աշխարհացոյցը	Իդրիսի	1154
17	Աշխարհացոյց, հայերէն	անանուն	13-14րդ դդ.
18/18a	T-O Աշխարհացոյց	Սաղմոսարանից	1250
19/19a	Աշխարհացոյց, պարսկերէն	ալ-Ղազւինի	13րդ դար
20/20a	Մապպա Մունդի	Հերեֆորդի տաճար	13րդ դար
21	Աշխարհացոյց, յունարէն	Պտղոմէոս	13րդ դար
22/22a	Պորտոլան	Դուլսերտ	1339
23	Քաղաքների աղիւսակ. տեքստ	Աբուլֆեդա	1342
24/24a	Պորտոլան	Վիլադէստէս	1413
25/25a	Էստենզէ պորտոլան	Կատալան	15րդ դար
26/26a	Ձւածիր աշխարհացոյց	Ջենովա	15րդ դար
27/27a/27b	Աշխարհացոյց	Ֆռա Մաուրո	1460
28	Երկրագունդը	Դաթի	1470
29	Երկրագունդը	Դաթի	1470
30/30a	T-O Աշխարհացոյց	«Նոր սկիզբ» գրքից	1475
31/31a	Աստրոլաբ	Ամիրդովլաթ	1479
32/32a	Աշխարհացոյց	Պտղոմէոս	1482
33	Փոքր Ասիա	Պտղոմէոս	1482
34	Հայաստան	Պտղոմէոս	1482
35	Մեծ և Փոքր Հայքեր	Պտղոմէոս	1482
36/36a	Աշխարհացոյց	Պտղոմէոս	1513
37	Փոքր Ասիայի նոր քարտէզ	Պտղոմէոս	1513
38	Փոքր Հայքի քաղաքները. տեքստ	Պտղոմէոս	1522
39	Փոքր Հայքի քաղաքները. տեքստ	Պտղոմէոս	1522
40	Մեծ Հայքի քաղաքները. տեքստ	Պտղոմէոս	1522
41	Մեծ Հայքի քաղաքները. տեքստ	Պտղոմէոս	1522
42	Մեծ Հայքի քաղաքները. տեքստ	Պտղոմէոս	1522
43	Տիտղոսաթերթ, Ասիայի III քարտէզ	Պտղոմէոս	1522
44	Ասիայի I քարտէզ, Փոքր Հայք	Պտղոմէոս	1522
45	Ասիայի III քարտէզ	Պտղոմէոս/Միւնստեր	1540
46	Ռուսաստան	Պտղոմէոս/Միւնստեր	1544
47/47a	Աշխարհացոյց	Դեսելիէ	1546
48/48a	Պլանիսֆերա	Դեսելիէ	1550
49	Ատլաս	Անյեզէ	1553
50	Արևմտեան Միջերկրականի պորտոլան	Դիեգո Հոմեմ	1558
51	Աշխարհացոյց	Իբն Հաթիբ ալ-Ռումի	1562
52	Արևելեան Միջերկրական	Մաջջիոլո	1563
53	Արևելեան Միջերկրական	Դիեգո Հոմեմ	1570
54	Աշխարհացոյց, արաբերէն	Իբն Սաիդ (՞)	1570
55	Ասիայի III քարտէզ	Պտղոմէոս/Մերկատոր	1578
56/56a	Պարսկաստան	Դէ Եոդէ	1578
57/57a	Աշխարհացոյց	ալ-Ղազւինի	1580
58	Ասիան Պեգասի տեսքով	Բունտինգ	1581
59	Ասիա	Մերկատոր	1595
60	Թրքական կայսրութիւնը	Օրտելիուս	1595
61	Ալեքսանդր Մեծի գրաւած երկրները	Օրտելիուս	1595
62	Պողոս Առաքեալի ուխտագնացութիւնները	Օրտելիուս	1595
63	Հռոմէական կայսրութիւնը	Օրտելիուս	1595

պատ.	*անուանում*	*հրատարակիչ/վայր*	*թական*
64	Ասիայի III քարտէզ	Պտղոմէոս/Մաջջինի	1597
65	Ասիայի IIII քարտէզ	Պտղոմէոս/Մաջջինի	1597
66	Ասիայի III քարտէզ	Պտղոմէոս/Հոնդիուս	1605/1698
67	Թրքական կայսրութիւնը	Մերկատոր	1619
68	Հայաստան	Դէ լա Ռիու	1653
69	Ջահան Նիւմա. տեքստ	Քյաթիբ Չելեբի	շուրջ 1657
70	Վանի շրջանը. թուրքերէն	Քյաթիբ Չելեբի	շուրջ 1657
71	Ջահան Նիւմա. տեքստ	Քյաթիբ Չելեբի	շուրջ 1657
72	Մեծ Հայք	Սանսոն	1658
73	Թրքական կայսրութիւնը	Բլաու	1665
74	Պարսկաստան,Հայաստան…	Դէ Ուիտ	1670
75	Դրախտի տեղագրութիւնը	Կիրշերի	1675
76/76a	Ասիական Թուրքիան	Դիու Վալ	1676
77	Վրաստան, Հայաստան, Քոմանիա	Միրդէն	1680/1688
78	Վրաստան և Հայաստան	Մալլետ	1683
79	Ասիական Թուրքիա	Մալլետ	1683
80	Երևան	Մալլետ	1683
81	Հայաստան, Սիրիա, Միջագետք	Քլուվերիուս	1683
82	Երևան	Շարդան	1686
83/83a	Հայկական եկեղեցիների քարտէզը	Քէոմուրճեան	1691
84/84a	Աշխարհացոյց, հայերէն	Վանանդեցի	1695
85	Թաթարիա, Չերքեզիա ….	Վան դեռ Աա	1710
86/86a	5րդ դարի պատմական վիճակը	Կոհլեր	1718
87	Հայաստան	Կոհլեր	1718
88	Փոքր Ասիա, Սիրիա, Հայաստան….	Պտղոմէոսի հիման վրայ	1722
89	Ասիական Թուրքիա կամ Փոքր Ասիա	Մոլլ	1729
90/90a	Կասպից ծովի քարտէզը	Դէ Լիլ	1730
91	Հարաւային Կովկաս. թուրքերէն	Չելեբի/Մութեֆերրիկա	1732
92	Հայաստանն ըստ Աշխարհացոյցի	Ուիստոն	1736
93	Գրքի տիտղոսաթերթը	Ուիստոն	1736
94/94a	Թրքական կայսրութիւնը	Հոման	1737
95/95a	Օսմանեան կայսրութեան քարտէզը	Աբուբեքիր Էֆենդի	1740
96/96a	Կասպից ծովի քարտէզը	Սենէքս	1742
97/97a	Հայաստանը ըստ հին և նոր քարտէզագէտների	Խաչատրեան	1751
98	Հնագոյն աշխարհը	Վուգոնդի	1762
99	Հայաստանը և Վրաստանը	Բելլին	1764
100	Անատոլիա կամ Փոքր Ասիա	Բոուէն	1766
101/101a	Հնագոյն միապետութիւնները	Ռոբերտ	1779
102	Աշխարհիկ դրախտի քարտէզը	Բոուէն	1780
103	Սրբերի պատմութիւնից	Բուաշ	1783
104	Օսմանեան կայսրութիւն, հայերէն	Սբ. Ղազար	1787
105/105a	Ասիական Թուրքիան, ռուսերէն	Սանկտ Պետերբուրգ	1793
106/106a	Ասիական Թուրքիան	դ’Անւիլ	1794
107/107a	Պարսկաստանն ու իր նահանգները	Դանն	1794
108/108a	Ասիական Թուրքիան, օսմաներէն	Սկիւտարի	1803
109/109a	Միջերկրականի քարտէզը, օսմաներէն	Սկիւտարի	1803
110	Փոքր Ասիա, Հայաստան,…	Մալտէ-Բրիւն	1812
111	Էջմիածին	Քեր Պորտեր	1817/8
112/112a	Ճամբ. դէպի Հայաստան և Պարսկաստան	Լապի	1821
113/113a	Թրքական կայսրութիւնը, հայերէն	Սբ. Ղազար	1849
114/114a	Հայաստան, հայերէն	Սբ. Ղազար	1849
115	Հնագոյն Պարսկաստանը	Դաուեր	1850
116	Հայաստան	Քըրզըն	1854
117/117a	Թրքական կայսրութիւնը	Կիպերտից	1854
117b/117c	Թրքական կայսրութիւնը. դետալը	Կիպերտ	1844
118/118a	Հայաստան, Միջագետք…	Ֆոն Սպռուներ	1855
119/119a	Կովկաս, Հայաստան	Ուելլեր	1858
120/120a	Թուրքիա, արաբերէն	Կոստանդնուպոլիս	1867
121	Հայաստան, ձեռագիր	Կիպերտ	1880
122/122a	Հայաստանը և հարևան երկրները	Լինչ/Օզւալդ	1901
123123a	Հայաստանի Հանրապետութիւն	Խանզադեան	1919
124	Հայաստանի և Թուրքիայի սահմանները	Նախագահ Ուիլսոն	1920
125	Հայկական Բարձրաւանդակը, հայերէն	Երեմյան	1951
126	Հայկական Ս.Ս.Հ.	Մոսկւա	1985
127	Հայաստանի Հանրապետութիւն	Տուրիստական քարտէզ	2002
128	Հայաստանը տիեզերքից	Արբանեակային լուս.	2002

СПИСОК КАРТ

Рисунок	*Название*	*Издатель/Место*	*Год*
1a	Карта мира	Вавилонская плитка	600 г. до н.э
1b	Карта мира	Толкование надписей на плитке	———–
2	Карта мира	Гекатей	500 г.до н.э
3	Карта мира	Геродот	440 г.до н.э
4	Карта мира	Эратосфен	200 г.до н.э
5	Карта мира	Страбон	18 г.до н.э.
6	Карта мира	Помпоний Мела	40 г.до н. э.
7	Певтингерская карта	Агриппа	ок. 400 г.
8/8a	Азия	Джером	420 г.
9	Карты мира T-O	————————	VII–VIII вв
10	Карта мира на персидском	ал-Истахри	ок. 950 г.
11	Агванк, Азербайджан, Армения	ал-Истахри	ок. 950 г.
12	Агванк, Азербайджан, Армения	ал-Истахри	ок. 950 г.
13	Коттонская карта мира	анонимная	X–XI вв.
14	Карта мира	Исидор	XI в.
15	Карта мира Беата	Беат	ок. XIIв.
16	Карта мира Роджера	Идриси	1154 г.
17	Карта мира на армянском	анонимная	XIII–XIVвв.
18/18a	Карта мира T-O	Псалтырь	1250 г.
19/19a	Карта мира на персидском	аль-Казвини	XIII в.
20/20a	Маппа Мунди	Кафедральный собор Герефорда	XIII в.
21	Карта мира на греческом	Птолемей	XIII в.
22/22a	Портолан	Дульсерт	1339 г.
23	Список городов на турецком	Абу-л-фида	1342 г.
24/24a	Портолан	Виладестес	1413 г.
25/25a	Портолан Эстензе	Каталония	XV в.
26/26a	Овальная карта мира	Генуя	XV в.
27/27a/27b	Карта мира	Фра-Мауро	1460 г.
28	Земной шар	Дати	1470 г.
29	Земной шар	Дати	1470 г.
30/30a	Карта мира T-O	Из книги “Новое начало”	1475 г.
31/31a	Астролябия	Амирдовлат	1479 г.
32/32a	Карта мира	Птолемей	1482 г.
33	Малая Азия	Птолемей	1482 г.
34	Армения	Птолемей	1482 г.
35	Великая и Малая Армения	Птолемей	1482 г.
36/36a	Карта мира	Птолемей	1513 г.
37	Новая карта Малой Азии	Птолемей	1513 г.
38	Города Малой Армении. Текст	Птолемей	1522 г.
39	Города Малой Армении.Текст	Птолемей	1522 г.
40	Города Великой Армении.Текст	Птолемей	1522 г.
41	Города Великой Армении.Текст	Птолемей	1522 г.
42	Города Великой Армении. Текст	Птолемей	1522 г.
43	Титульный лист, III карта Азии	Птолемей	1522 г.
44	I карта Азии, Малая Армения	Птолемей	1522 г.
45	III карта Азии	Птолемей/Мюнстер	1540 г.
46	Россия	Птолемей/Мюнстер	1544 г.
47/47a	Карта мира	Деселье	1546 г.
48/48a	Планисфера	Деселье	1550 г.
49	Атлас	Аньезе	1553 г.
50	Портолан Западного Средиземноморья	Диего Гомем	1558 г.
51	Карта мира	Ибн-Хатиб уль-Руми	1562 г.
52	Портолан Восточного Средиземноморья	Маджиоло	1563 г.
53	Портолан Восточного Средиземноморья	Диего Гомем	1570 г.
54	Карта мира на арабском	Ибн-Саид (?)	1570 г.
55	III карта Азии	Птолемей/Меркатор	1578 г.
56/56a	Персия	Де Йоде	1578 г.
57/57a	Карта мира	ал-Казвини	1580 г.
58	Азия в виде Пегаса	Бунтинг	1581 г.
59	Азия	Меркатор	1595 г.
60	Турецкая империя	Ортелий	1595 г.
61	Страны, завоеванные Александром Македонским	Ортелий	1595 г.
62	Паломничества апостола Павла	Ортелий	1595 г.
63	Римская империя	Ортелий	1595 г.

Рисунок	*Название*	*Издатель/Место*	*Год*
64	III карта Азии	Птолемей/Маджини	1597 г.
65	IIII карта Азии	Птолемей/Маджини	1597 г.
66	III карта Азии	Птолемей/Хондий	1605/1698 г.
67	Турецкая империя	Меркатор	1619 г.
68	Армения	Де ла Рю	1653 г.
69	Джихан-нюма. Текст	Кятиб Челеби	ок. 1657 г.
70	Область Вана, на турецком	Кятиб Челеби	ок. 1657 г.
71	Джихан-нюма. Текст	Кятиб Челеби	ок. 1657 г.
72	Великая Армения	Сансон	1658 г.
73	Турецкая империя	Блау	1665 г.
74	Персия, Армения...	де Витт	1670 г.
75	Топография Рая	Киршери	1675 г.
76/76a	Азиатская Турция	Дюваль	1676 г.
77	Грузия, Армения, Комания	Морден	1680/1688 г.
78	Грузия и Армения	Маллет	1683 г.
79	Азиатская Турция	Маллет	1683 г.
80	Ереван	Маллет	1683 г.
81	Армения, Сирия, Междуречье	Клуверий	1683 г.
82	Ереван	Шардан	1686 г.
83/83a	Карта церквей Армении	Кёмюрджян	1691 г.
84/84a	Карта мира на армянском	Ванандеци	1695 г.
85	Татария,Черкесия...	Ван дер Аа	1710 г.
86/86a	Историческое положение в V в.	Кохлер	1718 г.
87	Армения	Кохлер	1718 г.
88	Малая Азия, Армения, Междуречье	На основании Птолемея	1722 г.
89	Азиатская Турция или Малая Азия	Молл	1729 г.
90/90a	Карта Каспийского моря	Делиль	1730 г.
91	Южный Кавказ, на турецком	Челеби/Мютеферрика	1732 г.
92	Армения по Ашхарацуйцу	Уистон	1736 г.
93	Титульный лист книги	Уистон	1736 г.
94/94a	Турецкая империя	Гоман	1737 г.
95/95a	Карта Османской империи	Абу-бекир эфенди	1740 г.
96/96a	Карта Каспийского моря	Сенекс	1742 г.
97/97a	Армения согласно древним и новым картоведам	Хачатрян	1751 г.
98	Древний мир	Вугонди	1762 г.
99	Армения и Грузия	Беллин	1764 г.
100	Анатолия или Малая Азия	Боуэн	1766 г.
101/101a	Древние монархии	Роберт	1779 г.
102	Карта Земного рая	Боуэн	1780 г.
103	Из истории святых	Буаш	1783 г.
104	Османская империя, на армянском	Св. Лазарь	1787 г.
105/105a	Азиатская Турция, на русском	Санкт-Петербург	1793 г.
106/106a	Азиатская Турция	д'Анвиль	1794 г.
107/107a	Персия и ее провинции	Данн	1794 г.
108/108a	Азиатская Турция, на османском	Скютар	1803 г.
109/109a	Карта Средиземноморья, на османском	Скютар	1803 г.
110	Малая Азия, Армения...	Малте-Брюн	1812 г.
111	Эчмиадзин	Кер Портер	1817/8 г.
112/112a	Путешествие в Армению и Персию	Лапи	1821г.
113/113a	Турецкая империя. Деталь	Св. Лазарь	1849 г.
114/114a	Армения, на армянском	Св. Лазарь	1849 г.
115	Древняя Персия	Дауер	1850 г.
116	Армения	Керзон	1854 г.
117/117a	Турецкая империя	Из Киперта	1854 г.
117b/117c	Турецкая империя. Деталь	Киперт	1844 г.
118/118a	Армения, Междуречье	фон Спрунер	1855 г.
119/119a	Кавказ, Армения	Уэллер	1858 г.
120/120a	Турция, на арабском	Константинополь	1867 г.
121	Армения, рукопись	Киперт	1880 г.
122/122a	Армения и соседние страны	Линч/Освальд	1901 г.
123/123a	Республика Армения	Ханзадян	1919 г.
124	Границы Армении и Турции	Президент Вильсон	1920 г.
125	Армянское нагорье	Еремян	1951 г.
126	Армянская ССР	Москва	1985 г.
127	Республика Армения	Туристическая карта	2002 г.
128	Армения из космоса	Фотография со спутника	2002 г.

LIST OF MAPS

Rev.3

Fig	*Title of the map*	*Cartographer/Publisher/Place*	*Date*	*Source*
1a	Map of the World	Babylonian tablet	600 BC	BM
1b	Map of the World	Interpretation	--	
2	Map of the World	Hecataeus	500 BC	Pr.
3	Map of the World	Herodotus	440 BC	Pr
4	Map of the World	Eratosthenes	200 BC	Pr
5	Map of the World	Strabo	18 CE	Pr
6	Map of the World	Pomponius Mela	40 CE	Pr
7	Tabula Peutingeriana	Agrippa, Rome	c. 400	Vienna
8/8a	Asia	Jerome	420	BL
9	T-O maps of the world	-	7-8th cent.	Pr
10	Map of the world, in Persian	al-Istakhri	c. 950	BL
11	Aran, Azerbaijan, Armenia	al-Istakhri	c. 950	BL
12	Aran, Azerbaijan, Armenia	al-Istakhri	c. 950	BL
13	Cotton Map of the World	Anonymous	10-11th c	BL
14	Map of the World	Isidore's map	11th cen.	Munich
15	Beatus Map of the World	Beatus	Mid 12th c	JR
16	Rogers Map of the World	Idrisi	1154	BL
17	World Map in Armenian	Anonymous	1206	Matenadaran
18/18a	World T-O Map	Latin Psalter	1250	BL
19/19a	Map of the world, in Persian	al-Qazwini	13th cen.	BL
20/20a	Mappa Mundi	Hereford cathedral	13th cen.	Hereford
21	Map of the World, Greek MS	Ptolemy	13th cen.	BAV
22/22a	Portolano	Dulcert	1339	BNP
22b	Flags of the Cilician Kingdom of Armenia		14th c.	-
23	Table of cities, text in Turkish	Abulfeda	1342	BL
24/24a	Portolano	Viladestes	1413	BNP
25/25a	Estense portolan	Catalan	15th cen.	Modena
26/26a	Mappamundi ovale	Genoa	15th cen.	Florence
27/27a/27b	Map of the World	Fra Mauro	1460	Venice
28	La Sphera	Dathi	1470	BL
29	La Sphera	Dathi	1470	BL
30/30a	World T-O Map	Rudimentum Nivitorium	1475	BL
31/31	Astrolabe	Amirdowlat	1479	Pr
32/32a	Map of the World	Ptolemy	1482	BL
33	Asia Minor	Ptolemy	1482	BL
34	Armenia	Ptolemy	1482	BL
35	Armenia Maior and Minor	Ptolemy	1482	BL
36/36a	Map of the World	Ptolemy	1513	BL
37	Tabula Nova Asie Minoris	Ptolemy	1513	BL
38	Towns of Armenia Minor, text	Ptolemy	1522	BL
39	Towns of Armenia Minor. text	Ptolemy	1522	BL
40	Towns of Armenia Maior, text	Ptolemy	1522	BL
41	Towns of Armenia Maior, text	Ptolemy	1522	BL
42	Towns of Armenia Maior, text	Ptolemy	1522	BL
43	Title page, Tabula III Asiae, text	Ptolemy	1522	BL
44	Tabula I Asiae, Armenia Minor	Ptolemy	1522	BL
45	Tabula III Asiae	Ptolemy/Münster	1540	Pr
46	Sarmatia	Ptolemy/Münster	1544	Pr
47/47a	Mappamonde	Desceliers	1546	JR
48/48a	Planisphere	Desceliers	1550	BL
49	Atlas	Agnese	1553	Venice
50	Portolan of West Med.	Diego Homem	1558	BL
51	Map of the World	Ibn Hatib ul-Rumi	1562	BL
52	Portolan of East Mediterranean	Maggiolo	1563	BNP
53	Portolan of East Mediterranean.	Diego Homem	1570	BAV
54	World Map in Arabic	Ibn Said	1570	Bodleian Lib.
55	Tabula III Asiae	Ptolemy/Mercator	1578	Pr/BL
56/56a	Persia	De Jode	1578	J. Potter
57/57a	World Map	al-Qazwini	1580	Walters Gallery
58	Map of Asia, Pegasus	Bunting	1581	Jerusalem
59	Map of Asia	Mercator	1595	BL
60	Turkish Empire	Ortelius	1595	BL

Fig	*Title of the map*	*Cartographer/Publisher/Place*	*Date*	*Source*
61	Alexander's conquered lands	Ortelius	1595	BL
62	St Paul's Pilgrimages	Ortelius	1595	BL
63	The Roman Empire	Ortelius	1595	BL
64	Tabula III Asiae	Ptolemy/Maggini	1597	P
65	Tabula IIII Asiae	Ptolemy/Maggini	1597	Pr
66	Tabula III Asiae	Ptolemy/Hondius	1605/1698	Pr
67	Turkish Empire	Mercator	1619	BL
68	Armenia	De la Rue	1653	Pr
69	Jehān Numā, text in Turkish	Kātib Chelebi	c 1657	BL
70	Map of area of Van, Turkish	Kātib Chelebi	c 1657	BL
71	Jehān Numā, text on Van, Turkish	Kātib Chelebi	c 1657	BL
72	Armenia Maior	Sanson	1658	Pr
73	Turkish Empire	Blaeu	1665	Pr/BL
74	Persia, Aramenia, Anatolia, Arabia	de Wit	1670	Pr/BL
75	Topographia Paradisi	Kircheri	1675	BL
76/76a	Turkey un Asia	Du Val	1676	BL
77	Armenia, Georgia, Comania	Morden	1680/1688	Pr
78	Georgia and Armenia	Mallet	1683	Pr/BL
79	Turkey in Asia	Mallet	1683	Pr/BL
80	Erivan	Mallet	1683	Pr/BL
81	Armenia, Syria, Mesopotamia	Culverius	1683	Pr
82	Irivan	Chardin	1686	Pr/BL
83/83a	Map of Armenian Churches etc.	Keomiurdjian	1691	Bologna
84/84a	World Map (in Armenian)	Vanandetzi	1695	BL
85	Tartari, Circassie ….	Van der Aa	1710	Pr/BL
86/86a	Historical Scene of 5th century	Koehler	1718	BL
87	Armenia	Koehler	1718	BL
88	Asia Minor, Syria, Armenia, Mesopotamia	After Ptolemy	1722	Pr
89	Turkey in Asia or Asia Minor	Moll	1729	Pr/BL
90/90a	Carte de Mer Caspien	De l'Isle	1730	Pr/BL
91	South of Caucasus, Turkish	Chelebi/Müteferrika	1732	BL
92	Armenia as per Ashkharhatzuytz	Whiston	1736	Pr
93	The title page of the above book	Whiston	1736	Pr
94/94a	Map of the Ottoman Empire	Abubekir Efendi	1740	BL
95/95a	Map of the Caspian Sea	Senex	1742	BL
96/96a	Turkish Empire	Homann	1748	BL
97/97a	Map of Old and New Armenia	Khachaturian	1751	BL
98	Premiers ages du Monde	Vaugondy	1762	Pr
99	Carte de l'Arménie et Georgie	Bellin	1764	Pr
100	Anatolia or Asia Minor	Bowen	1766	Pr
101/101a	Anciennes Monarchies	Robert de Vaugandy	1779	Pr
102	Map of Terrestrial Paradise	Bowen	1780	Pr
103	Histoire du Saintes	Buache	1783	Pr
104	Ottoman Empire, in Armenian	San Lazzaro	1787	BL
105/105a	Asiatic Turkey, in Russian	Sankt Petersburg	1793	BL
106/106a	Turkey in Asia	d'Anville	1794	Pr
107/107a	Persia & its provinces	Dunn	1794	Pr
108/108a	Turkey in Asia, in Ottoman	Uskudar	1803	BL
109/109a	Map of the Mediterranean, in Ottoman	Uskudar	1803	BL
110	Asia Mineur, Armenie,…	Malte-Brun	1812	Pr
111	Echmiadzin	Sir R Ker Porter	1817/8	BL
112/112a	Travels from Constantinople to Armenia & Persia	Lapie	1821	BL
113/113a	Turkish Empire, in Armenian	San Lazzaro	1849	Pr/BL
114/114a	Armenia, in Armenian	San Lazzaro	1849	Pr/BL
115	Ancient Persia	Dower	1850	Pr
116	Armenia	Curzon	1854	Pr
117/117a	Turkish Empire	from Kiepert	1854	Vienna
117b/117c	Turkish Empire. Detail from German original	Kiepert	1844	BL
118/118a	Caucasus, Armenia	Weller	1858	Pr
119/119a	Armenia, Mesopotamia, etc.	von Spruner	1865	Pr
120/120a	Turkey, in Arabic	Constantinople	1867	BL
121	Armenia, MS map	Kiepert	1880	Berlin
122/122a	Armenia and adjacent countries	Lynch/Oswald	1901	Pr
123/123a	Republique de l'Armenie	Khanzadian	1919	Pr

Fig	*Title of the map*	*Cartographer/Publisher/Place*	*Date*	*Source*
124	Border of Armenia and Turkey	Pr. Wilson	1920	LOC
125	Armenian Highlands, in Armenian	Eremian	1951	Pr
126	Armenian SSR	Moscow	1985	Pr
127	Republic of Armenia	Collage, Yerevan	2014	–
128	Armenia from the satellite	Satellite map	2002	Pr

BAV	Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatican
BL	British Library, London
BM	British Museum, London
BNP	Bibliotehque Nationale de France, Paris
JR	John Rylands Library, University of Manchester
LOC	Library of Congress, Washington DC
Pr	Private collection

ՔԱՐՏԵԶՆԵՐ

КАРТЫ

MAPS



1a

1b



Рис. 1a/1b

Эта вавилонская глиняная табличка VI в. до н.э. является первой дошедшей до нас картой мира.
На ней мир изображен в виде плоского круга, омываемого океаном, названным “Горьким морем”, в котором располагается семь островов. Центром мира отмечен Вавилон, рядом с которым изображены Ассирия и Армения. Маленькими кружочками отмечены также семь других городов, среди которых Харран и Дери. Римляне называли Харран Кархой, а отцы христианской церкви – Гелиополем (город еретиков), который сейчас находится в Северном Междуречье. Область, называемая Бит Джакину, вероятно, болота Ирака. Река Евфрат, беря начало в горах Армении, проходит по Вавилону и по болотам и доходит до Персидского залива.
В тексте на обратной стороне плитки написаны сведения о семи островах, находящихся в морях, окружающих мир, и об обитающих там необычных существах. Острова изображены треугольниками, большинство из которых повреждено и неразборчиво.
На другом рисунке (рис. 1б) дано толкование надписей этой карты на английском языке.
См.: Unger, 1937.
Размеры 8×12,5 см.
Британский музей, Лондон, Ant. Ref. 92687.

Պատ. 1a/1b

Մ.թ.ա. 6-րդ դարի Բաբելոնեան այս կաւէ սալիկը մեզ հասած աշխարհի առաջին քարտէզն է:
Քարտէզը ցոյց է տալիս աշխարհը սկաւառակի ձևով, շրջապատւած «դառը» ջրերով, որոնց մէջ կան եօթ կղզիներ: Աշխարհի կենտրոնն է նշւած Բաբելոնը, որի մօտ նաև պատկերւած են Ասորեստանը և Հայաստանը: Փոքր շրջաններով պատկերւած են նաև եօթ այլ քաղաքներ, որոնցից են Հարրանը և Դէրին: Հռոմէացիները Հարրանին կոչում էին Քարրհա, իսկ քրիստոնեայ հայրերը նրան կոչեցին Հելիոպոլիս (հերետիկոսների քաղաք), որն այժմ գտնւում է Հիւսիսային Միջագետքում: Բիթ Ջակինու կոչւող մասը ըստ երևոյթի Իրաքի ճահճուտներն են: Եփրատ գետը՝ ակունք առնելով Հայաստանի լեռներից, անցնում է Բաբելոնի և ճահիճների միջով և հասնում Պարսից ծոց:
Սալիկի յետևում եղած տէքստի մէջ գրւած է աշխարհը շրջապատող ծովերում եղած եօթ կղզիների և այնտեղ ապրող արտասովոր արարածների մասին: Կղզիները պատկերւած են եռանկիւնիներով, որոնցից մեծ մասը վնասւած են և անընթեռնելի:
Միւս գծագրութեան մէջ (պատ. 1ո) տրւած է սալիկի քարտէզի գրւածքների անգլերէն բացատրութիւնը: Տես. Unger, 1937:
Չափերը 8×12.5 սմ
Բրիտանական Թանգարան, Լոնդոն. Ant. Ref. 92687

Fig. 1a/1b

The Babylonian clay tablet shown here dates from the sixth century BCE and is the oldest world map known to us.
This map shows a circular world surrounded by the Bitter Seas with seven islands. The countries shown are *Babylon*, in the centre of the map, with *Assyria* to her right and *Armenia* above it. Seven cities are denoted by smaller circles, which include *Haran* and *Deri*. Haran is known as the Roman Carrhae, which was named Heliopolis (city of the heretics) by the Christian fathers, now located in northern Mesopotamia. *Bit Jakinu* shown at the lower part of the map seems to refer to the Iraqi marshlands. The river (Euphrates) has its source in the Armenian Mountains and flowing through Babylon and the marshlands pours into the Persian Gulf.
The text on the reverse of the tablet describes the seven islands that are situated in the seas surrounding the world. On the tablet these are marked by equilateral triangles (most of them damaged or broken off) and give information about the unusual creatures inhabiting them.
The sketch in Fig. 1b is the translation of the map and part of the text. See Unger, 1937, in the bibliography.

Size app. 8×12.5cm
British Museum – London, Near Eastern Ant. Ref. 92687



Պատ. 2

Այստեղ պատկերւած Հեկատէոսի (շուրջ 550-480 թթ. մ.թ.ա.) աշխարհի քարտէզի վերակառուցումը կատարել է բրիտանացի քարտէզագէտ Ջոն Մըրրին, իսկ գծագրողը 20-րդ դարի ֆրանսահայ քարտէզագէտ Զատիկ Խանզադեանն է, որը քարտէզին աւելացրել է հայկական թեմաներով զարդանկարներ:

Պատմում են, որ Հեկատէոսն իր քարտէզը փորագրել էր պղնձե թիթեղի վրայ և օգտւել էր քարտէզագրութեան հիմնադիր համարւող Միլէթացի Անաքսիմանդրոսի (շուրջ 611-547 թթ. մ.թ.ա.) աշխատանքներից: Այստեղ առաջին անգամ նշւած է եղել Հայաստան անունը:

Ճանաչւած աշխարհը համարւում էր Ասիան, Եւրոպան և Լիբիան (Աֆրիկան), որոնք շրջապատւած էին ովկիանոսով: Միջերկրական ծովի ձևն այստեղ արդէն նման է իրականին, իսկ Կասպից ծովը նշւած է միացած հիւսիսային ովկիանոսներին:

Խանզադեան - Հայաստանի պատմական քարտէզագրութեան ատլաս – 1960, Անձնական հաւաքածու

Рис. 2

Реконструкцию изображенной здесь карты мира Гекатея (ок. 550-480 гг. до н.э.) произвел британский картовед Джон Мерри из Лондона, а начертил ее картовед XX в., французский армянин Затик Ханзадян, который дополнил ее орнаментами на армянскую тематику.

Есть сведения, что Гекатей высек свою карту на медной пластине, используя труды Анаксимандра из Милета (ок. 611-547 гг. до н.э.), считающегося основоположником картографии. На этой карте впервые было упомянуто название Армения.

Известным миром считалась Азия, Европа и Либия (Африка), которые были окружены океаном. Форма Средиземного моря здесь уже напоминает реальную, а Каспийское море на карте изображено соединенным с северными океанами.

См.: Khanzadian, 1960.

Личная коллекция.

Fig. 2

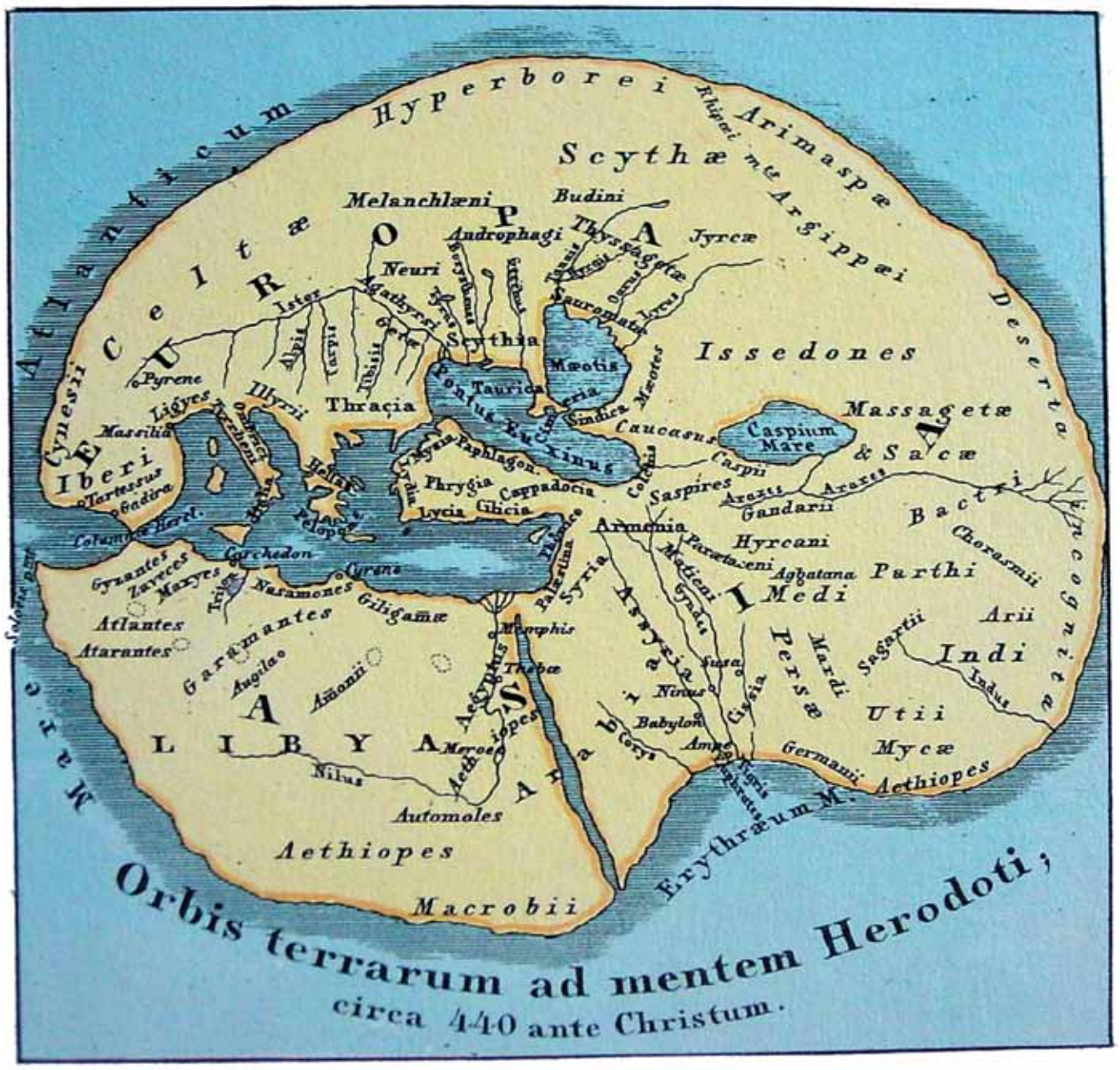
This reconstruction of Hecataeus' (c. 550–480 BCE) map of the habitable world, the *oikumene*, is by John Murray of London. The map shown here is redrawn by the French-Armenian cartographer Z. Khanzadian, and it includes additional Armenian decorative motifs.

Hecataeus is said to have had his map engraved on a copper plate and to have built upon the concept of the world developed by Anaximander of Miletus (c. 611–547 BCE), who is held to be the founder of cartography. This is one of the first maps where the name of Armenia is mentioned.

The *oikumene* was considered to consist of Asia, Europe and Libya (Africa), surrounded by the oceans. The shape of the Mediterranean Sea is almost recognizable, and the Caspian Sea is shown as part of the northern ocean.

See Khanzadian, Z. – Atlas de cartographie historique de l'Armenie

Private collection



Պատ. 3

Աշխարհի քարտէզի մէկ ուրիշ վերակառուցում կատարւել է Հերոդոտոսի (5-րդ դար մ.թ.ա.) բացատրութիւնների հիման վրայ: Հերոդոտոսն ունի գրքեր աշխարհագրութեան, յատկապէս Ասիայի և Աֆրիկայի մասին, որոնց վրայ էլ հիմնւած է այս վերակառուցումը: Ժամանակին գոյութիւն ունեցող երկրների շարքում, այս քարտէզում նշւած է նաև Հայաստանը:
Վերակառուցումը կատարել է բրիտանացի քարտէզագէտ Ջոն Մըրրին, իսկ գծագիրը պատկանում է 20-րդ դարի ֆրանսահայ քարտէզագէտ Զատիկ Խանզադեանի գրչին:
Խանզադեան - Հայաստանի պատմական քարտէզագրութեան ատլաս – 1960, Անձնական հաւաքածու

Рис. 3

Еще одна реконструкция карты мира произведена на основании толкований Геродота (ок. V в. до н.э.). У Геродота есть труды по географии, особенно об Азии и Африке, на которые и опирается данная реконструкция. Среди стран, существовавших в то время, на карте отмечена и Армения.
Реконструкцию произвел британский картовед Джон Мерри, а чертеж сделан картоведом XX в., французским армянином Затиком Ханзадяном.
См.: Khanzadian, 1960.
Личная коллекция.

Fig. 3

The world according to Herodotus (fifth century BCE). The map is a reconstruction by the British cartographer Charles Müller in 1884, published in Smith's *Atlas of the Ancient World*. The bottom left diagram is the world according to Timosthenes, while the other is a wind compass.
From the countries south of the Caucasus, the map shows Armenia, Media, Alarodi, Mitteni, Saspires, Colchis and the Casps. Albania or Azerbaijan is not mentioned.

See Khanzadian, Z. – Atlas de cartographie historique de l'Armenie
Private collection

Պատ. 4

Աշխարհացոյցի այս վերակառուցումը հիմնուած է Էրատոսթենէսի (շուրջ 276-194 թթ. մ.թ.ա.) գործերի վրայ, որն ընդունելով աշխարհի գնդաձև լինելը կարողացաւ ճշգրիտ կերպով չափել դրա շրջագիծը և պատրաստեց իր ճանաչած բնակելի աշխարհի քարտէզը: Ժամանակին գոյութիւն ունեցող երկրների շարքում, այս քարտէզում նշուած է նաև Հայաստանը:

Այս վերակառուցումը կատարել է գերմանացի քարտէզագէտ Ֆոն Սպռուները:

Չափերը 18×11 սմ

Ֆոն Սպռուներ, Հնագոյն Ատլաս–1855:

Անձնական հաւաքածու

Рис. 4

Данная реконструкция карты мира основана на трудах Эратосфена (ок. 276-194 гг. до н.э.), который, признавая шарообразную форму мира, точно измерил его окружность и составил карту известного ему населенного мира. Среди существовавших в то время стран на карте отмечена и Армения.

Данную реконструкцию произвел немецкий картовед фон Спрунер.

Размеры 18×11 см.

См.: фон Спрунер. Древний атлас – 1855

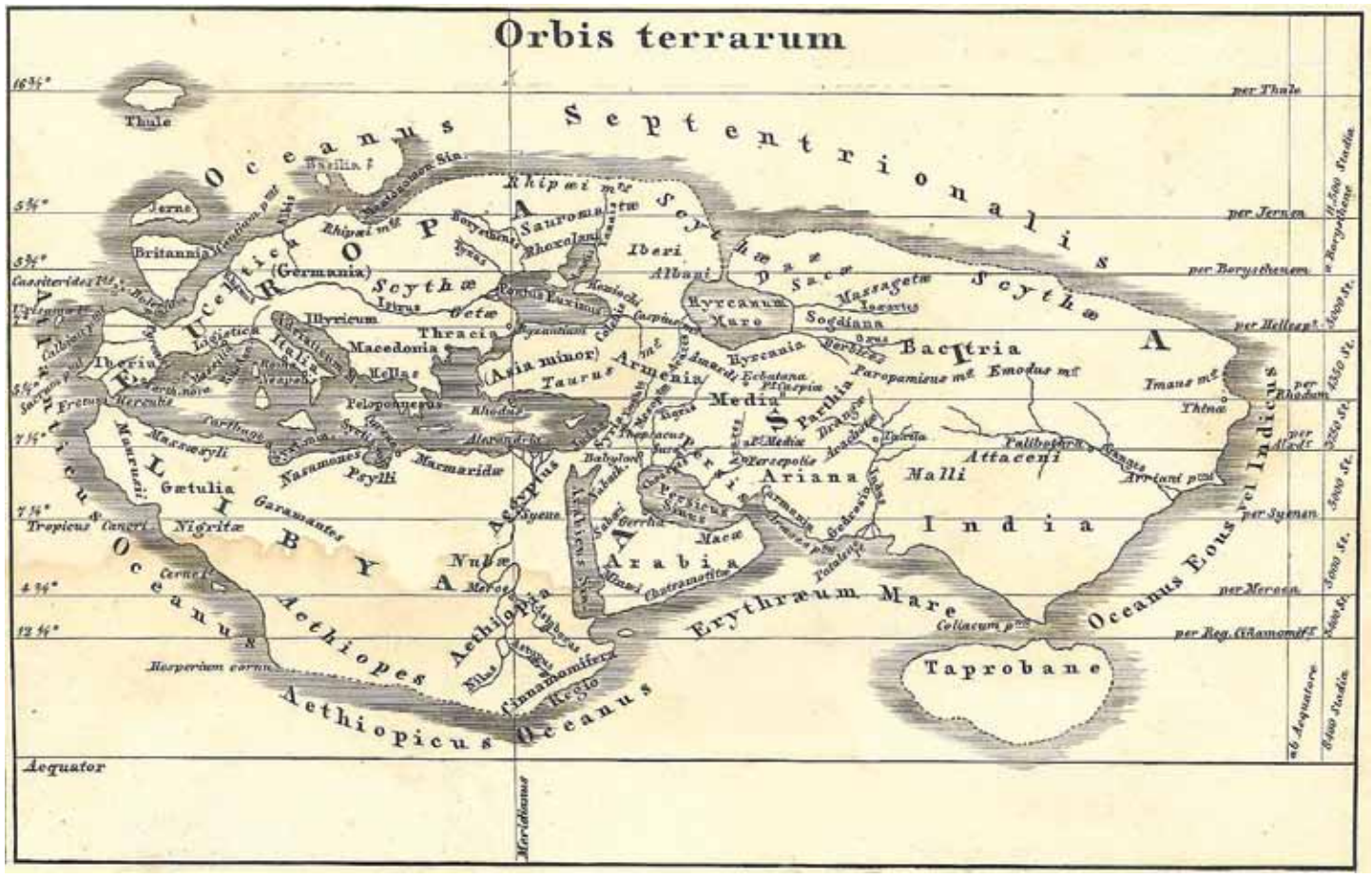
Личная коллекция

Fig. 4

This reconstruction of the map of the world is based on the works of Eratosthenes (c. 276–194 BCE), who, accepting the theory of the spherical earth, accurately measured its circumference and produced a map of the habitable world.

This map is reconstructed by John Murray of London.

Size 18×11cm See Bunbury, 1932



4

Պատ. 5

Ըստ Ստրաբոնի (63 թ. մ.թ.ա.-24 թ. մ.թ.) գնդաձև աշխարհը տիեզերքի կենտրոնը չէ և նոյնիսկ արևը միակ աստղը չի կարող լինել: Սա իր ժամանակների համար շատ յառաջադէմ մտածելակերպ էր:

Ճանաչուած աշխարհի այս քարտեզն էլ վերակառուցել է բրիտանացի քարտէզագէտ Ջոն Մըրրին՝ հիմնուելով Ստրաբոնի 18 թւականին գրած *«Աշխարհագրութիւն»* հատորին, ուր մէկ գլուխ յատակցուած է Հայաստանի պատմութեանը, աշխարհագրութեանն ու կենցաղի մանրամասնութիւններին:

Նկատելի է, որ Ջոն Մըրրիի այս վերակառուցումը շատ բանով նման է Էրատոսթենէսի բացատրած քարտէզին:

Չափերը 19×9.5 սմ

Տես E.H. Bunbury, 1932

Рис. 5 Рис. 5

Согласно Страбону (63 г. до н.э.– 24 г. н.э.), шарообразный мир не является центром Вселенной, и даже солнце не может быть единственной звездой. Это было проявлением весьма передового для того времени мышления.

Эту карту известного мира реконструировал британский картовед Джон Мерри, опираясь на написанную в 18 г. “Географию” Страбона, в которой одна глава посвящена истории Армении, ее географии и подробностям быта.

Заметно, что эта реконструкция Джона Мерри во многом похожа на карту с толкованиями Эратосфена.

Размеры 19×9,5 см.

См.: E.H.Bunbury, 1932.

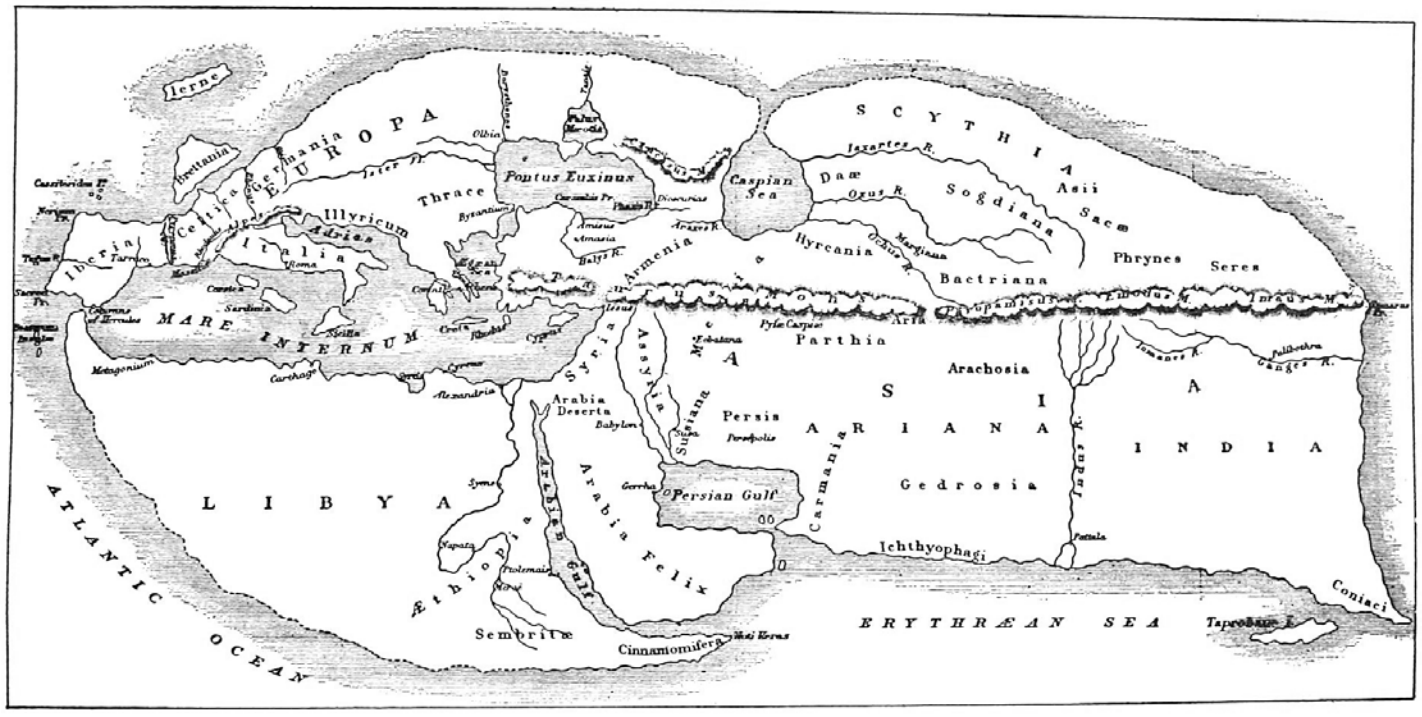


Fig. 5

According to Strabo (b. 63 BCE) the spherical earth was not the centre of the universe, nor was the sun the only star. A theory far in advance of its times.

This map of the known world reconstructed by John Murray, is based on Strabo’s *Treatise on Geography*, written c. 18 CE, where one chapter is dedicated to the history, topography and geography of Armenia.

It is very similar to the map of Eratosthenes.

Size 19×9.5cm See Bunbury, 1932



Պար. 6

Պոմպոնիոս Մելան հռոմէացի առաջին աշխարհագրագէտներից էր, որն առաջադրեց մէկ ուրիշ մայր ցամաքի գոյութիւնը՝ ծանաչւած աշխարհի հարաւում, մեզանից բաժանւած անանցանելի և ալեկոծ ովկիանոսով:
Սրա մասին նա խօսում է իր գրքում, որը կոչւում է *«Տիեզերական աշխարհագրութիւն»,* տպագրւած 1471 թւականին լատիներէնով Միլանում: Քարտէզի պատրաստելու թւականն է մ.թ. 40-ը:
Այս քարտէզը Մելայի բացատրութիւնների հիման վրայ պատրաստել է հանրայայտ հոլանդացի քարտէզագէտ և գիտնական Պիտեր Բերտիուսը (1565-1629), իսկ ներկայացւած քարտէզը արտանկարել է ֆրանսահայ 20-րդ դարի քարտէզագէտ Զատիկ Խանզադեանը:
Չափերը 16×12 սմ
Տես E.H. Bunbury, 1932
և Խանզադեան - Հայաստանի պատմական քարտէզագրութեան ատլաս–1960, Անձնական հաւաքածու

Рис. 6

Помпоний Мела был первым римским географом, который предположил существование еще одного материка - на юге известного мира, отделенного от нас непреодолимым, неспокойным океаном.
Об этом он говорит в своей книге “Космическая география”, которая была напечатана на латинском в 1471 г. в Милане. Карта была создана в 40 г.
Эту карту составил известный голландский картовед и ученый Питер Бертиус (1565-1629), основываясь на толкованиях Мелы, а представленная здесь карта вопроизведена картоведом XX в., французским армянином Затиком Ханзадяном.
Размеры 16×12 см.
См.: E. H. Bunbury, 1932; Khanzadian, 1960.

Fig. 6

Pomponius Mela (flourished 37–42 CE) was one of the earliest Roman geographers, who was of the opinion that at the south of the known world there was another continent, separated from us by raging oceans and hence inaccessible.
His views were published in a book entitled *Cosmographi Geographica*, which was printed in Milan in 1471. The map dates from c. 40 CE.
This is a reconstruction of Mela’s map of the world by the Dutch scientist and cartographer Pieter Bertius (1565–1629).
Size 16×12cm, See Bunbury, 1932 and Khanzadian, Z. – Atlas de cartographie historique de l’Armenie



Պատ. 7

Հռոմէական ճանապարհները նշող այս քարտէզը կոչւում է «Պոյտինգերեան քարտէզ» (կամ «Պոյտինգերեան աղիւսակ»), քանի որ գտնւել է Աուգսբուրգեցի Կոնրադ Պոյտինգերի գրադարանում: Այս քարտեզը նա ձեռք էր բերել 1508 թւականին: Քարտէզի մէջ նշւած են Հռոմէական կայսրութեան կարևոր քաղաքները, շրջանները, առևտրական կենտրոնները, հանգրւանները, գիշերելու վայրերը և դրանք միացնող ճանապարհները իրենց հեռաւորութիւններով:

Քարտէզը հաւանաբար պատրաստել է Մարկոս Վեպսանիոս Ագրիպպայի (63-12թթ. մ.թ.ա.) Օգոստոս Կայսրի հրամանով մ.թ.ա. 20 թւականին գծած բնագրի, կամ էլ առաջին դարի մէկ ուրիշ քարտէզի պատճենի հիման վրայ՝ չորրորդ դարում: Դրան յաջորդող դարերի ընթացքում քարտէզի վրայ աւելացւել են նոր վայրերի և քաղաքների անուններ և այլ մանրամասնութիւններ:

Աշխարհագրական տեսակէտից քարտէզի պլանը ճշգրիտ չէ, բայց քանի որ պատրաստւած է միմիայն ճանապարհորդին ուղղութիւն և տեղեկութիւններ տալու համար, ամբողջապէս ծառայում է իր բուն նպատակին: Երկրների և քաղաքների համեմատական դիրքերը միայն մօտաւոր են, իսկ ցուցադրւած քաղաքների ընտրութիւնն արւած է այն պատճառով, որ դրանք գտնւում են մայրուղիների վրայ:

Ժամանակին Հայաստանի մէկ մասը եղել է Հռոմէական կայսրութեան գերիշխանութեան ներքոյ, հետևաբար նշւած է քարտէզում: Այստեղ Հայաստանը պատկերւած է Միջագետքի վերի մասում՝ Մարաստանի (Մեդիա) հարևանութեամբ: Ցուցադրւած հայկական քաղաքներից կարելի է տեսնել Տիգրանակերտը, Արտաշատը, Բագրևանը (Ռագուոնա) և Ոստանը (Ոստաունա):

Քարտէզը սկսւում է արևելքում Պարսկական Կայսրութիւնից և հասնում հիւսիս արևմուտք մինչև Անգլիա: Ունի 640 սմ երկարութիւն և 34 սմ լայնք՝ բաժանւած 12 հատւածի:

Չափերը 6.4×0.34 մ

Աւստրիայի Պետական Գրադարան, Վիեննա - Codex Vindebonensis 324

Рис. 7

Эта карта, изображающая римские дороги, называется “Певтингерская карта” (или “Певтингерская таблица”), т.к. находилась в библиотеке Конрада Певтингера из Аугсбурга. Он приобрел эту карту в 1508 г. На ней отмечены важные города Римской империи, районы, торговые центры, места для отдыха и ночлега и соединяющие их дороги с указанием расстояний.

Карта, вероятно, была составлена на основании оригинала, сделаннного Марком Веспасианом Агриппой (63-12 гг. до н.э.) в 20 г. до н.э. по приказу императора Августа или копии какой-либо другой карты I в., сделанной в IV в. В последующие века карта была дополнена новыми наименованиями местностей и городов и другими подробностями.

С географической точки зрения план карты неточен, но поскольку она предназначалась лишь для того, чтобы давать сведения и направлять путешественника, она вполне могла служить своей цели. Сравнительное расположение стран и городов лишь приблизительное, а отмеченные города выбраны потому, что находились на магистралях.

Когда-то часть Армении находилась под властью Римской империи, следовательно, она отмечена на карте. Здесь Армения изображена в верхней части Междуречья - по соседству с Мидией. Из армянских городов на карте можно увидеть Тигранакерт, Арташат, Багреван (Рагауния) и Востан (Востауна).

Карта начинается на востоке с Персидской империи и доходит на северо-западе до Англии. Ее длина 640 см, ширина - 34 см, карта разделена на 12 частей.

Размеры 6.4×0.34 м.

Государственная библиотека Австрии, Вена - Codex Vindebonensis 324

Fig. 7

‘Tabula Peutingeriana’ or ‘Peutinger Map’ (the Latin ‘tabula’ means ‘map’ as well as ‘table’, which has led many others to call this map the ‘Peutinger Table’). This map was found in the library of Konrad Peutinger of Augsburg, who had obtained it in 1508. It is a road map of the Roman Empire, showing the towns, important centres, trading posts and resting places, with their interconnecting roads and the road distances.

This map must have been based on Marcus Vipsanius Agrippa’s (63–12 BCE) map prepared for Emperor Augustus in 20 BCE or a later first-century map, copied some time in the fourth century CE. During subsequent centuries many geographical details and location names were added to it.

In terms of geography the layout of the map is incorrect and is only intended to guide and help the user in the process of travelling from point A to point B within the Roman Empire. For this purpose the map is quite adequate. The locations of the towns and countries relative to each other are very approximate. The selection of the shown locations is quite arbitrary, possibly including only those lying on the main routes.

Armenia was one of the lands that for a period of time was at least partially occupied by the Roman Empire. In this map Armenia is located to the north of the Mesopotamia, near Media. The names of Armenian cities that can be recognized are *Tigranokerta*, *Artaxata*, *Raugona* (probably Bagrewan mis-spelt) and *Vastauna* (Vostan).

The original map covers the area from the Persian Empire to England and is divided into 12 segments.

Size 6.4×0.34m Österreichische Nationalbibliothek – Vienna, Codex Vindebonensis 324

Indie occean⁹

Indie occean⁹

India superior

India inferior

Persia

Media

Parthia

Babylonia

Chaldea

Assyria

Armenia

Armenia inferior

Armenia superior

Iberia

Albania

Colchos

Sarmatia

Scythia

Lydia

Licaonia

Galathia

Bithinia

Frigia

Pamphilia

Cilicia

Isauria

Cappadocia

Galilea

Fenicia

Arabia

Egipt

Thebaida

Libia

Grecia

Macedonia

Thessalia

Pannonia

Dacia

Germania

Gallia

Hispania

Mare Caspium

Mare Rubrum

Mare Mediterraneum

Mare Egeum

Mare Adriaticum

Mare Tirrenum

Mare Ponticum

Mare Atlanticum

Fluvius Indus

Fluvius Tigris

Fluvius Eufrates

Fluvius Nilus

Fluvius Danubius

Fluvius Rhenus

Fluvius Iordanis

Mons Sephar

Mons Taurus

Mons Libanus

Mons Olimpus

Mons Athos

Mons Pirineus

Insula Taprobana

Insula Argire

Insula Crise

Insula Tilos

Insula Rodus

Insula Cipri

Insula Creta

Insula Cicilia

Insula Sicilia

Insula Sardinia

Insula Corsica

Insula Britannia

Insula Hibernia

Alexandria

Nicea

Antiochia

Seleucia

Damascus

Hierusalem

Babylon

Susa

Persepolis

Ecbatana

Rages

Hecatompylos

Samosata

Charra

Edessa

Nisibis

Zeugma

Hierapolis

Apamia

Arcadia

Tripolis

Tyrus

Sidon

Ptolemaida

Cesarea

Iamnia

Ascalon

Gaza

Rafia

Pelusium

Alexandria

Memphis

Babilonia

Heliopolis

Thebe

Athene

Corinthus

Delphi

Thermopile

Philippi

Neapolis

Troas

Ilium

Troia

Pergamum

Ephesus

Smirna

Nicomedia

Calcedon

Constantinopolis

Nicea

Ancira

Tharsis

Tarsus

Iconium

Derbe

Lystra

Pisidia

Pamphilia

Attalia

Rhodus

Cipri

Famagusta

Paphos

Salamina

Tyrus

Sidon

Tripolis

Damascus

Iherusalem

Hiericho

Bethsaida

Capharnaum

Nazareth

Cana

Galilea

Samaria

Iudea

Bethlehem

Ascalon

Gaza

Rafia

Pelusium

Alexandria

Memphis

Babilonia

Heliopolis

Thebe

Athene

Corinthus

Delphi

Thermopile

Philippi

Neapolis

Troas

Ilium

Troia

Pergamum

Ephesus

Smirna

Nicomedia

Calcedon

Constantinopolis

Nicea

Ancira

Tharsis

Tarsus

Iconium

Derbe

Lystra

Pisidia

Pamphilia

Attalia

Rhodus

Cipri

Famagusta

Paphos

Salamina

Tyrus

Sidon

Tripolis

Damascus

Iherusalem

Hiericho

Bethsaida

Capharnaum

Nazareth

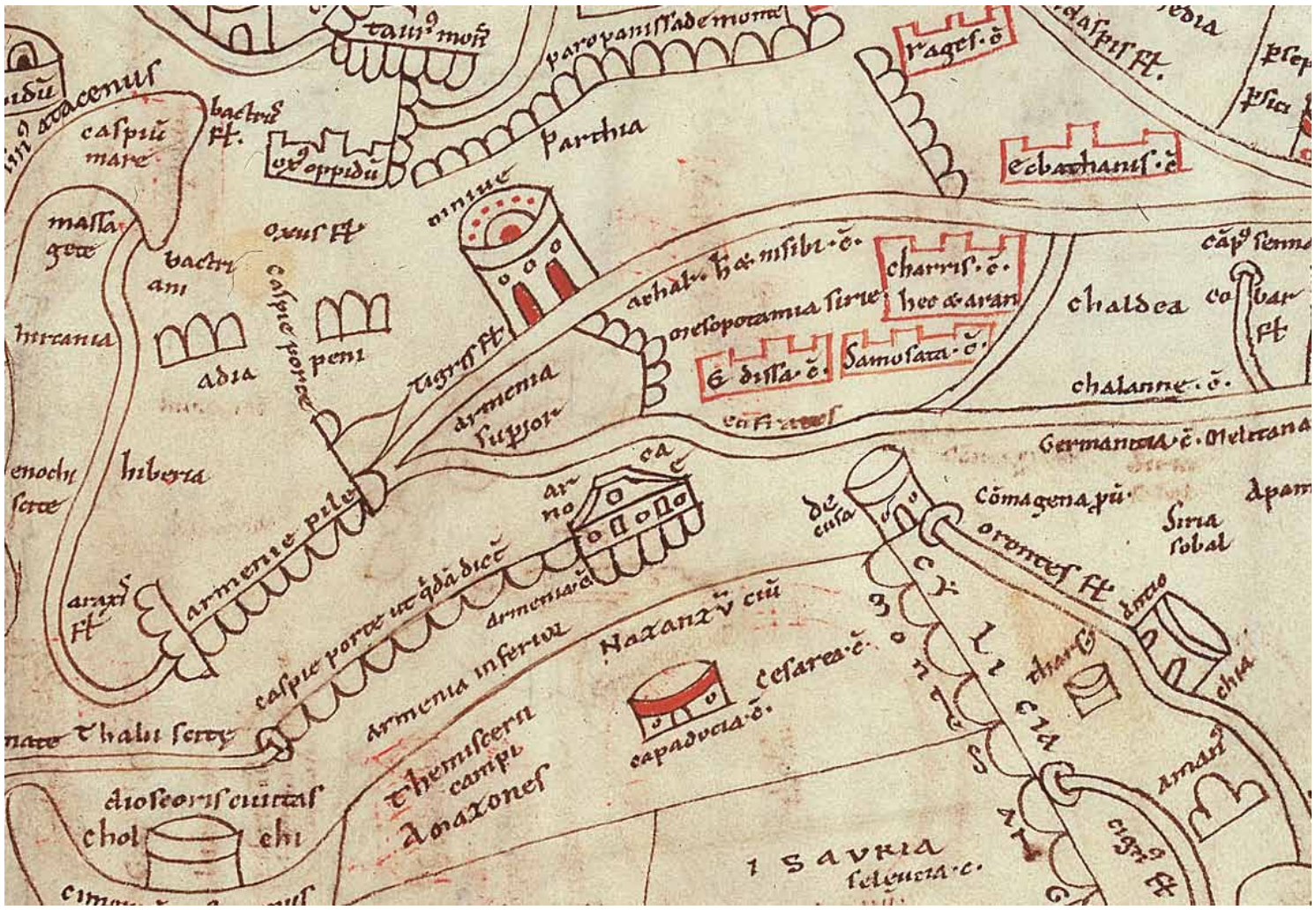
Cana

Galilea

Samaria

Iudea

Bethlehem



8a

Պատ. 8/8a

Ջերոմի «Ասիայի Քարտէզ»ը պատրաստուած է 420 թւականի շրջանում, բայց մեզ է հասել միմիայն դրա 12-րդ դարի պատճէնը: Քարտէզն ուղղորդուած է հիւսիսով դէպի ձախ: Կիսակլորները ներկայացնում են սարերը, իսկ գետերը նկարուած են զոյգ զուգահեռ գծերով: Հիերոնիմոսը, որը ճանաչուած է նաև որպէս Սուրբ Ջերոմ (348-420), Սուրբ գրքի մեկնաբաններից էր: Նա Կեսարիայի Իւզեբիոս Եպիսկոպոսի (260-340) *«Ննոմաստիկոն»* աշխատութեան թարգմանութեան մէջ ներառել է նաև այս քարտէզը: Այստեղ նշուած են Սուրբ Գրքի մէջ յիշատակուած վայրերն ու անունները:

Սև ծովը քարտէզի ներքևի՝ ձախ կողմում է, իսկ Կասպից ծովը ձախ կողմի համարեա մէջտեղում: Քարտէզի վերևում Հնդկական ովկիանոսն է, իսկ ներքևում՝ Յունաստանը: Միւս երկրներից նշուած են Բաբէլոնը, Պարսկաստանը, Սիրիան և Խալդեան:

Այստեղ Հայաստանը գտնւում է Սև և Կասպից ծովերի միջև, իսկ Հայաստանի դարպասները, *armenie pile,* լեռներ են, որոնցից ակունք են առնում մէկ կողմից Արաքսը, իսկ միւս կողմից՝ Տիգրիսը: Դարպասների ներքևում գտնւում է Նոյեան տապանը, իջած մէկ ուրիշ լեռան վրա, որի աջում Մեծ Հայքն է, *armenia superior,* իսկ ներքևում՝ Փոքր Հայքը, *armenia inferior:* Հայաստանի տարածքում են Էդէսսա, Սամոսատա, Խարի և այլ քաղաքները:

Հայաստանի հարևան երկրներն են Իբերիան (Վիրքը), Պարթևաստանը, Կոլխիսն, Աղւանքը, իսկ Ատրպատականը (այստեղ՝ Ադիապենէ) գտնւում է Արաքսի միւս ափին, Հայաստանի հարաւ արևելքում:

Պատ. 8a-ում կարելի է տեսնել Հայաստանի շրջանի մանրամասնութիւնները:

Չափերը 24×36 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Additional MS 10049 fol. 64

Fig. 8/8a

St Jerome's 'Map of Asia' dates from 420 CE, but only a twelfth-century copy has reached us. The map has east at the top and shows the region of western Asia. The semicircles are the mountains and the rivers are shown with double lines. Hieronymous (St Jerome, c. 348–420), who was an interpreter of the Bible, translated this from the work of Eusebius, Bishop of Caesarea (c. 260–340), entitled *Onomastikon*, which was a representation of the biblical places and names.

The Black Sea (Pontus Euxinus) is shown rather long and narrow at the bottom left of the map. The Caspian Sea (Caspiu mare) is shown in part about three-quarters of the way up the page. At the top of the map is the Indian Ocean. Other countries shown include Babylon, Persia, Chaldea and Greece.

Armenia is situated between the Black and Caspian Seas, bearing the inscription *armenie pile*, the Gates of Armenia, which is a range of mountains, leading into Armenia proper. The rivers Arax and Tigris have their sources at each end of these mountains. Below them is Noah's Ark, resting on top of another range of mountains, above which we see *armenia superior*, with *armenia inferior* written below the Ark. Cities shown include Edessa, Samosata and Charrhae.

Neighbouring countries shown are Hiberia (Iberia), Parthia, Chaldea, Colchis, Albania and Adiapeni, south-east of the River Arax.

The detail map Fig. 08a shows the area of Armenia.

Size app. 24×36cm British Library – London, Add. MS 10049 f 64

Рис. 8/8a

"Карта Азии" Джерома была составлена около 420 г., но до нас дошла только копия XII в. На карте север расположен слева. Горы изображены полукругами, а реки - двумя параллельными линиями. Иероним, который известен также как св. Джером (348-420), был одним из толкователей Священного писания. В своем переводе "Ономастики" епископа Евсевия Кесарийского (260-340) он поместил также эту карту. Здесь отмечены места и наименования, упомянутые в Священном писании.

Черное море расположено в нижней части карты, слева, а Каспийское - почти посередине левой части карты. Наверху изображен Индийский океан, а внизу - Греция. Из других стран отмечены Вавилон, Персия, Сирия и Халдея.

На этой карте Армения расположена между Черным и Каспийским морями, а ворота Армении, armenie pile, - горы, с которых берут свое начало с одной стороны река Аракс, с другой - Тигр. В нижней части ворот находится Ноев ковчег, опустившийся на другую гору, справа от которой находится Великая Армения, armenia superior, а внизу - Малая Армения, armenia inferior. На территории Армении находятся города Едесия, Самосата, Харх и другие.

Страны, расположенные по соседству с Арменией - Иберия (Вирк), Парфия, Колхида, Агванк, а Атропатена (здесь - Адиапени) находится на другом берегу реки Аракс, на юго-востоке Армении.

На рис. 8а можно рассмотреть подробности области Армении.

Размеры 24×36 см.

Британская библиотека, Лондон - Additional MS 10049 fol. 64.

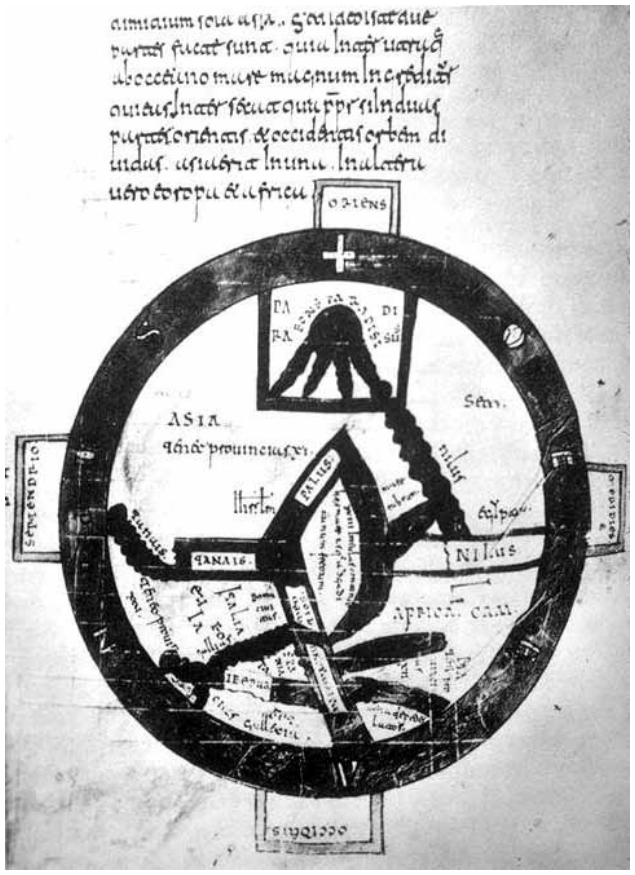


Рис. 9

Все эти три карты являются вариантами одной и той же карты VII в., имеющей форму круга карты T-O. Все они, согласно средневековой традиции, направлены востоком наверх.

Левая карта взята из рукописи “Этимология” епископа Исидора Севильского (570-636), карта, расположенная посередине - та же самая, взятая из варианта, напечатанного в 1472 г., а правая карта - это упрощенное толкование этих двух карт на английском языке.

На карте мир разделен Средиземным морем, Доном (по-гречески Танаис) и Нилом на три материка: Азия, Африка, Европа, окруженные океаном. То, что названо “Азовским заливом”, в действительности изображенные вместе Черное и Азовское моря.

Из разных средневековых рукописей.

Частная коллекция.

Fig. 9

These are three versions of the same T-O map originally dating from the seventh century CE, which formed the backbone of Christian cartography for almost 1000 years. As in most medieval maps, east is located at the top.

The map on the left is the manuscript version of Bishop Isidore of Seville’s map (c. 560–636 CE) from his *Etymologiae*, the middle one is the printed version of the same map dating from 1472, and to the right is a modern version, giving explanations of the other two.

In these maps the world is divided into three continents of Asia, Africa and Europe by the Mediterranean Sea and the Rivers Don (in Greek called Tanais) and Nile. ‘Gulf of Azov’ actually denotes the Black and Azov Seas.

From various Medieval Manuscript book Private collection

Պատ. 9

Այս երեք քարտէզներն էլ 7-րդ դարի նոյն շրջանաձև T-O քարտեզի տարբերակներն են: Սրանք բոլորը, ըստ միջնադարեան ընդունւած կերպի, ուղղորդւած են արևելքեով դէպի վեր:

Ձախի քարտէզը Սևիլիայի Իզիդոր Եպիսկոպոսի (570-636) *«Էթիմոլոգիա»* կոչւած ձեռագրից է, մէջտեղի քարտէզը նոյնն է՝ 1472 թւականին տպագրւած տարբերակից, իսկ աջ կողմինը տալիս է այդ երկուսի պարզեցւած բացատրութիւնը՝ անգլերէնով:

Քարտէզի մէջ աշխարհը Միջերկրական ծովի, Դոն (յունարէնով Տանաիս) և Նեղոս գետերի միջոցով բաժանւած է երեք մայր ցամաքների, որոնք են Ասիան, Աֆրիկան և Եւրոպան, շրջապատւած ովկիանոսով: «Ազովի ծոց» կոչւածը՝ իրականում միասնաբար պատկերւած Սև և Ազովի ծովերն է նշում:

Տարբեր միջնադարեան ձեռագրերից:

Մասնաւոր հաւաքածու

Рис. 10

Абу Абдаллах Мухаммад аль-Фарси, известный как Истахри (ум. в 950-х гг.), персидский географ и историк. Совершив путешествие по Средиземноморью, Северной Африке и Ближнему Востоку, он написал географический труд (Книга путей царств) в 934-950 гг.

Представленная карта иллюстрирует мусульманский мир, ориентированный на юг. Она взята из издания 1836 г. персидского перевода труда Истахри. Карта Истахри и ее модификации составляют 18-20 карт мусульманского мира, среди которых Ирак, Египет, Северная Африка, Персия, Хорасан, Фарс, Сахара (Судан), Центральная Азия, Хазария (Каспийский регион) и Армения (Арран, Азербайджан и Армения). (См. также стр. 11 и 12)

Карта Истахри показывает Персидский залив, Аравийское море, Красное море, Индийский океан и Каспийское море. Суша окружена океаном. Каспийское море изображено в виде реки, впадающей в Понт (Черное море). Нил течет с юга на север, Евфрат и Тигр - с запада на восток.

Названия стран и городов написаны курсивом.

Размер 20×32 см

Британская библиотека, Лондон - Add. MS 23542 f36a

Պատ. 10

Աբու Աւսհաղ Իբն Մոհամմադ ալ-Ֆարսին՝ ճանաչւած Ալ-Իսթախրի անունով (մահացած 950-ականներին), բնիկ պարսիկ էր: Նա յայտնի էր որպէս արաբ աշխարհագրագէտ և պատմաբան: Ճամփորդելով ամբողջ Միջին Արևելքը, Հիւսիսային Աֆրիկան և Միջերկրականի շրջանը, նա գրել է իր *«Քիթաբ ուլ մասալիք վա ալ-Մամալիք»* աշխարհագրական գիրքը (Գիրք ճանապարհների և երկրների մասին) 934-950 թւականի շրջաններում:

Ձեռագիրը պարունակում է Բալխի դպրոցի տեսակի աշխարհացոյց քարտէզ, որը կենտրոնանում է իսլամական աշխարհի վրայ, ուղղորդւած հարաւը դէպի վեր: Այստեղ ցուցադրւած քարտէզը բուն ձեռագրից 1836 թւականին Բաղդադում պարսկերէնի թարգմանւած մի այլ ձեռագրի պատճէնից է: Ալ-Իսթախրիի ձեռագրի պատճէնները, բացի Աշխարհացոյց քարտէզից, ընդհանրապէս նաև պարունակում են 18-20 քարտէզ իսլամական շրջաններից, որոնց մէջ են մտնում Իրաքը, Միջագետքը, Եգիպտոսը, Հիւսիսային Աֆրիկան, Պարսից ծոցը, Քիրմանը, Խորասանը, Ֆարսը, Սահաստանը (Սիստանը), Կենտրոնական Ասիան, Խազարը (Կասպից շրջան) և դրա արևմտեան շրջանը, որն անւանւում է «Արրան, Ադէրբիջան և Հայաստան»: (Տես նաև պատ. 11 և 12)

Քարտէզի ձախում նշւած մեծ ծովը ներկայացնում է Պարսից ծոցը, Արաբական ծովը, ինչպէս նաև Հնդկական ու Խաղաղ ովկիանոսները միասնաբար, որի մէջ կան չորս կղզիներ: Աջ կողմի ծովը Միջերկրականն է, որից կամարաձև ցած է իջնում Էգեյեան ծովը, գնալով դեպի Սև ծովը և միանալով Կասպից ծովին: Ձախ կողմի կապոյտ շրջանը Արալի լիճն է, իսկ վերի գետը՝ Նեղոսն է, որի հինգ ակունքները սկիզբ են առնում Լուսնի լեռներից:

Երկրների անունների մէջ նշւած է նաև Հայաստանի անունը Կասպից ծովի հարաւ-արևմուտքում, Ադրբեջանի հարևանութեամբ:

Չափերը 20×32 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Add. MS 23542 f36a



10

Рис. 10

Абу Асах ибн Мухаммед аль-Фарси, известный как аль-Истахри (умер в 950-х гг.), который был персом по происхождению, известен как арабский географ и историк. Совершив путешествия по всему Среднему Востоку, Северной Африке и в районе Средиземноморья, он написал географическую книгу “Китаб уль Массалик ва аль-Мамалик” (“Книга о дорогах и странах”) около 934–950 гг.

В рукописи имеется карта мира Балхской школы, которая сосредоточена на показе исламского мира. На карте юг находится наверху. Представленная здесь карта является копией с рукописи, которая является переводом оригинала на персидский, осуществленном в 1836 г. в Багдаде. Копии рукописей аль-Истахри кроме карты мира содержат также 18–20 карт исламских регионов, куда входят Ирак, Междуречье, Египет, Северная Африка, Персидский залив, Кирман, Хорасан, Фарс, Сахастан (Систан), Центральная Азия, Хазария (Каспийская область) и их западная часть, которая именуется “Арран, Адербиджан и Айастан (Армения)” (см. также рис. 11 и 12).

Большое море, отмеченное в левой части карты, представляет Персидский залив, Аравийское море, а также Индийский и Тихий океаны вместе, где находятся четыре острова. Море, изображенное справа – Средиземное, от которого аркообразно спускается вниз Эгейское море, двигаясь к Черному морю и соединяясь с Каспийским. Голубой круг слева – Аральское озеро, река наверху – Нил, пять истоков которого берут начало в горах Луны.

Среди названий стран отмечена также Армения – на юго-западе Каспийского моря, по соседству с Азербайджаном.

Размеры 20×32 см.

Британская библиотека, Лондон – Additional MS 23542 f36a.

Fig. 10

Abu Ishaq Ibrahim Ibn Mohammad al Farsi, known as al-Istakhri, lived during the tenth century (died c. 957 CE) and was one of the most important early Arab historians and geographers. Originally a Persian from the province of Fars, he travelled all over the Middle East, North Africa and the Mediterranean region and c. 950 wrote his famous *Kitab ul-Masalik wa al-Mamalik* (*Book of Routes and Realms*).

This manuscript is in Farsi and contains a map of the world in the Balkhi style, which has south at the top and is mainly concerned with the Islamic countries. The copy shown here is from an 1836 Persian translation of the manuscript, made in Baghdad. The manuscript contains 18 other maps of the Middle East region. In addition to the world map, copies of al-Istakhri’s manuscripts usually contain 18 to 20 maps of various regions of the Islamic world, including those of Iraq, Mesopotamia, Egypt, North Africa, the Persian Gulf, Kerman, Khorasan, Fars, Sahastan (Sistan), Khawrazm (Oxiana), Khazar (Caspian) and the eastern region of the Caspian, entitled ‘Aran, Azerbaijan and Armenia’. (See Figs 11 and 12.)

The large sea shown on the left is a combination of the Persian Gulf, Arabian Sea, Indian Ocean and Pacific Ocean with four floating islands. That on the right is the Mediterranean, with the downward curving Aegean leading to the Black Sea, which should be the bulge at the end of the curved line. However, this could also be the Caspian Sea, which is not shown separately. The blue circle at bottom left is the Aral Sea. The large river at the top is the Nile, whose five tributaries are fed from the Mountains of the Moon in Africa.

The map shows *Armaniyeh* (Armenia) located south of the Black (or Caspian) Sea, next to *Azerbaijan*.

Size 20×32cm British Library – London, Add. MS 23542 f 36a

Պար.11

Այս քարտէզը վերաբերում է Արրանի (Աղւանքի), Ադրբեջանի և Հայաստանի շրջանին: Քարտէզը վերցւած է 934-950ականներին գրւած Ալ-Իսթախրիի *«Քիթաբ ուլ մասալիք վա ալ-Մամալիք»* աշխարհագրական գրքի (Գիրք Ճանապարհների և երկրների մասին) բնագրի կրկնօրինակից, որը պատրաստւած է 19-րդ դարում: Սա գրքի թիւ 14 քարտէզն է:

Քարտէզը գծագրւած է ոսկէ ներկով, ուղղորդւած լինելով հիւսիսը դեպի վեր: Այստեղ քաղաքները նշւած են փոքր քառակուսիներով, գետերը՝ երկու զուգահեռ գծերով, ճանապարհները՝ մէկ գծով, լճերը՝ շրջաններով, իսկ լեռները՝ ոսկեգոյն ներկով: Քարտէզի անունների աղաւաղումը արտագրողի անուշադրութեան արդիւնքն է, որն արաբերէնում շատ դիւրին է կատարւում:

Քարտէզի վերի մասը Աղւանաց երկիրն է՝ Արրանը, դրա աջում եղած կիսակլորը Կասպից ծովն է, որի ափին է գտնւում Բաքուն: Թեք ուղղութեան գծւած ճանապարհի վրայ են Աղւանքի միւս քաղաքները՝ Ալ-Սոմախիէն (Շամախան), Շիրւանը, ալ-Լաջան և Բաբ-ուլ-Աբուաբը (Դերբենդը): Ձախում Բարդաէից (հայերէնով՝ Պարտաւ) սկսող հորիզոնական ճանապարհի վերջում է Թիֆլիսը, որն այստեղ նշւած է որպէս «Սելիս»: Դրա վերից դէպի ներքև՝ թեքութեամբ հոսում է Կուր գետը, որը միանում է Արաքսին և շարունակւում դէպի Կասպից ծով: Աղւանքի հարաւային սահմանում է Արաքս գետը, որը համարեա թէ կիսում է քարտէզը, հոսելով ձախից աջ: Բիլգանը (Արցախի Բայլական բնակավայրը) ցուցադրւած է Արաքսի հիւսիսում, Զանջանից Բարդաէ տանող ճանապարհի վրայ: Աղւանքի արևմտեան սահմանում է Ալ-Ալան երկիրը, որը հնամենի Օսիայի արաբերէն անւանումն է (տես Իսլամական Հանրագիտարան, հատոր 1, էջ 251 և 354):

Քարտէզի կենտրոնական հատւածում գծւած զուգահեռ զոյգ գծերը ներկայացնում են Արաքս գետը, որը հոսում է ձախից աջ: Դրա հարաւում քարտէզը բաժանւած է երկու մասի. արևելքում Ադրբեջանն է, իսկ արևմուտքում՝ Հայաստանը (այստեղ՝ Արմանիէ):

Ադրբեջանը գրւած է երկու անգամ, համարեա ուղղահայեաց կերպով, որի արևելեան սահմանումն են Դէյլամ և Ջաբալ շրջանները: Ադրբեջանի տարածքում պատկերւած են Արդաբիլ, Մարաղա, Ալիար (հաւանաբար՝ Ահար) և Զանջան քաղաքներն ու Սաբալան լեռը (այստեղ՝ Սենան), իսկ Հայաստանի սահմանի վրայ է գտնւում Ուրմիոյ լիճը:

Ներքևի ձախում երկու տեղ թեք գրւած է Արմանիէ՝ Հայաստան: Այստեղ ձախից դէպի վեր թեք գնացող ճանապարհի վրայ նշւած են մի շարք քաղաքներ, որոնցից են ներքևից Բիթլիսը, Խլաթը, Արճէշը, Բերկրին, Խոյը, Սալմաստը, Ուրմիան և Դաջերմանը (Դախարղանի աղաւաղումը): Ճանապարհն անցնելով Մարաղայի, Ահարի և Միանէի վրայով շարունակւում է դէպի Արդաբիլ, իսկ այնտեղից մի այլ հորիզոնական ճանապարհ դառնում է դէպի արևմուտք, անցնելով Մէյմանդ, Մարանդ և Դաբիլ (Դվինը- Հայաստանում) քաղաքներով: Քարտէզի ձախում ոսկեգոյն պատկերւած են երկու Մասիսները, որոնք Արարատի արաբերէն անւանումով մակագրւած են «ալ-Հարեթ»:

Արարատի ձախում եռանկիւնի ձևով նշւած է «Կալկիլայ»: Սա Կալիկլայի աղաւաղումն է, որը Կարին-Էրզրումի իսլամական հին անունն էր: Սրանց արևմտեան սահմանում է Բիլադ ալ-Ռում կոչւած շրջանը, որը նշանակում է «Հռոմէական երկիր»ը՝ Բիւզանդիոնը: Հարաւային սահմանում է գտնւում Ալջեզիրան, որը Միջագետքի արաբերէն անւանումն է:

Չափերը 20×30 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - OIOC Or. 5305 f45r

Рис. 11

Эта карта относится к областям Аррана (Албания - Агванк), Азербайджана и Армении. Она взята из сделанной в XIX в. копии географической книги аль-Истахри “Китаб уль Массалик ва аль-Мамалик” (“Книга о дорогах и странах”), написанной в 934-950 гг. В книге эта карта находится под номером 14.

Карта начерчена золотой краской, север расположен наверху. Города отмечены маленькими квадратиками, реки - двумя параллельными линиями, дороги - одной линией, озера - кругами, горы - золотистой краской. Искажения наименований на карте являются результатом невнимательности переписчика, что часто происходит в арабском.

В верхней части карты расположена страна Арран (Албания - Агванк), полукруг, расположенный справа от нее - Каспийское море, на берегу которого находится г. Баку. На дороге, прочерченной косо, отмечены другие города Аррана - аль-Сомахие (Шамаха), Ширван, аль-Ладжан и Баб-уль-Абуаб (Дербент). Слева в конце горизонтальной дороги, начинающейся с Барды (Партав) находится г. Тифлис, который здесь отмечен как “Селис”. Книзу от него, под наклоном, протекает река Кура, которая соединяется с рекой Аракс и продолжается в направлении Каспийского моря. На южной границе Аррана находится река Аракс, которая почти разделяет карту, протекая слева направо. Билган (местность Байлакан Арцаха) изображен на севере Аракса, на дороге, ведущей из Занджана в Барду. На западной границе Аррана находится страна аль-Алан, которая является древним наименованием Осетии на арабском языке (См.: Исламская энциклопедия, т. 1, с. 251 и 354).

Две параллельные линии в центральной части карты - это река Аракс, которая течет справа налево. В ее южной части карта разделена на две части, на востоке - Азербайджан, на западе - Армения (здесь - Арманиэ).

“Азербайджан” написано два раза, почти вертикально, на его восточной границе находятся области Дейлам и Джабал. На территории Азербайджана отмечены города Ардабиль, Мараха, Алхар (вероятно - Ахар), Занджан и гора Сабала (здесь - Сенан), а на границе Армении находится озеро Урмия.

Внизу слева в двух местах косо написано Арманиэ - Армения. На дороге, ведущей слева наверх наискось, отмечен ряд городов, среди которых снизу Битлис, Хлат, Арджеш, Беркри, Хой, Салмаст, Урмия и Даджерман (искаженный Дахарган). Дорога, проходя через Мараху, Ахар и Миане, продолжается в сторону Ардабиля, а оттуда другая горизонтальная дорога возвращается на запад, проходя через города Мейманд, Маранд и Дабил (Двин - в Армении). На карте слева изображены золотистой краской два Масиса, которые на карте именуются арабским названием Арарата - “аль-Харет”.

Слева от Арарата в виде треугольника написано “Калкила”. Это искаженное название Каликла, которое в древности было исламским названием Карин-Эрзерума. На их западной границе находится область Билад аль-Рум, что означает “Римская страна” - Византия. На южной границе находится Альджазира, что является арабским названием Междуречья.

Размеры 20×30 см.

Британская библиотека, Лондон - OIOC Or. 5305 f45r.

Fig. 11

This map of ‘Aran, Azerbaijan and Armenia’ is from al-Istakhri’s manuscript *Kitab ul-Masalik wa al-Mamalik* (*Book of Routes and Realms*), written c. 950. This is from a later copy of the book, dating from the nineteenth century. The map is number 14 of the manuscript.

Unusually this particular map has north at top. Towns and cities are represented by small squares, rivers by spaced twin parallel lines, roads by single lines, lakes by circles and mountains by solid golden shapes. Place-names have many errors, made by the scribe while copying the manuscript. In Arabic script the presence or absence of a dot or a curved ending can alter the pronunciation completely.

The country of Aran is located at the top of the map. The circle section at the right edge of the map is the Caspian Sea, with *Baku* on its shore. On the left of the Caspian, the cities of *al-Shamakhiya* (Shamakha), *Shirvan*, *al-Lajan* and *Bab-ul-Abwab* (Derbend) are lined on an upward slanted road. The city of Tiflis (here *Selis*) is shown at the end of the horizontal road,which begins at *Barda’ah*. Above Tiflis, from the top left downward flows the River *Kura*, which joins the River *Arax* and continues into the Caspian Sea. The town of *Bilgan* (now Baylakan in Karabagh) is shown to the north of the River Arax, on the road from *Zanjan* to *Barda’ah*. The region of al-Alan is shown in the west, bordering Aran. This is the Arabic name for the old Osset people (see *The Encyclopaedia of Islam*, Vol. 1, pp 251/354).

The double lines in the middle of the map represent the River *Arax*, flowing from left to right. Below this the map is divided into two parts. To the east is *Azerbaijan* and to the west, *Armenia*.

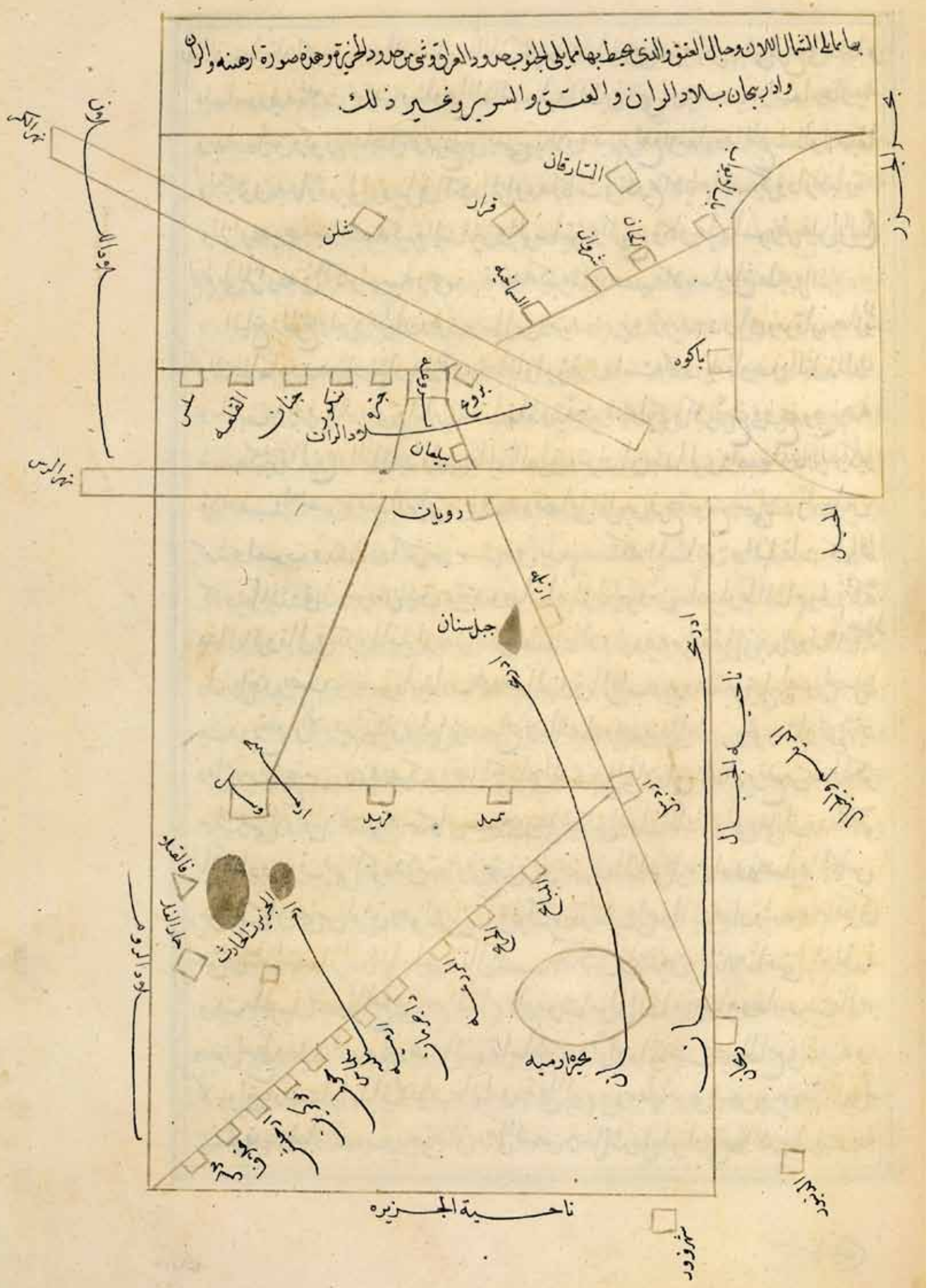
Azerbaijan is written twice, almost vertically, and its towns include *Ardabil*, *Zanjan*, al-*Margha* (Maraghah), *Alharh* (Ahar) and *Shahrazur*. Mount Sabalan (here erroneously called *Sanan*) is shown as a golden shape, as well as Lake *Urmiya*, which is located on the border with Armenia. To its east lie the areas of *Deilam* and *Jabal*.

Armenia is situated on the lower left of the map, with slanted *Armanieh*, written twice. Situated on the diagonal road line are its other cities, which from bottom left are *Bedlis* (Bitlis), *Khlafa* (Akhlat), *Arjesh*, *Barkari* (Berkri), *Khui* (Khoi), *Salmas*, *Urmiya* and *Dajerman* (Dakharraqan). The road continues to *Ardabil* in Azerbaijan, passing via *Maragheh*, *Alhar (*Ahar?) and *Mianeh*, from where another horizontal road joins *Ardabilt* to *Meymand*, *Marand* and *Dabil* (Dvin) in Armenia. The twin peaks of Mount Ararat are shown near the left edge, as two golden shapes, which bear the Arabic name of the mountain, *al-Harith*. To their west is the triangular shape of *Ghalkla* (Kalikla – the old Armenian name for Erzerum).

Finally, at the western borders of Armenia lies the land *of Bilad ul Rum* – Byzantium.

Size app. 20×30cm British Library – London, OIOC Or. 5305 f 45r

بما يلي الشمال اللان وجبال العنق والذي يحيط بها مما يلي الجنوب حدود العراق وشئ من حدود الجزيرة وهذه صورة ارمنيه والران
وادربيجان بلاد الران والعنق والسرير وغير ذلك.



Պատ. 12

Իսթախրիի այս քարտէզը, որը կոչւում է «Հայաստանի, Արրանի (Աղւանքի) և Ադրբեջանի քարտէզը» նրա 934-950ականներին շարադրած *«Քիթաբ ուլ մասալիք վա ալ-Մամալիք»* աշխարհագրական գրքի (Գիրք ճանապարհների և երկրների մասին) բնագրի մի այլ օրինակից է, որը պատրաստւած է 14-րդ դարի կէսերում:

Հիմնականում քարտէզը նոյն պատ.11-ի քարտէզն է, որի պայմանական նշաններն այստեղ տարբեր ոճով են նշւած: Օրինակ քաղաքները քառակուսու փոխարէն նշւած են շրջանաձև և տարբեր գոյներով, իսկ լեռները՝ բրգաձև: Անուններն էլ գրւած են տարբեր այլ մանր աղաւաղումներով: Կասպից ծովի արևմուտքումն են Բաքուն (կանաչ), Շաբրան (կարմիր) և Դերբենդը (կանաչ), որոնցից դէպի արևմուտք նշւած է Շիրւանը (դեղին): Կուր գետի արևմտեան ծայրում պատկերւած է Թիֆլիս քաղաքը (կարմիր), որտեղից ճանապարհը տանում է դէպի Բարդաէ (Պարտաւ) քաղաքը, անցնելով Շամխորի (Շամգոռ) և Գանձակի միջով: Աւելի հարաւ, լեռների միջով անցնելով, Կասպից ծով է թափւում մի այլ գետ՝ Իրանում գտնւող Սեֆիդ-ռուդը:

Արաքսի հարավում, քարտէզի արևմտեան սահմանումն են Կալիկլայ (Կարին կամ Էրզրումը՝ կարմիրով) և Մալազկերտը (կանաչ): Սաբալան լեռան հարաւում աջից տեսնում ենք Արդաբիլը (դեղին), Խոնջը, Սարան (Սարաբը՝ կարմիր), Մարանդը, Ահարը, Էրամը և Դաբիլը (Դւինը, կարմիր): Դրանց հարաւի կարմիր շրջանի վրայ գրւած է *հնում Նաշուա էր, իսկ այժմ Նախջևան:*

Այստեղ Արարատի երկու գագաթներն ունեն իրենց հայերէն անւանումը՝ «Փոքր Մասես լեռ» և «Մեծ Մասես լեռ»: Սրանց հարաւում է Արզանը (կանաչ), իսկ Արդաբիլից հարաւ-արևմուտք տանող ճանապարհի վրայ են Միանէն, Մարաղան, Դախարղանը, Ուրմիան, Սալմաստը, Խոյը, Բերկրին, Արձէշը, Խլաթը և Բիթլիսը (կարմիր): Ճանապարհի հարաւում մակագրւած է «Հայաստանի շրջան»: Շրջանաձև կապոյտ լիճը կոչւում է «Դէյլամի կամ թագաւորական ծով», որն Ուրմիա լիճն է, իսկ դրա ներքևի ձւածիր լիճը կոչւում է «Հայկական ծով», որը Վանայ լիճն է:

Չափերը 15×23 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - OIOC Ref. I.O. Islamic 1026

Рис. 12

Эта карта аль-Истахри, которая называется “Карта Армении, Аррана (Албания - Агванк) и Азербайджана” взята из другого, сделанного в середине XIV в. варианта географической книги “Китаб уль масалик ва аль-Мамалик” (“Книга о дорогах и странах”), написаной им в 934-950-х гг.

В основном эта карта та же, что на рис. 11, но ее условные знаки отмечены по-другому. Например, города отмечены не квадратами, а кружочками и раскрашены в разные цвета, а горы отмечены пирамидообразными знаками. Названия написаны с разными мелкими искажениями. На востоке от Каспийского моря находится Баку (зеленый), Шабран (красный) и Дербент (зеленый), к западу от них находится Ширван (желтый). На западном краю реки Кура изображен г. Тифлис (красный), откуда ведет дорога к городу Бардаэ (Партав) через Шамхур (Шамгор) и Гянджу (Гандзак). Южнее, проходя через горы, вливается в Каспийское море другая река - находящаяся в Иране река Сефид-руд.

К югу от Аракса, на западной границе карты находятся Каликла (Карин или Эрзерум - красного цвета) и Малазкерт (зеленый). К югу от горы Сабалан справа видим Ардабиль (желтый), Ханджу, Саран (Сараб - красный), Маранд, Ахар, Эрам и Дабил (Двин - красный). К югу от них на красной окружности написано “Нашуа - в древности, а ныне - Нахичевань”.

Здесь обе вершины Арарата имеют свои армянские названия: “Малая гора Масес” и “Большая гора Масес”. К югу от них находится Арзан (зеленого цвета), а на дороге, ведущей к юго-западу от Ардабиля находятся Миане, Мараха, Дахарган, Урмия, Салмаст, Хой, Беркри, Арджеш, Хлат и Битлис (красного цвета). На южной стороне дороги написано “Область Армении”. Круглое голубое озеро названо “Озеро Дейлама или Шахское озеро”, которое является озером Урмия, а изображенное под ним яйцевидное озеро названо “Армянское море”, которое является озером Ван.

Размеры 15×23 см.

Британская библиотека, Лондон - OIOC Ref. I.O. Islamic 1026

Fig. 12

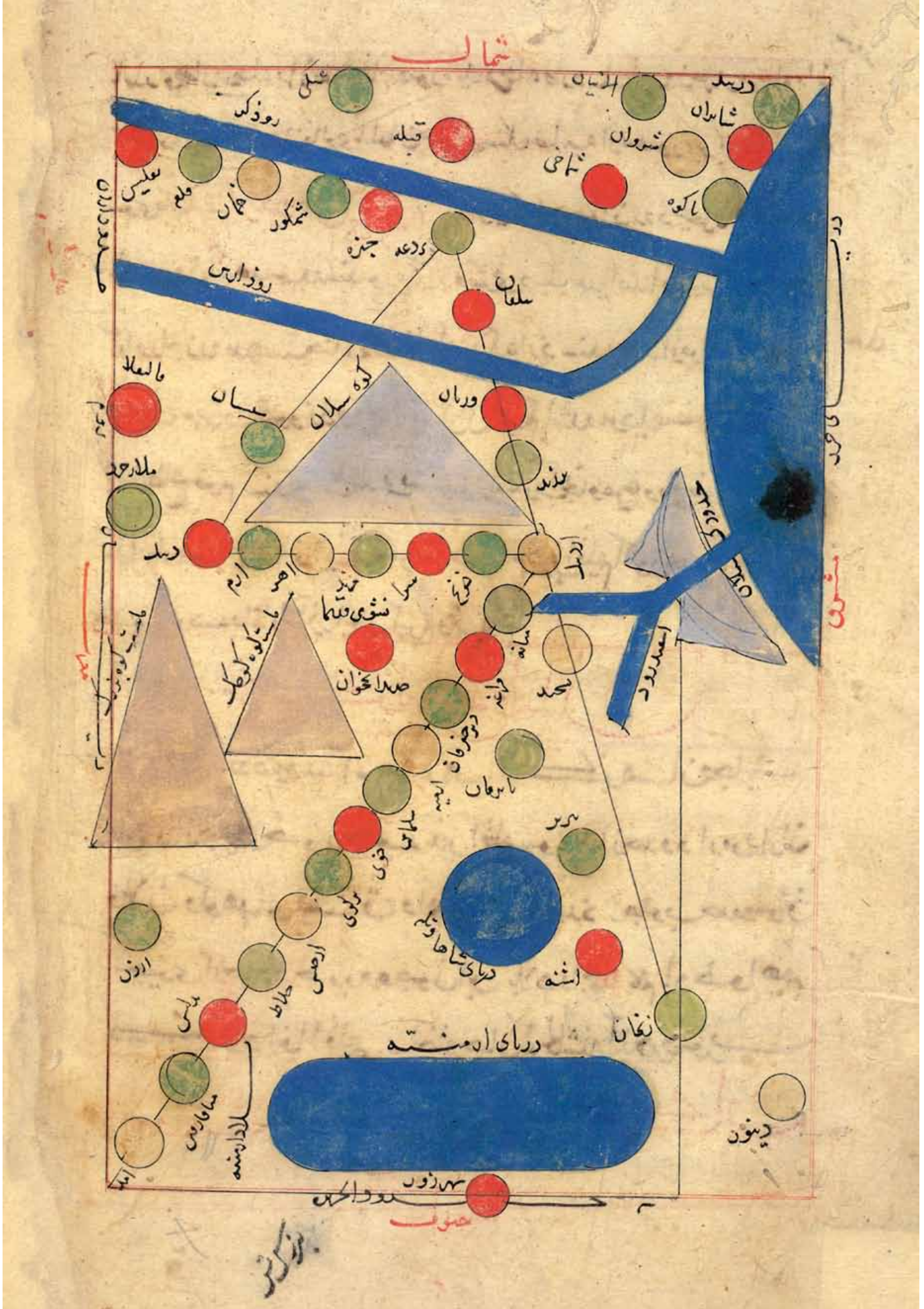
The second map of ‘Armania, Aran and Adherbaigan’ (Azerbaijan) by al-Istakhri is a copy from the Persian translation of his geographical dictionary *Kitab ul-Masalik wa al-Mamalik* (*Book of Routes and Realms*), which was copied in the middle of the fourteenth century.

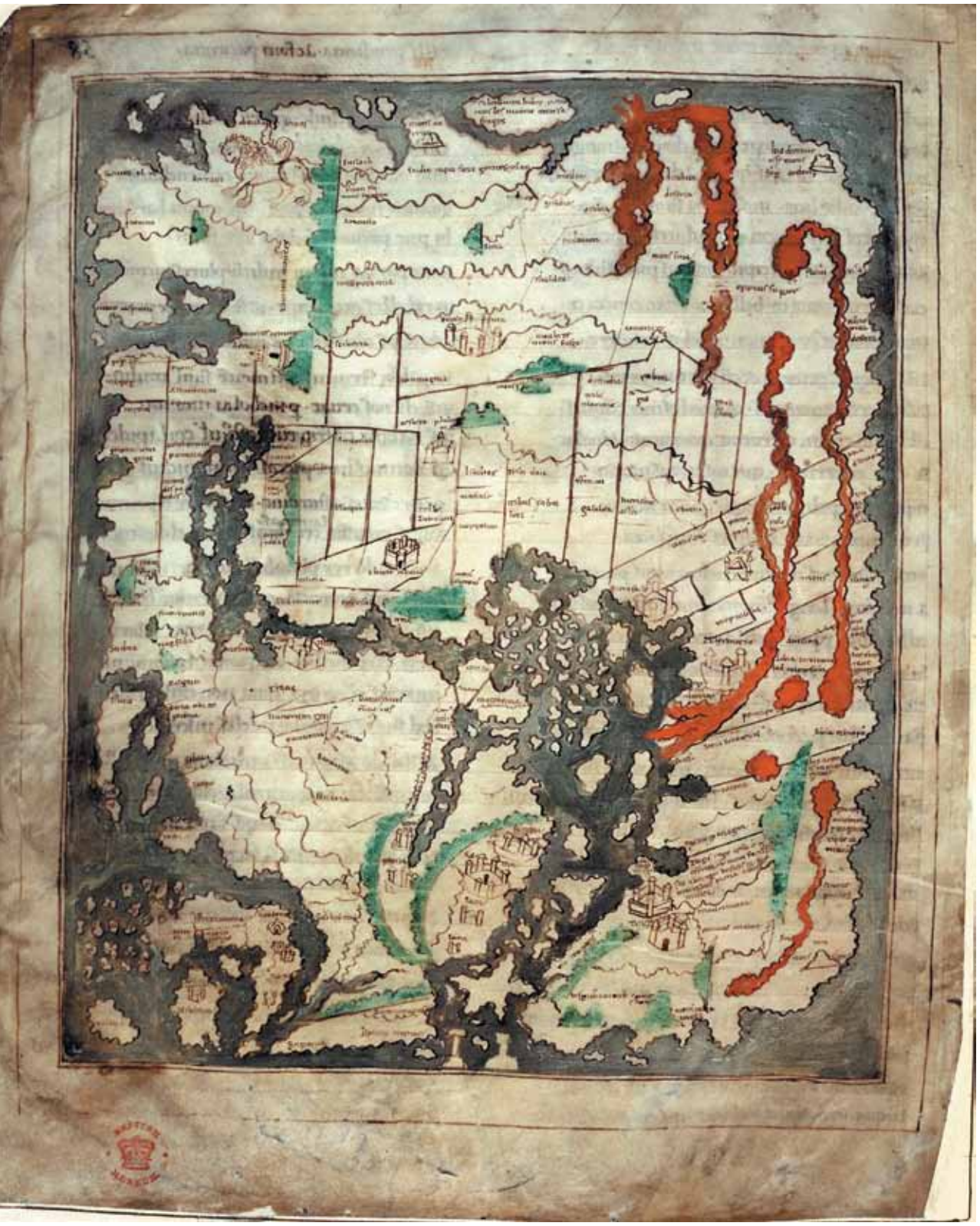
The map in essence is the same as the one depicted in Fig. 11, except that the symbols used are somewhat different. Instead of squares, the cities are represented by circles and the mountains by pyramids. It is interesting to see the names of the towns appear with some variations in their spellings. Along the western shores of the Caspian we see *Baku* (green), *Shabran* (red) and *Derbend* (green), with *Shirwan* (yellow) further inland. The westernmost town along the River Kura is *Tiflis* (red). There is another river flowing into the Caspian, one of the tributaries of which is named *Sefid Rud*, White River, located within Iran.

South of the River Arax, at the western edge of the map we note the city of *Kalikla* (Erzerum – old Karin, in red) and *Malazgerd (*green*).* South of *Mount Sabalan*, from the right we see the cities of *Ardabil* (yellow), *Khunj*, *Sara* (Sarab, in red), *Marand*, *Ahar*, *Eram* and *Dabil* (Dvin, in red). The red circle appearing below is described as the *old city of Nashua, now Nakhijevan.*

The twin peaks of Ararat here are given their Armenian names – *Small mountain of Masses* (Masis) and *Great mountain of Masses*, south-west of which lies the city of *Arzan* (in green). The road leading south-west from Ardabil is lined with the cities of *Mianeh* (green), *Maraghe*, *Dakharrghan*, *Urmiah*, *Salmas*, *Khoy*, *Berkri*, *Arjesh*, *Khlat*, *Bitlis* (red), etc; below this road we see *Bilad Armanieh* (region of Armenia). The circular blue lake is the *Lake of the kings of Deilam* (Lake Chahi or Urmia). The larger oval lake below it is named *Daryaye Armenieh*, Armenian Sea, but should be Lake Van.

Size app. 15×22cm British Library – London. OIOC Ref. I.O. Islamic 1026


شمال
شرق
جنوب
غرب
دریای ارمنستان
دریای خزر
دریای کاسپین
دریای سیاه
کوه سلان
کوه سبلان
کوه دماوند
کوه البرز
کوه الوند
کوه بیستون
کوه کرکر
کوه کرکوک
کوه زاگرس
کوه طوروس
کوه قفقاز
کوه کوهدامن
کوه کوهستان
کوه کوهک
کوه کوهپایه
کوه کوهسار



13

Պատ. 13

Միջնադարեան այս քարտէզը կոչւում է «Կոտտոնեան» քարտեզ, որը գծագրւել է Անգլիայում 10-11-րդ դարերի ընթացքում: Քարտէզի անունը գալիս է նւիրատուի՝ Սըր Ռոբերտ Կոտտոնի անունից, ում հաւաքածուն 1753 թւականին Բրիտանական թանգարանի հիմքը կազմող երեք հաւաքածուներից մէկն էր:

Չնայած նրան, որ քարտէզը պատրաստւել է քրիստոնէական տեղագրութեան իշխող ժամանակաշրջանում և աղօտ կերպով նման է T-O քարտէզներին, բայց Եւրոպայի ափերն այստեղ պատկերւած են ժամանակի համար անսովոր ճշգրտութեամբ: Այստեղ քարտէզագրական տեղեկութիւնները հաւանաբար վերցւած են հռոմէական կամ յունական հնագոյն աղբիւրներից: Քարտէզը ուղղորդւած է արևելքով դէպի վեր:

Քարտէզում լեռները ներկւած են կանաչ, իսկ Կարմիր ծովը, Պարսից ծոցը, Նեղոսը և մի քանի այլ գետեր՝ կարմիր գոյնով: Արարատները պատկերւած են կողքի, Նոյեան տապանով, իսկ մօտը մակագրւած է «Հայաստանի լեռներ»: Տապանի ներքևում կարելի է կարդալ «Արմենիա» անունը, որը մասամբ ծածկւած է միւս էջից թափանցած տառերի թանաքով: Բրիտանական կղզիները քարտէզում պատկերւած են անսովոր ճշգրտութեամբ:

Հակառակ ժամանակակից այլ քարտէզների, այս քարտէզը կրօնական կողմնորոշում չունի և կարող է համարւել աշխարհագրական իրական մի քարտէզ, որտեղ տրւած են տեղեկութիւններ քաղաքների, երկրների, գետերի և լեռների մասին:

Չափերը 17×21 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Cotton MS Tiberius BV, f56v

Рис. 13

Эта средневековая карта называется “Коттонская”. Она была составлена в Англии в течение X-XI вв. Она получила свое название от имени дарителя - сэра Роберта Коттона, чья коллекция стала одной из трех коллекций, составивших в 1753 г. основу Британского музея.

Несмотря на то, что карта составлялась в период господства христианской топографии и отдаленно напоминает T-O карту, берега Европы здесь отмечены на удивление точно для своего времени. Картографические сведения для этой карты брались, вероятно, из древнеримских или древнегреческих источников. На карте восток расположен наверху.

Горы на карте покрашены зеленым цветом, а Красное море, Персидский залив, Нил и несколько других рек - красным. Оба Арарата изображены сбоку, с Ноевым ковчегом, рядом с ними надпись - “Армянские горы”. Под Ноевым ковчегом можно прочитать название “Армения”, которое частично покрылось чернилами, перешедшими с надписей на других страницах. Британские острова на карте изображены с удивительной для своего времени точностью.

В отличие от других карт этого времени, данная не имеет религиозной направленности, и ее можно считать настоящей географической картой, в которой даются сведения о городах, странах, реках и горах.

Размеры 17×21 см.

Британская библиотека, Лондон - Cotton MS Tiberius BV, f56v

Fig. 13

This medieval map is known as the ‘Cottonian Map’, named after its original owner. The map is a small one, made in England in the tenth or eleventh centuries and belonged to Sir Robert Cotton, whose collection was one of the three collections to form the foundation of the British Museum in 1753.

Although it was produced at the time of the rule of strict Christian topology and is vaguely in the form of a T-O map, it does not have a full circular form and the coasts of Europe are shown more accurately than on any other contemporary map. The cartographic information in the map has apparently been taken from the Roman and even Greek, pre-Christian geographers. The map is orientated with east at the top.

In the map mountains are shown in green. Red is used for the Persian and Red Seas, as well as the Nile and other rivers. Mount Ararat is shown sideways with Noah’s Ark perched on its top, while *Armenian Mountain* appears above the Ark. Below the Ark the name *Armenia* can be seen though somewhat masked by print-through. The accuracy of the shape of the British Isles in this map is also unusual for the period.

Contrary to the majority of its contemporaries, the map does not have a religious orientation and instead shows cities, countries, rivers and mountains, thus being a truly geographical map. The general layout is Ptolemaic, which is more than Christian topography would normally allow.

Size 17×21cm British Library – London, Cotton MS Tiberius BV, f 56v

Պատ. 14

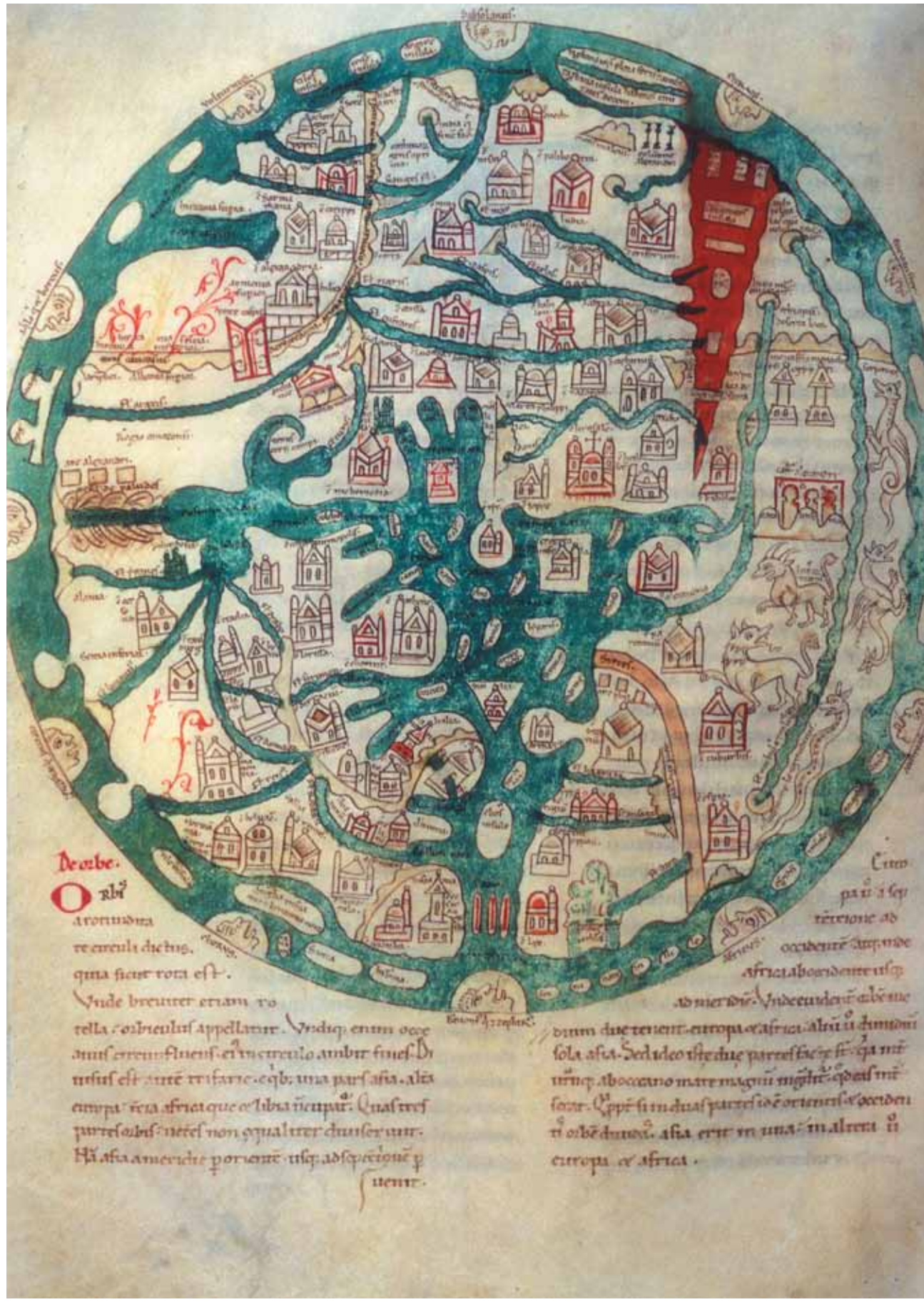
Սևիլիայի Իզիդոր Եպիսկոպոսի (570-636) աշխարհի քարտէզը պատկանում է T-O քարտէզների ընտանիքին: Նրա աշխատանքների մէջ կան շատ նման քարտէզներ, որոնք ընդհանրապէս պարզ տեսակի են (տես պատ. 9), բայց այս մէկը, որը բնօրինակի 11-րդ դարի պատճէնն է, աւելի զարդարուն է և ունի յաւելեալ մանրամասներ:
Քարտէզում արևելքը վերն է ուղղորդուած, իսկ ուղղահայեաց բաժանումը, այսինքն Միջերկրականը, որն այստեղ լայնացուած է և զբաղեցնում է քարտէզի մեծ մասը՝ պատկերուած է լի տարբեր կղզիներով: Կարմիր ծովը, որը նկարուած է սեպաձև՝ ներկուած է կարմրագոյն: Միջերկրականի վերի ձախ կողմում կարելի է տեսնել Արարատը, Նոյեան տապանով հանդերձ, որի մօտ մակագրուած է «Հայաստան»: Քարտէզի բուն շեշտը Եւրոպայի վրայ է, ուր նշուած են բազմաթիւ երկրներ ու քաղաքներ:
Տրամագիծը 26 սմ
Բաւարիայի Պետական Գրադարան, Մինխեն - Clm 10058. f154v

Рис. 14

Карта мира епископа Исидора Севильского (570-636) принадлежит к типу географических карт T-O. В его трудах есть много подобных карт, которые вообще относятся к простому типу (см. рис. 9), но данная карта, которая является копией XI века, более красочна и содержит дополнительные подробности.
На карте восток расположен наверху, а разделяющая вертикаль, т.е. Средиземноморье здесь расширено, занимает бо́льшую часть карты и представлено множеством отдельных островов. Красное море, изображенное в виде клина, окрашено в красный цвет. В верхней левой стороне Средиземноморья можно увидеть Арарат с Ноевым ковчегом, рядом с которым надпись “Армения”. Карта в основном посвящена Европе, где отмечено множество стран и городов.
Диаметр 26 см.
Государственная библиотека Баварии, Мюнхен - Clm 10058. f154v

Fig. 14

Isidore's 'Map of the World' belongs to the T-O category of maps. There are many copies of T-O maps in the various works of Isidore, Bishop of Seville (c. 560–636), which are mostly diagrammatic and simple. (See Fig. 9.) However, others such as this reproduction, which is from an eleventh-century manuscript copy, can be more elaborate.
This map is in the basic shape of the T-O maps, with east at the top. The stem of the T, which is the Mediterranean Sea with many islands, occupies a large portion of the map. The Red Sea is in the shape of a sharp inverted cone and is painted red. Mount Ararat with Noah's Ark on its top, is situated near the upper left-hand corner of the Mediterranean, next to Armenia. The accent of the map is on Europe, where many cities and countries are shown.
Size 26cm dia. Bayerische Staatsbibliothek – Munich, Clm 10058. f 154v



14

Գծ. 15

Այսպէս կոչւած Բէատուս Աշխարհացոյցը T-O քարտէզների ընտանիքի տեսակից է, որը վերցւած է Լիբենացի Բէատուսի ութերորդ դարի *«Ապոկալիպսիս»* աշխատութեան 12-րդ դարի ձեռագիր պատճէնից:

Քարտէզը ձւածիր է, պատրաստւած ճաշակով և խնամքով ներկւած: Քարտէզի ուղղահայեաց կապոյտ գիծը Միջերկրական ծովն է, վերի ձախի ճիւղաւորումը Դոն գետն է, իսկ աջի ճիւղաւորումը՝ Նեղոսը: Արևելքը ուղղորդւած է դէպի քարտէզի վերը, ուր նաև պատկերւած է Դրախտը, որի մէջ են Ադամն ու Եւան, օձի ընկերակցութեամբ:

Եւայի ձախ կողմում՝ կանաչ անտառի և նարնջագոյն սարի միջև գրւած է «Կովկասեան սարեր», իսկ դրա աջ կողմում՝ «Հայաստան», որի նեքևումն էլ նշւած է «Կապադովկիա» անունը: Աշխարհը շրջապատող ծովերի մէջ կան բազմաթիւ ձկներ, հրեշներ և նաւակներ: Քարտէզի ներքևի ծովի մէջ են Շոտլանդիա, Բրիտանիա և Իսլանդիա (Տիւլէ) կղզիները: Հետաքրքրական է նաև այն, որ քարտէզի հարաւում (աջում) տեղ է տրւել հսկայական և անբնակելի մի կղզու, որը կարող է լինել Անտարկտիդան:

Չափերը 454×326մմ

Ջոն Ռայլանդ Գրադարան, Մանչեստերի համալսարան - Latin MS.8, ff 43b/44a

Արտատպութիւնը թոյլատրւում է Մանչեստերի Ջոն Ռայլանդ Գրադարանի կողմից

Рис. 15

Так называемая карта мира Беата относится к типу карт T-O. Она взята из копии рукописи VIII в. Беата Либенского “Апокалипсис”, сделанной в XII в.

Карта овальная, сделана со вкусом, бережно раскрашена. Вертикальная синяя линия на карте - Средиземное море, разветвление слева наверху - река Дон, а справа - Нил. Восток на карте расположен наверху, где также изображен Рай, в котором находятся Адам и Ева вместе со змеем.

Слева от Евы, между зеленым лесом и оранжевой горой, написано “Кавказские горы”, а с правой стороны - “Армения”, под ней отмечено название “Каппадокия”. В море, окружающем мир, изображены многочисленные рыбы, чудовища и кораблики. Внизу карты, в море находятся острова Шотландия, Британия, Исландия (Тивле). Интересно также то, что на юге карты (справа) отведено место огромному необитаемому острову, которым могла быть Антарктида.

Размеры 454×326 мм.

Библиотека Джон Райланд, Манчестерский университет - Latin MS.8, ff 43b/44a

Перепечатка разрешена Библиотекой Джон Райланд Манчестерского университета.

Fig. 15

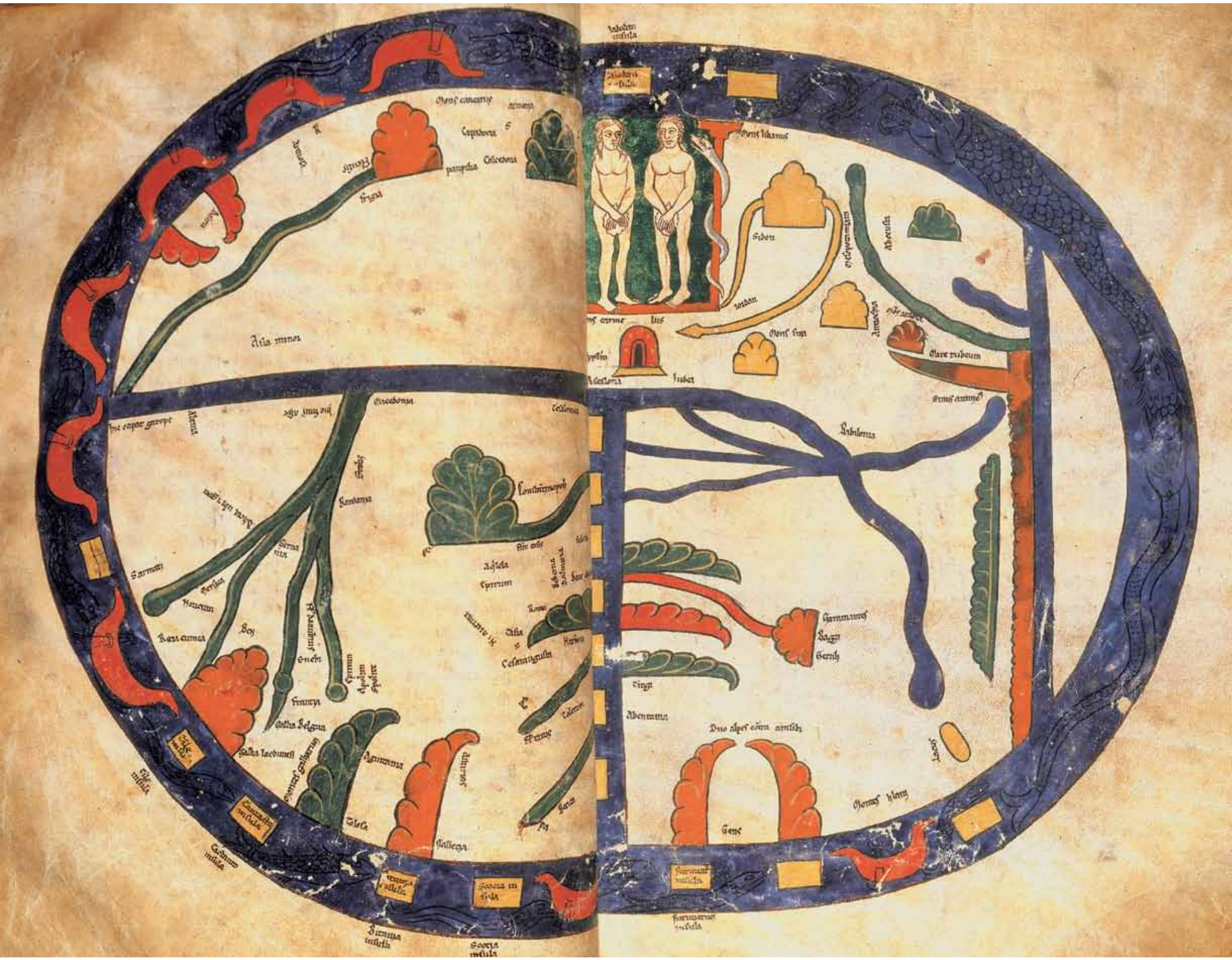
The so-called ‘Beatus World Map’ is a T-O map of the world from a twelfth-century manuscript, produced by the Spanish Benedictine monk, Beatus of Liebana in his book *Apocalipsin*, originally written in the eighth century in Spain. This is a beautifully decorated and coloured map, inserted in the manuscript.

The vertical blue line in the centre of the map is the Mediterranean Sea. The horizontal line at the top of it is the River Don on the left and the River Nile on the right. East is at the top of the map, with the vignette of Paradise shown inhabited by Adam and Eve, accompanied by the serpent. To the left of Eve, between the green cones of the forests and the orange mountains, the words *Mons Caucasus* (Caucasian Mountains) appear and below it we can see *Armenia* and underneath it *Cappadocia*.

The seas surrounding the world are brimming with serpents, fish and boats. The islands at the lower part of the map consist of Scotland, the British Isles and Iceland (Tile or Thule). It is also interesting to note the large and uninhabited island at the right of the map. Could this be Antarctica?

Reproduced by courtesy of the Director and Librarian of John Rylands University Library, Manchester, UK.

Size 454×326mm John Rylands Library – Manchester, Latin MS8, ff 43b/44a


Asia minor
Europa
Africa
Gallia Belgica
Gallia Lugdunensis
Gallia Aquitanica
Hispania
Britannia insula
Sardinia
Cyprus
Creta
Sicilia
Rhodus
Corsica
Thule
Gallecia
Constantinopolis
Sidon
Iudea
Iordan
Mare rubrum
Babilonia
Gog et Magog
Dyo alpes eorum montibus
Gens
Gog
Magog
Abenmana
Gerth
Ethiopia
Arabia
Egyptus
Cilicia
Pamphilia
Lycaonia
Galatia
Bithinia
Frigia
Troas
Macedonia
Achaia
Epirus
Italia
Germania
Pannonia
Mesia
Dacia
Tracia
Asia
Ponthus
Cappadocia
Armenia
Persis
Media
Caldea
Mesopotamia
Syria
Fenicia
Palestina
Arabia
Egyptus
Ethiopia
Libia
Numidia
Mauritania
Affrica
Hispania
Gallia Narbonensis
Gallia Belgica
Gallia Lugdunensis
Gallia Aquitanica
Britannia insula
Hibernia insula
Sardinia insula
Cyprus insula
Creta insula
Sicilia insula
Rhodus insula
Corsica insula
Thule insula
Gallecia
Italia
Epirus
Achaia
Macedonia
Troas
Frigia
Bithinia
Galatia
Cilicia
Pamphilia
Lycaonia

Պատ. 16

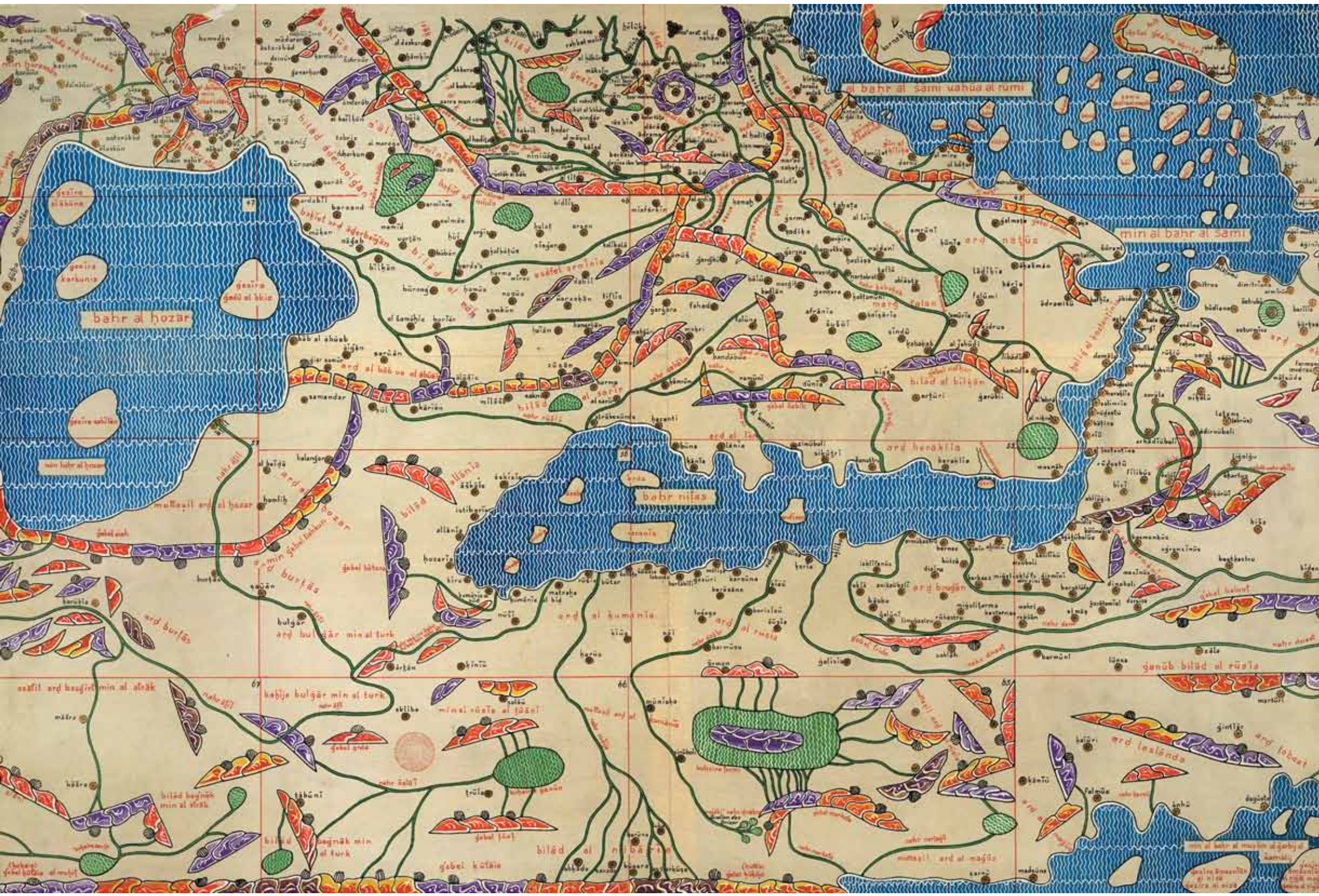
Աբու Աբդուլլահ Մոհամմադ Իբն Շարիֆ ալ-Իդրիսին, կամ Էդրիսին (1099-1166) մեծագոյն արաբ աշխարհագրագէտներից մէկն է: Նա ծնուել է Մարոկկոյում և ճանապարհորդել ամբողջ Եւրոպան մինչև Կենտրոնական Ասիա: Սիցիլիայի Ռոջեր երկրորդ թագաւորը, որը գիտութեան հովանաւոր էր, համբաւաւոր գիտնականին հրաւիրեց իր արքունիքում աշխատելու: Այստեղ 1154 թականին Իդրիսին պատրաստեց իր աշխահագրական *«Ռոջերի Գիրք»* կարևոր աշխատութիւնը, կից Աշխահացոյցով: Այս քարտէզը, որն այսօր կոչվում է «Իդրիսիի մեծ քարտէզը», գծւած է հիմնւելով յոյն նաւաստիների, ինչպէս նաև ժամանակակից ճանապարհորդների յուշերի վրայ: Գիրքն ունի 70 փոքրածաւալ քարտէզ գրւած արաբերէնով, որոնք պատկերում են ժամանակի ճանաչւած բոլոր երկրամասերը:
Իդրիսիի ձեռագիրն ուներ նաև փոքր աշխարհացոյց քարտէզ, որը գծւած էր հիմքում ունենալով Պտղոմէոսի աշխարհի քարտէզը: Այս քարտէզը, որն այժմ պահպանւում է Օքսֆորդ քաղաքի Բոդլեան գրադարանում, ճանաչւած է որպէս «Իդրիսիի փոքր քարտէզ»:
Գերմանացի քարտէզագէտ Կոնրադ Միլլերը 1927 թականին Իդրիսիի «Ռոջերի գրքի» մէջ եղած փոքր քարտէզներն իրար միացնելով վերակառուցել է Իդրիսիի Մեծ քարտէզը: Քարտէզում հիւսիսը ուղղորդւած է ներքևով, իսկ հարաւը՝ վերևով: Այստեղ վերատպւած պատկերը քարտէզի միմիայն մէկ վեցերորդ մասն է, ուր Սև ծովը երևում է աջ կողմում, իսկ Կասպից ծովը, *խազարը*՝ ձախում: Ամբողջական քարտէզը ներառնում է Չինաստանից մինչև Իսպանիա եղած երկրները: Միլլերի վերակառուցած քարտէզը մակագրւած է լատինատառ արաբերէնով:
Քարտէզում Հայաստանը բաժանւած է երեք մասի: Վանայ ծովի մօտ է գտնւում Մեծ Հայքը *aali armînîa,* Փոքր Հայքը՝ *asafel armînîa-Ý* գտնվում է լճի արևմուտքում, իսկ երկու լճերի միջև նշւած է երրորդ Հայաստանը՝ «Հայաստանի մնացորդը» *bakiet armînîa:* Քարտէզի մէջ կարելի է տեսնել հետևեալ քաղաքների անունները՝ *bidlis* (Բիթլիս), *kalikala* (Կարին կամ Էրզրում), *halat* (Ախլաթ), *hui* (Խոյ), *slamas* (Սալմաստ), *nasua* (Նախիջևան) և այլն:
Նոյնիսկ 1154 թականի այս քարտէզի մէջ Արաքսից հիւսիս տարածքն անւանւած է *bilad al-ran* - Արրան կամ Աղւանաց երկիր, իսկ Ադրբեջան երկիրը *(bilâd aderbaigan)* գտնւում է Արաքսի հարաւային կողմում:
Ամբողջական քարտէզի չափերը 195×92սմ
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 856.(11)

Fig. 16

Abu Abdullah Mohammad Ibn al-Sharif al-Idrisi or Edrisi (1099–1166) was one of the most important Arab cartographers of the twelfth century. He was born in Ceuta, Morocco, and studied in Cordoba. He travelled around Europe as well as going to Central Asia and the Middle East. He lived in Cordoba, where he had access to a large collection of maps and portolans. His fame led him to become the geographer of King Roger II of Sicily, who encouraged science and knowledge. Utilizing the sketches of the Greek sailors and contemporary lore, in 1154 he wrote *The Book of Roger*, accompanied by maps of the world, which consisted of 70 small maps in Arabic, depicting various parts of the world as well as a World Map.
Idrisi's manuscript contained a small-scale map of the world, based loosely on the Ptolemaic model. This map, which is now in the Bodleian Library in Oxford, is known as the 'Small Map of Idrisi'.
Shown here is the 'Large Map of Idrisi' as it is known today, as reconstructed by Konrad Miller in 1927 and published in Stuttgart in 1928, based on Idrisi's 70 small maps in *The Book of Roger*. The map shows the known world from Spain to China and is colourfully illustrated. It has north at the bottom and in the segment shown here, which is about one-sixth of the whole map, the Black Sea in on the right and the Caspian Sea – *khazar* – can be seen on the left of the map. In this reconstruction the names are in Arabic, written in the Latin script.
Armenia is divided into three parts, Armenia Maior, called *aali arminia*, which is situated near Lake Van, Armenia Minor, which is called *aŝafel arminia* and is to the north-west of Lake Van, which here is called *arĝis (Arjesh* – in Armenian*)*. In the middle of the two lakes there is yet another Armenia, *bakiet arminia*, meaning 'the rest of Armenia'. Other recognizable town names are *bidlis*, *kalikala* (Karin, today's Erzerum), *halat* (Akhlat), *hui* (Khoy), *salmas* and *nasua* (Nakhijevan).
Even in this map of 1154, *bilad alarn* (Albania) is shown located north of the River Arax and *bilad aderbaigan* (Azerbaijan) south of the river. All three countries of Aran, Azerbaijan and Armenia are closely linked.
Size 195×92cm British Library – London, Maps 856.(11)

Рис. 16

Абу Абдулла Мухаммед ибн Шариф аль-Идриси (1099-1166) - один из величайших арабских географов. Он родился в Марокко и путешествовал по всей Европе, дойдя до Центральной Азии. Король Сицилии Роджер II, который покровительствовал наукам, пригласил именитого ученого на службу при своем дворе. Здесь Идриси в 1154 г. создал свой важный географический труд “Книга Роджера”, к которому прилагалась карта мира. Эта карта, которая сегодня называется “Большая карта Идриси”, составлена на основе рассказов греческих моряков, а также современных путешественников. В книге имеется 70 маленьких карт на арабском языке, которые изображают все регионы известного мира.
В рукописи имелась также небольшая географическая карта мира, которая была начерчена на основе карты Птолемея. Эта карта, которая сейчас хранится в Бодлеанской библиотеке Оксфорда, известна как “Малая карта Идриси”.
В 1927 г. Конрад Миллер, соединив малые карты из “Книги Роджера” Идриси, воссоздал его “Большую карту”. На карте север расположен внизу, а юг наверху. Перепечатанное здесь изображение - лишь одна шестая часть карты, где Черное море находится с правой стороны, а Каспийское - Хазар, слева. В целом карта включает в себя страны, расположенные на территории от Китая до Испании. Надписи на воссозданной Миллером карте сделаны на арабском языке латинскими буквами.
Армения на карте разделена на три части. Рядом с озером Ван находится Великая Армения - *aâlî armînîa*, Малая Армения - *asâfel armînîa*, находится к западу от озера, а между двумя озерами отмечена третья Армения - “Оставшаяся часть Армении” - *bakiet armînîa*. Íа карте можно увидеть названия следующих городов: *bidlis* - Битлис, *kalîkalâ* - Карин или Эрзерум, *halat* - Хлат, *hûî* - Хой, *salmâs* - Салмаст, *našua* - Íахичевань и др.
Даже на этой карте 1154 г. территория на севере Аракса названа *bilad alran* - Арран или страна Агванк (Албяния), а страна Азербайджан (*bilâd âderbâigâa*) находится на южной стороне Аракса.
Размеры всей карты 195×92 см.
Британская библиотека, Лондон - Maps 856.(11).


bahr al ḫazar
al bahr al sami wahua al rumi
min al bahr al sami
bahr nitas
ard al ḫazar
ard burṭās
ard bulġār min al turk
ard al ḫumārīa
ard ḫarakla
ard lealenda
ard ṭobast
ard bulġār
ǧanūb bilād al rūsīa
bilād al ḫazar
bilād al ḫazarīa
bilād al ḫazarīa min al turk
bilād al ḫazarīa min al ṣaqāliba
bilād al ḫazarīa min al ṣaqlāb
bilād al ḫazarīa min al turk

Պատ. 17

Այս անանուն հայերէն ձեռագիր քարտէզը, ըստ մասնագէտների վերլուծութեան, պատկանում է 1260-1340 թթ. շրջանին: Ձեռագիրը մի հաւաքածուից է, որը համատեղել է 15-րդ դարում: Քարտէզը չնչին չափով ձւածիր է, ուղղոդրւած լինելով հարաւը դէպի վեր: Քարտէզի շրջանի չափի խախտումը հաւանաբար ակունքում ունի թղթի չափը, որի վրայ գծւած է քարտէզը: Սա պարզագոյն T-O տեսակի քարտէզի որոշ չափով զարգացած տարբերակն է, որի դրսի շրջանում նշւած են երկրների անունները, իսկ կենտրոնական մասում՝ կարևոր քաղաքները: T տառի ուղղահայեաց մասը երկու կարմիր գծով նշւած Միջերկրական ծովն է, ձախ թևը՝ կարմիր գծով նշւած Դոնն է, իսկ աջ թևը՝ Նեղոսը:

Քարտէզի կենտրոնում, համեմատաբար խոշոր պատկերւած է Երուսաղեմ քաղաքն իր դարպասներով և թաղամասերով: Սինան լեռը պատկերւած է նրա հարաւ-արևմուտքում, որից հարաւ կարելի է տեսնել Կարմիր ծովը:

Քարտէզը ուղղահայեաց բաժանող գծի (Միջերկրականի) ձախում մակագրւած է «Այս կողմս Էրօպա», որի մօտ նշւած են Ալամանք (Գերմանիա), Ֆրանքս (Ֆրանսիա), Սպանիա, Պուլղարք, իսկ աւելի ներսով՝ Վէնէժիա (Վենետիկ): Նոյն ուղղահայեացի ձախից շարունակւող գծի (ծով) վրայ գրւած է «Կիպրոս», «Կոստանդնուպոլիս», որտեղից ուղղանկիւն թէքւելով Սև ծովը շարունակւում է դէպի Ասիա, հասնելով մինչև կարմիր գծւած Դոն գետը (ոչ թէ Դնեպրը: Տես Մ. Մ. Խաչատրեան - 1976):

Ջուգահեռ կարմիր գծերով նշւած Միջերկրականի աջում մակագրւած է «Այս կողմս Աֆրիկէ», որի վերը գտնւող կարմիր շրջանը նշում է «Փարաւոն և զօրքն Եգիպտոսի»:

Ասիան գրաւում է քարտէզի մեծ մասը: Այստեղ, Դոնի ձախ ծայրամասում տեսնում ենք Ըռուզք (Ռուսաստան), ապա հերթականութեամբ Կաֆայ, Ազախ, Սարա և Խորազմ (Կենտրոնական Ասիա) երկրները: Քարտէզի եզրի մօտ են Խայթայքը (Կիտայ - Չինաստան), Ջայբունը (Ճապոնիա) և Աշխարհ Հնդկացը: Քարտէզի առանցքին աւելի մօտ նշւած են Բաղդատ, Դմշխ (Դամասկոս) և Մերդին քաղաքները: Յետաքրքիր է այն, որ քարտէզագիրը լինելով հայ, ոչ մի տեղ չի նշում Հայաստանի անունը, մինչդեռ նոյն ժամանակների համարեա բոլոր Եւրոպական և Իսլամական շրջանաձև քարտէզներում նշւած են Հայաստանը և նոյնիսկ Արարատն ու Նոյեան տապանը:

Ամբողջ աշխարհը շրջապատւած է ծովով, մակագրւած «Համատարած ծովն որ պատե զաշխարհն այս կերպիւս է»:

Տրամագիծը 125 մմ

Մատենադարան, Երևան - Թիւ 1242

Fig. 17

This anonymous T-O map is from an Armenian manuscript, which, based on analysis of its inscriptions, are dated from the late 13th or early 14th centuries. The centre of the map is occupied by the city of Jerusalem, drawn out of proportion, showing its gates and quarters. *Mount Sinai* could be seen to its south-east, with the Red Sea to its south.

The left of the stem of the T bears the inscription *This side is Eropa*, then the cartographer carries on with the names of the countries of *Bulgars,Alemans*, *Franks* and *Spania*. More centrally the city of *Venejia* (Venice) is shown. The left branch of the T, starting from the island of Cyprus, is the Aegean Sea, extending to the Bosphorus, near which we see *Constantinople*, and then turning sharp right towards Asia. Here the Black and Azov Seas are represented as lines, which are the extensions of the River Don.

On the right of the stem of the T we see the words *This side is Africa*. The area contains a red circle with the inscription *Pharaoh's army in Egypt*. This is the Red Sea including its parting to allow the Jews to return to Palestine,

The lion's share of the map is occupied by Asia. Here, from the centre left of the map (north) we can see the country of *Russ* (Russia) located at the borders of Europe and then the countries of *Kafa*, *Azach*, *Sara* and *Khawrazm* (Oxiana). At the eastern edge of the map, the countries of *Khaytai* (China), *Jaboun* (Japan) and *Countries ofIndia* are shown. Nearer to the centre of the map we see the cities of *Merdin*, *Baghdad* and-*Damashq* (Damascus).

The whole world is surrounded by an all-embracing sea, the ocean, described as *The all encompassing sea, which is in this shape.*

Size 125 mm dia. Matenadaran – Yerevan, Armenia, MS No.1242

Рис. 17

Эта безымянная карта на армянском языке, по мнению специалистов, относится к периоду с 1260-1340 годов. Рукопись взята из одного сборника, созданного в XV в. Карта слегка овальна, юг расположен наверху. Окружность карты нарушена, вероятно, из-за размеров бумаги, на которой она начерчена. Это несколько более усовершенствованный вариант простой T-O карты, на которой с наружной части отмечены названия стран, а в центральной части - важные города. Вертикальная часть буквы T - это Средиземное море, отмеченное двумя красными линиями; левое крыло - отмеченный красной линией Дон, а правое - Нил.

В центре карты относительно крупно изображен город Иерусалим со своими воротами и кварталами. Гора Синан изображена к юго-западу от него, а южнее можно увидеть Красное море.

Слева от вертикальной, разделяющей карту линии (Средиземноморье) написано “На этой стороне Европа”, где отмечены Аламанк (Германия), Франкс (Франция), Спания (Испания), Пулгарк (Болгария), а глубже - Венежия (Венеция). На продолжающейся слева от этой вертикальной линии (море) надписано “Кипр”, “Константинополь” и с наклоном под прямым углом море продолжается в сторону Азии, доходя до начерченной красным цветом реки Дон (а не Днепр. См. М. М. Хачатрян, 1976).

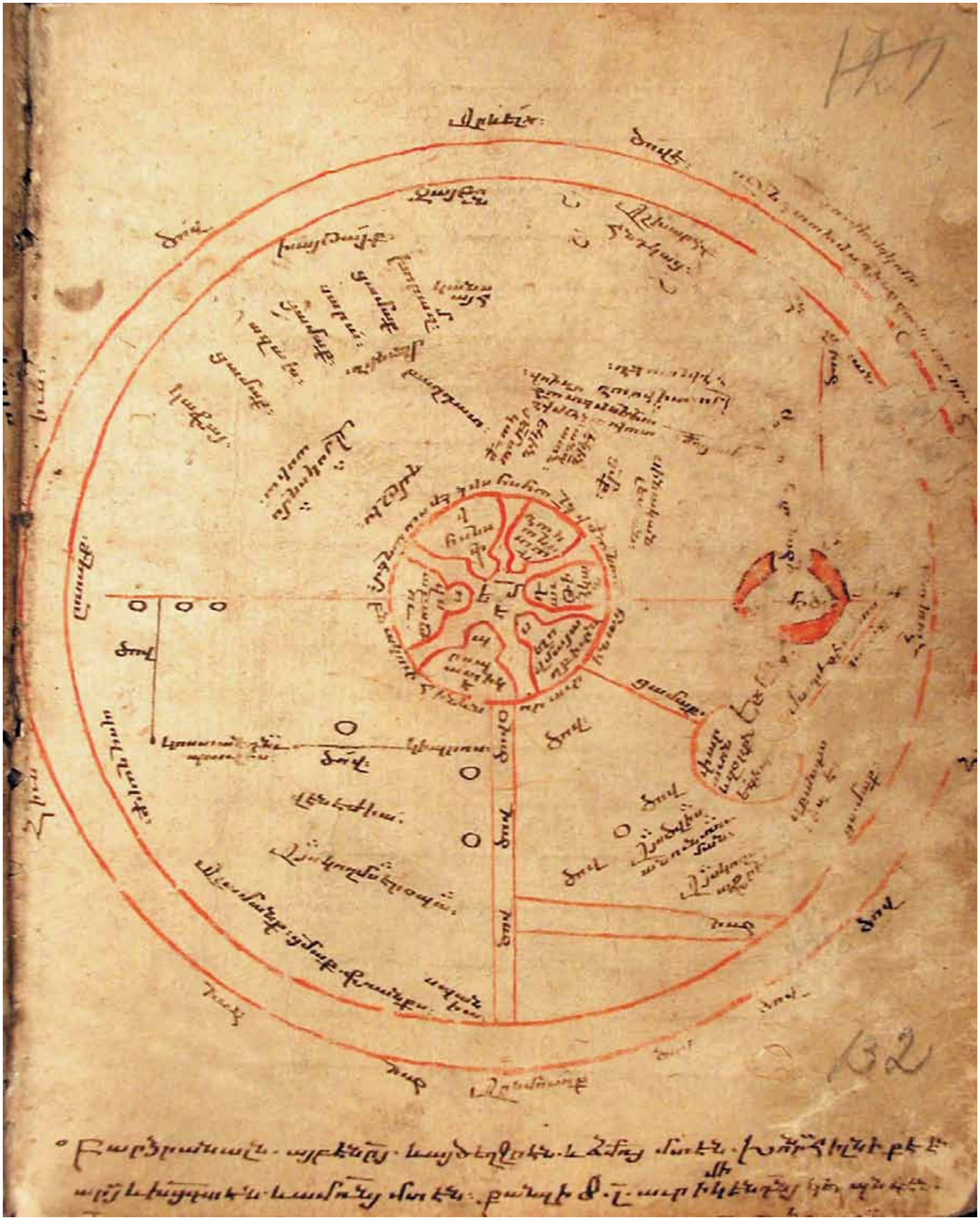
Справа от отмеченного параллельными красными линиями Средиземноморья написано “На этой стороне Африка”, в красном круге кверху от него написано “Фараон и войско Египта”.

Азия занимает большую часть карты. Здесь, слева, на краю Дона написано Рузк (Россия), затем друг за другом - Каффа, Азах, Сара и Хоразм (Центральная Азия). На краю карты отмечены Хайтайк (Китай), Джайбун (Япония) и Страна индийцев (Индия). Ближе к оси карты отмечены города Багдад, Дмшх (Дамаск) и Мердин. Интересно, что картограф, сам будучи армянином, не отмечает название Армении, в то время как почти во всех европейских и исламских круглых картах того же периода отмечена Армения и даже Арарат и Ноев ковчег.

Весь мир окружен морем и надписано “Сплошное море, окружающее мир”.

Диаметр 125 мм.

Матенадаран, Ереван - N 1242.



17

Պատ. 18/18a

Այսպէս կոչւած «Սաղմոսային» այս քարտէզը ներդրւած է 1250 թւականի ձեռագիր սաղմոսարանի մէջ: Քարտէզը միջնադարեան T-O ձևով է նկարւած, բայց Հերեֆորդի «Մապպա Մունդի»ի նման (տես պատ. 20) զարգացել է և պարզութիւնից դուրս գալով պարունակում է բազմազան և յաւելեալ տեղեկութիւններ: Չնայած նրան, որ նոյն ժամանակ գոնէ Եւրոպայի քարտէզը համեմատաբար ճշգրիտ գծելու համար արդէն իսկ գոյութիւն ունէին բաւարար քարտէզագրական տեղեկութիւններ, բայց և այնպէս քարտէզ պատրաստողը որոշել է հետևել քրիստոնէական սկզբունքներին և անտեսել եղած գիտական հիմունքները:

Քարտէզը շրջանաձև է, որի վերը կանգնած է Քրիստոսը, ձեռքում բռնած երկրագունդը, շրջապատւած խնկարկող հրեշտակներով: Աշխարհը շրջապատւած է ովկիանոսով և 12 հողմերով: Հեռաւոր երկրներում բնակւող երևակայական էակները զբաղեցնում են քարտէզի ներքևի աջ կողմը: Արևելքը քարտէզում վերն է, ուր պատկերւած է Դրախտը ներս հոսող գետերով, որտեղ նաև ներկայ են Ադամն ու Եւան: Ըստ Հին Կտակարանի, Գոգ և Մագոգ երկրներն շրջապատւած են պարիսպներով, իսկ Կարմիր ծովի մէջ պատկերւած է Մովսէսի անցման վայրը:

Այստեղ Երուսաղեմը քարտէզի և աշխարհի կենտրոնն է: Արարատը և վրան նստած կիսալուսնի նմանող Նոյեան տապանը գտնւում են ժամացոյցի սլաքի ժամը 10-ի ուղղութեամբ: Տապանի մօտ կարելի է կարդալ «Արմենիա» անունը, մակագրւած կարմիր գոյնով: Քարտէզում նշւած են նաև այլ երկրների ու քաղաքների անուններ և շատ ուրիշ տեղեկութիւններ:

Հայաստանի մասը ցուցադրւած է պատ. 18a դետալի մէջ:

Չափերը 10×15 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն – Additional MS. 28681



18a

Рис. 18/18a

Эта так называемая “Псаломная карта” начерчена в 1250 г. в рукописном Псалтыре. Карта имеет средневековую T-O форму, но она как и “Маппа Мунди” из Герефорда, усовершенствовалась и содержит разнообразные дополнительные сведения. Несмотря на то, что к тому времени было достаточно картографических сведений для относительно точного составления хотя бы карты Европы, составитель данной карты решил следовать христианским принципам и игнорировал имеющиеся научные данные.

Карта круглая, наверху изображен Христос, держащий в руке земной шар, окруженный кадящими ангелами. Мир окружен океаном и 12-ю ветрами. Фантастические существа, обитающие в дальних странах, занимают нижнюю правую часть карты. На карте восток расположен наверху, там же изображен рай, с втекающими в него реками, где находятся также Адам и Ева. Согласно Ветхому Завету, земли Гог и Магог окружены крепостными стенами, а в Красном море изображено место, где проходил Моисей.

Здесь Иерусалим является центром карты и мира. Арарат и Ноев ковчег в форме полумесяца на нем находятся по направлению часовой стрелки, указывающей 10 часов. Рядом с ковчегом можно прочитать название “Армения”, написанное красным цветом. На карте отмечены также названия других городов и стран и много других сведений.

Та часть, где изображена Армения, детальнее показана на рис. 18a.

Размеры 10×15 см.

Британская библиотека, Лондон – Additional MS. 28681

Fig. 18/18a

This Psalter map of 1250 is from a manuscript *Book of Psalms*. The map of the world is in the form of the Christian T-O maps. Although at the time that this map was produced there was sufficient cartographical information to enable the mapmakers to draw a relatively correct map of Europe, the maker of this map chose to adhere to Christian religious topography. Thus religious tradition overruled existing scientific knowledge.

The map is dominated by the figure of Christ, holding the T-O globe in his hand, flanked by incense-burning angels. The world is surrounded by the ocean and 12 winds. Fantastic creatures, which supposedly lived in distant lands, are also depicted in the lower right-hand section of the map, where Africa is placed. East is at the top of the map. Paradise is also there, shown with its four rivers flowing out of it, inhabited by Adam and Eve. In accordance with biblical tradition, the lands of Gog and Magog are shown isolated with protective walls, and the Red Sea includes a passage, denoting the route that Moses took.

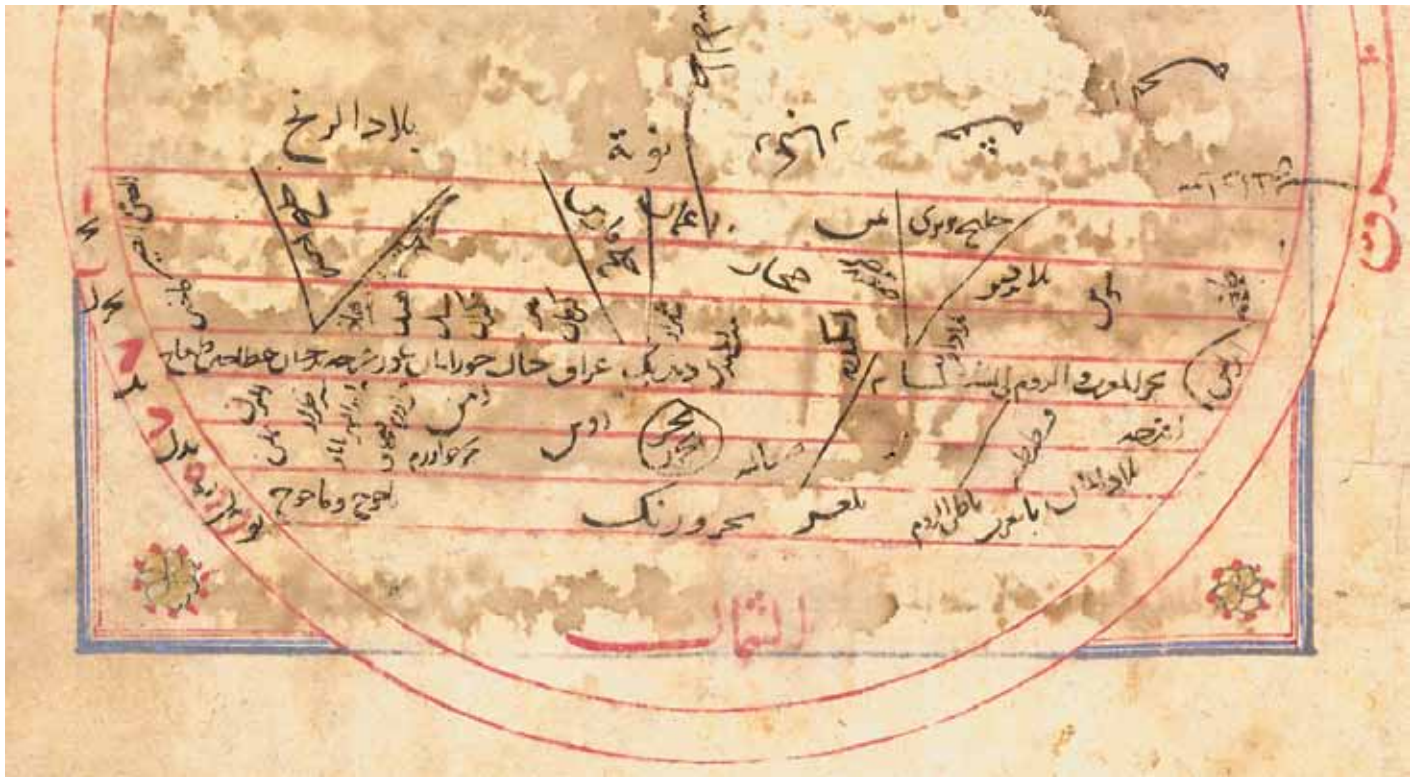
Jerusalem is at the centre of the map and of the world. Mount Ararat and Noah’s Ark in the shape of a crescent are at the ten o’clock position. Next to the Ark one can see the country of *Arm-eni-a* in red letters. The map contains the names of many countries and cities as well as an abundance of other information.

The detail map Fig. 18a shows the region of south Caucasus and Armenia.

Size 10×15cm British Library – London, Add. MS 28681



18



19a

Պատ. 19

Աբու Զաքարիա Իբն Մուհամմադ Ալ Ղազվինին (1203-1283) պարսկական ծագումով արաբ աշխարհագրագէտ էր, որը շարադել է իր *«Ասար ուլ բիլադ վա ախբար ուլ իբադ»* (Յուշեր վայրերի և արարածների մասին) աշխարհագրական բառարանը: Այս գրքում նա ընդգրկել է նաև մէկ աշխարհացոյց քարտէզ, ուր երկրագունդը բաժանուած է եղանակային գոտիների, պատկերուած ըստ իսլամական աւանդութեան՝ ուղղորդուած հարաւը դէպի վեր:

Քարտէզի մէջ ձախից աջ գծուած սեպաձև գծերը անուանուած են Կարմիր ծով, Պարսից ծոց, Բերբերների ծոց: Ներքևի մէջտեղում գծուած շրջանը Կասպից ծովն է, որի աջում գտնուող երկու զուգահեռ գծերի միջև նշուած են «Հռոմի, Արևմուտքի և Շամի ծով»՝ այսինքն Միջերկրական ծով:

Այստեղ բացի իսլամական երկրներից նշուած են նաև Ռուսաստանը, Բուլղարիան և Հռոմը (Բիւզանդիոնը): Հայաստանը ցոյց է տրուած Ռուսաստանի հարևանութեան մէջ, Կասպից ծովի մօտ:

Ալ Ղազվինին նաև պատրաստել է մի տիեզերական հանրագիտարան, *«Քիթաբ ուլ-աջաիբ ուլ-մախլուղաթ վէ ղարաիբ ուլ-մոուջուդաթ»*, որը նաև պարունակում է իսլամական աշխարհի քարտէզ: Սա շատ զարդարուն մի քարտէզ է, ուր ըստ իսլամական սովորութեան հարաւը նոյնպէս գտնուում է վերևում: Պէտք է նշել, որ նոյն ձեռագրի տարբեր պատճենների մէջ քարտէզները շատ տարբեր ձևերով են արտագրուած:

Չափերը 23×35 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Or. MS 3623 f5a

Рис. 19

Абу Захария ибн Мухаммед аль-Казвини (1203-1283) - арабский географ персидского происхождения, который написал географический словарь “Асар уль билад ва ахбар уль ибад” (“Воспоминания о землях и приключениях”). В этой книге он поместил также карту мира, где земной шар разделен на климатические зоны и изображен согласно исламской традиции с югом наверху.

Клинообразные линии, начерченные на карте слева направо, названы Красным морем, Персидским заливом, заливом Берберов. Круг, начерченный посередине внизу - Каспийское море, справа от которого между двумя параллельными линиями отмечены “Римское, Западное и Шамское море”, т.е. Средиземное море.

Здесь кроме исламских стран отмечены также Россия, Болгария и Рим (Византия). Армения показана по соседству с Россией, рядом с Каспийским морем.

Аль-Казвини составил также всеобщую энциклопедию - “Китаб уль-аджаиб уль-махлугат ве карайиб уль-моуджудат”, которая включает в себя карту исламского мира. Это очень красочная карта, где, согласно исламской традиции, юг также находится наверху. Надо отметить, что в разных копиях той же рукописи карты переписаны по-разному.

Размеры 23×35 см.

Британская библиотека, Лондон - Or. MS 3623 f5a

Fig. 19

Abu Zakariya Ibn Muhammad al-Kazwini or al-Qazwini (1203–83) was an important Arab geographer of Persian origin, whose manuscript of the geographical dictionary *Athar-al Bilad wa Akhbar al Ibad* (*Monuments of Places and History of God’s Bondsmen*) includes a rough map of the world, showing the climatic zones and drawn according to the Islamic traditions, with south at the top.

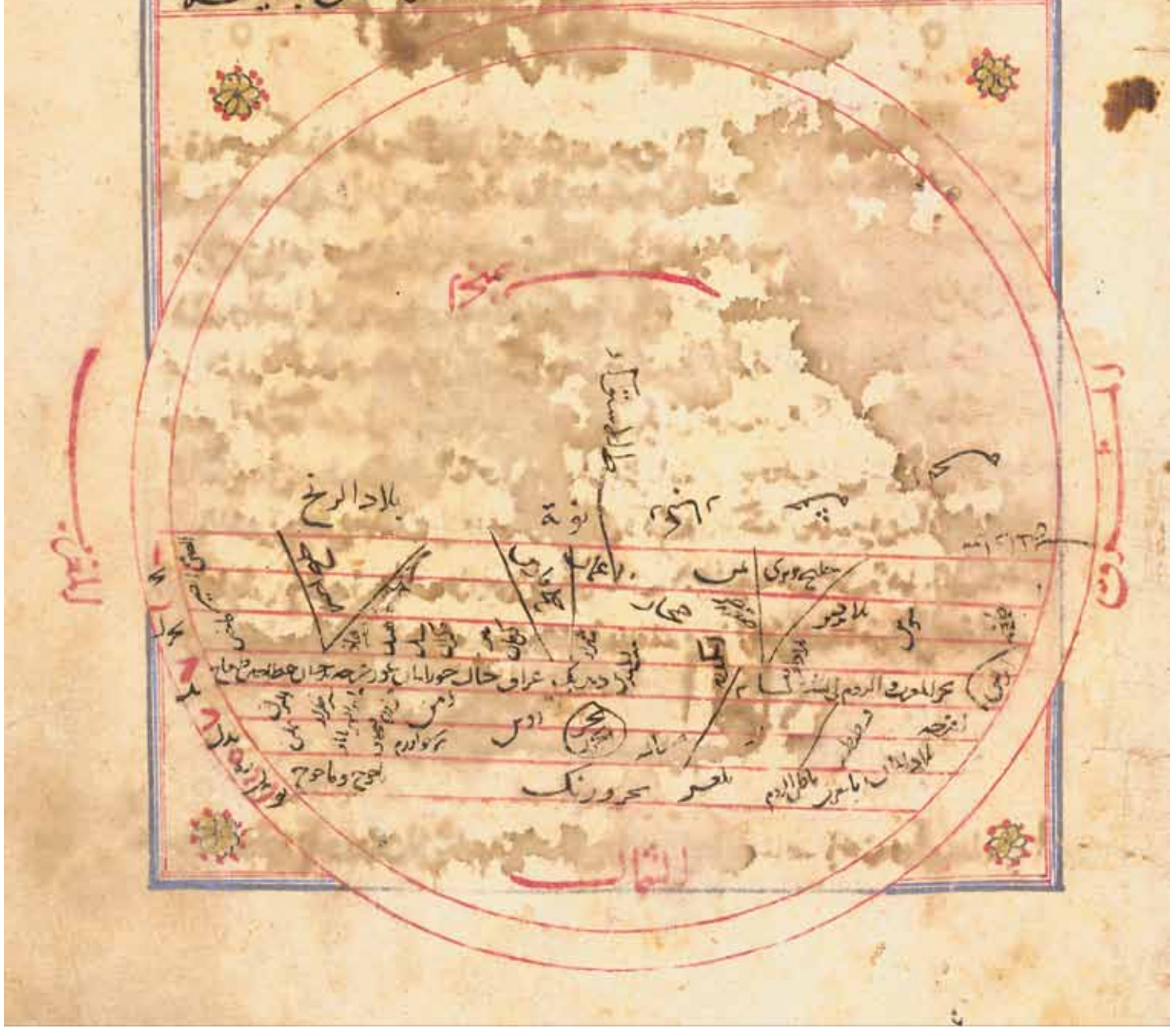
Al-Qazwini was also an encyclopaedist, who composed a treatise on cosmography, *Kitab ‘ajaib al-Makhlugat wa ghara’ib al-Mawjudat* (Marvels of Things Created and the Miracles of Things Existing), which also includes a map of the Islamic world. This map is of a more decorative type and has south at the top. It must however be mentioned that the maps in different manuscripts of the same work can differ significantly.

In the map depicted here, that from *Monuments of Places*, the wedge-like shapes cutting into the climatic zones from the left are named the Red Sea, the Persian Gulf and the Gulf of the Berbers. The circle in the middle is the Caspian Sea and the two parallel lines to the right of it indicate the *Sea of the West*, *Rome* (I.E. Byzantium) *and the Sham* (Damascus), which is the Mediterranean. This manuscript copy of the work is dated 1329 CE (729 AH).

The countries shown on the map are predominantly Islamic ones, but also include some non-Islamic countries such as Russia, Bulgaria and Rome (the Byzantine Empire). Armenia is shown in the neighbourhood of the Caspian Sea and Russia.

Size 23×35cm (water damaged) British Library – London, Or. MS 3623 f 5a

قال ابو الريحان الخوارزمي اذا فرضنا ان دايره معدل النهار تقطع كره الارض بصفين
يسمى احدا لصفين جنوبا والآخر شمالا واذا فرضنا دايره تمر على قطبي معدل النهار وتقطع
الارض صار كره الارض اربعه ارباع ربعان جنوبيان وربعان شماليان فالربع الشمالي المكشوف
يسمى ربعا مسكونا والربع المسكون مشتمل على البحار والبحار والانهار والجبال والمفاوز والبلدان
والقرى على ان ما بقي منها تحت قطب الشمال قطعة غير مسكونه من افراط البرد وتراكم الثلوج
وهذا الربع المسكون قسموها سبعة اقسام كل قسم يسمى اقليما كانه بساط ممدود من الشرق الى
المغرب طولا ومن الجنوب الى الشمال عرضا وانما مختلفه الطول والعرض فاطولها واعرضها
الاقليم الاول فان طوله من المشرق الى المغرب نحو من ثلثه الف فرسخ وعرضها من الجنوب الى
الشمال نحو من مايه وخمس فرسخا واقصرها طولا وعرضا الاقليم السابع فان طوله من المشرق الى
المغرب نحو من الف وخمس مايه فرسخ وعرضه من الجنوب الى الشمال نحو من خمس فرسخا و
اما سايب الاقاليم فمختلف طولها وعرضها وهذه صوره كره الارض باقاليمها



Պատ. 20/20a

Մապպա Մունդին, որը գտնւում է Անգլիայի Հերէֆորդ քաղաքի Մայր Տաճարում, պատրաստւել է շուրջ 1300 թւականին, Ռիչարդ դե Բելլոի ձեռքով: Սա միջնադարեան ձեռագիր շրջանաձև քարտէզ է՝ գծւած մագաղաթի վրայ, որի նմանները ընդհանրացած էին այդ ժամանակներում, բայց որոնցից միմիայն մի քանի օրինակ է մեզ հասել: Քարտէզը շատ լաւ է պահպանւած: Գծագրողը քարտէզին հոգևոր շէշտ և իմաստ է տւել: Երուսաղեմը գտնւում է քարտէզի կենտրոնում, իսկ Երկրային Դրախտը՝ Եդեմը վերևում, ուր քարտէզի արևելքն է: Յուցադրութեան այս կերպը ընդհանրացած էր այդ դարաշրջանում:

Ինչպէս միւս T-O քարտէզներում, այստեղ էլ Միջերկրական ծովը, Նեղոս և Դոն գետերի հետ միասնաբար երկրի ցամաքամասը բաժանում են երեք մասի: Արևելքում՝ այսինքն քարտէզի վերը Ասիան է, Եւրոպան գտնւում է ներքևի ձախ կողմում, իսկ Աֆրիկան՝ ներքևի աջ կողմում: Այս ամբողջութիւնը շրջապատւած է ովկիանոսով, իսկ Կարմիր ծովը ներկւած է կարմիր գոյնով: Աշխահագրական տեղեկութիւնների վրայ աւելացւած են բնական աշխարհը և դէպքերը նկարագրող պատկերներ: Այստեղ պատկերւած են հեռաւոր երկրներում բնակւող արտասովոր արարածներ, մեծ ոտքով մարդը, որի ստւերի տակ ինքը հանգստանում է, կամ էլ մեծ ականջով մարդը, որն իր ականջը գործածում է որպէս փաթաթան: Հնդկաստանի շրջանը, որն իբր ունի 5000 քաղաք, զարդարւած է բազմաթիւ արտառոց կենդանիներով և բոյսերով:

Այս քարտէզում Հայաստանը պատկերւած է ժամացոյցի սլաքի ժամը 10-ի ուղղութեամբ, շառաւիղի կէսի վրա (Տես պատ. 20a): Այստեղ է Նոյեան տապանը, որը բացատրւում է «նստած հայկական լեռներին», դրա ներքևում՝ ձախ կողմում Փոքր Հայքն է (Armenia inferior), իսկ վերը՝ աւելի դէպի աջ, կողքի վրայ թեքւած ամրոցի մօտ՝ բուն Հայաստանն է (Armenia):

Քարտէզն ունի 132 սմ ներքին տրամագիծ, և 137×162 սմ չափս, տեղադրւած կաղնու փայտից պատրաստւած ժամանակակից շրջանակի մէջ:



Рис. 20/20a

Маппа Мунди, которая находится в Кафедральном соборе города Герефорда в Англии составлена около 1300 г. Ричардом де Белло. Это средневековая рукописная круглая карта, начерченная на пергаменте. Подобные карты были характерны для того периода времени, но до наших дней дошло лишь несколько образцов. Карта очень хорошо сохранилась. Чертивший эту карту человек вложил в нее духовный смысл. Иерусалим расположен в центре карты, а Земной рай - Эдем - наверху, где находится восток карты. Подобное расположение было общепринято в то время.

Как и на других T-O картах, здесь также суша разделена на три части Средиземным морем, реками Нилом и Доном. На востоке, т.е. в верхней части карты находится Азия, Европа расположена в левой нижней части, а Африка - в нижней правой. Все это целиком окружено океаном, а Красное море покрашено красным цветом. Географические сведения дополняются картинками природы и изображениями различных событий. Здесь показаны обитающие в дальних странах необычные существа, человек с большой ногой, отдыхающий под ее тенью, или человек с большим ухом, который использует свое ухо в качестве повязки. Область Индии, якобы имеющей 5000 городов, разукрашена многочисленными необычными животными и растениями.

На этой карте Армения изображена по направлению часовой стрелки, указывающей 10 часов, на середине радиуса (см. рис. 20a). Здесь - Ноев ковчег, который описывается как “сидящий на Армянских горах”, ниже него слева - Малая Армения (Armenia inferior), рядом - Большая Армения (Armenia superior), а выше, правее, рядом с наклонившейся на одну сторону крепостью - сама Армения (Armenia).

Карта имеет внутренний диаметр равный 132 см, и размеры 137×162 см, помещена в современную рамку, сделанную из дуба.

Fig. 20/20a

‘Mappa Mundi’. This is a very large, late medieval manuscript map of the world drawn on vellum and dating from around 1300, kept since its creation in Hereford Cathedral, England. It is the most detailed and the best-kept map of this era, during which time many similarly shaped T-O maps were produced but few have survived.

Richard de Bello, whose name appears on the map, is the mapmaker. It is basically a religious map, with Jerusalem at its centre and the Garden of Eden at the top of the map, which is the east. As in all T-O maps, the world is shown divided into three parts by the Mediterranean Sea and the Rivers Nile and Don. Asia is at the top (east) with Europe at the bottom left and Africa at the bottom right. The whole world is then surrounded by the oceans with the Red Sea actually coloured red. Superimposed on the geographical features are drawings illustrating the natural world and historical events that happened in the area. There are also imaginary inhabitants of the distant lands with large legs, under which they shelter, and huge ears that they use as body wraps. The area of India is replete with curious animals and plants and is described as having over 5000 cities.

In the detail of the ‘Mappa Mundi’ (Fig. 20a) Armenia can be seen, located at the ten o’clock position, halfway from the centre of the map. Noah’s Ark is shown with the description *Noah’s Ark sitting on mountains of Armenia*. Below, to the left, *Armenia Inferior* is written in red and to the right of the Ark *Armenia Superior* can be seen. Further right, near the castle lying sideways, once again the name *Armenia* can be seen.

The circumference of the map has a diameter of 1.32m, with the map itself being 1.37×1.62 m, mounted on an oak frame.

Hereford Cathedral, UK

20a ›


Tigris fluuius
Mesopotamia
Babilonia ciuitas
Armenia
Armenia superior
Armenia inferior
Decusa ciuitas
Antiochia ciuitas
Cappadocia
Frigia
Asia
Ephesus ciuitas
Laodicia
Cilicia
Pamphilia
Pisidia
Lycaonia
Galatia
Bithinia
Ponthus
Mare Caspium
Mare Ciconicum
Mare Egeum
Mons Taurus
Mons Caucasus
Fluuius Euphrates
Fluuius Halis
Fluuius Thanais
Fluuius Nilus
Arca noe super montes Armenie
Leo
Camelopardalus
Tigris
Pardus
Lupus cerua
Lupus
Aquila
Serpens
Scorpio
Vrsa
Vrsa
Vrsa

Պատ. 21

Յունարէն այս ձեռագիր քարտէզը հաւանաբար պատրաստուած է Կոստանդնուպոլսում՝ 13-րդ դարի ընթացքում: Քարտէզը Պտղոմէոսի *«Աշխարհագրութիւն»*ի հիման վրայ գծուած, մեզ հասած հնագոյն ձեռագիր քարտէզներից է, գծուած և ներկուած մագաղաթի վրայ: Քարտէզը պարզ է ու զերծ զարդարանքներից:

Սա հաւանաբար մէզ է հասել Կոստանդնուպոլսի գրադարանից, որտեղից դուրս է հանուել, երբ թուրքական ցեղերը շրջապատում էին քաղաքը:

Քարտեզը պատկերում է Կովկասը: Հիւսիսում, Պոնտոսի արևելեան ափին է ΚΟΛΧΙϹ-Կոլխիսը՝ շրջապատուած Կովկասեան լեռներով: Դրա կողքին է ΙΒΗΡΙΑ-Իբերիան՝ Վիրքը, ամբողջովին շրջապատուած լեռներով: Սրանց շարքին է նաև ΑΛΒΑΝΙΑ-Ալբանիան-Աղուանքը, որն այսօր կոչւում է Ադրբեջան և որը գտնւում է Կասպից ծովի արևմտեան ափին, շրջափակուած Կովկասեան լեռներով:

ΑΡΜΕΝΙΑ ΜΕΓΑΛΗ - այսինքն Մեծ Հայքը գտնւում է այս երկրների հարաւում, որի արևմտեան սահմանն է կազմում Եփրատ գետը, իսկ հարաւում՝ Մարաստանը: Նշւած են Հայաստանի կարևոր քաղաքները, գետերն ու լեռները իրենց յունական անուններով: Պատկերուած է նաև Վանայ լիճը, որից ակունք է առնում Տիգրիս գետը: Պէտք է նշել, որ անունների յունարէն տարբերակները երբեմն անճանաչելի են:

Չափերը 42×57.5 սմ

Վատիկանի Առաքելական Գրադարան - Urb. Gr.82, ff 112.

Рис. 21

Эта рукописная карта на греческом языке, вероятно, сделана в Константинополе в XIII в. Это одна из древнейших дошедших до нас рукописных карт, составленных на основе “Географии” Птолемея, начерченная и раскрашенная на пергаменте. Карта проста и лишена декоративных элементов.

Она, вероятно, дошла до нас из библиотеки Константинополя, откуда ее вывезли, когда тюркские племена окружали город.

Карта изображает Кавказ. На севере, на восточном берегу Понта, окруженного Кавказскими горами, изображена Колхида. Рядом находится Иберия, полностью окруженная горами. В их ряду также Албания (Арран - Агванк), которая сегодня называется Азербайджан, находящаяся на западном берегу Каспийского моря и окруженная Кавказскими горами.

Armenia Megalh, т.е. Великая Армения находится к югу от этих стран, западную границу которой составляет река Евфрат, а южную - Мидия. Отмечены важные города Армении, реки и горы с их греческими названиями. Изображено также озеро Ван, от которого берет начало река Тигр. Надо отметить, что греческие варианты названий иногда неузнаваемы.

Размеры 42×57,5 см.

Апостольская библиотека Ватикана - Urb. Gr.82, ff 112.

Fig. 21

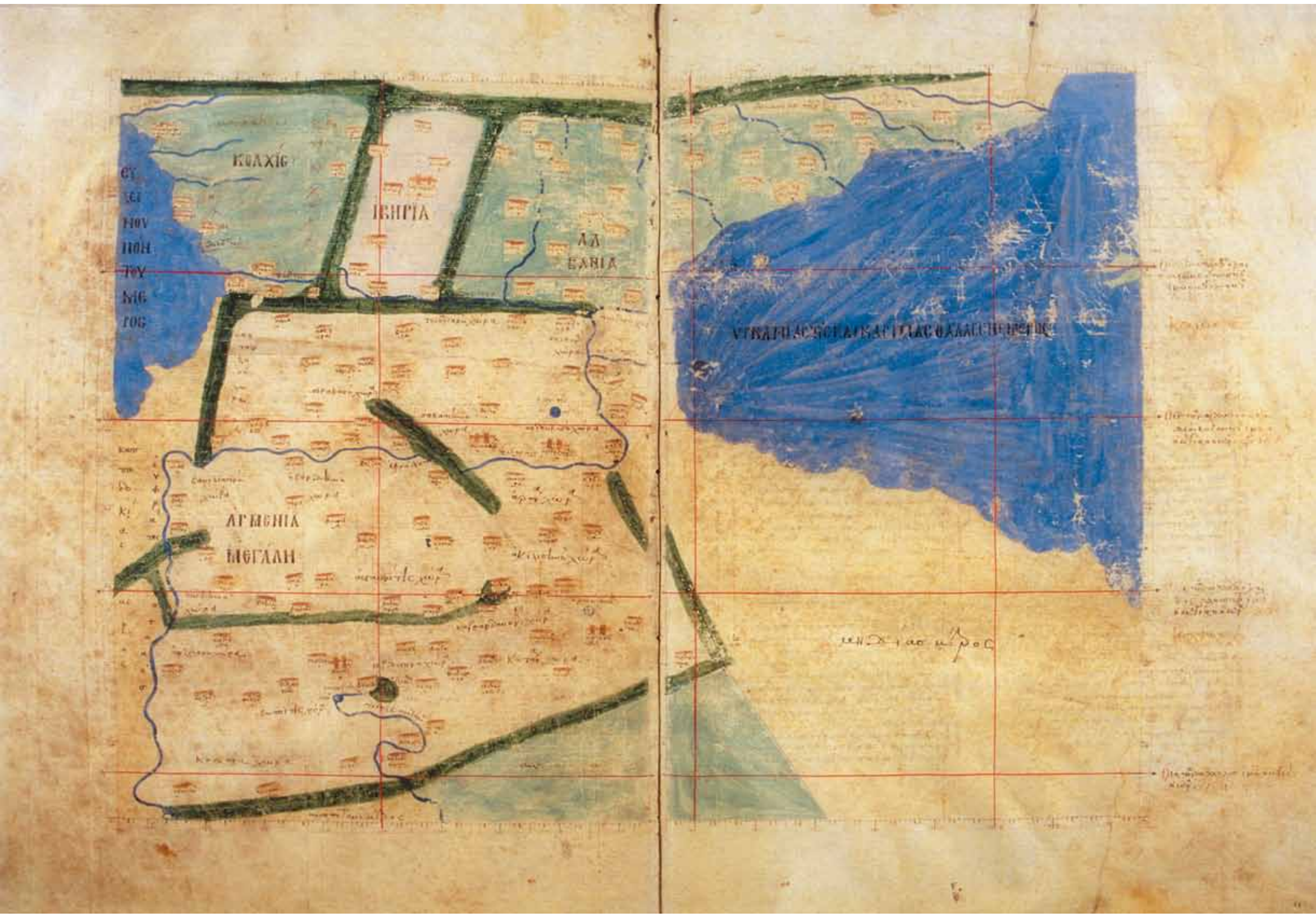
This is probably the oldest surviving manuscript map of Armenia, Colchis, Iberia and Albania. It is in Greek and was probably prepared in Constantinople in the thirteenth century, drawn and coloured on parchment. The map is a relatively simple one, without much in the way of decoration or legend.

This is probably one of the maps that reached Italy from its original source in a Constantinople library, subsequent to the city’s sacking by the Turks.

At the north of the map are three countries. First is ΚΟΛΧΪϹ (Colchis), which is located on the eastern shore of the Black Sea (Pontus) surrounded by the Caucasian Mountains. The second is ΪΒΗΡΪΑ (Iberia), which is completely surrounded by the Caucasian Mountains. Today these two and some other neighbouring regions together form the country of Georgia. The third is ΑΛΒΑΝΙΑ (Albania – today’s Republic of Azerbaijan), which is on the western shore of the Caspian Sea and is again bordered by the Caucasian Mountains.

To the south of these countries lies ΑΡΜΕΝΙΑ ΜΕΓΑΛΗ (Armenia Maior), where various important towns, rivers, lakes and mountains are also shown. Armenia Maior is bordered in the west by the Euphrates River and in the south by the country of the Medes. Lake Van is also shown, depicted as feeding the River Tigris.

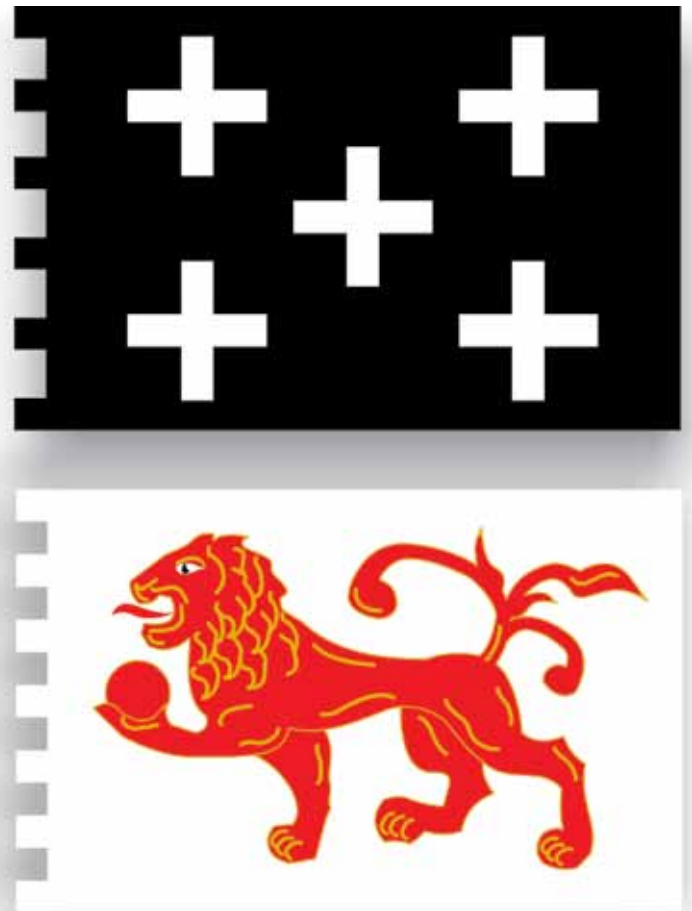
Size 42×57.5cm Biblioteca Apostolica Vaticana, Urb. Gr.82, ff 112



21



22 a



22 b

Պատ. 22

Միջերկրական ծովի այս 1339 թւակիր պորտոլանի հեղինակը Անջելինօ Դուլսերտն է: Սա մեզ հասած թւագրուած և ստորագրուած ինագոյն պորտոլանն է: Ինչպէս միւս կատալան քարտէզները, այստեղ էլ բացի ծովափնեայ մանրամասնութիւններից կան նաև բաւականին տեղեկութիւններ ցամաքների ներքին մասերի վերաբերեալ:

Սև ծովի հարաւ-արևելքում, կողմնացոյցի գծերի (լոքսոդրոմների) հատման կէտի կենտրոնում կարելի է կարդալ «Հայաստան» անունը, որտեղից ակունք են առնում երկու գետեր՝ Տիգրիսն ու Եփրատը: Գրւածքի ներքևում են Արարատ լեռը և Նոյեան տապանը՝ նստած լեռան վրայ: Եփրատի վրայ պատկերւած է Արզենջան (Երզնկա) քաղաքը: Հայաստանի շրջանի այս տեսակ պատկերումը իւրայատուկ է շատ պորտոլանների, որոնցից մի քանիսը արտատպւած են այս հատորում:

Միջերկրականի հիւսիս արևելեան անկիւնում գտնւող Կիլիկիան այստեղ կրում է «Էրմինիա Մինոռ», այսինքն «Փոքր Հայք» անւանումը և նրա քաղաքները կանաչ կամարի ներքոյ են գտնւում: Այս կամարն ունի յոյժ կարևոր նշանակութիւն: Սա Կիլիկիայի նաւահանգիստներն առանձնացնում է շրջապատի իսլամական քաղաքներից և նաւահանգիստներից, քանի որ արևմուտքից եկող նաւարկողների կողմնորոշման համար կարևոր էր իմանալ, թէ նաւահանգիստները բարեկամ են թէ՞ թշնամի: Քարտէզում պատկերւած են Կիլիկիայի դրօշները, իսկ կարևոր քաղաքների շարքին են Լայազիօն (Այասը), Տարսոսը (Թարսուսը) և Քուչոն (Կտոռիկոսը): Սպիտակ խաչերով սև դրօշը Կոռիկոս քաղաքի դրօշն է, իսկ առիւծի պատկերովը՝ Այաս քաղաքինը (22b). Կիլիկիայի շրջանի դետալի համար տես պատ. 22a:

Չափերը 102×75 սմ

Ֆրանսիայի Ազգային Գրադարան, Փարիզ - Res. Ge. B 696

Рис. 22

Автором этого портолана Средиземного моря 1339 г. является Анджелино Дульсерт. Это древнейший датированный и подписанный портолан из дошедших до нас. Как и на других каталонских картах, здесь тоже кроме подробностей побережья есть достаточно сведений о внутренних частях суши.

На юго-востоке Черного моря, в центре пересечения линий компаса (локсодромов) можно прочесть название “Армения”, откуда берут начало две реки - Тигр и Евфрат. Ниже надписи – гора Арарат с Ноевым ковчегом. На берегу Евфрата изображен город Арзинджан (Ерзнка). Такое изображение области Армении характерно для многих портоланов, некоторые из которых перепечатаны в этом томе.

Находящаяся в северо-восточном углу Средиземноморья Киликия здесь носит название “Эрминиа Минор”, т.е. “Малая Армения”, города которой находятся под зеленым сводом. Этот свод имеет весьма важное значение. Он отделяет порты Киликии от окружающих их исламских городов и портов, т.к. для идущих с запада мореплавателей было важно знать дружественные или вражеские порты встречаются на их пути. На карте изображены флаги Киликии, а в ряду важных городов отмечены Лаязион (Айас), Тарсос (Тарсус) и Кучо (Корикос). Черный флаг с белыми крестами – флаг города Корикос, а с изображением льва – флаг города Айас (22b). Деталь области Киликия см. на рис. 22a.

Размеры 102×75 см.

Национальная библиотека Франции, Париж - Res. Ge. B 696

Fig. 22

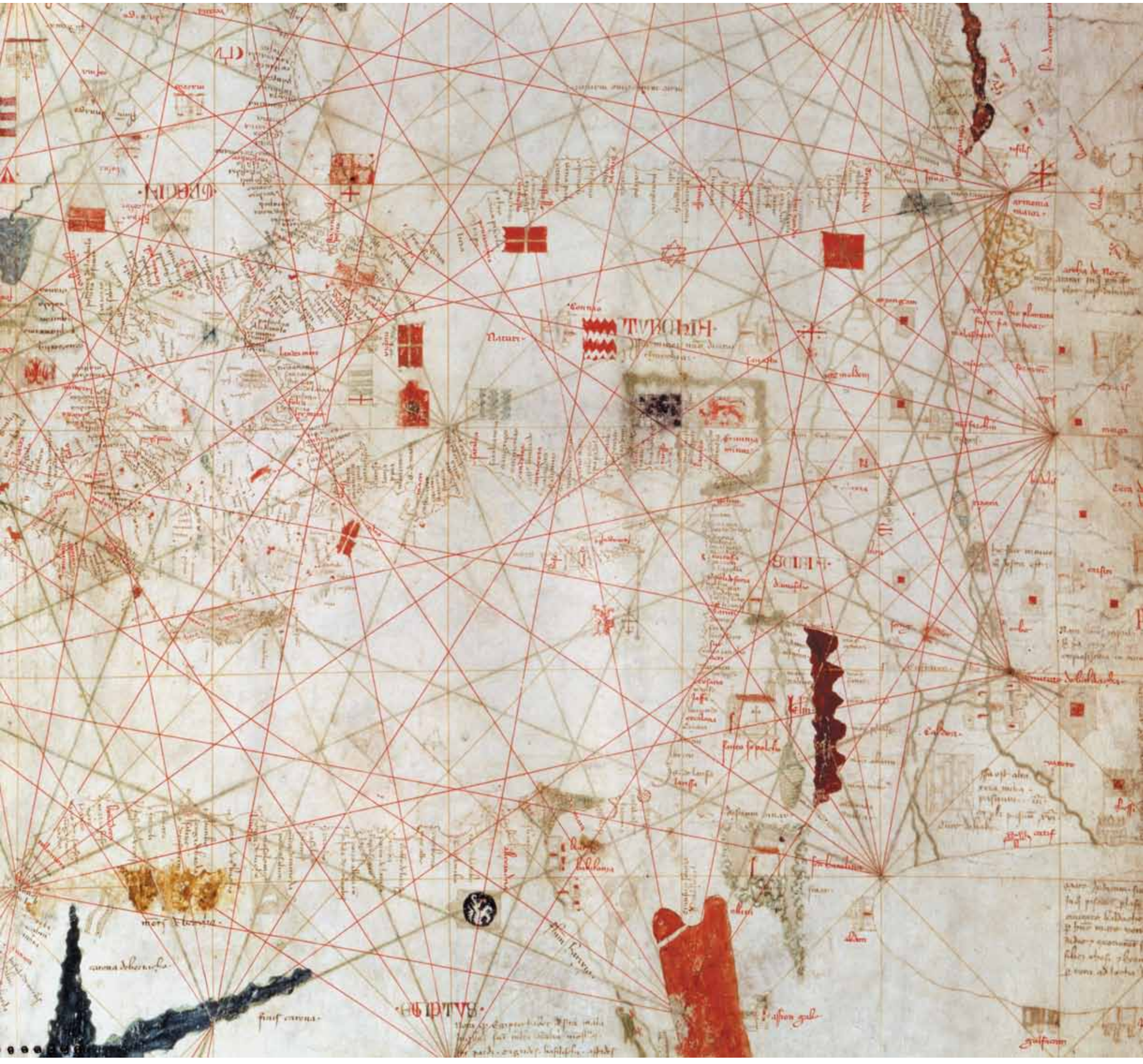
Angelino Dulcert’s portolan of the Mediterranean Sea is one of the earliest dated (1339) and signed charts that have reached us. As in most Catalan charts, in addition to the details of the coast and the ports, the chart also shows many features and details of the inland areas.

In the south-east corner of the Black Sea, at the centre of the rhumb lines, we can read *Armenia Maior*, which includes two large mountains in green, from where the two rivers Tigris and Euphrates are fed. Just below this inscription is Mount Ararat, which is shown with *Archa de Noe (*Noah’s Ark) perched on top. The town of *Arzengan* (Erzinjan) is shown on the banks of the River Euphrates. This is a typical way of showing the area of Armenia in almost all portolans, as can be seen from the other portolan charts included in this book.

Detail 22a is that of the north-western corner of the Mediterranean, where the Arenian kingdom of Cilicia was established. The ports of the Cilician kingdom of Armenia, in this chart indicated as *Erminia Minor* and are framed with light green arch. This is done to distinguish the Christian Armenian ports from the neighbouring Islamic dominated ones. The flags of the kingdom of Armenian Cilicia are also shown on the map, which could be seen on the image 22b. Three of the important ports are shown in red – *Laiazo* (Ayas), *Tarsso* (Tarssus) and *Cucho* (Korykos).

Size 102×75cm Bibliothèque Nationale de France – Paris, Rés. Ge. B 696

22 ›


ÆGYPTVS
mare Rubrum
finis Africæ
Gulfum

Պատ. 23

Արաբ աշխարհագրագէտ Իսմաիլ Աբուլֆեդայի (1273-1332) *«Թաղւիմ ուլ բօլդան»* (Երկրների հետազօտութիւններ) ձեռագիրը պարունակում է աշխարհագրական տեղեկութիւններ հիմնականում իսլամական երկրների վերաբերեալ: Այս ձեռագիր պատճէնը գրւած է 1332 կամ 1342 թւականին:
Այստեղ տրւած են երկրների բացատրութիւնները, ինչպէս նաև քաղաքների կոորդինատներն ու մանրամասնութիւնները: Ձեռագրի գլուխներից մէկը պարունակում է Հայաստանի, Արրանի (Աղւանքի) և Ադրբեջանի քաղաքների ցանկը: Այս երեք երկրների ընդհանուր բացատրութիւններից յետոյ ձեռագրի 50, 51, 82-ից 86 էջերում տրւած են ամէն մի երկրի քաղաքների անունները՝ հետևեալ բաժանումներով.

Հայաստան
Արզան Ռում (Էրզրում), Երզնջան, Մուշ, Բիթլիս, Արզան (Տիգրանակերտի, այժմ՝ Սիլւանի մօտ), Մալազկերտ, Ախլաթ, Արճէշ, Ոստան, Դւին և Դաբիլ:

Հայաստանի շրջան (Կիլիկիա)
Այաս (կամ Էգեա, այժմ Իւմուրթալիկ), Թարսուս, Ադանա, Մեսիս (հին Մանիստրա կամ Մոպսուհաստիա, հիմակւայ Եակափինարի մօտ), Բարսանբերդ (Բարձրաբերդ) և Սիս:

Աղւանք
Նախիջևան, Մողան, Շամխուր (Շամախ), Թիֆլիս, Բիլգան (Բայլական), Գանձակ, Բաբ ուլ-Աբուաբ (այժմ՝ Դերբենդ):

Ադրբեջան
Շիրւան, Սալմաստ, Խոյ, Մարաղա, Ուջան, Արդաբիլ, Միանէ, Մարանդ, Բարզանդ, Թաւրիզ, Բարդաէ և Սուլթանիէ: Սրանց մեծ մասը գտնւում է այսօրւայ Պարսկաստանի Ադրբեջան նահանգի տարածքում:

Ցուցադրւած էջը պարունակում է Հայաստանի քաղաքներից մէկ մասի տւեալները:
Տես նաև պատ. 71
Էջի չափերը 18×29.5 սմ
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Or. MS 7499 ff 83b/84a

Fig. 23

The text by Arab geographer Ismail bin-Ali bin-Mohammed Abu Al-Fida's (Abulfeda, 1273–1332) entitled *Taqvim ul-Boldan* (*Survey of the Lands*) is mainly a description of the Islamic world, including a list of countries plus the coordinates and details of the cities, in tabular form. In this manuscript copy dated 1332 or 1342 CE, Armenia, Aran and Azerbaijan are described together in one of the chapters. Each country is first described separately, then, the cities of each country are listed in the manuscript pages 50, 51 and 82 to 86, as below:

Armenia: *Arzan Roum* (Erzerum), *Erzinjan*, *Mush*, *Bitlis*, *Arzan* (near Silvan, old Tigranokerta), *Malazj(k)erd*, *Akhlat*, *Arjesh*, *Vostan*, *Dvin* and *Dabil*.

Region of Armenia (Cilicia): *Tarsus*, *Ayas* (Aigeai – now Yumurtalik), *Adana*, *Msisa* (old Manistra or Mopsuhastia – near present-day Yakapinar), *Barsanbert* (Bardzrabert, location unknown) and *Sis* (near present-day Kozan).

Aran: *Nakhjevan*, *Moghan*, *Shamkur* (Shamakh), *Tiflis*, *Bilghan*, *Ganje* and *Bab ul-Abwab* (Derbent).

Azerbaijan: *Shirvan*, *Salmas*, *Khoy*, *Maraghe*, *Oujan*, *Ardabil*, *Miane*, *Marand*, *Tabriz*, *Barzand*, *Bardahe* and *Sultanieh*. All these cities now lie within the territory of Iran.

The list indicated that Azerbaijan was a province or Iran, while Aran, north of the Arax River, was shown as a separate country. The reproduced page contains the names of some of the cities of Armenia. See also Fig. 76.
Page size 18×29.5 cm British Library – London, Or. MS 7499 ff 83b/84a

Рис. 23

Рукопись арабского географа Исмаила Абу-л-фида (1273-1332) "*Тахвим уль Болдан*" ("Исследования стран") содержит географические сведения в основном относительно исламских стран. Эта рукописная копия написана в 1332 или 1342 г.
Здесь даны описания стран, а также координаты городов и касающиеся их подробности. Одна из глав рукописи содержит список городов Армении, Аррана (Албания - Агванк) и Азербайджана. После общего описания этих трех стран на страницах 50, 51, 82-86 даны названия городов каждой страны, разделенные на следующие группы:

Армения: Арзан Рум (Эрзерум), Эрзинджан, Муш, Битлис, Арзан (рядом с Тигранакертом, ныне – Силваном), Малазкерт, Ахлат, Арджеш, Востан, Двин и Дабил.

Область Армении (Киликия): Айас (или Эгея, ныне – Юмурталик), Тарсус, Адана, Месис (древняя Манистра или Мопсухастия, рядом с нынешним Якапинаром), Барсанберд (Бардзраберд) и Сис.

Албания (Арран): Нахичевань, Муган, Шамхур (Шамах), Тифлис, Билган (Байлакан), Гандзак, Баб-ул-Абуаб (ныне – Дербент).

Азербайджан: Ширван, Салмаст, Хой, Мараха, Уджан, Ардабиль, Миане, Маранд, Барзанд, Тавриз, Бардаэ и Султание. Большая часть этих городов находится на территории провинции Азербайджан современного Ирана.

Показанная страница содержит сведения о некоторых городах Армении. См. также рис. 71.
Размеры страницы 18×29,5 см.
Британская библиотека, Лондон - Or. MS 7499 ff 83b/84a.

ومن اذربيجان **خونج** قال في اللباب بفتح الجيم وسكون النون وبالزاي المعجمة قال في كتاب الاطوال ان موضوعها حادث الطول ع

في عرضها ك وهي بلدة من تبريز على سبعة فراسخ قال وخسروشاه اتيم قرية من قرى مرو على فرسخين منها ومن مدن الران ا ب ا ب ك

سطر العمارة	اسماء المشتملين عليهم	ثامن عشر الاقاليم العمرتية وهو درصفيه واران واذربيجان					ضبط الاسماء
		الطول	العرض		الخط المكتوب		
		درج	دقيقة	درج	دقيقة		
تر ملاز جرد	الطول	سه	٩	لط	لـ	من القاسم	بفتح الميم واللام وبعدها الف ثم راء مهملة ساكنة وجيم مكسورة ثم راء مهملة ساكنة ثم دال مهملة
تح بدليس	الطول ونقود	سه	ل	لج	مه	من الخمس	بكسر الباء الموحدة ثم دال مهملة ساكنة وياء ثانية من تحت ساكنة وسين مهملة ومن بعضهم ابدالها بفتح الباء الموحدة
تط خلاط وتقال بالجيمية اولها	الطول قانون ابن سعيد رسم	سه سه سه سه	ن ن نه ن	لط لط لط لط	ك ج ج ن	من الخمس	بفتح الهمزة وسكون الخاء المعجمة وفتح اللام ثم الف وطاء مهملة
تي ارجيش	الطول قانون رسم	سو سو سح	ه ك ن	لح م ج	لـ ي له	من الرابع والعشرين	بفتح الهمزة وسكون الراء المهملة والجيم المكسورة والياء المثناة من تحت ثم سين معجمة
تيا وسطان	الطول	سر	د	لو	ن	من السابع	بفتح الواو وسكون السين وفتح الطاء المهملة ثم الف بعدها نون
تيب شروان	ابن سعيد قانون	سح سر	نز د	ما م	مح ن	من الخامس	من اللباب بفتح السين المعجمة وسكون الراء المهملة وفتح الواو ثم الف ونون وخاء معجمة
تيج سلماس	الطول قانون ابن سعيد	سط عم	٨ ٥	لز لح	م كه	من السابع	من اللباب بفتح السين المهملة واللام والميم والف وسين مهملة

في القانون عرضها لم ك ابن حوقل ومن مدن اربينيه نشوى وبركري وخلاط وتدليس وقالي قلا وجميع هذه المدن متقاربة في العرض

وفي اخرها جيم ك وبينها وبين برذعة اربعة عشر فرسخا ومن بلاد اذربيجان **خونج** وهي حادث الطول ع والعرض لز وهي تضم

والعرض ما ك قال في المشترك ومن بلاد اذربيجان **خزروشاه** بضم الخاء المعجمة وسكون السين وضم الراء المهملتين ثم واو وشين معجمة والف

ك قال في كتاب الاطوال القانون طولها ع واختلفا في العرض فقال في كتاب الاطوال المفرس عرضها لط ؟ وقال

الاوصاف والاخبار العامة

وهي بلدة صغيرة بناؤها بالحجر الاسود وبها العين ولبنها الجاتق ك ابن حوقل وهي بلدة مقاربة خلاط واستوى منها القرى بحضيرة كثيرة الخير وهي قريبة من اردبيل بينهما يومان او ثلاثة يقع اردبيل جنوبيها ونحو جنوبيها وشرقيها بدليس وبينهما قريب من يوم ونصف

من بعض اهل تلك البلاد وبدليس بين نهران يقبل وبين خلاط وبدليس مدينة مسورة وتخرب نصف سورها والماء تحت المدينة من عيون ثم ظاهرها وفيها آباء تين ثم واد وهي وزحانه القرى وهي بين جبال يحف بها وبيوتها وشاها سلالم ولبنها كثيرة ك ابن حوقل وهي بلدة صغيرة عامرة كثيرة الخير خصب ك ابن الفقيه الهمذاني وبينها وبين اخلاط سبعة فراسخ

من بعض اهلها واخلاط ثم مسيرة من الارض وفيها آبار ماء كثيرة فطاعونه اتى بها على شبه انها ردشق ولبنها مثل المدينة منها الا الشيء اليسير وطاسوج خراب وهي بقرب دشق وبينها شديد والجبال بعضها على اكثر من سبع يوم ك ابن حوقل وهي البلدة عامرة خصيبة كثيرة الخير ك ابن الفقيه الهمذاني وبينها وبين بلاد برذعة فراسخ ك ابن سعيد واجل مدينة بأرسيخه مدينة خلاط وذكرها اجل الشهر

من بعض اهل تلك البلاد وارجيش بلدة صغيرة غير مسورة ع طرف الوطاة واول الجبال وهي من خلاط في حجرة الشرف على سبعة فراسخ وبين بحيرتها يعني بحيرة ارجيش وبلاد الهك المعروف بالطريخ ك ابن سعيد هذه شرقي خلاط بحيرة ارجيش طولها من غرب الى شرق ثلاثة فراسخ الى الجنوب اربع مراحل والعرض نحو مرحلة وفيها يوسبا الهك الطريخ الذي علج ويحيا الى الاقطاد

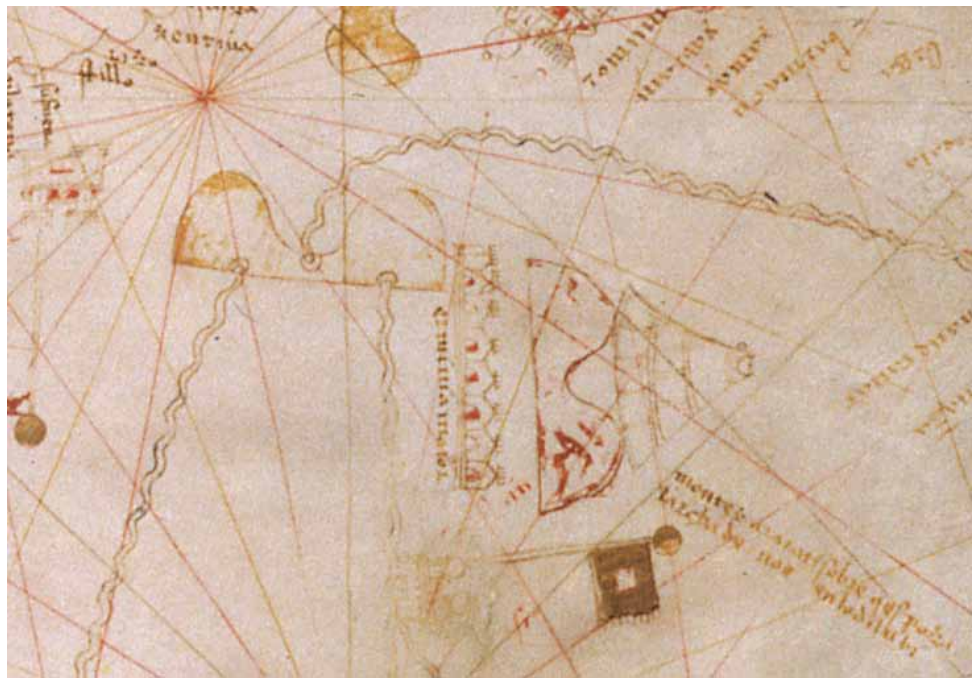
من بعض اهل تلك البلاد ووسطان بين الشرق والجنوب من وان وبينهما اكثر من مسيرة يوم ووسطان على حافة بحيرة ارجيش ع آخر الوطاء وقال الجيهاني المعلى ووسطان من بلاد ارمينية وبينها وبين سلماس ثلثة فراسخ وبينها وبين وسطان وبين وان ستة فراسخ

من كتاب ابن سعيد وشروان كانت قاعدة لبلادها وقد صارت ملكة شروان مضافة الى اذربيجان ولشروان الدربند المشهور قول وهو المعروف ع زماننا بدربند بابالحديدة لابن حيدا نها من ان ك ابن الفقيه شروان مدينة بدربند من بناء انوشروان فاسقطوا انو للتخفيف وبقي شروان خرج منها جماعة من العلماء

من المليلي وسلماس ع الغرب والشمال غرجوي وبينهما ستة فراسخ قال ابن الفقيه سلماس مدينة من اذربيجان قال المهلبي انهم وصلوا سرهذه مصر من الامصار جليل والمتاجر بها والبها تحمل ومنها الى ارسيه ستة عشر فرسخا وهي آخر حدود اذربيجان من الغرب

كثيرة الخير ك في اللباب وتماهو بالقصر اذربيجان بلدة فتحي **برذيج** بفتح الباء الموحدة وسكون الراء وكسر الذال المعجمة المهملتين ثم مثناة من تحت

الخاء المعجمة وسكون الواو وفتح النون ثم جيم ك ابن حوقل وهي بلدة لاسبر فيها وبينها وبين مراغه ثلثة عشر فرسخا



24a

Պատ. 24/24a

Մեսիա դէ Վիլադէստէսը տասնհինգերորդ դարի կատալան քարտէզագէտներից էր, որի հանրայայտ «Վիլադէստէս» կոչւող պորտոլանը պատրաստւել է 1413 թւականին: Քարտէզը գծւած է մագաղաթի վրայ և ունի ցայտուն գոյներով արւած մանրանկարներ:

Այս քարտէզը համեմատաբար մեծ է և ունի կատալան քարտէզների իւրայատկութիւնը, քանի որ բացի ծովափնեայ քաղաքներից ու դետալներից, տալիս է նաև ծովափնեայ շրջաններից ներս գտնւող տարբեր քաղաքներ, ովազիսներ, լեռներ և այլ մանրամասնութիւններ: Այստեղ Աֆրիկայի ցամաքամասում պատկերւած են մի քանի թագաւորներ, ինչպէս նաև երկու արաբ ցեղապետեր՝ նստած ուղտերի վրայ: Այս քարտէզն ունի բազմաթիւ նմանութիւններ 1375 թւականին պորտոլան քարտէզագիր Կրեսկի պատրաստած «Կատալան ատլաս»ի հետ, որը Ֆրանսիայի թագաւոր Շարլ Հինգերորդին էր նւիրւած և գտնւում է Փարիզի Ֆրանսիայի ազգային գրադարանում:

Այս քարտէզի մէջ Հայկական Բարձրաւանդակը ցուցադրւած է Սև ծովի հարաւ արևելքում, որպէս աւետարանի երկու գետերի աղբիւրը: Արարատը պատկերւած է կողքի վրայ, որի զոյգ գագաթներին է նստած վրանի տեսք ունեցող Նոյեան տապանը: Սա կատալան քարտէզների մէջ Հայաստանը պատկերող ընդունւած կերպն է: Տես դետալ 24a:

Չափը 115×85 սմ

Ֆրանսիայի Ազգային Գրադարան, Փարիզ - ref. GeAA 566

Рис. 24/24a

Месиа де Виладестес - один из каталонских картоведов XV в. Его известный портолан “Виладестес” составлен в 1413 г. Карта начерчена на пергаменте, и на ней имеются миниатюры, выполненные яркими красками.

Эта карта сравнительно большая и имеет характерную для каталонских карт особенность, т.к. помимо городов и деталей побережья, она дает также сведения о разных городах внутренней части суши, оазисах, горах и другие подробности. На африканском материке изображены несколько королей, а также два арабских вождя племени, сидящие на верблюдах. Эта карта имеет много сходного с “Каталонским атласом” картографа Креска, составленного в 1375 г. и подаренного королю Франции Карлу V. Она находится во Французской национальной библиотеке в Париже.

На этой карте Армянское нагорье показано на юго-востоке Черного моря как источник двух библейских рек. Арарат изображен сбоку, на его двух вершинах “лежит” Ноев ковчег, напоминающий шатер. Это принятый в каталонских картах способ изображения Армении. См. деталь 24a.

Размеры 115×85 см.

Французская Национальная библиотека, Париж - ref.GeAA 566.

Fig. 24/24a

Mecia de Viladestes was a Catalan cartographer of the fifteenth century, whose portolan of 1413, known as the ‘Viladestes portolan’, is depicted here (only the eastern half is shown). The chart is drawn on vellum and has vividly coloured illuminations, and the legends are in Catalan.

This is a large and typically Catalan portolan, since in addition to the coastal towns and features, it also shows many inland details, such as cities, oases, mountain ranges and rivers. A few kings are also shown, including two nomad chiefs mounted on camels. Africa is shown with many details. It shares many similarities with the *Catalan Atlas*, prepared in 1375 by Cresques for King Charles V of France and kept in the Bibliothèque Nationale, Paris (Ref. MS Espagnol 30).

The Armenian Highlands are shown at the extreme right of this chart, below the Black Sea, from where the two great rivers Tigris and Euphrates are fed. Mount Ararat is also shown, with Noah’s Ark in the shape of a tent sitting atop its twin peaks (shown sideways). This is the most common form in which Armenia is shown in Catalan charts of the era. (See detail 25a.)

Size 115×85cm Bibliothèque Nationale de France – Paris, ref. GeAA 566



24

Պաք. 25/25a

Այս շրջանաձև կատալան տեսակի պորտոլանի հեղինակն անհայտ է: Քարտէզը 1450-ական թականներից է և յայտնի է «Էստենզէ» անւամբ: Քարտէզում պատկերւած են բազմաթիւ իշխաններ, ամրոցային քաղաքներ, առագաստանաւեր, ծովահարսեր և կենդանիներ: Նկարները զարդարուն են, ունեն մանրանկարի որակ և գունագեղ աշխատանք: Չնայած որ այս քարտէզը պատրաստւել է Դուլսերտի պորտոլանից (պատ. 22) աւելի քան 100 տարի յետոյ, բայց և այնպէս նրա հետ ունի բազմաթիւ նմանութիւններ: Գրւածքները կատալանի և աղաւաղւած լատիներէն լեզուների խառնուրդ են:

Քարտէզի մէջ Միջերկրականը պատկերւած է շատ ճշգրիտ, բայց Աֆրիկան գծւած է բաւական խեղաթիւրւած, յատկապէս Արևմտեան Աֆրիկայի՝ Գւինէայի ծոցի շրջանը, որն ինչ որ գետով կամ նեղուցով միացւել է Հնդկական ովկիանոսին: Աֆրիկայի հարաւի մեծ և անմարդաբնակ ցամաքամասը պէտք է համարել Անտարկտիդան, որը գտնւում է Բարեյուսոյ հրւանդանի հարաւում: Քարտէզը պարունակում է Մարկօ Պոլոի և Դիազի դիտողութիւնները: Ինչ որ անորոշ պատճառներով երկրային Դրախտը Հայաստանի և Միջագետքի շրջանից տեղափոխւած է Արևելեան Աֆրիկա:

Հարաւ արևելեան Ասիայի ծովերում պատկերւած են բազմազան գոյներով ներկւած մեծ թւով կղզիներ, որոնք փաստում են, որ քարտէզագէտները ժամանակին արդէն իսկ տեղեակ էին այս աշխարհամասում գոյութիւն ունեցող հազարավոր կղզիների մասին:

Սև և Կասպից ծովերի միջև, զոյգ կարմիր լեռների տակ *Էրմինիա Մսիորն* է՝ Մեծ Հայքը: Լեռները պատկերում են Հայկական Բարձրաւանդակը, որից ակունք են առնում Տիգրիս և Եփրատ գետերը: Սրանց աջումն է Արարատը, ներկւած կանաչ և պատկերւած կողքի, որի վրայ նստած է Նոյեան տապանը: Եփրատ գետի վրայ նշւած են Արզենգա (Երզնկա) և Մալաթիա քաղաքները: Այս ձևը պորտոլանների մէջ Հայաստանը նշելու ընդհանրացած կերպն էր: (Տես դետալ 25a)

Միջերկրականի հիւսիս-արևելքում գտնւող Կիլիկիայի նաւահանգիստները շրջափակւած են մուգ կանաչ կամարով: Սրանով հայկական քրիստոնէայ նաւահանգիստներն առանձնանում են շրջապատի իսլամականներից: Պէտք է նշել, որ այս քարտէզը պատրաստելիս Կիլիկիայի Հայկական Թագաւորութիւնն արդէն իսկ գոյութիւն չունէր:

Տրամագիծը 113 սմ

Էստենզէ Գրադարան, Մոդէնա, Իտալիա - CGA 1



25a

Рис. 25/25a

Автор этого портолана круглой формы каталонского типа неизвестен. Карта относится к 1450-ым годам и известна под названием “Эстензе”. На карте изображены многочисленные князья, города-крепости, парусники, русалки и животные. Рисунки выполнены красочно, имеют качество миниатюр. Несмотря на то, что эта карта сделана более чем на 100 лет позже портолана Дульсерта (рис. 22), она имеет много схожего с ней. Надписи являются смесью каталонского и искаженного латинского языков.

На карте Средиземное море изображено очень точно, но Африка начерчена довольно искаженно, особенно Западная Африка - область Гвинейского залива, которая некой рекой или проливом соединена с Индийским океаном. Большую необитаемую часть суши на юге Африки надо считать Антарктидой, которая находится на юге мыса Доброй Надежды. Карта содержит замечания Марко Поло и Диаза. По каким-то неясным причинам Земной рай перемещен из Армении и Междуречья в Восточную Африку.

В морях Юго-восточной Азии изображены в большом количестве острова, раскрашенные разными цветами, что свидетельствует о том, что картоведы уже тогда знали о тысячах островов существующих в этой части света.

Между Черным и Каспийским морями под двумя красными горами находится “Эрминиа Майор” - Великая Армения. Горы изображают Армянское нагорье, откуда берут начало реки Тигр и Евфрат. Справа от них Арарат, покрашенный в зеленый цвет и изображенный сбоку, на котором “лежит” Ноев ковчег. На реке Евфрат отмечены города Арзенга (Ерзнка) и Малатия. Это общий для портоланов способ изображения Армении (см. деталь 25a).

Находящиеся на северо-востоке Средиземноморья порты Киликии окружены темно-зеленым сводом. Этим армянские христианские порты отделялись от окружающих исламских. Надо отметить, что когда составлялась эта карта, Киликийского армянского государства уже не существовало.

Диаметр 113 см.

Библиотека Эстензе, Модена, Италия - CGA 1.

Fig. 25/25a

The circular Catalan portolan chart of Library of Estense is an anonymous chart dated c. 1450. The chart is very colourful and depicts a variety of princes, castellated towns, ships, mermaids and animals. The decorations and paintings are executed in miniature, adorned with bright hues. Although made around 1450, it has striking similarities with the more than 100-year-older Dulcert chart (see Fig. 24), as well as with the Catalan atlas of Cresques (1375). The nomenclatures and legends are in Catalan and corrupt Latin.

The Mediterranean Sea is shown with great accuracy. However, the shape of Africa is distorted, particularly in what seems to be the Gulf of Guinea, which is shown connected by a river or strait to the Indian Ocean. The large uninhabited area shown in the south may conceivably be the Antarctic continent, situated at the south of the Cape of Good Hope. The map includes the details as supplied by the observations of Marco Polo and Dias, and for some unknown reason the vignette of Paradise is moved from Mesopotamia to East Africa.

There are many colourfully painted islands in the area that can be called South-east Asia and the Pacific, which indicates that there was already some knowledge about the abundant number of islands in this region. The whole of the world is then surrounded by waters.

Between the Black and the Caspian Seas one can see *Ermenia maior* under the twin red mountains. These mountains represent the Armenian Plateau, from where the Rivers Tigris and Euphrates originate. To the right of these stands Mount Ararat coloured dark green, with *arca noe* (Noah’s Ark) perched on its top. The towns of *Arzenga* (Erzinjan) and *Malatia* are on the route of the Euphrates. As mentioned previously, this is the common way of depicting Armenia in many portolans. (See detail 24a.)

The ports of the Cilician kingdom of Armenia, located in the north-eastern corner of the Mediterranean, are framed with dark green. The distinction was thereby made between the Christian Armenian harbours and the neighbouring Islamic ones. It should be noted that at the time of the making of this chart this kingdom had already ceased to exist as an independent state, having been overrun in 1375.

Size 113cm dia. Biblioteca Estense – Modena, CGA 1



Պար. 26/26a

Այս քարտէզը, որը կոչւում է «Ջենովայի ձւածիր պորտոլան», պորտոլանների մէջ ունի իր իւրայատուկ տեղը: Քարտէզը գծւած է հիմնւելով միաժամանակ պտղոմէոսեան, պորտոլանների և նոյնպէս կրօնական քարտէզների հիմունքների վրայ: Սա գծւած է ամբողջական մէկ մագաղաթի վրայ, բայց ունի հետաքրքիր ձև, այսինքն սուր ծայրերով ձւածիր է, կամ աւելի շուտ ունի ոսպի տեսք: Քարտէզը պատրաստելու վայրն անյայտ է, սակայն քանի որ սրա վրայ կայ Ջենովայի խաչը, ապա կոչւում է «Ջենովայի ձւածիր պորտոլան աշխարհացոյց»: Քարտէզը թւագրւած է 1457 թւականով:

Քարտէզի ընդհանուր դրւածքը հիմնւած է պտղոմէոսեան քարտէզներին, իսկ մանրամասնութիւնները վերցւած են պորտոլաններից, ինչպիսին են համեմատաբար ճշգրիտ Միջերկրական և Սև ծովի ափերը: Պատկերները, քաղաքներն ու այլ նիւթերը նման են տարբեր կրօնական աշխարհացոյցներին, որոնց բովանդակութիւնը կրօնականից դուրս է բերւել և դարձել աշխարհիկ: Կասպից ծովի մէջ պատկերւած են բազմաթիւ երևակայական կղզիներ: Պատկերւած կղզիներից ու տեղեկութիւններից կարելի է եզրակացնել, որ հեղինակն օգտւել է նաև Մարկո Պոլոյի և դէ Կոնտիի ճամփորդական յուշերից ու նշումներից: Քարտէզն ունի իրար խաչաձևող գծերի ցանց: Իրականութեան մէջ այս պորտոլանն աւելի նման է հանրագիտական քարտէզի, քան միւս պորտոլաններին:

Քարտէզի ամենահետաքրքրականն այն է, որ Աֆրիկան պատկերւած է շրջապատւած ծովով, այսինքն հաստատում է, որ Եւրոպայից դէպի հարաւ նաւարկելով կարելի է շրջանցել Աֆրիկան ու դառնալով արևելք՝ հասնել Հնդկական ովկիանոս: Պատկերացնելով էլ աւելի հեռուն, այստեղ Հնդկական ովկիանոսի մէջ նոյնիսկ ցուցադրւած է եւրոպական մի նաւ: Քարտէզի վրայ կան բազմաթիւ բացատրական մակագրումներ, որոնցից մեծ մասը պարզ չեն: Սրանցից մէկն ասում է, որ ցամաքամասերին շրջապատող ջուրը մէկ ովկիանոս է, որը տարածւում է առանց սահմանի և ամէն ուղղութեամբ, շրջափակելով երկրագնդի այն մէկ քառորդը, որը ցուցադրւած է քարտէզի մէջ: Այդպիսով քարտէզագէտն ակնարկում է, որ Եւրոպայից արևմուտք նաւարկելով կարելի է հասնել Հնդկաստան:

Քարտէզում Հայաստանը նշւած է Սև և Կասպից ծովերի միջև, Կովկասեան լեռների հարաւում, գլխիվայր պատկերւած ամրոցի ներքևում: Հայաստանի հարաւ-արևելքում կանաչագոյն ներկւած Արարատի վրայ նստած է Նոյեան տապանը, պատկերւած տան նման՝ նոյնպէս գլխիվայր: Պատ 26a դետալի մէջ կարելի է տեսնել, որ այստեղ պատկերւած Հայաստանը շատ նման է ուրիշ պորտոլանների Հայաստաններին և հետևում է պորտոլանների իւրայատուկ ոճին:

Շուրջ 1 մետր լայնք

Ազգային կենտրոնական Գրադարան, Ֆլորենցիա - Port. 1

Рис. 26/26a

Эта карта, которая называется “Генуэзский овальный портолан”, занимает свое особое место среди портоланов. Она начерчена на основе принципов составления птолемеевских карт, портоланов и религиозных карт. Она полностью начерчена на одном целом пергаменте, но имеет интересную форму, напоминающую чечевицу. Место, где была сделана карта, неизвестно, но, поскольку на ней есть крест Генуи, она называется “Генуэзский овальный портолан мира”. Карта датирована 1457 г.

Общее расположение карты основано на птолемеевских картах, а детали, такие как относительно точные берега Средиземного и Черного морей, взяты из портоланов. Рисунки, города и другие детали похожи на разные религиозные карты мира, содержание которых выведено из религиозных рамок и стало светским. В Каспийском море изображены воображаемые острова. По изображенным островам и сведениям можно сделать вывод о том, что автор пользовался также путевыми воспоминаниями и заметками Марко Поло и де Конти. На карте имеется сетка из перекрещивающихся линий. В действительности этот портолан больше похож на энциклопедическую карту, чем на другие портоланы. Самое интересное на карте то, что Африка изображена окруженной морем, т.е. подтверждается, что плывя из Европы на юг, можно обогнуть Африку и, вернувшись на восток, достичь Индийского океана. Здесь в Индийском океане даже показан один европейский корабль. На карте есть многочисленные разъясняющие надписи, большинство из которых неразборчиво. Одна из них говорит о том, что вода, окружающая материки - один единый океан, который распространяется без границ и во всех направлениях, окружая ту четвертую часть земного шара, которая показана на карте. Таким образом, картовед намекает на то, что плывя из Европы на восток, можно достичь Индии.

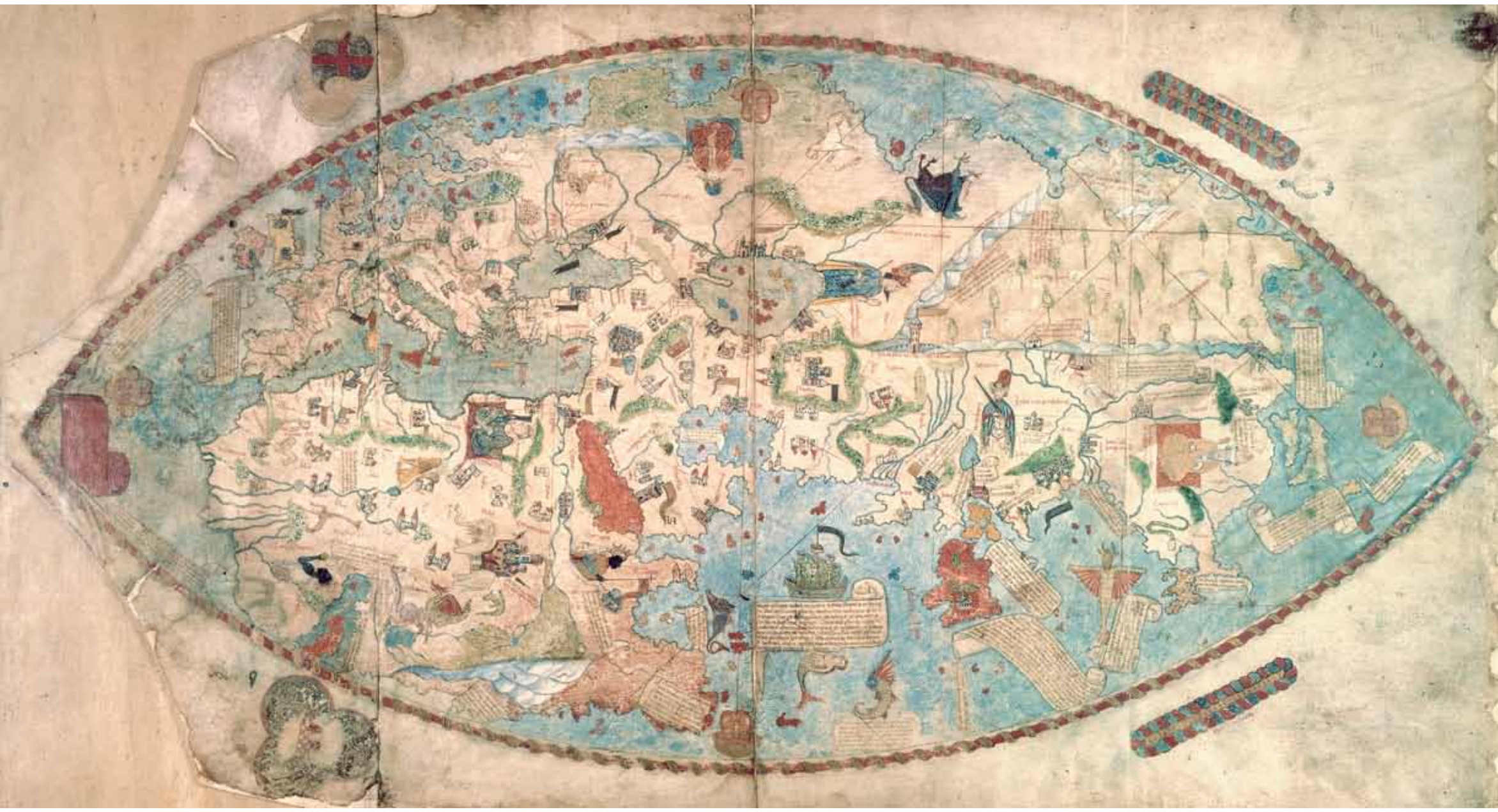
Армения на карте отмечена между Черным и Каспийским морями, на юге Кавказских гор ниже изображенной в перевернутом виде крепости. На юго-востоке Армении, на покрашенном в зеленый цвет Арарате “лежит” Ноев ковчег, изображенный в виде дома, также опрокинутый. На детали рис. 26a можно увидеть, что изображенная здесь Армения очень похожа на Армении других портоланов - начерчена в характерном для портоланов стиле.

Ширина около 1 м.

Национальная центральная библиотека, Флоренция - Port. 1



26a



26

Fig. 26/26a

This Genoese map, dated 1457, occupies an important place among portolan maps. Although it is drawn on a whole parchment, its shape is nevertheless flattened oval with pointed ends, or lenticular. The map depicts the world and draws from Ptolemaic maps as well as the portolan and religious tradition. The provenance of the map is not known, but as it bears the Genoan cross on the periphery, it is referred to as 'Mappa Mundi Ovale Genoese' (Genoan Oval Map of the World).

The layout of the map is Ptolemaic, showing the three continents, with a relatively accurate depiction of the Mediterranean and Black Seas. The legends, drawings and decorations are drawn from other world maps, such as the Hereford and Ebstorf maps, but are secular in nature. The Caspian Sea is filled with colourfully painted imaginary islands. From the islands shown and descriptions included in the map it can be concluded that the information provided by travellers such as Marco Polo and de Conti has also been utilized. In general the map is drawn in the shape of a portolan including the rhumb lines, but in fact it can be considered as a secular encyclopedia.

A striking feature of the map is that it shows Africa surrounded by seas and thus it confirms the possibility of sailing from Europe to the Indian Ocean by sailing southwards around Africa. It goes even further and shows a European ship in the Indian Ocean. There are many texts on the map, which are informative but not very clear. One of them states that the waters surrounding the landmass are one continuous ocean, stretching out infinitely in every direction, covering the rest of the world not shown on the map. This implies that by sailing westwards from Europe it is possible to reach India.

Armenia is shown between the Black and the Caspian Seas, below the inverted castle and to the south of the Caucasus range. To its south-east, on top of green-coloured Mount Ararat, Noah's Ark is shown in the shape of a house, once again almost inverted. This is consistent with the depiction of Armenia in the portolan tradition. (See detail in Fig. 26a.)

Reproduced by the kind permission of the Ministero per i Beni e le Attività Culturali, Italy. Copyright protected.

Approximately 1m wide Biblioteca Nazionale Centrale – Florence, Port. 1

Պատ. 27/27a/27b

Միջնադարեան այս քարտէզը պատրաստել է Վենետիկի Մուրանօ կղզում բնակւող վանական Ֆռա Մաուրոն, մահացած 1460-ին: Նա ճանաչւած քարտէզագէտ էր և Պորտուգալիայի Ալֆոնսո Հինգերորդ թագաւորը նրան պատւիրեց պատրաստել Աշխարհացոյց քարտէզ՝ թոյլ տալով օգտւել իր արքունիքում եղած պորտոլաններից: Քարտէզը պատրաստւեց և թագաւորին ուղարկւեց 1459 թւականին: Մաուրոյի քարտէզին ընկերակցող նամակը հասել է մեզ, բայց քարտէզն անհետ կորել է: Բարեբախտաբար Ֆռա Մաուրոյի օգնականն իր մօտ մնացած գծագրութիւններից ու տեղեկութիւններից օգտւելով, վարպետի մահւանից յետոյ 1460-ին կարողացաւ պատրաստել նոյն քարտէզի երկրորդ օրինակը, որն այժմ գտնւում է Վենետիկում:

Քարտէզը պատրաստւել է Հերեֆորդի Մապպա Մունդիից միմիայն 150 տարի յետոյ, բայց սա արդէն ուրիշ դասի է պատկանում: Սա իրական աշխարհագրական մի աշխատանք է, որը պարունակում է օգտակար տեղեկութիւններ: Մապպա Մունդիի ֆանտաստիկ կենդանիների ու մարդկանց փոխարէն այստեղ նշւած են լեռներ, գետեր, քաղաքներ և մանրակրկիտ տեղեկութիւններ երկրների մասին, վերցւած ճանապարհորդների յուշերից: Այստեղ առաջին անգամ լինելով նոյնիսկ նշւած են ճանապարհները: Միջերկրականի քարտէզը զարմանալիօրէն ճշգրիտ է և հակառակ պտղոմէոսեան քարտէզների՝ Աֆրիկան շրջապատւած է ծովերով, ուր Հնդկական ովկիանոսը ցուցադրւած է միացած Ատլանտեանին:

Քարտէզի մէջ հարաւը վերևում է, որը հակասում է միջնադարեան քարտէզների մեծամասնութեանը: Այստեղ առաջին անգամ լինելով Կասպից ծովը պատկերւած է իրականութեանը շատ նման, մի բան, որին ուրիշ քարտէզագէտներն անդրադարձան շուրջ 260 տարի յետոյ: Ֆռա Մաուրոյի քարտէզը որևէ կրօնական բնոյթ չունի:

Հայաստանն այստեղ նշւած է Պարթևաստանի և Ասորեստանի հիւսիսում, Տիգրիսի ծունկի մէջ: Պատ. 27a-ն իր ընդհանուր դրւածքով Հայաստանի շրջանի մանրամասն է: Այստեղ նշւած Հայաստան անւան ձախում աւելի մանր տառերով մակագրւած է «Մեծ Հայք»: Քարտէզի աւելի մանրամասն դետալում (պատ. 27b) կան երկու ուրիշ հայկական շրջաններ: Այս դետալի ձախի ներքևում պատկերւած քարակոյտը Արարատն է, վրան նստած Նոյեան տապանով: Աջում, Եփրատ գետի պտոյտի մէջ նշւած է Արևմտեան Հայաստանը: Միւս Հայաստանը նոյն դետալի վերի աջ կողմում է, Միջերկրականի ծայրամասի մօտ, որը Կիլիկիոյ Հայկական թագաւորութիւնն է պատկերում: Հայաստանի քաղաքների անունների մէջ կարելի է կարդալ Էրզրում և Արտամետ անունները՝ խեղաթիւրւած:

Տրամագիծը շուրջ 2 մետր

Մարչիանա Գրադարան – Վենետիկ

Рис. 27/27a/27b

Эту средневековую карту составил живший на острове Мурано в Венеции монах Фра-Мауро, умерший в 1460 г. Он был известным картоведом, и король Португалии Альфонсо V заказал ему составить карту мира, разрешив использовать портоланы, имевшиеся при его дворе. Карта была составлена и послана королю в 1459 г. Письмо Мауро, сопровождающее карту, дошло до нас, но сама карта бесследно исчезла. К счастью, помощник Фра-Мауро, после смерти мастера, пользуясь имевшимися у него чертежами и сведениями, в 1460 г. смог составить второй вариант той же карты, который сейчас находится в Венеции.

Карта сделана всего лишь 150 лет спустя после “Маппы Мунди” из Герефорда, но она уже относится к другому классу. Это истинно географическая работа, содержащая полезные сведения. Вместо фантастических животных и людей “Маппы Мунди” здесь отмечены горы, реки, города и подробные сведения о странах, взятые из воспоминаний путешественников. Здесь впервые отмечены даже дороги. Карта Средиземноморья удивительно точна и, в отличие от птолемеевских карт, Африка здесь окружена морями, где Индийский океан показан соединенным с Атлантическим.

На карте юг расположен наверху, что противоречит большинству средневековых карт. Здесь впервые Каспийское море изображено очень близко к действительности - то, к чему другие картоведы пришли более чем 260 лет спустя. Карта Фра-Мауро не носит какого-либо религиозного характера.

Армения здесь отмечена на севере Парфии и Ассирии в изгибе Тигра. Рис. 27a - подробное изображение области Армении в ее общем виде. Слева от отмеченного здесь названия “Армения” более мелкими буквами надписано “Великая Армения”. На более подробной детали карты (рис. 27b) есть две другие армянские области. Изображенная слева в нижней части этой детали груда камней - это Арарат с Ноевым ковчегом. Справа в изгибе реки Евфрат отмечена Западная Армения. Другая Армения - в правой верхней стороне той же детали у края Средиземноморья, и представляет Киликийское армянское государство. Среди названий городов Армении можно прочитать искаженные названия Эрзерум и Артамет.

Диаметр около 2 м.

Библиотека Марчиана, Венеция.

Fig. 27/27a/27b

This late medieval map is by the Venetian monk Fra Mauro (d. 1460) who lived on the island of Murano. He was quite well known as a cartographer and was commissioned by King Alfonso V of Portugal to prepare a world map, using the information available from the Portuguese portolan charts of the time. This map was completed in 1459 and sent to the king with a letter. Although the letter has survived, the map has not. Fortunately, after his master’s death, Fra Mauro’s assistant was able to prepare a copy in 1460, drawing on the sketches and details that existed. This is the map that is now in Venice.

Although made only one and half a century after the Hereford ‘Mappa Mundi’, Fra Mauro’s map is in a different category altogether. This map can be considered as a true geographical map, containing much real and interesting information. The human figures and fantastic creatures of the ‘Mappa Mundi’ have been replaced by rivers, towns, mountains and travellers’ tales and texts relevant to the areas. For the first time roads are shown integral to the map. The map of the Mediterranean is surprisingly accurate, and, unlike the Ptolemaic maps, the route around Africa is shown as navigable and the Indian Ocean therefore not landlocked.

The map has south at the top, which is a deviation from most other medieval maps. This is the first map to show the Caspian Sea closer to its correct shape, something that took other cartographers over 200 years to realize. Fra Mauro’s map does not have any religious base and orientation.

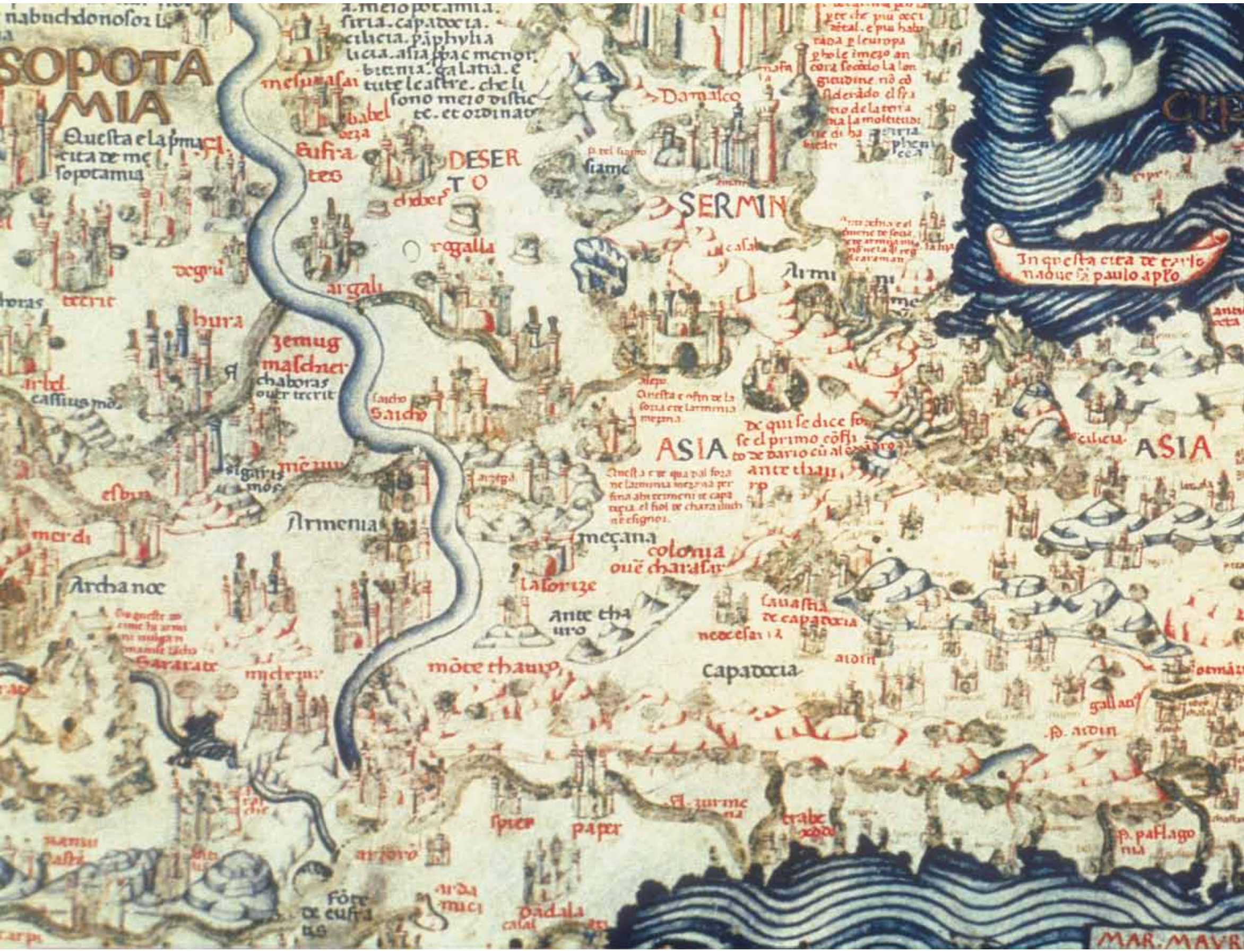
Armenia can be seen in the centre of the detail map Fig. 27a, north of (in this map – below) Parthia and Assiria and within the bend of the River Tigris. This is the general area of Armenia, which is located in the south of the area between the Black and Caspian Seas. To the left of the inscription there is another smaller one which reads *Armenia Major*. Another two areas of Armenia can be seen on the further enlargement of the area to the right of the main legend (Fig. 27b). On the lower left of this enlargement, the pile of stones with the house on top is in fact mount Ararat (*ararate*), with Noah’s Ark (*Archa noe*) perched on it. Above, to the right of it and on the bend of the River Euphrates there is another Armenia, which is West Armenia. Furthermore, in the top right-hand side of the map, next to the visible eastern end of the Mediterranean, there is another Armenia, which is the Cilician kingdom of Armenia, located at the north-east corner of the Mediterranean Sea. Some familiar names of towns such as *arzoro* (Erzerum), *Satala* and *ardamici* (possibly Artamet) are recognizable.

Size app. 2m dia. Biblioteca Marciana, Venice




ARABIA
MEDIA
EGYPTO
SIRIA
PERSIA
ASSIRIA
PARTHIA
ARMENI
SOLTANIA
ASIA
TARTARIA
TARTARIA
CAGATAY
PRAXAN

27a


SOPOTA
MIA
Questa e la pma
cita de me
sopotamia
DESER
TO
SERMIN
Damasco
In questa cita de tarso
nacque s. paulo apto
ASIA
ASIA
Armenia
meçana
colonia
Archanoe
Capadocia
MAR MAYR

27b

Պար. 28/29

Այս էջերը իտալացի Գորո կամ Գրիգորիո Դատիի (1362-1435) և նրա եղբոր՝ Լէոնարդոյի *«Երկրագունդը»* պօէմի ձեռագրի էջերից են վերցւած: Գրքի նիւթը բանաստեղծութիւն է երկրագնդի և տիեզերքի մասին, որի էջերի մէջ պատկերւած են մի քանի քարտէզներ: Կից քարտէզները նոյն գրքի 1470 թւականի արտագրութիւնից են:

Առաջին քարտէզը երկրագնդի T-O պարզ տէսակի քրիստոնէական քարտէզն է, իսկ դրա ներքևինը երկրագնդի իրական քարտէզը, ինչպէս որ պատկերացնում էին ժամանակին: Այստեղ են երեք մայր ցամաքները շրջապատւած ովկիանոսով: Քարտէզի վերն արևելքն է: Կարմիր ծովը ներկւած է կարմրագոյն, իսկ կենտրոնի ծովը Միջերկրականն է, որի ձախում առանձնանում են Սև և Ազովի ծովերը: Կասպից ծովը պատկերւած է միացած հիւսիսային ծովերին:

Միւս քարտէզը, որը 17/18 էջերի վրայ է նկարւած, նոյնպէս գծւած և ուղղորդւած է արևելքը դեպի վեր: Քարտէզի աջ կողմի վերի մասում նշւած են Հնդկական և Արաբական ծովերը, Կարմիր ծովը՝ ըստ իր անւանմանը, ներկւած է կարմրագոյն: Վարը՝ մէջտեղում Միջերկրականն է, իր ձախին՝ Սև ծովը: Կարմիր ներկւածները լեռներն են, որոնց վերի մասում մակագրւած է Մեծ Հայք, ուր ներկայ է նաև Նոյեան տապանը: Հայկական լեռներից ակունք առնող Տիգրիս և Եփրատ գետերը, անցնելով Բաբէլոնի միջով, թափւում են Պարսից ծոցի և Հնդկական ովկիանոսի մէջ: Սրանց ներքևում (արևմուտքում) պատկերւած է Փոքր Հայքը, որը մակագրւած է որպէս «Արմենիա»:

Միջրեկրականի մէջ թափւող Նեղոսի վրա նշւած են Կարո (Կահիրե), իսկ Արաբիայում՝ Մեքքա քաղաքները: Նշւած են նաև Տաուրիսը (Թաւրիզ), Բալդաքը (Բաղդադ), Նինուէն և Դամասկոսը:

Էջի չափերը 17×27 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Additional MS 22329

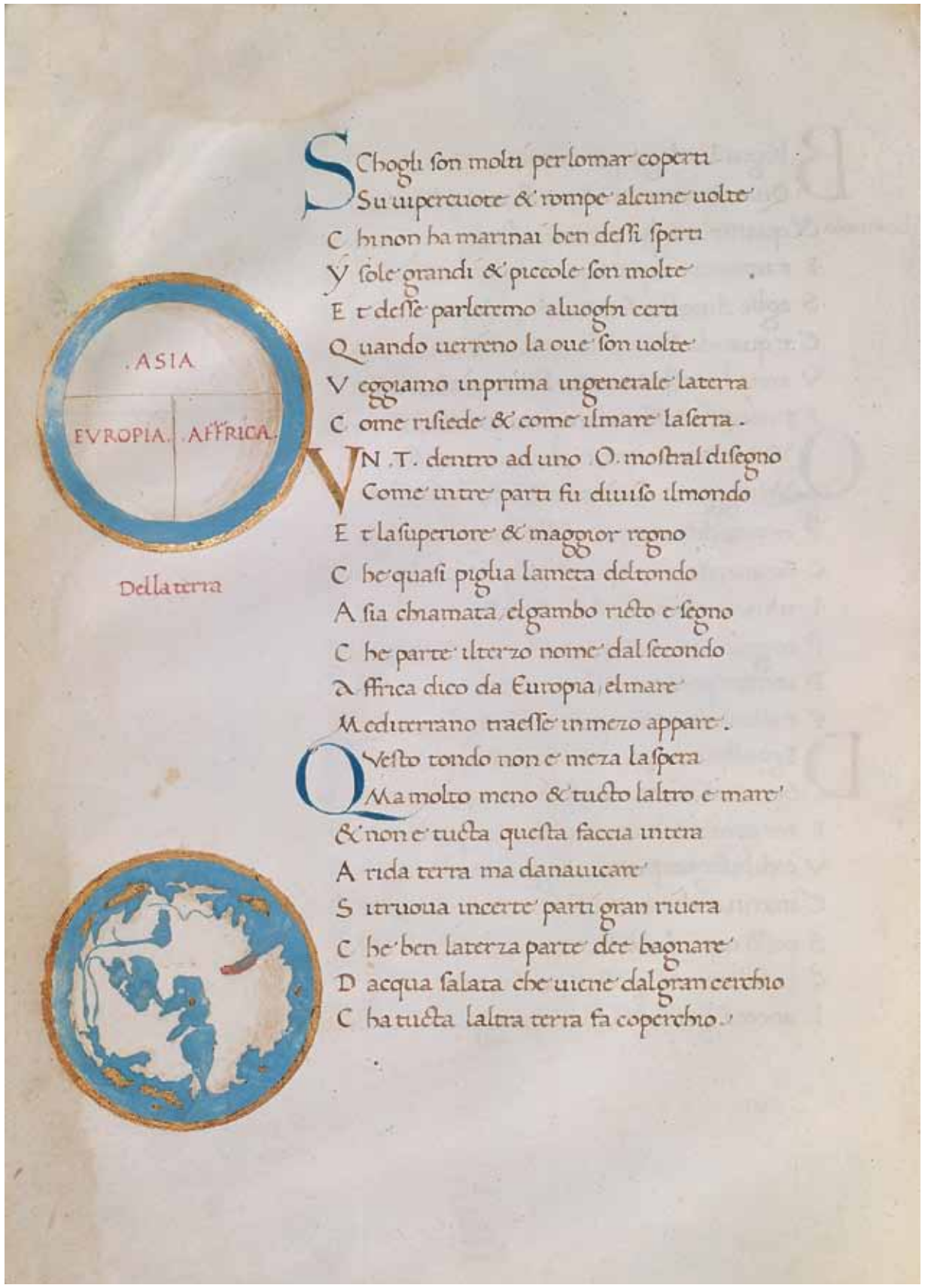


Рис. 28/29

Эти страницы взяты из рукописи поэмы “Земной шар” итальянца Горо или Григорио Дати (1362-1435) и его брата - Леонардо. Содержание книги - стихотворения о земном шаре и космосе. На ее страницах показано несколько карт. Прилагаемые карты взяты из копии книги 1470 г.

Первая карта - простая христианская карта земного шара типа T-O, а нижняя - реальная карта земного шара, как его представляли в то время. Здесь три материка, окруженные океаном. Верхняя часть карты – восток. Красное море покрашено красным цветом, в центре – Средиземное море, слева от которого выделяются Черное и Азовское моря. Каспийское море изображено соединенным с северными морями.

Другая карта нарисована на страницах 17-18. На ней также восток расположен наверху. В правой верхней части карты отмечены Индийское и Аравийское моря, Красное море, покрашенное соответственно своему названию в красный цвет. Ниже, в середине – Средиземное море, справа от него – Черное. Покрашенные в красный цвет части – это горы, в верхней части которых написано “Великая Армения”, показан и Ноев ковчег. Реки Тигр и Евфрат, берущие начало в Армянских горах, проходя по Вавилону, вливаются в Персидский залив и Индийский океан. Ниже них (на западе) изображена Малая Армения, которая надписана “Армения”.

На впадающем в Средиземное море Ниле отмечен город Каро (Каир), а в Аравии - Мекка. Отмечены также Таурис (Тавриз), Балдак (Багдад), Ниневия и Дамаск.

Размеры страницы 17×27 см.

Британская библиотека, Лондон - Additional MS 22329

Figs 28 and 29

These two maps are from the manuscript book of poems entitled *La Sphera* by the Italian brothers Ghoro or Grigorio (1362–1435) and Leonardo Dathi. The text is a poem about the earth, the sun, the moon and the stars. On some of the pages of this book there are maps drawn and coloured by hand. The maps shown here are from a 1470 copy of the manuscript.

The first map is on the back of folio 16 and shows a basic T-O or ‘Christian’ map of the earth as well as the more advanced actual map of the earth as visualized at the time. North in both maps is at the left and east at the top. The Red Sea is painted red, and the vertical sea in the middle is the Mediterranean with the Black and Azov Seas extending to the left from the top. The Caspian is shown connected to the Arctic Seas.

The other map is on the back of folio 17 and the front of folio 18. Here again east is at the top of the map. To the right we have the Indian Ocean and the Red Sea (in red), below right is the east end of the Mediterranean. At the left is the Black Sea and centre-page on the left is the Caspian. The red mass at the bottom of the left page is the mountain ranges, above which Armenia proper is shown, with Noah’s Ark. To the right of them is Armenia Minor, with the Rivers Tigris and Euphrates, which have their source in the mountains of Armenia, as similarly depicted in the Babylonian map of the sixth century BCE (see Fig. 1). The two rivers flowing through Babylon terminate in the Mare Indica (Persian Gulf and the Indian Ocean).

The city of Cairo (*Karo*) is shown on the Nile and *Mecca* in Arabia. Other cities shown are *Tauris* (Tabriz), *Baldach* (Baghdad), *Nineveh* and *Domascho* (Damascus).

Size c. 17×27cm British Library – London, Add. MS 22329

28

Frison

FRison e laltro molto ad lorientе
Che demonti dipersia alindia uersa
E nuerso loscalocco ha la corrente
Tigris T igris e lterzo che fa sua trauersa
C ontro agliassirii & ua molto repente
Eufrates E ufrates e lquarto lqual sommersa
L acque sue inchauerne & fa ritorno
& luno & laltro corre amezzo giorno.
QVesti due escono degli monti ermini
Doue poso dopo ildiluuio larca
E t tucti & tre fanno lunghi camini
F uno che nel mar dindia ciascun uarca
E lqual mar par che stenda suoi confini
V egnendo stretto da locceana marca
F ino in arabia presso asinai
G iu uer ponente abassera & chesi
QVesti uengbono delindia & dethiopia
Le molte spetierie aquella gente
C he uanno per esse quando nanno inopia
P er conducerle uerso loccidente
Q uiui ne uiene unaneredibile copia
P er carouane & successiuamente
M andano insieme di camelli gran mandria
C he portano adomascho & allexandria

Mare rosso

VIene dascaloco un braccio dalto mare
Che pel colore del fondo e decto rosso
C he cento miglia o quasi largo appare
L ungho & distexo a figura dun fossо
& torto chomunarco & uiene afare
S uo termine & confine sopral dosso
D el cayro dibabillonia tre giornate
D ouebbe faraone lesue derrate.
DA tramontana diquestasia grande
Tartari sono socto la fredda zona
G ente bestiale dulegge & diuiuande
F in doue londa dibacchu risona
P er questa terra un gran fiume sispande
C he dalti due edile & tiro sadona
E lpiu del tempo elfreddo loncristalla
& cui su la gran citta disalla.
EL decto fiume mette in un gran seno
Dacqua salata chiuso dogni banda
D itanto giro o poco piu omeno
Q uanta ilmar maggiore la sua ghirlanda
D a luno alaltro mare ha diterreno
O cto giornate & quasi aranda aranda
S ta da leuante dricto & diquaggiu
D alla citta sinoma del bacchu

Mare del Indie

Tauris

OCCEANO

INDIA

MARE DI BASILEA

MARE DI SIRIA

ARMENIA MAIORE

Arca noe

TARTARIA

MARE MAGGIORE

TANA

PONTO

ASIA MINORE

ERSIA

Nimine

Baldach

CALDEA

SABEA

MESOPOTANIA

BABILONIA

ARABIA

Mecha

ETHIOPIA

Donna sdro

SIRIA

Iordana

Ind Sea

EGIPTO

Karo

MARE DI SOMA



30a

Պատ. 30/30a

Աշխարհացոյց այս քարտէզը «*Ռուդիմենտում Նովիտորիում*», այսինքն՝ «*Նոր Սկիզբ*» կոչւած պատմութեան գրքից է: Այս քարտէզը աշխարհի առաջին տպագիր աշխահացոյցն է և հրատարակւած է Գերմանիայի Լիւբեկէ քաղաքում 1475 թւականին: Գրքի և քարտէզի հեղինակներն անյայտ են:

Ինչպէս միւս շրջանաձև T-O տեսակի քարտէզներում, այստեղ էլ երկրագունդը բաժանւած է երեք մասի, այն բացառութեամբ, որ այստեղ Միջերկրականը հստակօրէն նշւած չէ: Հաւանաբար քարտէզագէտը Միջերկրականը ի նկատի է առել որպէս քարտէզի երկու կիսակլոր կաղապարների միջև եղած հեռաւորութիւնը: Քարտէզն ուղղորդւած է արևելքը դէպի վեր: Այստեղ ներկայ են Եւրոպան, Ասիան և Աֆրիկան, որոնց արևելքումն է Դրախտը, պատկերւած Ադամի և Եւայի հետ: Սրանք հագնւած են անորոշ տեսակի հագուստներով, այնպէս որ անհնար է նրանց տարբերել իրարից (տես դետալ 30a): Քարտէզը պարունակում է նաև որոշ ֆիզիկական տւեալներ և ճանաչւած աշխարհի բոլոր երկրների անունները:

Հայաստանը քարտէզի ձախ կողմում է պատկերւած, շրջապատւած Հիրկանիայով, Խալդիայով, Ասորէստանով, Իբերիայով (Վիրք) և Ալբանիայով (Աղւանք): Այստեղ բացակայ են ուրիշ T-O քարտէզների մէջ յաճախ նշւող Արարատն ու Նոյեան տապանը:

Տրամագիծը 38 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - C.3.d.7, ff.74v/75r

Рис. 30/30a

Эта карта мира взята из книги по истории "*Рудиментум Новиториум*", т.е. "*Новое начало*". Это первая напечатанная карта мира, изданная в городе Любеке в Германии в 1475 г. Авторы книги и карты неизвестны.

Здесь, также как и в других круглых картах типа T-O, земной шар разделен на три части, за исключением того, что здесь Средиземноморье четко не отмечено. Вероятно, составитель карты имел в виду Средиземноморье как расстояние между двумя полукруглыми формами на карте. На карте восток расположен наверху. Здесь показаны Европа, Азия и Африка, на востоке от которых рай, изображенный с Адамом и Евой. Они одеты в одежду неопределенного вида, так что их невозможно отличить друг от друга (см. деталь 30a). Карта содержит также некоторые физические данные и названия всех стран известного мира.

Армения изображена в левой части карты, окруженная Гирканией, Халдией, Ассирией, Иберией (Вирк) и Албанией (Агванк). Здесь нет Арарата и Ноева ковчега, часто отмечаемых в других T-O картах.

Диаметр 38 см.

Британская библиотека, Лондон - C.3.d.7, ff. 74v/75r.

Fig. 30/30a

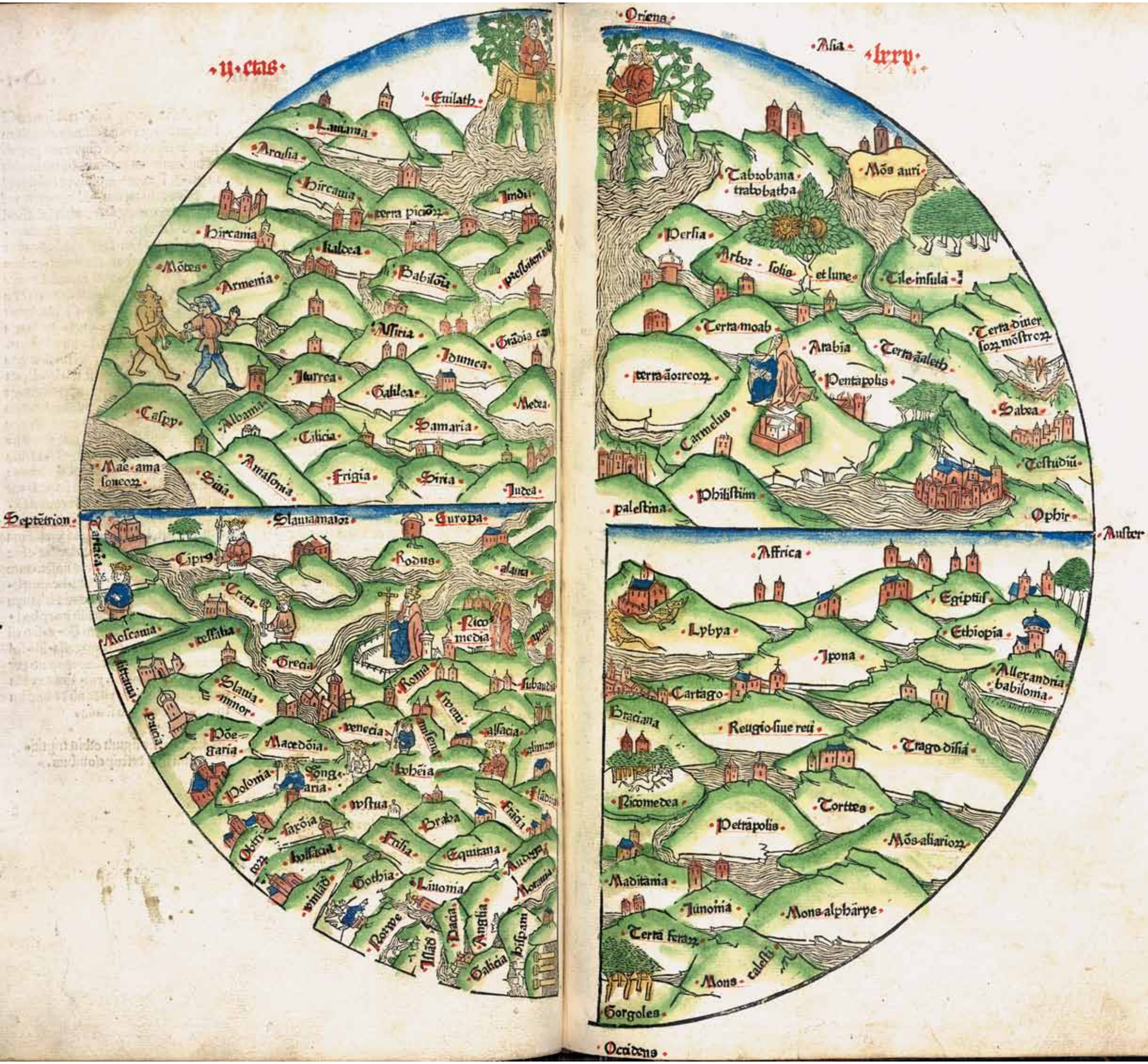
This T-O type map of the world is from the history book entitled *Rudimentum Novitorium* (The New Beginning), printed in 1475 in Lübeck, Germany. This is the first printed map of the world. Neither the author of the text nor the cartographer is known.

The map follows the general guidelines of T-O maps, but the Mediterranean is not shown. It can only be assumed that the cartographer imagined it to occupy the vertical gap between the two wood blocks from which the circular map was printed. The map shows the three known continents of Asia, Africa and Europe. As per the accepted norm, east is at the top of the map, where Adam and Eve are shown, wearing some sort of clothing. As this clothing is somewhat puritanical (see detail Fig. 30a) it is difficult to distinguish one from the other. The map includes some geophysical features and the names of all known countries.

Armenia is located at the ten o'clock position, nearer to the edge of the map, with *Hircania*, *Kaldea* (Chaldea), *Babilon*, *Assyria*, *Iberrea* (Iberia), *Caspy* and *Albania*. Unusually for a T-O map, Mount Ararat and Noah's Ark are omitted.

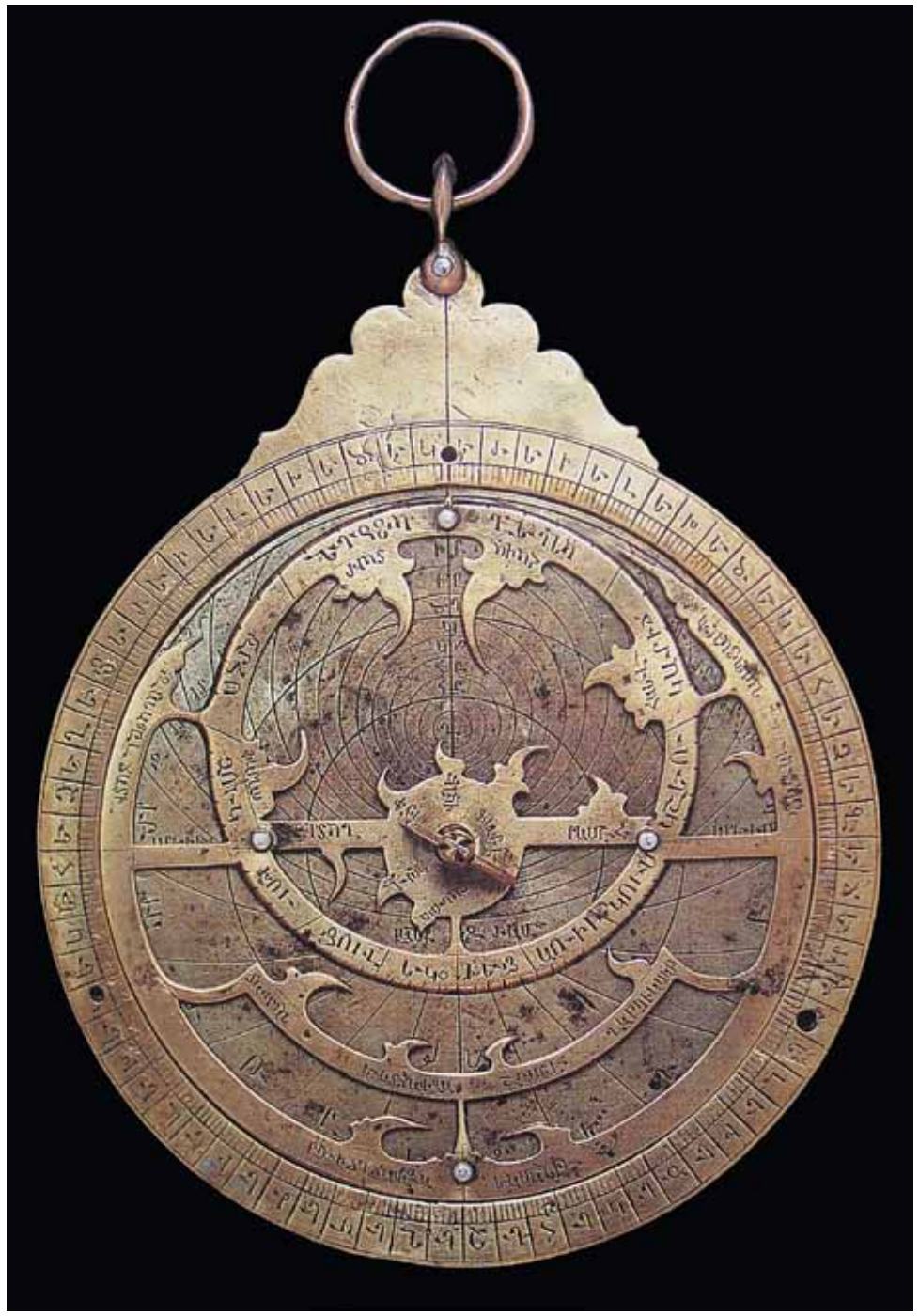
Size c. 38cm dia. British Library – London, Rare Books C.3.d.7, ff 74v/75r

30 ›


Yctus
Euilath
Lamana
Arabia
Hircania
terra pico
Indi
Hircania
Caldea
Babilon
Armenia
Assiria
Idumea
Iturrea
Galilea
Samaria
Caspy
Albania
Cilicia
Frigia
Syria
Judea
Septentrion
Slauiamaior
Europa
Cipr9
Rodus
Creta
Rico media
Roma
Grecia
Slauia minor
Venecia
Macedonia
Bohemia
Polonia
Gothia
Lituania
Dacia
Anglia
Galicia
Hispam
Oriens
Asia
Terra
Tabrobana
trabobatha
Mons auri
Persia
Arbor solis et lune
Tile insula
Terra moab
Arabia
Terra aaleth
Terra diuer sorum monstrorum
terra aoreorum
Pentapolis
Sabea
Carmelus
Testudinū
Philistiim
palestina
Ophir
Auster
Affrica
Egiptus
Lybya
Ethiopia
Ipona
Alexandria babilonia
Cartago
Braciana
Regio siue reu
Tragodisia
Nicomedea
Tortes
Petrapolis
Mons aliarum
Maditania
Junonia
Mons alphārpe
Terra ferax
Mons caleſti
Gorgoles
Occidens



31a



31

Պար. 31/31a

Այս Աստրոլաբը հայազգի բժշկապէտ Եղիայի որդի Ամիրդովլաթ Ամասիացու աշխատանքն է: Նա ծնւել է Ամասիա քաղաքում 1420 թւականի շրջանում և մահացել Պոլսում 1496 թւականին: Ամիրդովլաթը կրթութիւն է ստացել որպէս բժիշկ, դեղագործ, մատենագիր և այլն: Նա տիրապետում էր շատ լեզուների, այդ թւում արաբերէնին, պարսկերէնին, յունարէնին և լատիներէնին: Նա տարիներ եղել է Սուլթան Մոհամմեդ Երկրորդ «Հաղթող»ի պալատական բժիշկը և իր աշխատանքներից շատերը գրի է առել նրա արքունիքում՝ Պոլսում:
Աստրոլաբը պատրաստւած է 1479 թւականին և կրում է Ամիրդովլաթի անունը: Պատրաստւած է արոյրից և ունի շրջանակ, որի վրա պտտւում են հինգ անիւներ, փորագրւած սիմւոլներով, տառերով, աստղերի և համաստեղութիւնների անուններով և շրջաններով: Փորագրութիւնները հայերէն լեզւով են: Այս աստրոլաբը համարւում է հայկական կարևորագոյն աստղագիտական գործիքներից մէկը: Փորագրութիւնները պարունակում են «Ամիրդովլաթ Բժշկապետ» անունը:
Պատ. 31a-ն ցոյց է տալիս Ամիրդովլաթի անունը, փորագրւած սարքի ներսում:
Չափերը 118 մմ x 144 մմ
Վաճառւած Փարիզում, 19.12.1997-ի աճուրդում

Рис. 31/31a

Эта Астролябия – плод труда известного армянского медика Амирдовлата Амасиаци, сына Егии. Он родился около 1420 г. в городе Амасия и умер в Константинополе в 1496 г. Амирдовлат получил образование как врач, фармацевт, летописец и т.д. Он владел многими языками, в том числе арабским, персидским, греческим и латинским. Он много лет был придворным врачом султана Мухаммеда II “Победителя” и многие из своих трудов написал при его дворе в Константинополе.
Астролябия изготовлена в 1479 г. и носит имя Амирдовлата. Она сделана из олова и имеет рамку, на которой вращаются пять колес с выгравированными символами, буквами, названиями звезд и созвездий, кругов. Эти гравировки сделаны на армянском языке. Астролябия считается одним из важнейших армянских астрономических приборов. Гравировки содержат имя “Амирдовлат Бжшкапет [ученый врач]”.
На рис. 31a показано имя Амирдовлата, выгравированное внутри устройства.
Размеры 118мм x 114мм.
Продано на аукционе 19.12.1997 г. в Париже.

Fig. 31/31a

This astrolabe is the work of the Armenian physician and scientist Amirdowlat of Amasia, son of Yeghia. He was born in the city of Amasia around 1420 and died in Constantinople in 1496. Trained in medicine and alchemy and fluent in many languages, including Arabic, Persian, Greek and Latin, he was appointed court physician to Sultan Mohammed II, known as ‘the Conqueror’ (Fatih) of Constantinople, where many of Amirdowlat’s manuscripts were written.
The astrolabe dates from 1479 and was made in Constantinople. It has a main circular frame with five revolving rings, engraved with symbols, the names of the stars and constellations, eccentric and concentric circles, etc. The engravings are in Armenian and it is inscribed with Amirdowlat’s name.
Fig. 31a shows Amirdowlat’s inscription, discernible inside the instrument.
Brass, 118×144mm Sold in Paris auction on 19.12.1997

Պատ. 32/32a/33/34

Այս երեք քարտէզները Պտղոմէոսի *«Աշխարհագրութիւն»* հատորի հնագոյն տպագրութիւններից են, որոնք պատրաստել է Նիկոլաոս Գերմանիոսը և հրատարակել Գերմանիայի Ուլմ քաղաքում, 1482 թականին, Լէոնարդ Հոլմի միջոցով: Ատլասը տպագրուած է լաւագոյն որակի մագաղաթի վրայ և պահպանել է իր փայլուն գոյները: Ատլասն անսովոր է այն տեսակէտից, որ քարտէզները կազմուած են զոյգ-զոյգ, տեղադրուած դէմ դիմաց, այնպէս, որ հատորի մէջ տեղաւորելու համար դրանք պէտք է երկտապակ ծալուեն: Ատլասն ունի 32 քարտէզ, որոնց մէջ են Պտղոմէոսի քարտէզներից բացի նաև հինգ յաւելեալ քարտէզ:

Պտղոմէոսի «*Աշխարհագրութիւն*»-ի հատորներից մեզ հասել են աւելի քան 40 ձեռագիր տեքստի օրինակներ, որոնցից մէկ մասը կիսատ է, իսկ տպագրութեան գիւտից յետոյ՝ 1477-ից մինչև 1600-ականները այս գիրքը հրատարակուել է աւելի քան 50 անգամ: Գրքի հրատարակողներից են ճանաչուած քարտէզագէտներ Դոննուս Գերմանիոսը, Սեբաստիան Միւնստերը, Մարտին Վալդզեմիւլլերը, Բեռլինգերին և այլն: Ամէն հրատարակիչ իր քարտէզները գծագրելիս հիմնուել է ձեռագրի վայրերի բացատրութիւնների ու տւեալների վրայ, այնպէս որ, չնայած քարտէզներն իրարից տարբերւում են, սակայն հիմնականում շատ բաներով նման են իրար և նոյնիսկ այսօր այդ քարտէզներից որևէ մէկը դիտելիս կարելի է անմիջապէս գուշակել թէ ո՞ր աշխարհագրական մասն է ցուցադրուած այնտեղ: Ընդհանրապէս այն ամէնը, ինչ մենք այսօր գիտենք որպէս արևմտեան քարտէզագրութիւն, հիմնուած է այս յոյժ կարևոր աշխատութեան վրայ:

Պտղոմէոսեան քարտէզները պարզ են և չունեն զարդարուն գլխագրեր և վերնագրեր, որոնք ընդհանրացած էին 15-16րդ դարերի որոշ քարտէզներում: Նրա աշխատութեան հիման վրայ 15 կամ 16-րդ դարերի ընթացքում պատրաստուած և տպագրուած ատլասներից մէկ մասի քարտէզները գունաւոր են, իսկ դրանցից որոշները նոյնիսկ տպագրուած են մագաղաթի վրայ:

Рис. 32/32a/33/34

Эти три карты – из числа древнейших изданий книги Птолемея “География”. Они были составлены Николой Германием и изданы в городе Ульме в Германии в 1482 г. с помощью Леонарда Гольма. Атлас напечатан на пергаменте лучшего качества и сохранил свои блестящие краски. Атлас непривычен с той точки зрения, что карты составлены парами, расположены одна напротив другой так, что для того, чтоб поместиться в книге, они должны быть сложены вдвое. В атласе 32 карты, среди которых кроме карт Птолемея есть еще пять дополнительных карт.

До нас дошло более чем 40 рукописных текстов из томов «Географии» Птолемея, некоторые из которых неполные. После изобретения книгопечатания, с 1477 года до 1600 г. эта книга издавалась более 50-ти раз. Ее издателями были известные картоведы Донн Германий, Себастьян Мюнстер, Мартин Вальдземюллер, Берлингери и др. Каждый из них при создании своих карт основывался на разъяснениях и данных о местностях из рукописи Птолемея, так что, несмотря на то, что эти карты отличаются друг от друга, они в основном схожи и сегодня по ним можно определить, какая географическая местность на них представлена. Вообще, все, что мы сегодня считаем западной картографией, основано на этом важнейшем труде.

Карты Птолемея просты, не имеют красочных шапок и заглавий, что было общей чертой для некоторых карт XV-XVI веков. Часть атласов, напечатанных в XV или XVI веках на основе его труда, была цветной, а некоторые из них даже напечатаны на пергаменте.

Figs 32/32a/33/34

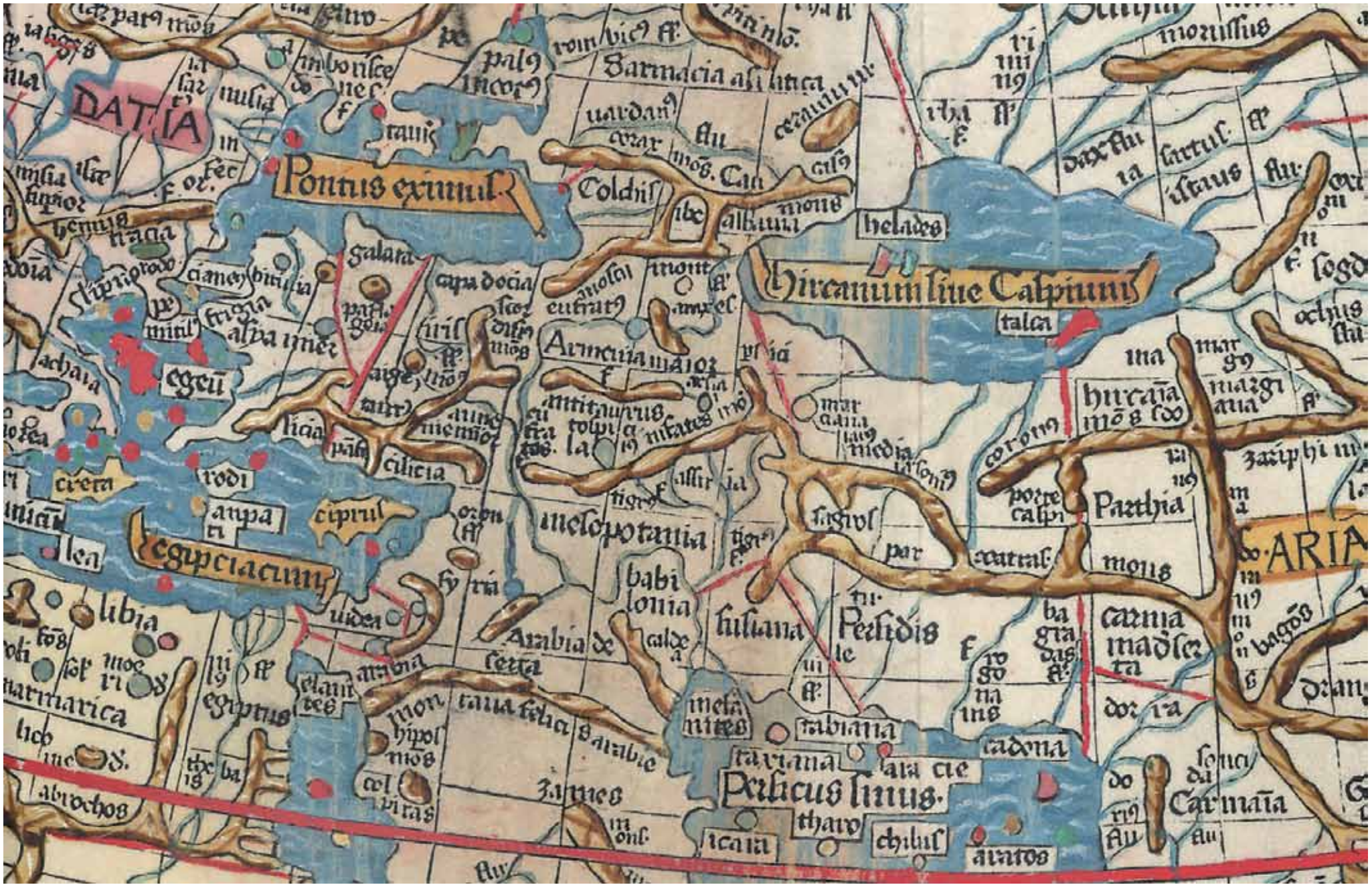
These three maps are from one of the earliest printed volumes of Ptolemy’s *Geography*, which was prepared by Nicolaus Germanus and printed in Ulm by Leonard Holm in 1482. The atlas is printed on high-quality vellum and has withstood ageing very well, displaying the original bright colours. An unusual feature of the atlas is that the maps are bound not from the middle but from one side, so that in order to be contained inside the volume the maps have to be folded twice, resulting in some discolouring in the folds. They are bound in facing pairs. The atlas has 32 maps, the traditional Ptolemaic 27 and five extra.

Of Ptolemy’s Geography there are some 40 extant manuscript copies, some of which are incomplete. The invention of the printing press led to the production of some 50 editions of the text with accompanying maps. These were printed between 1477 (in Bologna) to the early 1600s. Editions were prepared by famous cartographers such as Donnus Germanus, Sebastian Münster, Martin Waldseemüller, Berlinghieri and others. Each one based his maps on Ptolemy’s descriptions and each was slightly different from the next, but in general they looked similar and even today, looking at any of them one can easily tell which part of the world is depicted. Most of what we know as the foundations of Western cartography is based on this ground-breaking work. All these atlases include maps of Armenia.

Ptolemaic maps are simple and lack the elaborate cartouches common in those of the sixteenth to eighteenth centuries. Some fifteenth- and sixteenth-century copies of Ptolemaic maps are hand coloured and some others have reached us uncoloured. A few have been printed on vellum.


Insulæ primum est per Johannē Schnitzer de Armsheim
CAVRVS CHORVS VEL IAPIX SIVE ARGESTES
CIRCIVS VEL TRESTIAS
SEPTENTRIO VEL APARCTIAS
AQVILO VEL BOREAS
CECIAS APELIOTES
FAVONIVS ZEPHIRVS
mare glaciale
EVROPA
DATIA
ASIA
Scythia
Sarmatia
Persia
Sinus magnus
Sinus Arabicus
Sinus persicus
Sinus gangeticus
ARABIA FELIX
ARABIA
AFFRICA
LIBIA INTERIOR
ETHIOPIA INTERIOR
Terra incognita sedm ptholomeum
MARE INDICVM
MARE
PRASODVM
Tropicus Cancri
AFRICVS VEL LIBS
LIBONOTVS EVROAVSTER
AVSTER VEL NOTVS
EVRNOTVS
WLTVRNVS EVRVS

32



32a

Պատ. 32/32a

Սա Աշխարհացոյց քարտէզն է, ուր աշխարհը պատկերուած է շրջապատուած տասներկու հողմերով՝ բաժանուած կլիմայական գոտիների: Ծովերը ներկուած են կապոյտ գոյնի, բացառութեամբ Կարմիր ծովի, որը ներկուած է կարմրագոյն, իսկ լեռները՝ սրճագոյն են: Մեծ և Փոքր Հայքերը նշուած են Սև և Կասպից ծովերի միջև: Հնդկական ովկիանոսը պատկերուած է ամբողջովին շրջապատուած ցամաքներով, իսկ աշխարհի արտաքին սահմանները թողնուած են անաւարտ: Հայաստանի շրջանի համար տես պատ. 32a դետալը:

Рис. 32/32a

Эта карта мира, на которой мир изображен окруженным двенадцатью холмами, разделенными на климатические пояса. Моря покрашены в синий цвет, кроме Красного моря, которое покрашено в красный, а горы – коричневого цвета. Великая и Малая Армении отмечены между Черным и Каспийским морями. Индийский океан изображен полностью окруженным сушей, а внешние границы мира оставлены незаконченными. Область Армении см. на детали рис. 32a.

Fig. 32/32a

The world map is shown with the 12 winds blowing, typical of the Ptolemaic maps. The seas are blue except for the Red Sea, which is red. The mountains are light brown. Armenia Maior and Minor are shown between the Black (Pontus Euxinus) and the Caspian (Hyrcanean) Seas. The Indian Ocean is shown landlocked and the limits of the known world are left incomplete. See details of the region of Armenia in map 32a.



33

Պատ. 33

Սա ատլասի «Ասիայի Առաջին Քարտէզ»ն է, ուր գծագրուած են Փոքր Ասիան ու Փոքր Հայքը, որը գտնւում է Անատոլիայի արևելքում (Արմենիա Մինոռ): Փոքր Հայքին սահմանակից է Մեծ Հայքը, նրանից բաժանուած Եփրատ գետով: Փոքր Հայքում տրուած են բազմաթիւ քաղաքների անուններ, որոնցից ամենակարևորներն են Մելիտանան (Մալաթիա) և Սատալան (հայերէն՝ Սատաղ): Պէտք է յիշել, որ նշուած անունները յաճախ գրուած են դրանց յունարէն գրելաձևով. երբեմն էլ գրուած են յունարէն անուններ, որոնց հայերէն անւանումը դժւար վերականգնելի է տեղանւան աղաւաղման պատճառով (Տես պատ. 38-39):

Рис. 33

Это “Первая карта Азии” атласа, на котором начерчены Малая Азия и Малая Армения, которая находится на востоке Анатолии (Армения Минор). С Малой Арменией граничит Великая Армения, отделенная от нее рекой Евфрат. В Малой Армении отмечены многочисленные названия городов, из которых самыми важными являются Мелитана (Малатия) и Сатала (Сатах). Надо отметить, что отмеченные названия греческие; их армянские варианты иногда неопределенны (см. рис. 38-39).

Fig. 33

The map of Asia Minor is ‘Tabula I Asiae’ of Ptolemy’s *Geography*. It shows Asia Minor with Armenia Minor at its eastern end, next to Armenia Maior, and separated from it by the River Euphrates. Many towns of Armenia Minor are shown, the most important of which is *Melitena* (Malatia). To its south lies the country of Cilicia.

Պատ. 34

Այս «Ասիայի Երրորդ Քարտէզ»ն է, ուր գծագրուած են Վիրքը, Կոլխիսը, Աղւանքը և Մեծ Հայքը: Քարտէզի հիւսիսում ցուցադրուած են երեք երկրներ: Առաջինը Կոլխիսն է՝ Սև ծովի արևելեան ափին, շրջապատւած Կովկասեան լեռներով, երկրորդը Իբերիան է՝ Վիրքը, ամբողջովին շրջափակւած լեռներով: Այս երկուսը միասնաբար այժմ կազմում են Վրաստանը: Երրորդ երկիրը Ալբանիան է՝ Աղւանքը, որը գտնւում է Կասպից ծովի արևմտեան ափին, շրջապատւած Կովկասեան լեռներով, և որն այսօր կոչւում է Ադրբեջանի Հանրապետութիւն: Մեծ Հայքը՝ Արմենիա Մաիոռը, գտնւում է այս երկրների հարաւում և սահմանակից է Մարաստանին (Մեդիա), Ասորեստանին ու Փոքր Հայքին (Արմենիա Մինոռ), որը Մեծ Հայքից բաժանւած է Եփրատ գետով: Հայաստանի տարածքում ցուցադրուած են կարևոր քաղաքները, լեռները, գետերը և լճերը: Լճերի թւումն են Տոսպիտայ (Վանայ) լիճը, որի ափին է գտնւում Տոսպիայ – Տուշպա (Վան) քաղաքը և որից ակունք է առնում Տիգրիսը: Միւս լիճը կոչւում է Աստիարա, որի մօտ նշւած է Արտամէտ քաղաքը: Այս քաղաքը իրականում գտնւում է Վանայ լճի մօտ: Երրորդ լիճը կոչւում է Լիխնիտիս, որը Սևանայ կամ Գեղամայ լիճն է: Մեծ Հայքի քաղաքներից այստեղ կարելի է ճանաչել նաև Արտաշատը, Արմաւիրը, Տիգրանակերտը, Բագաւանը, Արշամաշատը, Նախուանան (Նախիջևանը), Խորսան (Կարսը) և Թերւան (Երևանը): (Տես նաև պատ. 40-42)

Չափերը 54×43 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն – Rare Books G8175



Рис. 34

Это “Третья карта Азии”, где начерчены Иберия, Колхида, Албания и Великая Армения. На севере карты показаны три страны. Первая – Колхида, на восточном берегу Черного моря, окруженная Кавказскими горами, вторая – Иберия, полностью окруженная горами. Эти две области вместе сейчас составляют Грузию. Третья страна – Албания (Агванк), которая находится на западном берегу Каспийского моря, окруженная Кавказскими горами и сегодня называется Республикой Азербайджан. Великая Армения (Армения Майор), находится на юге этих стран и граничит с Мидией, Ассирией и Малой Арменией (Армения Минор), которая отделена от Великой Армении рекой Евфрат. На территории Армении показаны важные города, горы, реки и озера. Среди озер показано озеро Тоспита (Ванское), на берегу которого находится город Тоспиа/Тушпа (Ван) и откуда берет начало Тигр. Другое озеро называется Астиара, рядом с которым отмечен город Артамет. Этот город в действительности находится рядом с озером Ван. Третье озеро называется Лихнитис, которое является озером Севан или Гегама. Из городов Великой Армении здесь можно узнать также Арташат, Армавир, Тигранакерт, Багаван, Аршамашат, Нахуана (Нахичевань), Хорса (Карс) и Терва (Ереван) (см. также рис. 40–42).

Размеры 54×43 см.

Британская библиотека, Лондон – Rare Books G8175

Fig. 34

The map depicting Iberia, Colchis, Albania and Armenia Maior is ‘Tabula III Asiae’ of Ptolemy’s *Geography*. At the north of the map three countries are shown. The first is Colchis, located on the eastern shore of the Black Sea (Pontus Euxinus) surrounded by the Caucasus mountain range. The second is Iberia, completely surrounded by the Caucasus Mountains. These two together today form the country of Georgia. The third is Albania (today’s Republic of Azerbaijan), which is on the western shore of the Caspian Sea and is also bordered by the Caucasus mountain range.

To the south of these countries lies Armenia Maior, where various important towns, rivers, lakes and mountains are also depicted. Armenia Minor lies west of Armenia Maior, separated by the River Euphrates. Other countries bordering Armenia Maior are Mede (Media) and Assyria. It must be noted that the names shown are the Greek versions, which are sometimes difficult to decipher.

It is noteworthy that the major lakes shown are named *Tospita* (Van), with the town of *Tospia* (Tushpa – Van), shown on its shores, and *Astiara*, with the town of *Artemita* (Artamet) shown nearby. This town is in fact located near Lake Van! A third lake is also shown called *Lychnitis* (which is Sevan or Geghama Lake). Cities of Armenia Maior that can easily be recognized are *Artaxata* (Artashat), *Armauira* (Armavir), *Tigranocerta*, *Baugauana* (Bagrewan), *Arsamosata* (Arshamshat), *Naxuana* (Nakhijevan), *Chorsa* (Kars), *Tospitis* (Van) and *Terva* (Yerevan), (see Figs 38–42).

Sizes 54×42cm British Library – London, Rare Books G8175

Պատ. 35

Այս քարտեզը Բոնոնիի գծած Պտղոմէոսի «*Աշխարհագրութիւն*» ատլասի մասն է կազմում, որը տպագրուել է Հռոմում 1482 թականին: Ատլասը տպագրուած է մագաղաթի վրայ և պահպանուած է շատ լաւ վիճակում:

Այս անտիտղոս քարտէզը, որը կրում է «Քարտէզ 17» պայմանական վերնագիրը, իւրայատուկ է նրանով, որ այստեղ պատկերուած են Մեծ և Փոքր Հայքերը միասնաբար՝ մէկ էջի վրայ: Ընդհանրապէս պտղոմէոսեան քարտէզներում երկու Հայքերը բաժանուած են լինում Փոքր Ասիայի (Ասիայի առաջին քարտէզ) և Կովկասի (Ասիայի երրորդ քարտէզ) քարտէզների միջև, բայց այստեղ գծուած են միասին: Քարտէզագէտը այս էջը գծագրելու համար օգտուել է Պտղոմէոսի վերոյիշեալ երկու քարտէզներից:

Քարտէզի շեշտը դրուած է Հայաստանի և Կապադովկիայի վրայ: Այստեղ ծովերը ներկուած են կանաչ, իսկ լեռները՝ կապոյտ: Հայաստանի կարևոր քաղաքների մեծամասնութիւնը նշուած է քարտէզում ըստ Պտղոմէոսի ցուցակների: Սրանց մէջ կարելի է տեսնել Մելիտենան, Սատալան (Սատաղ), Տուշպան (Վան), Արտամէտը, Արտաշատը, Արմաւիրը, Տիգրանակերտը, Բագրևանը, Արշամաշատը, Նախուանան (Նախիջևան), Խորսան (Կարս) և Թերուան (Երևան): (Տես նաև պատ. 38-42)

Չափերը 54×42 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Rare Books C.3.d.5

Рис. 35

Эта карта составляет часть начерченного Бононием атласа “Географии” Птолемея и была напечатана в Риме в 1482 г. Атлас напечатан на пергаменте и сохранился в очень хорошем состоянии.

Эта карта не имеет заглавия (условно озаглавлена “Карта 17”) и характерна тем, что здесь изображены Великая и Малая Армения вместе, на одной странице. Вообще же на картах Птолемея две Армении бывают разделены между картами Малой Азии (Первая карта Азии) и Кавказа (Третья карта Азии), но здесь они начерчены вместе. Для того, чтобы начертить эту карту, картовед пользовался двумя вышеупомянутыми картами Птолемея.

Карта в основном показывает Армению и Каппадокию. Здесь реки покрашены в зеленый цвет, а горы - в синий. Большинство важных городов Армении отмечено на карте, согласно спискам Птолемея. Среди них можно увидеть Мелитену, Саталу (Сатах), Тушпу (Ван), Артамет, Арташат, Армавир, Тигранакерт, Багреван, Аршамашат, Нахуану (Нахичевань), Хорсан (Карс) и Терва (Ереван) (см. также рис. 38-42).

Размеры 54×42 см.

Британская библиотека, Лондон - Rare Books C.3.d.5

Fig. 35

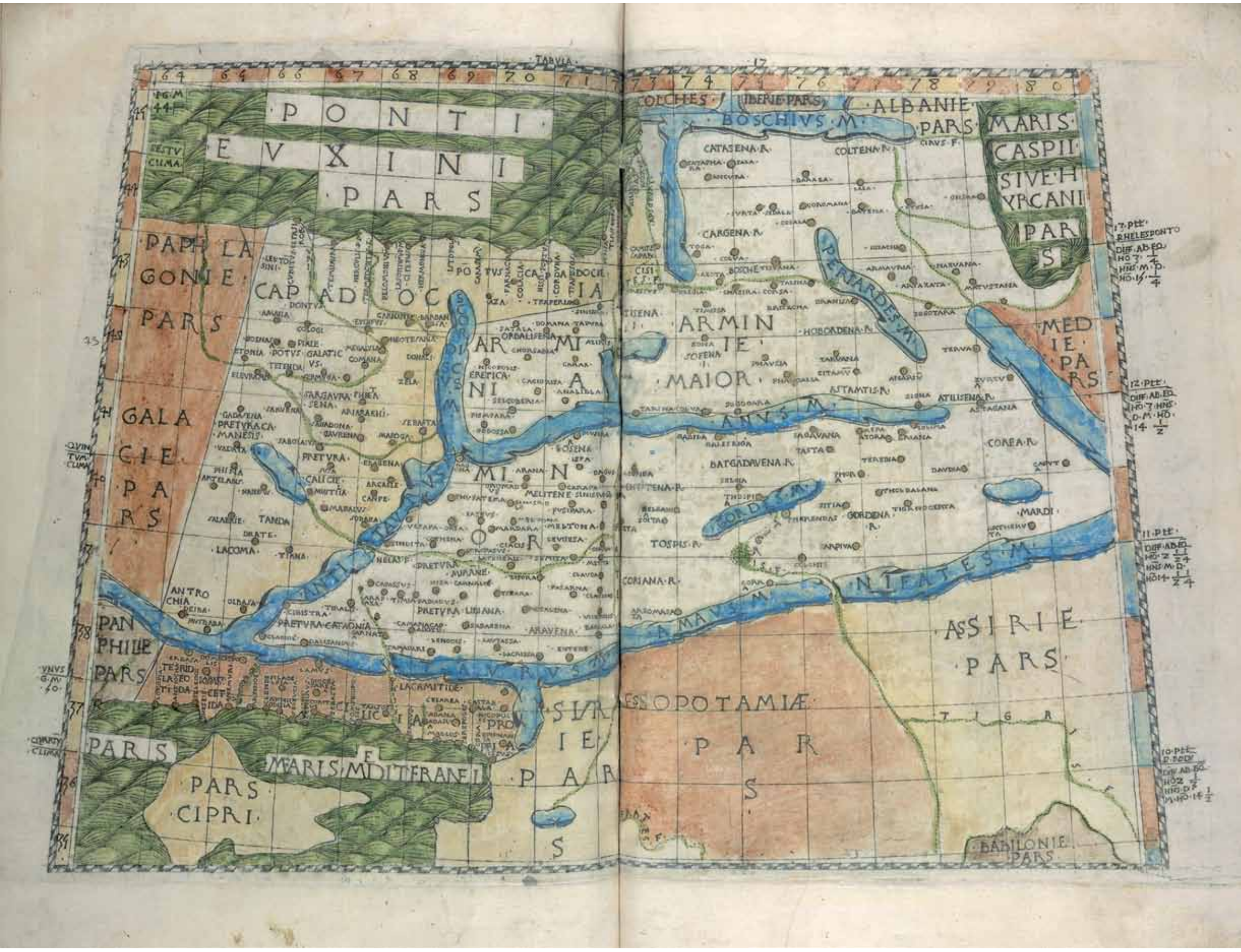
A map from the Bononie edition of Ptolemy’s *Geography*, printed in Rome in 1482. The atlas is on vellum and is beautifully preserved with original colours.

This untitled map (Tabula 17) is unusual in containing both Armenia Minor and Armenia Maior in one single map. In the other Ptolemaic maps these two parts of Armenia are usually depicted on two separate maps of Asia Minor and Armenia (Tabula I Asiae and Tabula III Asiae), but here the cartographer has decided to combine the data from the two maps and prepare one single work. Thus the emphasis of the map falls on the two Armenias and Cappadocia.

Here, oddly, the seas are coloured green and the mountain ranges are shown blue. All the major towns of the Ptolemaic text are shown.

The names of most of the Armenian cities appearing in Figs 32 and 33 are present in this map too. These include *Melitene*, *Satala*, *Artaxata* (Artashat), *Armauira* (Armavir), *Tigranocerta*, *Baugauana* (Bagrewan), *Arsamosata* (Arshamshat), *Naxuana* (Nakhijevan), *Chorsa* (Kars), *Thospitis* (Van) and *Terva* (Yerevan).

Size 54×43cm British Library – London, Rare Books C.3.d.5


PONTI
EVXINI
PARS
PAPHLA
GONIE
PARS
GALA
CIE
PARS
CAP AD OC
PONTVS
CAPPADOCIA
ARMINIE
MAIOR
MEDIE
PARS
COLCHES
IBERIE PARS
ALBANIE
PARS
MARIS
CASPII
SIVE H
YRCANI
PARS
BOSCHIVS M.
PERNARDES M.
ANNVS M.
BATGADVENA R.
COREA R.
MARDI
GORDENA R.
TOSPIS N.
CORIANA R.
NIEATES M.
ASSIRIE
PARS
MESOPOTAMIÆ
PARS
BABILONIE
PARS
MARIS MDITERANEI
PARS
CIPRI
PAN
PHILIE
PARS
ANTRO
CHIA
PRETVRA CATAONIA
PRETVRA LIBIANA
PRETVRA MVRENE
ARAVENA
MELITENE SINISMA
ARMAVNIA
ARMAVANA
ARTAXATA
ZERBATANA
TERVA
ATILISENA R.
ASTAMTIS R.
CATASENA R.
COLTENA R.
CARGENA R.
HOBOADENA R.
TARSA
TARSANA
TASTA
TERSENA
ZELIA
ATHOS BALANA
ARPIVA
ARAMOSATA
SOSENA
ARANA
MARDARA
PRETVRA
PRETVRA
CALICIE
TANDA
LACOMA
TIANA
ALARIE
DRATE
PRETVRA
PRETVRA
PRETVRA



36a

Պատ. 36

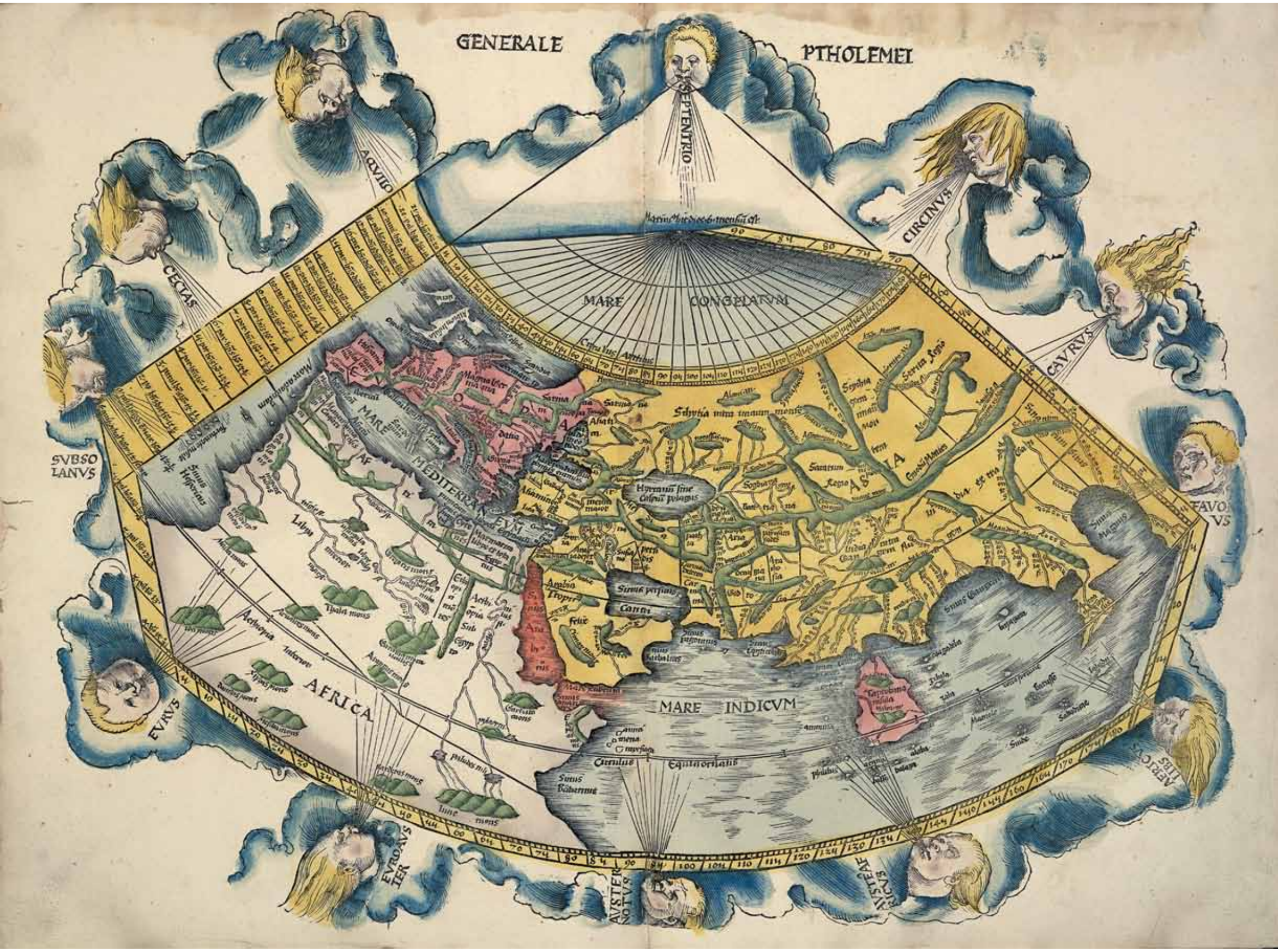
Երկրագնդի այս քարտէզը Պտղոմէոսի *«Աշխարհագրութիւն»* հատորի 1513 թականին Ստրասբուրգում հրատարակուածից է, որը պատրաստել է Վալդզէմիւլլերը և տպագրել է Շոտտը:
Սա «Աշխարհացոյց» քարտէզ է, ուր աշխարհը ցուցադրուած է շրջապատուած 12 հողմերով և բաժանուած կլիմայական գոտիների: Ծովերը ներկուած են կապոյտ գոյնի, բացառութեամբ Կարմիր ծովի, որը ներկուած է կարմրագոյն, իսկ լեռները՝ կանաչ: Մեծ և Փոքր Հայքերը նշուած են Սև և Կասպից ծովերի միջև: Հնդկական ովկիանոսը պատկերուած է ամբողջովին շրջապատուած ցամաքներով, իսկ աշխարհի արտաքին սահմանները թողնուած են անաւարտ:
Չափերը 61×45 սմ
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն – Maps C.1.d.9

Рис. 36

Эта карта мира взята из изданной в 1513 г. в Страсбурге “Географии” Птолемея. Составлена она Вальдземюллером и издана Шоттом.
На этой карте мир изображен окруженным 12-тью холмами и разделенным на климатические пояса. Моря покрашены в синий цвет, кроме Красного моря, которое покрашено в красный, а горы – в зеленый. Великая и Малая Армении отмечены между Черным и Каспийским морями. Индийский океан изображен полностью окруженный сушей, а внешняя граница мира оставлена незаконченной.
Размеры 61×45 см.
Британская библиотека, Лондон – Maps C.1.d.9

Fig. 36

This ‘Map of the World’ is from Ptolemy’s *Geography*, prepared by Martin Waldseemüller and printed in Strasbourg (Argentorati) in the year 1513. It is one of the maps forming part of the original 27 by the author.
The world is surrounded by the 12 main winds and is divided into the climatic zones. The seas are coloured blue, except the Red Sea, which is red. The mountains are green. Armenia Maior and Minor are shown between the Black (Pontus Euxinus) and the Caspian (Hyrcanean) Seas. The Indian Ocean is shown landlocked and the limits of the known world are left incomplete.
In the region south of the Caucasus we can see Armenia Maior and Armenia Minor as well as Albania and Colchis. Media, which later was renamed the Iranian province of “Azerbaijan”, is placed east of Armenia Maior, south of Araxes River. South of Armenia Maior the ancient country of Assyria and Mesopotamia are depicted. Armenia Minor is placed west of Armenia Maior with Cappadocia to its west and Cilicia to its south. Albania is shown north of Armenia Maior but the map contains no country named Azerbaijan.
Size 61×45cm British Library – London, Maps C.1.d.9


GENERALE
PTHOLEMEI
SEPTENTRIO
AQVILO
CIRCIVS
CAVRVS
CAECIAS
SVBSOLANVS
MARE CONGELATVM
MARE MEDITERRANEVM
Scythia intra montes
Scythia extra montes
Serica Regio
Hyrcanus sive Caspius palus
Arabia Felix
Arabia Deserta
Arabia Petrea
Aethiopia
Nilus mons
Nilus fl.
Lybia
AFRICA
MARE INDICVM
Sinus Barbarus
Sinus Persicus
Sinus Gangeticus
Sinus Magnus
Taprobana insula
Aequinoctialis
EVRVS
EVROAVSTER
AVSTER NOTVS
AVSTEAF
AERCIAS
FAVONIVS

Պար. 37

Փոքր Ասիայի այս քարտէզը Պտղոմէոսի «*Աշխարհագրութիւն*» ատլասի 1513 թականին Ստրասբուրգում տպագրուած հատորից է, որը պատրաստել է Վալդզէմիլլերը և տպագրել Շոտտը: Քարտէզը պատկերում է Անատոլիան և Փոքր Հայքը:

Քարտէզը կոչւում է «Ասիայի Նոր Քարտէզ», ուր ցամաքի ներսում գտնւող վայրերից նշած են միմիայն ամենակարևորները, իսկ ծովափնեայ քաղաքներն ու վայրերը տրւած են մանրամասնօրէն: Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ քարտէզը պատրաստւած է նաւարկողների գործածութեան համար, ինչպէս լինում են պորտոլան քարտէզները (տես նաև պատ. 24.,25, 26, 47 և 48): Համեմատութեան համար տես պատ. 33-ը, ուր նշած են նաև ներքին քաղաքները:

Չափերը 61×45 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.1.d.9

Рис. 37

Эта карта взята из атласа изданной в 1513 г. в Страсбурге “Географии” Птолемея. Ее составил Вальдземюллер и издал Шотт. Карта изображает Анатолию и Малую Армению.

Карта называется “Новая карта Азии”. Из местностей, находящихся в глубине суши, на ней отмечены только самые важные, а приморские города и местности даны подробней. Отсюда можно сделать вывод о том, что карта сделана для использования мореплавателями, как карты-портоланы (см. рис. 24, 25, 26, 47 и 48). Для сравнения см. рис. 33, где отмечены также города, находящиеся в глубине суши.

Размеры 61×45 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.1.d.9

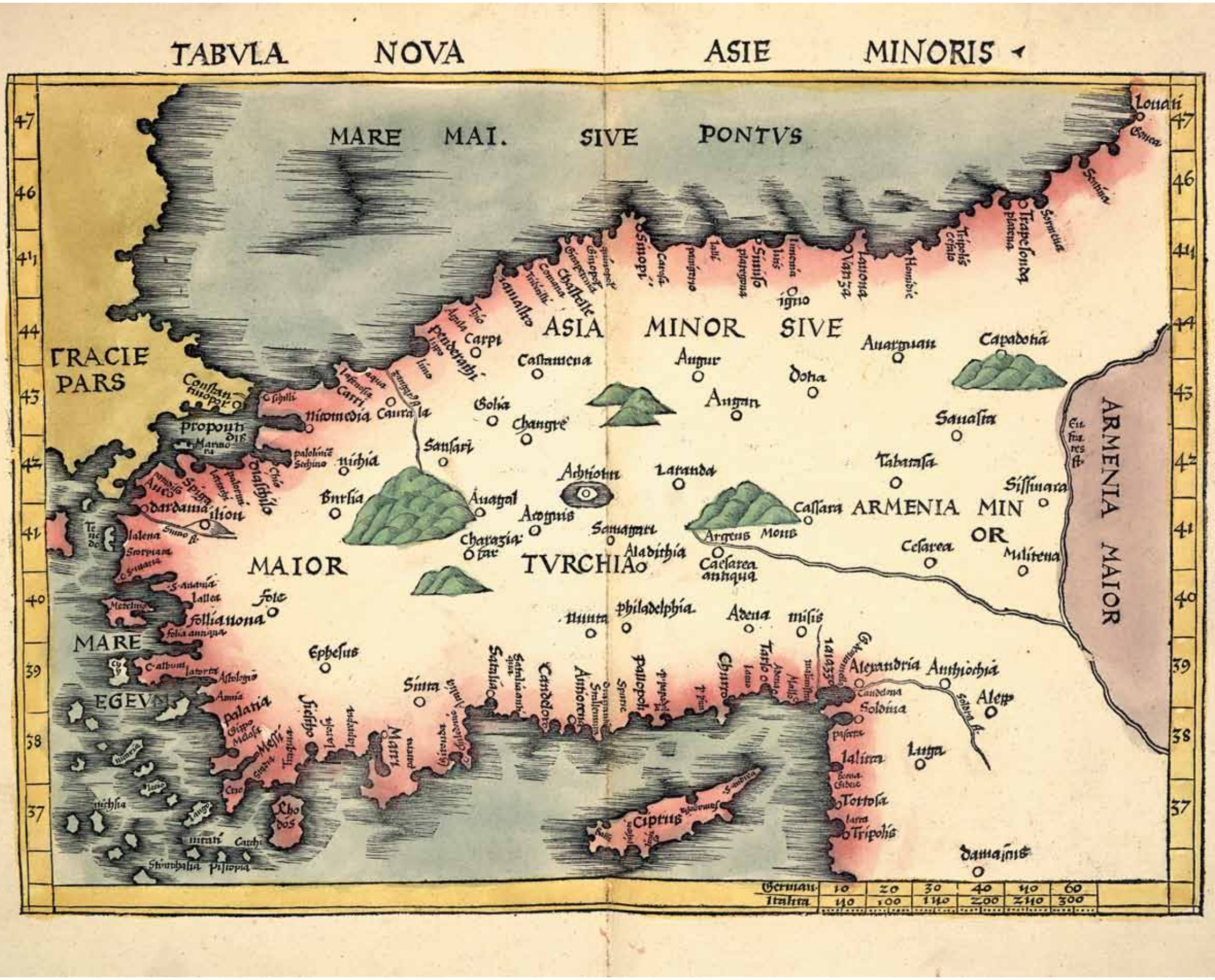
Fig. 37

This map of Asia Minor is from Ptolemy’s *Geography*, prepared by Waldseemüller, edited by Eszler and Ubelin, and printed in Strasbourg (Argentorati) by Schott in 1513. It is one of the additional maps appended to the original 27 maps by the author. The map depicts Anatolia and Armenia Minor.

This map is called ‘Tabula Nova Asie Minoris’ (New Map of Asia Minor) and shows Asia Minor with only a few towns and landmarks depicted inland, while details are given for the shorelines and coastal towns. This implies that the map was possibly made for navigational purposes. Compare it with Fig. 33, where all the inland towns are also shown.

This is one of the earliest maps where, for the first time in the territory of Asia Minor the name of “Turchia” appears, placed west of Armenia Minor.

Size 61×45cm British Library – London, Maps C.1.d.9


MARE MAI. SIVE PONTVS
ASIA MINOR SIVE
MAIOR TVRCHIA
TRACIE PARS
MARE EGEVM
ARMENIA MAIOR
ARMENIA MIN OR
Louati
Genes
Sinopi
Trapesonda
Tripolis
Hamisie
Vanza
Cerasa
Cassamena
Augur
Doha
Augan
Auargian
Capadoha
Golia
Changre
Sansari
Achiotun
Laranda
Tabarasa
Sisinara
Cassara
Argeus Mons
Caesarea antiqua
Cesarea
Militena
Philadelphia
Adena
Alexandria
Anthiochia
Aleppo
Soldina
Iherusalem
Tortosa
Tripolis
damascus
Ephesus
Sinta
Pallopoli
Candelore
Chipro
Ciprus
Rhodos
Nicomedia
Constantinopol
Propontis
Nichia
Burlia
Fole
Folianona
Scorpiana
Palatia
Amia
Mesi
Mauri
Nicosia
Famagusta
Limisso
Baffa
Paphos
Salines
Lalitra
Luiza
Germani 10 20 30 40 50 60
Italia 50 100 140 200 250 300

Պատ. 38-ից 42

Յաջորդ հինգ պատկերները վերցւած են Լոռենցո Ֆրիսի պատրաստած Պտղոմէոսի *«Աշխարհագրութիւն»* ատլասից, որը տպագրւել է 1522 թւականին, Ստրասբուրգում՝ Գրունինգերի տպագրատան մէջ:

Առաջին երկու էջերը Փոքր Հայքի քաղաքների անուններն են՝ տրւած լատիներէնով և յունարէնով, իրենց աշխարհագրական կոորդինատներով հանդերձ: Սրանք թւով 79 տեղանուններ են և վերաբերում են ատլասի «Ասիայի առաջին քարտէզ»ին:

Յաջորդ երեք էջերը Մեծ Հայքի քաղաքների անուններն են՝ նոյնպէս տրւած լատիներէնով և յունարէնով, իրենց աշխարհագրական կոորդինատներով հանդերձ: Սրանք էլ թւով 85 տեղանուններ են և վերաբերում են ատլասի «Ասիայի երրորդ քարտէզ»ին: Նախքան քաղաքների անւանացուցակը, հեղինակը տալիս է մանրամասն տեղեկութիւններ Հայաստանի տեղագրութեան և աշխարհագրութեան վերաբերեալ:

Չափերը 30×39 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.1.d.11

Рис. 38-42

Эти пять рисунков взяты из атласа “География” Птолемея, составленного Лоренцо Фрисом. Атлас был напечатан в 1522 г. в Страсбурге, в типографии Грунингера.

На первых двух страницах на латинском и греческом написаны названия городов Малой Армении, с их географическими координатами. Это 79 топонимов, относящихся к “Первой карте Азии” из птолемеевского атласа.

Следующие три страницы - это названия городов Великой Армении, также написанные на латинском и греческом, с географическими координатами. Это 85 топонимов, относящихся к “Третьей карте Азии” атласа Птолемея. До списка названий городов автор дает подробные сведения относительно топографии и географии Армении.

Размеры 30×39 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.1.d.11.

Figs 38 to 42

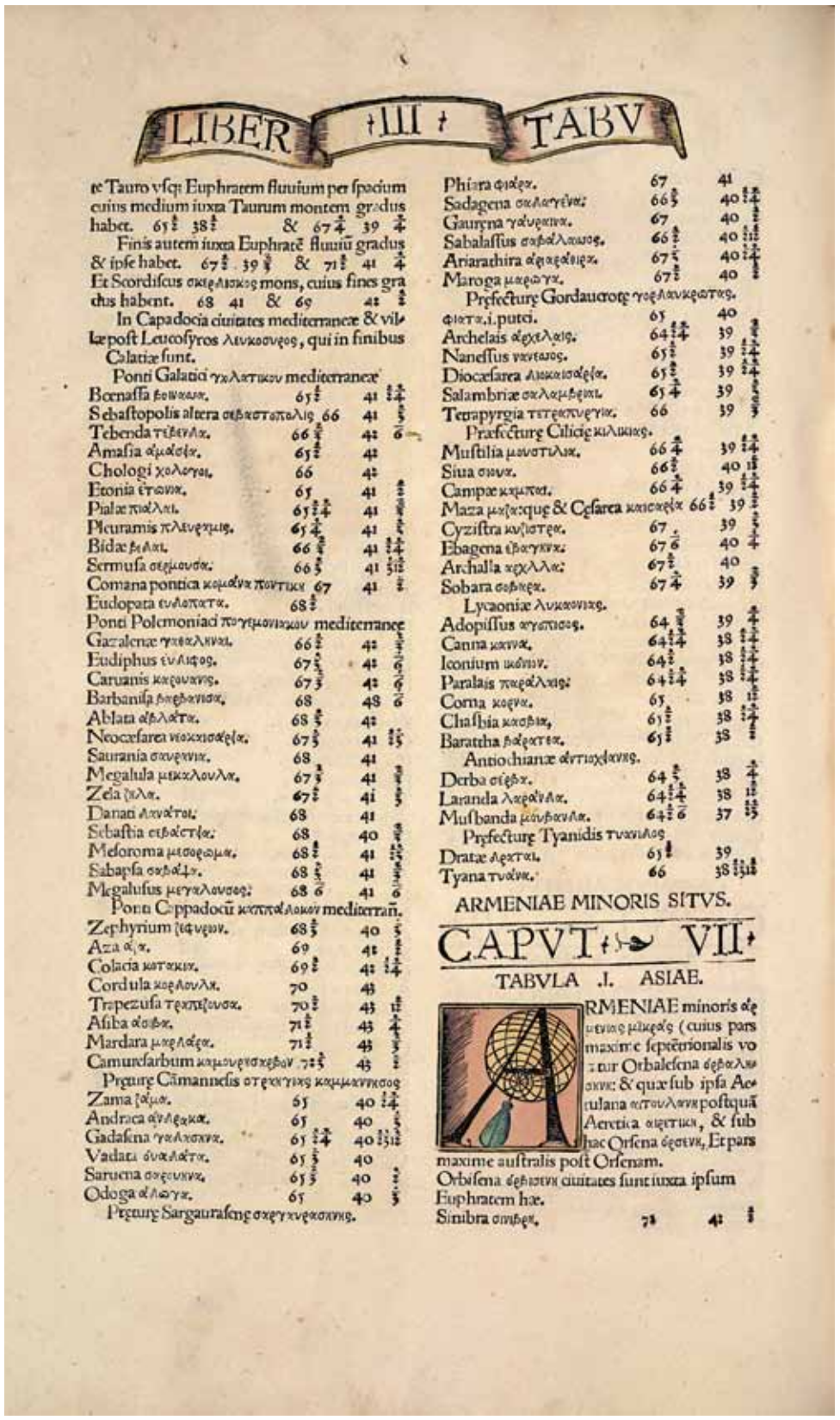
These pages show five reproductions from the text of Ptolemy’s *Geography*, prepared by Lorenzo Fries (Latin name – Laurentius Phrisias) and printed by J. Grüninger of Strasbourg (Argentorati - in Latin) in 1522. These are the first geographical gazetteers, showing lists of place-names with their geographical coordinates.

The first two pages list the names, in Latin and Greek, as well as providing the coordinates, of 79 towns in Armenia Minor, the map of which is shown in ‘Tabula I Asiae’ (First Map of Asia).

The next three pages contain a geographical description of Armenia Maior, as well as giving the names of 85 towns, again in Latin and Greek, including their coordinates. In the Ptolemaic atlases Armenia Maior is usually shown on ‘Tabula III Asiae’ (Third Map of Asia). Before starting on the gazetteer, the author provides detailed descriptions of the geography and topography of Armenia.

Thus the two parts of Armenia, Armenia Maior and Armenia Minor, put together are represented by 164 geographical toponyms.

Sheet size 30×39cm British Library – London, Maps C.1.d.11



LIBER †III† TABV

e Tauro vſq; Euphratem fluuium per ſpacium
cuius medium iuxta Taurum montem gradus
habet. 65 38 & 67 39
Finis autem iuxta Euphratē fluuiū gradus
& ipſe habet. 67 39 & 71 41
Et Scordiſcus σκερδισκος mons, cuius fines gra
dus habent. 68 41 & 69 42
In Capadocia ciuitates mediterraneæ & vil
læ poſt Leucoſyros λευκοσυρος, qui in finibus
Galatiæ ſunt.
Ponti Galatici γαλατικου mediterraneæ
Bœnaſſa βοωνασσα. 65 41
Sebaſtopolis altera σεβαστοπολις 66 41
Tebenda τεβενδα. 66 42
Amaſia αμασεια. 65 42
Chologi χολογοι. 66 42
Etonia ετωνια. 65 41
Pialæ πιαλαι. 65 41
Pleuramis πλευραμις. 65 41
Bidæ βιδαι. 66 41
Sermuſa σερμουσα. 66 41
Comana pontica κωμαναι ποντικαι 67 41
Eudopata ευδοπατα. 68
Ponti Polemoniaci πολεμωνιακων mediterranee
Gazalenæ γαζαληναι. 66 41
Eudiphus ευδιφος. 67 41
Caruanis καρουανις. 67 41
Barbaniſa βαρβανισα. 68 48
Ablata αβλατα. 68 41
Neocæſarea νεοκαισαρεια. 67 41
Saurania σαυρηνια. 68 41
Megalula μεγαλουλα. 67 41
Zela ζηλα. 67 41
Daniati δανιατοι. 68 41
Sebaſtia σεβαστεια. 68 40
Meſoroma μεσορωμα. 68 41
Sabaſſa σαβαλα. 68 41
Megaluſus μεγαλουσος. 68 41
Ponti Cappadocū καππαδοκων mediterrañ.
Zephyrium ζεφυριον. 68 40
Aza αζα. 69 41
Colacia κολακια. 69 41
Cordula κορδουλα. 70 43
Trapezuſa τραπεζουσα. 70 43
Afiba αφιβα. 71 43
Mardara μαρδαρα. 71 43
Camurſarbum καμουρσαρβων 72 43
Prefecturę Cămanneſis στρατηγικης καμμανησος
Zama ζαμα. 65 40
Andraca ανδρακα. 65 40
Gadaſena γαδασηνα. 65 40
Vadata ουαδατα. 65 40
Saruena σαρουηνα. 65 40
Odoga οδωγα. 65 40
Prefecturę Sargaurafenę σαργαυρασηνης.
Phiara φιαρα. 67 41
Sadagena σαδαγηνα. 66 40
Gauręna γαυρηνα. 67 40
Sabalaſſus σαβαλασσος. 66 40
Ariarathira αριαραθειρα. 67 40
Maroga μαρωγα. 67 40
Prefecturę Gordaucrotę γορδαυκρωτης.
φιστα.i.puteꝰ 65 40
Archelais αρχελαις. 64 39
Naneſſus ναναασος. 65 39
Diocæſarea διοκαισαρεια. 65 39
Salambriæ σαλαμβριαι. 65 39
Tetrapyrgia τετραπυργια. 66 39
Prefecturę Cilicię κιλικιας.
Muſtilia μουστιλια. 66 39
Siua σιουα. 66 40
Campæ καμπαι. 66 39
Maza μαζα quę & Cęſarea καισαρεια 66 39
Cyziſtra κυζιστρα. 67 39
Ebagena εβαγηνα. 67 40
Archalla αρχαλλα. 67 40
Sobara σοβηρα. 67 39
Lycaoniæ λυκαονιας.
Adopiſſus αγαπισσος. 64 39
Canna κανναι. 64 38
Iconium ικονιον. 64 38
Paralais παραλλαις. 64 38
Corna κορνα. 65 38
Chaſbia καισβια. 65 38
Barattha βαραθθα. 65 38
Antiochianæ αντιοχιανης.
Derba σερβα. 64 38
Laranda λαραϋνδα. 64 38
Muſbanda μουβανδα. 64 37
Prefecturę Tyanidis τυανιδος
Dratæ δραται. 65 39
Tyana τυανα. 66 38

ARMENIAE MINORIS SITVS.

CAPVT VII

TABVLA I. ASIAE.

RMENIAE minoris ad
ueterę mittędę (cuius pars
maxime ſeptentrionalis vo
catur Orbaleſena ορβαλη
σηνη: & quæ ſub ipſa Ac
tulana αστουλανη poſtquā
Aeretica αιρετικη, & ſub
hac Orſena ορσηνη, Et pars
maxime auſtralis poſt Orſenam.
Orbiſena ορβιστηνη ciuitates ſunt iuxta ipſum
Euphratem hæ.
Sinibra σινιβρα. 71 41

Aziris ἄζιρις.	71	41
Chadana χαλαδνα.	71	41
Sismara σισμαρα.	71	41
Zymara ζυμαρα.	71	40
Dascuta λαρσκούλα:	71	40
Interius autem & iuxta montana:		
Satala σατταλα.	69	42
Domana λόμανα:	70	42
Tapura τάπουρα.	70	42
Nicopolis νικοπολις.	69	41
Chorsabia χορσαβια.	69	41
Charax χαραξ.	70	41
Dagona λαγωνα.	68	41
Seleoberia σελεαβερία:	69	41
Calpioriſſa καλπιοριωσα.	69	41
Analibla ἀναλιβλα:	70	41
Pisingara πισινγαρα.	68	40
Godasa γοδασα.	69	40
Eudixata ευλιξατα.	68	40
Carapa καράπτα.	70	40
Masora μασορα.	70	40
Horomandus ὁρόμανδος.	69	40
Ispa ισπα.	70	40
Phuphena φουφηνα.	69	40
Arana ἀραννα.	69	40
Phuphatena φουφατηνα.	68	39
Mardara μάρδαρα.	69	39
Varsapa ουαρσαπτα.	67	39
Orsa ὅρσα.	68	39
Melitenæ μελιτηνησ iuxta Euphratē fluuiū		
Daguſa λαγουσα.	71	40
Siniſcolon σινισκολον.	71	39
Meditena μελιτενη.	71	39
Intra autem hos:		
Zapariſtos ζαπαρίστος.	70	40
Tiriſſus τιτάρισσος.	69	39
Cianica κιάνικα.	69	39
Phuſipara φουσίπαρα.	70	39
Euſimara ἑυσιμαρα.	70	39
Iaſſus ιασσος.	69	39
Ciacis κιακις.	69	39
Leugæſa λευγαισα.	70	39
Carmala καρμαλα.	70	39
Semiſus σκμισος.	70	39
Lalenefus λαλενησις.	69	38
Præfecturæ Cataoniæ κατααονιάς.		
Cabaſſus καβασσος.	67	38
Tynna τυννα.	66	38
Tiralis τίραλλις.	67	38
Cybiſtra κυβιστρα.	66	38
Claudiopolis κλαυδιόπολις	39	37
Daliſandus δαλισανδος.	66	37
Padiandus παδιανδος.	67	38
Comana Cappadocū κομανα καππαδοκιχ	63	38
μεμφιτου κρηνη. Mompſi fons	67	37
Tanadaris τανάδαρις.	68	37
Leandis λέανδις.	68	37
Præfecturæ Murenæ μουρανησ.		
Sindita σινδιτα.	67	39
Cochæna κοχηνα.	68	39
Zoropaſſus ζωροπασσος:	69	39
Nyſſa νυσσα.	68	38
Araſaxa ἀρασαξα:	67	38
Carnalis καρναλις.	68	38
Garnaca γαρνάκα.	68	38
Præfecturæ Labianæ λαβιανησ pręs Euphratem fluuium.		
Corna κορνα.	71	39
Metira μητιτα:	71	39
Claudia κλαυδία.	71	38
Interius vero ſunt.		
Maparcelis μαπαρκελις.	70	39
Zizoatra ζιζοατρα:	70	38
Paſarna πασαρνα:	70	38
Cizara κίζαρα.	69	38
Sabagena σαβαγηνα.	68	38
Noſalena νοσαλήνη.	69	38
Lauraſa λαυρασα.	69	37
Præfecturę Aruenæ ἀρουηνῆς iuxta Euphratem fluuium.		
Iuliopolis ιουλιόπολις.	71	38
Barzalo βαρζαλω.	71	38
Interius vero his.		
Seraſtera σεραστερα.	60	38
Lacriaſſus λακριασσος.	70	38
Ennelia ἐντελία.	70	37
Adattha ἀδαττα.	69	37

CILITIAE SITVS.

CAPVT VIII

TABVLA I. ASIAE.

ILITIA κιλιτια termi natur.
Ab occaſu parte Pamphyliæ expoſita.
Ab oriente parte Amani ἀμανου montis: quæ a fine Cappadocū vſq; terminum qui iuxta Iſſicum ισσικον eſt ſinum extenditur, & vſq; pylas Amani ἀμανικας πυλας. Huius finis gradus ſunt. 69 36
A ſeptentrione parte expoſita Cappadociæ iuxta Taurum montem.
A meridie anguſtijs Ciliciæ & Iſſio ſinu: iuxta deſcriptionem ſic ſe habentem. Poſt Synedram συνέδρου ciuitatem Pamphyliæ in littore ſequenti.

Ciuitates autem in Albania ſunt & villæ.
Quę quid m inter Iberi. m & fluuium a Caucaſo ad Cyrum ingredientem. qui per totā Iberiam & Albaniam αλβανον excurrit: dirimens ab ipſis Armeniam.

Togoda τωλοδα.	77	46
Bachia βαχια.	77	46
Samua σαμουν.	77	46
Deglana δεγλάνα.	77	45
Niga νιγα.	77	45
Inter autem prędictum fluuium & Albanū αλβανον amnem, qui & ipſe a Caucaſo fluit		
Moſiga μοσιγα.	79	47
Samunis σαμουνης.	79	46
Jobula ιωβουλα.	78	46
Iuna ιουνα.	79	46
Embolæa εμβολαια.	78	45
Adiabla ἀδιαβλα.	79	45
Abliana ἀβλιανη.	78	45
Mamechia μαμεχια.	79	45
Oſica ὅσικα.	77	44
Sioda σιοδα.	78	44
Barnca βαρνουαν.	79	44
Tenent autem Albanię portę αλβανιαὶ πυλαι, gradus vt dictum eſt	80	47
Chobora χοβωρα.	80	46
Boziatæ βοζιάται.	80	46
Miſia μισια.	81	46
Chadacha χαδάχα.	81	46
Alamus ἀλαμος.	81	46
Inter vero Caſium κασιον fluuium, & Gemū γέμον amnem.		
Thauna θαυνα.	81	46
Thabilaca θαβιλακα.	81	46
Inter Gemum & Soanam.		
Thelbis θέλβις.	81	46
Inſulę autem Albaniæ iacent duæ.		
Helades ἑλεάδες nominę: quarum medium gradus.	87	45

ARMENIAE MAIORIS SITVS.

CAPVT XIII

TABVLA III. ASIAE.



RMENIA maior λιτλ λαρμενια terminatur.
A ſeptentrione parte Colchidis & Iberia, & Albania iuxta expoſitam per Cyrum fluuium lineam.
Ab occaſu parte Cappadocia: ſecundum expoſitam Ponti Cappadocum: vſq; Colchidem per Moſchicos μοσχικους montes lineam.
Ab oriente parte Hyrcani maris, quæ extēditur ab oſtijs Cyri κυρου amnis vſq; finem: cuius gradus. 79 43
Præterea Media μεδια iuxta lineam traditam ſuper monte Caſpio καϛπιου, cuius fines gradu habent. 79 41 & 80 40
A meridie Meſopotania μεσοποταμια iuxta Tauri γαυρου mōtis lineā, quæ quidē Euphrati fluuio iungitur ad gradus 71 37
Tigridi τιγρίδι autē amni iuxta ſitum gradus habentem. 75 38
Præterea Aſyria ἀσσυρια iuxta lineam per Niphatem νιφατεν montem egredientē: vſq; rectā quę ſub eadem incidit, vſq; prędictū finē Caſpij mōtis, per quā lineā Niphates mons extenditur
Montes autem Armeniæ nominantur hi
Qui Moſcichi μοσχικοι appellantur. ſc efferentes ſupra paratam Ponti Cappadocum.
Et mons qui Pariardes παριαρδες dicitur: cuius fines gradus habent. 75 43 & 77 41
Et Vdaeſpis δυδαεσπις mons, cuius mediū gradus habet. 80 40
Et Eeritauri ἀριταυρου intra Euphratem, cuius medium. 72 41
Et mons qui Anus ἄνος dicitur, cuius medium 77 41
Et Gordyæi γορδυαῖοι montes: quorum mediū gradus habet. 75 39
Fluuij autem per regionem excurrunt.
Araxes ἀραξις fluuiꝰ q oſtia quidē habet iuxta Hyrcani maris ſitū in gradibus 79 43
Fōtes vero iuxta ſitū grad⁹ habētē 76 41
Ab his impetu ad onentē verſus vſq; montem Caſpium: & ad ſeptentrionem flexus hoc quidem amne ad Hyrcnum mare exit, illo autē admiſcetur Cyro fluuio ſecundum ſitum gradus habentem. 78 44
Et Euphratis fluuij pars a prędicto fluxu ad orientem verſa vſq; fontes, qui & ipſi gradus habent. 75 41
Sunt & alij montes nota digni a prædicta ſciſſione Euphratis fluuij.
Finis autem montis dicto Euphrati flu. conti gradus habet. 71 40
Qui vero finis iuxta ipſius eſt fontes 77 41
Et Tigridis pars in Armenia comprehenſa a ſectione facta a latere meridionali vſq; fontes ipſius Tigridis τιγρίδος, qui quoſdam gradus habent. 74 39
Facitq; apud fontes paludem.
Thoſpitam θοσπιτην appellatam.
Sunt & aliæ paludes: vt ea quæ vocatur.
Lychnitis λυχνιτις, cuius medium gradus habet. 78 43
Et Arſioſa ἀρσιωσα palus, cuius medium gra 3

dus habet. 78 40
Prouinciæ autem in Armenia sunt.
In comprehensa parte inter Euphratem & Cyrum ac Araxem amnes: penes quidem Moschicos montes Cotarzena κοταρζηνη sub his qui Bochæ βοχοι nominantur.
Penes autem Cyrum κυρον amnem.
Tosarena τοσαρηνη, &
Totena τοτηνη:
Penes vero Araxem ἀρηξ fluuium.
Colchena κολχηνη, & quæ sub ea est.
Soducena σολουκηνη.
Penes autem Paryardem παρυαρδην mõtem
Siracena σιρακηνη & ciuitas in ipsa parte.
Sala σαλα. 73 44
Ascura ἀσκουρα. 74 44
Baraza βαραζα. 75 44
Lala λαλα. 76 44
Santura σαντουρα. 73 44
Sataphara σαταφαρα. 78 44
Toga τογα. 78 43
Vuarutha ὑαρουθα. 75 43
Azota ἀζοτα. 73 43
Cholua χολουα. 74 43
Sedala σηδαλα. 74 43
Surta σουρτα. 74 43
Tastina ταστινα. 74 43
Cozala κοζαλη. 73 43
Cotomana κοτομαϊνα. 75 43
Batena βατηνη. 76 43
Dizaca Διζακα. 76 43
Prusa προυσα. 77 43
Glisma γλισμα. 78 43
Choluata χολουατα. 78 43
Sacalbina σακαλβινα. 79 43
Arsarata ἀρσαρατα. 79 43
Et penes Euphratem ευφρατην fluuium.
Bressus βρεσσος. 72 42
Clegia κλεγια. 73 42
Chasira χασιρα. 74 42
Chorsa χορσα. 74 42
Thalina θαλινα. 73 42
Armauna ἀρμαυηνη. 76 42
Artaxata ἀρταξατα. 78 42
Nazuana ναζουανα. 78 42
In parte superius cõcepta vsq; ad scissionem Euphratis sunt magis quidem septentrionales regiones incipientibus ab occasu.
Basilissena βασιλισσηνη. &
Hobordena ὑβορδηνη. &
Arsia ἀρσια. Subeq; hac
Acilisena ακιλισηνη, &
Astaunitis ἀστανιτις.
Et penes fluuij scissionem.
Sophena σοφηνη.

Ciuitates autem sunt in hac parte.
Athua ἀθουα. 71 42
Thinissa τινισσα. 73 42
Brizaca βριζακα. 74 42
Sona σοῦνα. 73 42
Zoriga ζορηγα. 71 42
Daranissa δαρανισσα. 76 42
Zogocara ζογοκαρα. 77 42
Cubina κουβινα. 78 72
Codana κοδανα. 71 41
Cachura κοχουρα. 72 41
Cholua χολουα. 73 41
Sogocara σογοκαρα. 74 41
Phausia φαυσια. 74 41
Phandalia φανδαλια. 74 41
Zaruana ζαρουανα. 73 41
Citamum κιτομον. 76 41
Anarium ἀναριον. 76 41
Sigua σιγουα. 77 41
Terua τιρουα. 78 41
Zurzua ζουρζουα. 78 41
Matustana ματουστανα. 78 41
Astacana ἀστακανα. 78 41
Tarina ταριηνα. 72 41
Balisbiga βαλισβιγα. 73 40
Babila βαβιλα. 73 40
Sagauana σαγαυανα. 73 40
Azora ἀζορα. 76 40
In reliqua & Australiori parte inter Euphratem & Tigridis fontes.
Entetena ἐντετηνη est, Sub qua.
Thospitis θωσπιτις. Postea
Corsana κορσηνη, & ciuitates similiter in hoc membro.
Legerda λεγερδα. 72 40
Mazara μαζαρα. 71 39
Anzeta ἀνζητα. 71 39
Soita σοῖτα. 71 39
Belcania βελκανια. 73 39
Belcania βελκανια. 73 39
Scltia σελτια. 74 40
Thospia θωσπια. 74 39
Cholcis χολκις. 75 39
Siauana σιαυανη. 71 38
Arsamosata ἀρσαμοσατα. 73 38
Corra κόρρα. 74 38
Ab orientali plaga fontium Tigridis τιγρι Amnis.
Bagraudauena βαγραυδαυηνη, & quæ sub ipsa Igordena ιγορδηνη. Qua magis orientales.
Corrà κόρρα regio: & qui sub ipsa sunt.
Mardi μάρδοι.
Ciuitates autem similiter in hoc sunt membro hæ.
Tasca τάσκα. 73 40

Phœra φοιρα. 76 40
Marpa μαρπα. 76 40
Buana βουανα. 76 40
Cholima χολιμα. 76 40
Terebia τερεβια. 76 40
Daudiana δαυδιανα. 77 40
Capita καπουτα. 79 40
Artemita ἀρτεμιτα. 78 40
Telbalana τελβαλανα. 76 39
Sixe σιξη. 75 39
Pherendis φερενδις. 74 39
Tigranocerta τιγρανοκερτα. 76 39
Sardiua σαρδιουα. 75 39
Colfa κολφα. 78 39

CYPRI SITVS.

CAPVT XIIII

TABVLA IIII. ASIAE.



YPRVS κυπρος qua que versus pelago termi natur.
Ab occasu Pamphylio παμφυλιον secũdum descriptionem hanc.
Acamas ἀκαμας extre ma. 64 35
Paphos noua παφος νεα. 64 35
Zephyrium ζεφυριον promõ. 64 35
Paphos antiqua παφος παλαια 64 35
Drepanum δρεπανον promonto. 64 34
A meridie mari Aegypto atq; Syriaco συρια κον iuxta descriptionem hanc.
Post Drepanum promontorium.
Phrurium φρουριον promõto. 64 34
Citrium κιτριον ciuitas. 65 35
Lyci Λυκιων fluuij ostia. 65 35
Curias κουριὰς extrema. 65 34
Amathus ἀμαθους. 65 35
Tetij τετιων fluuij ostia. 66 35
Citium κιτιον ciuitas. 66 35
Dades δαδὰς extrema. 66 35
Theoni θεονι ciuitas & extrema 66 35
Ab oriente pelago Syro secundum descriptionem hanc.
Post Theonos extrema.
Pedalium πεδαλιον promõ. 67 35
Pediæi πεδιαιων fluuij ostia 66 35
Salmis σαλμις. 66 35
Elæa ἐλαια extrema: 67 35
Clides κλειδες extrema. 67 35
A septentrione angustijs Ciliciæ, iuxta descriptionem hanc.
Carpasia καρπασία, 66 35

Achæorum litus ἀχαιων ἀκτη. 66 35
ἀφροδισιον. i. venereum. 66 35
Macaria μακαρια. 66 35
Ceraunia κεραυνια. 65 35
Lapithi Λαπιθου flu ostia, 65 35
Lapithos Λαπιθος ciuitas 65 35
Crommyorum κρομμυων extremia 65 36
Teli τελοι. 65 36
Calynisa καλυνισα extrema. 64 35
Arsinoe ἀρσινοη. 64 35
Orientalia insulæ Salaminia σαλαμινια comprehendunt.
Occidentalia Paphia παφια.
Intermedia meridionalia Amathusia ἀμαθουσια & Olympus mons.
Septentrionalia Clampedia κλαμπεδια:
Ciuitates autem mediterraneæ hæ sunt:
Chytrus χυτρου: 66 35
Tremminthis τρεμμηγοις. 66 [35]
Tamassus ταμασσος. 65 35
Insulæ penes ipsam sunt.
Quæ appellantur Clides κλειδες, quarum medium gradus habet. 64 36
Et Carpasiarum καρπασιων insularum medietas continet gradus. 67 35

SYRIAE DESCRIPTIO.

CAPVT XV

TABVLA IIII. ASIAE.



YRIA συρια terminatur A septentrione Cilicia & parte Cappadociæ iuxta expositam per Amanum ἀμανον montem lineam. Ab occasu Syro pelago secundum descriptionẽ hãc Post Issum ισσον & Ciliciæ πυλας id est portas.

Syriæ situs.
Alexandria penes Issum. 69 36
Myriandrus μυριανδρος. 69 35
Rhosus ῥωσος. 69 35
Scopulus Irosicus ιρωσικος 69 35
Seleucia pieriæ σελευκια πιερια 68 35
Orrontis ὀρροντου flu. ostia. 68 35
Fontes fluuij. 70 33
Posidium ποσειδι ν. 68 35
Heraclea ἡρακλεα. 68 35
Laodicea λαοδικεα. 68 35
Gabala γαβολα. 68 35
Platus πλατος. 68 34
Balaneæ βαλανεια. 68 34
Phœniciæ φοινικος.

Պատ. 43

Այս էջն էլ վերցւած է Լոռենցո Ֆրիսի պատրաստած Պտղոմէոսի «*Աշխարհագրութիւն*» ատլասից, որը տպագրւել է 1522 թւականին, Ստրասբուրգում՝ Գրունինգերի տպագրատան մէջ:

Ընդհանրապէս Պտղոմէոսի տեքստերի մէջ ամէն մի երկիր ներկայացւած է առանձին գլխով, որը պարունակում է տեղեկութիւններ տւեալ երկրի աշխարհագրութեան վերաբերեալ: Սրան յաջորդում է նոյն երկրի քաղաքների ցուցակը, իրենց կոորդինատներով:

Ատլասում, մեծ մասամբ ամէն քարտէզին նախորդող էջում, տրւում են համառօտ, բայց կարևոր տեղեկութիւններ քարտէզում պատկերւած երկրների մասին:

Այս էջը «Ասիայի երրորդ Քարտէզ»ի տիտղոսաթերթն է, ուր նշւած են Հայաստանի, Վիրքի, Կոլխիսի և Աղւանքի կարևոր քաղաքները և աշխարհագրական համառօտ տւեալները:

Չափերը 30×39 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն – Maps C.1.d.11

Рис. 43

Эта страница также взята из атласа “Географии” Птолемея, составленного Лоренцио Фрисом и напечатанного в 1522 г. в Страсбурге, в типографии Грунингера.

Вообще в текстах Птолемея каждая страна представлена отдельной главой, которая содержит сведения относительно географии данной страны. За этим следует список городов той же страны со своими координатами.

В атласе, большей частью на странице, предшествующей каждой карте, даются краткие, но важные сведения о странах, изображенных на карте.

Эта страница – титульный лист “Третьей карты Азии”, где отмечены важные города Армении, Иберии, Колхиды и Албании и даны о них краткие географические сведения.

Размеры 30×39 см.

Британская библиотека, Лондон – Maps C.1.d.11.

Fig. 43

This page is the description of the map of ‘Armenia, Colchis, Iberia and Albania, Tabula III Asiae’, from Ptolemy’s *Geography*, prepared by Lorenzo Fries (Latin name – Laurentius Phrisias) and printed by J. Grüninger of Strasbourg (Argentorati) in 1522.

In the Ptolemaic texts each map is discussed in a dedicated chapter. At the beginning of each chapter there is a short description of the country, its geography and topography. This is followed by the gazetteer (names and coordinates of the towns, etc).

Where maps are included, more often than not each map is preceded by a concise description of the area and countries shown on the map, providing important information for each country.

Size 30×39cm British Library – London, Maps C.1.d.11



Պատ. 44

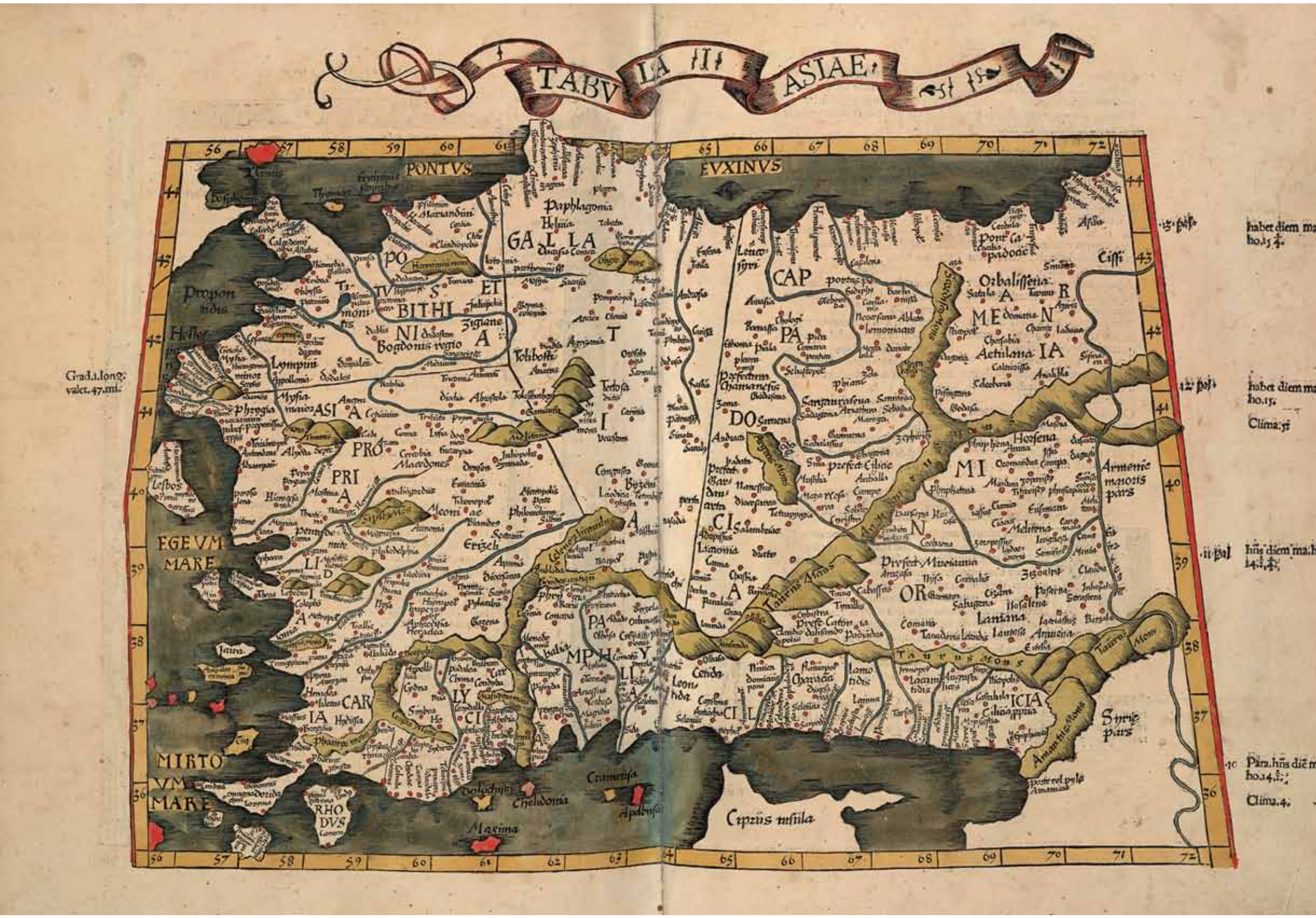
«Փոքր Ասիա» անուանուող այս քարտէզը, ուր պատկերուած է նաև Փոքր Հայքը, վերցուած է Ֆրիսի պատրաստած Պտղոմէոսի *«Աշխարհագրութիւն»* ատլասից, տպագրուած 1522 թուականին Ստրասբուրգում: Այս քարտէզում նշուած են Փոքր Հայքի համարեա բոլոր այն քաղաքները, որոնք ցուցակագրուած են ատլասի տեքստի մէջ: Քաղաքների անունների համար տես պատ. 37 և 38, իսկ համեմատութեան համար՝ պատ. 33 և 35:
Չափերը 52×39 սմ
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.1.d.11

Рис. 44

Эта карта, называемая картой “Малой Азии”, где изображена также Малая Армения, взята из сделанного Лоренцо Фрисом атласа “География” Птолемея, напечатанного в 1522 г. в Страсбурге.
На этой карте отмечены почти все те города Малой Армении, которые показаны в тексте атласа. Названия городов см. рис. 37 и 38, а для сравнения - рис. 33 и 39.
Размеры 52×39 см.
Британская библиотека, Лондон - Maps C.1.d.11.

Fig. 44

This map of ‘Asia Minor’ is from Ptolemy’s *Geography*, prepared by Laurentius Phrisias (or Lorenzo Fries), and printed by J. Grüninger of Strasbourg (Argentorati) in 1522.
In this map most of the inland towns mentioned in the text of the *Geography* are shown in detail. See Figs 38 and 39 for list of names. For a comparison of various editions of Ptolemaic atlases edited by different cartographers, see also Figs 33 and 35.
Size 52×39cm British Library – London, Maps C.1.d.11


TABVLA II ASIAE
PONTVS
EVXINVS
Paphlagonia
GALLATIA
Bithinia
Propontis
Hellespontus
Lycaonia
CAPPADOCIA
Pontus Galaticus
Cilicia
Armenie maioris pars
Syrie pars
Cyprus insula
EGEVM MARE
MIRTOVM MARE
RHODVS
Creta
Maxima
Cheladonia
Taurus Mons
Grad.1.long: valet.47.mi.
habet diem ma ho.15.
Clima.5.
Clima.4.

Պատ. 45

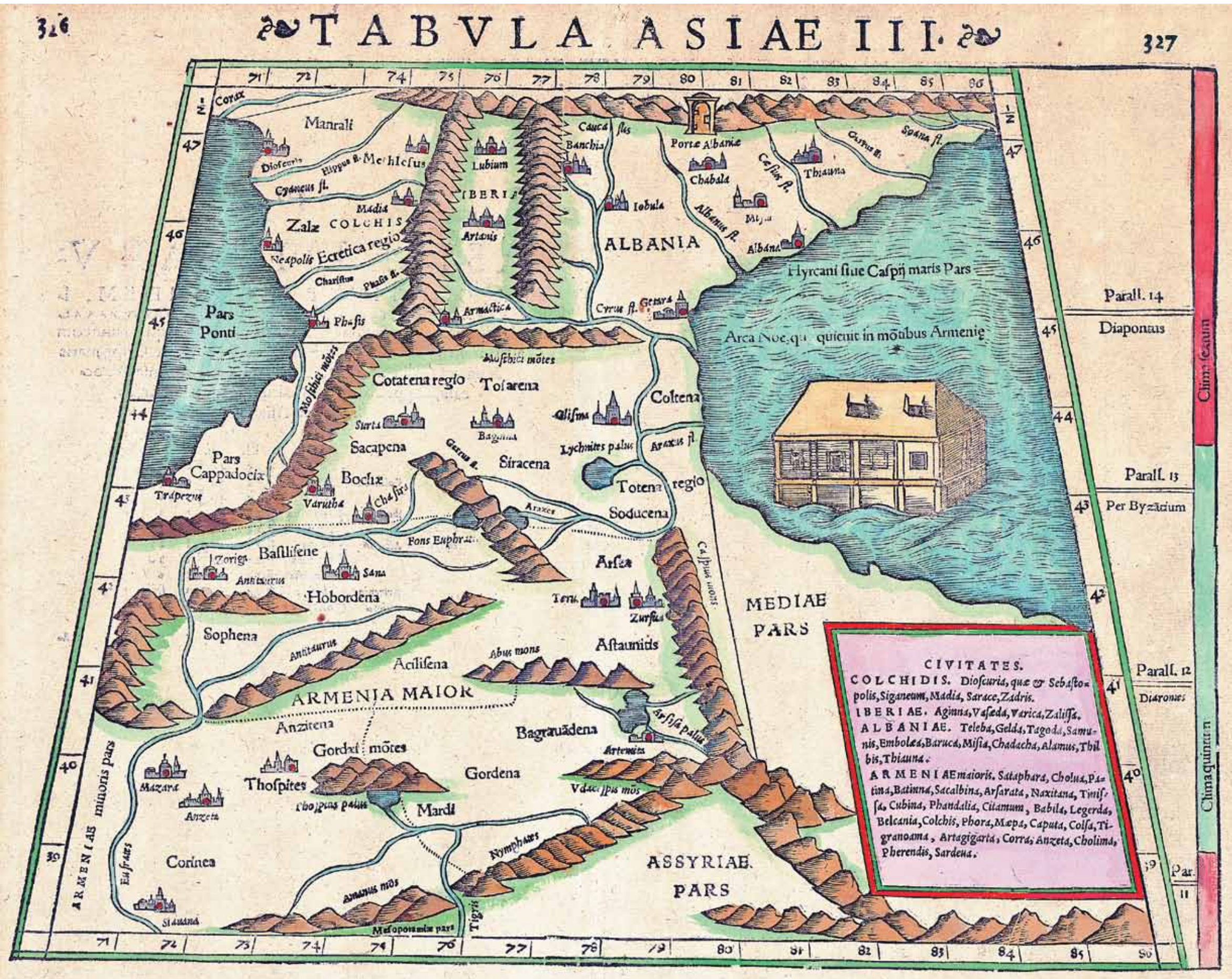
Սեբաստիան Միւնստերի (1489-1552) «*Համաշխարհային աշխարհագրութիւն*» գրքից «Մեծ Հայք, Կոլխիս, Կովկասեան Իբերիա և Ալբանիա» կոչւած այս քարտէզը՝ տպագրւած Բազել քաղաքում 1540 թականին, հիմնւած է Պտղոմէոսի «Աշխարհագրութիւն» հատորների Ասիայի երրորդ քարտէզի վրայ: Քարտէզը ցուցադրում է Կոլխիսը և Իբերիան (Վիրքը), Ալբանիան (Աղւանքը) և Մեծ Հայքը: Նոյի Տապանը պատկերւած է փայտաշէն տան նման, որը լողում է Կասպից ծովի մէջ: Փոքր Հայքը սկսւում է քարտէզի արևմտեան սահմանից: Քարտէզը պարունակում է Հայաստանի կարևորագոյն քաղաքների յունական անւանումները:
Չափերը 34×27 սմ
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.1.c.3
Նաև Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG02

Рис. 45

Эта карта, названная “Великая Армения, Колхида, Кавказская Иберия и Албания”, взятая из книги “Всемирная география” Себастьяна Мюнстера (1489-1552). Она была напечатана в 1540 г. в городе Базеле и основана на “Третьей карте Азии” “Географии” Птолемея.
Карта показывает Колхиду и Иберию, Албанию (Агванк) и Великую Армению. Ноев ковчег изображен похожим на деревянный дом, который плывет по Каспийскому морю. Малая Армения начинается с западной границы карты. Карта содержит греческие названия важнейших городов Армении.
Размеры 34×27 см.
Британская библиотека, Лондон - Maps C.1.c.3.
Также личная коллекция, Лондон - Ref. RG02.

Fig. 45

This map, entitled ‘Armenia, Iberia, Colchis et Albania’, is from *Geographia Universalis vetus et nova complectens…*, dated 1540, by Sebastian Münster (1489–1552). It is a woodcut map, printed by Henricum Petrum in Basle.
The map is based on Ptolemy’s map ‘Tabula III Asiae’. It shows Armenia Maior (Greater Armenia) together with Iberia and Colchis (Georgia) and Albania (present-day Republic of Azerbaijan). The names of various cities are shown, together with Noah’s Ark, which is depicted within the Caspian Sea in the shape of a house. To the west of the map lies Armenia Minor (Lesser Armenia).
Size app. 34×27cm Private collection – London, Ref. RG02
Also British Library – London, Maps C.1.c.3


Manrali
Dioscurias
Hippus fl.
Mesches
Cyaneus fl.
Lubium
IBERIA
Media
Zalz
COLCHIS
Neapolis
Ecretica regio
Charistus
Phasis fl.
Phasis
Armastica
Pars Ponti
Moschici mõtes
Cotatena regio
Tosarena
Coltena
Surta
Bagauda
Alisina
Sacapena
Lychnites palus
Araxis fl.
Pars Cappadociæ
Gerrus fl.
Siracena
Trapezus
Bochæ
Varutha
Chasira
Araxes
Totena regio
Soducena
Fons Euphr.
Basilisene
Zoriga
Antitaurus
Sana
Arsea
Hobordena
Tera
Zurfus
Sophena
Astaunitis
Abus mons
Acilisena
ARMENIA MAIOR
Anzitena
Bagrauadena
Gordyæi mõtes
Arsissa palus
Artemita
Thospites
Gordena
Mazara
Vdaspis mõs
Thospitis palus
Anzeta
Mardi
Nymphæus
ARMENIAE minoris pars
Euphrates
Corinea
ASSYRIAE PARS
Armenus mõs
Mesopotamiæ pars
Tigris
Caucasius
Banchia
Portæ Albaniæ
Iobula
Chabala
Caspius fl.
Thiauna
Gerrus fl.
Spana fl.
Albanus fl.
Albana
ALBANIA
Hyrcani siue Caspij maris Pars
Cyrus fl.
Gerra
Arca Noe, qui quiesc. in mõtibus Armeniæ
MEDIAE PARS
CIVITATES.
COLCHIDIS. Dioscuria, quæ & Sebastopolis, Siganeum, Madia, Sarace, Zadris.
IBERIAE. Aginna, Vasæda, Varica, Zalissa.
ALBANIAE. Teleba, Gelda, Tagoda, Samunis, Embolæa, Baruca, Misia, Chadacha, Alamus, Thilbis, Thiauna.
ARMENIAE maioris. Sataphara, Cholua, Patina, Batinna, Sacalbina, Arsarata, Naxitana, Timissa, Cubina, Phandalia, Citamum, Babila, Legerda, Belcania, Colchis, Phora, Mæpa, Caputa, Colsa, Tigranoama, Artagigarta, Corra, Anzeta, Cholima, Pherendis, Sardena.
Parall. 14
Diaponaus
Parall. 13
Per Byzacium
Parall. 12
Diaronas
Par.
11
Clima quintum
Clima sextum

Պատ. 46

Սեբաստիան Մինստերի (1489-1552) մէկ ուրիշ քարտէզը՝ վերցուած նրա «*Տիեզերաբանութիւն*» գրքից, «Թաթարիայի և Ռուսաստան»ի քարտէզն է, տպագրուած Բազել քաղաքում 1544-45 թւականին և հիմնուած է Պտղոմէոսի «Աշխարհագրութիւն»ի վրայ: Մինստերի այս գիրքն իր ժամանակի աշխարհագրական ամենակարևոր հատորն էր, որը 100 տարւայ ընթացքում վերահրատարակւել է 36 անգամ: Գիրքը պարունակում է պտղոմէոսեան քարտէզներ և աւելի քան 1200 էջ, ուր բացատրուած են տարբեր երկրների ժողովուրդները, նրանց սովորութիւններն ու ապրելակերպը, կենդանական և բուսական աշխարհները: Պատկերուած են որոշ երևակայական կենդանիներ և մարդիկ, որոնք իբր թէ բնակւում են հեռավոր երկրներում:

Քարտէզը հիմնուած է «Պտղոմէոսի Ասիայի երկրորդ քարտէզ»ի վրայ և տպագրուած է փայտէ փորագրութիւնից, իսկ գրութիւնները միջնադարեան գերմաներէնով են: Այստեղ ցուցադրուած է եւրոպական և ասիական Ռուսաստանի մէկ մասը՝ մինչև Կովկասեան լեռները, որոնց հարաւում էլ գտնւում է Հայաստանը: Քարտէզի այս մասը ներկայացուած է խիստ խտացուած և խեղաթիւրուած:

Չափերը 34×27 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG01

Рис. 46

Другая карта Себастьяна Мюнстера (1489-1552) взята из его книги “Космология”. Эта карта “Татарии и России”, напечатанная в городе Базеле в 1544-45 гг., основана на “Географии” Птолемея. Этот труд Мюнстера – самая важная географическая книга его времени. Она переиздавалась 36 раз в течение 100 лет. Книга содержит карты Птолемея и более чем 1200 страниц, где даны сведения о народах разных стран, их традициях и образе жизни, животном и растительном мире. Изображены некоторые фантастические животные и люди, которые якобы обитают в дальних странах.

Карта основана на “Второй карте Азии” Птолемея и напечатана с деревянного штампа, а надписи сделаны на средневековом немецком языке. Здесь показана одна часть Европейской и Азиатской России, до Кавказских гор, на юге которых находится Армения. Эта часть карты представлена очень уплотненно и искаженно.

Размеры 34×27 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG01.

Fig. 46

Another map by Sebastian Münster (1489–1552), entitled ‘Tartaria & Asiatic Sarmatia’ (Russia), from his *Cosmographia*, dated 1544–45, printed in Basle. This is the most comprehensive geography book of the period and went through more than 36 editions between 1544 and 1628. It contains over 1200 pages and hundreds of etchings of figures and maps. The text describes all the countries and their peoples, habits and lifestyles, also giving details of the geographical features and plant and animal life. There are etchings of many fantastic creatures said to dwell in remote places.

The map shown here is ‘Tabula II Asiae’ of Ptolemy’s *Geography*. It is a woodcut map printed in old German. The map shows the European and Asiatic parts of Russia, down to the Caucasus Mountains. Armenia is shown south of these mountain ranges. The entire lower section of the map is extremely compressed and distorted.

Size app. 18×33cm Private collection – London, Ref. RG01



viel gezäncks vnder den Edlen/alſo daß ſie einander erwürgē/am meiſten die Brüder. Das Landt iſt vaſt Mösig/vnd voll Rhors vnd Rhorſtengel/die da bringen Gewürtz/Calamus Aromaticus genannt. Das arm Bawrsvolck wird hart darinn beſchwärt/vnd offt vberfallen/mit Weib vnd Kindt hinweg geführt vnd verkaufft. Die Edlen dörffen kein Kauffmanſchafft treiben/allein mögē ſie jhre Raub verkauffen/ſagen: Dem Adel gebür dz Volck



Պատ. 47/47a

Պիեռ Դեսելիէն (1487-1553) Ֆրանսիայի կարևոր քարտէզագէտներից ու ծովագէտներից էր, որը պատրաստել է մի քանի պորտոլան աշխարհացոյց քարտէզ: Դեսելիէի քարտէզներից մեզ են հասել միմիայն մի քանիսը, որոնցից երկուսը վերատպւած են այստեղ:

Նրա «Մապպա Մունդի» կոչւած աշխարհացոյց այս քարտէզը պատկերում է աշխարհը՝ Ամերիկայից մինչև Ճապոնիա և Խաղաղ ովկիանոսը: Սա հսկայական մի քարտէզ է, շատ գեղեցիկ գծւած մագաղաթի վրայ, նկարւած և զարդարւած 1546 թւականին Ֆրանսիայի Կալէ քաղաքի մօտ, որտէղ Դեսելիէն ծառայում էր որպէս քահանայ:

Այստեղ հետաքրքրականն այն է, որ հասարակածից վեր քարտէզի մակագրութիւններն ու պատկերները գլխիվայր են, քանի որ քարտէզն իր մեծութեան պատճառով հնարաւոր չէր կախւած դիտել, հետևաբար պէտք է գործածւէր սեղանին փռւած: Այս վիճակով քարտէզի պատկերներն ու մակագրութիւնները դիւրին են կարդացւում: Քարտէզում երկրագունդը պատկերւած է տափակ մակերեսի վրայ, նման մերկատորեան պրոյեկցիային, բայց առանց նրա ճշգրտութեանը: Քարտէզում չկա կոորդինատների ցանց:

Քարտէզում պատկերւած է ամբողջ աշխարհը՝ նաւահանգիստների անուններով և ծովագնացութեան որոշ մանրամասնութիւններով: Ցամաքի ներսում հեղինակը նշել է մի քանի քաղաքների և երկրների անուններ, որոնց մէջ է նաև Հայաստանը: Սրա մանրամասնութիւնը կարելի է տեսնել 47a դետալում, ուր պատկերւած են Հայաստանը և Հայկական Բարձրաւանդակը, իր լեռնաշղթաներով և գետերով:

Չափերը 260×130 սմ

Ջոն Ռայլանդ Գրադարան, Մանչեստեր – French MS1

Արտատպութիւնը թոյլատրւում է Մանչեստերի Ջոն Ռայլանդ Գրադարանի կողմից:

Рис. 47/47a

Пьер Деселье (1487-1553) – один из ведущих французских картоведов и исследователей моря, который составил несколько портоланов-карт мира. Из карт Деселье до нас дошли лишь несколько, две из которых перепечатаны здесь.

Его карта мира “Маппа Мунди” изображает мир от Америки до Японии и Тихий океан. Это огромная карта, красиво начерченная на пергаменте, разрисованная и декорированная в 1546 г. близ города Кале во Франции, где Деселье служил священником.

Здесь интересно то, что выше экватора надписи и рисунки на карте перевернуты, т.к. карту из-за ее больших размеров нельзя было рассмотреть в подвешенном состоянии, следовательно для использования ее надо было расстелить на столе. В таком положении надписи и изображения на карте легко читаются. Земной шар на карте изображен на плоской поверхности, похожей на “меркаторскую проекцию”, но без ее точности. На карте нет сетки координат.

На карте изображен весь мир с названиями портов и некоторыми подробностями для мореплавания. В глубине суши отмечено несколько названий городов и стран, среди которых есть и Армения. Эти подробности можно увидеть на детали рис. 47a, где изображены Армения и Армянское нагорье с горными хребтами и реками.

Размеры 260×130 см.

Библиотека Джон Райланд, Манчестер – French MS1.

Перепечатка разрешена Библиотекой Джон Райланд, Манчестер.



47a

Fig. 47/47a

Pierre Desceliers (1487–1553), one of the leading French cartographers and hydrographers, produced several portolan charts of the world, two of which are reproduced here, including their details. Only a few of his charts have survived.

His 'Mappamonde' is a map of the world extending from the Americas to Japan and the Pacific Ocean, drawn on vellum, beautifully prepared, illustrated, decorated and coloured. It was produced in 1546, possibly near Calais, France, where Desceliers was parish priest. The interesting feature of the map is that the texts and pictures to the north of the equator are inverted. It can be deduced that due to its large size it was unsuitable for hanging and was intended for spreading over a table, where it could easily be read from both sides. The map shows the world on a flat plane, without any projection, which makes it similar to Mercator's variable scale projection in shape only, lacking the latter's accuracy.

The map depicts all parts of the world with the emphasis on ports and navigational requirements. Inland a few cities and countries are also shown, together with drawings of various views. Multicolour compass and wind direction lines criss-cross the map.

The detail Fig. 47a shows the area of the Middle East that contains Armenia and the Armenian Plateau, including the mountain ranges and the rivers fed from them.

Reproduced by courtesy of the Director and Librarian of John Rylands University Library, Manchester, UK.

Size 260×130cm John Rylands Library – Manchester, French MS1



48

Պատ. 48/48a

Պիեռ Դեսելիէի (1487-1553) միւս պորտոլան աշխարհացոյց քարտէզներից մէկ ուրիշն էլ ցուցադրուած է այստեղ:

Նրա «Պլանիսֆեր» կոչուած աշխարհացոյց քարտէզը պատկերում է աշխարհը՝ Ամերիկայից մինչև Ճապոնիա և Խաղաղ ովկիանոսը: Սա էլ նախկինի նման հսկայական մի քարտէզ է, շատ գեղեցիկ գծուած մագաղաթի վրայ 1550 թուականին, նկարուած և զարդարուած տարբեր ցայտուն գոյներով, որը պատրաստել է Ֆրանսիայի Մոնտմորենսի քաղաքում: Այս քարտէզն ունի աւելի մեծ թուով զարդարանքներ ու բացատրութիւններ քան թիւ 47 քարտէզը: Այս քարտէզն էլ միւսի նման պէտք է դիտել սեղանին փռած:

Այստեղ էլ պատկերուած է ամբողջ աշխարհը՝ նաւահանգիստների անուններով և ծովագնացութեան համար կարիք եղած մանրամասնութիւններով: Ցամաքի ներսում հեղինակը նշել է քաղաքների և երկրների անուններ, մարդկանց ու կենդանիների պատկերներ ու տարբեր տեսարաններ: Կան նաև պատմական նիւթերի և առասպելների արձանագրութիւններ: Հեռաւոր Արևելքի մասին այստեղ կան յատուկ յաւելեալ բացատրութիւններ, քանի որ այդ ժամանակաշրջանում աշխարհի այս մասը առևտրականների համար գրաւիչ և յատուկ ուշադրութեան առարկայ էր: Դետալի 48a պատկերը ցոյց է տալիս քարտէզի միմիայն մէկ հատուածը՝ Միջին Արևելքը, ուր կարելի է տեսնել նաև Հայաստանը:

Չափերը 215×165 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Additional MS 24065

Рис. 48/48a

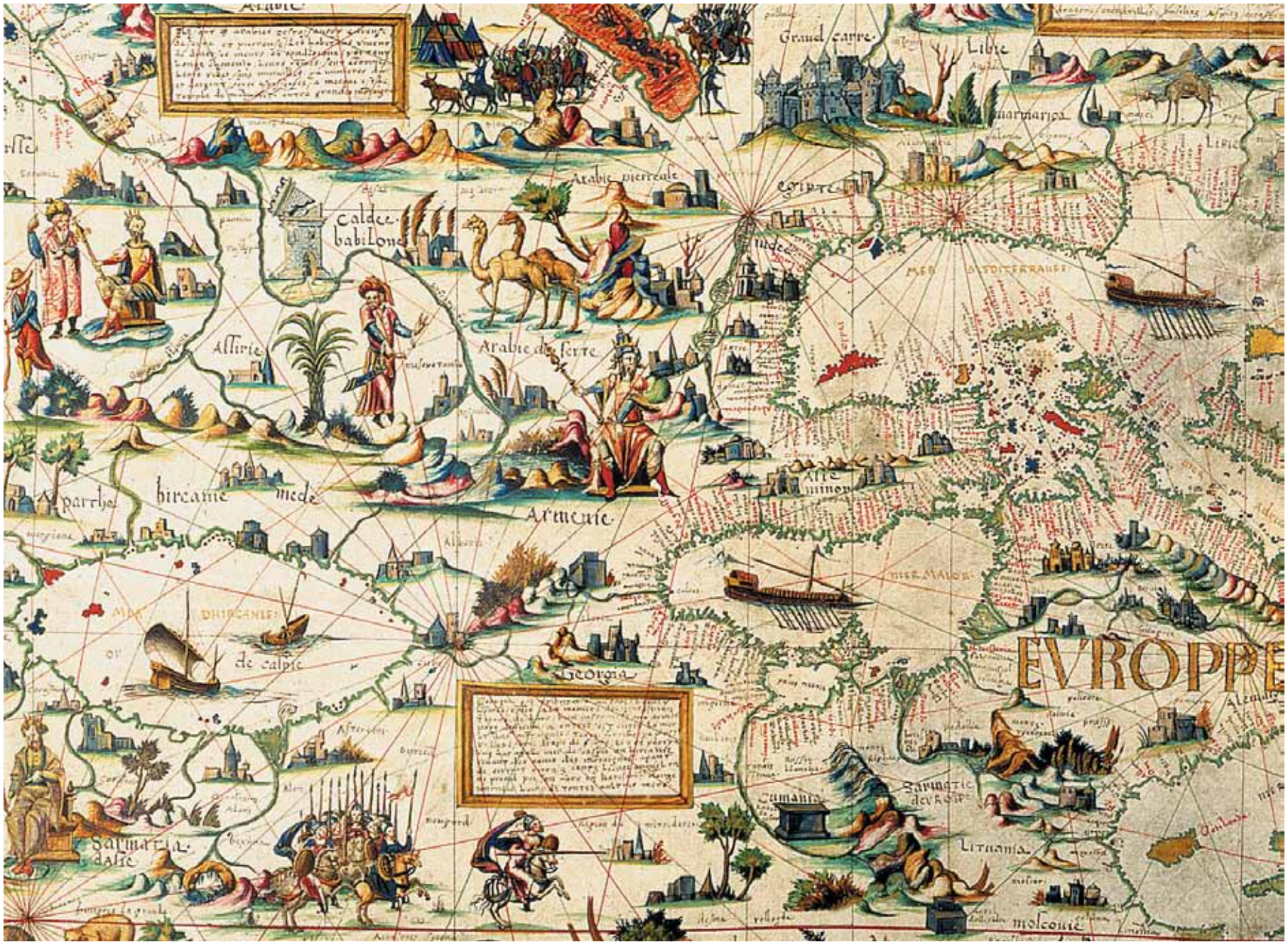
Здесь показана еще одна из карт мира-портоланов Пьера Деселье (1487-1553).

Его карта “Планисфера” представляет мир от Америки до Японии и Тихий океан. Это такая же огромная как и предыдущая карта, очень красиво начерченная на пергаменте в 1550 г., раскрашенная и декорированная различными яркими красками. Она была составлена в городе Монморенси во Франции. На этой карте больше украшений и толкований, чем на карте рис. 47. Ее, так же как и предыдущую, надо рассматривать разложенной на столе.

Здесь также изображен весь мир, с названиями портов и с подробностями, нужными для мореплавания. В глубине суши автор отметил названия городов и стран, изображения людей и животных, различные сюжеты. Есть также надписи, относящиеся к историческим и мифическим сюжетам. Здесь есть особые дополнительные разъяснения о Дальнем Востоке, т.к. в тот период времени эта часть света привлекала торговцев и была предметом особого внимания. Рис. 48a показывает только одну часть карты - Средний Восток, где можно увидеть и Армению.

Размеры 215×165 см.

Британская библиотека, Лондон - Additional, MS 24065.



48a

Fig. 48/48a

Pierre Desceliers' (1487–1553) other portolan chart of the world is also reproduced here.

Much of what has been said about the shape and size of Desceliers' map of Fig. 47 is also applicable to this map.

His 'Planisphere' is a map of the world extending from the Americas to Japan and the Pacific Ocean. It is a very large map on vellum, beautifully produced, illustrated and decorated, and vividly coloured. This chart has many more detailed decorations and descriptive texts than his previous map of Fig. 47. It was produced in 1550 in Montmorency, France.

This planisphere-type chart is also intended for being spread over a table and has bi-directional texts and illustrations.

The map depicts all parts of the world with special emphasis on ports and navigational requirements. Inland cities and countries are also shown, together with drawings of city views, people and animals, as well as historical and mythical descriptive texts. Multicolour compass and wind direction lines, loxodromes, criss-cross the map. As a result of the interest of merchants in Far Eastern islands, many details of these islands and seas are depicted in the chart, most of them imaginary.

Fig. 48a is a small detail of this map, showing the area of the Middle East that includes Armenia.

Size 215×165cm British Library – London, Add. MS 24065



Պատ. 49

Բատտիստա Անյեզէի (մահ. 1564) 1553 թւականին պատրաստած «Ռուսաստանի, Թաթարիայի, Եւրոպայի ու Ասիայի մէկ մասը» կոչուած պորտոլան քարտէզը նրա ատլասի 17-րդ էջն է: Անյեզէն պատրաստել է աւելի քան հարիւր ձեռագիր ատլասներ, որոնք պարունակում են տարբեր թւով քարտէզներ: Սրանք պատրաստուած և ներկուած են իւրայատուկ ուշադրութեամբ և մանրակրկիտութեամբ, որը նրանց տալիս է մանրանկարի տէսք: Այս ատլասները բարձր էին գնահատւում և այդ պատճառով էլ դրանցից շատերը պահպանւել և մեզ են հասել լաւ վիճակում: Անյեզէյի քարտէզներում իշխող գոյնն է կանաչը:

Այստեղ պատկերուած քարտէզում կան երկու Հայաստաններ, հաւանաբար Մեծ և Փոքր Հայքերը (տեղադրուած Պարսկաստանի, Վրաստանի և Թուրքիայի միջև), որտեղից ակունք է առնում Եփրատը: Պատկերուած են տարբեր երկրների թագաւորները, որոնց շարքին Մոսկովեան, Վրաստանի, Պարսկաստանի, Թաթարիայի և թուրքական թագաւորները: Հայաստանում թագաւոր չկայ, քանի որ այդ ժամանակ Հայաստանը գտնւում էր օտարների լծի տակ: Քարտէզում կան մակագրութիւններ մի շարք պատմական կարևոր դէպքերի վերաբերեալ:

Չափերը 59×49 սմ

Քոռռեր Թանգարան, Վենետիկ - Port. 1, tav. XVII

Рис. 49

Карта-портолан “России, Татарии, Европы и одной части Азии”, составленная в 1553 г. Баттистой Аньезе (умер в 1564 г.), является 17-ой страницей его атласа. Аньезе составил более 100 рукописных атласов, которые содержат разное количество карт. Они составлены и раскрашены с особым вниманием и скрупулезностью, что придает им вид миниатюры. Эти атласы высоко оценивались и по этой причине многие из них сохранились и дошли до нас в хорошем состоянии. Преобладающий цвет в картах Аньезе - зеленый.

На показанной здесь карте между Персией, Грузией и Турцией изображены две Армении – вероятно, Великая и Малая, откуда берет начало Евфрат.

Изображены цари разных стран, в числе которых цари Московии, Грузии, Персии, Татарии и турок. В Армении царя не было, т.к. в то время она находилась под чужеземным игом. На картах есть надписи относительно ряда важных исторических событий.

Размеры 59×49 см.

Музей Коррер, Венеция - Port. 1, tav.XVII

Fig. 49

This portolan map of ‘Russia, Tartaria and part of Europe and Asia’ is page 17 of the atlas of Battista Agnese (d. 1564), drawn in 1553. Agnese produced over a hundred manuscript atlases, each with various numbers of maps. These were very carefully prepared and coloured, and had almost the quality of manuscript illuminations. They were highly prized as works of art, hence many have survived. He seems to have favoured the colour green, which is dominant in almost all of his maps.

The map depicted here covers the area of Russia and the Middle East. There are two Armenias mentioned, presumably Maior and Minor, located between Persia, Georgia and Turkey. The River Euphrates is shown as having its sources in Armenia.

The atlas show the sovereigns of various countries such as Moscovy, Tartaria, Turkey, Georgia and Persia, but no sovereign is shown in Armenia, since at that time the country was under foreign occupation and had no independent king. The map also describes various important historical events.

Size 59×49cm Museo Correr – Venice, Port. 1, tav.XVII



Պատ. 50

Պորտուգալացի քարտէզագէտ Դիէգո Հոմեմը (1530-1576), որը երբեմն անուանւում է նաև Դիոգո Հոմեն, իր հայրենիքից արտաքսւելուց յետոյ սկզբում այցելեց Անգլիա և ի վերջոյ բնակութիւն հաստատէց Վենետիկում:

Նրա պորտոլան ծովային քարտէզներն ունեն հարուստ և գունագեղ զարդարանքներ ու պատկերներ: Նրա պատկերած ծովերը լի են ռազմանաւերով և կողմնացոյցի գունաւոր գծերով, իսկ ցամաքամասերում նա պատկերում է զօրքեր, իշխաններ, երևակայական և իրական բնիկներ ու կենդանիներ, ինչպէս նաև աշխարհագրական տեւեալների մանրամասնութիւններ: Նրա քարտէզներն ունենալով աշխարհագրական բարձր որակ, նաև համարւում են գեղարւեստական աշխատանքներ:

Այստեղ պատկերւած երկու պորտոլաններից առաջինը Միջերկրականի արևմտեան մասն է, ներառեալ Հիւսիսային Աֆրիկան: Սա վերցւած է Հոմեմի 1558 թւականի ատլասից, որը գտնւում է Լոնդոնի Բրիտանական գրադարանում: (Տես նաև պատ. 53)

Չափերը 72×58 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - MS Add. 5415A, f.6

Рис. 50

Португальский картовед Диего Гомем (1530-1576), которого иногда называют также Диого Гомен, после изгнания со своей родины, сначала посетил Англию, затем поселился в Венеции.

Его морские карты-портоланы имеют богатые и красочные украшения и изображения. В начерченных им морях множество военных кораблей и цветных линий компаса, а на суше он изображает войска, князей, фантастических и реальных аборигенов и животных, а также географические подробности. Его карты, имея высокое с географической точки зрения качество, считаются также художественными произведениями.

Первый из представленных здесь двух портоланов - западная часть Средиземноморья, включая Северную Африку. Он взят из атласа Гомема 1558 г., хранящегося в Британской библиотеке (см. также рис. 53).

Размеры 72×58 см.

Британская библиотека, Лондон - MS Add. 5415A, f.6.

Fig. 50

The Portuguese chart-maker Diego Homem (1530–76) was also known as Diogo Homen. After being expelled from Portugal he first lived in England and then settled in Venice.

His portolan charts are richly decorated, ornate and beautifully coloured. The seas abound with fighting ships and coloured rhumb lines, while the inland areas are filled with the figures of armies, kings, people, exotic and imaginary animals and natives, as well as geographical features of the land. His charts are of the highest quality and are also considered works of art.

The portolan reproduced here is of the western Mediterranean area, including North Africa, Spain and Italy. This is from his atlas produced in 1558, which has 12 charts on vellum. See also Fig. 53.

Size 72×58cm British Library – London, Add. MS 5415A, f 6

Պատ. 51

Իբն Հաթիբ ուլ-Ռումին ուրիշ արաբ աշխարհագրագէտ էր, որն իր *«Նա'ւադիր էլ-Ղա'րաիբ վէ Մա'ւարիդ ալ Ա'ջաիբ»* (Զարմանահրաշ արարչութիւններ և հիասքանչ եղելութիւններ) գրքում ներկայացրել է իսլամական մի աշխարհացոյց, ուր շեշտը դրւած է իսլամական երկրների վրայ: Ըստ իսլամական ընդունւած կարգի՝ քարտէզն ուղղորդւած է հարաւը վերում: Այս քարտէզը նոյն ձեռագրի 1562/3 թւականի օսմաներեն թարգմանութիւնից է վերցւած, իսկ բնագիրը գրւած է եղել 1446 թւականին:

Քարտէզը իսլամական քարտէզագրութեան լաւագոյն նմուշներից է: Ձախում նշւած մեծ ծովը ներկայացնում է Պարսից ծոցը, Արաբական ծովը, ինչպէս նաև Հնդկական ու Խաղաղ ովկիանոսները՝ չորս անանուն կղզիներով: Աջ կողմի ծովը Միջերկրականն է, որից ցած է իջնում Սև ծովը: Ձախ կողմի երկու ոսկեգոյն շրջանները Խարազմի (Արալ) և Կասպից ծովերն են: Սրանց աջում, ոսկեայ շրջանակի մէջ Բաղդադ քաղաքն է, որը գտնւում է Տիգրիսի և Եփրատի միջև, իսկ քարտէզի վերի գետը Նեղոսն է, որի ակունքն են Լուսնի լեռները և որը կտրել անցնելով ինչ-որ լճի միջով՝ թափւում է Միջերկրականի մէջ:

Չափերը 17.5×25 սմ, Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Or. MS Or.13201 ff 2b/3a

Рис. 51

Арабский географ Ибн Хатиб уль-Руми, который в своей книге “Навадир эль-Карааиб ве Маварид аль Аджаиб” (“Удивительные создания и чудесные явления”) представил исламскую карту мира, где внимание уделено в основном исламским странам. Согласно исламской традиции, карта ориентирована югом наверх. Эта карта взята из османского перевода 1562/3 г. той же рукописи, а оригинал был написан в 1446 г.

Карта является одним из лучших образцов исламской картографии. Отмеченное слева большое море представляет Персидский залив, Аравийское море, а также Индийский и Тихий океаны с четырьмя безымянными островами. Море справа - Средиземное, от которого вниз спускается Черное море. Два золотистых круга с левой стороны - Харазми (Аральское) и Каспийское моря. Справа от них в золотистой рамке город Багдад, который находится между Тигром и Евфратом, а река на карте сверху - Нил, истоки которого в горах Луны и который, проходя через какое-то озеро, вливается в Средиземное море.

Размеры 17,5×25 см.

Британская библиотека, Лондон - Or.MS Or.13201 ff 2b/3a.

Fig. 51

Ibn-Hatib ul-Rumi was yet another Arab geographer, who wrote a manuscript on geography entitled *Navadir el-Gara'ib ve Mavarid al 'Aca'ib* (*Marvellous Things of Creation and Wondrous Things in Existence*). This manuscript includes a typical Islamic world map, where the emphasis is on the Islamic countries. The map has south at the top. It is a Turkish translation dated AH 970 (1562/63 CE) of the work of the Arab geographer Ümar ibn al-Wardi, whose original text is dated 850 AH (1446 CE).

The map is a very typical Islamic representation of the world. The large sea shown on the left is a combination of the Persian Gulf, Arabian Sea, Indian Ocean and the Pacific Ocean with four floating unnamed islands. That on the right is the Mediterranean, with the downward branching Black Sea. The two gold-coloured circles at bottom left are the Caspian and the Khwarazm (Aral) Seas. To their right the city of Baghdad is shown inside a golden circle, located between the Rivers *Dejleh* and *Farat* (Tigris and Euphrates). The large river at the top is the Nile, which is fed from the Mountains of the Moon and passing through a lake reaches the Mediterranean.

Size 17.5×25cm British Library – London, Or. MS 13201 ff 2b/3a


بطيحة البصل
ارض البحيرة
مملكت تكرور
جزيره اورد
بلاد مغرب
بلاد مصر
اندلس ولايت
جزيره فلوديه
بغداد
مجدونيه
قسطنطينيه
الغزنه
جبل النار
سجيون
ولايت خزن
مكة المشرفة المنورة
ماوراء النهر
الخزخنه
خرخير
دورما
سد ياجوج وماجوج

Պատ. 52

Մաջջիոլո ընտանիքը Ջենովացի քարտեզագէտներ էին, որոնք տեղացի և այլ մրցակիցների պատճառով տեղափոխուեցին ու հաստատուեցին Վենետիկում, որը նոյնպէս պորտոլաններ պատրաստելու այդ ժամանակի կարևոր կենտրոններից էր: Այս քարտէզը պատրաստել է Ջիակոմո Մաջջիոլոն՝ 1563 թականին:

Քարտէզը շատ զարդարուն է և գունագեղ, ներկւած վառ գոյներով և ոսկեայ թերթիկներով: Այստեղ ցուցադրուած են բազմաթիւ քաղաքներ իրենց թագաւորներով և հարուստ աշխարհագրական տեւալներով: Վերատպւած քարտէզում ոսկէզօծ վրանի տակ նստած է օսմանցի Սուլթանը, սրա վերը կարմիր տառերով գրւած է *Հայաստան* անունը: Երևում է Կարմիր ծովի մէկ մասը:

Քարտէզում, ըստ պորտոլանների ոճի, նաև պատկերւած է Հայկական Բարձրաւանդակը, որից ակունք է առնում Եփրատ գետը:

Չափերը 102×85 սմ

Ֆրանսիայի Պետական Գրադարան, Փարիզ -Res. S.G. Y 1704

Рис. 52

Семья Маджиоло – генуэзские картоведы, которые из-за конкуренции с местными и другими соперниками переселились и обосновались в Венеции, которая в то время также являлась важным центром по составлению портоланов в Италии. Эту карту составил Джиакомо Маджиоло в 1563 г.

Карта декоративна, раскрашена яркими цветами и золотистыми листочками. Здесь показаны города со своими царями, дано множество географических сведений. На перепечатанной карте под золотым шатром сидит османский султан, выше от него красными буквами написано “Армения”. Видна одна часть Красного моря.

На карте, согласно стилю портоланов, изображено также Армянское нагорье, от которого берет начало Евфрат.

Размеры 102×85 см.

Государственная библиотека Франции, Париж – Res. S.G. Y 1704.

Fig. 52

The Maggiolos were a family of cartographers from Genoa. Because of fierce competition from the Agnese family, they moved and settled in Venice, an important centre for the production of portolan charts. This chart was made by Giacomo Maggiolo and dates from 1563.

The chart is a highly decorative one, coloured vividly and finished in gold leaf. Many towns and geographic features are depicted, including the sovereigns of various countries. In this section of the map the figure under the colourful tent is *Lo Gran Turco*, the Sultan. Just above it in red letters one can see *Armenia*. The end of the Red Sea can be seen coloured red.

The chart also shows the mountains of Armenia and the River Euphrates, which is fed from these mountains, all in typical portolan style.

Size 102×85cm Bibliothèque Nationale de France – Paris, Rés. S.G. Y 1704


GALATIA
ETHIOPIA
IVDEA

Պատ. 53

Սա Դիեգո Հոմեմի քարտեզներից է, որի մասին տես Պատ. 50-ը: Սա վերցված է Հոմեմի 1570 թականի ատլասից, որը գտնւում է Վատիկանի առաքելական գրադարանում:
Այս պորտոլանը պատկերում է Արևելեան Միջերկրականը, որի մէջ կա նաև Հայաստանը, նշած Փոքր Ասիայի անւան տակի կանաչ դրօշի ներքևում: Սա թիվ 50 քարտէզի լրացուցիչ կէսն է: Այստեղ, հակառակ այլ պորտոլանների, Հայաստանի շրջանի լեռներն ու գետերը նշած չեն, պարզապէս գրւած է երկրի անունը: Տես նաև պատ. 24-26:
Չափերը 73×107 սմ
Վատիկանի Առաքելական Գրադարան - Bar. Lat. 4431B

Рис. 53

Это одна из карт Диего Гомема, о которой см. рис. 50. Она взята из атласа Гомема 1570 г., который находится в Ватиканской апостольской библиотеке.
Этот портолан представляет Восточное Средиземноморье, где есть также Армения, отмеченная ниже зеленого флага под названием Малая Азия. Это дополнительная часть карты с рис. 50. Здесь, в отличие от других портоланов, горы и реки области Армении не отмечены, просто написано название страны. См. также рис. 24-26.
Размеры 73×107 см.
Ватиканская апостольская библиотека - Bar. Lat. 4431B.

Fig. 53

For biographical details of Diego Homem, whose second chart is reproduced here, see the description of Fig. 50.
This chart of Homem shows the eastern Mediterranean up to and including Armenia, which can be seen on the edge of the map. The chart was made c. 1570. In this chart, unlike other portolans of the Italian school (Figs 24, 25, 26), none of the interior detail, even the region of Armenia, the rivers and Mount Ararat are shown.
Size 73×107cm Biblioteca Apostolica Vaticana – Bar. Lat. 4431B


Tartariepars.
Hungaria.
Asiaminor.
Arabiepars.
Desertalibiæ.

53

Պատ. 54

Իսլամական Աշխարհացոյց այս քարտէզը 1570 թւականի *«Պատմութիւն և Սկիզբ»* ձեռագրից է, որը հաւանաբար Իբն-Սա'իդի կամ Սաւի ալ-Ֆարսիի գրչին է պատկանում: Քարտէզի բուն ակունքը հասնում է մինչև 12-րդ դարի իսլամական քարտէզագրութիւնը:

Այս քարտէզը ուղղորդւած է արևելքը դէպի վեր, որն իսլամական քարտէզներում հազւագիւտ երևոյթ է: Սա Բալխիի դպրոցին պատկանող մի աշխարհացոյց է, ուր պատկերւած է արևելեան կիսագունդը: Ցամաքների և ծովերի համեմատական տեղադրումները իրականին համարեա թէ համապատասխան են: Քարտէզում լեռները ներկւած են սրճագոյն, ծովերը՝ մուգ կանաչ, իսկ գետերը գծւած են բաց կանաչ գոյնով: Եղանակի գոտիները գծւած են կարմիր գոյնով:

Կոստանդնուպոլիսը ցոյց է տրւած նեղուցի վրայ, որը միացնում է Միջերկրականը Սև ծովին, որը հաւանաբար Բոսֆորն է ներկայացնում: Սև ծովի արևելքում և քարտէզի կենտրոնում, քառանկիւնու տեսքով ցոյց է տրւած Կասպից ծովը, որի մէջ կան երկու երևակայական կղզիներ: Դրա ներքևում (արևմուտքում) նշւած է մի լեռնաշղթայ, որը հաւանաբար Կովկասեան լեռներն են, որոնցից ներքև կա մէկ ուրիշ լեռնաշղթայ՝ Հայկական Բարձրաւանդակը: Երկու լեռնաշղթաների միջև մակագրւած է Էրմանիե (Հայաստան): Խորասանը Հայաստանի արևմուտքում է, իսկ Բաբ-ուլ-Աբուաբ (Դերբենդ) և Շիրւան քաղաքները պատկերւած են Հայաստանի հիւսիսում, Դէյլամ կոչւած շրջանում: Հայաստանից հարաւ նշւած են Համադան և Բաղդադ քաղաքները:

Քարտէզը մակագրւած է բազմաթիւ երկրների և քաղաքների անուններով: Հարաւում, Հնդկական ովկիանոսի մէջ պատկերւած են բազմաթիւ կղզիներ:

Տրամագիծը 28.5 սմ

Բոդլէեան Գրադարան, Օքսֆորդ – Ձեռ. OR.317 f9v-10r

Рис. 54

Эта исламская карта мира взята из рукописи 1570 г. “История и Начало”, которая, вероятно, принадлежит перу Ибн-Саида или Сави аль-Фарси. Карта восходит к исламской картографии XII в.

Эта карта ориентирована востоком наверх - редкое явление для исламских карт. Это - принадлежащая Балхской школе карта мира, на которой изображено восточное полушарие. Относительное расположение суши и морей почти соответствует действительному. На карте горы покрашены в коричневый цвет, море - темно-зеленый, а реки – светло-зеленый. Климатические пояса начерчены красным цветом.

Константинополь показан на проливе, соединяющем Средиземное море с Черным, и, вероятно, соответствующем Босфорскому. На востоке Черного моря в центре карты в виде квадрата показано Каспийское море, в котором есть два воображаемых острова. Ниже (на западе) отмечен горный хребет, который, вероятно, представляет Кавказские горы. Ниже есть другой горный хребет - Армянское нагорье. Между двумя горными хребтами сделана надпись Эрмание (Армения). Хорасан показан к западу от Армении, а Баб-ул-Абуаб (Дербент) и Ширван – к северу от Армении, в области, называемой Дейлам. К югу от Армении отмечены города Хамадан и Багдад.

На карте указаны многочисленные названия стран и городов. На юге, в Индийском океане изображено множество островов.

Диаметр 28,5 см.

Бодлеанская библиотека, Оксфорд – Рукопись OR.317 f9v-10r.

Fig. 54

This Islamic world map is dated 977 AH/1570 CE and is from the manuscript entitled *Kitab al- bad'w al-Tarikh* (*Book of the Beginnings and History*). The manuscript is attributed to Ibn-Said or al-Šawi al-Farsi. The origin of the map, however, goes back to the Islamic cartography of the twelfth or thirteenth centuries.

On this nap we have east at the top, which is unusual for Islamic world maps. The map is a later version of the Balkhi school of Islamic cartography and is a good representation of the eastern hemisphere. The depiction of the seas and landmasses here is a near accurate reflection of their relative positions. Here the mountains are brown, seas are dark green, and rivers light green. The climatic zones are also indicated, with red lines.

Constantinople is shown on the narrow strait that connects the Mediterranean to the Black Sea, which would be the representation of the Bosphorus. To the east of the Black Sea is the Caspian Sea, which is the rectangular lake at the centre of the map, with two islands (which do not exist). Below the Caspian (to its west) lies a large mountain mass – possibly the Caucasus – with a second one further south, which is probably the depiction of the Armenian Highlands. Between the two mountain ranges lies *Armanieh*, Armenia. *Khorasan* is situated to the west of Armenia and the cities of *Bab-ul-Abwab* (Derbend) and *Shirwan* are to its north, within the territory of *Deilam*. To its south the cities of *Hamadan* and *Baghdad* are shown.

As expected from the maps of this period, there is no mention of Azerbaijan north of the Arax or even south of the Arax river.

The names of many countries and cities appear across the map. The Indian Ocean at the south of the map is populated by a multitude of islands.

Size c. 285mm dia. Bodleian Library – Oxford, MS Laud. Or.317 ff 9v–10r


وهذه الدائرة صفة الارض والبحر المحيط والبحار الخارجة منه والاقاليم السبعة المحدودة على ما وافقها بطليموس اليوناني
وبقال ان الارض في هذه السبعة الاقاليم الاولى تسمى الجاسمة الثانية تسمى اسبطاس الثالثة تسمى اتفيلا الرابعة تسمى ابيجيا الخامسة تسمى ابيادلة السادسة تسمى اسطة الصابع تسمى افراد وابيا سطاسيه الفرد ان سبعة ابطر حراتا وبساطها ومهاد ارض وقت الصداع وكبات
فصل مجلس في خلق الارض قال الله تعالى الذي جعل لكم الارض فراشا والسماء بناء الاية وتكثيرها كثير في القرءان زاع لم ان الكلام في خلق الارض على سبعة اوجه الباب الاول في خلق الارض وكيفيتها روات الروات بالجواهر مختلفة ومعاني متفقة وان الله تعالى لما اراد ان خلق الارض والسماوات خلق جوهرة خطرا.
ياجوج
ماجوج
جزاير الخالدات

54

Պատ. 55

Ջերարդուս Մերկատորի (1512-1594) «Մեծ Հայքի, Իբերիայի, Կոլխիսի և Ալբանիայի քարտէզ»ը վերցւած է նրա Պտղոմէոսի հիման վրայ պատրաստած «*Կլաւդիոս Պտղոմէոսի աշխարհագրութեան քարտէզները*» ատլասից, որը հրատարակւել է 1578 թւականին: Քարտէզի վերնագիրը զարդարւած է մերկատորեան ճաշակով, իսկ Սև ծովի մէջ ներկայ է ծովային հրէշը: Այս ատլասը Մերկատորի առաջին նւաճումներից է, որի վրայ նա աշխատեց տարիներ:

Մերկատորի մասին տես բուն տեքստի 10-րդ գլուխը:

Հայաստանի տարածքում պատկերւած են երկու լճեր, որոնք անւանւած են Տուշպա և Արձէշ: Այս երկու անունները հայերէնում վերագրւում են Վանայ լճին: Քաղաքների և աւանների տեղերը շատ մօտաւոր են, ինչը իւրայատուկ է սրա հիմքը ծառայող Պտղոմէոսի քարտէզներին: Փոքր Հայքը սկսւում է քարտէզի արևմտեան ծայրամասից, իսկ Ատրոպատէնը (Ադրբեջանը) ցուցադրւած է Արաքս գետի հարաւում, Պարսկաստանի սահմանների միջև:

Ինչպէս Պտղոեմէոսի քարտէզների միւս հրատարակութիւնների մէջ, այստեղ նշւած հայկական քաղաքների մէջ կարելի է տեսնել Տուշպան (Վանը), Արտամէտը, Արտաշատը, Արմաւիրը, Տիգրանակերտը, Բագրեւանը, Արշամաշատը, Նախուանան (Նախիջեւանը), Խորսան (Կարսը) և Թերւան (Երեւանը): Տես նաև պատ. 39-41:

Չափը 46×35 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.1.e.3

Նաև Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG29

Рис. 55

Карта “Великая Армения, Иберия, Колхида и Албания” Герарда Меркатора (1512-1594) взята из его атласа “Географические карты Клавдия Птолемея”, составленного на основе трудов Птолемея. Этот атлас был издан в 1578 г. Заглавие карты декорировано с меркаторским вкусом, а в Черном море изображено морское чудовище. Этот атлас - одно из первых достижений Меркатора, над которым он работал многие годы.

О Меркаторе см. X главу текста.

На территории Армении изображено два больших озера - Тушпа и Арджеш, которые представляют собой армянские названия озера Ван. Местоположение городов и поселков весьма приблизительно, что характерно для карт Птолемея, послуживших основой для этой карты. Малая Армения начинается с западного края карты, а Атропатена (Азербайджан) показана к югу от реки Аракс, в границах Персии.

Как и в других изданиях карт Птолемея, из отмеченных здесь армянских городов можно увидеть Тушпу (Ван), Артамет, Арташат, Армавир, Тигранакерт, Багреван, Аршамашат, Нахуана (Нахичевань), Хорсан (Карс) и Терва (Ереван) (см. также рис. 39-41).

Размер 46×35 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.1.e.3.

Также личная коллекция, Лондон - Ref. RG29.

Fig. 55

Gerardus Mercator’s (1512–94) map of ‘Armenia Maior, Iberia, Colchis et Albania’ from his *Tabulae Geographicae Claudii Ptolemeai* is based on his definitive version of the *Geography* and was printed in 1578, with many later editions. The map has a large and decorative cartouche placed in the Caspian Sea and a sea serpent in the Black Sea. This atlas is one of Mercator’s most important accomplishments.

There are two major lakes shown in Armenia Maior, Thospitis and Arssis (Arjesh), both of which are Armenian names for Lake Van. The locations of towns and cities are very approximate, a feature common to the Ptolemaic maps. Armenia Minor starts from the western edge of the map. Atropatene (Azerbaijan) is shown to the south of the River Arax, within the territory of Media (Persia).

As in other editions of Ptolemy’s maps, the Armenian towns easily recognizable are *Thospitis* (Van), *Artameta*, *Artaxata* (Artashat), *Armauira* (Armavir), *Tigranocerta*, *Baugauana* (Bagrewan), Arsamosata (Arshamshat), *Naxuana* (Nakhijevan), *Chorsa* (Kars) and *Terva* (Yerevan).

For biographical data regarding Mercator see Section 10 of ‘A brief history’, above.

Size 46×35cm Private collection – London, Ref. RG29

Also British Library – London, Maps C.1.e.3


Sarmatię Asiatięę pars
PONTI EVXI
COLCHIS
Zalan
Maurali
IBERIA
Zani
Ecretię
ALBA NIA
HYRCANI siue CAS:
PII MARIS PARS
NI PARS
Ponti Cappadocij pars
Basilissene
Hobordene
Acilisene
ARME NIA
Sophene
Astaumitis
Arsea
Cortea
Bagranda uene
MA IOR
Anzitene
Melitene
Thospitis
Gordene
Mardi
Corinea
Lauiana
Araue na
Assyriæ
Calacine
Mesopotamię pars
Arrapachitis pars
Arbelitis
Media
Antro Carduchi pa
pars
tia
Marunde
Margasi
Marciana
Totene
Colthene
Syracene
Sacia
Pene
Sodrene
Tosarene
Co tacene
Bocche
Orbalissena pars
Hor nu
Armeniæ
Melitene
Lauiana
Araue na
Cadusij
Caspij
Caspius mons
Caspius lacus
Marcianus lacus
Medię meridionem 77. reliqui ad eum inclinati suae cuique rationes parallelorum ge. 45.



56a

Պատ. 56/56a

Ջերարդ դէ Եոդէն (1509-1591), որն աշխատում էր Անտւերպէնում, Մերկատորի ժամանակակիցն էր: Երբ 1578 թւականին Մերկատորը զբաղւած էր իր պտղոմէոսեան ատլասի հրատարակութեամբ, դէ Եոդէն հրատարակեց իր շատ աւելի արդիական ատլասը, հիմնւած Ջիակոմո Գաստալդիի (1500-1565) աշխատութիւններին: Գաստալդին առաջինն էր, որ պտողմէոսեան քարտէզներից առաջ անցնելով, 1559-1564 թւականներին հրատարակեց Եւրոպայի և Ասիայի մի շարք արդիական քարտէզներ: Մինչ այդ միմիայն Օրտելիուսն էր կարողացել՝ ձերբազատւելով պտղոմէոսեան մտածելակերպից, պատրաստել նոր մի ատլաս՝ *«Theatrum Orbis Terrarum»*ը:

Դէ Եոդէի այս քարտէզը, որն անւանւած է «Ասիայի առաջին մասը», ցուցադրում է Ասիայի հարաւ արևմտեան շրջանը, ներառեալ Պարսկական և Օսմանեան կայսրութիւնները և Կովկասը: Քարտէզը «Երկրագնդի Հայելի» կոչւող ատլասից է, որը հրատարակւել է 1578 թւականին և այժմ հազւագիւտ է: Հայաստանը քարտէզում բաժանւած է երկու մասի. արևելեան մասը կոչւում է «Հայաստանի նահանգ», իսկ օսմանեան գերիշխանութեան տակ գտնւող մասը՝ «Թուրքոմանի»:

Քարտէզում պատկերւած են շրջանի երեք կարևոր լճերը, բայց նրանց վայրերը և համեմատական դիրքերը սխալ են: Վանայ լիճը, ինչպէս նաև Շիրւանը ցուցադրւած են Կասպից ծովի հարաւում, Պարսկաստանի սահմանների մէջ: Պարսկական Ադրբեջան նահանգը մակագրւած է «Ադիլիբիգա» և տեղադրւած է Կասպից ծովից բաւական հարաւ, Ուրմիա լճի հարաւ-արևելքում: Նշւած հայկական քաղաքներից ճանաչելի են Բիթլիսը, Ոստանը, Վանը, Մուշը և Մանազկերտը (այստեղ՝ Մալազիրտ): Ընդհանրապէս քաղաքների, գետերի և այլ վայրերի տեղերը շատ մօտաւոր են տեղադրւած:

Հայաստանի շրջանի համար տես դետալ 56a:

Չափը 51×31 սմ

Ջոնաթան Պոտտերի հաւաքածու, Լոնդոն

Рис. 56/56a

Герард де Йоде (1509-1591), работавший в Антверпене, был современником Меркатора. Когда в 1578 г. Меркатор был занят изданием своего птолемеевского атласа, де Йоде издал свой намного более современный атлас, основанный на трудах Джакомо Гасталди (1500-1565). Гасталди был первым, кто продвинулся дальше птолемеевских карт. В 1559-1564 гг. он издал ряд современных карт Европы и Азии. До этого только Ортелий смог, освободившись от птолемеевского влияния, составить новый атлас “Theatrum Orbis Terrarum”.

Эта карта де Йоде, названная “Первая часть Азии”, показывает юго-западную часть Азии, включая Персидскую и Османскую империи и Кавказ. Карта взята из атласа, названного “Зеркало земного шара”, который был издан в 1578 г. и сейчас является раритетом. Армения на карте разделена на две части. Восточная часть названа “Армянская провинция”, а часть, находяшаяся под османским господством, - “Туркомани”. На карте изображены три важных озера области, но ошибочно указаны места их расположения относительно друг друга. Озеро Ван, также как и район Ширвана показаны на юге Каспийского моря, в границах Персии. Персидская провинция Азербайджан надписана “Адилибига” и расположена значительно южнее Каспийского моря, на юго-востоке озера Урмия. Из отмеченных армянских городов можно узнать Битлис, Востан, Ван, Муш и Маназкерт (здесь - Малазирт). Вообще весьма приблизительно указано раположение городов, рек и других местностей.

Об области Армении см. деталь 56a.

Размер 51×31 см.

Коллекция Джонатана Поттера, Лондон.

Fig. 56/56a

Gerard de Jode (1509–91) was a contemporary of Mercator and Ortelius, who worked in Antwerp. In the same year that Mercator published his *Tabulae Geographicae* based on the work of Ptolemy (1578), de Jode published his updated and corrected modern atlas, which was based on the works of Giacomo Gastaldi (1500–65). Gastaldi, after trying his hand at Ptolemaic maps, had prepared an updated set of maps of Europe and Asia, which were published from 1559 to 1564. These were to become the source of de Jode’s maps. Until then only Ortelius had been able to leave Ptolemaic cartographic traditions behind, and in 1570 had produced his *Theatrum Orbis Terrarum*, which included a collection of much more modern maps.

De Jode’s map is entitled ‘First Part of Asia’ and shows the south-western parts of that continent, including the Persian and Ottoman Empires and the Caucasus. It is from his atlas *Speculum Orbis Terrarum* (Mirror of the Globe, which dates from 1578 and is very rare. The map shows Armenia, interestingly depicted with two different names. The Russian-occupied part is named ‘Armenia Province’, while the Ottoman-occupied area is named ‘Turcomani’.

The map shows three lakes, whose geographical and relative positions are incorrect. Lake Van, as well as the region of Shirvan, is shown south of the Caspian Sea within Persian territory. Azerbaijan is shown as *Adilbegia*, and is located a long way south of the Caspian, south-east of Lake Urmia. The names of the Armenian cities *of Bitlis*, *Vostan*, *Van* (shown near Lake Urimiah), *Mush* and Malazkert (here shown as *Malezirt*) are recognizable. Generally speaking the locations of towns, as well as routes of the rivers, are very approximate.

For a detail of the region of Armenia see Fig. 56a.

Size 51×30cm Courtesy of Jonathan Potter, London


PRIMÆ PARTIS ASIÆ
MORDVA REGI.
COZONCHA TAR.
NOGAI TAR.
SIBIERA PRO: DE TARTARI
VSEZVCHANI TARTARI.
INAGAICHI TAR.
PERICORSCHI TAR.
CHESELITI TARTAR
DESERTO DE CARE.
TARSE REGI.
SIRVSION REGI.
EILACH REGI.
TVRCHESTAN REGI.
ZAGATAI TARTARI
Mare Magg iore
PONTVS EVXINVS
Mare Chuualis Como
MARE CASPIVM
Mare de Bachu.
Mare Coruzum
DESERTO DE BVCCARA
MARE MEDITERRANEO.
MARE AEGYPTVM
ARABIA DESERTO.
DESERTO DE ANNA
DESERTO DE HEGIAS.
MARE EL CETIF.
GOLFO DE PERSIA
CABVL
GVZARATE PRO.

56



57

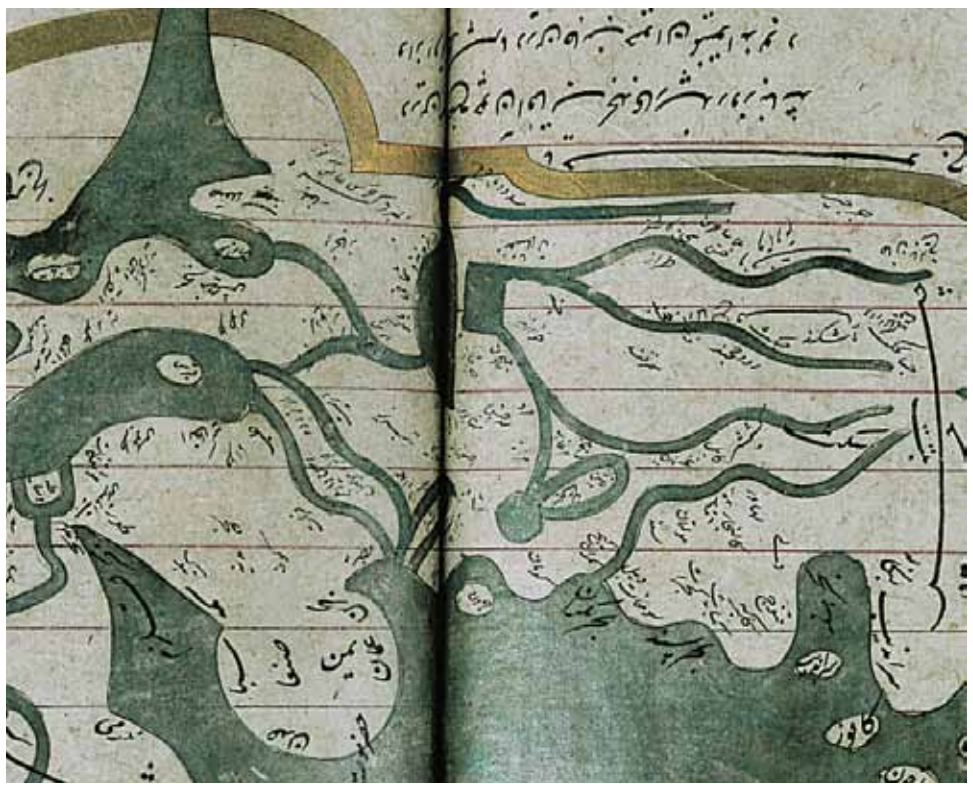


Рис. 57

Абу Закария ибн Мухаммад аль Казвини (1203-1283) - арабский географ персидского происхождения, который написал географический словарь “Асар уль билад ва ахбар уль ибад” (“Воспоминания о местах и событиях”). Как показано на рис. 19, в книге есть также географическая карта, вариант которой, взятый из другой копии рукописи книги 1580 г., изображен здесь. Карта украшена серебряными и золотыми цветами.

Как и на других картах мира Казвини, здесь также земной шар разделен на климатические пояса и особое внимание уделено климатическим условиям. На карте юг расположен наверху. На северной части надписано: “Здесь нет достаточного солнечного света и животные не живут из-за холода”. Некоторые из надписей южной части гласят: “Об этой области сведений нет”, “Из-за сильной жары здесь животные не обитают”.

В районе Северного полюса надписано: “В этой области от Овна до Весов - один день, а от Весов до Овна - одна ночь”. Надпись рядом с Южным полюсом гласит: “Здесь от начала Весов до конца Рыб - один день, а от Овна до конца Девы - одна ночь”. Это демонстрирует широкую осведомленность исламских географов относительно перемены продолжительности дня и ночи, даже если эти надписи были добавлены новыми переписчиками. Надписи на карте сделаны на персидском.

Море слева (на востоке) - Тихий океан, а посередине - Индийский океан и Персидский залив. Арабский полуостров - шарообразная суша, которая входит в Индийский океан. Нил отмечен со своими восемью истоками, которые соединяются и текут в сторону Средиземноморья. Черное море разветвляется от Средиземного моря, проходит через Константинополь, и, протекая на север, соединяется с морями, находящимися на северной границе суши. На карте Евфрат и Тигр соединяют Черное море с Персидским заливом. На складке рукописи - Каспийское море, часть которого видна. Аракс на востоке изображен соединенным с Курой, они текут к Каспийскому морю. Аракс на западе изображен соединенным с Тигром, а Кура - с Черным морем. Между Тигром и Араксом надписано Арманиэ (Армения), на одной стороне которой Тебриз, а на другой - Эрзерум.

Четырехугольное озеро на востоке Каспийского моря - Арал, в которое впадают реки Джейхун (Аму-Дарья или Оксус) и Сейгун (Сыр-Дарья).

Диаметр 30,5 см.

Галерея Уолтерс, Балтимор, США - Ref. W 593 ff 52v-53r.

Պատ. 57

Աբու Զաքարիա Իբն Մուհամմադ Ալ Ղազվինին (1203-1283) պարսկական ծագումով՝ արաբ աշխարհագրագէտ էր, որը շարադել է իր *«Ասար ուլ բիլադ վա ախբար ուլ իբադ»* (Յուշեր վայրերի և արարածների մասին) աշխարհագրական բառարանը: Ինչպէս ցոյց տրւեց պատ. 19-ում, գրքում կա նաև մէկ աշխարհացոյց քարտէզ, որի մի այլ տարբերակը պատկերւած է այստեղ, վերցւած գրքի՝ 1580 թւականին արտագրւած մէկ օրինակից: Քարտէզը զարդարւած է արծաթի և ոսկու գոյներով:

Ինչպէս Ղազվինիի միւս աշխարհացոյց քարտէզներում, այստեղ էլ երկրագունդը բաժանւած է եղանակային գոտիների և յատուկ շեշտ է տրւած եղանակային պայմաններին: Քարտէզում հարաւը ուղղորդւած է վեր: Հիւսիսային հատւածում մակագրւած է. «Այստեղ բաւարար արևի լոյս չկայ և ցրտի պատճառով կենդանիներ չեն ապրում»: Հարաւային հատւածի մակագրութիւններից են. «Այս շրջանի մասին տեղեկութիւններ չկան» և «Խիստ շոգի պատճառով այստեղ կենդանիներ չեն բնակւում»:

Հիւսիսային բևեռի շրջանում մակագրւած է. «Այս շրջանում Խոյից մինև Կշեռք մէկ օր է, իսկ Կշեռքից մինչը Խոյը՝ մէկ գիշեր»: Հարաւային բևեռի մօտ եղած մակագրութիւնն ասում է. «Այստեղ Կշեռքի սկզբից մինչև Ձկների վերջը մէկ օր է, իսկ Խոյից մինչև Կոյսի վերջը՝ մէկ գիշեր»: Սա ցուցադրում է իսլամական աշխարհագրագէտների ընդարձակ տեղեկութիւնները, որը նրանք ուէին օր ու գիշերւայ տևողութեան փափոխութիւնների վերաբերեալ, նոյնիսկ եթէ սրանք աւելացւած լինեն ձեռագրի նոր արտագրողների ձեռքով: Քարտէզի մակագրութիւնները պարսկերէնով են:

Քարտէզում ձախի (արևելքի) ծովը Խաղաղ ովկիանոսն է, իսկ մէջտեղինը՝ Հնդկական ովկիանոսն ու Պարսից ծոցը: Արաբական թերակղզին գնդաձև ցամաքն է, որը մտած է Հնդկական ովկիանոսի մէջ: Նեղոսը նշւած է իր ութ ակունքներով, որոնք միանում են ու հոսում դէպի Միջերկրականը: Սև ծովը Միջերկրականից ճիւղավորւում է, անցնում Կոստանդնուպոլսով և ձգւելով հիւսիս՝ միանում ցամաքի հիւսիսային սահմանում գտնւող ծովերին: Քարտէզում Եփրատն ու Տիգրիսը Սև ծովը միացնում են Պարսից ծոցին: Ձեռագրի ծալքի մէջ է Կասպից ծովը, որի մէկ մասը երևում է: Արաքսը արևելքում պատկերւած է միացած Կուրին, որոնք հոսում են դէպի Կասպից ծովը: Արևմուտքում Արաքսը պատկերւած է միացած Տիգրիսին, իսկ Կուրը՝ Սև ծովին: Տիգրիսի և Արաքսի միջև մակագրւած է Արմանիէ (Հայաստան), որի մէկ կողմում է Թաւրիզը, իսկ միւս կողմում՝ Էրզրումը:

Կասպից ծովի արևելքի քառանկիւնաձև լիճը Արալն է, որի մէջ են հոսում Ջեյհուն (Ամու Դարեա կամ Օքսուս) և Սեյհուն (Սիր Դարեա) գետերը:

Տրամագիծը 30.5 սմ

Ուալտերզ Գալերի, Բալտիմոր, ԱՄՆ - Ref. W 593 ff 52v-53r

Fig. 57

This Islamic map of the world is from a copy of the Persian translation of al-Qazwini’s book *Athar-al Bilad wa Akhbar al Ibad* (*Monuments of Places* and *History of God’s Bondsmen*) estimated to date from 1580. This is another version of the much simpler map shown in Fig. 19. The present map is a highly decorative one in silver and gold.

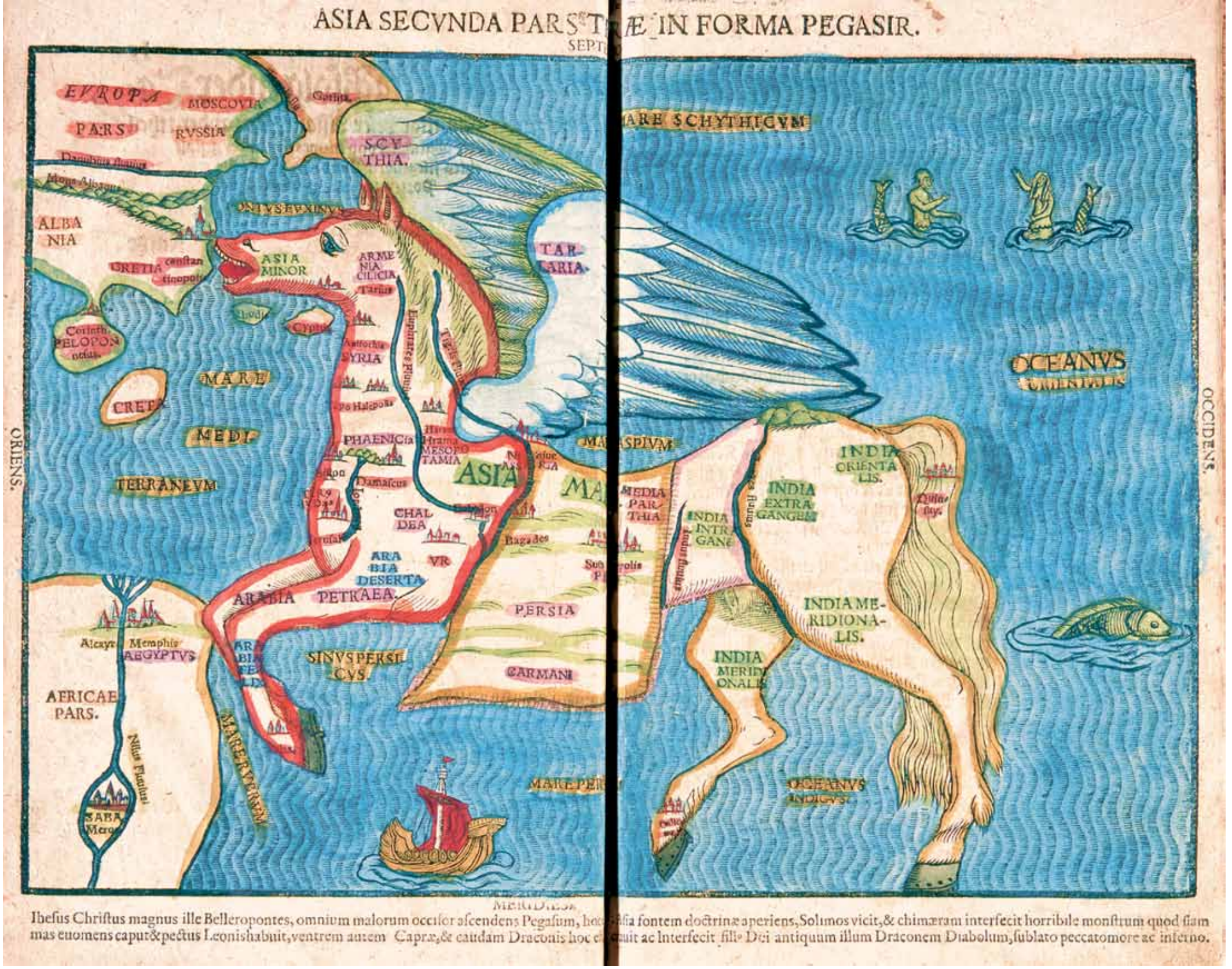
Like many other maps of al-Qazwini it shows climatic zones and indeed the emphasis of the map is on climatic observations and detailed descriptions. The map has south at top. In the northern zone the inscription reads, *There is not enough sun and due to the cold there are no animals here.* The southern climatic zone is inscribed with *There is no information about this region* and *Due to the extreme heat there are no animals in this region.*

The north polar area bears the inscription *In this region from Aries to Libra is one day and from Libra to Aries is one night.* The inscription at the south pole reads *From the beginning of Libra to the end of Pisces is one day and from Aries to the end of Virgo – one night.* This shows the extent of Islamic cartographers’ knowledge regarding the solar day cycles, a fact not altered by the possibility that these were added to the original by copiers at a later date.

The sea to the left (east) is the Pacific Ocean and the one in the middle is the Indian Ocean with the Persian Gulf. Arabia is the circular bulge protruding into the Indian Ocean. The River Nile is shown with eight tributaries, which join together to flow into the Mediterranean. The Black Sea branches from the Mediterranean and extends northwards to join the ocean at the north of the landmass. The Rivers Tigris and Euphrates are shown connecting the Mediterranean Sea to the Persia Gulf. Parts of the Caspian Sea can be seen partially obscured by the binding in the centrefold of the map. The Rivers Arax and Kura are also depicted joining and flowing into the Caspian, the former connected to the River Tigris and the latter to the Black Sea. Between the Tigris and Arax Rivers the inscription *Armanieh* (Armenia) can faintly be made out. Armenia is flanked by the cities of *Tabriz* and *Erzerum*.

The small rectangular lake at the left (east) of the fold is the Sea of Aral, with the Rivers *Jeihun* (Oxus, or Amu Darya) and *Seihun* (Sir Darya) flowing into it.

Size app. 30.5cm dia. Walters Art Gallery – Baltimore, Ref. W 593 ff 52v–53r



58

Պատ. 58

Այս քարտէզն ունի աւելի երևակայական, քան իրական բնոյթ: «Ասիա»ի այս քարտէզը պատրաստել է Հայնրիխ Բունտինգը 1581 թ. (հրատարակելով Հանովեր քաղաքում), նրան տալով թռչող նժոյգի՝ Պէգասի նմանութիւն:

Քարտէզում ձիան գլուխը Փոքր Ասիան է ներկայացնում, որի վերն է Սև ծովը: Կրծքի վրայ են Սիրիան, Լիբանանը, Իրաքը և Պաղեստինը, իսկ առջևի սրունքները՝ նեղացած Արաբիան է: Մարմնի մսացորդը և թևերը պատկերում են Ռուսաստանը և Հիրկանեան, ընդհուպ մինչև Հնդկաստան և Հնդկաչին: Ձիան պոչը ներկայացնում է Չինաստանը:

Քարտէզում Հայաստանը նշւած է ձիու աչքի հետևում, որտեղից նաև ակունք են առնում Եփրատ և Տիգրիս գետերը: Կիլիկիայի քաղաքներից պատկերւած է Թարսուսը:

Չափերը 32×25 սմ

Իսրայելի Գրադարան, Երուսաղեմ. Bier Collection.

Fig. 58

This map of 'Asia' is a curiosity map. In the shape of the flying horse Pegasus. The map was prepared by Heinrich Bunting and was printed in Hanover in 1581.

In this map Asia Minor is represented by the head of Pegasus, with the Black Sea above it. The breast of the horse represents present-day Syria, Lebanon, Palestine and Iraq, with the legs representing Arabia, albeit somewhat narrow and slim, and the hanging saddlecloth representing Persia. The rest of the torso and the wings represent Asia proper including Tartaria and Hyrcanea, as far east as India and Indo-China. China is presented as the horse's tail.

In this map Armenia is located just behind the horse's eye, depicted as the source of the Rivers Euphrates and Tigris. The Cilician port of Tarsus is also shown.

Size app. 32×25cm Museum of Israel – Jerusalem, Bier Collection

Рис. 58

Эта карта носит больше фантастический, чем реальный характер. Карту "Азии" составил Гайнрих Бунтинг в 1581 г. Он издал ее в городе Ганновере, придав ей сходство с летающим конем – Пегасом.

На карте голова коня представляет Малую Азию, вверху которой – Черное море. На груди у него Сирия, Ливан, Ирак и Палестина, а передние ноги – Аравия. Остальная часть туловища и крылья представляют Россию и Гирканию (Каспийское море) вплоть до Индии и Индокитая. Хвост лошади представляет Китай.

На карте Армения отмечена за глазом коня, откуда также берут начало Евфрат и Тигр. Из городов Армении изображен Тарсус.

Размеры 32×25 см.

Библиотека Израиля, Иерусалим, Bier Collection.



Պատ. 59

«Ասիա»ի այս քարտէզը Ջերարդուս Մերկատորի (1512-1594) պատրաստած և 1595 թւականին Դուիսբուրգում նրա որդիների միջոցով հրատարակած «*երկրագնդի ամբողջ տարածքը*» ատլասի D համարով քարտէզն է:

Այս գեղեցիկ քարտէզը պատկերած է մերկատորեան մանրակրկիտութեամբ: Ըստ ժամանակի սովորութեան Հայաստանի անունը նշուած է «Թուրքոմանիա», որը ներկայացւում է բաժանուած Օսմանեան և Պարսկական կայսրութիւնների միջև: Այս քարտէզի մէջ նշուած տեղանունները ճիշտ են, բայց դրանց աշխարհագրական վայրերը յաճախ սխալ են տեղադրուած: Քարտէզը 16-17-րդ դարին իւրայատուկ աշխատանք է, որը շատ բաներում նման է ժամանակակից այլ քարտէզագէտների պատրաստած Ասիայի քարտէզներին:

Չափերը 47×38 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.3.c.4

Fig. 59

The map of 'Asia' from Gerardus Mercator's (1512–94) *Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura*, printed in Duisburg, 1595, by his sons.

According to the accepted practice of the time, Armenia is here called Turcomania, and is shown divided between the Turkish and the Persian Empires. Most of the details shown are correct, but their geographical locations are approximate. This is a typical sixteenth- and seventeenth-century map of Asia, as produced by many other cartographers of the period.

Size 47×38cm British Library – London, Maps C.3.c.4

Рис. 59

Эта "Карта Азии" Герарда Меркатора (1512-1594) является картой под номером "D" атласа "Вся территория земного шара", составленного им и изданного в 1595 г. в Дуйсбурге его сыновьями.

Эта красивая карта составлена с тщательностью, свойственной Меркатору. Согласно традиции того времени, Армения отмечена как "Туркомания". Она представлена разделенной между Османской и Персидской империями. Топонимы, отмеченные на этой карте достоверны, но их географическое местоположение часто отмечено ошибочно. Карта - своеобразная работа XVI-XVII вв., которая очень похожа на карты Азии других картоведов того периода.

Размеры 47×38 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.3.c.4

Պատ. 60

Թուրքական Կայսրութեան այս քարտէզը Աբրահամ Օրտելիուսի (1528–1598) «*երկրագնդի ամբողջ տարածքը*» ատլասի թիւ 110 էջն է, տպագրուած Ամստերդամում 1595 թւականին՝ լատիներէնով: Նրա ատլասներն այնքան սիրուած էին, որ հրատարակւել են 41 անգամ, տարբեր լեզուներով, որոնցից մի քանիսը պարունակում են մինչև 219 քարտէզ: Օրտելիուսի մասին տես «Հայաստանի քարտեզագրութեան համառօտ պատմութիւն» տեքստի 10-րդ գլուխը:

Քարտէզում պատկերուած են Թուրքիան և հարևան երկրները: Հայաստանի մէկ մասը, ընդհուպ մինչև Վանայ լիճը գտնվում է Թուրքիայի գերիշխանութեան տակ: Վանայ լիճը քարտէզում կոչւած է «Աղթամար», որը լճի կղզիներից մէկի անունն է: Քարտէզը գծւած է խեղաթիւրւած՝ Վանայ լիճը և Բաքու քաղաքը նշւած են Կասպից ծովի հարաւում: Այս երկու լճերի մօտ էլ նշւած է «Բինգեօլ» անունը, որը պատճառ է դառնում լճերի իրական անւանումների շփոթութեանը: Ժամանակի քարտէզների մէջ սա ընդհանրացած սխալ էր, որը շատերն են ընդօրինակել: Այստեղ կան նաև շատ ուրիշ անւանումների խեղաթիւրումներ:

Չափերը 49×37 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն – Maps C.3.d.6

Рис. 60

Эта карта Османской империи – 110-ая страница атласа Авраама Ортелия (1528–1598) “Атлас всего мира”, напечатанного в Амстердаме в 1595 г. на латинском языке. Его атласы были настолько популярны, что издавались 41 раз, на разных языках, некоторые из атласов содержат около 219 карт (Об Ортелии см. гл. 10 в “Краткой истории картографии Армении”).

На карте изображены Турция и соседние страны. Часть Армении вплоть до озера Ван находится под владычеством Турции. Озеро Ван на карте названо “Ахтамар”, что является названием одного из островов озера. Карта начерчена с искажениями, озеро Ван и город Баку отмечены на юге Каспийского моря. Рядом с двумя озерами отмечено название “Бингель”, что становится причиной путаницы в реальных названиях озер. Для карт того времени это было распространенной ошибкой. Здесь есть также искажения многих других названий.

Размеры 49×37 см.

Британская библиотека, Лондон – Maps C.3.d.6.

Fig. 60

Map of the ‘Turkish Empire’ from Abraham Ortelius’ (1528–98) atlas *Theatrum Orbis Terrarum*, published in Amsterdam, in Latin in 1595. It could be found on page 110 of the atlas. Ortelius’ atlas was so popular that it went through 41 editions in a variety of languages and the later editions contained additional maps, totalling 219 full-sized maps.

The map shows the Turkish (Ottoman) Empire and the adjacent countries. Part of Armenia, extending to Lake Van is called Turcomania and is located within Turkey. Lake Van is called Akhtamar, which is the name of the island located in the lake. The map is very distorted, showing the city of *Bachu* (Baku) and Lake Van south of the Caspian Sea. The name *Bingul* appears twice near two different lakes, creating further confusion regarding the identity of the lakes. This was a common feature in maps of the time, which were copied from each other.

For biographical details of Ortelius see Section 10 of ‘A brief history’, above.

Size 49×37cm British Library – London, Maps C.3.d.6

60 ›


TVRCICI IMPE-
RII DESCRIPTIO.
Concordia paruæ res crescunt.
Discordia maximæ dilabuntur.
REGNI PERSIAE
PARS, QVOD HODIE
A SOPHIS GUBER-
NATVR.
TARIAE PARS.
MARE MAGIORE el PONTUS EUXINUS
MARE DE BACHV el CASPIVM MARE
ET HYRCANUM
MARE MEDITERRANEUM
ARABIA DESERTA.
ARABIA FELIX
AFRICAE PARS.
Libyæ deserta.
SEPTENTRIO.
OCCIDENS.
ORIENS.
MERIDIES.

Պատ. 61

«Ալեքսանդր Մակեդոնացու գրաւած երկրները» կոչւած քարտէզը Աբրահամ Օրտելիուսի (1528-1598) «*Երկրագնդի ամբողջ տարածքը*» ատլասի էջերից է, լատիներէնով հրատարակւած Ամստերդամում, 1595 թւականին:

Քարտէզը ներկայացնում է Ալեքսանդր Մակեդոնացու արշաւանքները մինչև Հնդկաստան: Հայաստանի երկու լճերն են նշւած՝ Արճէշը և Տուշպան, որոնք իրականում նոյն լճի տարբեր անւանումներն են: Այստեղ սրանք հաւանաբար ներկայացնում են Վանա և Ուրմիոյ լճերը, բայց սխալմամբ ցուցադրւած են միացած իրար, և պատկերւած են որպէս Տիգրիսի ակունքը: Սա էլ մի այլ կրկնւող սխալ է շատ քարտէզներում, որոնք՝ ըստ ժամանակի սովորութեան, ընդօրինակւում էին միմյանցից:

Քարտէզում ներդրւած պատկերը Իւպիտեր-Ամոնի Տաճարն է, իսկ գլխագիրը նշում է, որ Օրտելիուսը քարտէզը նւիրել է ամստերդամաբնակ Հենրիկո Սկոտիոյին:

Չափերը 49×37 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.3.d.6

Рис. 61

“Карта стран, завоеванных Александром Македонским” взята из “*Атласа всего мира*” Авраама Ортелия (1528-1598), изданного в Амстердаме в 1595 г. на латинском языке.

Карта представляет походы Александра Македонского до Индии. Отмечены два озера Армении - Арджеш и Тушпа, которые в действительности являются разными названиями одного и того же озера. Здесь они, вероятно, представляют озера Ван и Урмия, но ошибочно показаны соединенными и представлены как исток Тигра. Это еще одна ошибка, встречающаяся во многих картах, которые по традиции того времени повторяли друг друга.

Помещенное на карте изображение - храм Юпитера-Амона, а в заглавии отмечено, что Ортелий подарил карту жителю Амстердама Генрико Скотио.

Размеры 49×37 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.3.d.6.

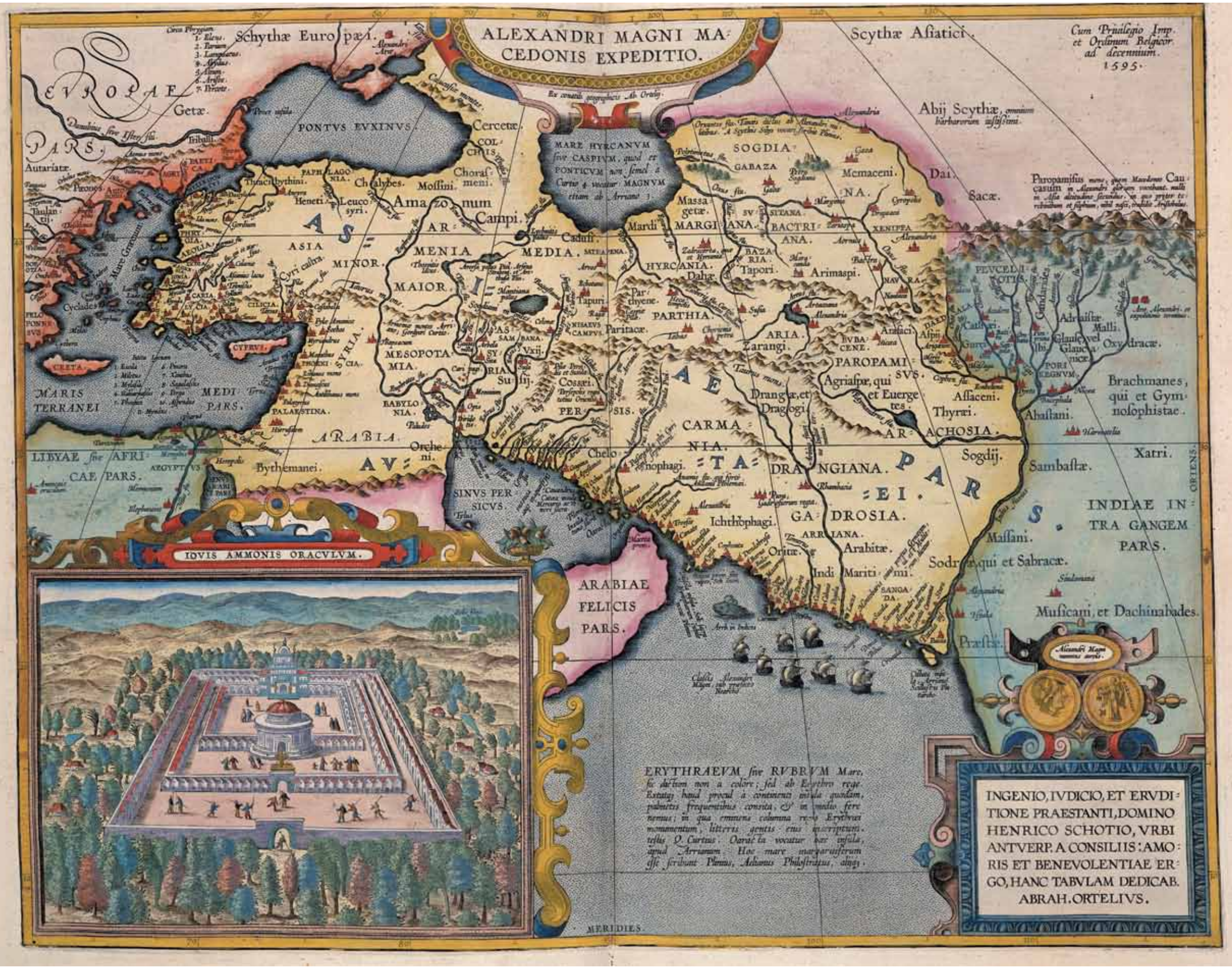
Fig. 61

This map, entitled ‘Alexandri Magni Macedonis Expeditio’, is Map Z from Abraham Ortelius’ (1528–98) atlas *Theatrum Orbis Terrarum*, published in Amsterdam, in Latin, in 1595.

The map covers the geographical area that Alexander conquered, starting with India and extending to Anatolia and Greece. In this map the two Armenian lakes Areesa and Thospitis are shown, which are in fact the Armenian names given to the same lake (Arjesh and Toshpa). In all probability here they refer to the lakes of Van and Urmia, which are incorrectly shown connected with a river and being the source of the River Tigris. This error manifests itself in many maps of the same era.

The inset in the bottom left-hand section of the map is the Oracle of Ammon Jupiter. The cartouche is the dedication of the map by Ortelius to Henrico Schotio of Antwerp.

Size 49×37cm British Library – London, Maps C.3.d.6


ALEXANDRI MAGNI MACEDONIS EXPEDITIO.
Cum Priuilegio Imp. et Ordinum Belgicor. ad decennium. 1595.
EVROPAE PARS.
Schythæ Europæi.
Scythæ Asiatici.
Abij Scythæ, omnium barbarorum iustissimi.
PONTVS EVXINVS.
MARE HYRCANVM siue CASPIVM, quod et PONTICVM non semel à Curtio & vocatur MAGNVM etiam ab Arriano.
Getæ.
Cercetæ.
Tauri.
Sacæ.
Dai.
Massagetæ.
Memaceni.
SOGDIA.
GABAZA
BACTRIANA.
Mardi.
Caduſi.
MEDIA.
HYRCANIA.
Tapori.
Arimaspi.
Dahæ.
PARTHIA.
Parthyene.
Paritacæ.
ARIA.
Zarangi.
PAROPAMISVS.
Agriaſpæ, qui et Euergetes.
Drangæ, et Dragogi.
Arachoti.
Aſpij.
ACHOSIA.
Aſſaceni.
Thyræi.
Sogdij.
Xatri.
Sambaſtæ.
Abaſtani.
Brachmanes, qui et Gymnoſophistæ.
Paropamiſus mons, quem Macedones Caucaſum in Alexandri honorem vocitarunt, nullo in Aſia altitudine ſecundus, ex quo pyrite terebinthum et ſuſtum, nihil noſti, tradidit Ariſtobulus.
ASIA MINOR.
MESOPOTAMIA.
SYRIA.
CILICIA.
CYPRVS.
CRETA.
MARIS TERRANEI PARS.
MEDITERRANEI PARS.
PALAESTINA.
ARABIA.
BABYLONIA.
Cossæi.
PERSIS.
CARMANIA.
GEDROSIA.
ARRIANA.
Ichthyophagi.
Orites.
Arabitæ.
Indi Mariti mi.
Massani.
Sodræ, qui et Sabracæ.
Muſicani, et Dachinabades.
INDIAE INTRA GANGEM PARS.
ORIENS.
MERIDIES.
LIBYAE siue AFRICAE PARS.
AEGYPTVS
Bythemanei.
Orcheni.
SINVS PERSICVS.
ARABIAE FELICIS PARS.
IOVIS AMMONIS ORACVLVM.
ERYTHRAEVM siue RVBRVM Mare, ſic dictum non a colore; ſed ab Erythro rege. Extatq; haud procul a continenti inſula quondam, palmitis frequentibus conſita, & in medio fere nemus; in qua ornatus columna regis Erythræi monumentum, litteris gentis eius inscriptum. teſtis Q. Curtius. Oarac ea vocatur hæc inſula, apud Arrianum. Hoc mare margaritiferum eſſe ſcribunt Plinius, Aelianus Philoſtratus, alijq.
INGENIO, IVDICIO, ET ERVDITIONE PRAESTANTI, DOMINO HENRICO SCHOTIO, VRBI ANTVERP. A CONSILIIS: AMORIS ET BENEVOLENTIAE ERGO, HANC TABVLAM DEDICAB. ABRAH. ORTELIVS.

61



PEREGRINATIONIS DIVI PAVLI
TYPVS COROGRAPHICVS.

In quo et noui testamenti, in primis autem apostolorum historiae, à sancto Luca descriptae, omnia fere loca geographica, oculis inspicienda, exhibentur.





Պատ. 62

Պողոս Առաքեալի ուխտագնացութիւնների քարտէզը Աբրահամ Օրտելիուսի (1528-1598) *«երկրագնդի ամբողջ տարածքը»* ատլասի թիւ «d» էջն է, լատիներէնով հրատարակուած Ամստերդամում, 1595 թւականին:

Այստեղ պատկերուած են այն երկրները, ուր ճամփորդել է Պողոս Առաքեալը: Ներկայացուած են նաև երկու տեսարաններ, որոնք նշում են պատկերներ նրա կեանքից:

Քարտէզի ներքևի մակագրութիւնը, Աստուածաշնչի Կորնթացիների Բ գրքի հինգերորդ գլխի 6-9-րդ պարբերութիւններն են:

Չափերը 49×37 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.3.d.6

Fig. 62

This map, entitled 'Peregrinationis Divi Pauli Typus Corographicus', is Map D from Abraham Ortelius' (1528–98) atlas *Theatrum Orbis Terrarum*, published in Amsterdam, in Latin, in 1595.

The map depicts the countries that St Paul visited during his pilgrimages, including Armenia Minor. Armenia Maior although shown on the map, does not contain much detailed information and toponyms. The map also depicts two scenes from St Paul's travels.

There is also a quotation from the Bible (Corinthians 5, Chapter 2, verses 6–9) pertaining to the travels.

Size 49×37cm British Library – London, Maps C.3.d.6

Рис. 62

Карта паломничеств апостола Павла - страница "d" "Атласа всего мира" Авраама Ортелия (1528-1598), изданного на латинском языке в 1595 г. в Амстердаме.

Здесь изображены страны, куда путешествовал апостол Павел. Представлены также два сюжета из его жизни.

Надпись внизу карты - это 6-9-й абзацы из Второго послания к коринфлянам святого апостола Павла.

Размеры 49x37 см

Британская библиотека, Лондон - Maps C.3.d.6

Պատ. 63

Հռոմէական Կայսրութեան այս քարտէզը Աբրահամ Օրտելիուսի (1528-1598) «*Երկրագնդի ամբողջ տարածքը*» ատլասի թիւ «g» էջն է, լատիներէնով հրատարակուած Ամստերդամում, 1595 թականին: Քարտէզը նշում է Հռոմէական Կայսրութեան նուաճած երկրները, ներառեալ Հայաստանի մէկ մասը: Պատկերուած են երկու մեդալիոններ, որոնցից ձախինի մէջ գրուած է «Հռոմ, քո ճակատագիրն է տիրել աշխարհը» իսկ աջի մէջ՝ «Հաւիտենական քաղաքի հիմնադիր Ռոմուլոսին»: Շրջանակի միջի մակագրութիւնը Հռոմի համառօտ պատմութիւնն է:

Չափերը 49×37 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.3.d.6

Fig. 63

This map, entitled 'Romani Imperii Imago', is Map G from Abraham Ortelius' (1528–98) atlas *Theatrum Orbis Terrarum*, published in Amsterdam, in Latin, in 1595.

The map shows the area covered by the Roman Empire, including part of Armenia. It depicts the genealogy of the emperors as well as a short history of the Roman Empire, inside one of the cartouches.

The two medallions on the map are inscribed 'Rome, your name is fated to rule the World' and 'To Romulus, the founder of the eternal city'.

Size 49×37cm British Library – London, Maps C.3.d.6

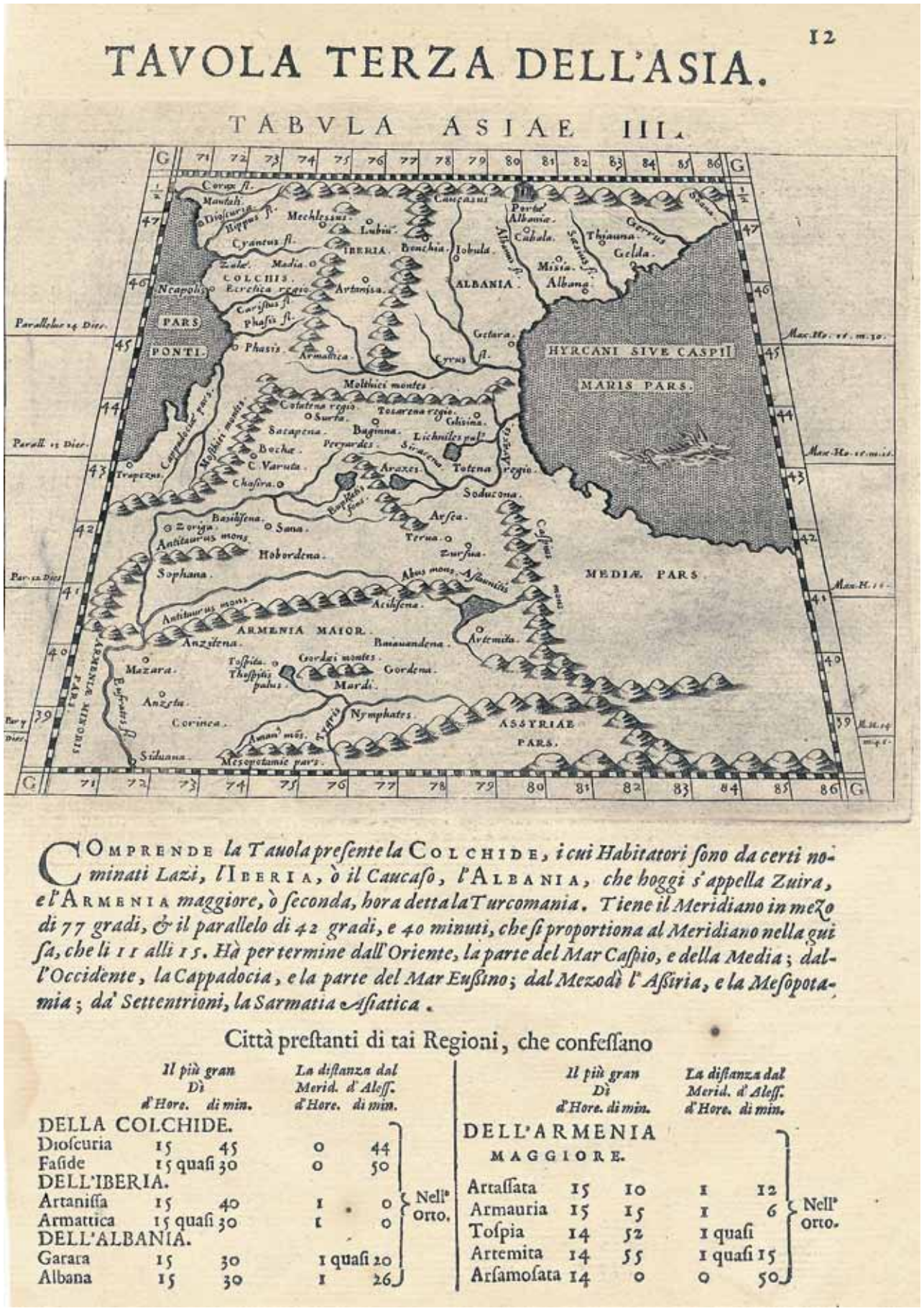
Рис. 63

Эта карта Римской империи является страницей "g" "Атласа всего мира" Авраама Ортелия (1528-1598), изданного в Амстердаме в 1595 г.

На карте отмечены страны, завоеванные Римской империей, включая часть Армении. Изображены два медальона, на левом из которых написано "Рим, твоя судьба - владеть миром", а на правом - "Основателю вечного города Ромулу". Текст в рамке - краткая история Рима.

Размеры 49×37 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.3.d.6.



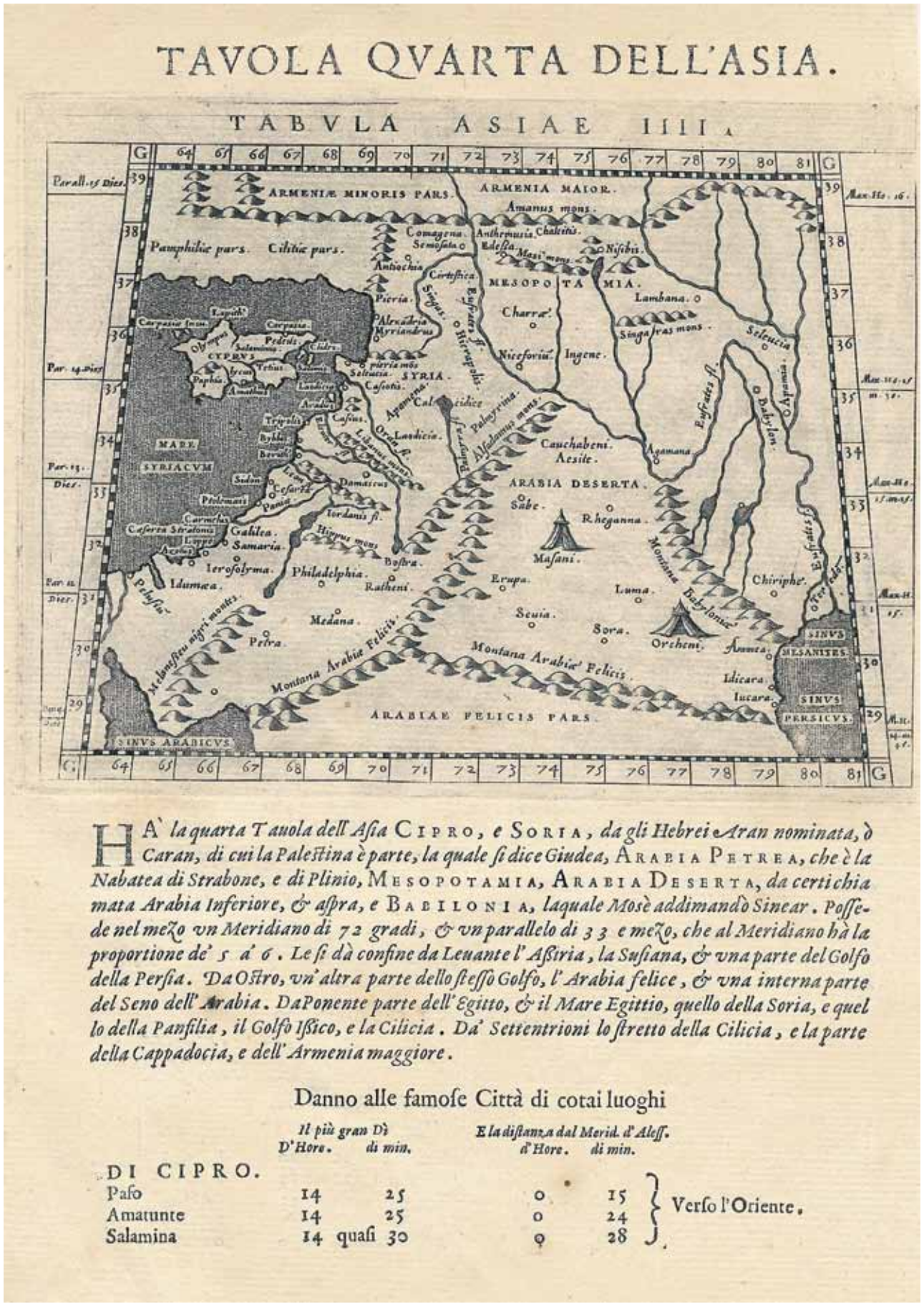
Պար. 64/65

Այս երկու քարտէզները Ջիովաննի Անտոնիո Մաջջինիի (1555-1617) Վենետիկում 1597/98 թականներին տպագրած «*Պտղոմէոսի աշխարհագրութիւն*» ատլասից վերցած էջեր են:
«Ասիայի III Աղիւսակ» անուանած քարտէզը նշում է Մեծ Հայքը, Կոլխիան, Իբերիան (Վիրքը) և Ալբանիան (Աղուանքը), իսկ «Ասիայի IIII Աղիւսակ»ը, պարունակում է Միջագետքը, Սիրիան և Արաբական անապատը, հիւսիսային սահմանում նշելով Մեծ և Փոքր Հայքերը: Քարտէզների տակի տեքստում նշած են տւեալ երկրների կարևոր քաղաքներից մէկ մասի անունները:
Չափերը 17×12 սմ
Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG65A/B

Рис. 64/65

Эти две карты взяты из атласа Джованни Антонио Маджини (1555-1617) “География Птолемея”, изданного в Венеции в 1597/98 гг.
Карта, названная “III таблица Азии”, отмечает Великую Армению, Колхиду, Иберию и Албанию (Агванк), а “IIII таблица Азии” изображает Междуречье, Сирию и Аравийскую пустыню, отмечая на северной границе Великую и Малую Армению. В тексте под картами отмечены названия некоторых важных городов этих стран.
Размеры 17×12 см.
Личная коллекция, Лондон - Ref. RG65A/B.

65



HA' la quarta Tauola dell' Asia CIPRO, e SORIA, da gli Hebrei Aran nominata, ò Caran, di cui la Palestina è parte, la quale si dice Giudea, ARABIA PETREA, che è la Nabatea di Strabone, e di Plinio, MESOPOTAMIA, ARABIA DESERTA, da certi chiamata Arabia Inferiore, & aspra, e BABILONIA, laquale Mosè addimandò Sinear. Possede nel mezo vn Meridiano di 72 gradi, & vn parallelo di 33 e mezo, che al Meridiano hà la proportione de' 5 à 6. Le si dà confine da Leuante l' Assiria, la Susiana, & vna parte del Golfo della Persia. Da Ostro, vn' altra parte dello stesso Golfo, l' Arabia felice, & vna interna parte del Seno dell' Arabia. Da Ponente parte dell' Egitto, & il Mare Egittio, quello della Soria, e quello della Panfilia, il Golfo Issico, e la Cilicia. Da' Settentrioni lo stretto della Cilicia, e la parte della Cappadocia, e dell' Armenia maggiore.

Danno alle famose Città di cotai luoghi

	Il più gran Dì D'Hore.	di min.	E la distanza dal Merid. d'Aless. d'Hore.	di min.	
DI CIPRO.					
Paso	14	25	0	15	} Verso l'Oriente.
Amatunte	14	25	0	24	
Salamina	14 quasi	30	0	28	

Figs 64 and 65

These two maps are from Giovanni Antonio Maggini's (1555–1617) edition of Ptolemy's *Geography*, engraved in 1596 and printed with Italian text in Venice during 1597 to 1598.

The maps are 'Tabula III Asiae', which is the map of Armenia Maior, Iberia, Colchis and Albania, with Armenia Minor starting from the west of the map, and 'Tabula IIII Asiae', which is the map of Mesopotamia, Syria, Cyprus and the Arabian Desert, with Armenia Maior and Minor at the northern borders. The texts specify the names of some of the towns, which are continued on the subsequent pages (not shown).

Map sizes are 17×12cm each Private collection – London, Ref. RG65A/B

Պատ. 66

Սա Յոդոկուս Հոնդիուսի (1563-1612) «Մեծ Հայքի, Իբերիայի (Վիրքի), Կոլխիսի և Ալբանիայի (Աղւանքի) քարտէզ»ն է, որն իրականում Մերկատորի քարտէզի վերահրատարակութիւնն է՝ փոքրիկ փոփոխութիւններով: Սա էլ իր հերթին հիմնւած է Պտղոմէոսի *«Աշխարհագրութիւն»*ի վրայ: Ատլասը հրատարակւել և վերահրատարակւել է սկսած 1605 թւականից, իսկ այս էջը 1698 թւականի Հոնդիուսի որդու վերահրատարակած ատլասից է:

Քարտէզն ունի համեմատաբար աւելի պարզ կարտուշ՝ տեղադրւած Կասպից ծովում, բայց Սև ծովում դեռ ներկայ է Մերկատորի քարտէզի մէջ պատկերւած հրեշը:

Հայաստանի տարածքում կան երկու լճեր, անւանւած Տուշպա և Արձէշ, որոնք երկուսն էլ հայկական իրականութեան մէջ Վանայ լճին տրւող անւանումներն են: Քաղաքների և աւանների տեղերը շատ մօտավոր են, ինչը իւրայատուկ է Պտղոմէոսի քարտէզներին: Փոքր Հայքը սկսում է քարտէզի արևմտեան ծայրամասից, իսկ Ատրոպատէնը (Ադրբեջանը) ցուցադրւած է Արաքս գետի հարաւում, Պարսկաստանի սահմանների մէջ:

Ինչպէս պատ. 55 քարտէզի և Պտղոմէոսի միւս հրատարակութիւնների մէջ, այստեղ նշւած հայկական քաղաքների մէջ են Տուշպան (Վանը), Արտամէտը, Արտաշատը, Արմաւիրը, Տիգրանակերտը, Բագրեւանը, Արշամաշատը, Նախուանան (Նախիջեւանը), Խորսան (Կարսը) և Թերւան (Երեւանը): (Տես նաև պատ. 39-41)

Չափերը 45×34 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG25

Рис. 66

Эта карта Иодока Хондия (1563-1612) “Карта Великой Армении, Иберии (Вирка), Колхиды и Албании (Агванка)”, которая в действительности является переизданием карты Меркатора с небольшими изменениями. Она, в свою очередь, основана на “Географии” Птолемея. Атлас издавался и переиздавался начиная с 1605 г., а данная страница взята из атласа, переизданного сыном Хондия в 1698 г.

Карта имеет сравнительно более простой картуш, расположенный в Каспийском море, но в Черном море все еще присутствует изображенное на карте Меркатора чудовище.

На территории Армении показаны два озера, которые названы Тушпа и Арджиш. Оба они в армянской действительности являются названиями озера Ван. Местоположение городов и поселков весьма приблизительно, что характерно для карт Птолемея. Малая Армения начинается с западного края карты, а Атропатена (Азербайджан) показана на юге реки Аракс, на границах Персии.

Как на карте рис. 55 и в других изданиях Птолемея, в числе отмеченных здесь армянских городов Тушпа (Ван), Артамет, Арташат, Армавир, Тигранакерт, Багреван, Аршамашат, Нахуана (Нахичевань), Хорсан (Карс) и Терва (Ереван) (см. также рис. 39-41).

Размеры 45×34 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG25.

Fig. 66

Jodocus Hondius’ (1563–1612) map of ‘Armenia Maior, Iberia, Colchis et Albania’ is from his *Mercator Atlas*, itself based on Ptolemy’s *Geography*. The atlas was first printed in 1605, with numerous later editions. This example was revised by Jodocus Hondius and was published by his sons in 1698.

The map has a simple decorative cartouche placed in the Caspian Sea and Mercator’s sea serpent in the Black Sea, which was common practice for maps produced during the period.

There are two major lakes shown in Armenia Maior, Thospitis and Arssis (Arjesh), both of which in Armenian refer to Lake Van. Locations of towns and cities are very approximate, a feature common to Ptolemaic maps. Armenia Minor starts from the western edge of the map. *Atropatene* (Azerbaijan) is shown to the south of the River Arax, within the territory of Media (Persia).

As in Fig. 55 and the other editions of Ptolemy’s maps, the towns of Armenia that are easily recognizable are *Thospitis* (Van), *Artameta*, *Artaxata* (Artashat), *Armauira* (Armavir), *Tigranocerta*, *Baugauana* (Bagrewan), *Arsamosata* (Arshamshat), *Naxuana* (Nakhijevan), *Chorsa* (Kars) and *Terva* (Yerevan).

Size 45×34cm Private collection – London, Ref. RG25


Sarmatiç Asiaticę pars
Maurali
Zalae
COLCHIS
PONTI EVXI
Zani
IBERIA
Ecretica
Tosarene
Syracene
Bocche
Ponti Cappadocij pars
Basilissene
Hobordene
Acilisene
ARME
Sophene
Astaunitis
NIA
ALBA
HYRCANI siue CAS:
PII MARIS
PARS
Cortea
Bagranda
uene
MA
IOR
Anzitene
Melitene
Thospitis
Gordene
Corinea
Mesopotamię
pars
Assyriae
Calacine
Arrapachitis
pars
Arbelitis
Mardi
Mediae
pars
Antro
Carduchi
pa
tia
Marundę
Margasi
Cadusij
TAB. III. ASIÆ,
in qua
COLCHIS, IBERIA,
ALBANIA,
ac
ARMENIA MAIOR.
Medius Meridianus 77.
reliqui ad eum inclinati sunt
iuxta rationes parallelorum.



Պատ. 67

«Թուրքական Կայսրութիւն» կոչւած այս քարտէզը Ջերարդուս Մերկատորի (1512-1594) *«Ատլաս»*ի 345-346 էջերի միջև տեղադրւած քարտէզն է: Այս տարբերակը հրատարակւած է Ամստերդամում 1619 թւականին, Յոդոկուս Հոնդիուսի կողմից:

Քարտէզն ունի զարդարւած գլխագիր և գծագրւած է մերկատորեան մանրակրկիտ ոճով, որը շատ բաներում նման է Աբրահամ Օրտելիուսի համանուն քարտէզին: Այստեղ նոյնիսկ կրկնւած են լճերի և քաղաքների սխալ անունները և տեղերը (տես պատ. 60): Օրտելիուսի քարտէզի համեմատութեամբ այս քարտէզի մէջ Կասպից ծովը պատկերւած է թեքւած դէպի հիւսիս:

Չափերը 47×37 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.3.c.8

Fig. 67

This map of the 'Turkish Empire' is from Gerardus Mercator's (1512–94) *Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura*, published by Jodocus Hondius in Amsterdam in 1619. The map is found between pages 345 and 346 of the atlas.

This is another decorative map of the Turkish (Ottoman) Empire from Mercator's atlas, depicting the area ruled by the Sultan. This map is very similar to Ortelius' map of the same title, and errors in the names and shapes of the lakes and towns are repeated. (See Fig. 60.) In comparison with the map of Ortelius relating to the same area, the Caspian Sea here is shown curved slightly upwards, and more details of the areas outside the Ottoman Empire are given.

Size 47×37cm British Library – London, Maps C.3.c.8

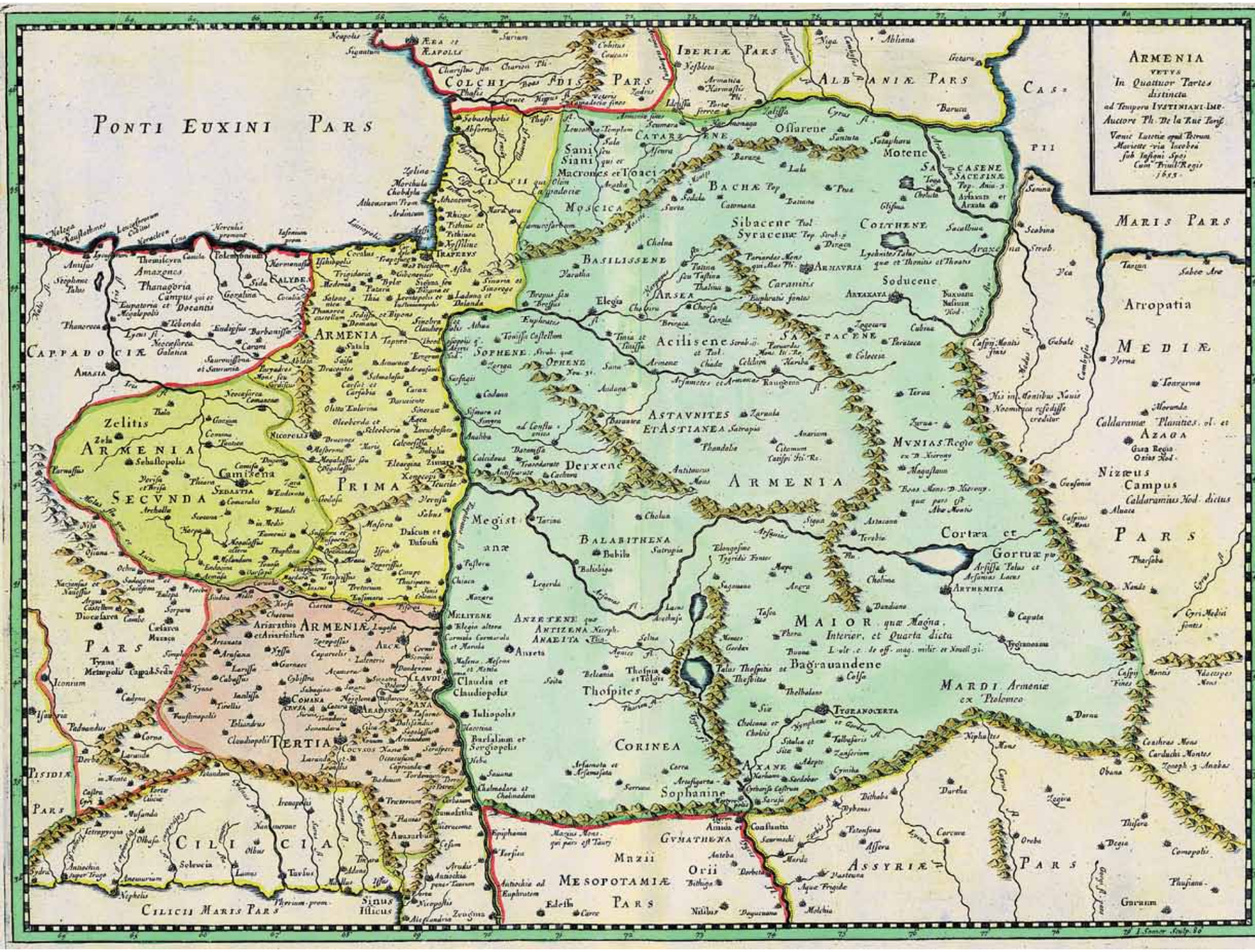
Рис. 67

Эта карта "Турецкой империи" помещена между страницами 345-346 "Атласа" Герарда Меркатора (1512-1594). Этот вариант был издан в Амстердаме в 1619 г. Иодоком Хондием.

Карта имеет декорированное заглавие, начерчена тщательным меркаторским стилем и во многом похожа на одноименную карту Авраама Ортелия. Здесь даже повторяются неправильные названия и топография озер и городов (см. также рис. 60). По сравнению с картой Ортелия, эта карта изображает Каспийское море с наклоном в сторону севера.

Размеры 47×37 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.3.c.8.



Պատ. 68

Ֆիլիպ դէ լա Ռուի պատրաստած «Հայաստանի Քարտէզ»ը (1653) նշում է Հայաստանի չորս նահանգները՝ Մեծ Հայքը, Երկրորդ, Երրորդ և Չորրորդ Հայքերը: Այս վարչական բաժանումները կատարուել էին Յուստինիանոս Ա Կայսեր (483-565) օրոք:

Քարտէզում կրկին անգամ տեսնում ենք Տուշպայ և Արճէշ անունները, որոնք երկուսն էլ հայկական իրականութեան մէջ Վանայ լճի անուանումներն են, բայց այստեղ դրանք տրուած են մէկը Վանայ, իսկ միւսը Ուրմիոյ լճին: Քարտէզում Ատրոպատէնը (Ադրբեջան) գտնւում է Արաքս գետի հարաւային ափին, Մարաստանի (հին Պարսկաստանի) տարածքում:

Չափերը 52×38 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG28

Fig. 68

This map of 'Armenia' by Philip de la Rue, printed in 1653, describes the four regions of Armenia, Greater Armenia, Second, Third and Fourth Armenia, as it was during the era of Emperor Justinian.

In this map once again the names of the two lakes (Van and Urmia) are given as Thospia and Arsiss, which in fact are both names given to Lake Van in Armenian. The area of *Atropatene* (Azerbaijan) is shown within the territory of *Media* (Persia), to the south of the River Arax.

Size 52×38cm Private collection – London, Ref. RG28

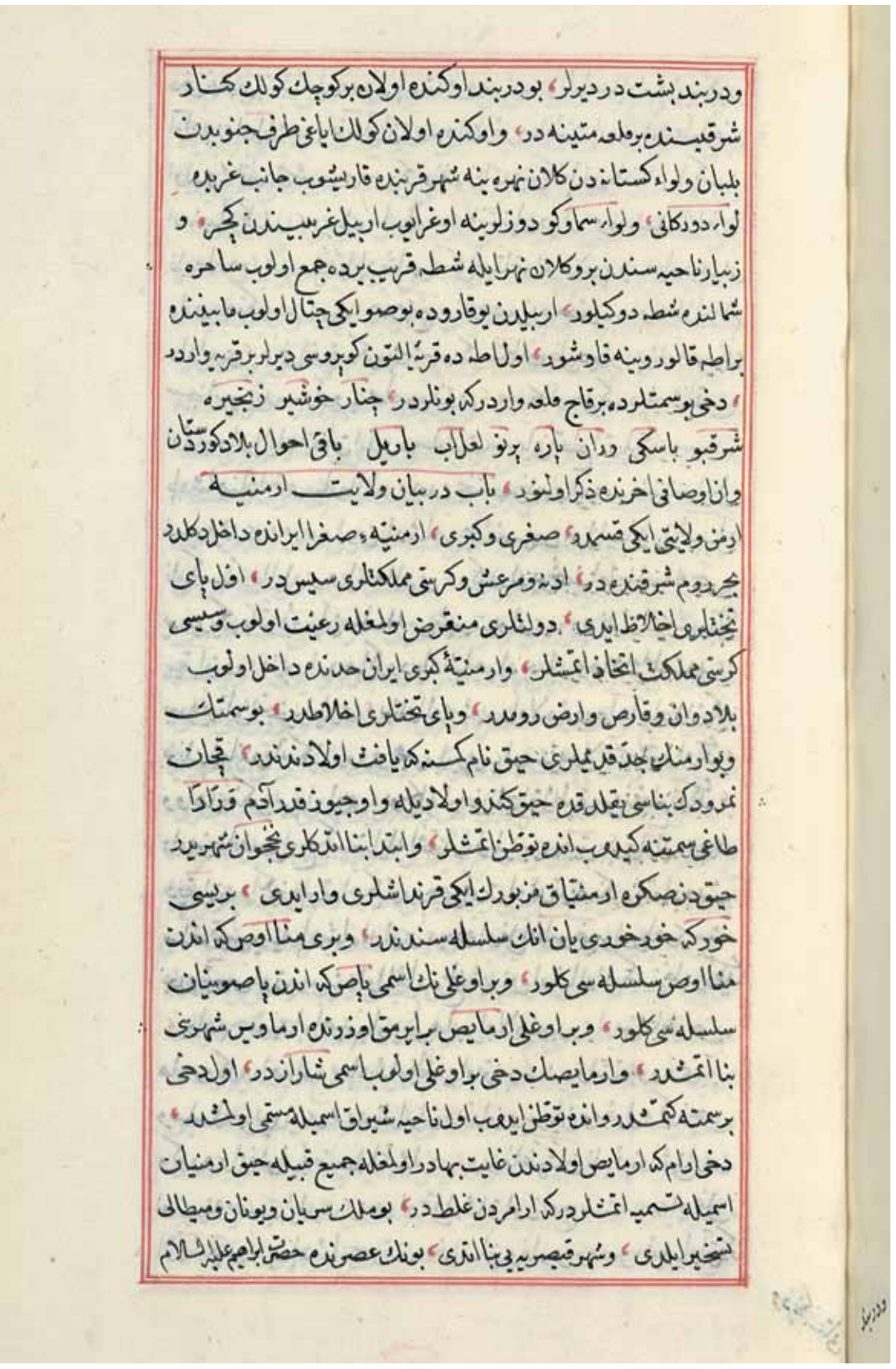
Рис. 68

"Карта Армении" (1653 г.), составленная Филиппом де ла Рю, отмечает четыре провинции Армении - Великую Армению, Вторую, Третью и Четвертую Армению. Эти административные деления были сделаны при императоре Юстиниане I (483 - 565).

Здесь мы снова видим названия озер Тушпа и Арджиш, которые одно и то же название представленных здесь двух разных озер – Ван и Урмия, хотя в армянской действительности оба относятся к озеру Ван. На карте Атропатена (Азербайджан) находится на южном берегу реки Аракс, на территории Персии.

Размеры 52×38 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG28.



69

Պատ. 69/70/71

Օսմանցի առաջին աշխարհագրագէտ Մուստաֆա Իբն-Աբդուլլահը (1609-1657), որը ճանաչուած է Քյաթիբ Չելեբի կամ Հաջի Խալիֆա անունով, հանրայայտ *«Ջիհան Նիւմա»* աշխարհագրական բնոյթի աշխատութիւնը գրել է իր կեանքի վերջում, որը սակայն անաւարտ է մնացել: Այստեղ ցուցադրուած ձեռագրի օրինակը Չելեբիի աշխատութիւնից մի քանի էջեր են աշխարհի արևելեան մասի վերաբերեալ: Ձեռագրի էջերում տրուած են բացատրութիւններ նաև Հայաստանի և նրա քաղաքների մասին:

Պատ. 69

Ձեռագրի էջ 121b-ում Հայաստանի մասին տրուած տեղեկութիւնների թարգմանութիւնը սկսւում է հետևեալ կերպ: *«Գլուխ Հայաստան Վիլայեթի մասին: Հայաստանը բաժանուած է երկու մասի, Մեծ և Փոքր: Փոքր Հայքը Պարսկաստանի մէջ չի գտնւում, այլ գտնւում է Ռումի ծովի* (Միջերկրականի) *արևելքում: Նրա քաղաքներից են Ադանան և Մարաշը, իսկ մայրաքաղաքն է Սիսը: Սկզբում նրանց մայրաքաղաքը Ախլաթն էր, բայց երբ կորցրին իրենց պետութիւնը, դարձան ռայեա և մայրաքաղաք ընտրեցին Սիսը: Մեծ Հայքը Պարսկաստանի սահմանների մէջ չէ: Նրա քաղաքներն են Վանը, Կարսը և Էրզրումը, իսկ մայրաքաղաքն է Ախլաթը»:*

Պատ. 70

Գրքի էջ 124a-ն տալիս է տեղեկութիւններ Վանի վիլայեթի վերաբերեալ, ուր հեղինակը նշում է. «*Վանը Օսմանեան երկրի արևելեան սահմանի վրայ է: Նրա արևելքում է Ադրբեջանը և Թաւրիզ քաղաքը, հիւսիսում է Չըլդըրը (*հայերէնով Զարիշատ - գտնւում է Կարսի հիւսիսում և Արդահանի արևելքում) *արևմուտքում՝ Դիարբէքիրը...*»:

Պատ. 71

Սա Վանի նահանգի նախնական մի քարտէզ է, ուր նշուած են կարևոր քաղաքները, ինչպիսին են *Արճէշը, Ադելջաւազը* (Արծկէ), *Բիթլիսը և Ախլաթը, Մուշը, Խոյը* և այլն: Վերի աջ կողմում ցոյց է տրուած Ուրմիա լիճը: Քարտէզն ուղղորդուած է արևելքը դէպի վեր:

Հեղինակի մահուանից յետոյ հրատարակիչ Իբրահիմ Մութեֆերրիկան լրացրեց վարպետի գիրքը, օգտւելով Իբն-Բահրամիի և իր՝ Չելեբիի սևագրութիւններից, որը տպագրեց 1732/33 թւականին: Այս գրքի 41-րդ գլուխը վերաբերում է Հայաստանին, ուր տրուած են աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ, քան բուն ձեռագրում: Նոյն գրքի 39-րդ գլուխը Արևելեան Հայաստանի մասին է, որը գտնւում էր պարսկական գերիշխանութեան տակ: Ընդհանուր առմամբ Չելեբին իր աշխատութեան մէջ օգտւել է Աբուլֆիդայի «Թաղւիմ ուլ-Բուլդան»ի և Ալ-Իսթախրիի ձեռագրերի մէջ եղած աշխարհագրական տեղեկութիւններից: (Տես պատ. 23)

Չափերը 17×28 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Oriental MS Or 1038

Рис. 69/70/71

Первый османский географ Мустафа ибн-Абдулла (1609-1657), который известен под именем Кятиб Челеби или Хаджи Халифе, свой знаменитый географический труд “Джихан-нюма” написал в конце жизни. Рукопись осталась незаконченной Здесь представленно несколько страниц из труда Челеби, относящихся к восточной части мира. На страницах рукописи даны разъяснения также об Армении и ее городах.

Рис. 69

Перевод сведений об Армении, данных в рукописи на странице 121б начинается так: “Глава о вилайете Армения. Армения разделена на две части - Великую и Малую. Малая Армения находится не в Персии, а на востоке Румского (Средиземного) моря. Среди ее городов Адана и Мараш, а столица - Сис. Сначала их столицей был Ахлат, но когда они потеряли свою государственность - стали райя и избрали столицей Сис. Великая Армения не находится в границах Персии. Ее города - Ван, Карс и Эрзерум, а столица - Ахлат”.

Рис. 70

Страница 124а книги содержит сведения о Ванском вилайете, где отмечается: “Ван на восточной границе Османской страны. На востоке от него Азербайджан и город Тебриз, на севере - Чылдыр (по-армянски Заришат, находится на севере Карса и на востоке Ардагана), на западе - Диарбекир...”.

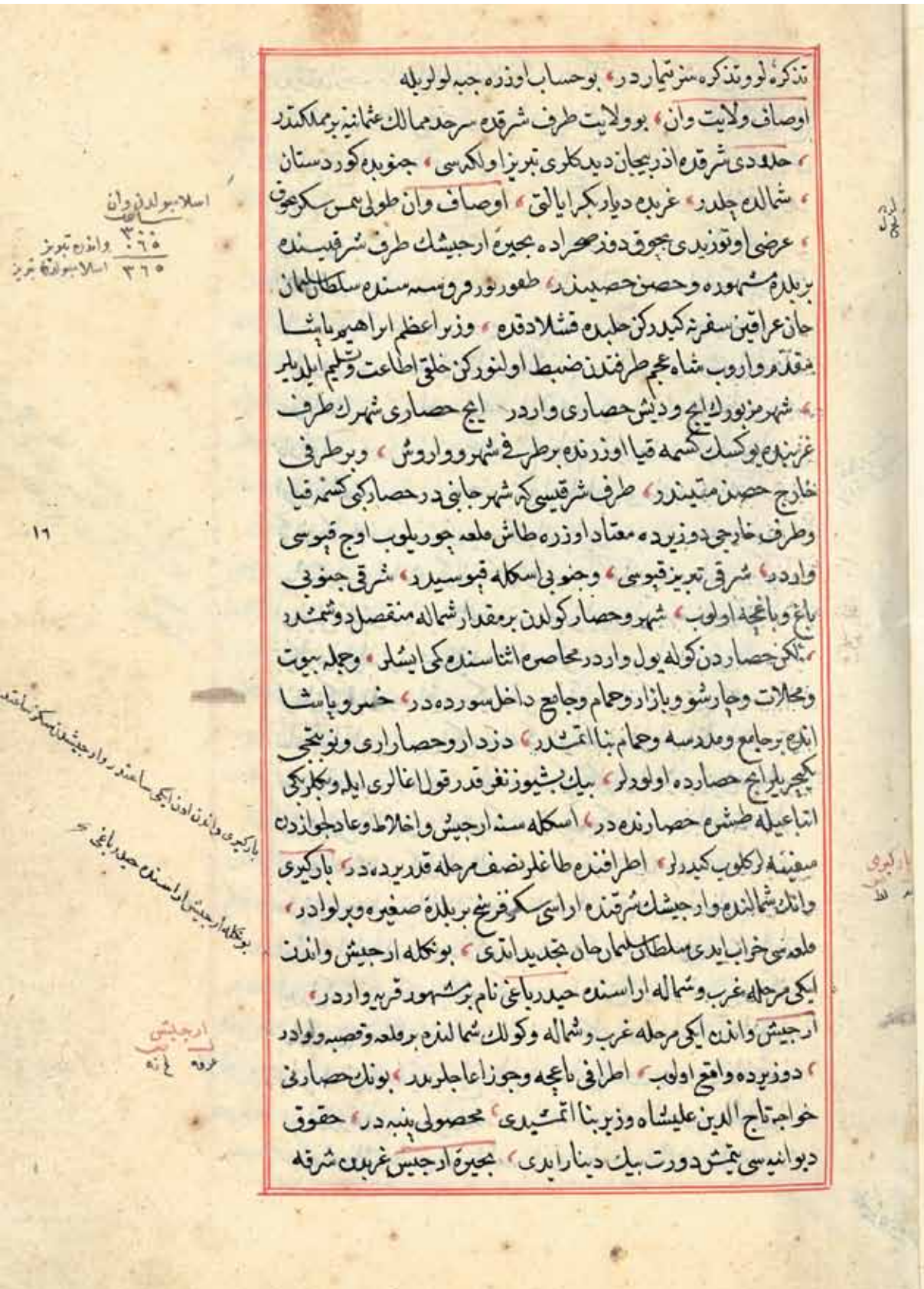
Рис. 71

Это набросок карты Ванской провинции, где отмечены важные города, такие как Арджиш, Адильджеваз (Арцке), Битлис, Ахлат, Муш, Хой и др. В верхнем правом углу показано озеро Урмия. На карте восток расположен наверху.

После смерти автора издатель Ибрагим Мютеферрика дополнил книгу мастера и, пользуясь черновиками самого Челеби и ибн-Бахрама, издал ее в 1732/33 г. 41-ая глава этой книги относится к Армении, и в ней даны более подробные сведения, чем в самой рукописи. 39-ая глава той же самой книги относится к Восточной Армении, которая находилась под владычеством Персии. В целом Челеби в своем труде пользовался географическими сведениями из рукописей Абу-л-фида “Таквим ал-булдан” и аль-Истахри (см. также рис. 23).

Размеры 17×28 см.

Британская библиотека, Лондон - Oriental MS Or 1038.



تذکرهٔ لو و تذکره سز تیمار در، بوحساب اوزره جبه لولو بله
اوصاف ولایت وان، بو ولایت طرف شرقده سرحد ممالک عثمانیه بر ممالکندر
، حدودی شرقده اذربیجان دیدکلری تبریز اولکه سی، جنوبده کوردستان
، شمالده چلدر، غربده دیاربکر ایالتی، اوصاف وان طولی یمس سکز فرسخ
، عرضی اوتوز یدی بجوق دوز صحراده بحیرهٔ ارجیشك طرف شرقیسنده
بر بلدهٔ مشهوره وحصن حصینندر، طغور تورقروسه سنده سلطان سلیمان
خان عراقین سفرنه کیدرکن حلبده قشلادقده، وزیر اعظم ابراهیم پاشا
مقدم واروب شاه عجم طرفندن ضبط اولنور کن خلق اطاعت وتسلیم ایلدیلر
، شهر مزبورك ایچ ودیش حصاری واردر ایچ حصاری شهرك طرف
غربنده یوکسك کسمه قیا اوزرنده برطرفی شهر و واروش، وبر طرفی
خارج حصن متینندر، طرف شرقیسی که شهر جانبی در حصار کبی کسمه قیا
وطرف خارجی دوزیرده معتاد اوزره طاش ملمعه چور یلوب اوج قپوسی
واردر، شرقی تبریز قپوسی، وجنوبی اسکله قپوسیدر، شرقی جنوبی
باغ وباغچه اولوب، شهر وحصار کولدن برمقدار شماله منفصل دوشمشدر
، لکن حصاردن کوله یول واردر محاصره اثناسنده کی ایسلو، وجمله بیوت
ومحلات وچارشو وبازار وحمام وجامع داخل سوروه در، خسرو پاشا
ایچ برجامع ومدرسه وحمام بنا ایتمشدر، دزدار وحصاراری ونوبتجی
یکیچریلر ایچ حصارده اولورلر، بیك یوزیوز نفر قدر قولاغالری ایله وبکلرکی
اتباعیله طشره حصارنده در، اسکله سنه ارجیش واخلاط وعادلجوازدن
سفینه لر کلوب کیدرلر، اطرافنده طاغلر نصف مرحله قدر یرده، دیاربکری
وانك شمالنده وارجیشك شرقنده اراسی سکز فرسخ بر بلدهٔ صغیره وبر قلعه در،
قلعه سی خراب ایدی سلطان سلیمان خان تجدید ایتدی، بونکله ارجیش واندن
ایکی مرحله غرب وشماله اراسنده حیدر پاغی نام برشهر قریه واردر،
ارجیش واندن ایکی مرحله غرب وشماله وکولك شمالنده برقلعه وقصبه ولواردر
، دوزیرده واقع اولوب، اطرافی باغچه وجوزاغاجلردر، بونك حصارنی
خواجه تاج الدین علیشاه وزیر بنا ایتمشدیر، محصولی پنبه در، حقوق
دیوانیه سی یمش دورت بیك دینار ایدی، بحیرهٔ ارجیش غربندن شرقه

اسلامبول دن وان ۳۶۵ واندن تبریز ۳۶۵ اسلامبول دن تبریز

Figs 69 to 71

Mustafa Ibn-Abdullah (1609–57), known as Katib Chelebi or Hadji Khalifah, was the first and foremost Turkish geographer. His most important oeuvre is *Jehan Numa* (Mirror of the World), which is a book of world geography, compiled and written by him from about 1654 to 1657 CE. By the time of his death in 1657, he had managed to complete only the description of the eastern part of the world. The rest was left incomplete. The present pages are from the manuscript describing the eastern part of the world, dating from the period just before his death.

Fig. 69

The translation of the section on Armenia on this page (folio 121a) of the manuscript version starts thus: *'Chapter on the Vilayet of Armenia. Armenia consists of two parts, Maior and Minor. Armenia Minor is not within Persia. It is located at the east of the Sea of Roum* [the Mediterranean]. *Its cities are Adana and Marash and the capital is Sis. Previously their capital was Akhlat but after the fall of the government they* [the Armenians] *became 'raya"* [landless peasants] *and chose Sis as their capital. Armenia Maior has been within Persian borders, its towns are Van, Kars and Erzerum, the capital being Akhlat.'*

Fig. 70

This is folio 124a where the district (vilayet) of Van is described thus: *'This vilayet is at the eastern border of the Ottoman Country and to the east of it lie Azerbaijan and the city of Tabriz. In the south is Kurdistan, in the north, Childir* [in Armenian – Zarishat, the area north of Kars and east of Ardahan] *and in the west – Diarbekir.'*

Fig. 71

This is a rough map of the vilayet of Van, with east at the top, mentioning names of the important towns such as *Arjesh*, *Adeljavaz* (in Armenian – Artzke'), *Akhlat*, *Bitlis*, *Moush*, *Khoy*, etc. The dark area at the top right is Lake Urmia.

Chapter 41 of the printed version of the book, published in 1732/33, describes Western Armenia, which at the time was under Ottoman rule. The printed version, which was edited and completed by the publisher Ibrahim Müteferrika, has more details, which the editor obtained from the texts of Ibn-Bahrami as well as from the notes of Chelebi himself. Chapter 39 of the same book gives details of Eastern Armenia, which at that time was under Persian domination. In general terms it seems that Chelebi has made liberal use of information provided by Abulfeda in his *Taqvim ul-Boldan* as well as al-Istakhri. (See Fig. 23.)

Page size about 17×28cm British Library – London, Oriental Or. MS 1038

Պատ. 72

Ֆրանսիացի քարտէզագէտ Նիկոլաս Սանսոնը (1600-1667) իր ատլասը տպագրեց 1648 թականին, որին յաջորդեցին ուրիշ վերահրատարակութիւններ, իրականացուած նրա որդիների ջանքերով:
«Հայաստանի, Իբերիայի, Կոլխիսի և Ալբանիայի քարտէզ»ը, որը ցուցադրուած է այստեղ, հիմնուած է Պտղոմէոսի *«Աշխարհագրութիւն»*ի վրայ և տպագրուած է 1658 թականին՝ լատիներէնով: Քարտէզի մէջ նշմարւում են նոյն սխալները, որոնք գոյութիւն ունեն Պտղոմէոսին հենուած միւս քարտէզներում, ինչպիսին են Մինստերինը, Մերկատորինը և այլն: Իրականում այս և սրա նման այլ քարտէզների հիմքն է ծառայում 1500 տարուայ հնութիւն ունեցող Պտղոմէոսի *«Աշխարհագրութիւն»*ը, որը փաստում է այս աշխատութեան կարևոր դերը համաշխարհային քարտէզագրութեան մէջ:
Հայաստանի տարածքում պատկերուած են չորս լճեր, որոնցից ամենամեծը Լիխնիտիսն է, այսինքն Սևանը, որն իրականում ամենափոքր լիճն է: Միւսներն են Արետուսա, Արսեսա և Տուշպա, որոնք բոլորը հայկական իրականութեան մէջ վերաբերում են Վանայ/Արճէշ լճին: Թաւրիզ քաղաքի անունը գրուած է Գաբրիս, իսկ Հայաստանի քաղաքներից կարելի է տեսնել Արմաւիրը, Տիգրանակերտը, Արտամէտը, Տուշպան և Թերւան (Երևան), բոլորն էլ տեղադրուած սխալ:
Չափերը 24×19 սմ
Մասնաւոր հաւաքածու, Նիւ Ջըրզի, ԱՄՆ

Պատ. 73

Յոհաննէս Բլաուն (1596-1673) պատրաստել է շատ գունագեղ և գեղեցիկ քարտէզներ: Նրա առաջին ատլասը, այսպէս կոչւած *«Երկրագնդի փարածքը կամ նոր ատլաս»*ը տպագրուեց երեք հատորով 1635 թականին, որին յաջորդեցին ուրիշները, մինչև որ ատլասի հատորները ստւարանալով դարձան նրա ամենամեծ աշխատութիւնը՝ 12 հատորանոց *«Մեծ ատլաս»*ը, հրատարակւած 1672-ին:
Թուրքական Կայսրութեան այս քարտէզը՝ որը սահմանւած է դեղին գծով, վերցւած է նրա 1668-ի *«Նոր ատլաս»*ից և ցոյց է տալիս Հայաստանը՝ բաժանւած Օսմանեան և Պարսկական կայսրութիւնների միջև:

Լճերի և Կասպից ծովի ձևը դեռևս հիմնւած են Պտղոմէոսի քարտէզների վրայ: Քարտէզի վերնագիրը շրջապատւած է զարդարուն շրջանակով, որի նմանները կարելի է գտնել Բլաուի բոլոր քարտէզների մէջ: Ժամանակին իւրայատուկ բոլոր աշխարհագրական սխալներն այստեղ նոյնութեամբ կրկնւած են:
Չափերը 52×41 սմ
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.4.d.1 vol.9, f8
Նաև Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref RG36

Պատ. 74

Ֆրեդերիկ դե Ուիտը (1630-1706) իր *«Ատլաս»*ը հրատարակել է 1670 թականին՝ Ամստերդամում: Դե Ուիտի քարտէզներն իրենց գրաւչութեան բերումով տեղ են գտել տարբեր հրատարակիչների հաւաքածուների և ատլասների մէջ:
Ատլասից հանւած այս քարտէզը կոչւում է «Պարսկաստանը, Հայաստանը, Անատոլիան և Արաբիան», որը շատ բաներով նման է Մերկատորի վերջին ատլասների մէջ նշւած նոյն աշխարհամասի քարտէզին: Հայաստանի չափը, որը ներկւած է վարդագոյն, չափազանցւած է՝ ներառնելով Միջագետքի մէկ մասը: Հայաստանի արևմտեան մասը, ըստ ժամանակի սովորութեան, կրում է «Թուրքոմանիա» անունը: Իսկ Կովկասեան Ալբանիային (այսօրւայ Ադրբեջանի Հանրապետութեանը)՝ որը քարտէզի մէջ գտնւում է Պարսկաստանի գրաւած տարածքների սահմաններում, տրւած է Սերւան, այսինքն՝ Շիրւան անւանումը:
Հայաստանի լճերն անանուն են, իսկ Արաքսին տրւած է հայերէն Երասխ անւանումը: Քաղաքներից այստեղ կարելի է տեսնել Ախալքալակը, Արճէշը, Էրզրումը, Բիթլիսը, Կարսը, Ջուղան, Խլաթը, Դւինը, Մանազկերտը, Վանը և Ուստանը:
Չափերը 56×47 սմ
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 146.C.5/6/7, Vol.3
Նաև Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG16

Рис. 72

Французский картовед Николас Сансон (1600-1667) издал свой атлас в 1648 г. Дальше последовали переиздания, осуществленные его сыновьями.
“Карта Армении, Иберии, Колхиды и Албании”, которая показана здесь, основана на “Географии” Птолемея и напечатана в 1658 г. на латинском. На карте заметны те же ошибки, которые имеют место в других картах, взятых у Птолемея, таких как карты Мюнстера, Меркатора и др. В действительности для этой карты и для подобных ей других карт основой служит “География” Птолемея, которой 1500 лет, что свидетельствует о важной роли этого труда во всемирной картографии.
На территории Армении изображено четыре озера, самым крупным среди которых является Лихнитис, т.е. Севан, который в действительности – самое маленькое озеро. Все другие озера – Аретуса, Арсеса и Тушпа, в армянской действительности относятся к озеру Ван/Арджиш. Название города Тавриз написано как Габрис, а из городов Армении можно увидеть Армавир, Тигранакерт, Артамет, Тушпу (Ван) и Терван (Ереван). Все они расположены в неверных местах.
Размеры 24×19 см.
Частная коллекция, Нью-Джерси, США.

Рис. 73

Иоганн Блау (1596-1673) создал очень красочные и красивые карты. Его первый атлас – “Территория земного шара или новый атлас”, был напечатан в трех томах в 1635 г. За этим изданием последовали другие: все они составили самую большую его работу – 12-томный “Большой атлас”, изданный в 1672 г. Эта карта Турецкой империи, граница которой прочерчена желтой линией, взята из его “Нового атласа” 1668 г., который показывает Армению, разделенную между Османской и Персидской империями.

Форма озер и Каспийского моря основывается все еще на картах Птолемея. Заглавие карты взято в красочную рамку, подобие которой можно найти во всех картах Блау. Характерные для того времени все географические ошибки здесь в точности повторяются.
Размеры 52×41 см.
Британская библиотека, Лондон – Maps C.4.d.1 vol. 9, f 8.
Также личная коллекция, Лондон – Ref RG36.

Рис. 74

Фредерик де Витт (1630-1706) издал свой “Атлас” в 1670 г. в Амстердаме. Карты де Вита благодаря своей привлекательности нашли место в коллекциях и атласах разных издателей.
Взятая из “Атласа” эта карта называется “Персия, Армения, Анатолия и Аравия”: во многом она похожа на карту этой же области из последних атласов Меркатора. Размеры Армении, территория которой покрашена в розовый цвет, преувеличены и включают часть Междуречья. Западная часть Армении, согласно традиции того времени, носит название “Туркомания”. Кавказская же Албания (сегодняшняя Республика Азербайджан), которая на карте находится в границах территории, завоеванной Персией, названа Серван, т.е. Ширван.
Озера Армении безымянны, а Араксу дано армянское название Ерасх. Из городов здесь можно увидеть Ахалкалак, Арджеш, Эрзерум, Битлис, Карс, Джульфу, Хлат, Двин, Маназкерт, Ван и Востан.
Размеры 56×47 см.
Британская библиотека, Лондон - Maps 146.C.5/6/7,Vol.3
Также личная коллекция, Лондон - Ref. RG 16

Fig. 72

This is a map from the atlas of the French cartographer Nicholas Sanson (1600–67), of which the first edition was printed in 1648, with subsequent editions printed by his sons.
The map, printed in 1658, is in Latin and again loosely based on Ptolemy’s *Geography*. It has all the errors of other similar maps, such as those of Münster and Mercator. In fact this and other similar atlases are based on the 1500-year-old *Geography* written by Ptolemy, which in turn proves the importance of this oeuvre in the world cartography.
In this map there are four lakes shown within the territory of Armenia. The largest one shown is *Lychnitis Palus* (Lake Sevan), which is in fact the smallest. The others are named *Arethuisa*, *Arsesa* and *Thospitis*, which are variants of the name given to Lake Van in Armenian. Lake Urmia is called *Martiana Palus* and the city of Tabriz (Tauris) is named *Gabris*. Recognizable Armenian towns shown on the map are *Armauira*, *Tigranocerta*, *Artemita*, *Thospiana* (Van) and *Terua* (Yerevan), all of which are shown with incorrect locations.
Size app. 24×19cm Private collection – NJ, USA

Fig. 73

Johannes Blaeu (1596–1673) produced many colourfully decorated maps. His three-volume *Theatrum Orbis Terrarum sive Atlas Novus* was first published in 1635 in Amsterdam, followed up by others and ending with his twelve-volume *Atlas Maior* in 1664–65.
This map of the ‘Turkish Empire’, outlined in yellow, from his *Theatrum Orbis Terrarum (1665)* shows Armenia divided between the Turkish and Persian Empires. The shapes of the lakes and that of the Caspian Sea are still Ptolemaic. The elaborate cartouche is a typical Blaeu creation. Various geographic errors common at the time recur in this map.

Size 52×41cm Private collection – London, Ref. RG36
Also British Library – London, Maps C.4.d.1 vol.9, f 8

Fig. 74

Frederick de Wit (1630–1706) published his *Atlas sive Descriptio Terrarum Orbis* in 1670 in Amsterdam. De Wit’s maps are very colourful and beautifully designed. His maps appear in many collections and atlases compiled by other cartographers.
This map of ‘Persia, Armenia, Anatolia and Arabia’ looks similar in layout to Mercator’s maps of the same area. The size of Armenia, coloured pink, is exagerated by the inclusion of part of Mesopotamia within its territory. The western part of Armenia is, as in most maps of the time, named Turcomania.
The lakes are unnamed and the River Arax boasts the name *Erash* (Eraskh), which is its old Armenian name. Within the territory of Armenia the map includes the following cities: *Achlehalakh* (Akhalkalak), *Arges* (Arjesh), *Arzrum* (Erzerum), *Bitlis*, *Cars*, *Catvan* (Tatvan) *Chiufal* (Julfa or Djugha), *Clath* (Akhlat), *Dabil* (Dvin – incorrectly located), *Manuscule* (Malazkert), *Uan* (Van) and *Vstan* (Vostan).
North of the Arax River, the region previously known as *Aran* or *Caucasian Albania,* presently occupied by the Republic of Azerbaijan is named *Shirvan*, which was the name used for the territory since around the sixteenth century until 1918. This territory was ruled by the Persians until 1813.
Size 56×47cm Private collection – London, Ref. RG16
Also British Library – London, Maps 146.C.5/6/7, Vol 3



72

թիւ 73 և 74 քարտէզների համար տես յաջորդ երկու էջերը

карты 73 и 74 см. на следующих двух страницах

for maps 73 and 74 see following pages


EVROPÆ PAR.
TARTARIÆ PARS.
Magni Ducis Moscoviæ confinia
MARE MAGIORE el PONTVS EVXINVS
MARE DE BACHV el CASPIVM MARE
ET HYRCANVM.
ASIÆ MINOR
PERSIÆ PARS.
MEDIA
ARMENIA
ASSYRIA
ARABIA DESERTA.
ARABIA FELIX.
AYAMAN.
ELCATIF
MARE ELCATIF SIVE PERSICVS.
MARE ROSSO
SIVE ARABICVS
AFRICÆ
Linea sub Tropico Cancri.
BELLO.
GANTILA.
DAFILA.
BARNAGASSO.
ADEN.
ORMVS
MARE MEDITERRANEVM
MARE ÆGYPTICVM.
ÆGYPTVS
BARCHA
TVRCICVM
IMPERIVM
Concordia res parvæ crescunt
Discordia maximæ dilabuntur.
Meridies
Occidens.
Orientis.

73


Pontus Euxinus
Mare de Sala
ala de Bachu ol. Caspium et
Hyrcanum.
Mare Mediterraneum
Mare Rubrum
Sinus Persicus olim
Mare Elatiticus
Mare de Mecca et Bohar Corsus Arabicus
Mare Arabicum
et Indicum
Babelmandel Fretum
Nova
Persiæ
Armeniæ
Natoliæ
et Arabiæ

74

Պատ. 75

Աթանասէուս Կիրշերին (1601-1680) վառ երևակայութիւնով գիտնական էր, որի կարևոր գիւտերից է «Կախարդական Լապտերը» (Lanterna magica), իսկ գրքերից էլ հետաքրքրական է «*Ընդերկրեայ աշխարհը*», ուր նա տալիս է բացատրութիւններ հրաբուխների ու մակընթացութիւնների մասին: Նրա միւս գիրքը, «*Նոյեան Տապանը*», որը հրատարակւել է Ամստերդամում 1675 թւականին, ունի երեք մաս՝ նախա-ջրհեղեղեան, ջրհեղեղի և դրան յաջորդող ժամանակների մասին: Այստեղ նա տալիս է գծագրութիւններ և ուրւանկարներ եռահարկ տապանի կառուցման վերաբերեալ, իր մանրամասնութիւններով և սենեակների քանակով ու չափերով: Կենդանիների և թռչունների սենեակները գտնւում են առաջին և երրորդ հարկերում, շարւած երկու շարքի վրայ, իսկ ուտելիքի պահեստները միջին հարկում են: Տապանն ունի շուրջ 150 մետր երկարութիւն, 25 մետր լայնք ու 15 մետր բարձրութիւն: Գրքում կան տապանի վրայ ներկայ բոլոր կենդանիների ու թռչունների զոյգերի պատկերները, բայց բացակայ են միջատները:
Ջրհեղեղին յաջորդող ժամանակաշրջանի մասին նա տալիս է տարբեր գծագրութիւններ, որոնց մէջ է նաև Երկրային Դրախտի քարտէզը, որը գտնւում է Հայկական Բարձրաւանդակի մօտ, Եփրատ և Տիգրիս գետերի միջև և որի դարպասներին պահակ են կանգնած զինեալ հրեշտակները: Կենդանիները բոլորը գտնւում են դրախտից դուրս, նրա մերձակայքում:
Չափերը 42×25 սմ
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Rare Books 460.c.9

Рис. 75

Атанас Киршери (1601-1680) был человеком с ярким воображением. Одним из важных его изобретений является “Волшебный фонарь” (Lanterna magica), а из трудов наиболее интересна книга “Подземный мир”, где он дает разъяснения относительно вулканов и приливов. Его другая книга, “Ноев ковчег”, изданная в Амстердаме в 1675 г., состоит из трех частей: до потопа, потоп, после потопа. Здесь он дает чертежи и наброски относительно построения трехэтажного ковчега, с подробностями, количеством комнат и их размерами. Комнаты животных и птиц находятся на первом и третьем этажах, выстроенные в два ряда, а склады еды на среднем этаже. Ковчег имеет длину около 150 м, 25 м ширину и 15 м высоту. В книге есть изображения всех присутствующих на ковчеге пар животных и птиц, но отсутствуют насекомые.
О периоде, последовавшем за потопом, он дает разные чертежи, в которых отмечена также карта Земного рая, который находится рядом с Армянским нагорьем, между реками Евфрат и Тигр. Его ворота охраняют вооруженные ангелы. Все животные находятся за пределами рая, в непосредственной близости к нему.
Размеры 42×25 см.
Британская библиотека, Лондон - Rare Books 460.c.9.

Fig. 75

Atanasius Kircher better known as Kircheri (1601–80) was a scientific scholar with a vivid imagination. He is remembered as the inventor of the Magic Lantern and author of *Mundus Subterraneus*, a book on volcanoes and tides. His other book, *Arca Noë*, printed in Amsterdam in 1675, is a large volume about Noah’s Ark. It is divided into three parts describing the pre-diluvial, diluvial and post-diluvial periods, and provides sketches, drawings and information about the construction of the three-storey Ark, including the layout and sizes of the various rooms – for the housing of the animals and birds in Levels One and Three, and the storage of food in Level Two. The Ark is 300 cubits long, 50 cubits wide and 30 cubits high. (One cubit is about 0.5 metres.) He then continues with the sketches of all the animal pairs (no insects) that were present on the Ark.
About the post-diluvial period he gives various sketches of the submerged lands, and provides this map of Terrestrial Paradise, which is established next to the Armenian Highlands, between the Rivers Tigris and Euphrates, with armed angels guarding the entrances and various animals, all outside Paradise.
Size 42×25cm British Library – London, Rare Books 460.c.9

TOPOGRAPHIA PARADISI TERRESTRIS JUXTA MENTEM ET CONJECTURAS AUTHORIS.

NOTA AD LECTOREM

Ex. tot tantisque Regionibus, quas coelum suo ambitu continet, hanc praesentem Paradisi terrestris Topographiam quam ex Ebraicam regionum appellationibus, tantis laudibus sacri Geographi omnes extollunt, ut communi omnium sententia, caeteras omnes humidate terrae, abertate fructuum, omnisq; generis deliciis etiammum longe antecellat, ut proinde Paradisus hic a Deo plantatus nonnullis praesentis suae felicitatis notis relinquisse videatur, cujus situm et topographiam hic praecipue juxta Sacrae Geneseos c. 2. v. 8. et 10. verba oculis proponere curae fuit Lectorum. Hortum itaq; voluptatis primo omnium sub quadrata figura, quasi typum coelestis Paradisi seu civitatis in quadro juxta Apocalypseos descriptionem posuit; Videas hic praeter fontem seu fluvium, qui inde in quadri plicem mundi plagam derivatus post Paradisi irrigationem extra quatuor circumfusas regiones Havila, Æthiopiam orientalem, Terram Chus, Assyriam irrigat; Videas quatuor arborem vitae in medio Paradisi plantatam; nec inde remotam arborem scientiae boni et mali, quae causa fuit peccati in mundum introducti. Arborem vero serpentem non quod reptera hanc foeam habuerit; sed qualem in horto voluptatis concipere licuit, depictum. Extra vero Paradisum 4 Cherubim juxta paraphrasin Chaldaicam (quae ipsi כרוביא Cherubina in plurali numero vocant) ad 4 mundi partes dispositi ad custodiendam viam ad lignum vitae flammeos versatilesque gladios armatos constituimus. Denique extra Paradisum Adae et Evae ex Paradisi expulsorum aerumnas et in agro excolendo labores, et ex Cain fratricidio infelicitatem exhibuimus; et similia, quae ubi sat superq; expressa sunt, ita quae ulteriorem explicationem non indigent, unde lector omnia scitu ex descriptione Paradisi intelliget. Vale fruere.



76a

Պատ. 76

«Ասիական Թուրքիա»ի քարտէզը, որը պատկերում է նաև Պարսկաստանը, Արաբիան և Աֆրիկան, 1676 թականին պատրաստել է Սանսոնի փեսայ և Թագաւորական աշխարհագրագէտ Ֆիլիպ Դիւ Վալը (1619-1683)՝ հիմնւելով յայտնի արաբ պատմաբան և աշխարհագրագէտ Իսմաիլ Աբուլֆեդայի (1273-1332) գրութիւններին: (Տես պատ. 23)

Քարտէզում Հայաստանի մեծ մասը գտնւում է Թուրքիայի գերիշխանութեան ներքոյ: Հայաստանի քաղաքների շարքում նշւած են Երևանը, Կարսը, Նախիջևանը և Վանը: Պարսկաստանում նշւած է Ադրբեջանը, որը գտնւում է Խոյի, Արդեբիլի և Արաքսի հարաւում, իսկ Արաքսի (այստեղ՝ Արաիս) հիւսիսում գտնւող երկիրը կոչւում է Շիրւան:

Քարտէզում ցուցակագրւած են նշւած երկրների կարևոր վայրերը: Թուրքիայի սահմաններում՝ Հայաստան կամ Թուրքոմանիա շրջանում նշւած են Արարատ լեռը, Վանը, Երևանը և Էրզրումը:

Չափերը 54×42 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 177.b.1.(3)

Рис. 76

Карту “Азиатской Турции”, которая изображает также Персию, Аравию и Африку, составил в 1676 г. королевский географ Филипп Дюваль (1619-1683), зять Сансона, основываясь на трудах известного арабского историка и географа Исмаила Абу-л-фида (1273-1332) (см. рис. 23).

На карте бо′льшая часть Армении находится под владычеством Турции. Среди городов Армении Ереван, Карс, Нахичевань и Ван. В Персии отмечены Азербайджан, находящийся на юге Хоя, Ардебиля и Аракса, а страна, находящаяся к северу от Аракса (здесь - Араис), называется Ширван.

На карте изображены важные области отмеченных стран. В границах Турции, в области Армения или Туркомания отмечены гора Арарат, Ван, Ереван и Эрзерум.

Размеры 54×42 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 177. b.1.(3).

Fig. 76

This map of ‘Turkey in Asia’, which also depicts Persia, Arabia and Africa, was prepared by Philippe Du Val (1619–83), royal cartographer and Sanson’s son-in-law. It is based on the works of Ismail bin-Ali bin-Mohammed Abu Al-Fida’s (Abulfeda, 1273–1332 CE), one of the important Arab historians and geographers, and was prepared in 1676 in Paris. See Fig. 23.

The map shows most of Western Armenia under Turkish (Ottoman) occupation, the territory of which includes Mount Ararat, *Erivan* (Yerevan), *Kars*, *Nassivan* (Nakhijevan), etc. Within Persia *Adherbizan* is shown to the south of *Khoy*, and *Ardabil* and the *Arais* (Arax) River, while *Shirvan* is to the north of the river.

The map lists the cities and important places of various countries. Within the Ottoman Empire, in the territory of Armenia/Turcomania, the list specifies Mount Ararat, *Erivan* (Yerevan), *Van* and *Erzerum*.

Size 54×42cm British Library – London, Maps 177.b.1.(3)

A Paris.
Chez l'Autheur, en l'Isle du Palais,
sur le Quay de l'Orloge,
proche le coin de la rue de Harlay.
Avec privilege du Roy, pour vingt ans.

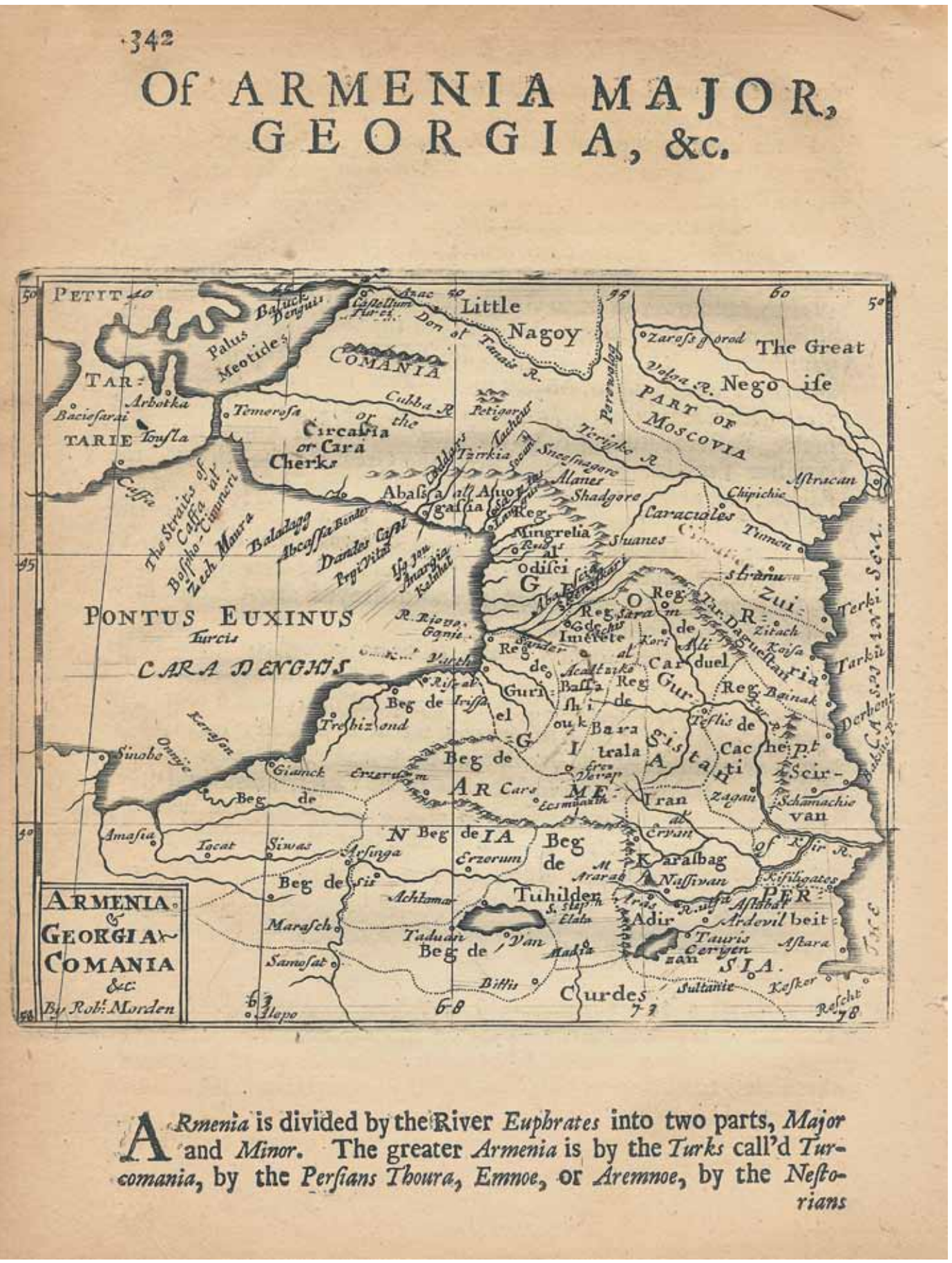
LA TURQUIE en ASIE, L'ARABIE et LA PERSE, par P. DU VAL Geographe du Roy.

- **LA TURQUIE** en Asie a 4 grandes Provinces
  - la Natolie autrefois Asie Mineure: Bursa, Chioutaye, Angoure, Amasie, Trebizonde, Sinobi, Nicée, Troie, Pergame, Fogie, Smirne, Estre, Milaze, Halicarnasse, Sattalie, Tarse, Laiazzo.
  - la Turcomanie autrefois Armenie: le Mt Ararat, Erzerum, Kars, Ervan.
  - le Diarbech autrefois Assirie: Bagdad, Mosul, Diarbequir, Bir, Kufa, Bassora.
  - la Sourie autrefois Sirie: Alep, Alexandrette, Antioche, Damas, Said, Sour, S. Jean-d'Acre, Jerusalem, Naplouse, Gaza.
  - et les Isles de: Chipre, Rhodes, Scio, Metelin.
- **L'ARABIE** a trois parties
  - l'Arabie Petrée: Cree el Mourad, Busseret, le Tor.
  - l'Arabie Deserte: Ana, Sumiseasac
  - l'Arabie Heureuse: la Mecque, Medine, Mocha, Aden, Fartach, Bahr, El-catif, Lehsa, Mascat.
- **la PERSE** a plusieurs grandes Provinces
  - l'Arak: Ispaham, Caswin, Kaschan.
  - Fars: Schiras, Lar.
  - Chuzistan: Suze.
  - Adherbeitzan: Tauris, Ardebil.
  - Iran: Karabag, Nassivan.
  - Schirwan: Szamachie.
  - Kilan: Rest.
  - Mazanderan: Fork-abad.
  - Chorasan: Meschet, Herat.
  - Sablustan: Bust.
  - Sitzistan: Sitzistan.
  - Kerman: Combru, et le Bender-abassi, Ormus, le Congue.
  - et le: Candahar.

N. Mushu Spul S.

Explication des Marques et des Lettres qui se trouvent seules.

- Royaume. B. Baye.
- Chateau. C. Cap ou Promontoire
- Port de Mer. I. Isle.
- Escüeil. M. Montagne.
- Champ de bataille. R. Riviere.



Armenia is divided by the River *Euphrates* into two parts, *Major* and *Minor*. The greater *Armenia* is by the *Turks* call'd *Turcomania*, by the *Perſians Thoura, Emnoe*, or *Aremnoe*, by the *Neſtorians*

77

Պատ. 77

Բրիտանացի Ռոբերտ Մորդէնի (մահ.1703) «*Սրբագրած աշխարհագրութիւն*» փոքրածաւալ ատլասը տպագրել է 1680, 1686 և 1770 թականներին:
Այստեղ վերատպւած Հայաստանի և Վրաստանի քարտէզն աւելի մեծ ծաւալով տպագրել է 1688 թականին: Քարտէզը նշում է Անդրկովկասի տարածքը, Վրաստանն իր պարսկերէն՝ Գիւրջիստան անունով, և Հայաստանը: Ղարաբաղը նշւած է «Ղարասբագ» անւանմամբ, իսկ Կասպից ծովի արևմտեան շրջանը կոչւած է Շիրւան: «Ադիրբեյջան» կոչւող երկրամասը գտնւում է Արաքսի հարաւային ափին, Պարսկաստանի տարածքում: Վանայ և Ուրմիա լճերը տեղադրւած են իրականութեանը համապատասխանող վայրերում:
Քարտէզի տակի գրութեան մէջ նշւած է, որ Մեծ *Հայքը* (Հայաստանը) թուրքերէնով կոչվում է *Թուրքոմանիա:*
Ղարաբաղի անւանման բացատրութիւնների համար տես պատ.119-ի բացատրականը:
Քարտէզի չափերը 14×12 սմ
Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն – RG26

Рис. 77

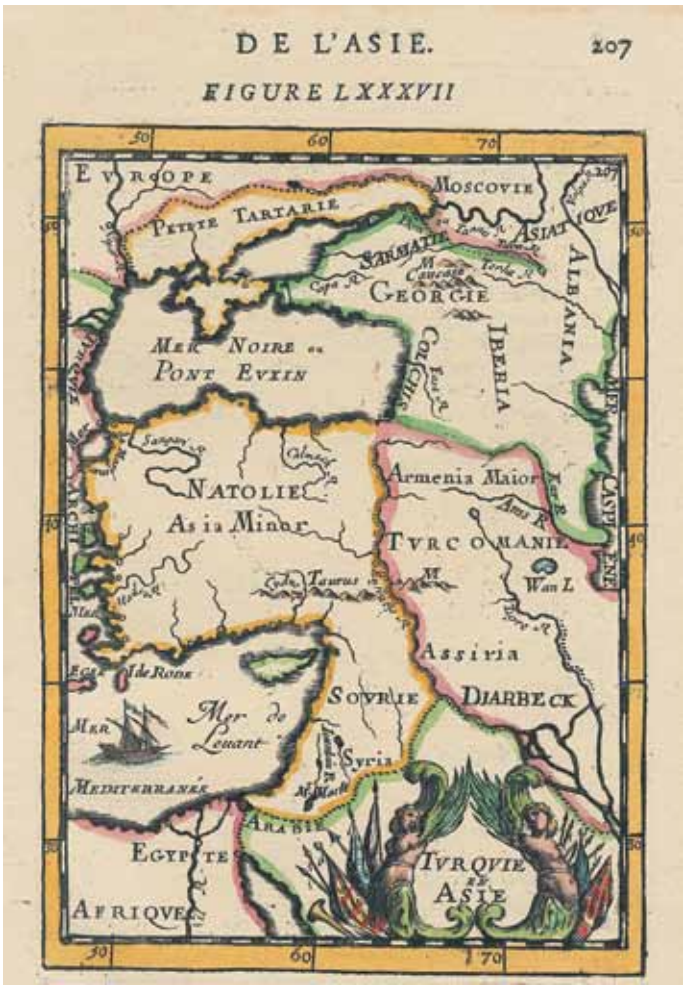
Небольшой атлас британца Роберта Мордена (умер в 1703) “Уточненная география” был издан в 1680, 1686 и 1770 гг.
Перепечатанная здесь карта Армении и Грузии в бо́льшем объеме была напечатана в 1688 г. Карта отмечает территорию Закавказья, Грузию с ее персидским названием – Гюрджистан, и Армению. Карабах отмечен под названием “Карасбаг”, а западная область Каспийского моря названа Ширван. Область, называемая Адирбейджан, находится на южном берегу Аракса, на территории Персии. Озера Ван и Урмия помещены в местах, соответствующих действительности.
В надписи внизу карты отмечено, что Великая Армения (Армения) по-турецки называется “Туркомания”.
О толковании названий “Карабах” см. пояснения к рис. 119.
Размеры карты 14×12 см.
Личная коллекция, Лондон – RG26.

Fig. 77

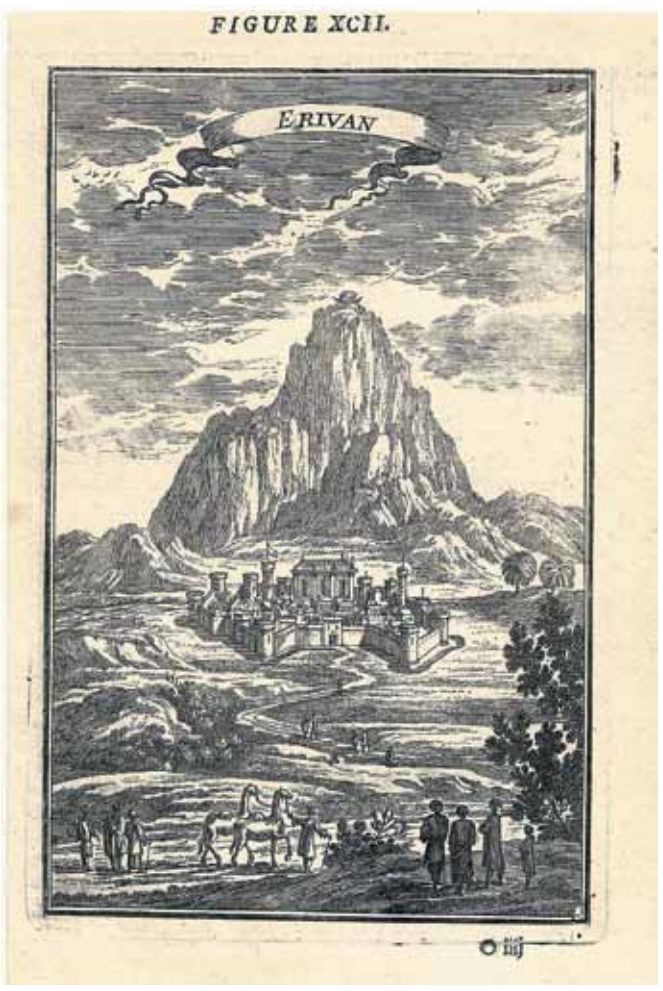
The British cartographer Robert Morden (1668–1703) published his *Geography Rectified*, a small-sized atlas, in 1680 and later in 1686 and 1700.
This map of ‘Armenia, Georgia-Comania’ is from the larger-size edition of the atlas, which was published in 1688. The map shows the area of the Caucasus, with Georgia named also in Persian – *Gurg(j)istan*. The area to the west of the Caspian Sea (today’s Republic of Azerbaijan) is named *Sc(h)irvan*, and the territory of *Adirbeitzan*, which is Azerbaijan, is shown within the borders of Persia, south of the River Arax. The region of Karabagh is also shown as *Karasbag*. The lakes of Van and Urmia are within their correct borders. For details concerning Karabagh see description of Fig.117.
The text below the map states *the Greater Armenia is by the Turks called Turcomania.*
Size 14×12cm Private collection – London, Ref. RG26



78



79



80

Պատ. 78/79/80

Այս երեք քարտէզները Ալեն Մալլետի (1630-1706) հինգ հատորանոց «*Տիեզերքի բացատրութիւն*»ը գրքից են, որոնց երկրորդ հատորը նւիրւած է Ասիային: Այս հատորների ֆրանսերէն օրինակը տպագրւել է 1683-ին, իսկ գերմաներէն թարգմանութիւնը՝ 1719-ին:

Հայաստանի և Վրաստանի քարտէզը ֆրանսերէն օրինակում կրկնւած է երկու անգամ XC համարով՝ էջ 211-ում և XCI համարով՝ էջ 213-ում, իսկ գերմաներէն տարբերակում՝ միայն մէկն է տպւած, այն էլ միացեալ XC, XCI համարով: Քարտէզում նշւած է Ռուսաստանի հարաւային մասը, Վրաստանը՝ պարսկերէն Գիւրջիստան, և Հայաստան – Թուրքոմանիան, որի կարևոր քաղաքներից նշւած են Կարսը, Էրզրումը և Երևանը: Կասպից ծովը կոչւում է իր հին պարսկերէն՝ Թաբարեստան անւանմամբ:

Ասիայի LXXXVII «Ասիական Թուրքիա» անւանւած քարտէզը նշում է Անատոլիան, Հայաստանը, Վրաստանը, Եգիպտոսը և Սիրիան: Այս քարտէզը ֆրանսերէն տարբերակի թիւ 207 էջն է:

Երևանի տեսարանը՝ պատկերւած Արարատով և Նոյեան տապանով, հաւանաբար գծւած է շրջանին անծանօթ մէկի ձեռքով: Այս գծագրութիւնը նոյն հատորի 215-րդ էջն է:

Չափերը 10×15 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 1295.f.1

Նաև Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG3/14/75

Рис. 78/79/80

Эти три карты взяты из пятитомной книги Аллена Маллета (1630-1706) “Объяснение Космоса”, второй том которой посвящен Азии. Французский вариант этой книги был издан в 1683 г., а немецкий перевод - в 1719 г.

Карта Армении и Грузии во французском варианте повторена дважды под номером XC на стр. 211 и XCI на стр. 213, а в немецком варианте напечатана только одна и то сразу под номерами XC и XCI. На карте отмечена южная часть России, Грузия – по-персидски Гюрджистан и Армения – Туркомания, из важных городов которой отмечены Карс, Эрзерум и Ереван. Каспийское море названо своим старым персидским именем - Табарестан.

LXXXVII карта Азии, называемая “Азиатская Турция”, отмечает Анатолию, Армению, Грузию, Египет и Сирию. Эта карта является страницей 207 французского варианта.

Вид Еревана - с Араратом и Ноевым ковчегом - вероятно, начерчен человеком, не знакомым с этой областью. Этот чертеж является страницей 215 того же тома.

Размеры 10×15 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 1295.f.1.

Также личная коллекция, Лондон - Ref.RG3/14/75.

Figs 78 to 80

These three maps are from the five-volume *Description de l'Universe* published by Allen Manneson Mallet (1630–1706) in Paris. The French edition was published in 1683 and the German edition with the same maps, in 1719. Volume Two, where these maps can be found, is devoted to Asia.

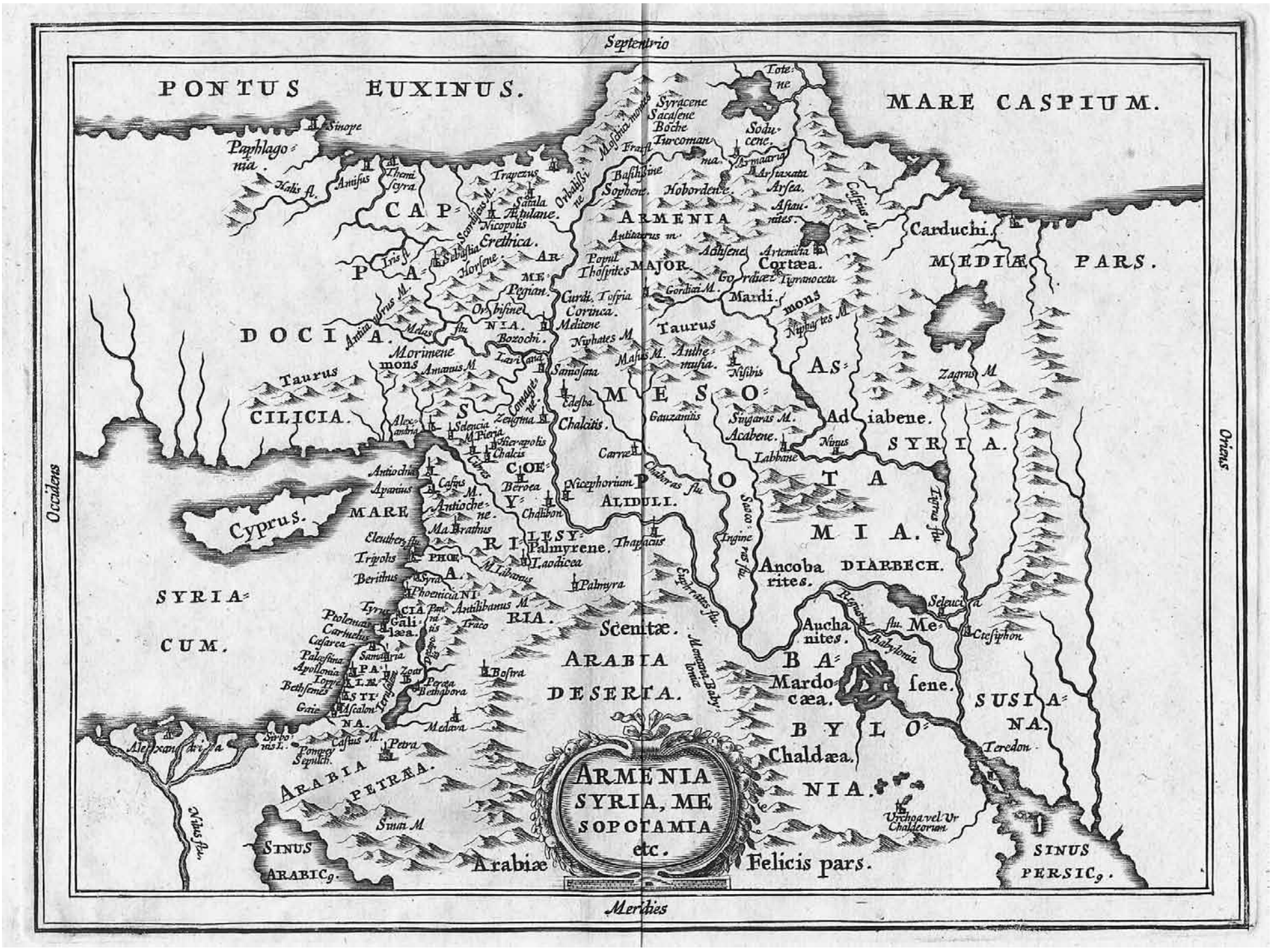
Fig. 78. The map of ‘Georgia Armenia’ in the French edition is repeated twice on pages 211 and 213, marked XC and XCI. The map shown here is from the German edition, where the two maps are now reduced to one and the page is marked with the combined numbers XC and XCI. This map shows southern Russia (Tartarie, Moscovie, Circassie), Georgia, also marked with its Persian name *Gurjistan*, and Armenia, also named as *Turcomania*. The latter is depicted with its three important cities of *Kars*, *Erseroum* (Erzerum) and *Erivan* (Yerevan). The Caspian Sea is called *Tabristan*, its old Persian name (actually, Tabaristan).

Fig. 79. The map of ‘Turkey in Asia LXXXVII’ is page 207 of the same book, showing Asia Minor, Armenia, Georgia, Syria, Albania, Colchis, Iberia and Egypt.

Fig. 80. The view of *Erivan* (Yerevan) and Mount Ararat with Noah’s Ark resting on it is an etching from page 215 of the same book, but has evidently been sketched by someone entirely unfamiliar with the area.

Size app. 10×15cm each Private collection – London, Ref. RG3/14/75

Also British Library – London, Maps 1295.f.1



Պատ. 81

Քարտէզը Ֆիլիպ Քլուվերիուսի (1580-1622) *«Տիեզերական աշխարհագրութիւն»* ատլասից է, որը տպագրւել է սկսած 1624 թւականից մինչև 1729-ը և նոյնիսկ աւելի ուշ:

Այս քարտէզը 1683 թւականի հրատարակութիւնից է և կոչւում է «Հայաստանը, Սիրիան և Միջագետքը»: Քարտէզը հիմնւած է Պտղոմէոսի աշխատանքի վրա, կարևոր դեր տալով գետերին, որոնք գծագրւած են չափազանցւած լայնքով: Ըստ ժամանակի սովորութեան, հարևան երկրների տարածքները թողնւած են դատարկ:

Հայաստանի տարածքում գտնւող քաղաքներից են Արմաւիրը, Արտաշատը, Արտամէտը, Մալաթիան, Նիկոպոլիսը, Սեբաստիան, Սատալան (հայերէն՝ Սատաղ), և Տուշպան՝ Վանը:

Չափերը 20×15 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - RG15

Рис. 81

Карта взята из атласа Филиппа Клуверия (1580-1622) “Космическая география”, который печатался, начиная с 1624 г. до 1729 г. и даже позднее.

Эта карта взята из издания 1683 г. и называется “Армения, Сирия и Междуречье”. Карта основана на трудах Птолемея. В ней отведена важная роль рекам, которые начерчены с преувеличенной шириной. Согласно традиции того времени, территории соседних стран оставлены незаполненными.

Из городов, находящихся на территории Армении, отмечены Армавир, Арташат, Артамет, Малатия, Никополис, Себастия, Сатала (Сатах) и Тушпа-Ван.

Размеры 20×15 см.

Личная коллекция, Лондон - RG15.

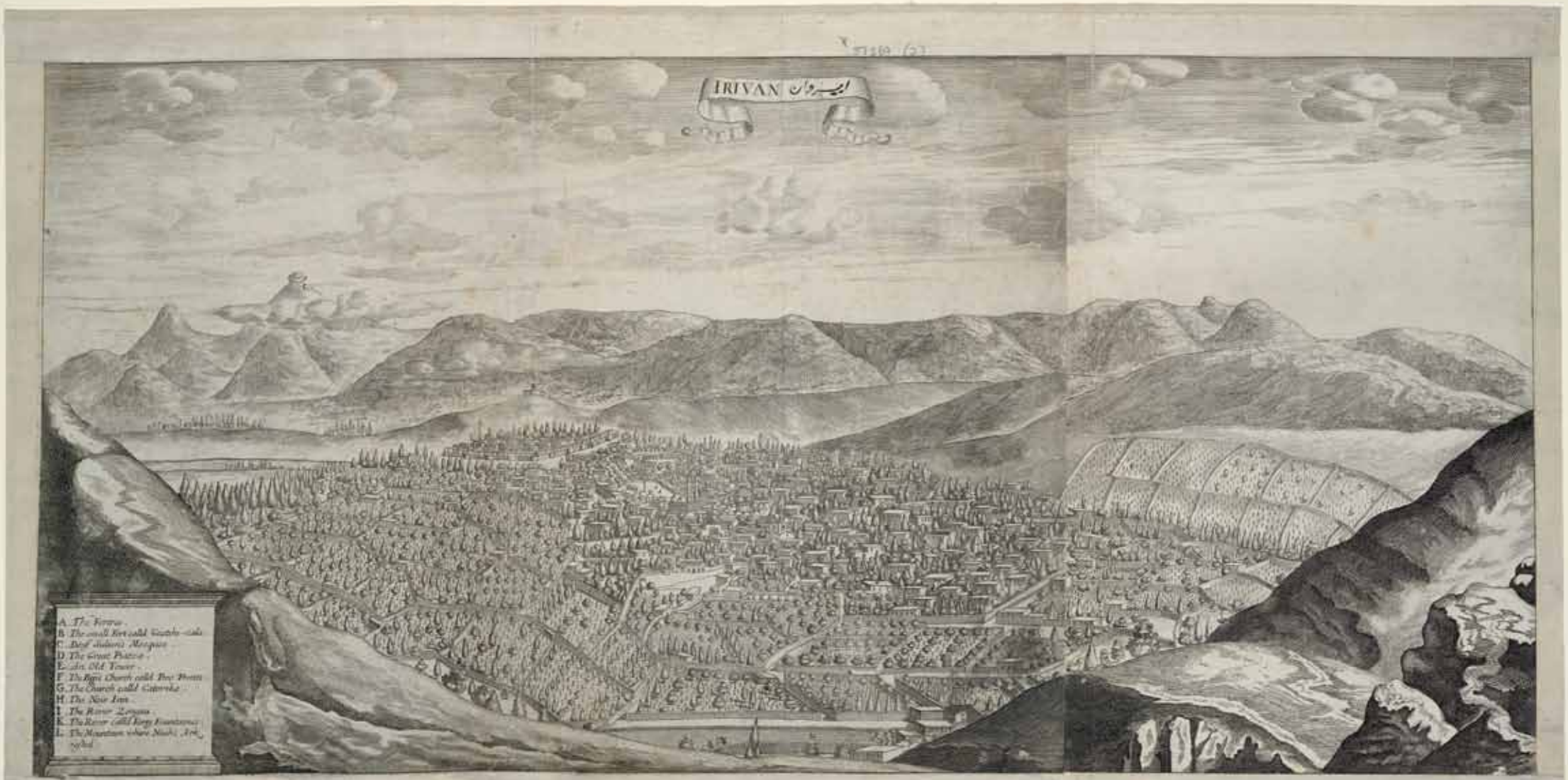
Fig. 81

This map of ‘Armenia, Syria, Mesopotamia’ is from Philipp Cluverius’ (1580–1622) atlas *Introductionis in Universam Geographicam*, issued from 1624 up to 1729 as well as later.

This map is from the 1683 edition of the atlas and follows the general outline and pattern of the Ptolemaic maps. Here the rivers are shown prominently, with exaggerated width. As per the normal practice of the time, no details of neighbouring countries are shown.

The towns shown within Armenia include *Armavira*, *Artaxata*, *Artemita*, *Melitana* (Malatia), *Nicopolis*, *Satala*, *Sebastia* and *Tospia* (Van).

Size 20×15cm Private collection – London, Ref. RG15



Պատ. 82

Այս գծագիրը պատկերում է Երևանը, որի անունը գրած է պարսկերէն տարբերակով՝ Իրիւան: Գծագիրը հանւած է Սըր Ջոն Շարդանի *«Ճամբորդութիւններ դէպի Պարսկաստան և Արևելեան Հնդկաստան, Սև ծովի և Կոլխիսի երկրի միջով»* աշխատութիւնից, տպագրւած 1686-ին Լոնդոնում: Հրատարակիչն է Մոզէս Պիտտը:

Սըր Ջոն Շարդանը (1643-1713) փարիզաբնակ մեծահարուստ զարդավաճառի որդի էր, որ սիրահարւած էր Արևելքին: Նրա առաջին ճամփորդութիւնը դէպի Պարսկաստան կայացաւ 1664 թւականին, երբ նա 18 ամիս բնակւեց Սպահանում (Իսֆահան): Ապա 1671-ին կրկին անգամ ճանապարհւեց այնտեղ, անցնելով Օսմանեան կայսրութիւնով, ուր նա հանդիպեց մեծ դժւարութիւնների: Այս անգամ նա չորս տարի մնաց Սպահանում և Ֆրանսիա վերադարձաւ 1667 թւականին: Հուգենոտների նկատմամբ հալածանքներից փախչելով նա ապաստանեց Անգլիա, ուր 1681-ին Բրիտանիայի Չարլզ Երկրորդ թագաւորը նրան Սըր տիտղոսը պարգևեց: Նրա գիրքը պարունակում է մի քանի գլուխ Հայաստանի և Սպահանում բնակւող հայերի մասին:

Չափերը 60×29 cm

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Rare Books 51269.(2) p.244

Рис. 82

Этот чертеж изображает Ереван, название которого написано персидским вариантом - Ириван. Чертеж взят из труда сэра Джона Шардана “Путешествия в Персию и Восточную Индию через Черное море и страну Колхиду”, напечатанного в 1686 г. в Лондоне. Издателем является Мозес Питт.

Сэр Джон Шардан (1643-1713) был сыном богатого парижского ювелира, влюбленного в Восток. Его первое путешествие в Персию состоялось в 1664 г., когда он 18 месяцев жил в Исфахане. Затем, в 1671 г. он вновь отправился туда, посетив Османскую империю, где он встретился с большими трудностями. На этот раз он четыре года прожил в Исфахане и вернулся во Францию в 1667 г. Спасаясь от гонений на гугенотов, он нашел убежище в Англии, где в 1681 г. король Британии Чарльз II присвоил ему титул сэра. Его книга содержит несколько глав об Армении и армянах, проживающих в Исфахане.

Размеры 60×29 см.

Британская библиотека, Лондон - Rare Books 51269.(2) p.244.

Fig. 82

The etching of the capital of Armenia, Yerevan (here shown in its Persian version – Irivan), is from Sir John Chardin’s book *Travels to Persia and ye East Indies through the Black Sea and the Country of Colchis*, printed by Moses Pitt in London in 1686.

Jean Chardin (1643–1713), as he was born, the son of a well-to-do Parisian jeweller, became infatuated with the Orient early in life. His first voyage to Persia was launched in 1664, taking nearly two years to reach Isfahan, where he stayed for 18 months. His second voyage was begun in 1671 and required two years of arduous travel through Ottoman Turkey, the Crimea, and the Caucasus to reach Isfahan. He spent four years there prior to returning to France in 1677. Subsequently, in order to avoid persecution as a Huguenot, he fled to England, where he was appointed jeweller to the Crown, and was knighted by Charles II in 1681. His memoirs include chapters about Armenia and Armenians living in New Djulfa, near Isfahan.

Size 60×29cm Private collection – London

Also British Library – London, Rare Books 51269.(2) p 44



Պատ. 83/83a

Սա մեզ հասած հայերէն ձեռագիր առաջին քարտէզն է, որը պատրաստել է Երեմիայ Չելեբի Քէոմուրճեանը (1637-1695) Կոստանդնուպոլսում, 1691 թւականին: Քարտէզը պատրաստուել է իտալացի Կոմս Լուդովիկօ Մարսիլիի պատուէրով (Տես բուն տեքստի մէջ Հայկական քարտէզների գլուխը և Պատ. 95ը): Քէոմուրճեանը, որը նաև կոչւում էր Հաջի Խալֆա Քյաթիբ Չելեբի, ճանաչւած պատմաբան, բանաստեղծ, երաժիշտ, հրատարակիչ ու քաղաքական գործիչ էր, որի կարևոր աշխատութիւններից են *«Սփամպոլայ պատմութիւն»* և *«Պատմութիւն համառօտ 400 տարւայ Օսմանեաց Թագաւորաց»*:

Այս քարտէզը պատահաբար գտնւել է Բոլոնիայի Համալսարանի գրադարանում 1991 թւականին և նիւթ է դարձել Պրոֆ. Գաբրիելլա Ուլուհոճեանի ճաւալուն գիտական աշխատութեանը: Քարտէզն ընդգրկում է Հայկական Բարձրաւանդակը, Կասպից ծովից, Արցախից մինչև Մարմարա ծովի շրջանում գտնւող հայկական քաղաքները, շրջանները, եկեղեցական ծխերը, նաև կարևոր վանքերը, եկեղեցիները, մենաստանները, աղօթավայրերը և այլն: Հեղինակը տեղերի անունների հետ տւել է նաև նրանց մասին կարևոր, բայց համառօտ տեղեկութիւններ ու պատմական փաստեր:

Ըստ միջնադարեան սովորութեան, քարտէզը ուղղորդւած է արևելքը դէպի վեր, իսկ աշխարհագրական կոորդինատները և այլ տւեալները նշւած չեն: Քարտէզում տրւած են միմիայն բուն նպատակին ծառայող տեղեկութիւններ՝ ըստ նախընտրութեան: Էջմիածինը պատկերւած է գեղեցիկ մանրամասնութեամբ, ներառեալ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հիւրընկալութեան տեսարանը: Վանայ լճի բոլոր կղզիների մասին տրւած են համառօտ, իսկ Վարագայ վանքի մասին աւելի ընդարձակ տեղեկութիւններ և այլն: Քարտէզի մէջ նաև նշւած են Երուսաղեմում, Կիպրոսում և այլուր գտնւող կարևոր հայկական եկեղեցիներն ու վանքերը: Վերի յիշատակարանում տրւած են տեղեկութիւններ հայոց պատմութեան մասին՝ նշելով պատմական կարևոր իրադարձութիւնները, իսկ ներքևի յիշատակարանում բացատրւում են քարտէզը պատրաստելու հանգամանքները, սրանց վրայ աւելացնելով տեղեկութիւններ կարևոր կրօնական կենտրոնների մասին:

Ստորագրւած է - «Ձեռամբ Կոստանդնուպոլսէցի Երեմիայի, պատկերահանի որդիս իմոյ տէր Մաղաքիայի»:

Կենտրոնական Հայաստանի քարտեզը ցուցադրւած է 83a դետալում:

Չափերը 358×120 սմ

Բոլոնիայի Համալսարանի գրադարան, Իտալիա

Մանրամասնի համար տես Uluhogian, Gabriella Prof. – Un'antica mappa dell'Armenia – Longo Editore Ravenna, Italy, 2001.

Рис. 83/83a

Это первая дошедшая до нас рукописная карта на армянском языке, которую составил Еремия Челеби Кёмюрджян (1637-1695) в 1691 г. в Константинополе. Карта сделана по заказу итальянского графа Людовика Марсили (см. “Краткая история картографии”, глава “Армянские карты” и рис. 95). Кёмюрджян, которого называли также Хаджи Халифе Кятиб Челеби, был известным историком, поэтом, музыкантом, издателем и политическим деятелем, из важных трудов которого выделяются “История Стамбула” и “Краткая история 400 лет Османских правителей”.

Эта карта была случайно найдена в библиотеке Болонского университета в 1991 г. и послужила материалом для большого научного труда профессора Габриэллы Улуоджян. Карта включает в себя Армянское нагорье, армянские города, области, церковные приходы, а также важные храмы, церкви, монастыри, молельни и т.д. на территории от Каспийского моря и Арцаха до Мраморного моря. Автор вместе с названиями местностей дал также важные, но краткие сведения о них и исторические факты. Согласно средневековой традиции, восток на карте расположен наверху, а географические координаты и другие данные не отмечены. На карте даны лишь необходимые для определенных целей сведения. Эчмиадзин изображен с красивыми подробностями, включая сцену приема у Католикоса всех армян. Про все острова озера Ван даны краткие сведения, а о монастыре Варага - более подробные. На карте отмечены также важные армянские церкви и храмы, находящиеся в Иерусалиме, Кипре и других местах. В верхней памятке даны сведения об армянской истории, упомянуты важные исторические события, а в нижней памятке объясняются обстоятельства создания карты, с добавлением сведений о важных религиозных центрах.

Подписано: “Рукою художника Еремии Константинопольского, сына Магакии”.

Карта Центральной Армении изображена на детали 83a.

Размеры 358×120 см.

Библиотека Болонского университета, Италия.

Подробнее см. Uluhogian, Gabriella Prof. – Un'antica mappa dell'Armenia – Longo Editore Ravenna, Italy, 2001.

Fig. 83/83a

This is the first existing manuscript map of Armenia in the Armenian language, prepared by Eremia Chelebi Keomiurdjian of Constantinople (1637–95) in the year 1691, by the order of Count Lodovico Marsili (see Section 11 of ‘A brief history’ above, as well as Fig.95).

Keomiurdjian, also known as Hadji Khalifah Katib Chelebi, was an Armenian historian, publisher, poet and musician who flourished in Constantinople. His most famous works include the *Four-Hundred-Year History of the Ottoman Kingdom* and the *History of Constantinople*, both written in prose.

This map was discovered by chance in 1991, in the library of the University of Bologna and was extensively studied by Prof. Gabriella Uluhogian. Her studies were published in the book *Un'antica mappa dell'Armenia*.

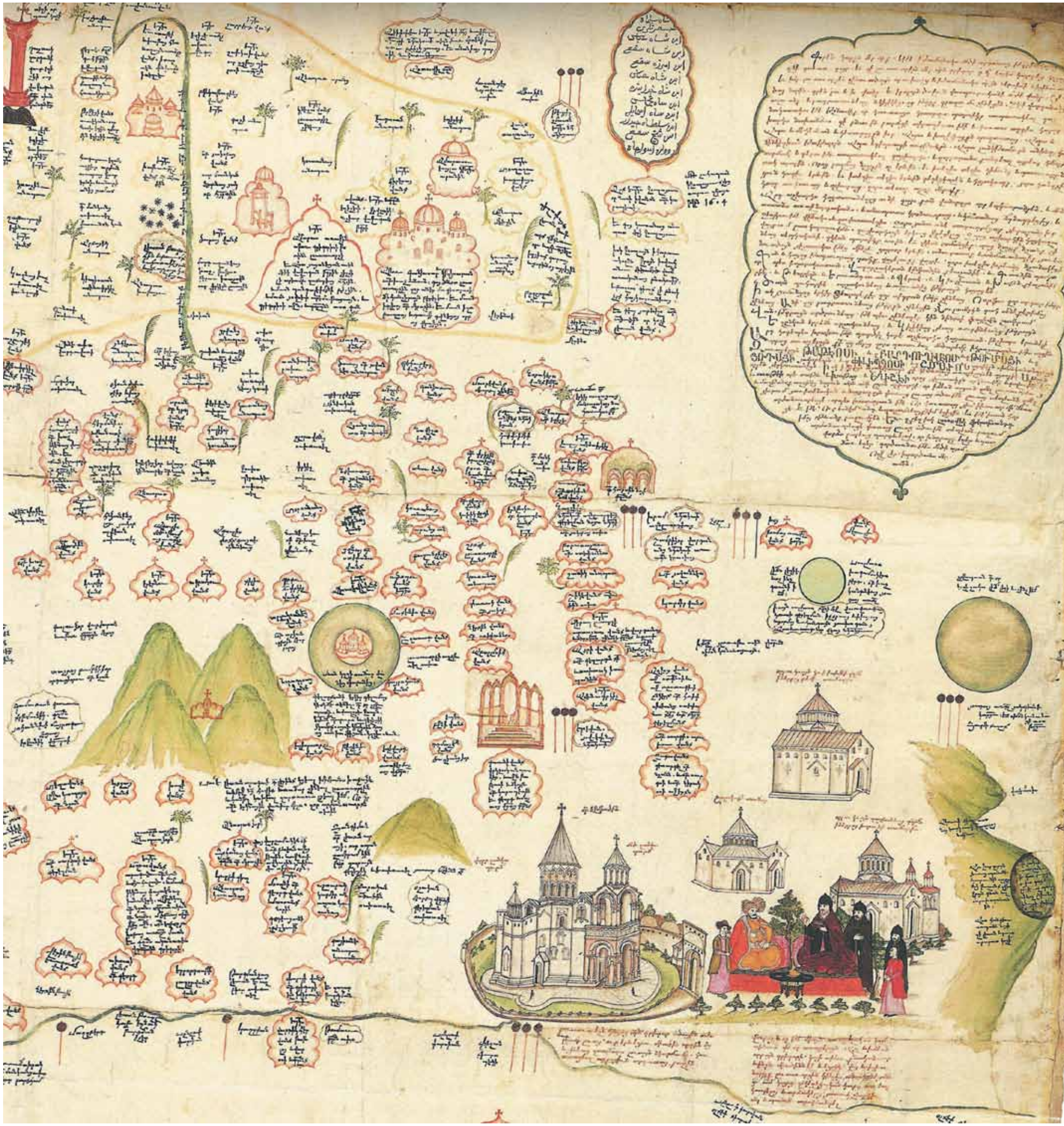
The map covers the area from the Caspian Sea to the Bosporus, including the Armenian Highlands, and shows the Armenian cities, provinces, baronies and dioceses, as well as the churches, monasteries, convents, hermitages and places of worship of the Armenians, across various countries. Together with their names, the author has provided useful information about important features and historic events in each location.

In accordance with medieval convention, Keomiurdjian has chosen east to be at the top of the map. The map does not show geographical coordinates of any sort and only the necessary features are shown. The Holy See of Echmiadzin is depicted in minute detail, including the cathedral and the Catholicos (the supreme religious leade of all Armenians), entertaining guests. Lake Van is shown with all its islands and their descriptions. In the insets the Armenian churches of Jerusalem, Cyprus, etc are also listed. The colophon (cartouche) at the top of the map recounts a short history of the Armenians, listing milestones in their past. In the other colophon at the bottom of the map, he details the reasons behind the creation of the map and describes all the important features and major religious centres and sites shown.

The map was prepared and signed by the author – Eremia of Constantinople – mentioning his son, Fr. Małakia, as the mapmaker.

The detail map in Fig. 83a shows the area of central Armenia, including the Holy See of Echmiadzin, where the Armenian Catholicos is entertaining the Persian Sardar (Governor).

Size 358×120cm Library of the University of Bologna



83a

Պաք. 84/84a

Հայերէնով առաջին տպագիր «Համատարած Աշխահացոյց»ը, որի հրատարակիչն է Թովմաս Վանանդեցին, լոյս է տեսել1695 թականին Ամստերդամում: Քարտէզի հէնքի փորագրողներն են Շոնբեկ (կամ Սխոնբեկ) եղբայրները: Սկսած 1754 թականից, նոյն քարտէզը մի քանի անգամ վերահրատարակել է Վենետիկի Սբ. Ղազար Միաբանութեան տպարանում:

Քարտէզը ցոյց է տալիս երկու կիսագնդերը, որոնց վրայ անկատար են ցուցադրուած Ամերիկան և Նոր Հոլանդիան (Աւստրալիան): Քարտէզը զարդարուած է գեղեցիկ քանդակուած պատկերներով: Չորս անկիւններում նշուած են տարւայ եղանակները՝ առասպելական անձնաւորութիւններով և աստղագուշակութեան նշաններով: Գիշերային երկինքն ու համաստեղութիւնները, երկրագնդի բևեռները, ինչպէս նաև արեգակնային համակարգը իր մոլորակներով ցուցադրուած են առանձին շրջանակների մէջ: Քարտէզի ներքևի կենտրոնական յիշատակարանում պարսկերէնով/թուրքերէնով գրած է «Ջահան Բին», այսինքն Աշխարհացոյց: Քարտէզն ունի իր բանալին, իսկ վերջնագիրն է.

Նորոգ քանդակ զեղեցկավէպ հանրանշան,
Փոխաբերեաց Թօմա յետնորդ ոստ Վանանդեան:
Փորագրութիւն յոյժ ցանկալի
Ի ձեռն եղբարց հարազատի.
Անդրիանու Ըսկոմբէկի,
Եւ Պետրոսի քաջավարժի,
Ընդ Ղուկասու հըմտագոյնի,
Երկամբք բազմօք յայտածողի.
Եղբօր որդի իմ անդրանկի
Պահէսցէ Էն իւրիւն ծոցի:
ՅԱմստէրդամ, 1695:

Հայաստանի շրջանի մանրամասը ցուցադրուած է 84a դետալում, ուր Մեծ և Փոքր Հայքերի անւանումները ընդգծուած են կարմիրով:

Չափերը 158×124 սմ (4 մասից)
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 920.(89)



84a

Рис. 84/84a

Первая печатная “Всеобщая карта мира” на армянском языке, издателем которой является Товмас Ванандеци, вышла в свет в 1695 г. в Амстердаме. Граверами этой карты были братья Шонбек (или Схонбек). Начиная с 1754 г. карта несколько раз переиздавалась в типографии Конгрегации Св. Лазаря близ Венеции.

Карта показывает два полушария, на которых неточно изображены Африка и Новая Голландия (Австралия). Карта украшена красиво выгравированными изображениями. В четырех углах отмечены времена года с мифическими героями и знаками Зодиака. Ночное небо и созвездия, полюсы земного шара, а также Солнечная система с ее планетами показаны в отдельных рамках. В центральной памятной записи внизу карты по-персидски/турецки написано “Джаан Бин”, т.е. Карта мира.

У карты есть свой “ключ”, содержащий памятную запись в поэтической форме об издателе и картографах.

Подробности области Армении показаны на детали 84a, где названия Великой и Малой Армении подчеркнуты красным.

Размеры 158×124 см. (из четырех частей).
Британская библиотека, Лондон - Maps 920. (89).

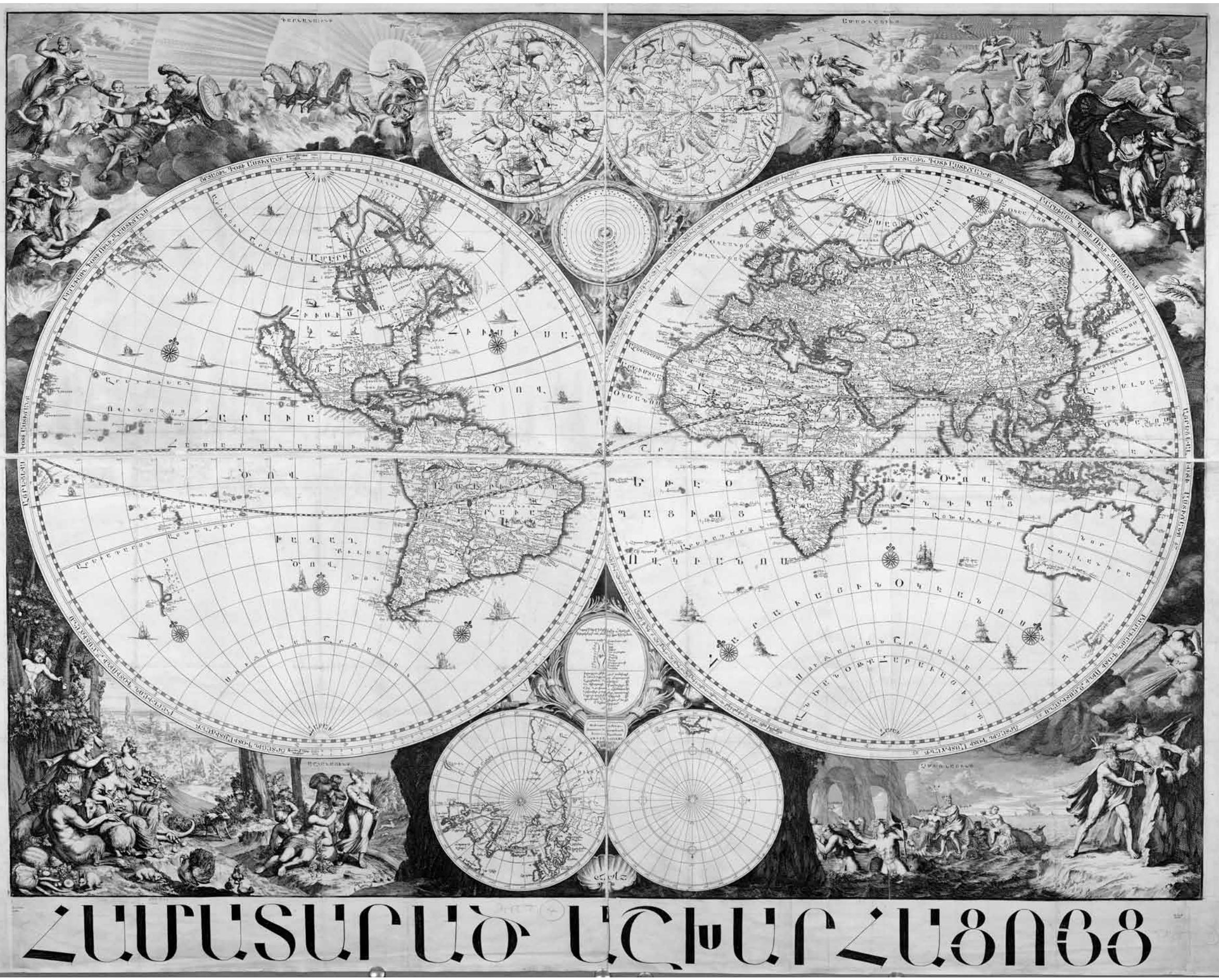
Fig. 84

The first world map in Armenian, published by TovmasVanandetsi in Amsterdam, 1695. The map was engraved by the well-known engraver brothers, the Schonebeeks, and utilises the most up-to-date information of the day. It is in large format (152-124cm) and today no more than ten copies are extant. Later editions of the map, starting from 1754, were published by the Armenian Mkhitarist Monks in St Lazarus Monastery, Venice.

The map shows the two hemispheres, with America and New Holland (Australia) incomplete. It is beautifully decorated, having at its four corners etchings depicting the four seasons with mythological and astrological characters, as well as including two images of the night sky with constellations, polar views of the earth, and the geocentric solar system with its planets. At the bottom centre of the map a Persian/Turkish inscription says *Jahan Nema*, (Mirror of the World). There is a key to the symbols and a colophon, including its dedication written in verse.

In this map for the first time all the toponyms have been translated and appear in Armenian. See the detail map 84a for the area covering Armenia, where the names of Greater and Lesser Armenia are underlined red.

Size 158×124cm (in 4 parts) British Library – London, Maps 920.(89)



84

Պատ. 85

Վան Դեռ Աա-ի (1659-1733) «*Նոր և հետաքրքրական ատլաս*»ից մէկ էջ է, որը տպագրուած է Հոլանդիայի Լայդեն քաղաքում, 1710-ի շուրջ:
Քարտէզը ներառնում է Թաթարստանը և Չերքեզիան (Ցիրկասսիա), Վրաստանը, Անատոլիան և Հայաստանը: Հայաստանի քաղաքներից նշուած են Կարսը, Էրզրումը, Երևանը, Վանը, Բիթլիսը, Ջուղան (Ջուլֆա), իսկ Ղարաբաղի տեղը նշուած է Արաքսի հարաւում: Արաքս գետն էլ քարտէզում կոչւում է «Քարասս»:
Ղարաբաղի անուանման բացատրութիւնների համար տես պատ.119-ի բացատրականը:
Չափերը 24×16 սմ
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.49.e.21
Նաև Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG59

Рис. 85

Это страница из “Нового и интересного атласа” Ван дер Аа (1659-1733), который напечатан в городе Лейден в Голландии, около 1710 г. Эта карта включает в себя Татарию, Черкесию (Циркасия), Грузию, Анатолию и Армению. Из городов Армении отмечены Карс, Эрзерум, Ереван, Ван, Битлис, Джуга (Джульфа), а Карабах отмечен к югу от Аракса. Река Аракс на карте названа “Карасс”.
Толкование названия Карабаха см. пояснения к рис. 119.
Размеры 24×16 см.
Британская библиотека, Лондон - Maps,C.49.e.21.
Также личная коллекция, Лондон - Ref. RG59.

Fig. 85

A page from Pieter van der Aa’s (1659–1733) *Atlas Noveau et Curieux*, which was printed in Leiden c. 1710.
This page shows *Tartari* (South Russia) and *Circassia*, and includes Anatolia, Armenia and Georgia. The Armenian cities mentioned include *Kars*, *Arserum*, *Erivan*, *Zulfa* (Djulfa), *Van* and *Bitlis*. *Karabag(h)* is also shown slightly misplaced and the River Arax is shown as *Carasse*.
For details concerning Karabagh see description of Fig.117.
Size 24×16cm Private collection – London, Ref. RG59
Also British Library – London, Maps C.49.e.21


Milliaria Germanica Communia 15 in uno Gradu.
Milliaria Gallica Communia quorum 20 in uno Grada.
De Landschappen der PERCOPTIZE en NOGAIZE TARTERS, CIRCASSEN, MINGRELIANEN en GEORGIANEN met die vande CRIM.
MOSCOVIA
TARTARIA
NOGAYSI TARTARI
PERCOPTI
CRIM
PONTUS EUXINUS
CIRCASSIA
MARE CASPIUM
NATOLIA
CURTI
ARMENIA
PERSIA
CHORASAN
CORNUCHI
IMERETI
GURIEL
Resan
Microne
Belaya
Tetus
Ajad
Samara
Tetul
Kadom
Resco
Kroperna
Baturin
Orel
Jeletz
Roman
R. Weronis
Kiof
R. Sosna
Seroq
Saratof
Ilowa
Walnik
R. Tanais sive Don
Belgorot
Bielazerkwi
Kodak
Breslaw
Azakof
Izaritzka al Sarassa
Patosino
Gernosa
Astracan
Kalansa
Zerkaskoi
Glibokou
Ballate Coy
Bachazatin
Azof
Kaffa
Tomeruchi
Carbatei
M. Caucasus
Codicol
Colchis nu
Minorelia
Besinada
R. Terek
Cudescio
Tarki
Tulem
Matis
Kina
Derbent
Basciaciuch
Teflis
Cacheti
Kakheti
Cartalinia
Riso
Trebisonde
Samsca
Gaquetia
Kars
Erivan
Astabat
Zulfa
Nachscuan
Nakisiva
Arserum
Arsingan
Amasia
Sawas
Germaste
Pergamus
Amastria
Sinope
Chanie
Port
Propontus
Bursa
Constantinopolen
Smyrna
Jaranda
Halicarnasses
Rhodes
Cyprus I.
Nicosia
Antiochia
Aleppo
Alexandretta
Bir
Orfa
Caramit
Bitlis
Van
Diarbeikir
Schernow
Tauris
Ardavil
Miana
Tagiabad
Nis cowa
Karasbag
Ruasse
Casbin
Solanie
Lancan
Iabas
Jesso
Cora
Kaschan
Thum
Rabel Emir
Candahar
Balch
Esterabat
Meschet
Ferabat
Koroggan
Bochara
R. Oxus
Kuatirskoi
Samarcand
Sabran
Tarak
Kasjaize
Goreise
R. Wer
R. Irtis
R. Jaick
R. Jaxart
R. Neaz
R. Jaicz
R. Gaspar
R. Volga
R. Don
R. Donau
R. Euphrates
R. Tigris
R. Zenderoud
Mer Noire
Mer Caspienne
Mer Blanche
Mer Rouge
Mer Noire
Mer Caspienne
Mer Blanche
Mer Rouge
Uitgevoerd te LEYDEN door PIETER VANDER AA met Privilegie.
Jan de Luca.



86a

Պատ. 86/86a

Ջոն Դաւիդ Կոհլերի (1684-1755) *«Դպրոցական և Ճամփորդական ատլաս»*ը պատրաստել է քարտէզագիր Ք. Վայգէլը Նիւրնբերգում՝ ուր որ քարտէզը նաև տպագրւել է 1718 թւականին: Ատլասը բաղկացած է երկու մասից: Առաջին մասն ունի արդի աշխարհի 120 քարտէզներ, իսկ երկրորդ մասը, որը կոչւում է *«Հին աշխարհի բացատրութիւն»*ը, ունի Հին աշխարհի 44 քարտէզներ:

Սա Հին Ատլասի երկրորդ մասի թիւ 44 քարտէզն է: Այս քարտէզը կոչւում է «Արևելեան աշխարհի պատմական քարտէզը մ.թ. 5-րդ դարում»: Սրա մէջ ցուցադրւած են այդ դարաշրջանի թագաւորութիւններն ու երկրների բաժանումները:

Պատ. 86a-ն ցուցադրում է Հայաստանի շրջանը:

Չափերը 43×35 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.38.e.4

Рис. 86/86a

“Школьный и путевой атлас” Джона Давида Кохлера (1684-1755) составил картограф К. Вайгель в Нюрнберге, где и была напечатана карта в 1718 г. Атлас состоит из двух частей. Первая часть включает в себя 120 карт современного мира, а вторая, которая называется “Толкование Старого мира”, имеет 44 карты Старого мира.

Это - карта N 44 второй части Старого атласа. Она называется “Историческая карта Восточного мира в V веке”. В ней показаны страны того периода.

Рис. 86a изображает область Армении.

Размеры 43×35 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.38.e.4.

Fig. 86/86a

John David Koehler’s (1684–1755) *Schul und Reise Atlas* (School and Travel Atlas) was prepared and printed in Nürnberg by the engraver C. Weigel (1654–1725) in 1718. The atlas is in two parts. Part 1 contains 120 maps of the modern world and Part 2 has 44 maps of the ancient world, bearing the title *Descriptio Orbis Antiqvi*.

This is Map 44 of Part 2 and is entitled ‘The Historical Scene of the Orient during the Fifth Century A.D.’. It shows the ancient kingdoms and countries.

Fig. 86a shows the region of Armenia in detail.

Sizes 43×35cm British Library – London, Maps C.38.e.4

SCENA HISTORIARVM ORIENTALIS QVINTI SECVLI P. N. CHR.

in qua Imperii Romanorum & Accolarum Barbarorum status sistitur accurate. Curante Christophoro Weigelio. Noribergæ.



Պատ. 87

Ջոն Դաւիդ Կոհլերի (1684-1755) նախորդ էջում նշած *«Դպրոցական և ճանապարհորդական ատլաս»*ից է նաև այս քարտէզը, պատրաստուած Նիւրնբերգում քարտէզագիր Ք. Վայգէլի կողմից, որը տպագրել 1718 թականին:
«Հայաստան»ի այս քարտէզը Հին Ատլասի թիւ 27 քարտէզն է: Այստէղ ցուցադրուած են Հայաստանի նահանգներն ու կարևոր քաղաքները: Վանայ լիճն անուանուած է Արժէշ, իսկ Սևանը՝ Լիքնիտիս: Քարտէզը լի է աշխարհագրական սխալներով, որոնք համապատասխանում են ժամանակակից միւս քարտէզների սխալներին: Հայաստանի տարածքը բաժանուած է չորս մասի, Հիւսիային, Հարաւային, Արևմտեան և Փոքր Հայքերի, որոնք տարածւած են Կասպից ծովից մինչև Միջերկրականը:
Չափերը 43×35 սմ
Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.38.e.4
Նաև Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն – RG101

Рис. 87

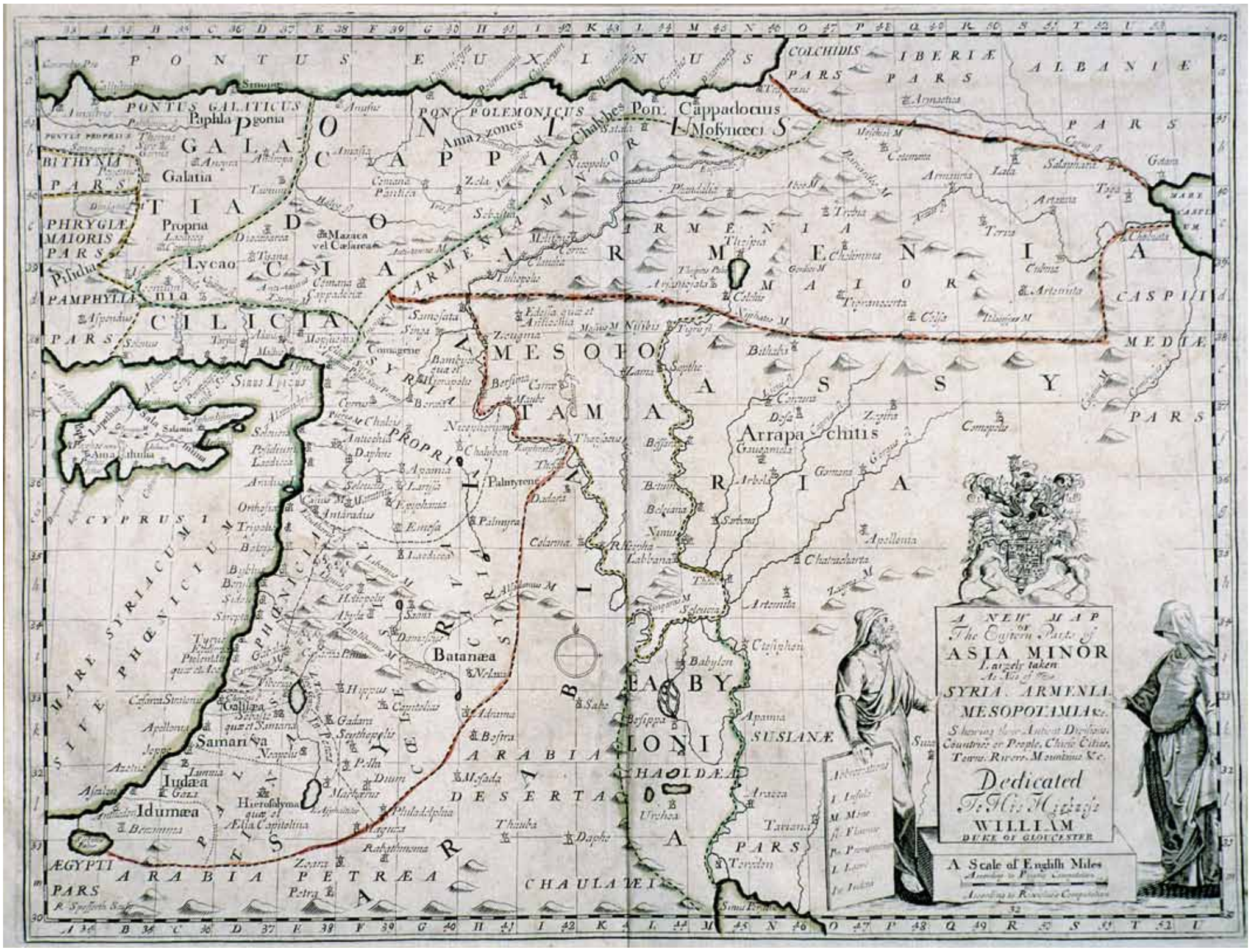
Эта карта также взята из указанной на предыдущей странице “Школьного и путевого атласа” Джона Давида Кохлера (1684-1755). Она составлена в Нюрнберге картографом К. Вайгелем и напечатана в 1718 г. Эта карта “Армении” является картой ‘ 27 Старого атласа. Здесь показаны провинции и важные города Армении. Озеро Ван здесь названо Арджиш, а Севан - Лихнитис. Карта полна географических ошибок, которые соответствуют ошибкам в других современных картах. Территория Армении разделена на четыре части: Северную, Южную, Западную и Малую Армению, которые распространяются от Каспийского моря до Средиземного.
Размеры 43×35 см.
Британская библиотека, Лондон - Maps 38.e.4.
Также личная коллекция, Лондон - RG101.

Fig. 87

As with the previous map, this map is also from John David Koehler’s (1684–1755) *Schul und Reise Atlas* (School and Travel Atlas), prepared and printed in Nürnberg by the engraver C. Weigel (1654–1725) in 1718.
The map of Armenia shown here is Map 27 of Part 2, the ancient world. It shows various provinces of Armenia and the important towns, bearing their Greek names. Lake Van is named *Arsissa* and Lake Sevan *Lychnites* (Lychnitis). The map is full of errors regarding geographical locations, which were common in the contemporary maps. The territory of Armenia extends from the Caspian Sea to the Mediterranean, divided into four parts, Northern, Southern, Western Armenia and Armenia Minor.
Sizes 43×35cm British Library – London, Maps C.38.e.4


PONTI EVXINI
PARS
IBERIA
ALBANIA
MARIS CASPII
PARS
PONTVS
COLCHIS
CAPPADOCIA
CILICIA
ARMENIA MAIOR
ARMENIA MINOR
MESOPOTAMIÆ
PARS.
SYRIA
PARS MARIS SYRII
MEDIA ATROPATENE
Phasis fl.
Albanus fl.
Albani Oſt.
Mazon fl.
Caeri Oſt.
Heniochi ſive Cercetæ
Cyrus fl.
Sala
Catarzene
Oſtarene
Motene
Satephara
Araxes fl.
Colthene
Sedata
Surtra
Coralla
Batinta
Sibacene
Ptua
SIVE
Gliſma
Tiga
Pinaca
Lychnites palus
Xerxene
Bolbene
Bregus
Clesia
Chaſica
Palina
Euphrates fl.
Caranitis
Niſibis
Arnauria
Olane
Babyrſa
Soducene
Campus Araxenus
Artaxata
Araxis Oſt.
Orbalitiſſina
Basilitiſene
TMEMA. II.
Anaitis
SIVE
OCCIDENTALE
Charax
Arethica
Ladana
Codana
Sophene
Acilitiſene
Phandalia
Auſtanitis
Arſeta
Sacapene
Terra
Arſarata
Choloatæ
Araxes fl.
Sanae
Zerriga
Phanſira
Zirvana
Araxi fontes
Sigoçara
Gordiani Montes
Cholua
Tarchura
Larina
Pabula
Carcathiocerta
Maſius fl.
Elegoſine
Bagrauandene
Cortea
Thaſca
Mopa
Cholimna
Arſiſſa Palus
Araxena
Mataſtana
Caſpius Mons
Balisbiga
Azetene
Legerda
Maſara
Thospitis
Seltia
Pherendis
Gorduene
Belcania
Scita
TMEMA. III.
AVSTRALE
Tigranocerta
Daudiana
Artemita
Colſa
Caputa
Mardi
Armoſata
Artageras
et Artagigarta Pr.
Arethuſa Lacus
Corinea
Videſſus
Tigranocerta
Taurus M.
Cerra
Niphates
Zeroanda
Euphrates fl.
Tigris fl.
Sinus Iſicus
Amanus
Lucrius ſus
Adaitha
Barzalo
Araxena
Cataelia
Claudia
Iulicopolis
Cæſarcelia
Meleta
Corno
Carmala
Melitene
Melitene
Horſena
Ordmandus
Zoparistus
Ximara
Antiochia
Sisimar
Analiba
Carape
Ptuſcata
Ptuguſara
Sinis Col.
Iſſa
Lougeſa
Lenaris
Sisimbra
Thermodon fl.
Lycus fl.
Iris fl.
Halys fl.
Scydiſes M.
Orbis fl.
Mosychici Montes
Araxis fl.
Cyri fl.
Caſpius Mons
Araxis Oſt.

87



Պար. 88

Այս քարտէզը՝ չնայած համեմատաբար նոր լինելուն, հիմնւած է Պտղոմէոսի «*Աշխարհագրութիւն*» հատորների վրայ, որը գծել է Սպոֆֆորտը Լոնդոնում՝ 1722 թւականին:

Քարտէզը Էդուարդ Ուելլսի (1667-1727) «Հին և նոր աշխարհագրական քարտէզներ» ատլասի մաս է կազմում, որը պարունակում է Փոքր Ասիան, Սիրիան, Ասորէստանը, Բաբելոնը, Կիպրոսը, Մեծ և Փոքր Հայքերը և Միջագետքը: Քաղաքների անունները տրւած են ըստ Պտղոմէոսի, իսկ շրջանի երեք լճերից նշւած է միմիայն Վանայ լիճը:

Չափերը 48×36 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG09

Рис. 88

Эта карта, несмотря на то, что является относительно новой, основана на “Географии” Птолемея. Ее начертил Споффорт в 1722 г. в Лондоне.

Карта является частью атласа Эдуарда Уэллса (1667-1727) “Старые и новые географические карты”. Она содержит Малую Азию, Сирию, Ассирию, Вавилон, Кипр, Великую и Малую Армению и Междуречье. Названия городов даны по Птолемею и из трех озер области отмечено лишь озеро Ван.

Размеры 48×36 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG09.

Fig. 88

This is an example of a much later map loosely based on Ptolemy’s *Geography*, engraved by Spoffort in London during 1722.

The map shows Asia Minor, Syria, Babylon, Assyria, Cyprus and Mesopotamia, and includes Armenia Maior as well as Armenia Minor. The names of the cities are taken from Ptolemy, and of the three existing lakes in the area only Lake Van is shown.

Size 48×36cm Private collection – London, Ref. RG09


TURKEY in ASIA
or
ASIA MINOR &c
Agreeable to Modern History
By H. Moll Geographer
PART of TURKEY in EUROPE
GREECE
ARCHIPELAGO
BLACK SEA
MEDITERRANEAN
SEA
CIRCASSI TARTARY
KOEBAN TARTARY
MEOTIS
CRIM
L. TARTARY
Budziak Tartary
Belgorod
Nowaja kalia
Str. of Caffa
Abcasi
MENGRELIA
IMERITA
Terki
GEORGIA
Derbent
PART of PERSIA
Tefflis
Erivan
Lake
Gangea
Schamkur
Trape-zont
Simiſo or Samſon
Amaſia
Kaſalmack R.
Erzerum
ARMENIA Major or TURCOMANIA
Van
Tauris
Lake Reumi
Belis
Amedia
Orfa
Alepo
Mouſul
DIARBECK
KURDISTAN
Hamadan
Cafwin
Iſpahan
Schouſter
Bagdad
Anna
Damaſcus
ARABIA DESERTA
ARABICK
EYRACA
Babel
Baſſora
Gulf of Baſſora
NATOLIA
ALADULIA
CARMANIA
Smirna
Ephesus
Sardis
Laodicea
Iphiom
Satalia
Rhodes
Candia
CANDIA I.
CYPRUS I.
Nicoſia
Famagusta
Tripoli
Alexandria
Cairo
P. of AFRICA
ARABIA PETRÆA
Jaffa
Jeruſalem
Gaza
Damiata
Sidon
Tyra
LEVANT
PALESTINA
Jordan R.
Euphrates R.
Tigris R.
Arnora
Derguſtan I.
Ormus
Ichab Haſſan
Bofphorus
Conſtantinople
Adrinople
Philippipoli
Saloniki
Varna
Danube R.
Boſphorus
Dardanello
Lemos
Troy
Mitelina
Negropont
Xio
Scio
Candelor
Aſtrochore
Scanderoon or Alexandretta
Antiochia
Sidera
Rhodes
Patera
Macaria
Stampalia
Amaſera
Sinope or Gorod
Oſeman
Bolli
Angori
Bursa
Ammuryo
Kaysaria
Suvas
Arzingan
Kara R.
Euphrates R.
Tigris R.
Mus
Kellet
Argis
Arzis
Vaxavan
Aras R.
Kare
Gore R.
Sahabha
Kasalmack R.
Thea-deresy
Schamkur
Lake
Gangea
Erivan
Guriel
Ofas
Kune
Batan
Abase
Temrock
Kaffa
Kirt
Perekop
Danube R.
Ituada
Varna
Mt. Caucaſus
Amarchia
Catane
Kiſs
Ake
Lake
Ararat
Mt. Ararat
Mt. Elvent
Mt. Taurus
Malatia
Marat
Arabia
Salmas
Diarbeck
Orfa
Bir
Salt L.
Salem
Palmyra
Rabba
Hama
Kerkiſia
Yezit
Gadida
Ibuni of Babel
Waſet
Meſchan
Euphrates R.
Tigris R.
Lake
Rehemat
Ali Ka
Yzar
Meſchan
Maan C.
Castle
Gathie
Richie
Jordan R.
Triangle I.
Damiata
Alexandria
Jaffa
Jeruſalem
Gaza
Sidon
Tyra
Lake
Reumi
Lake
Van
Tauris
Belis
Amedia
Orfa
Alepo
Mouſul
Hamadan
Cafwin
Iſpahan
Schouſter
Bagdad
Anna
Damaſcus
Baſſora
Gulf of Baſſora
Ormus
Ichab Haſſan
Derguſtan I.
Arnora
Tigris R.
Euphrates R.
Waſet
Meſchan
Ali
Rehemat
Lake
Ali Ka
Yzar
Gadida
Ibuni of Babel
EYRACA
ARABICK
Maan C.
Castle
Gathie
Richie
Jordan R.
Triangle I.
Damiata
Alexandria
Jaffa
Jeruſalem
Gaza
Sidon
Tyra
LEVANT
PALESTINA
Cairo
P. of AFRICA
ARABIA PETRÆA
Rhodes
Candia
CANDIA I.
CYPRUS I.
Nicoſia
Famagusta
Tripoli
Alexandria
Scanderoon or Alexandretta
Antiochia
Sidera
Patera
Macaria
Stampalia
Amaſera
Sinope or Gorod
Oſeman
Bolli
Angori
Bursa
Ammuryo
Kaysaria
Suvas
Arzingan
Kara R.
Euphrates R.
Tigris R.
Mus
Kellet
Argis
Arzis
Vaxavan
Aras R.
Kare
Gore R.
Sahabha
Kasalmack R.
Thea-deresy
Schamkur
Lake
Gangea
Erivan
Guriel
Ofas
Kune
Batan
Abase
Temrock
Kaffa
Kirt
Perekop
Danube R.
Ituada
Varna
Mt. Caucaſus
Amarchia
Catane
Kiſs
Ake
Lake
Ararat
Mt. Ararat
Mt. Elvent
Mt. Taurus
Malatia
Marat
Arabia
Salmas
Diarbeck
Orfa
Bir
Salt L.
Salem
Palmyra
Rabba
Hama
Kerkiſia
Yezit
Gadida
Ibuni of Babel
Waſet
Meſchan
Euphrates R.
Tigris R.
Lake
Rehemat
Ali Ka
Yzar
Meſchan

Պար. 90/90a

Գիյոմ Դէ Լիլի կամ դե Լ'իլի (1675-1726) «Կասպից ծովի շրջանի երկրները» կոչւած այս քարտէզը նրա մահւանից յետոյ, 1730 թւականին տպագրւել է Ամստերդամում, իր որդիների միջոցով: Այս քարտէզը Դէ Լիլի հանրայայտ «*Նոր ատլաս*»ից է, որն ունի 31 էջ տէքստ և 56 քարտէզ:

Քարտէզը ցուցադրում է Կասպից ծովի շրջանը, Հայաստանի հիւսիսում են Մեգրելիան և Կարտւելին-Վրաստանը, արևելքում Լէսգի, Շիրւան, Դերբենդ և Մողան շրջանները, որոնք 1918 թւականից ի վեր կոչւում են Ադրբեջանի Հանրապետութիւն, իսկ Արաքս գետի հարաւում գտնւում է Պարսկական «Ադրբիջան» անւանւած նահանգը: Քարտէզում ցուցադրւած են շատ այլ մանրամասնութիւններ:

Վանայ և Ուրմիոյ (Շահի ծով) լճերը ցոյց են տրւած նեղուցով միացած: Քարտէզագէտն այս սխալն արել է հաւանաբար այն պատճառով, որ երկու լճերի ջրերն էլ աղի են և իրար շատ նման, եզրակացնելով, որ դրանք պէտք է որ իրար միացած լինեն: Քարտէզում գծւած են նաև միջքաղաքային ճանապարհները: Հայաստանի մանրամասնի համար տես դետալ 90a:

Տես նաև պատ. 95.

Չափերը 63×54cm

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 1.TAB.8, f 35

Նաև Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG62

Рис. 90/90a

Эта карта Гийома Делиля или де Л'иля (1675-1726) "Страны района Каспийского моря" была напечатана после его смерти в 1730 г. в Амстердаме его сыновьями. Эта карта взята из известного "Нового атласа" Делиля, в котором 31 страница и 56 карт.

Карта показывает район Каспийского моря, на севере Армении показаны Мегрелия и Картвелия-Грузия, на востоке - районы Лезги, Ширван, Дербент и Муган, которые с 1918 г. называются Азербайджан, а на юге от Аракса расположена провинция, называемая Персидский "Адрбиджан". На карте показаны многие другие подробности.

Озера Ван и Урмия (Шахское море) показаны соединенными заливом. Картовед допустил эту ошибку, вероятно, по той причине, что вода в обоих озерах соленая и очень похожа, и он счел, что они должны быть едиными. На карте начерчены также дороги между городами. О подробностях области Армении см. деталь 90a. См. также рис. 95.

Размеры 63×54 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 1. TAB.8, f 35.

Также личная коллекция, Лондон - Ref. RG62.

Fig. 90/90a

Guillaume Delisle or De l'Isle's (1675–1726) 'Map of the Area of the Caspian Sea' was published posthumously by his sons in 1730, in Amsterdam. This map is from his *Atlas Nouveau*, which includes 31 pages of text and 56 accompanying maps. Delisle's maps are generally full of detail and data. These maps have been included in many atlases published by other cartographers.

This map of the region of the Caspian and the Black Seas includes Armenia, plus Mingrelia and *Cartveli* (Kartveli – Georgia) to its north and *Chirvan* (Shirvan), *Derbent* and *Moghan* to its east (since 1918 this area has been renamed Republic of Azerbaijan). The Persian province of *Aderbijan*, which is the historic province of Azerbaijan, is situated south of the River Arax, inside the Iranian territory.

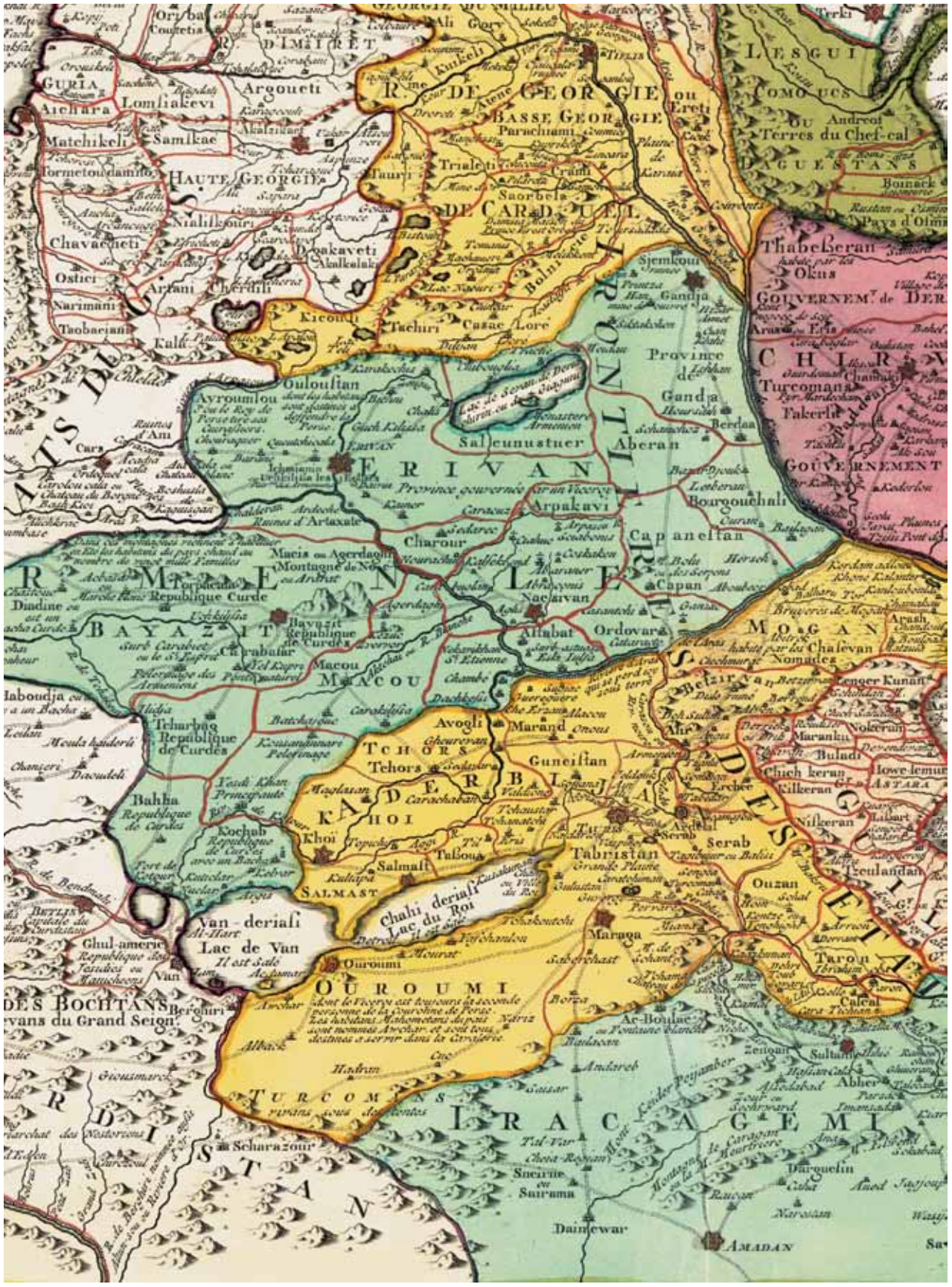
Curiously the lakes of Van and Urmia, bearing the local name of *Chahi Daryasi* (King's Sea) are shown joined. Both lakes have salt water and sustain very little or no marine life at all, which might be the reason for the cartographer to suspect that they were joined at some point. This map also shows interconnecting roads in the region.

Fig 90a shows central Armenia in detail.

For comparison purposes see also Fig. 95.

Size 63×54cm Private collection – London, Ref. RG62

Also British Library – London, Maps 1.TAB.8, f 35


GEORGIE
HAUTE GEORGIE
BASSE GEORGIE
CARDUEL
ERIVAN
Province de Gandja
Province de Chirvan
Province de Cartveli
Province de Caplanelfan
Province de Tabristan
Province de Ouzan
Province de Taron
Province de Calcai
Province de Aberan
Province de Bourgouchali
Province de Arpakavi
Province de Sjemkou
Province de Berdaa
Province de Fakerli
Province de Turcomanie
Province de Andreot
Province de Okus
Province de Thabeberan
Province de Nakerlan
Province de Ac-Boulac
Province de Ouroumi
Province de Salmast
Province de Khoi
Province de Tchors
Province de Tchoras
Province de Carachabar
Province de Avogli
Province de Marand
Province de Guneiflan
Province de Erchee
Province de Serab
Province de Maraga
Province de Chahi deriasi
Province de Lac du Roi
Province de Van - deriasi
Province de Lac de Van
Province de Salmast
Province de Ouroumi
Province de Turcomans
Province de Schirazour
Province de Daimcwar
Province de Amadan
Province de Snerine
Province de Sauama
Province de Darquelin
Province de Abher
Province de Sultanie
Province de Zenjan
Province de Tzeulandan
Province de Kilkeran
Province de Nilkeran
Province de Bulandi
Province de Chich keran
Province de Marankı
Province de Volkeran
Province de Lenger Kunaft
Province de Arash
Province de Chalevan Nomades
Province de Ordovara
Province de Altabat
Province de Nacsivan
Province de Capan
Province de Macou
Province de Bayazit
Province de Tcharbag
Province de Bahha
Province de Kochab
Province de Khoi
Province de Salmast
Province de Van
Province de Berghri
Province de Ghul-amerie
Province de Ouroumi
Province de Scharazour
Province de Turcomans
Province de Iracagemi


Echelle
COSAQUES DU DON
MER D'AZOF
PETIT NAGAIA
PAYS DES CARA-NOGAIS
DES TARTARES NOIRS
PAYS DEPENDANS DU KAN DES TARTARES
CABARDINIE
CIRCASSIE OU PAYS DE LADDA
PETIGORIE
FRONTIERES DES ETATS DE RUSSIE
ROYAUME D'ASTRACAN
DES ETATS DE RUSSIE
CALMOUCS
GRAND NAGAIA
MER BLEUE
BAUGHLEATAN
GOLFE VASEUX D'YEMBA
Bouches du Volga
Isle de Koulal
MER BLEUE
PAYS DES TURCMENS
TARTARIE
FRONT. DU ROYAUME DE BOCARA
Nation errante et Mahometane
Baye d'Alexandre
GHIWIE
MER CASPIENNE
MER NOIRE
CASPIENNE
ROYAUME DE CORGANG
ou DE CAREZEM
TARTARES USBECS
SOUANETS
MINGRELIE
GEORGIE
HAUTE GEORGIE
BASSE GEORGIE
LESGUI
CHIRVAN
ERIVAN
MEDIE
MOGAN
GOLFE DE GUILAN
GOLFE D'ASTRABAT
ZAWEH
NATOLIE
FRONTIERES DE LA TURQUIE
DIARBECK
ROYAUME DES BOCHTANS
Persans relevans du Grand Seign.
KURDISTAN
IRACAGEMI
MASSANDERAN ou TABARISTAN
CHORASAN
PERSE
ROI DE
Delt Binzd
est la Ville de Farsa
Isle d'Agourgen
Meyhele
Dihistan
JORJAN
CARTE
MER CASPIENNE
A AMSTERDAM

Պատ. 91

Օսմանցի առաջին աշխարհագրագէտ Քյաթիբ Չելեբիի (1609-1657) հանրայայտ *«Ջիհան Նիւմա»* (Աշխարհացոյց) աշխարհագրութեան գիրքը հրատարակել է օսմանցի (ծագումով հունգարացի) առաջին տպագրիչ Իբրահիմ Մութեֆերրիկան: Հեղինակն մինչև իր մահը հասցրել էր գրի առնել գրքի միմիայն առաջին մասը: (Տես նաև պատ. 69-71)

Հեղինակի մահուանից յետոյ Իբրահիմ Մութեֆերրիկան՝ օգտւելով Իբն-Բահրամիի և Չելեբիի սևագրութիւններից, լրացրեց վարպետի գիրքը և տպագրեց այն 1732/33 թւականին: Այս գրքի 41-րդ գլուխը վերաբերում է Հայաստանին, ուր տրւած են աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ, քան Չելեբիի ձեռագրում: Նոյն գրքի 39-րդ գլուխը Արևելեան Հայաստանի մասին է, որը գտնւում էր Պարսկական գերիշխանութեան տակ: Ընդհանուր առմամբ Չելեբին իր աշխատութեան մէջ օգտւել է Աբուլֆիդայի «Թաղւիմ ուլ-Բօլդան»ի և Ալ-Իսթախրիի գրքերի մեջ եղած աշխարհագրական տեղեկութիւններից: (Տես պատ. 23)

Գիրքը պարունակում է 40 քարտէզ, որոնց մէջ են մոլորակների, համաստեղութիւնների, խաւարման գծագրութիւնները, կիսագնդերը, մայր ցամաքները և երկրագնդի որոշ շրջաններից աւելի մանրամասն քարտէզներ: Դիտողի համար պարզ է, որ քարտէզները գծելիս գծագրողը հիմք է ունեցել եւրոպական ատլասների քարտէզները և լայնօրէն ընդօրինակել է նրանց աշխատանքները: Այստեղ վերատպւած քարտէզը «*Չերքեզիայի, Աբխազիայի, Շիրւանի, Դաղստանի, Գիւրջիստանի* (Վրաստանի), *Ռևանի* (Երևան), *Կարսի, Տրապիզոնի և Էրզրումի քարտէզ*»ն է: Չնայած որ գրքի տեքստում նշւած է, որ Վանը, Կարսը, Էրզրումը և շատ այլ քաղաքներ Հայաստանի քաղաքներից են, բայց Մութեֆերրիկայի աւելացրած քարտէզի մէջ միմիայն գծւած են նահանգների սահմանները, առանց երկրների անունները նշելու: (Նմանութիւնների համար տես նաև պատ. 64 և 66)

Քարտէզի արևելքում Արաքսի հիւսիսում գտնւող երկրներն են՝ Շիրւանը և Դաղստանը:

Չափերը 26×31cm

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Or. 80.a.7, pp. 431-432

Рис. 91

Известная книга по географии первого османского географа Кятиба Челеби (1609-1657) “Джихан-нюма” (“Карта мира”) была издана первым османским (по происхождению - венгром) издателем Ибрагимом Мютеферрика. Автор до своей смерти успел записать только первую часть книги (см. также рис. 69-71). После смерти автора Ибрагим Мютеферрика дополнил книгу мастера, пользуясь черновиками Челеби и ибн-Бахрама и издал ее в 1732/33 гг. 41-ая глава этой книги посвящена Армении. В ней даны более подробные сведения, чем в рукописи Челеби. 39-ая глава той же книги посвящена Восточной Армении, которая находилась под господством Персии. В целом Челеби в своем труде пользовался географическими сведениями, имевшимися в книгах Абу-л-фида “Таквим аль-Булдан” и аль-Истахри (см. также рис. 23).

Книга содержит 40 карт, на которых изображены карты планет, созвездий, затмений, полушария, материки и более подробные карты некоторых областей земного шара. Для читателя ясно, что чертя карты, картограф имел как основу карты европейских атласов и подражал этим трудам.

Перепечатанная здесь карта - это “Карта Черкесии, Абхазии, Ширвана, Дагестана, Гюрджистана (Грузия), Ревана (Ереван), Карса, Трапезунда и Эрзерума”. Несмотря на то, что в тексте книги отмечено, что Ван, Карс, Эрзерум и другие являются городами Армении, однако в добавленных Мютеферрика картах начерчены только границы провинций без упоминания названий стран (для сравнения см. также рис. 64, 66).

На востоке карты, к северу от Аракса находятся страны Ширван и Дагестан.

Размеры 26×31 см.

Британская библиотека, Лондон - Or. 80.a.7, pp. 431-432.

Fig. 91

Katib Chelebi’s geographical work *Jehan Numa* (Mirror of the World) was taken up by the first Turkish printer Ibrahim Müteferrika (of Hungarian origin), who printed it in 1732/33. The author had completed only the first part of the book before his death in 1657. (See Figs 69, 70 and 71.)

The printed version of the book, which was edited and completed by Müteferrika, has more details than the original, which the editor obtained from the texts of Ibn Bahrami as well as from the notes of Chelebi himself. Chapter 41 of the printed version describes Western Armenia, which at the time was under Ottoman rule, and specifies its borders. Chapter 39 gives details of Eastern Armenia, which was under Persian domination. In general terms, it seems that Chelebi has used much information provided by Abulfeda in his *Taqvim ul-Boldan* as well as al-Istakhri and other Islamic geographers. (See Fig. 23.)

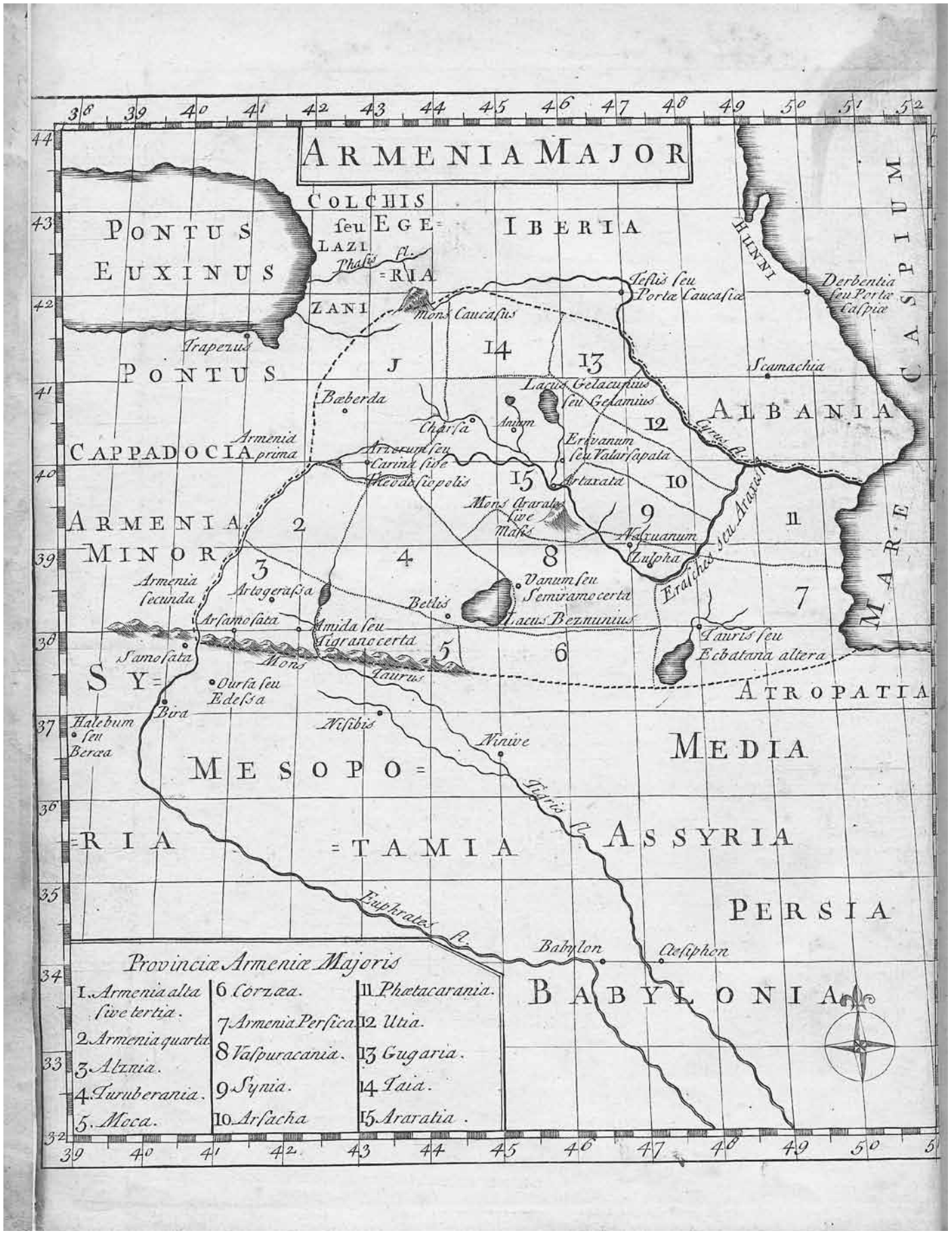
The book contains 40 diagrams and maps, which include planet maps, zodiac maps, diagrams of the eclipses, hemisphere maps and maps of the continents as well as various regions of the world, some quite detailed. Most of the maps have been based on European atlases and maps.

The map reproduced here is ‘*the map of Circassia, Abkhazia, Daghestan, Shirvan, Gurjistan* [Georgia], *Revan* [Yerevan], *Kars, Childir, Trabizond and Erzerum*’. Although the text specifies that the cities of Van, Kars, Erzerum and many others are part of Greater Armenia, the map, which was inserted by Müteferrika, only shows the outlines of the vilayets (counties), without delineating borders of countries. (See also Figs 64 and 66 for similarities.)

In this map the eastern territories north of the River Arax are named Shirvan and Daghestan.

Size 26×31cm British Library – London. Or. 80.a.7, bet. pp431–2


عراق
عراق
قلعهٔ ازاق
اولونوغای وقره نوغای
تاتار لرینك مسكنلريدر
قوبان
قلعهٔ قوبان
حدود ممالك عثمانيه
مساكن چراكسه تابع خان قريم
بوزداق
ترکوی
جبال الكزی
جبال سرير اللان
قره دكز
ولايت ابارنه
قلعهٔ فاش
بوق قوداق
قرناتس
غمغوت
قبادرجي
قلعهٔ طبرزون
كوشخانه
ايالت فارص
ايالت ارض روم
ايالت جلدر
ايالت وان
ايالت قبادطای
ايالت قالس
ايالت قاراباغ
ايالت شروان
ايالت موقان
مسافه چولدر
بوكل يوی قوناق
مسافه چولدر
مسنوه تابعدار
مقياس
فرسخ
ميل
مرحله
ساعت
ممالك ازدرهان
اولونوغای
قلعهٔ ازدرهان
بحر خزر
بحر خزر
بحر خزر



Պատ. 92/93

Միջնադարեան Հայաստանի այս քարտէզը 1736 թւականին Լոնդոնում լատիներէն և հայերէն լեզուներով Խորենացու «*Պատմութիւն Հայոց*» և «*Աշխարհագրութիւն*» միատեղ տպագրւած հատորից է: Պէտք է նշել, որ ոմանք այսօր «*Աշխարհագրութիւն*»ը վերագրում են Անանիա Շիրակացուն: Գիրքը հրատարակել են եղբայրներ Ուիլլիամ և Ջորջ Ուիստոնները:

Քարտէզը պատրաստւած է հիմքում ունենալով «*Աշխարհացոյց*»ի բացատրութիւններն ու տւեալները: Այստեղ ցոյց են տրւած Մեծ Հայքի 15 նահանգները՝ բաժանւած կէտագծերով, իսկ երկրի արտաքին սահմանները նշւած են գծիկներով: Փոքր Հայքը նշւած է Մեծ Հայքի արևմուտքում, Անատոլիայի արևելեան ծայրամասում:

Նշւած քաղաքներից են *Էրիւանում* (Երևան), *Վալարշապատ* (Վաղարշապատ կամ Էջմիածին), *Արզերում կամ Կարին կամ Թէոդոսիոպոլիս, Վաննում կամ Սեմիրամակերտ* (Վան կամ Շամիրամակերտ), *Բիթլիս, Արշամաշատ և Նախուանում* (Նախիջևան): *Արարատի* անունը նշւած է նաև որպէս *Մասիս,* իսկ Արաքս գետի հայկական անունը՝ *Երասխ*, նոյնպէս նշւած է: Երբ քարտէզը համեմատում ենք նոյն շրջանի պտղոմէոսեան քարտեզներին, կարելի է հաստատել, որ հին քարտէզներն այնքան էլ սխալ չէին:

Պատ. 93

Այս պատկերը պատ. 92-ի գրքի խորագիր էջն է:
Քարտէզի չափերը 185×225 մմ
Մասնաւոր հաւաքածու, Լոնդոն - Mosis Khorensis, Whiston, 1736

Рис. 92/93

Эта карта средневековой Армении взята из напечатанной в 1736 г. в Лондоне на латинском и армянском языках книги, в которую вошли “История Армении” и “География” Мовсеса Хоренаци. Надо отметить, что некоторые исследователи сегодня приписывают авторство “Географии” Анании Ширакаци. Книгу издали братья Уильям и Джордж Уистоны.

Карта подготовлена на основе толкования и сведений из “Ашхарацуйца” (“Карты мира”). Здесь показаны 15 провинций Великой Армении, разделенных пунктирной линией, а внешние границы страны отмечены черточками. Малая Армения показана на западе Великой Армении, на восточной окраине Анатолии.

В числе отмеченных на карте городов Эриванум (Ереван), Валаршапата (Вагаршапат или Эчмиадзин), Арзерум или Карин или Теодосиополь, Ваннум или Семирамакерт (Ван или Шамирамакерт), Битлис, Аршамашат и Нахуанум (Нахичевань). Арарат отмечен также как Масис, употреблено также армянское название реки Аракс - Ерасх. При сравнении этой карты с картами Птолемея того же периода, можно убедится, что старые карты не такие уж неточные.

Рис. 93

Это изображение является заглавной страницей книги рис. 92.
Размеры карты 185×225 мм.
Частная коллекция, Лондон - Mosis Khorensis, Whiston,1736.

Figs 92 and 93

This is a map of Armenia in the early medieval period. The map accompanies the printed text of the Latin and Armenian edition of Movses Khorenatzi's *History of Armenia*, which also incorporates the geographical text called *Ashkharhatsuyts* (Aŝxarhaćuyć – World Mirror) attributed here to Movses Khorenaci, but lately attributed to the seventh-century polymath, Anania Shirakatzi. The Latin translation is by William and George Whiston and the book was published in 1736, in London.

The map has been drawn taking into consideration the descriptions of *Ashkharhatsuyts*. It shows the 15 provinces of Greater Armenia and their approximate borders. Lesser Armenia is in Eastern Anatolia, just to the west of Greater Armenia. The external borders of Greater Armenia are shown by broken lines, while the borders of the provinces are indicated by dotted lines.

The towns shown include *Erivanum* (Yerevan), *Valarsapata* (Vagharshapat or Echmiadzin), *Arzerum* or *Carin* (the old Armenian name of Erzerum – Karin; in Greek Theodosiopolis), *Vannum* or *Semiramocerta* (Van or Shamiramakert), *Betlis* (Bitlis), *Arsamosata* (Arshamshat) and *Naxuanum* (Nakhijevan). *Mount Ararat* or *Masis* is also shown. The Armenian name of the River Arax(es) – *Erasches* (Yeraskh) is also mentioned. Comparing this map with the Ptolemaic version of the same area, it can be noted that the earlier Ptolemaic maps had an acceptable degree of accuracy.

Fig. 93

This is the title page of the book in which Fig. 92 is contained.
Size 185×225mm (map) inside the cover Private collection – London

ՄՈՎՍԻՍԻ ԽՈՐԵՆԱՑՒՈՅ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.

MOSIS CHORENENSIS
HISTORIÆ ARMENIACÆ
LIBRI III.

Accedit ejuſdem Scriptoris
EPITOME GEOGRAPHIÆ.

PRÆMITTITUR
PRÆFATIO,
QUÆ DE
LITERATURA, ac VERSIONE SACRA ARMENIACA agit;
ET SUBJICITUR
APPENDIX,
QUÆ CONTINET
EPISTOLAS DUAS ARMENIACAS,
Primam, CORINTHIORUM ad PAULUM Apoſtolum, Alteram, PAULI Apoſtoli ad CORINTHIOS; nunc primùm ex Codice MS integrè divulgatas.

Armeniacè ediderunt, Latinè verterunt, Notiſque illuſtrârunt
GULIELMUS & GEORGIUS, GUL. WHISTONI Filii,
Aulæ Clarenſis in Academiâ Cantabrigienſi aliquandiu Alumni.

Լաւ են երկու քան զմի, որոց գոն վարձք բարի ՚ի վաստակս նոցա:
Αγαθοι οι δυο υπερ του ενα, οις εσιν αυτοις μισθος αγαθος εν μοχθῳ αυτων. *Eccleſ.* IV. 9.

LONDINI:
Ex Officina CAROLI ACKERS Typographi;
Apud JOANNEM WHISTONUM Bibliopolam.
MDCCXXXVI.

INSTITUTION OF GREAT BRITAIN ROYAL



94a

Պատ. 94/94a

Օսմանեան Կայսրութեան այս քարտէզը վերցած է Յոհան Բատիստ Հոմանի (1663-1724) *«Նոր ատլաս»*ից: Սա քարտէզի թիւ 13 էջն է՝ հրատարակած Սանկտ Պէտերբուրգում 1748 թականին: Քարտէզագիրներն են Գիյոմ Դէ Լիլը և Յոհան Մաթիաս Հազեն:

Չնայած այն պարագային, որ ատլասը հրատարակած է 1748-ին, բայց սրա մէջ տեղադրուած Թուրքիայի քարտէզը թագրուած է 1737: Այս քարտեզը որոշ տարբերութիւններ ունի Դէ Լիլի ատլասի քարտէզներից: Հայաստանի մէկ մասն այստեղ ցուցադրուած է Թուրքական Կայսրութեան սահմաններում, իսկ արևելեան մասը՝ այդ թւում Ղարաբաղն ու Երևանը՝ նշած են Պարսկաստանի գերիշխանութեան տակ: Կասպից ծովի արևմտեան երկրամասերի անուններն են Դաղստան, Լեզգի և Շիրւան: Մողանը և Ադրբեջանը գտնւում են Արաքսի հարաւում, Պարսկաստանի սահմանների մէջ: Ինչպէս Դէ Լիլի միւս քարտէզներում, այստեղ էլ Վանայ և Ուրմիա լճերը պատկերուած են միացած նեղուցով:

Հայաստանի տարածքի մանրամասնութիւնների համար տես պատ.94a-ն, իսկ Ղարաբաղի անուանման մասին տես պատ.119-ի բացատրութիւնը:

Չափերը 58×49 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.45.f.6

Рис. 94/94a

Эта карта Османской империи взята из “Нового атласа” Йоганна Батиста Гомана (1663-1724). Это страница N 13 карты, изданной в Санкт-Петербурге в 1748 г. Картографами являются Гийом Делиль и Йоганн Матиас Хазе.

Несмотря на то, что атлас издан в 1748 г., помещенная здесь карта Турции датирована 1737 г.

Эта карта имеет некоторые отличия от карты атласа Делиля. Часть Армении здесь показана в границах Османской империи, а восточная часть, в т.ч. Карабах и Ереван отмечены под господством Персии. Названия западных областей Каспийского моря - Дагестан, Лезги и Ширван. Муган и Азербайджан находятся к югу от Аракса, в границах Персии. Как и на других картах Делиля, здесь также озера Ван и Урмия изображены соединенными заливом.

Подробности территориии Армении см. на рис. 94a, а о названии Карабах см. пояснения к рис. 119.

Размеры 58x49 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.45.f.6

Fig. 94/94a

This map of the ‘Turkish Empire’ is Plate 13 of *Nouvel Atlas de la Societé Generale* published by Johann Baptiste Homann (1663–1724) in St Petersburg in 1748. The cartographers were Guillaume Delisle and Johann Mathias Hase.

Although the atlas is dated 1748, but the map of the Turkish Empire included in it actually dates from 1737. This map is somewhat similar to that shown in Delisle’s own atlas. Here Armenia appears within the Ottoman Empire, with *Karabagh* and the province of *Erivan* as part of the Russian Empire. The names of the areas to the west of the Caspian Sea are *Dagestan*, *Lesgi* and *Shirwan*. *Moghan* and *Adherbaizan* (Azerbaijan) are placed to the south of the River *Araz* (Arax), within Persia. In this map, similarly to Delisle’s other maps, the lakes of Van and Urmia (*Chahi*) are shown almost joined.

Fig.94a shows details of the region of Armenia. See description of Fig.119 for details concerning Karabagh.

Size 58×49cm British Library – London, Maps C.45.f.6


IMPERIUM
TURCICUM
in
EUROPA, ASIA ET AFRICA
REGIONES
PROPRIAS, TRIBUTARIAS, CLIENTELARES,
sicut et omnes ejusdem
PER LIBREGATUS seu PRAEFECTURAS GENERALES
exhibens
Auctore IO BAPTISTA HOMANNI Norib.
MARE NIGRUM
PONTUS EUXINUS
MARE MEDITERRANEUM
ARABIA
DESERTA
MARE ARABICUM
MARE PERSICUM
SEPTENTRIO
MERIDIES
OCCIDENS
ORIENS

Պատ. 95/95a

Այս քարտէզի կարևորութիւնը կայանում է նրանում, որ սա օսմանցի աշխարհագրագէտների առաջին քարտէզն է, որը տպագրել է Եւրոպայում: Քարտէզը պատրաստել է Աբուբեքիր Էֆենդին, իսկ տպագրութիւնը երկլեզուանի է՝ ֆրանսերէնով և իտալերէնով: Քարտէզը կոչւում է «Օսմանեան կայսրութիւնը, բաժանուած Բեգլարբեգութիւնների, Փաշալիկների և Բեյլիկների» և տպագրուած է 1740 թւականին: Քարտէզն առաջին անգամ հրատարակել է Կոմս Մարսիլիի *«Օսմանեան կայսրութեան զինւորական իրավիճակը»* գրքում, տպագրուած Ամստերդամում 1732 թւականին: (Տես Լոնդոնի Համալսարան, Արևելեան և Աֆրիկեան Հետազօտութիւնների Դպրոցի՝ «ՍՕԱՍ»ի գրադարան, թիւ ED.73.1) Այս գիրքը պարունակում է մէկ ուրիշ նման քարտէզ ևս, ուր նշած չեն երկրների սահմանները: Իսկ քարտէզի հեղինակը նոյն Կոմս Լուդովիկօ Մարսիլին է, ով 1691 թւականին երեմեայ Չելեբի Քէոմուրճեանին պատւիրել էր պատրաստել Օսմանեան Կայսրութեան մէջ գտնուող հայկական եկեղեցիների քարտէզը: (Տես պատ. 83)

Տեքստում տրուած են կայսրութեան բաժանումները. մասնաւորապէս, այստեղ Բեգլարբեգութիւնները կոչւում են նաև Վիլայեթ: Սրանք կարող են ներառնել մէկ նահանգի կամ ամբողջ մի երկրի տարածքը: Այս բաժանումները համընկնում են Քէոմուրճեանի քարտէզի բաժանումներին, ուր սրանք ցոյց են տրուած մեկ, երկու կամ երեք գաւազաններով:

Քարտէզում Հայաստանի վիլայեթը (Erman Vil.) ներառնում է Արզումը (Էրզրում), Մանազկերտը, Վանը, Բիթլիսը, Բահսիտը (Բայազէդ), Խոտուրը և այլն: Վանայ լճի վայրը փոխադրուած է դէպի արևելք, այդպիսով խառնելով քաղաքների և աշխարհագրական վայրերի համեմատական յարաբերութիւնները: Օրինակ Կարսը, որը գտնւում է Բայազեդից 150 կիլոմետր հիւսիս-արևմուտք, ցոյց է տրուած նրա արևելքում՝ 100 իտալական մղոն հեռաւորութեան վրայ:

Պատ. 95a-ում ցուցադրուած է Հայաստանի շրջանի մանրամասը:

Չափերը 57×54 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 43305.(16)



95a

Рис. 95/95a

Важность этой карты заключается в том, что она является первой картой османских географов, которая напечатана в Европе. Карту составил Абу-бекир эфенди, и издана она на французском и итальянском. Она называется “Османская империя, разделенная на бейлербейства, пашалыки и бейлики” и напечатана в 1740 г. Карта впервые была напечатана в книге графа Марсили “Военное положение Османской империи”, изданной в Амстердаме в 1732 г. (см. библиотеку SOAS Школы исследований по Востоку и Африке Лондонского университета номер ED.73.1). Эта книга содержит еще одну подобную карту, где не отмечены границы стран. Автор карты - тот же граф Людовико Марсили, который в 1691 г. заказал Еремии Челеби Кёмюрджяну карту армянских церквей, находящихся в Османской империи (см. рис. 83).

В тексте дано деление империи: бейлербейства называются также вилайетами. Они могут включать в себя территорию одной провинции или одной целой страны. Эти деления совпадают с делениями карты Кёмюрджяна, где они показаны одним, двумя или тремя жезлами.

На карте вилайет Армения (Ermani Vil.) включает в себя Арзум (Эрзерум), Малазкерт, Ван, Битлис, Баисит (Баязет), Хотур и др. Место озера Ван перенесено на восток, таким образом нарушая соотношение городов и географических мест. Например Карс, который находится на 150 км к северо-западу от Баязета, показан на его востоке, на расстоянии 100 итальянских миль.

На рис. 95a показаны подробности области Армении.

Размеры 57×54 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 43305.(16).

Fig. 95/95a

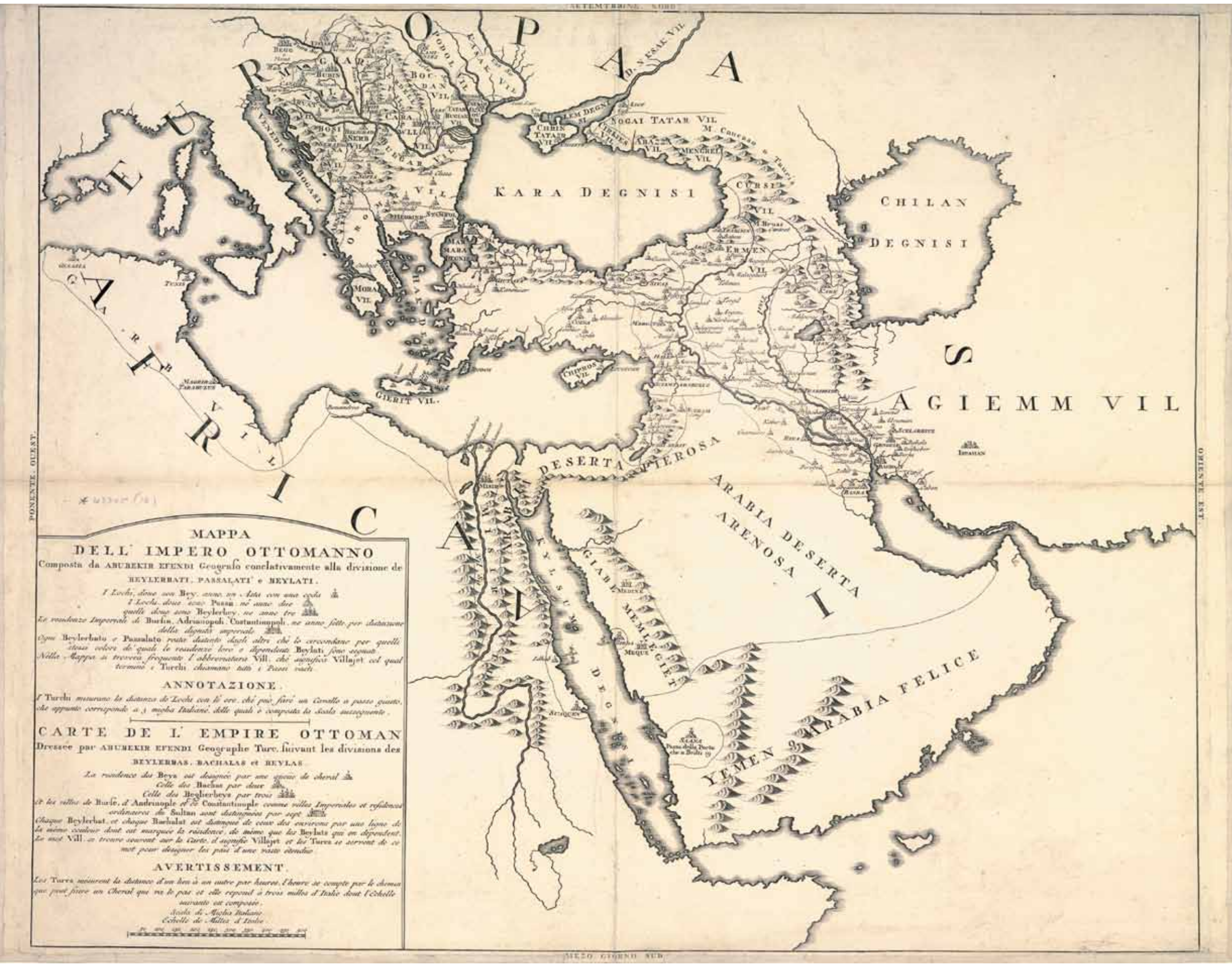
This is an important map, since it is the first map by a Turkish geographer, in this case, Abubekir Efendi, to be published in the west. The original map can be found in the bilingual large folio book *L’Etat Militaire de l’Empire Ottoman*, by Count Lodovico Marsigli, published by La Hey in Amsterdam in 1732 (See SOAS London, Ref. ED.73.1). The book also contains another map of the same outline, but without detailed boundaries of the countries. The author is the same person who, in 1691 had commissioned Eremia Keomiurdjian to prepare a map of the Armenian churches located inside the Ottoman Empire (see the text of Fig.83). The map reproduced here is a reprint dated 1740 and its cartouche is bilingual, Italian and French. It is entitled “The Map of the Ottoman Empire, divided into Beylerbeylics, Pashaliks and Beyliks (Baronies)…”.

The legend explains the various hierarchical divisions of the empire. Beylerbeylics are abbreviated as Vil. (Vilayet), which in Turkish can refer to the area of a province or a whole country. These types of divisions correspond to the divisions shown on the manuscript map of Keomiurdjian, where they are indicated by one, two or three staffs.

In the map the vilayet of Armenia (*Erman Vil.*) includes the cities of *Arsum* (Erzerum), *Malasghert*, *Vaan*, *Kars*, *Baisit* (Bayazid), *Kutur*, *Adiljivaz* and others. The location of Lake Van is shifted eastward, thus creating a distorted image as far as the relationships of the localities are concerned. For example, Kars, which is situated some 150 kilometres north-west of Bayazid, is shown 100 Italian miles to its east.

Detail Fig. 95a shows the area of Armenia enlarged.

Size 57×54cm British Library – London, Maps 43305.(16)


MAPPA
DELL' IMPERO OTTOMANNO
Composta da ABUBEKIR EFENDI Geografo conclativamente alla divisione de
BEYLERBATI, PASSALATI e BEYLATI.
I Turchi misurano le distanze de Lochi con le ore, che può farè un Cavallo a passo guasto, che appunto corrisponde a 3 miglia Italiani, delle quali è composta la Scala suteriormente.
CARTE DE L' EMPIRE OTTOMAN
Dressée par ABUBEKIR EFENDI Geographe Turc, suivant les divisions des
BEYLERBAS, BACHALAS et BEYLAS
AVERTISSEMENT.
Les Turcs mesurent la distance d'un lieu à un autre par heures, l'heure se compte par le chemin que peut faire un Cheval qui va le pas, et elle répond à trois milles d'Italie dont l'Echelle suivante est composée.
Scala de Miglia Italiani
Echelle de Milles d'Italie
EUROPA
ASIA
AFRICA
KARA DEGNISI
CHILAN DEGNISI
AGIEMM VIL
ARABIA DESERTA ARENOSA
ARABIA FELICE
DESERTA
YEMEN
MEMLEKET GIET
Mecque
Medine
Suez
Alexandrie
Rosette
Damiette
Le Caire
Jerusalem
Gaza
Tripoli
Tunis
Alger
Fez
Maroc
Candie
Chipros
Rhodes
Mitylene
Scio
Smyrne
Gallipoli
Constantinople
Andrinople
Salonique
Athenes
Negrepont
Durazzo
Valona
Prevesa
Patras
Modon
Coron
Napoli
Otranto
Venetie
Ragusa
Belgrad
Buda
Temeswar
Sofia
Nissa
Widin
Orsova
Hermanstadt
Kaffa
Azof
Caffa
Tana
Trebisonde
Erzerum
Van
Bagdad
Bassora
Mosul
Diarbekir
Alep
Seyde
Damas
Tripoli
Tarsus
Adana
Konia
Angora
Brussa
Kutahia
Ismid
Scutari
Rumelia
Bosnia
Servia
Bulgaria
Romania
Transilvania
Moldavia
Valachia
Crimea
Circassia
Georgia
Mingrelia
Imeretia
Armenia
Curdistan
Natolia
Caramania
Barbaria
Egitto
Nubia
Abissinia
Arabia
Persia
Mar Rosso
Mar Negro
Mar Caspio
Mar Mediterraneo
Mar Bianco
Mar Nero
Mar Rosso
Golfo Persico
Golfo di Venetia
Golfo di Lepanto
Golfo di Salonique
Golfo di Smirne
Golfo di Satalia
Golfo di Scanderone
Golfo di Alessandretta
Golfo di Suez
Golfo di Arabia
Golfo di Bengala
Golfo di Oman
Golfo di Cambaia
Golfo di Aden
Golfo di Persia
Golfo di Bassora
Golfo di Bengala
Golfo di Cambaia
Golfo di Oman



96a

Պատ. 96/96a

Այս անգլերէն քարտէզի անունն է «Կասպից ծովի և յարակից երկրների քարտէզ, պատրաստւած հանգուցեալ Ցարի պատւէրով»: Քարտէզը պատրաստել ու հրատարակել է Ջոն Սենէքսը Լոնդոնում, 1742 թւականին:

Սա Գիյոմ Դէ Լիլի նոյնանուն քարտէզի անգլերէն թարգմանութիւնն է: Սրա բնօրինակը այս հատորում վերատպւած պատ. 90 քարտէզն է, որը հրատարակւել էր 1730 թւականին:

Դէ Լիլի քարտէզի բոլոր պակասութիւններն ու սխալները նոյնութեամբ կրկնւած են այստեղ ևս: Վանայ և Շահի (Ուրմիա) լճերը, որոնք իրարուց 150 կմ հեռաւորութեան վրայ են՝ ցուցադրւած են միացած կարճ նեղուցով: Այսպիսով Հայաստանն ու Պարսկաստանի Ադրբեջան նահանգը խցկւած են իրարու մէջ, տեղահան անելով քաղաքներն ու աշխարհագրական վայրերը: Սևանայ լճի թեքութիւնը սխալ է, բայց այստեղ նշւած են լճի կղզին և միաբանութիւնը:

Պարսկաստանի գրաւած տարածքում են Երևանը, Բայազեդը և Վանը, իսկ Թուրքիայի գրաւած շրջանների մէջ են Բիթլիսը, Էրզրումը և Կարսը: Էջմիածնի անունը մակագրւած է Իջնիանի, ինչպէս նաև շատ ուրիշ անուններ, որոնք մակագրւած են կոպիտ սխալներով: Արարատը նշւած է հայերէն «Մասիս», թուրքերէն «Աղրիդաղ» և Աստւածաշնչի «Արարատ» անւանումներով:

Վանայ լճի մօտ գտնւող մի շրջան կոչւած է «Եզիդիների հանրապետութիւն»: Եզիդիները քրդական մի ցեղ են, որոնք միւսներից տարբերւում են կրօնով և աւանդութիւններով, և որոնց մեծամասնութիւնն այսօր ապրում է Հայաստանի Հանրապետութեան տարածքում:

Հայաստանի շրջանի մանրամասնութեան համար տես պատ.96a.

Չափերը 525×425 մմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 141.a.1.(17)

Рис. 96/96a

Название этой английской карты “Карта Каспийского моря и прилегающих стран, составленная по заказу покойного Царя”. Карту составил и издал Джон Сенекс в Лондоне, в 1742 г.

Это английский перевод одноименной карты Гийома Делиля. Ее оригинал - карта, изданная в 1730 г., воспроизведена на рис. 90.

Все ошибки и недостатки карты Делиля с точностью повторяются здесь. Озера Ван и Шахское (Урмия), которые находятся на расстоянии 150 км друг от друга, здесь показаны соединенными коротким проливом. Таким образом, Армения и провинция Персидский Азербайджан втиснуты друг в друга, сместив города и географические местности. Наклон озера Севан неверен, но здесь отмечены остров и конгрегация.

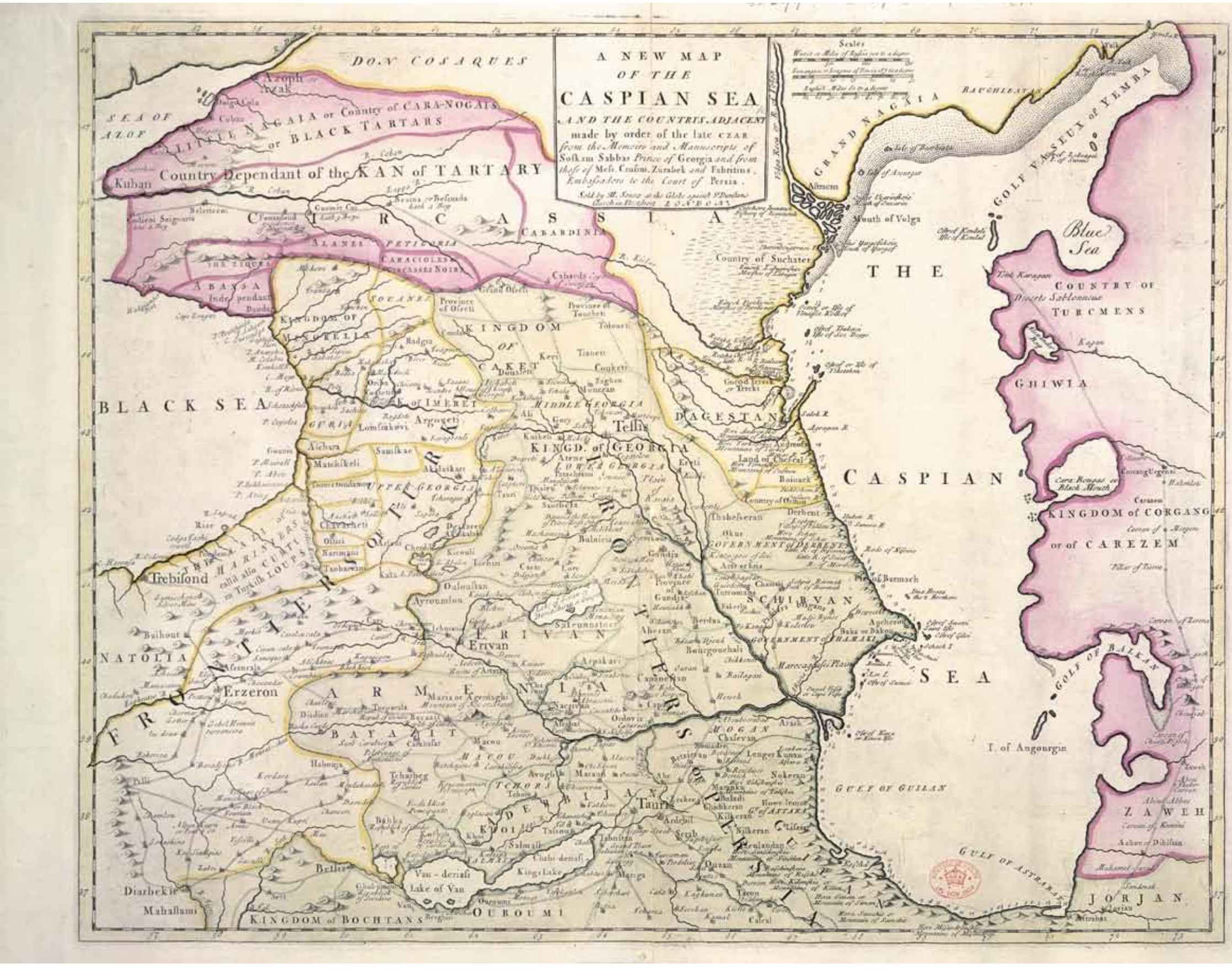
На территории, занятой Персией, находятся Ереван, Баязет и Ван, а на территории Турции - Битлис, Эрзерум и Карс. Эчмиадзин надписан как Иджниани, как и многие другие имена, которые написаны с грубейшими ошибками. Арарат отмечен армянским названием “Масис”, турецким - “Агридаг” и библейским - “Арарат”.

Область, находящаяся рядом с озером Ван, названа “Езидская республика”. Езиды - курдское племя, отличающееся от других религией и традициями. Их большинство сегодня проживает на территории Республики Армения.

Подробности области Армении см. на рис. 96a.

Размеры 525×425 мм.

Британская библиотека, Лондон - Maps 141.a.1.(17).


A NEW MAP
OF THE
CASPIAN SEA
AND THE COUNTRYS ADJACENT
made by order of the late CZAR
from the Memoirs and Manuscripts of
Sofkam Sabbas Prince of Georgia and from
those of Mess. Cruisius, Zurabek and Fabritius,
Embassadors to the Court of Persia.
Sold by W. Senex at the Globe against St Dunstans
Church in Fleetstreet. LONDON.
Scales
DON COSAQUES
Azoph
SEA OF AZOF
LITTLE NAGAIA or Country of CARA-NOGATS
or BLACK TARTARS
Country Dependant of the KAN of TARTARY
Kuban
CIRCASSIA
CABARDINIA
ALANES PETITORIA
ABASSA
Independant
KINGDOM OF MENGRELLIA
KINGDOM OF CAKET
KINGDOM OF IMERET
MIDDLE GEORGIA
KINGD. of GEORGIA
LOWER GEORGIA
UPPER GEORGIA
DAGESTAN
Land of Chefrai
Country of Ochasi
GOVERNMENT of DERBENT
SCHIRVAN
GOVERNMENT of SHAMAKI
Country of Suchater
Mouth of Volga
GRAND NAGAIA
RAUCHLEAT
GOLFE D'ABSEUX or of YEMBA
Blue Sea
THE
COUNTRY OF
Deserts Sablonneux
TURCMENS
GHIWIA
CASPIAN
KINGDOM of CORGANG
or of CAREZEM
SEA
GULF of BALKAN
I. of Angeargia
GULF of GUILAN
GULF of ASTRAKAN
ZAWEH
JORJAN
BLACK SEA
Trebisond
NATOLIA
Erzeron
ARMENIA
BAYAZIT
ERIVAN
Erivan
Tauris
Diarbekir
Mahallami
Betlis
Van-deriasi
Lake of Van
KINGDOM of BOCHTANS
OUROUMI
Salmas
Chahi
Kings Lake
Mianduab
Tacon
Caleal
Ardebil
Seuh
Kilkeran
Nekeran
Chalevan
Arsak
Ordovis
Aberan
Berdua
Gandja
Province of Gandja
Tchamb
Macou
Tchoras
Salmast
Taberistan
Province of Tauris
Province of Oseeti
Province of Touchets
Grand Oseeti
Kerri
Tianeti
Couketi
Teflis
Argueti
Lomsinkovi
Akalzikare
Samtskae
Matchikeli
Akhaltzikhe
Chavchetti
Ossici
Narimani
Taobserian
Oulaeulian
Arroumelun
Salrumatzer
Bolnisi
Bolnack
Derbent
Thasheseran
Okus
Baku or Bakow
Apcheron
Bourgouchali
Marcaraska Plain
Ararat
Capanchian
Lapchivan
Macou
Maranb
Avoglo
Tchoban
Tchoros
Tchorbeg
Habouga
Kars
Betlis
Diarbekir
Mahallami
Erzeron
Trebisond
Baikout
Didian
Bayazit
Macou
Agerdaghi
Ararat
Masis or Agridaghi
Mountain of Ararat
Cara Bougas or Black Mouth
Caracum
Corgan or Urgens
Kaspee
Kara Karagan
Ouf. Kimbale
Ouf. Tchokan
Ouf. Kimbale
Ouf. Tchokan
Ouf. Kimbale
Ouf. Tchok



97a

Պատ. 97

«Աշխահացոյց Հայաստանեայց ըստ հին և նոր Աշխարհագրաց» քարտէզը փորարգրւած է Իգնատիոս Խաչատուրեանի ձեռքով և հրատարակւած Վենետիկում 1751 թւականին, Հայոց ՌՄ: (Հայոց տոմարը հիմնականում կրօնական է և սկսւում է 551 թւականից:)

Քարտէզը ցոյց է տալիս Պատմական Հայաստանի տարածքը ըստ հին ու նոր աշխարհագրագէտների, նշելով տարբեր նահանգներն ու շրջանները: Քարտէզը գծւած է հիմք ունենալով Անանիա Շիրակացու «Աշխարհացոյց»ը: (Տես նաև պատ. 92)

Քարտէզում տարածաշրջանի իշխող աշխարհագրական դիմագծերն են ներկայացնում Սևանը, Արարատը և Վանայ լիճը, որն այստեղ նշւած է որպէս Լիճ Աղթամարայ: Այստեղ Արարատն ունի իր հայերէն անւանումը՝ Մասիս, իսկ Սևանը կոչւում է Գեղամայ լիճ:

Չափերը 45×28 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 4780.(2)

Рис. 97

Карта “Ашхарацуйц Армении согласно древним и новым географам” сделана Игнатием Хачатряном и издана в Венеции в 1751 г., по армянскому летосчислению - в 1200 г. (Армянское летосчисление в основе религиозное и начинается с 551 г.). Карта показывает территорию Исторической Армении согласно древним и новым географам, отмечая различные провинции и области. Карта начерчена на основе “Ашхарацуйца” Анании Ширакаци (см. рис. 92).

На карте основные географические черты области представляют озеро Севан, гора Арарат и озеро Ван, которое здесь указано как Ахтамарское озеро. Здесь Арарат назван своим армянским именем - Масис, а Севан назван озером Гегама.

Размеры 45×28 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 4780.(2).

Fig. 97

The ‘Map of the Old and New Armenia’, in Armenian, engraved by Ignatius Khachaturian and published in Venice, 1751, in the Armenian year of 1200. (The Armenian calendar is an ecclesiastical method of reckoning, starting in the year 551.)

This map shows historic Armenian territories according to old and new geographers, complete with the names of its various provinces. The map is based on the text of the Armenian geographer and historian Anania Shirakatsi called *Ashkharhatsuyts* (Aշxarhaćuyć – World Mirror). See also Fig. 92.

The territory is dominated by the three main geographical features, Lake Van, here called *the Sea of Aghtamar*, Mount Ararat, here called by the Armenian name *Masis*, and Lake Sevan, named *Sea of Gegham*, another Armenian name for this lake.

Size 45×28cm British Library – London, Maps 4780.(2)


ՀԱՅԱՍՏԱՆ
ԵՎ ՅՕՆ ԵՒ ՆՈՐ ԱՇ
ԽԱՉԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱՑ։
փառագրեալ ի գիչեհակ։
յամի ՌՈՒ. 1751։
ԵՒ ՌԱՆԻՆ Հայոց։

97



Պատ. 98

Ֆրանսիացի քարտէզագէտ Ռոբերտ Վուգոնդին իր «*Գրպանի փոքր ատլաս*»ը հրատարակել է 1762 թականին: Այստեղ պատկերուած քարտէզն այդ ատլասից է:

Այս քարտէզը կոչւում է «Միջնադարեան Աշխարհի Քարտէզը», որը ներառնում է Միջին Արևելքը և Հարաւային Կովկասը: Քարտէզում Հայաստանը տարածւած է Աղւանքից մինչև Կիլիկիա, հարաւում սահման ունենալով Ասորէստանը և Միջագետքը, իսկ հիւսիսում՝ Վրաստանը: Երկրային Դրախտը՝ Եդեմը, գտնւում է Հայաստանի կենտրոնում, Վանայ լճի հիւսիս արևմուտքում: Ադրբեջանը տեղադրւած է Արաքսի հարաւային ափին, Պարսկաստանի սահմաններում: Վանայ և Ուրմիա լճերը ցոյց են տրւած իրար համարեա կից, ինչն իրական չէ, բայց այդ շատ ընդհանրացած էր ժամանակի ֆրանսիական քարտէզագրութեան մէջ:

Չափերը 25×24 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG13

Рис. 98

Французский картовед Роберт Вугонди (1688–1768) издал свой “Малый карманный атлас” в 1762 г. Представленная здесь карта - из этого атласа.

Эта карта называется “Карта средневекового мира”, которая включает в себя Средний Восток и Южный Кавказ. На карте Армения простирается от Агванка до Киликии, гранича на юге с Ассирией и Междуречьем, а на севере - с Грузией. Земной рай-Эдем находится в центре Армении, на северо-западе озера Ван. Азербайджан расположен на южном берегу Аракса, в границах Персии. Озера Ван и Урмия показаны почти рядом друг с другом, что не соответствует действительности, но было принято во французской картографии того времени.

Размеры 25×24 см.

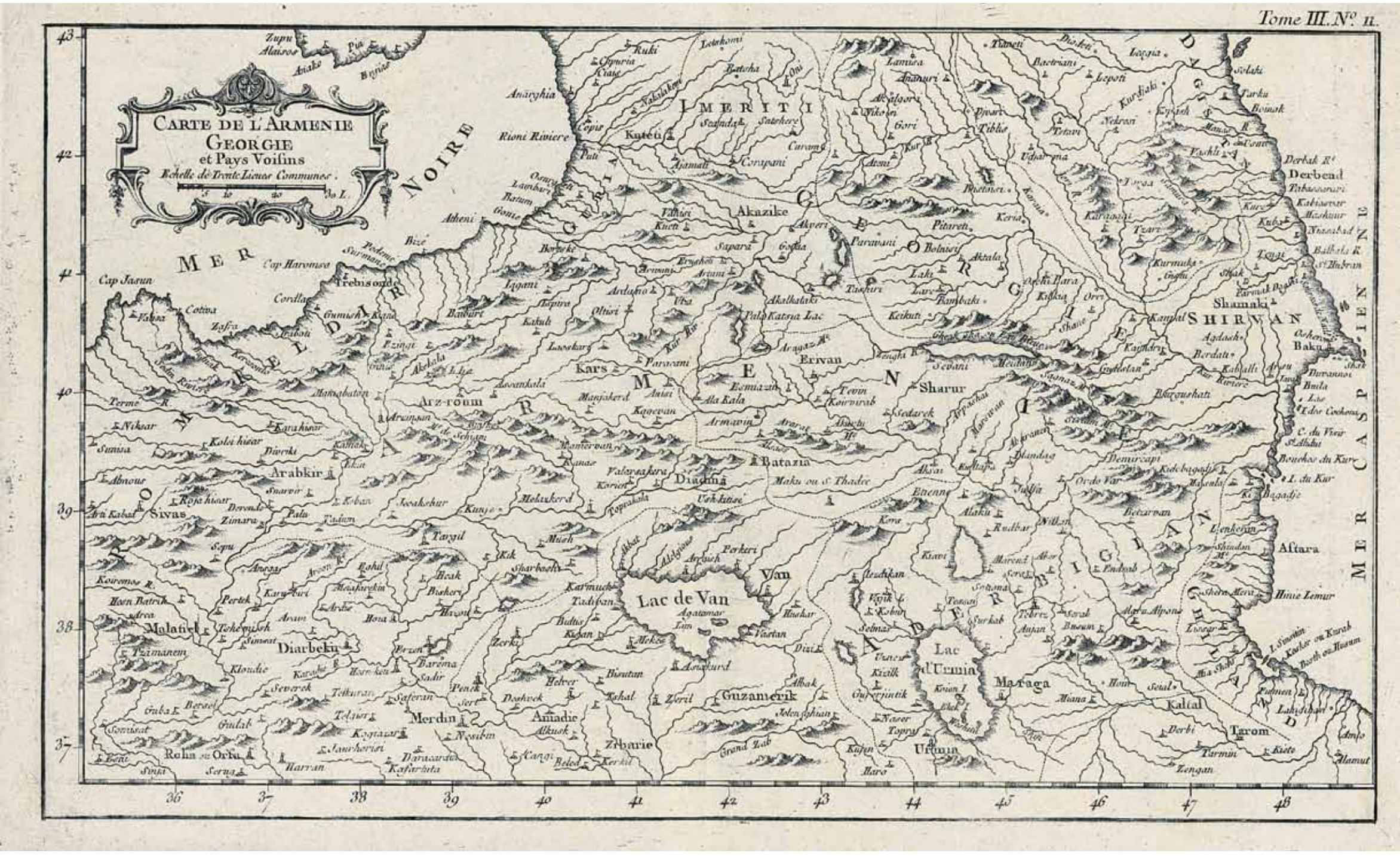
Личная коллекция, Лондон - Ref. RG13.

Fig. 98

The French cartographer Robert de Vaugondy (1688–1768) published his *Nouvel Atlas Portatif* in 1762. This map is from this atlas.

The map shows the Middle East and the Caucasus and is entitled ‘Map of the Early Ages of the World’. It shows Armenia extending from Caucasian Albania in the north-east to Cilicia in the south-west. In the south it borders Assyria and Mesopotamia. The Terrestrial Paradise – the Garden of Eden – is shown in the centre of Armenia, to the north-west of Lake Van. *Aderbijan* (Azerbaijan) is located to the south of the River Arax, within Persia. The lakes of Van and Urmia are shown unrealistically close, or jointed together. This feature is quite common in the French cartography of the time.

Size 25×24cm Private collection – London, Ref. RG13



Պատ. 99

Ժաք Բելլինի (1703-1772) հինգ հատորանոց «*Փոքրիկ ծովային ատլաս*»ը հրատարակւել է 1764 թւականին:

Այս էջի քարտէզի խորագիրն է «Հայաստանը, Վրաստանը և հարևան երկրները»: Քարտէզի մէջ Հայաստանը ձգւում է համարեա ամբողջ լայնքով, հիւսիսում սահման ունենալով Վրաստանը, իսկ հարաւում՝ Ադրբեջանը, որը Արաքսի հարաւային ափին է գտնւում: Կասպից ծովի արևմտեան ափին գտնւող շրջանի անուններն են Դաղստան և Շիրւան: Նշւած են բազմաթիւ գետերի, քաղաքների ու լեռների անունները:

Չափերը 35×24 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG34

Рис. 99

Пятитомный “Малый морской атлас” Жака Беллина (1703-1772) был издан в 1764 г.

Эта страница карты озаглавлена “Армения, Грузия и соседние страны”. На карте Армения простирается почти по всей ширине, граница на севере с Грузией, а на юге - с Азербайджаном, который расположен на южном берегу Аракса. Названия областей, находящиеся на западном берегу Каспийского моря - Дагестан и Ширван. На карте отмечены названия многочисленных рек, городов и гор.

Размеры 35×24 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG34.

Fig. 99

Jacques N. Bellin (1703–72) published the five volumes of his *Petit Atlas Maritime* in 1764. This map, entitled ‘The map of Armenia, Georgia and the neighbouring countries’, is from Volume 3.

Here Armenia extends almost the whole width of the map, with Georgia to the north and *Aderbigian* (Azerbaijan) to the south of the River Arax. In this version the lakes of *Van* and *Urmia* are shown relatively accurately. The countries shown on the western shores of the Caspian are *Dagistan* and *Shirvan*. The names of many rivers, mountains and towns also appear.

Size 35×24cm Private collection – London, Ref. RG34



Պատ. 100

Էմանուել Բոուէնի (ստեղծագործել է 1714-1767 թականներին) այս քարտէզը կոչւում է «Անատոլիայի կամ Փոքր Ասիայի ճշգրիտ և նոր քարտէզ», որը նրա *«Աշխարհի ընդհանուր պատմութիւն»* կոչւող ատլասից է, հրատարակած Լոնդոնում՝ 1766 թականին: Այս նոյն քարտէզը Բոուէնն օգտագործել է բազմիցս 1744, 1752 և 1770-ին հրատարակած իր տարբեր ատլասներում:
Քարտէզի մէջ պատկերած են Անատոլիան և Հայաստանը, սկսած Պարսկաստանի սահմաններից մինչև Արևմտեան Անատոլիան, իրենց քաղաքներով և միացնող ճանապարհների ցանցերով: Այստեղ նշած են նաև Հայաստանի այն քաղաքները, որոնք գտնւում էին առևտրական բանուկ ճանապարհների վրայ:
Չափերը 42×34 սմ
Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն – Ref. RG45

Рис. 100

Эта карта Эммануэля Боуэна (творил в 1714–1767 гг.) называется “Точная и новая карта Анатолии или Малой Азии”, которая взята из его атласа “Всеобщая история мира”, изданного в Лондоне в 1766 г. Эту же карту Боуэн использовал многократно в разных атласах, изданных в 1744, 1752 и 1770 годах.
На карте изображены Анатолия и Армения, начиная с персидских границ до Западной Анатолии, со своими городами и сетью соединяющих дорог. Здесь отмечены также те города Армении, которые находятся на оживленных торговых путях.
Размеры 42×34 см.
Личная коллекция, Лондон – Ref. RG45.

Fig. 100

The ‘A new and accurate map of Anatolia or Asia Minor …’ is extracted from Emmanuel Bowen’s (fl. 1714–67) *Universal History of the World*, published in London, 1766. This very map was used many times by Bowen in his various atlases and collections of maps in 1744, 1752 and 1770.

The map shows the main cities and the roads of the area, ranging from the Persian border to western Anatolia. Some of the important Armenian towns which are located on the main commercial routes and paths are shown.
Size 42×34cm Private collection – London, Ref. RG45



101

թիւ 101a քարտէզը տես յաջորդ էջում

карту 101a см. на следующей странице

the map 101a see following pages

Պատ. 101/101a

Այս քարտէզը կոչւում է «Հին Աշխարհի Արևելեան Թագաւորութիւնները», որը հրատարակել է Մ. Ռոբերտը 1779 թւականին՝ Փարիզում:

Քարտէզը ցուցադրում է Հին աշխարհի միապետութիւնները, որոնցից են Մեծ Հայքը, Ալբանիան (Աղւանքը), Մեդիան (Մարաստանը), Պարթևաստանը, Պարսկաստանը, Իբերիան և Մեդիական Ատրոպատէնը (Ադրբեջան). վերջինս տեղադրւած է Արաքսի հարաւային ափում: Քարտէզի աշխարհը պատկերող ներդիրի մէջ Աւստրալիան պատկերւած է անաւարտ:

Երկու մասի բաժանւած Հայաստանի շրջանը ցուցադրւած է պատ. 101a դետալում:

Չափերը 66×51 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն – Ref. RG24

Рис. 101/101a

Эта карта называется “Восточные царства Древнего мира”. Она издана М. Робертом в 1779 г. во Франции.

Карта показывает монархии Древнего мира – Великую Армению, Албанию (Агванк), Мидию (Марастан), Парфию, Персию, Иберию и Мидийскую Атропатену (Азербайджан), которая располагается на южном берегу Аракса. На вкладыше карты, изображающем мир, Австралия показана незавершенной.

Область Армении, разделенной на две части, показана на детали рис. 101a.

Размеры 66×51 см.

Личная коллекция, Лондон – Ref. RG24.

Fig. 101/101a

This map is entitled ‘Partie Orientale de la Carte des Anciennes Monarchies’ (The Oriental Part of the Ancient Kingdoms) and was published in Paris in 1779 by Robert de Vaugondy.

The map shows various ancient kingdoms including those of *Grnde Armenie, Albanie, Medie, Colchis* and *Iberie*, as well as *Medie Atropatene* (region of *Adiabene*), which is shown as located to the south of the River Arax. In the world map inset at the top of the page, the mapping of Australia is incomplete.

The area of Armenia, divided into two parts, is shown in the detail Fig. 101a.

Size 66×51cm Private collection – London, Ref. RG24


COLCHIDE
IBERIE
CASPIENNE
EUXIN
Phasis Fl.
Phasiens
Chalibes
ou
Trebisonde où Trapezus
Heraclée
Amisus
Sinope
Cotyore
M. Tecques
Taoques
Portes Caspiennes
ALBANIE
Cerasonte
Amazones
Aspis
Thamyscire
Amatris
Temple d'Anaitis
GRANDE
Halis Fl.
Eupatoria
Caberira
Caine
Thermodon Fl.
du Pont
Artaxate
Phasiens
Royaume
Satala
Comanie
Sebastia
Melas R.
ARMENIE
Cyropolis
D'HIRCANIE
Capadoce
M. Niphates
Phasis ou Araxe Fl.
Armenie
Comane
Arabissa
Melitene
Arsamia R.
Sophene
Gordienne
Medie Atropatene
Cadusiens
Cataonie
Oreynium
Camp de Cyrus
Pas de Cilicie
Comagene
Samosate
ASSYRIE
Tigranocerte
Adiabene
Mardes
Zadracarta
Nisibe
Montagnes d'Armenie
Arbele
MEDIE
Ecbatane
Rhages
Portes
Ischne
Carres
Pas des Monts Sinnaques
NINIVE
Nicée
Gabene
Thapsaques
Palmyre
ASSYRIENE
PARTHIE
Hircaniens
Memnis
Euphrate Fl.
Elymaide
Paretacene
Cosseens
Baodad
Ctesiphon
Sitace
SUSIANE
BABILONE
BABILONIE
Chaldée
Euphrate Fl.
ARABIE DESERTE
Phenicie
SYRIE
Tripoli
Biblos
Berythe
Sidon
Damas
Cele Syrie
Ituree
Paiestine
Jerusalem
Idumee
Bosra
Antioche
Laodicée
Apamée
Larissa
Habor
Arade
Ortholie
Rebla
Tyr ou Sour
Ptolemaïs
Joppe
Azot
Gaza
Raphia
Arad
Pethor
Chaleis
Dapnitée
Salamine
Orontes Fl.
Astubal
Antigone
Ecluse
Mopseis
Malle
Megarse
Meriandre
Alexandrie
Seleucie
Chalcis
Montagnes d'Armenie
Ischne
Carres
Carcamis
Pas des Monts Sinnaques
Nisibe
Zeugma
Tigranocerte
Samosate
Arbele
Gaugamele
Adiabene
M. Gordiennes
M. Taurus
Sitacene
Tigre Fl.
Desert
Parætacæ
Zabate Fl.
Zabate Fl.
Susa Fl.
Choaspe
Pasitigre R.
Uxiens
Uxieus
Seringis
Rhages
Ecbatane
Nicée
Gabene
Elymaide
Paretacene
Cosseens
Baodad
Ctesiphon
Sitace
Susa Fl.
Euphrate Fl.
Chaldée
Uxiens
Idumee
Arabateens

101a

Պատ. 102

Այս հետաքրքրաշարժ քարտէզը, որը կոչւում է «Երկրային Դրախտը» (Եդեմը), հիմնւած է միջնադարեան առասպելների և կրօնական աւանդութիւնների վրայ, ըստ որոնց Երկրային Դրախտը գտնւում էր Միջագետքի մօտ: Քարտէզը պատրաստել է անգլիացի Էմանուել Բոուէնը (ստեղծագործել է 1714-1767):

Այստեղ Եդեմը ներկայացւած է Պատմական Հայաստանի տարածքում, Ուրմիա և Վանայ լճերի միջև՝ իր կենտրոնում ունենալով Արարատ լեռը: Արաքսի, Տիգրիսի և Եփրատի ակունքները պատկերւած են այս տարածքում: Քարտէզը տպագրւած է 1780-ի շրջանում: Նոյն քարտէզը վերատպւած է Բոուէնի տարբեր ատլասների մէջ, որոնք հրատարկւել են 1744-ից մինչև 1780 թւականները:

Այս քարտէզի նման տարբերակներ հրատարակել են նաև Մոքսոնը, Ստակհաուզը, Կիրշերին (պատ. 75), Բուաշը (պատ. 103), Վուգոնդին (պատ. 98) և ուրիշները:

Չափերը 20×23 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն – Ref. RG31

Рис. 102

Эта интересная карта, которая называется “Земной рай” - Эдем, основана на средневековых мифах и религиозных традициях, согласно которым Земной рай находился у Междуречья. Карту составил англичанин Эммануэль Боуэн (творил в 1714–1767 гг.).

Здесь рай представлен на территории Исторической Армении, между озерами Урмия и Ван, имея в центре гору Арарат. Истоки рек Аракс, Тигр и Евфрат показаны на этой территории. Карта напечатана около 1780 г. Та же карта перепечатана в разных атласах Боуэна, которые издавались с 1744 по 1780 гг.

Варианты подобных карт издавали также Моксон, Стакхауз, Киршери (рис. 75), Буаш (рис. 103), Вугонди (рис. 98) и другие.

Размеры 20×23 см.

Личная коллекция, Лондон – Ref. RG31.

Fig. 102

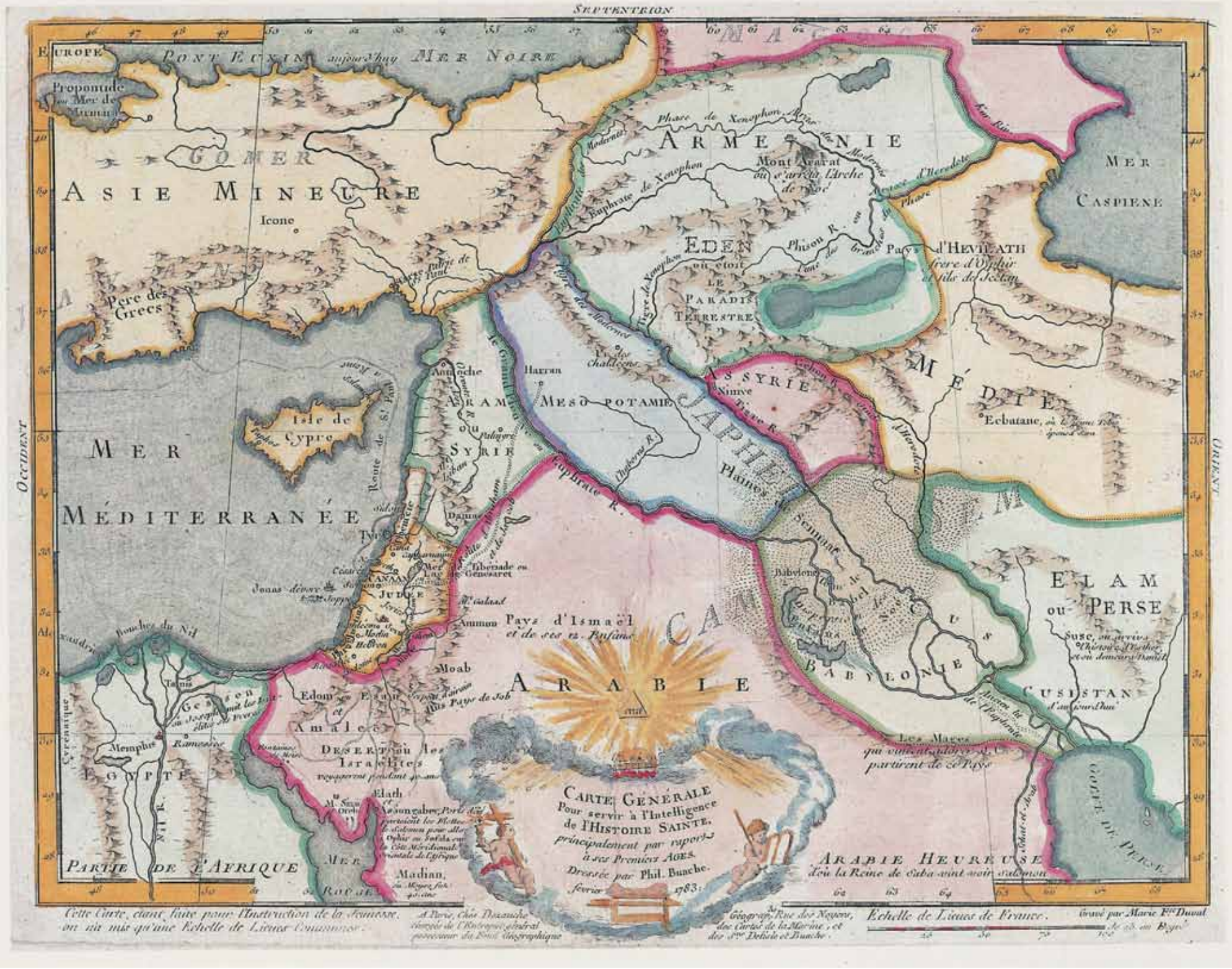
This so-called ‘curiosity’ map is entitled ‘A Map of the Terrestrial Paradise’, i.e. the Garden of Eden, which was a common perception of the area from the Middle Ages (see Section 6 of ‘A brief history’, above).

There are many versions of this map, including those of Moxon, Kircheri (Fig. 75), Stackhouse, Vaugondy (Fig. 98), Buache (Fig. 103) and others. This version was prepared by Emmanuel Bowen (fl. 1714–67) and shows Eden located between the lakes of Van and Urmia, within the territory of historic Armenia, with Mount Ararat situated in the middle. The Rivers Euphrates, Arax and Tigris have their sources in this area. The map was published c. 1780.

The same map also appears in Bowen’s various atlases, dating from 1744 to the 1780s.

Size 23×23cm Private collection – London, Ref. RG31





Պատ. 103

1783 թականին Փարիզում տպագրուած Ֆիլիպ Բուաշի (1700-1773) այս քարտէզը կոչւում է «Սրբերի կենսագրութեանը ծանօթացնող քարտէզ», որում պատկերուած են Բիբլիական երկրներն ու նշուած են Նոյի ժառանգների անունները, որոնք հիմնեցին այդ երկրներում:

Երկրային Դրախտը՝ Եդեմը պատկերուած է Հայաստանում, ուր նաև նշուած է Արարատ լեռը՝ գագաթին նստած Նոյեան տապանով: Վանայ և Ուրմիա լճերը պատկերուած են միացած նեղուցով: (Տես նաև պատ. 75, 98 և 102)

Չափերը 26×33.7 սմ

Ս. Պօղոսեանի հաւաքածու – Փարիզ

Рис. 103

Напечатанная в 1783 г. в Париже эта карта Филиппа Буаша (1700-1773) называется “Карта, знакомящая с жизнью святых”, где изображены библейские страны и отмечены имена потомков Ноя, которые обосновались в этих странах.

Земной рай-Эдем изображен в Армении, где также отмечены гора Арарат с Ноевым ковчегом на вершине. Озера Ван и Урмия изображены соединенными заливом (см. также рис. 75, 98 и 102).

Размеры 26×33.7 см.

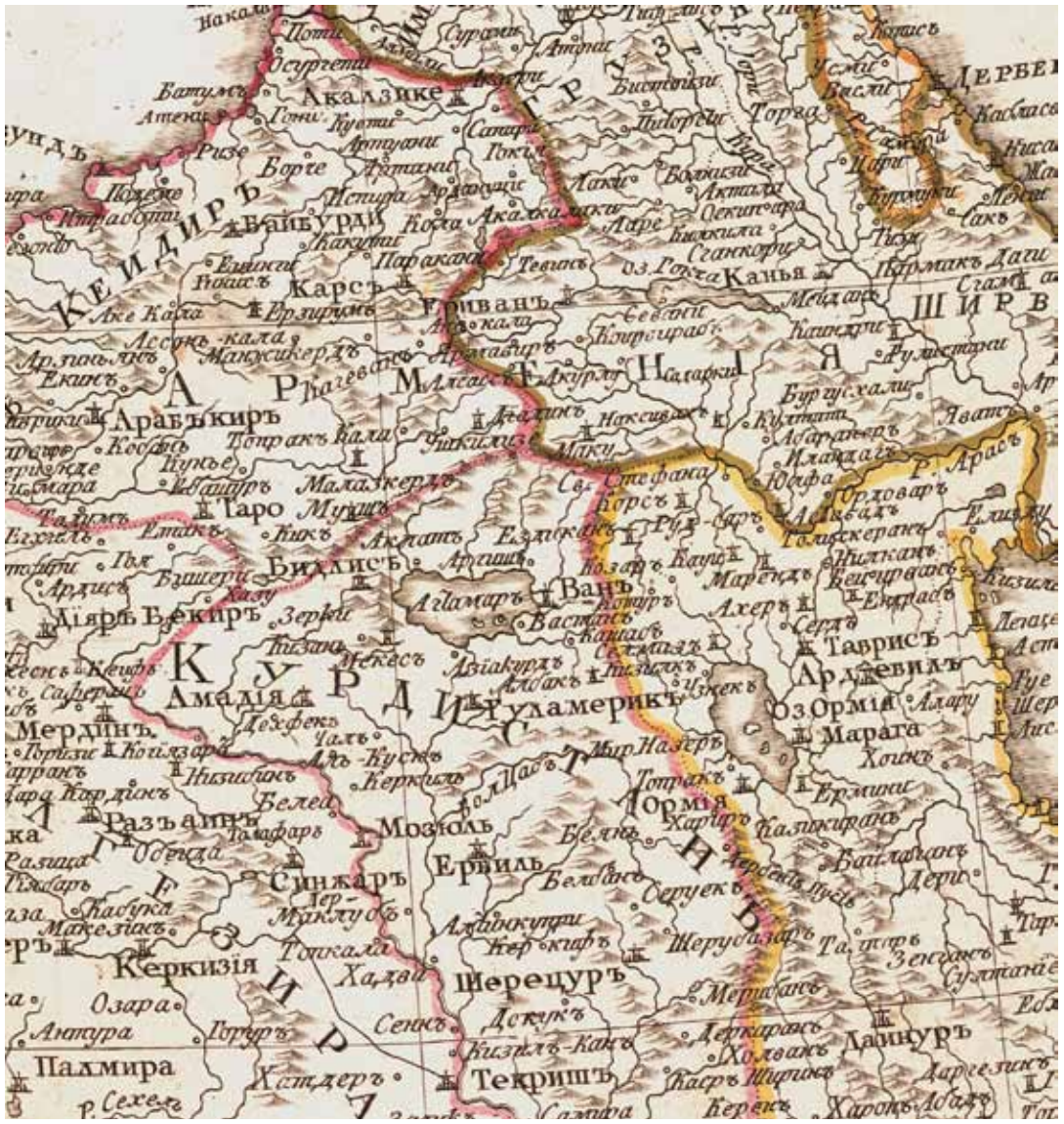
Коллекция С. Погосяна, Париж.

Fig. 103

This map, which was prepared by Philippe Buache (1700–73) and was printed in Paris in 1783, is entitled ‘A General Map for Information about the History of the Saints’. It refers to the biblical lands, and in the accompanying text names Noah’s descendants whose tribes inhabited these lands.

The Terrestrial Paradise, Eden, is depicted within Armenia, which also has Mount Ararat with Noah’s Ark resting on its summit. Lakes Van and Urmia are shown joined. (See Fig. 90, also Figs 75, 98 and 102.)


ՄԵԾ ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ
ՄԻ ՅԱԲԿԱՆԱՆ ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԱՒՏ ՏԵՐՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅՈՑ ՄԵԾԱՀԱՅՔ
ՕՍՄԱՆՑԻՈՑՆ
1787
ՀԱՅՈՑ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ
ՀՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆ
ԱՐԱԲԻԱ
ՄԵՍՈՊՈՏԱՄԻԱ
ՀԱՅԱՍՏԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆ



105a

Պատ. 105/105a

Ռուսական այս քարտէզը կոչւում է *«Ասիական Թուրքիան, Անատոլիան, որը ներառնում է Հայաստանը, Քուրդիստանը, Ալջեզիրան, Իրաք-Աջամին»*: Քարտէզը վերցած է 1793 թւականին տպագրուած «Նոր ատլաս, կամ աշխարհի բոլոր անկիւնների քարտէզների հաւաքածու»ից, տպագրուած Սանկտ Պետերբուրգում: Այս ատլասը ֆրանսիական նոյնանուն ատլասի ռուսերէն թարգմանութիւնից է, որը տպագրել էր Փարիզում 1762 թւականին:

Քարտէզում Հայաստանը ցուցադրուած է բաժանուած Օսմանեան և Ռուսական Կայսրութիւնների միջև: Լճերի անուններն են Աղթամար (Վան), Գոկչա (Գեղամայ-Սևան) և Օրմիա (Ուրմիա): Կարևորագոյն քաղաքներից նշուած են Երևանը, Արաբկիրը, Կարսը, Վանը, Բիթլիսը, Բայբուրթը և Խլաթը: Այստեղ Կասպից ծովը ցուցադրուած է իրականին համեմատաբար նման: Հայաստանի տարածքի մանրամասնը ցուցադրուած է քարտէզին կից 105a դետալում:

Չափերը 44×33 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps C.27.f.3

Рис. 105/105a

Эта русская карта называется “Азиатская Турция, Анатолия, включающая Армению, Курдистан, Альджазиру, Ирак-Аджами”. Карта взята из напечатанного в 1793 г. “Нового атласа, или сборника карт всех уголков света”, напечатанного в Санкт-Петербурге. Этот атлас является переводом на русский язык одноименного французского, который был напечатан в Париже в 1762 г.

Армения на карте показана разделенной между Османской и Российской империями. Озера называются Ахтамар (Ван), Гокча (Гегама-Севан) и Ормия (Урмия). Из важнейших городов отмечены Ереван, Арабкир, Карс, Ван, Битлис, Байбурт и Хлат. Здесь Каспийское море показано сравнительно ближе к реальности. Подробности территории Армении показаны на детали 105a, приложенной к карте.

Размеры 44×33 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps C.27.f.3.

Fig. 105/105a

This map of ‘Asiatic Turkey including Anatolia, Turkey, Armenia, Kurdistan, Aljezira, Iraq-Arabi’, in Russian, dates from 1793. It was printed in *New Atlas, or Collection of Charts of All Parts of the Terrestrial Globe*, printed in Saint Petersburg.

The atlas was based on the French atlas of the same title printed in Paris in 1762 with some revisions to the maps.

The map shows Armenia divided between Turkey and Russia. The shape of the Caspian Sea is shown relatively correctly. The lakes shown are *Achtamar* (Van), *Gokcha* (Geghama or Sevan) and *Ormia* (Urmia). Many important Armenian towns are shown, including *Erevan*, *Arabkir*, *Kars*, *Van*, *Bitlis*, *Baiburt*, *Akhlat*, *Vostan* and others.

For the area of Armenia see detail map 105a.

Size app. 44×33cm British Library – London, Maps C.27.f.3


Карта
Азіатской Турціи
Содержащей Анаполію, Трузію, Арзенію,
Курдистанъ, Ахгезіра, Иракъ Араби,
Сирію и пр.
Черное море
Каспійское море
Средиземное море
Красное море
Персидской
Константинополь
Канал Константинопольской
Трапезунтъ
Ерзерумъ
Эривань
Тифлисъ
Дербентъ
Баку
Ширванъ
Грузія
Имеретія
Мингрелія
Гурія
Кахетія
Карталинія
Чечнцы
Кабарда
Ставрополь
Астрахань
Кизляръ
Екатеринодаръ
Моздокъ
Александровскъ
Георгіевскъ
Наурусовцы
Черкаскъ
Таганрогъ
Азовское море
Крымъ
Перекопъ
Бахчисарай
Севастополь
Кафа
Керчь
Анатолія
Караманія
Кюрдистанъ
Иракъ Арабскій
Иракъ Персидскій
Сирія
Ост Кипръ
Сирская Пустыня
Аравія Пустая
Аравія Каменистая
Часть Африки
Египетъ
Устья Нила
Александрія
Дамаскъ
Алеппо
Багдадъ
Мосулъ
Бассора
Каиръ
Суэцъ
Мекка
Медина
Джидда
Моха
Маскатъ
Ормузъ
Ормія
Тавризъ
Ардевиль
Ерзинджанъ
Карабагъ
Шемаха
Дербентъ
Баку
Ленкоранъ
Решть
Астрабадъ
Мазандеранъ
Гилянъ
Каспійское море
Красный Яръ
Астрахань
Ставрополь
Кизляръ
Моздокъ
Екатеринодаръ
Таганрогъ
Азовское море
Черкаскъ



106a

Պատ. 106

«Ասիական Թուրքիայի նոր քարտէզը» վերցւած է Ժան Բատիստ դ'Անւիլի (1697-1782) պատրաստած ատլասից, որը տպագրւել է 1794-ին Լոնդոնում: Նոյն քարտէզը ներառւած է Ուիլլիամ Ֆէյդընի 1797 թւականին հրատարակած *«Ընդհանուր Ատլաս»*ի մէջ:

Քարտէզը ցոյց է տալիս Հայաստանը՝ բաժանւած Պարսկական և Օսմանեան Կայսրութիւնների միջև: Այստեղ տրւած են Պատմական Հայաստանի նահանգների անունների մէկ մասը: Երևանը և Արարատը գտնւում են Պարսկաստանի սահմանների մէջ, իսկ Սևանը այստեղ կոչւում է Կապոյտ Ջուր: Հետաքրքրական է, որ Արտազ գաւառում նշւած է Սբ. Թադէի վանքը: Վանայ և Ուրմիա լճերը ցուցադրւած են սխալ տեսքով: Ադրբեջանը ցոյց է տրւած Արաքսի հարաւային ափին, որպէս Պարսկաստանի նահանգներից մէկը:

Չափերը 71×52 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն – Ref. RG39

Рис. 106

"Новая карта Азиатской Турции" взята из карты, составленной Жаном Батистом д'Анвилем (1697-1782), напечатанной в 1794 г. в Лондоне. Та же карта включена в изданный в 1797 г. "Общий атлас" Уильяма Фейдена.

Карта представляет Армению, разделенную между Персидской и Османской империями. Здесь дана часть названий провинций Исторической Армении. Ереван и Арарат находятся в границах Персии, а Севан здесь назван Синяя вода. Интересно, что в провинции Артаз отмечен храм св. Фадея. Озера Ван и Урмия показаны неверно. Азербайджан показан к югу от Аракса, как одна из провинций Персии.

Размеры 71×52 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG39.

Fig. 106

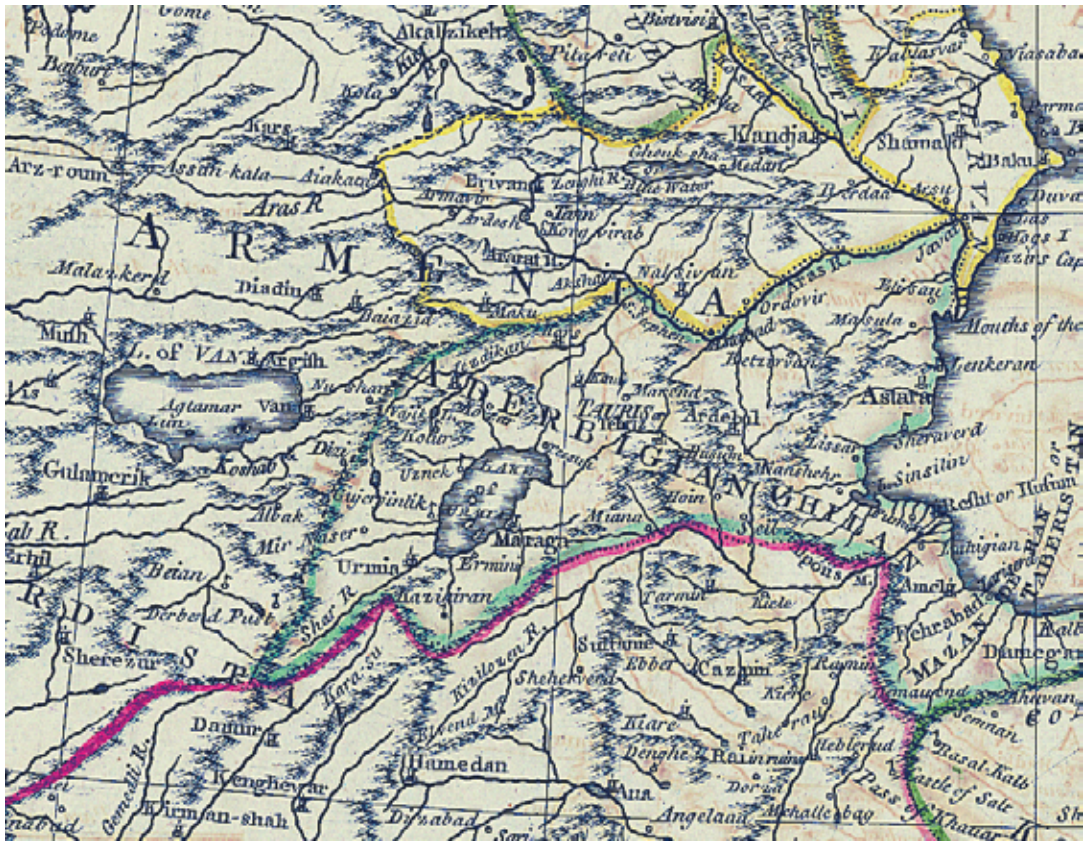
'A new map of Turkey in Asia' is from *Atlas Generale*, printed in London by Jean Baptiste d'Anville (1697–1782) in 1794. The map also appears in William Faden's *General Atlas* of 1797.

It shows Armenia divided between the Persian and the Ottoman Empires, and bears the Armenian names of some of her provinces. Yerevan and Mount Ararat are shown under Persian domination, while Lake Sevan is called *Blue Water*. The shape of Lakes Van and Urmia is incorrect. *Aderbigian* (Azerbaijan) is shown to the south of the River *Aras* (Arax). It is interesting that the Monastery of *St Thadeus* is also mentioned in the county of *Artaz*, within Persian Armenia. The map includes many other details of the area.

Size 71×52cm Private collection – London, Ref. RG39


A NEW MAP
OF
TURKEY IN ASIA
By Mons.r D'Anville
First Geographer to the most Christian King
with Several Additions
BLACK SEA
MEDITERRANEAN SEA
EUROPE
ROUMELI
NATOLI
CYPRUS
SHAM
SYRIA
Desert
BARRAE AL SHAM
or Desert of Syria
AL DAHNA
Desert plain
ARABIA DESERTA
ARABIA PETRAEA
AFRICA
EGYPT
MOUTHS OF THE NILE
Gulf of Satalia
Gulf of Scanderoon
Sea of Marmora
KURDISTAN
IRAK ARABI
IRAK AJAMI
DIAR RABIA
DIAR MODAR
SCALE.

106



107a

Պատ. 107/107a

Այս քարտէզը կոչւում է «Պարսկաստանը բաժանւած նահանգների», որը հրատարակել է Ռոբերտ Դաննը (մահ. 1794) Լոնդոնում, 1779 թւականին:

Քարտէզը, որը հեղինակի «*Նոր ատլաս*»ից է, Արևելեան Հայաստանը պատկերում է որպէս Պարսկաստանի նահանգներից մէկը, իսկ Արևմտեան Հայաստանը ցուցադրւած է Օսմանեան Կայսրութեան սահմաններում: Ադրբեջանն էլ ներկայացւում է որպէս Պարսկաստանի նահանգներից մէկ ուրիշը, որը գտնւում է Արաքսի հարաւային ափին: Քարտէզում Արաքսի հիւսիսային երկրամասը կոչւում է Շիրւան:

Քարտէզի մեծացւած դետալի մէջ (պատ. 107a) տեսանելի են շատ աւելի մանրամասնութիւններ, որոնցից են Սբ. Ստեփանոս Նախավկայի վանքը Արաքսի ափին, Նախիջևանին դէմ դիմաց: Նոյնպէս կարելի է տեսնել Վանայ լճի Լիմ (այստեղ՝ Լում) և Աղթամար կղզիները: Լճի հիւսիսային ափում նշւած է նաև Արճէշ (այստեղ՝ Արգիշ) քաղաքը և շատ ուրիշ մանրամասն տեղեկութիւններ:

Չափերը 44×31 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն – Ref. RG47

Рис. 107/107a

Эта карта называется “Персия, разделенная на провинции”. Ее издал Роберт Данн (умер в 1794 г.) в Лондоне в 1779 г.

Карта, которая взята из его “Нового атласа”, изображает Восточную Армению как одну из провинций Персии, а Западная Армения показана в границах Османской империи. Азербайджан же представлен как другая провинция Персии, которая находится на южном берегу Аракса. На карте северная область Аракса именуется Ширван.

На увеличенной детали карты (рис. 107a) видно больше подробностей, среди которых храм Степаноса Нахавки на берегу Аракса, напротив Нахичевани. Также можно увидеть острова Лим (здесь – Лум) на озере Ван и Ахтамар. На северном берегу озера отмечен также город Арджиш (здесь – Аргиш), много других подробных сведений.

Размеры 44×31 см.

Личная коллекция, Лондон – Ref. RG47.

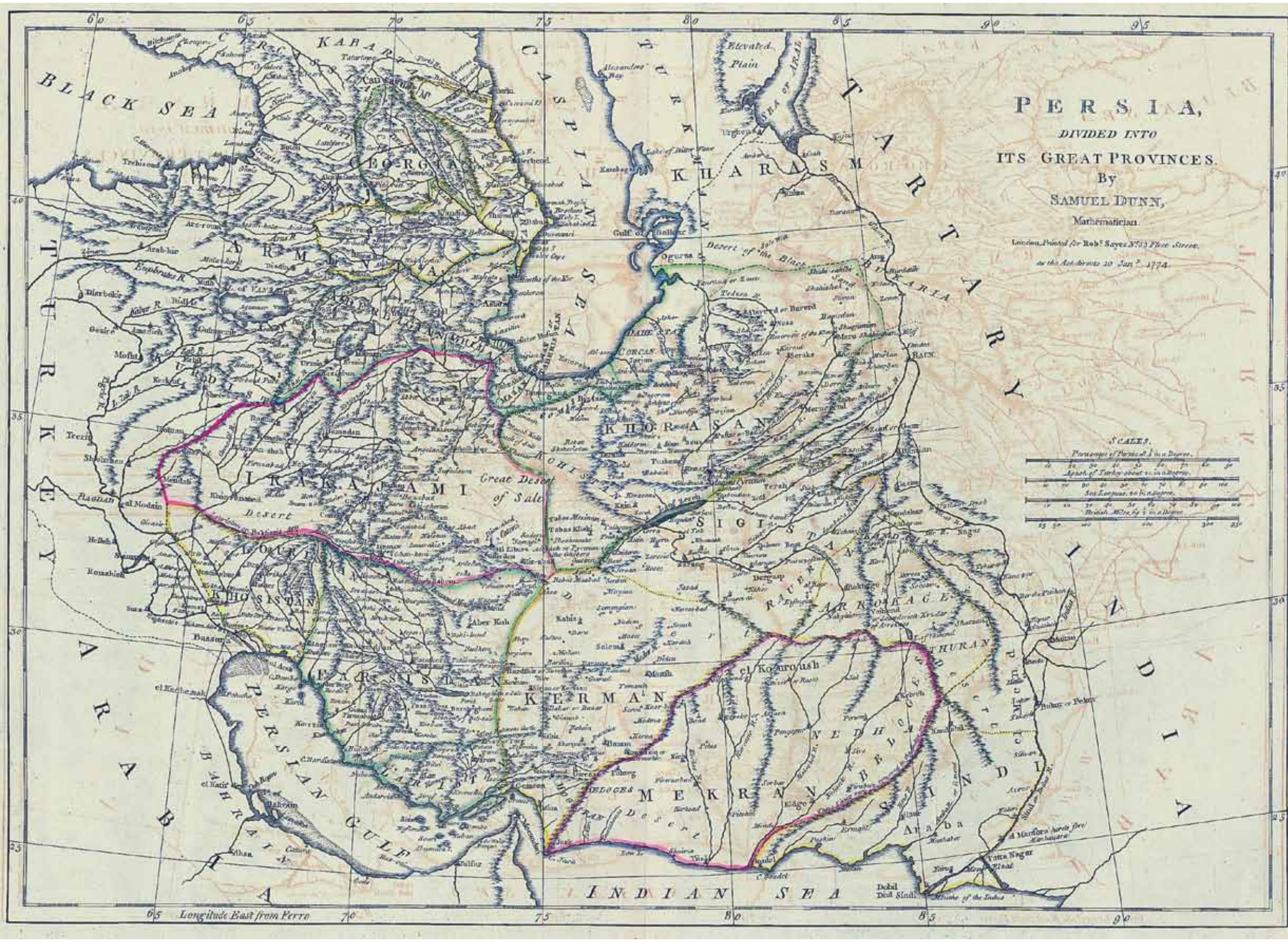
Fig. 107/107a

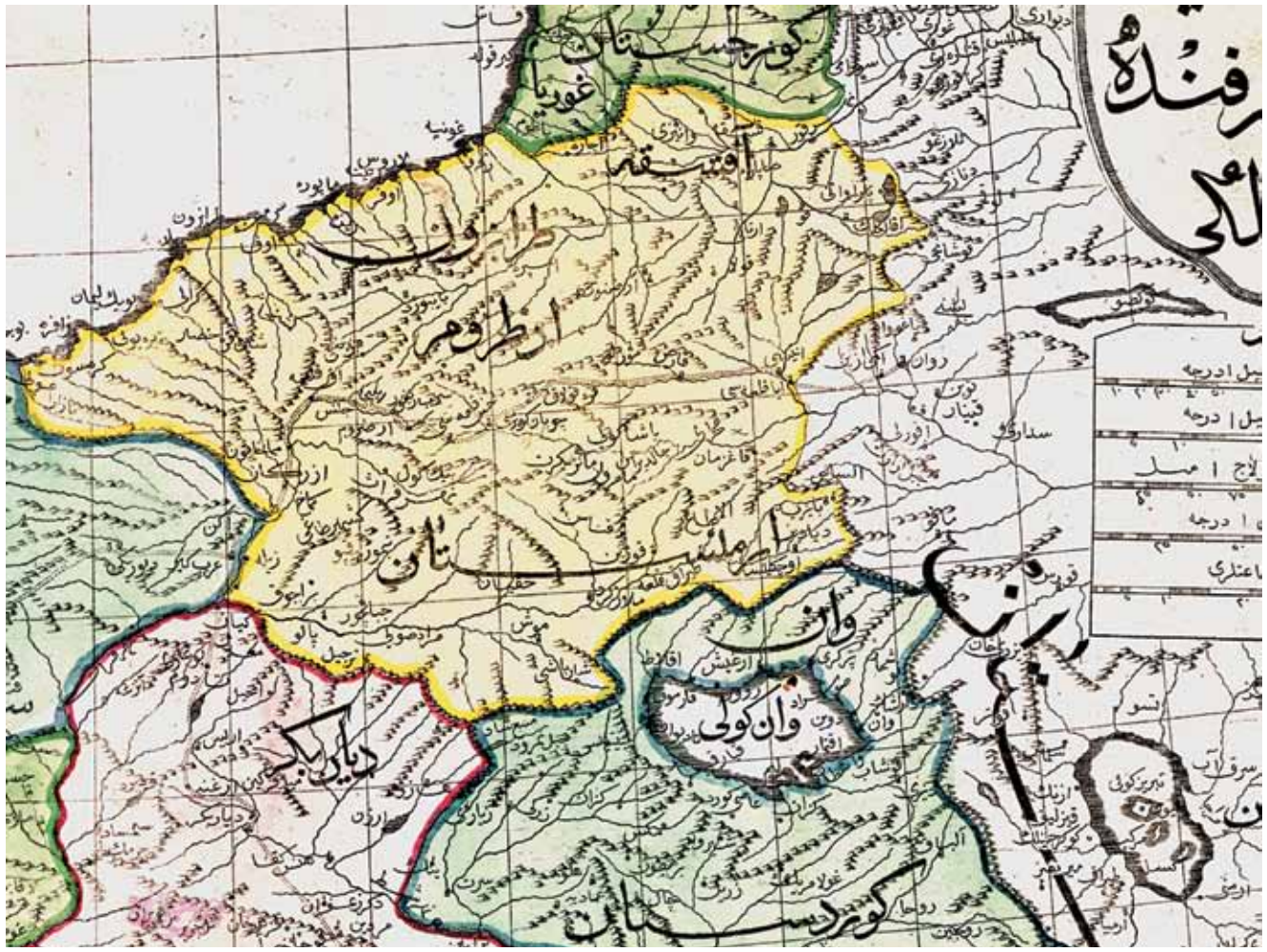
This map of ‘Persia divided into its Great Provinces’, published in London in 1774, is the work of cartographer Robert Dunn (d. 1794).

The map is from his atlas entitled *The New Atlas of the Mundane System*. It shows Eastern Armenia as a province of Persia and Western Armenia within the Ottoman Empire. *Aderbigan* (Azerbaijan), outlined in green, is one of the Persian provinces and is located south of the River Arax. The north-eastern territory of Arax is called *Chirvan* (Shirvan).

In the enlarged part of the map of Armenia (Fig. 107a) much detail is visible, such as the Monastery of St Stepanos Protomartyr on the southern shore of the *Aras* (Arax) River opposite *Nalsivan* (Nakhijevan), the islands of *Akhtamar* and *Lun* (Lim) within Lake Van, and the town of *Argish* (Arjesh) near its northern shore.

Size 44×31cm Private collection – London, Ref. RG47


PERSIA,
DIVIDED INTO
ITS GREAT PROVINCES.
By
SAMUEL DUNN,
Mathematician.
London, Printed for Robt Sayer, N°53 Fleet Street,
as the Act directs 20 Jan.y 1774.
SCALES.
Longitude East from Ferro
BLACK SEA
CASPIAN SEA
TURKEY
TARTARY
ARABIA
INDIA
PERSIAN GULF
INDIAN SEA
GEORGIA
ARMENIA
KHARASM
KHORASAN
IRAK AJAMI
KHOUSISTAN
FARSISTAN
KERMAN
MEKRAN
SIGISTAN
Great Desert of Salt
Desert
Elevated Plain
Desert of the Black Stone
Longitude East from Ferro



Պատ. 108/108a

Օսմաներէնով տպագրուած «Ասիական Թուրքիա»ի քարտէզը վերցուած է *«Աշխարհի ատլաս»*ից, որը հրատարակել է Սկիւտարում (Պոլսի թաղամասերից) 1803-4 թականներին, հիմնուելով Ուիլլիամ Ֆէյդընի (1750-1836) *«Ընդհանուր ատլաս»*ի վրայ: Ֆէյդընի քարտէզը հրատարակել էր Լոնդոնում 1797 թականին: Անգլերէն ատլասի 52 քարտէզի փոխարէն օսմաներէն ատլասն ունի միմիայն 24 քարտէզ, որոնց թարգմանողն է Մահմուդ Ռաիֆը: Քարտէզները մեծադիր են՝ խնամքով պատրաստուած ու ներկուած: Գիրքը թւագրուած է «Հիջրայի 1218» թւական: Ատլասն ունի նաև 78 էջ շարադրութիւն, որը տալիս է աշխարհագրական զանազան տեղեկութիւններ երկրագնդի, արևի, լուսնի և մարդկային ցեղերի մասին: Այստեղ կան նաև բացատրութիւններ տարբեր երկրների և նրանց կարևոր քաղաքների մասին:

Քարտէզը ցոյց է տալիս Օսմանեան Կայսրութեան արևելեան սահմանները: Այստեղ Հայաստանը բաժանուած է Պարսկական և Օսմանեան Կայսրութիւնների միջև: Տրուած են Պատմական Հայաստանի նահանգների անունների մէկ մասը: Երևանը (այստեղ՝Րևան) և Արարատը (այստեղ՝ Ա'րարատ) գտնւում են Պարսկաստանի սահմանների մեջ:

Քարտէզում Վանի և Էրզրումի շրջանները նշուած են որպէս Էրմենիստան, այսինքն՝ Հայաստան: Վանայ և Ուրմիա լճերը ցուցադրուած են սխալ տեսքով: Այս քարտէզում էլ Ադրբեջանը ցուցադրուած է Արաքսի հարաւային ափին, որպէս Պարսկաստանի նահանգներից մէկը: Քարտէզի հիմքումն է պատ. 106-ում վերարտպւած դ'Անւիլի «Ասիական Թուրքիա»ի քարտէզը: Կից թիւ 108a դետալում ցոյց է տրւած Հայաստանի մանրամասնը:

Չափերը 72×54 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - OIOC 14999.h.2(2), f.18

Рис. 108/108a

Напечатанная на османском карта “Азиатская Турция” взята из “Атласа мира”, который был издан в Скютаре (один из кварталов Константинополя) в 1803/4 гг., опираясь на “Общий атлас” Уильяма Фейдена (1750-1836). Карта Фейдна была издана в Лондоне в 1797 г. Вместо 52 карт английского атласа, османский атлас имеет только 24 карты, переводчиком которых был Махмуд Раиф. Карты большие, сделаны и раскрашены тщательно. Книга датирована “1218 годом хиджры”. В атласе имеется также 78 страниц текста, который дает разные сведения о земном шаре, солнце, луне и человеческих племенах. Здесь есть также разъяснения о разных странах и их важных городах.

Карта показывает восточные границы Османской империи. Здесь Армения разделена между Персидской и Османской империями. Дана часть названий провинций Исторической Армении. Ереван (здесь - Реван) и Арарат находятся в границах Персии.

На карте области Вана и Эрзерума называются Эрменистан, т.е. Армения. Азербайджан находится на южном берегу Аракса, как одна из провинций Персии. В основе карты лежит “Новая Карта Азиатской Турции” д'Анвиля (рис. 106). На детали к рис. 108a даны подробности области Армения.

Размеры 72×54 см.

Британская библиотека, Лондон - OIOC 14999.h.2(2), f.18.

Fig. 108/108a

This map of ‘Turkey in Asia’ is from the Ottoman *World Atlas*, printed in Üsküdar (one of the districts of Istanbul) in 1803–4, which in itself is the translation of William Faden's (1750–1836) *General Atlas* published in London in 1797. The translator is Mahmud Raif. Instead of the 52 maps of the English atlas, the Ottoman work contains 24 maps only, which are in large format, carefully prepared and coloured.

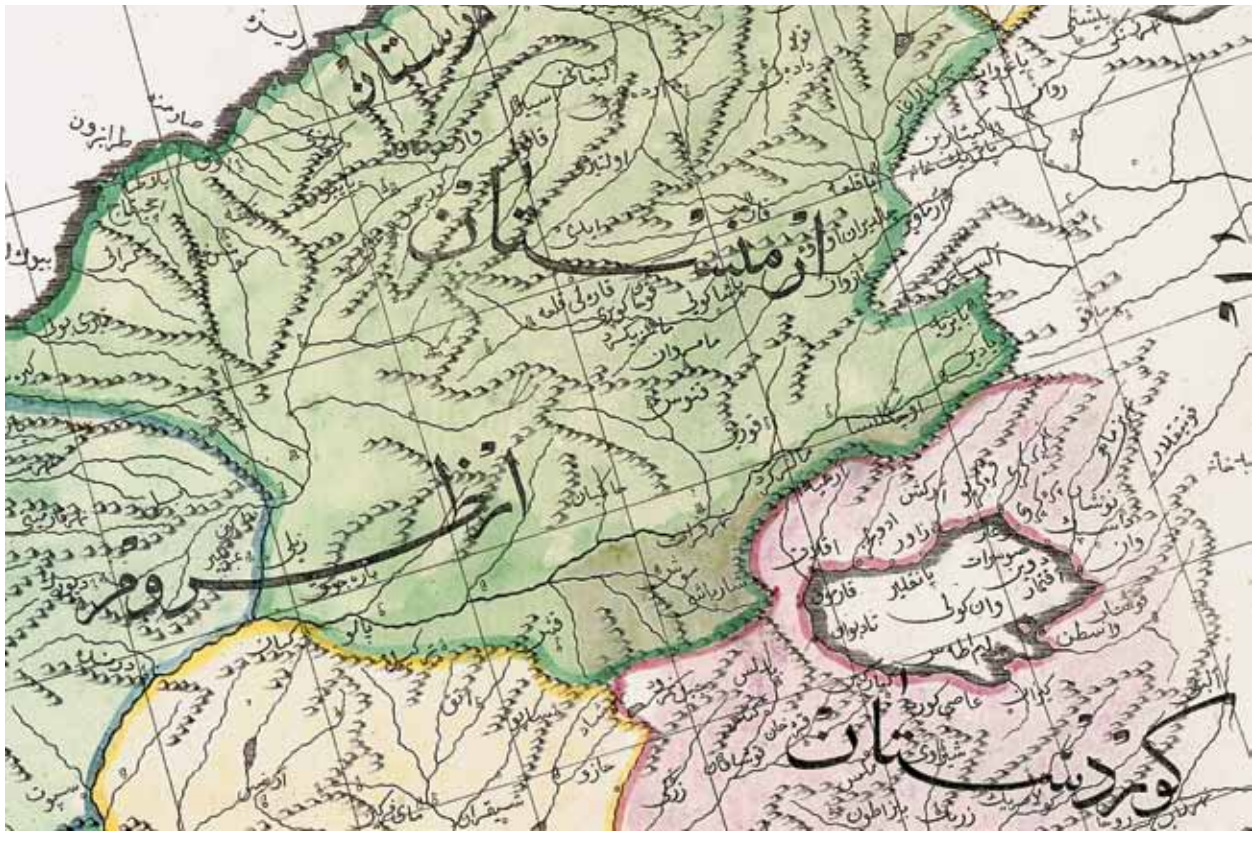
The first 78 pages of the atlas are dedicated to geography, giving descriptions of various features of the earth, the sun and the moon, as well as various races of people, followed by descriptions of various countries, with names of important towns and other data. It bears the date AH 1218.

The map shows the Asiatic parts of Turkey. Here Armenia is shown divided between *Ajamestan* (Persia) and the Ottoman Empire, and some of its provinces are given their Armenian names. Yerevan, here called Revan, and Mount Ararat– are shown under Persian domination, while the regions of Van and Erzerum are called *Armanistan*, that is Armenia. The shape of Lakes of Van and Urmia is incorrect. In this map, too, Azerbaijan is shown south of the River Arax. The map is based on d'Anville's map of Fig. 106.

The region of Armenia is shown in the detail 108a.

Size 72×54cm British Library, OIOC 14999.h.2(2), f.18


دولت علیه نك آسیا طرفده اولان ممالكی
مقیاس
بحر سیاه
اوروپا
قبارطای
اوردو
امره
كورجستان
غوریا
آبسقه
طرابزون
ارضروم
جانك
اقليم اناطولی
قسطمونی
روم ایلی
خال وداكان
صارو خان
ایدین
حمید
قره ماندن
سیواس
دیار بكر
وان
وان كولی
ارمنستان
كوردستان
ارزنجان
تكه
ایچ ایل
نارین
الجزیره
قبرس
سام
برشام
عراق عجم
عراق عرب
لورستان
آقدكز
باديه عرب
ارض فلاستین
افریقا
مصر



109a

Պատ. 109/109a

Օսմաներէնով տպագրուած «Միջերկրականի Շրջան»ի երկրորդ քարտէզը վերցուած է պատ.108-ում նշուած *«Աշխարհի ատլաս»*ից, որը հրատարակել է Սկիւտարում 1803-4 թուականներին, հիմնուելով Ուիլլիամ Ֆէյդընի (1750-1836) «*Ընդհանուր ատլաս*»ի վրայ: Ֆէյդընը իր քարտէզը հրատարակել է Լոնդոնում 1797 թուականին: Մանրամասնութեան համար տես պատ. 108-ի բացատրութիւնները:

Քարտէզը պատկերում է Արևելեան Միջերկրականը, ուր իշխող ուժն էր Օսմանեան կայսրութիւնը: Այստեղ էլ Հայաստանը բաժանուած է Պարսկական և Օսմանեան Կայսրութիւնների միջև: Հայաստանի շրջանում տրուած են Պատմական Հայաստանի նահանգների անունների մէկ մասը: Երևանը (այստեղ՝ Րևան) և Արարատը գտնւում են Պարսկաստանի սահմանների մէջ:

Քարտէզում Վանի և Էրզրումի շրջանները նշուած են որպէս Էրմենիստան, այսինքն Հայաստան: Ադրբեջանը գտնւում է Արաքսի հարաւային ափին, որպէս Պարսկաստանի նահանգներից մէկը: Կից պատ. 109a դետալում ցոյց է տրուած Հայաստան կոչւող երկրամասի մանրամասնը:

Չափերը 80×58 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - OIOC 14999.h.2(2), f.5

Рис. 109/109a

Вторая карта “Область Средиземноморья”, напечатанная на османском, взята из “Атласа мира”, изданного в Скютаре в 1803г., отмеченного на рис. 108. Этот атлас основан на “Общем атласе” Уильяма Фейдена (1750-1836). Фейден издал свою карту в 1797 г. в Лондоне. Подробности см. в пояснениях к рис.108.

Карта изображает Восточное Средиземноморье, где господствующей силой была Османская империя. Здесь Армения разделена между Персидской и Османской империями. В районе Армении указана часть названий провинций Исторической Армении. Ереван (здесь-Реван) и Арарат находятся в границах Персии.

На карте области Вана и Эрзерума называются Эрменистан, то есть Армения. Азербайджан находится на южном берегу Аракса как одна из провинций Персии. На детали к рис. 109а показаны подробности региона, названного Арменией.

Размеры 80X58 см.

Британская библиотека, Лондон-OIOC 14999.h.2(2),f.5.

Fig. 109/109a

This ‘Map of the Mediterranean’ is also from the Ottoman *World Atlas* of Fig. 106, printed in Üsküdar, in 1803–4, in itself the translation of William Faden’s (1750–1836) *General Atlas* published in London in 1797. The translator is Mahmud Raif. For further information about the atlas see the description of Fig. 108.

This map covers the European part of the Ottoman Empire including the eastern Mediterranean, where it was the dominant power. As in the previous map, it also includes Armenia divided between *Ajamestan* (Persia) and the Ottoman Empire, and gives the Armenian names of some of its provinces.

Yerevan, here called Revan, and Mount Ararat are shown under Persian rule, while the regions of Van and Erzrum are called *Armanistan*, i.e. Armenia. Lakes Van and Urmia are shown almost touching, while in reality they are some 150 kilometres apart. Azerbaijan is shown to the south of the River Arax.

The region of Armenia is shown in the detail Fig. 109a, with a wealth of topographical information.

Size 80×58cm British Library, OIOC 14999.h.2(2), f 5



109



Պատ. 110

Այս քարտէզը կոչվում է «Փոքր Ասիա, Հայաստան, Չերքեզիա, Սիրիա»: Քարտէզի պատրաստողն է դանիացի քարտէզագէտ Կոնրադ Մալտէ-Բրիւնը (1775-1826), որը բնակւում էր Փարիզում: Քարտէզը վերցւած է նրա «*Ամբողջական Ատլաս*»ից, որը հրատարակւել է Փարիզում 1812 թւականին:
Քարտէզի մէջ Հայաստանը նշւած է իր պատմական սահմաններով և նահանգների անուններով: Վանայ և Ուրմիոյ լճերի տեսքը արդէն սկսել է մօտենալ իրականին, իսկ Ատրոպատէնը գտնւում է Արաքսի հարաւային ափերին, Մեդիայի (Մարաստանի կամ Պարսկաստանի) սահմաններում:
Քարտէզում տրւած են մանրամասնութիւններ շրջանի տեղագրութեան վերաբերեալ:
Չափերը 20×22 սմ
Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG48

Рис. 110

Эта карта называется “Малая Азия, Армения, Черкесия, Сирия”. Ее составил датский картовед Конрад Малте-Брюн (1775-1826), который проживал в Париже. Карта взята из его “Общего атласа”, изданного в Париже в 1812 г.
На карте Армения показана в своих исторических границах и с названиями провинций. Вид озер Ван и Урмия уже приближается к реальному, а Атропатена находится на южном берегу Аракса, в границах Мидии (Марастана или Персии). На карте даны топографические подробности.
Размеры 20×22 см.
Личная коллекция, Лондон - Ref. RG48.

Fig. 110

This map, entitled ‘Asia Minor, Armenia, Circassia and Syria’, is by Conrad Malte-Brun (1775–1826), a Danish cartographer who worked in Paris. His *Atlas Complet*, which contains this map, was published in 1812.
Although the map was published at the beginning of the nineteenth century, its division of Armenia is very different from that in earlier ones. Here the area of historic Armenia is outlined and the names of the provinces are given. The shape of the lakes in the area, though still not correct, is much improved. Once again the area of *Atropatene* (Azerbaijan) is shown to the south of the River Arax, within the territory of *Media* (Persia).
Size 20×22cm Private collection – London, Ref. RG48



Պատ. 111

Էջմիածնի այս ջրաներկ պատկերը նկարել է բրիտանացի նկարիչ Սըր Ռոբերտ Քեր Պորտերը (1777-1842), որը 1817-1820 թականներին ճանապարհորդել էր Կովկաս, Պարսկաստան և Միջագետք: Այս ընթացքին նա պատրաստել է պատկերների ու էսքիզների մի հաւաքածու, որի վերնագիրն է դրել *«Յուշեր, քարտէզներ, պլաններ, տեսարաններ և այլ հետաքրքրական գծագրութիւններ Կովկասից, Պարսկաստանից և Բաբէլոնից»*:

Հաւաքածուն պարունակում է գծագրութիւններ և ջրաներկ նկարներ տարբեր վայրերից: Հաւաքածուի հիմնական մասը յատկացւած է Սպահանի և Պերսեպոլիսի գծագրութիւններին: Ալբոմում Հայաստանի շրջանից կան Էջմիածնի, Երևանի, Գառնիի, Գեղարդի և Արարատների ջրաներկ նկարները:

Էջմիածնի նկարում պատկերւած է Մայր Տաճարն իր ամրոցային պատերով, իսկ յետևում երևում է Սբ. Գայանէ եկեղեցին: Ջրանկարի մէջ գերիշխողը Մեծ և Փոքր Մասիսներն են:

Չափերը 59×33 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - MS ADD-14758

Рис. 111

Эту акварельную картину Эчмиадзина нарисовал британский художник сэр Роберт Кер Портер (1777-1842), который в 1817-1820 гг. путешествовал по Кавказу, Персии и Междуречью. За этот период времени он составил коллекцию рисунков и эскизов, которую озаглавил “Воспоминания, карты, планы, виды и другие интересные чертежи Кавказа, Персии и Вавилона”.

Коллекция включает в себя эскизы и акварельные рисунки разных местностей. Основная часть коллекции отведена эскизам Исфахана и Персеполиса. Из местностей Армении представлены Эчмиадзин, Ереван, Гарни, Гегард и гора Арарат в акварельных рисунках.

На рисунке Эчмиадзина изображен Кафедральный собор со своими крепостными стенами, а сзади видна церковь Св. Гаяне. На акварели господствуют Большой и Малый Масисы.

Размеры 59×33 см.

Британская библиотека, Лондон - MS ADD-14758.

Fig. 111

This watercolour of Echmiadzin is from the large manuscript collection of the British painter Sir Robert Ker Porter KCH (1777–1842), which he prepared during his travels in Georgia, Armenia, Iraq and Persia in 1817–20. The volume is entitled *The Caucasus, Persia, Babylonia with notes, maps, plans, surveys, views and other drawings of interesting subjects.*

It contains watercolours, drawings, sketches and plans of various interesting sites and buildings in Georgia, Armenia and Persia, concentrating mainly on Isfahan and Persepolis. The sketches of Armenia include watercolours of Echmiadzin, Mount Ararat, Erivan (Yerevan), the Monastery of Geghard and the pagan temple of Garni and a few others.

The view of Echmiadzin shows the main cathedral with its protective walls, beyond which the Monastery of Saint Gayane can also be seen. The background is dominated by the large mass of Mount Ararat.

Size 59×33cm British Library – London, Add MS. 14758



Պար. 112/112a

Ֆրանսիացի ճանապարհորդ Պիեռ Ամադէ Ժոբերն իր *«Ճամփորդութիւն դէպի Հայաստան և Պարսկաստան»* ուղեգրութիւններում համառօտ պատմում է Արևմտահայաստանի մասին: Այս հատորը հրատարակել է 1821-ին Փարիզում: Գրքի վերջում կայ մի քարտէզ, որը պատրաստել է ֆրանսիացի թագաւորական քարտէզագէտ Պիեռ Լապին (1777-1850):

Քարտէզը կրում է «Կոստանդնուպոլսի և Թեհրանի միջև եղած երկրների քարտէզը, Շէւալիէ Ժոբերի Հայաստան և Պարսկաստան կատարած ճամփորդութեանը ծառայելու նպատակով»: Քարտէզում պատկերւած է գրքի հեղինակի ճամփորդութեան ուղին Կոստանդնուպոլսից մինչև Թեհրան, սակայն հակառակ գրքին, այստեղ շեշտը յատկապէս դրւած է Հայաստանի վրայ: Քարտէզը հրատարակել է Փարիզում, 1821 թւականին:

Ինչպէս բոլոր քարտէզներում, այստեղ ևս Ադրբեջանը նշւած է Պարսկաստանի տարածքում, որպես նրա հիւսիս արևմտեան նահանգը, Արաքսի հարաւային ափում:

Հայաստանի քաղաքներից այստեղ նշւած են Վանը, Ոստանը, Մանազկերտը, Արձէշը, Էրզրումը, Կարսը, Երևանը, Նախիջևանը, Էջմիածինը և այլն: Առաջին անգամը լինելով քարտէզի մէջ նշւած են Գիւմրին ու Ղարաքիլիսան (Վանաձորը): Իսկ շրջանների մէջ են Ղարաբաղն ու Ղարադաղը: Քարտէզում գծւած են նաև որոշ կարևոր միջքաղաքային ճանապարհները:

Քարտէզի 112a դետալում կարելի է տեսնել Հայաստանի շրջանի մանրամասնութիւնները:

Չափերը 96×45 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Rare Books 1043.f.13

Рис. 112/112a

Французский путешественник Пьер Амадэ Жобер в своих путевых записках “Путешествие в Армению и Персию” кратко рассказывает о Западной Армении. Эта книга была издана в 1821 г. в Париже. В конце книги есть карта, составленная французским королевским картоведом Пьером Лапи (1777-1850). Она называется “Карта стран, находящихся между Константинополем и Тегераном, в помощь путешествию шевалье Жобера в Армению и Персию”. На карте изображен путь автора книги от Константинополя до Тегерана, но, в отличие от книги, здесь внимание в основном уделено Армении. Карта издана в Париже в 1821 г.

Как и на всех картах, здесь Азербайджан также показан на территории Персии, как ее северо-западная провинция, на южном берегу Аракса.

Из городов Армении здесь отмечены Ван, Востан, Маназкерт, Арджиш, Эрзерум, Карс, Ереван, Нахичевань, Эчмиадзин и др. На карте впервые отмечены Гюмри и Каракилиса (Ванадзор), а среди районов - Карабах и Карадаг. Начерчены также некоторые важные дороги между городами.

На детали 112a можно увидеть подробности области Армении.

Размеры 96x45 см.

Британская библиотека, Лондон - Rare Books 1043.f.13.

Fig. 112/112a

The maps is taken from the book *Voyage en Arménie et en Perse, fait dans les années 1805 et 1806, accompagné d’une carte des pays compris entre Constantinople et Téhéran* by Pierre Amédée Jaubert, who travelled from France to Tehran in 1805-6.

The book contains a route map drawn by Geographer Royal, Pierre Lapie (1777-1850) in 1821. As the title implies, it is the description of the countries en-route, where the Detail map of Fig. 112a depicts the area of Armenia as described in the book.

As in other maps of the period, *Aderbidjan* is shown as the north-western province of Persia, placed south of the Arax River. The territory north of the Araxes is entitled Russian Karabagh etc.

From the towns of Armenia the map shows *Van, Vostan, Melez-Ghird, Ardjech, Erze-Roum, Kars, Erivan, Etchmiadzin* etc.

Size 96×45 cm British Library, Rare Books 1043.f.13


GOURIE
Bagdat Fort
Saparchet
R. Tschaurouk
Ft St. Nicolas
Gounieh
Batoum
AKHALTZIKH
Ft Atskour
R. (Cyrus)
TIFLIS
GÉORGIES
Sagantok
Yakounzet
Kouls
Makro-Caleh
Khoppa
Ft Gertvis
Fort Zalka
Akhalkalaki
L. Tapora
Sagliou
Nougha
Ft Tarat
C. Kemer
Rizeh
Ligani
Goha
Ardahan
L. Rioumaghed
L. Madetpeh
Kourr R.
Gadgal
Mengotchaour
Ipsera
Kizil-Kilissiah
Gounib
Hamamli
Cara-Kilissiah
Elizabetpol ou Ghendjéh
Tchaili
Zaïma
KARS
Cara-Caleh
Canikeni
Aberan
Iluchur
Tomardan
Egerek
Hadji-Bairamlou
ERIVAN
Akhach (Artaxate)
Chucheh
Tchifflik
ERZ.-ROUM
Hassan-Caleh
PASIN
Khoraçan
Toprac-Caleh
Cara-Kilissiah
Ararat ou Agri-Dagh
Pk. M. Ararat
Arax R.
Nowchka
Talino
Akoglan
Kataracte
Pakoutchémen
Agaran
Erz-Inghian
Kemakh
Mélez-Ghird
Lysa
Makou
Cara-Aïnèh
Nakhchivan
Megri fort
Courtach
Imlong
Maragha
Khors
Gerger (Passage)
Ordubad
Tchan
Arghana
Burdenich-Khan
Erz-en
SERT (Tigranocerte)
DIARBEKIR (Amida)
Ouzoun-keui
Kiserze
Redonar
Khabour R.
Ilesn kepia
Albagh
Khoch-Ab
Selmas
Khanci
Tésrouiè
Dize-Khalil
Gonfjaki
Geurchiakala
TAURIS (Gaza de Médie)
Khajeh
Tchéléhian
Sérd-Abad
Tikmèh-Tach
Mianeh
Turkmen

112a



113a

Պատ. 113/113a

Հայերէնով հրատարակուած առաջին ատլասն ունի հետևեալ խորագիրը. *«Աշխարհացոյց Պատկերաց ըստ Արքունի աշխարհագրաց Գաղղիոյ, Անգլիոյ, Գերմանիոյ և Ռուսաց: Փորագրեալ ծախիւք Յովհաննու Ամիրայի Տատեան: Ի Վենետիկ յամի 1849 ՌՄՂԸ»* (Սբ. Ղազար): Ատլասը փորագրուած է Փարիզում և տպագրուած Սբ. Ղազարի տպարանում, Վենետիկ:

Ատլասը պարունակում է տաս քարտէզ, որոնց մէջ են արեգակնային համակարգը, մայր ցամաքները, Օսմանեան կայսրութիւնը և Հայաստանը: Այստեղ կա նաև մանրամասն տեքստ հայերէնով: Սա առաջին հայերէն ատլասն է, որը պարունակում է թէ՛ տէքստ և թէ՛ քարտէզներ: Ընդհանուր առմամբ ատլասի քարտէզները գծագրուած, փորագրուած և ներկուած են խնամքով և բարձր ճաշակով: Սրանք ոչնչով չեն զիջում միւս եւրոպական քարտէզագէտների ատլասներին:

Ատլասի նախավերջին քարտէզը «Օսմանեան կայսրութիւն» քարտէզն է, ուր տրուած են կայսրութեան ժամանակակից սահմանները: Քարտէզը մեծածաւալ է և լի մանրակրկիտ տեղեկութիւններով: Հայաստանի շրջանը պատկերուած է կից 113a դետալի մէջ:

Չափերը 90×60 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 145.2.24

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG-79

Рис. 113/113a

Первый изданный атлас на армянском языке имеет следующее заглавие: “Ашхарацуйц (Карта мира) по данным придворных географов Франции, Англии, Германии и России. Выгравирован на средства Иоанна Амира Датяна. Венеция, 1849” (св. Лазарь). Атлас выгравирован в Париже и опубликован в типографии армянской Конгрегации Мхитаристов острова св. Лазаря, Венеция.

Атлас содержит десять карт, среди которых солнечная система, материки, Османская империя и Армения. Здесь есть также подробный текст на армянском языке. Это первый армянский атлас, который содержит и текст, и карты. В целом, карты атласа начерчены, выгравированы и покрашены умело и со вкусом. Они ничем не уступают атласам других европейских картоведов.

Предпоследняя карта атласа - карта “Османской империи”, где даны ее современные границы. Карта большая, и на ней много подробных сведений. Область Армении показана на рис. 113a.

Размеры 90×60 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 145.2.24.

Также личная коллекция, Лондон - Ref. RG-79.

Fig. 113/113a

The *Atlas of the World according to the geographers of France, England, Germany and Russia*, in Armenian, was engraved in Paris under the sponsorship of Hovhannes Amira Dadean. It was printed in San Lazzaro, Venice, in the year 1849.

The atlas contains maps of the solar system, the continents, the Ottoman Empire and Armenia. It is the first atlas in Armenian to contain text as well as maps. All the maps of the atlas are artfully prepared, and skilfully etched and coloured. These are on a par with the best atlases of other famous European cartographers.

This map of the Ottoman Empire is the penultimate map in the atlas and depicts the area occupied by the empire during the period. It is a beautifully coloured large-scale map with much detail.

The area of Armenia is shown in the detail 113a.

Size 90×60cm Private collection – London, Ref. RG79

Also British Library – London, Maps 145.2.24


ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ
ՄԱՄԱԼԵԱՑ
ՓՈՐԱԳՐԵԱԼ ԲԱՆԻՒԲ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՄՍԵՐԵԱՑ
ՎԵՆԵՏԻԿ

113



114a

Պար. 114/114a

Այս քարտէզն էլ պատ.113-ի ատլասից է, որը կոչւում է *«Աշխահացոյց Պատկերաց ըստ Արքունի աշխարհագրաց Գաղղիոյ, Անգլիոյ, Գերմանիոյ և Ռուսաց: Փորագրեալ ծախիւք Յովհաննու Ամիրայի Տատեան: Ի Վենետիկ յամի 1849 ՌՄՂԸ»* (Սբ. Ղազար):

Ատլասի մանրամասնութիւնների համար տես պատ. 113-ի բացատրութիւնները:

Ատլասի վերջին քարտէզը «Հայաստան Աշխարհ» քարտէզն է, ուր պատկերւած է Հայաստանը իր միջնադարեան սահմաններով: Քարտէզը մեծածաւալ է, մանրակրկիտ և գունազարդ, ուր տրւած են Հայաստանի շրջանի վերաբերեալ ծաւալուն տեղեկութիւններ: Պատ. 114a դետալը ցոյց է տալիս Հայաստանի կենտրոնական մասը:

Չափերը 90×60 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 145.2.24

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG-80

Рис. 114/114a

Эта карта из атласа с рис. 113 “Ашхарацуйц (Карта мира) по данным придворных географов Франции, Англии, Германии и России. Выгравирована на средства Иоанна Амира Датяна. Венеция, 1849” (св. Лазарь).

Подробнее см. пояснения к рис. 113.

Последняя карта атласа - карта “Армении”, где изображена Армения в своих средневековых границах. Карта большая, подробная и цветная, в ней даны обширные сведения об областях Армении. Рис. 114a показывает центральную часть Армении.

Размеры 90×60 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 145.2.24.

Также личная коллекция, Лондон - Ref. RG-80.



114

Fig. 114/114a

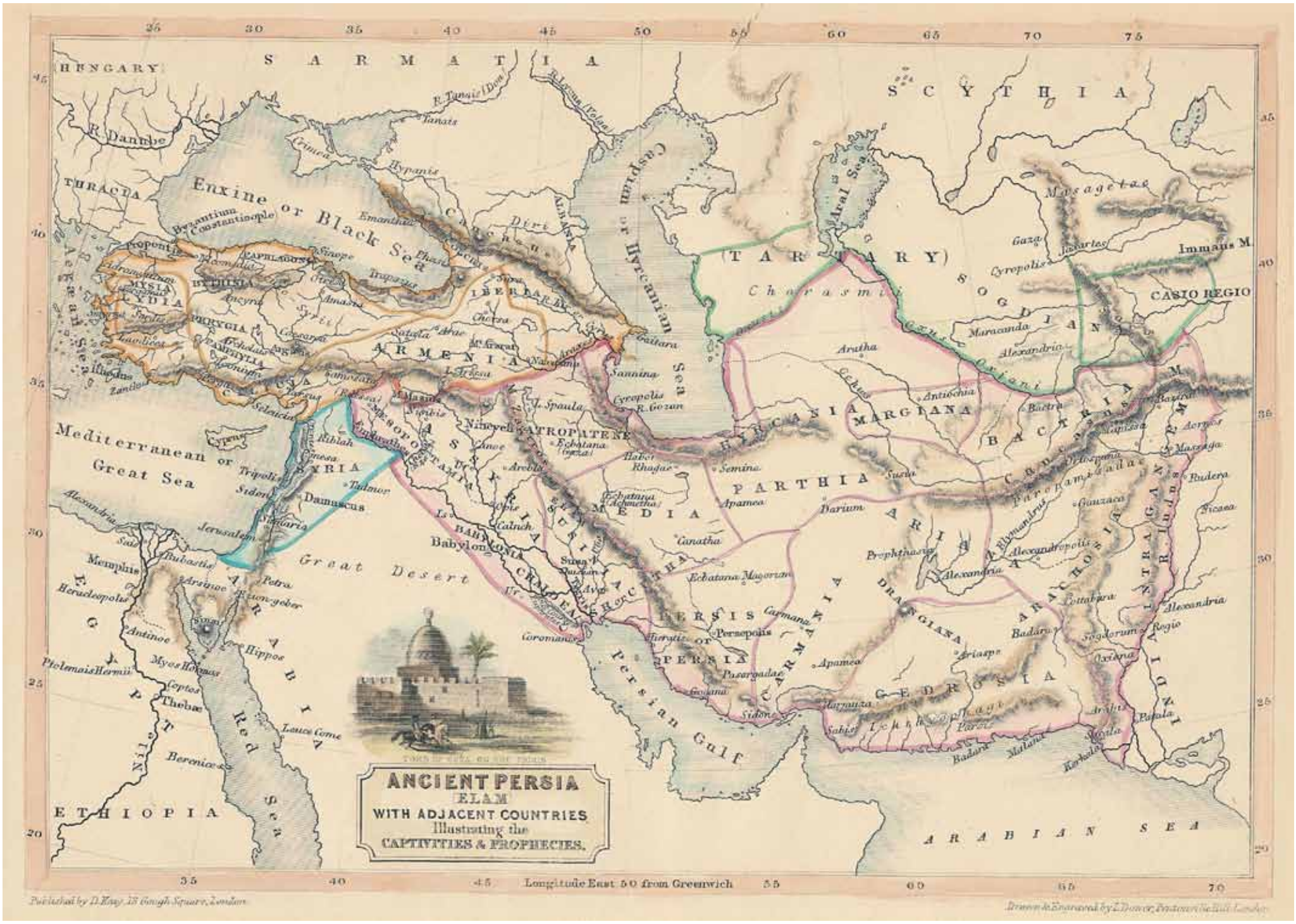
This map is from the same atlas as Map 113, namely *Atlas of the World according to the geographers of France, England, Germany and Russia* in Armenian, which was engraved in Paris under the sponsorship of Hovhannes Amira Dadean and was printed in San Lazzaro, Venice in the year 1849. For details about the work see description of Fig. 113.

This map of 'Armenia' is the last map in the atlas and depicts the area of historic Armenia in the Middle Ages. It comprises beautifully coloured and detailed large-scale maps of the towns and provincial divisions, as well as geographical features of Armenia.

The detail Fig. 114a shows the central part of Armenia.

Size 90×60cm Private collection – London, Ref. RG80

Also British Library – London, Maps 145.2.24



Պատ. 115

Այս քարտէզը վերցւած է Ջոն Դաուերի (ծաղկել է 1825-1863-ին) 1850-ականներին հրատարակւած Ատլասից, որը կոչւում է «Հնագոյն Պարսկաստանը, Էլամը և հարևան երկրները»:

Քարտէզը ցոյց է տալիս այս շրջանում եղած հնագոյն թագաւորութիւնները: Փոքր Ասիան բաժանւած է մի քանի երկրների, որոնց մէջ է նաև Հայաստանը: Ատրոպատէնը (Ադրբեջան) ցուցադրւած է որպէս Պարսկաստանի նահանգներից մէկը: Վանայ լիճն այստեղ անւանւած է Արիսսա (Արժէշ): Հայաստանի քաղաքներից այստէղ նշւած են Սամոսատան, Սատալան (Սատաղ), Խորսան (Կարս) և Նախուանան (Նախիջևան):

Չափերը 22×16 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG11

Рис. 115

Эта карта взята из атласа Джона Дауера (творил в 1825-1863), который называется “Древняя Персия, Элам и соседние страны”.

Карта показывает имеющиеся в этой области древние царства. Малая Азия разделена на несколько стран, среди которых и Армения. Атропатена (Азербайджан) показана как одна из провинций Персии. Озеро Ван здесь названо Арисса (Арджиш). Из городов Армении здесь отмечены Самосата, Сатала (Сатах), Хорса (Карс) и Нахуана (Нахичевань).

Размеры 22×16 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG11.

Fig. 115

This map of ‘Ancient Persia Elam with Adjacent Countries’ is taken from John Dower’s (fl. 1825-1863) *Atlas* published in the 1850s.

The map shows the early kingdoms existing in the area, with Asia Minor divided into various countries, including Armenia. *Atropatene* (Azerbaijan) is shown as a province of ancient Persia. In the map Lake Van is named *Arissa* (Arjesh). The towns shown within Armenia include *Samosata*, *Satala*, *Chorsa* (Kars) and *Nachuana* (Nakhijevan).

Size 22×16cm Private collection – London, Ref. RG11

Պատ. 116

Հայաստանի այս քարտէզը անգլիացի ճանապարհորդ Ռոբերտ Քըրզընի (1810-1873) *«Հայաստանը: Մէկ տարի Էրզրումում և Ռուսաստանի, Թուրքիայի ու Պարսկաստանի սահմաններում»* վերնագրով գրքից է, որը հրատարակել է Լոնդոնում 1854 թականին: Գիրքը պարունակում է նաև 9 ուրիշ գծագրեր Հայաստանի տարբեր քաղաքներից և տեսարաններից: 1841-ից Քըրզընը ծառայում էր Պոլսի Բրիտանական Դեսպանութիւնում և 1843 թականին նշանակւել էր Թուրք-Պարսկական սահմանադիր յանձնախմբի անդամ:

Քըրզընի գրքում Հայաստանի տարածքում են նշւած Վանը, Բիթլիսը, Բայբուրդը, Մուշը, Էրզրումը, Բայազէդը, Կարսը, Արդահանը, Գիւմրին և Երևանը: Վերջին երկուսը գտնւում են Ռուսական գերիշխանութեան ներքոյ, իսկ մնացորդը նշւած են Օսմանեան կայսրութեան գրաւած տարածքներում:

Չափերը 10×15.5 սմ

Քըրզընն «Հայաստան», գրքի վերջին էջը - Անձնական հաւաքածու

Рис. 116

Эта карта Армении взята из книги английского путешественника Роберта Керзона (1810-1873) “Армения - один год в Эрзруме и на границах России, Турции и Персии”, которая была издана в Лондоне в 1854 г. Книга содержит также девять других эскизов различных армянских городов и видов. В 1841 г. Керзон служил в Британском посольстве в Константинополе и был назначен в 1843 г. членом Турецко-персидской комиссии по размежеванию границы.

В книге Керзона на территории Армении отмечены Ван, Битлис, Байбурт, Муш, Эрзерум, Баязет, Карс, Ардаган, Гюмри и Ереван. Два последних находятся под господством России, а остальные отмечены на территориях, занятых Османской империей.

Размеры 10×15,5 см.

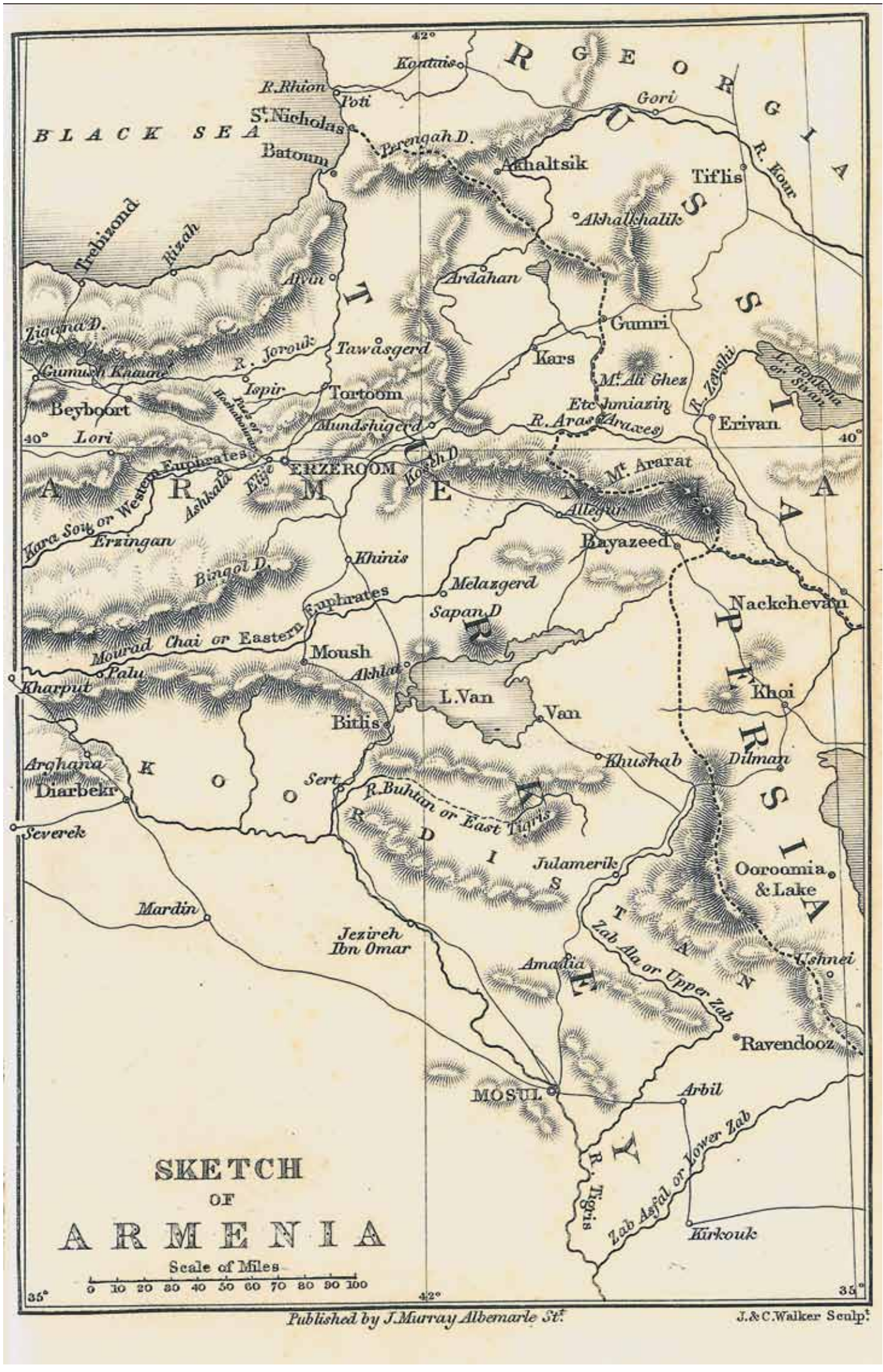
Керзон “Армения”, последняя страница книги - личная коллекция.

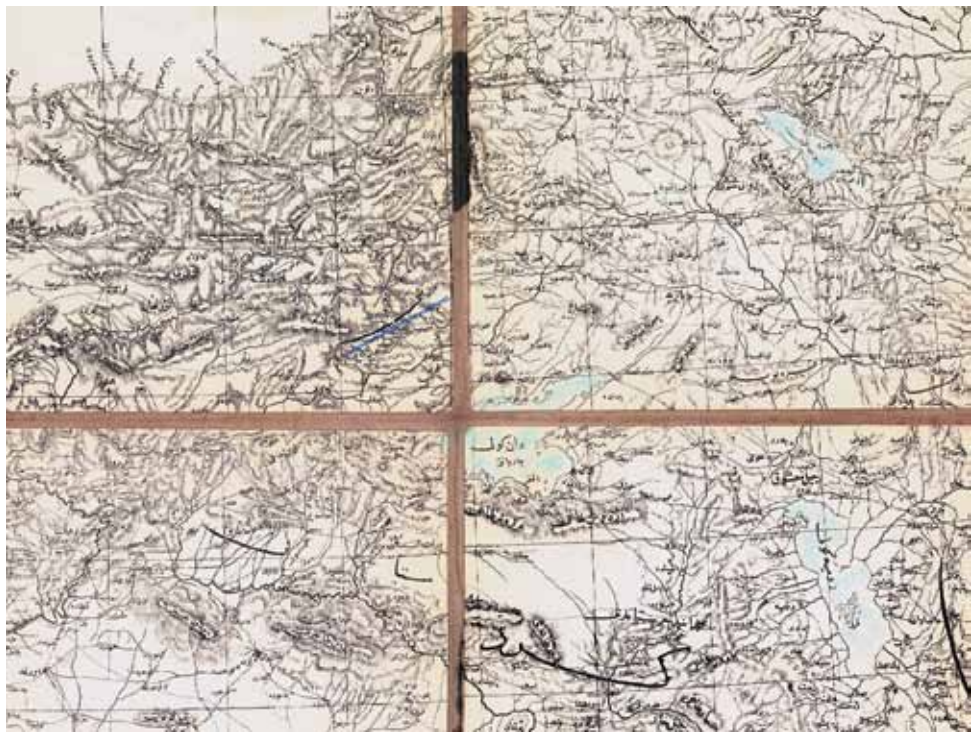
Fig. 116

This sketch map of ‘Armenia’ is taken from the Rt Hon. Robert Curzon’s (1810–73) famous tome *Armenia: A year at Erzeroum, and on the frontiers of Russia, Turkey, and Persia*, printed in London in 1854. Curzon was working in the British Embassy in Constantinople and from 1843 was a member of the team delimiting the Turko-Persian border.

The map, which is inserted at the back of the book, shows the area of Armenia, as it was known then, including the regions of *Van, Bitlis, Bayazid, Erzerum, Moush, Bayburt, Kars, Ardahan, Erivan* and *Gumri*, as well as the twin peaks of Mount Ararat. Gumri and Erivan are shown in the territory under Russian rule, while the rest of the country is shown under Ottoman rule.

Size 10×15.5cm Curzon’s *Armenia*, last page – Private collection





117a



117b

Պատ. 117/117ա/117բ/117գ

Օսմանեան այս քարտէզը, Հայնրիխ Կիպերտի (1818-1899) գերմաներէն քարտէզի թարգմանութիւնն է, որը նա պատրաստել էր գերմանական շտաբի համար՝ հիմնուելով Բարոն ֆոն Ֆինկէի, Ֆիշերի, Բարոն ֆոն Մոլթկէի և իր հետազօտութիւնների վրայ: «Օսմանեան կայսրութիւնը» անուանուած այս քարտէզը տպագրել է Բեռլինում 1844 թուականին (տես պատ. 117): Այստեղ Վանի, Էրզրումի, Խարբերդի, Կարսի և Արարատի շրջաններին, որոնք գտնուում են Օսմանեան կայսրութեան տարածքում՝ տրուած է *Հայաստան* անուանումը: Քուրդիստանը նշուած է Վանայ լճի հարաւում (Կիպերտի մասին տես պատ. 121-ի բացատրութիւնը):

Թիւ 117 օսմաներէն քարտէզը Կիպերտի գերմաներէն քարտէզի թարգմանութիւնն է, որի խորագրի մօտաւոր թարգմանութիւնն է.

Ֆինկէի, Ֆիշերի, Մոլթկէի և Կիպերտի՝ պրուսական շտաբի համար պատրաստած Թուրքական կայսրութեան գերմաներէն այս քարտէզը թարգմանել և գծագրել է թուրքերէն լեզուով ռազմական ակադեմիայում, որի մէկ պատճէնն այս քարտէզն է: Հիջրայի 1267 թուական (1854):

Վերը պատկերուած քարտէզի դետալը (պատ. 117ա) ցոյց է տալիս կայսրութեան արևմտեան մասը և նրան յարակից երկրները: Արևելքում գտնուող Ուրմիա լիճը Պարսկաստանի սահմաններում է, իսկ հիւսիսում գտնուող Սևանայ լիճը՝ Ռուսաստանի սահմաններում: Նոյն քարտէզի գերմաներէն բնագիրը պատկերուած է 117բ-ում:

Գերմաներէն քարտէզի տիտղոսը վերատպուած է 117в դետալում. [Տես Բրիտանական Գրադարանի Maps 46970.(7)]

1803 թուականին հրատարակուած օսմանեան քարտէզների մէջ (տես պատ. 108 և 109) Վանի և Էրզրումի շրջանները կոչւում են Էրմենիստան, այսինքն Հայաստան, որի անունը նշուած է մեծ տառերով: 1854 թուականին հրատարկուած այս քարտէզում նոյն շրջանը կոչւում է Էրմենի, այսինքն Հայ, այն էլ նշուած միմիայն շատ աւելի փոքր տառերով (տես քարտէզում կապոյտով ընդգծուած անուանումը), մինչդեռ Քուրդիստան անունը դեռևս մեծ տառերով է նշուած: Թարգմանութեան մէջ բոլոր անունները թարգմանուած և տպագրուած են ինչպէս բնագրում, բացի «Հայաստան» անունից, որը Կիպերտի բնագրում նշուած է մեծադիր, բայց օսմաներէն տարբերակում փոքրացել է ու դարձել աննկատելի: Համեմատութեան համար տես պատ. 117ա և 117բ դետալների մէջ կապոյտով ընդգծուած անունները:

Չափերը 92×62 սմ

Աւստրիայի Պետական Գրադարան, Վիեննա – K.III.113 518



117c

Рис. 117/117а/117б/117в

Эта османская карта является переводом немецкой карты Генриха Киперта (1818-1899), которую он составил для германского штаба, опираясь на исследования барона фон Финке, Фишера, барона фон Мольтке и на собственные. Эта карта, названная “Османская империя”, была напечатана в Берлине в 1844 г. (см. рис. 117б). Здесь области Вана, Эрзерума, Харберда, Карса и Арарата, которые находятся на территории Османской империи, названы Арменией. Курдистан отмечен на юге озера Ван. (О Киперте см. разъяснения к рис. 121).

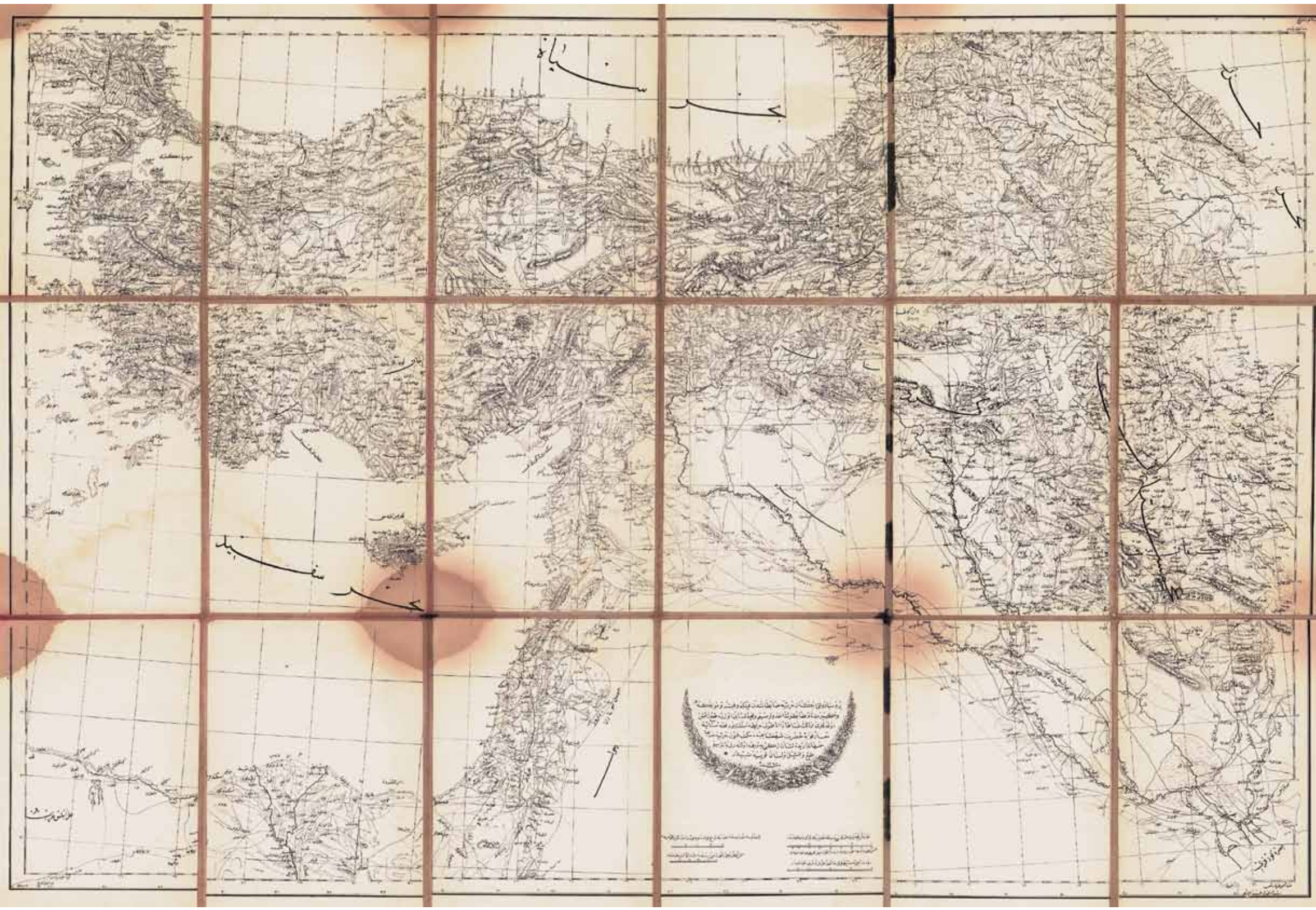
Османская карта N 117 – перевод на турецкий язык немецкой карты Киперта, заглавие которой звучит примерно следующим образом: “Эта карта Турецкой империи на немецком языке, сделанная Финке, Фишером, Мольтке и Кипертом для прусского штаба, была переведена и начерчена на турецком языке в военной академии, одна из копий этой карты представлена здесь. 1267 год (1854) хиджры”.

Деталь карты, изображенная выше (рис. 117а), показывает западную часть империи и прилегающие к ней страны. Находящееся на востоке озеро Урмия расположено в границах Персии, а находящееся на севере озеро Севан – в границах России. Немецкий оригинал той же карты изображен на рис. 117в. Титульный лист карты на немецком языке перепечатан на детали 117в (см. Британская библиотека, Maps 46970.(7).

В османских картах, изданных в 1803 г. (см. рис. 108 и 109), области Вана и Эрзерума называются Эрменистан, т.е. Армения, название которой отмечено крупными буквами. На этой карте, изданной в 1854 г., та же область называется Эрмени, т.е. Армянин, и то отмечено более мелкими буквами (см. подчеркнутое синим название на карте), в то время как название Курдистан написано крупными буквами. Во время перевода все имена были переведены и напечатаны как в оригинале, кроме названия “Армения”, которое в оригинале Киперта отмечено крупно, но в османском переводе уменьшилось и стало незаметным. Для сравнения см. названия, подчеркнутые синим на деталях рис. 117а и 117б.

Размеры 92×62 см.

Государственная библиотека Австрии, Вена – K.III.113 518.



117

Fig. 117/117a/117b/117c

This Ottoman Turkish map is a translation of an original German map by Heinrich Kiepert (1818–99), based on the observations of von Vincke, Fischer and von Moltke, as well as Kiepert himself, and prepared for the General Staff of the German Army. (For details about Kiepert see description of Fig. 121.) The German map was printed in Berlin in 1844 as 'The Map of the Turkish Empire' (Fig. 117b). In this map the area of Lake Van, Erzerum, Kharput, Bitlis, Kars and Ararat, located within the Ottoman Empire, is denoted as Armenia, with Kurdistan south of Lake Van.

The Turkish map shown in Fig. 117 is a translation of the original German map, and has a cartouche, which reads: *'The map of the Turkish Empire was prepared and printed in the German language by Vincke, Fischer, Moltke and Kiepert, for the General Staff of Prussia. It was translated into Turkish at the Academy of War. The map was drawn and printed in Turkish and this is a copy of it. In the year AH 1267 (CE 1854).'*

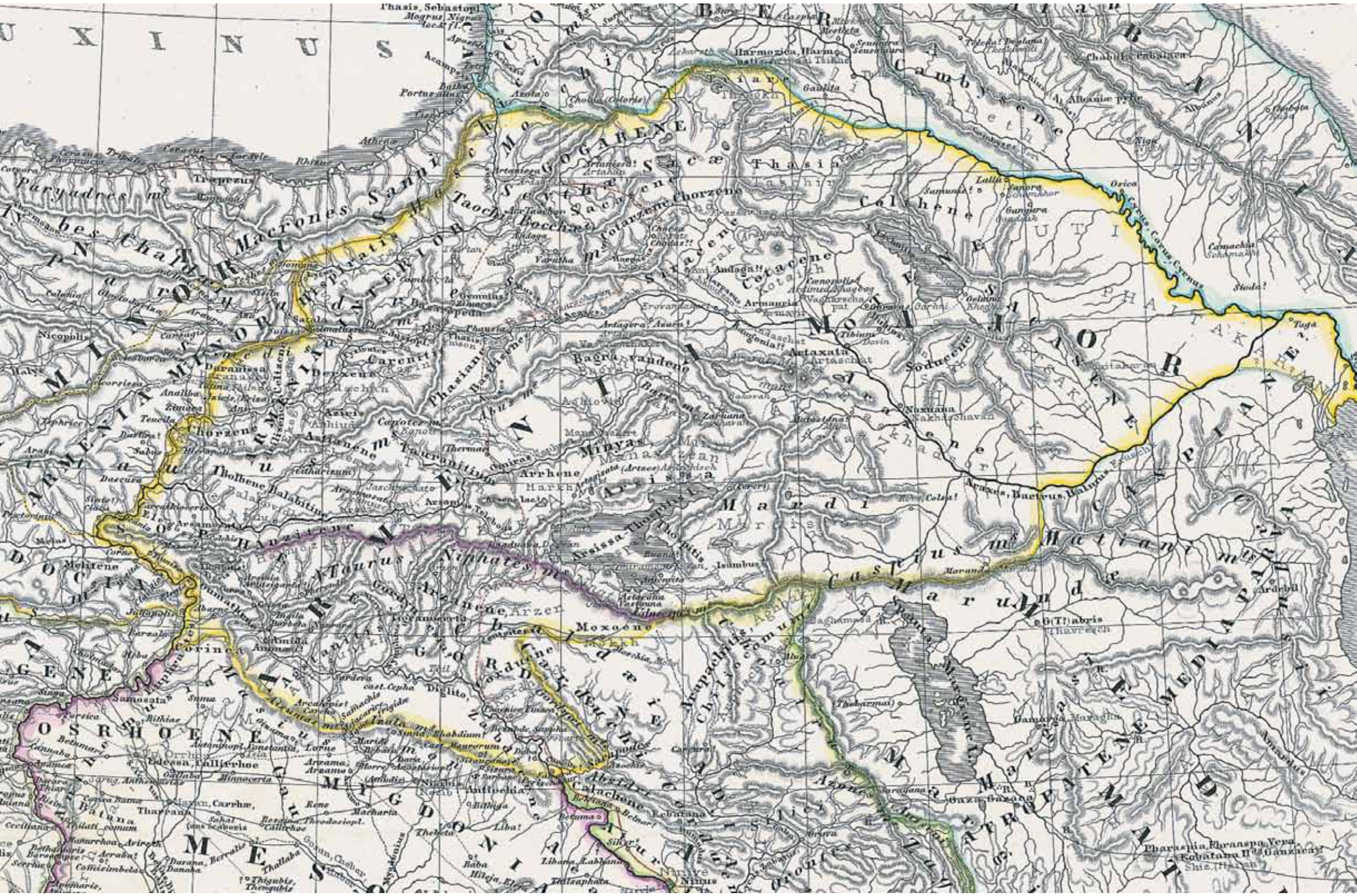
The detail of the map shown in Fig. 117a is the western part of the empire, as well as its neighbouring countries. Lake Urumia in the west is within Ajamestan (Persia) and Lake Sevan in the north is located within the territory of Russia, with Lake Van within the Turkish Empire. The German version of the same area is reproduced in Fig. 117b.

The title of the German map is also reproduced in Fig. 117c.

In the Ottoman maps of 1803 (Figs 108 and 109) the area of Van and Erzerum is shown in bold letters as '*Ermenistan*', i.e. Armenia, while in this map of 1854, the name of the same area, while still shown as basically Armenia, appears here in much smaller letters merely as *Ermani*, which translates as 'Armenian' (see title underlined with double blue lines), while Kurdistan is boldly written in the area to the south of Lake Van. In the process of translation, all the names have been translated and kept as they were, yet somehow only the name of Armenia has been reduced in size from the original German language print.

For comparison refer to details 117a and 117b.

Size app. 92×62cm 116/116a: Österreichische Nationalbibliothek – Vienna, K.III.113 518
116b/116c: British Library – London, Maps 46970.(7)


PONTUS EUXINUS
Trapezus
Paryadres m.
Chorzene
Mygdonia
Osrhoene
Gogarene
Sacæ Thasia
Calhene
Cercene
Sodrene
Moxoene
Taurus
Niphates m.
Caspius m.
Matiani m.
Araxes, Baetrus, Balmus
Artaxata
Nisibis
Thapsacus
Euphrates
Tigris
Mare Caspium

118a

Պատ. 118/118a

Այս քարտէզը վերցւած է 19-րդ դարի գերմանացի աշխարհագրագէտ ու պատմաբան Կառլ ֆոն Սպռուների (1803-1892) 1855-ին հրատարակւած «*Հնագոյն Ատլաս*»ից և կոչւում է «Հայաստանը, Միջագետքը, Բաբելոնը, Ասորէստանը և Հարևան Երկրները»: Քարտէզն արդեն աւելի ճշգրիտ է և մանրամասն, քան իր նախորդները: Անունների մեծամասնութիւնը տրւած են լատիներէնով, ինչպէս նաև տեղական անւանումով, գրւած լատինատառ:

Քարտէզը նման է Մալտէ-Բրիւնի քարտէզին, որը ցոյց է տալիս Պատմական Հայաստանն իր գաւառներով: Ատրոպատէնը (Ադրբեջան) ցուցադրւած է որպէս Մարաստանի նահանգներից մէկը, տեղադրւած Արաքսի հարաւային ափում: Քարտէզի մեծացրած դետալում (118a) պատկերւած է Մեծ Հայքի շրջանը, դեղին ներկւած սահմաններով:

Քարտէզն ունի արտակարգ մանրակրկիտ տեղագրական տեղեկութիւններ: Նշւած են պատմական Հայաստանի նահանգների հայկական անունները:

Չափերը 35×41 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG33

Рис. 118/118a

Эта карта взята из изданного немецким географом и историком Карлом фон Спрунером в 1865 г. “Древнейшего атласа” и называется “Армения, Междуречье, Вавилон, Ассирия и соседние страны”. Карта уже более точная и подробная, чем предшествующие. Большинство названий дано на латинском, а также местным названием, написанным латинскими буквами.

Карта похожа на карту Малте-Брюна, которая изображает Историческую Армению с ее провинциями. Атропатена (Азербайджан) показана как одна из провинций Персии, помещенная на южном берегу Аракса. На увеличенной детали карты (118a) изображена область Великой Армении с границами, покрашенными в желтый цвет.

Карта содержит чрезвычайно подробные топографические сведения. На ней отмечены армянские названия провинций Исторической Армении.

Размеры 35×41 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG33.

Fig. 118/118a

‘Armenia, Mesopotamia, Babylonia and Assyria with Adjacent Regions’ is taken from the *Atlas Antique* of De Spruneri, published in 1855. This is already a relatively accurate and modern map, showing most of the important landmarks, cities and towns. Most of the names are written both in Latin and in the vernacular (in lighter Latin script).

Similar to the map of Malte-Brun (Fig. 110), this map shows ancient Armenia with its provinces and gives the old Armenian names of towns and provinces. Here *Atropatene* (Azerbaijan) is shown within the territory of Media, south of the River Arax.

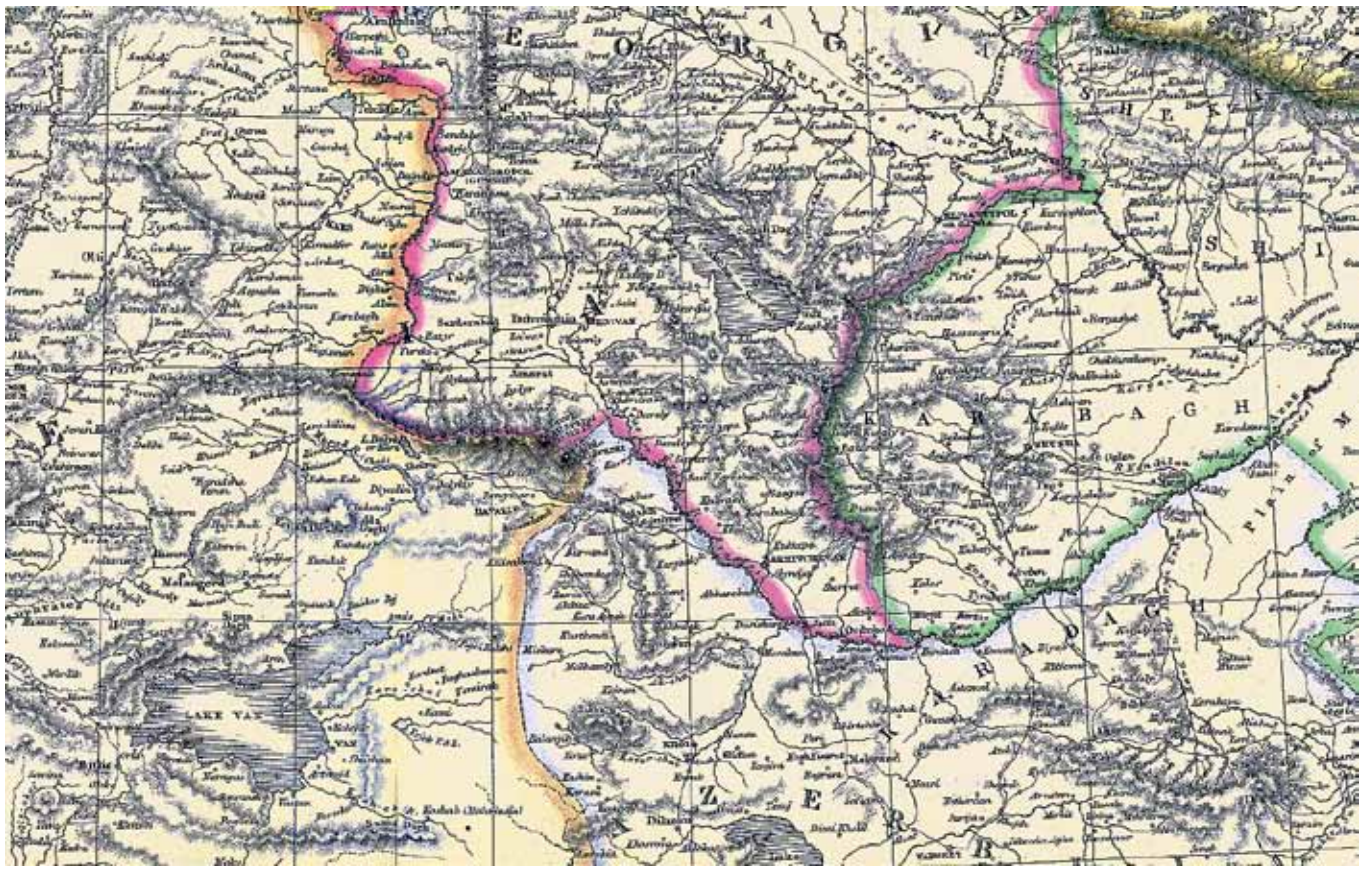
The map contains an unusual amount of topographical detail.

The enlarged map Fig. 118a shows the area of Armenia in detail.

Size 35×41cm Private collection – London, Ref. RG33



118



119a

Պար. 119/119a

Էդուարդ Ուելլերի (մ. 1884) «Կովկասը և Հայաստանը» կոչւած այս քարտէզը վերցւած է նրա 1858-ի ատլասից:

Քարտէզում Հայաստանը բաժանւած է Ռուսական և Օսմանեան կայսրութիւնների միջև, որը 19-րդ դարակէսի իրավիճակն էր, երբ պարսիկները նահանջեցին Կովկասից և Արևելեան Հայաստանը դարձաւ Ռուսաստանի մարզերից մէկը: Այս քարտէզը արդէն արդիական է և նախկին քարտէզներից աւելի ճշգրիտ:

Այս քարտէզում Թուրքիայի և Ռուսատանի սահմանն անցնում է Արարատի գագաթների վրայով և Թուրքիան որևէ ընդհանուր սահման չունի Նախիջևանի շրջանի հետ, որը նշւած է որպէս Հայաստանի մէկ մասը (մանրամասն տես քարտէզ 125-ի բացատրութիւնը): Ղարաբաղը նշւած է Ռուսաստանի սահմաններում, իսկ Ղարադաղը՝ Պարսկաստանի մէջ:

Պարսկաստանի Ադրբեջան նահանգի հիւսիս արևմտեան շրջանում, ուր եղել է մեծ թւով հայութիւն, կան մի շարք անուններ որոնք ունեն թուրքերէն կամ ազերի «կարա կամ ղարա» նախածանցը, օրինակ Ղարաբաղ (Սև այգի), Ղարադաղ (Սև սար), Ղարաքիլիսէ (Սև եկեղեցի - Սբ. Թադէոսի վանքը), Կարասու գետը (Սև գետ) և այլն: Այս նախածանցը այսօրւայ ազերի լեզւով նշանակում է սև, բայց այս նշանակութիւնը յաճախ հակասում է իրականութեան հետ: Ղարաբաղը սև այգի չէ, այլ փարթամ կանաչութիւնով լի մեծ շրջան: Ղարադաղը չունի սև սարեր, իսկ Ղարաքիլիսէն ամբողջովին սպիտակ մի կառոյց է, որի եկեղեցիներից միայն մէկի թմբուկն ունի սև քարէ մի շարւածք:

Ադրբեջանցի լեզւաբան Աբդոլալի Քարանգը Թաւրիզում 1954/5-ին հրատարակւած իր «Թաթերէն և հարզաներէն, հնագոյն ազերի լեզւի երկու բարբառներ» գրքում նշում է, որ «կալէ» կամ «կալա» բառերը այս հնագոյն բարբառներում նշանակում են «մեծ» և նոյնիսկ հէնց այդ շրջանի Գելին-Ղիէ գիւղում, մինչև այսօր «կալա» նշանակում է մեծ, ինչպէս նաև պարսկերէնի «քալան» բառը, որը նշանակում է «մեծ քանակ»: Նա եզրակացնում է, որ «Կարա»ն այս արմատից է զարգացել և բառի բուն նշանակութիւնը եղել է «մեծ»: Այսպիսով, տեղանունների անւանումնեները դառնում են տրամաբանական. Ղարաբաղ՝ Մեծ այգի, Ղարադաղ՝ Մեծ լեռ, Ղարաքիլիսէ՝ Մեծ եկեղեցի, որն իրականում այդ շրջանի մեծագոյն եկեղեցական համալիրն է և Կարասու՝ Մեծ գետ, որը թէպէտ ծանծաղ, բայց շատ լայն մի գետ է:

Կարա կամ ղարա բառի «մեծ» նշանակութեան մասին խօսում են նաև ադրբեջանցի պատմաբան Ահմադ Քասրաւին (Քասրաւի – Նիւթեր և դասախօսութիւններ, Թեհրան 2536, էջ 365/431) և հայ պատմաբան Բագրատ Ուլուբաբեանը (Ուլուբաբյան, Խաչենի իշխանությունը X-XVI դարերում, Երևան 1975, էջ 42):

Դետալ 119a-ն ցոյց է տալիս Հայաստանի տարածքը:

Չափերը 50×34 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG55

Рис. 119/119a

Карта Эдуарда Уэллера (умер в 1884 г.) “Кавказ и Армения” взята из его атласа 1858 г. На карте Армения разделена между Российской и Османской империями, что соответствовало ситуации середины XIX в., когда персы отступили с Кавказа и Восточная Армения стала одной из областей России. Эта карта уже современна и более точна по сравнению с предшествующими.

На этой карте граница между Турцией и Россией проходит через вершины Арарата, и Турция не имеет какой-либо общей границы с областью Нахичеван, которая отмечена как часть Армении (подробно см. пояснения к карте 125). Карабах отмечен в границах России, а Карадаг – в Персии.

В северо-западной области провинции Азербайджан, где было много армян, есть ряд названий, имеющих турецкие или азербайджанские приставки “кара” или “гара”: например, Карабах (Черный сад), Карадаг (Черная гора), Каракилисе (Черная церковь - храм св. Фадея), река Карасу (Черная река) и т.д. Эта приставка сегодня в азербайджанском языке означает “черный”, но это ее значение часто противоречит действительности. Карабах является не черным садом, а областью, богатой густой растительностью. В Карадаге нет черных гор, а Каракилиса - полностью белое строение, и только барабан купола одной из церквей имеет ряд кладки из черных камней.

Азербайджанский языковед Абдолали Каранг в книге “Татский и арзанский - два наречия древнего азербайджанского языка” изданной в 1954/55 гг. в Тебризе указывает, что слова “кале” или “кала” в этих древних наречиях означают “большой” и даже в селе Гелин-Гие этого района до сих пор “кала” означает большой, также как персидское “калан”, означающее “большое количество”. Он делает вывод, что “кара” произошло от этого корня и прямое значение слова было “большой”. Таким образом, топонимы Карабах, Карадаг получают логическое объяснение: Большой сад и Большая гора, Каракилисе - Большая церковь, которая на самом деле является крупнейшим церковным комплексом этой области, Карасу - Большая река, которая в действительности мелкая, но очень широкая река.

О значении слов “кара” или “гара” как “большой” говорит и азербайджанский историк Ахмад Касрави (Касрави - Материалы и лекции, Тегеран 2536, с. 365-431) и армянский историк Баграт Улубабян (Б.Улубабян, Хаченское княжество в X-XVI вв., Ереван, с. 42).

Деталь 119a показывает территорию Армении.

Размеры 50×34 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG55.



119

Fig. 119/119a

Edward Weller's (d. 1884) map of the 'Isthmus of Caucasus and Armenia' is from his *Dispatch Atlas* of 1858.
The map shows Armenia divided mainly between the Russian and Ottoman Empires as it was during most of the nineteenth century, after the Persians had been driven out of the Southern Caucasus and Eastern Armenia became an *okrug* (province) of the Tsar. This map is cartographically much more advanced and accurate than all previous ones.
In this map the border between Turkey and Russia crosses over the peaks of Mount Ararat, and there is no common border between Turkey and the area of Nakhijevan, which is shown as part of Armenia. It also depicts the territories of Karabagh, within Russia, and Karadagh, within Persia.
Inside, as well as near the territory of Iranian Province of Azerbaijan there are a number of Armenian places that bear the Azeri prefix of "Kara", which in the modern Azeri language means "black". These include Karabagh (black garden), Karadagh (black mountain), Karakelisseh (black church) and Karasou (black water). The names do not seem logical, since Karabagh is a lush and green region, the mountainous area of Karadagh is not black and certainly Karakelisseh (Monastery of St. Thadeus) is not black but an all-white cathedral, with a black strip of finishing stone on the rotunda of one of its churches.
According to the book entitled "Tati and Harzani, two ancient dialects of the Azeri language" by the Iranian linguist Abdolali Karang (See Karang Tabriz – 1954), the word "kara" is a derivative of "kaleh" or "kala", which in the old Harzani language means "large". This could well explain the meaning of the above names. Karabagh - Large Garden, does look like a huge garden, Karadagh - Large Mountain, is a mountainous region with many large and small mountains and Karakelisseh - Large Church, is indeed the largest religious complex in the area, while Karasou – Large River, is a very wide and shallow river. In the local dialect of present day Iranian-Azeri village of Gelin-Ghieh, the word used for large is "kala", and even in Persian the world "kalan" means large or huge, which could have been derived form the same root.
The Iranian historian Ahmad Kasravi (Kasravi, Lectures, Tehran, 2536, pp.365/431) and Armenian historian Bagrat Ulubabyan (Ulubabyan, History of principality of Khachen, Yerevan, 1975, p.2) also speak of the translation of the word "kara", which should truly be "large", not "black".
For general area of Armenia see detail map Fig. 119a.
Size 50×34cm Private collection – London, Ref. RG55

Պատ. 120/120a

«Օսմանեան Երկիր» կոչւած այս քարտէզը 1867 թւականին Կոստանդնուպոլսում տպագրւած *«Ատլաս»* ից է: Ատլասը տպագրւած է արաբերենով, որը պարունակում է նաև այլ մայրացամաքների և Արևելեան Միջերկրականի քարտէզները:

Օսմանեան երկրի քարտէզում Հայաստանը բաժանւած է Ռուսական և Օսմանեան կայսրութիւնների միջև: Վանի և Էրզրումի շրջանները չնայած որ գտնւում են Օսմանեան գերիշխանութեան տակ, բայց քարտէզում անւանւած են «Բիլադ-ուլ-Արման», այսինքն Հայաստան երկիր: Այս շրջանը նաև պարունակում է Բայազեդ, Վան, Էրզրում, Բիթլիս, Մուշ և Էրզինջան (Երզնկայ) քաղաքները: Քարտէզում Պարսկաստանի, Թուրքիայի և Ռուսաստանի սահմանն անցնում է Արարատի գագաթներով և նման է Ուելլերի, պատ.118-ում գծագրւած սահմաններին: Մանրամասն տես պատ. 125-ի բացատրութիւնները:

Վանի շրջանի հարաւում գտնւող հողամասերը քարտէզում կոչւում են Քուրդիստան: Հայաստանի շրջանի մանրամասնութիւնների համար տես քարտէզի դետալը, պատ. 120a.

Չափերը 42×29 սմ

Բրիտանական Գրադարան, Լոնդոն - Maps 42.d.1, f.2

Рис. 120/120a

Эта карта “Османской страны” взята из “Атласа”, изданного в 1867 г. в Константинополе. Атлас напечатан по-арабски, содержит также карты других материков и Восточного Средиземноморья.

Здесь Армения разделена между Российской и Османской империями. Области Вана и Эрзерума, несмотря на то, что находятся под османским господством, названы на карте “Область Армении”. Эта область содержит также города Баязет, Ван, Эрзерум, Битлис, Муш и Эрзинджан (Ерзнка). На карте граница Персии, Турции и России проходит по вершинам Арарата и похожа на границы, начерченные Уэллером на рис. 119. Подробно см. пояснения к рис.125.

Участки земли, находящиеся на юге Ванской области, на карте называются Курдистаном. Подробности области Армении см. на детали карты - рис. 120a.

Размеры 42×29 см.

Британская библиотека, Лондон - Maps 42.d.1, f.2.

Fig. 120/120a

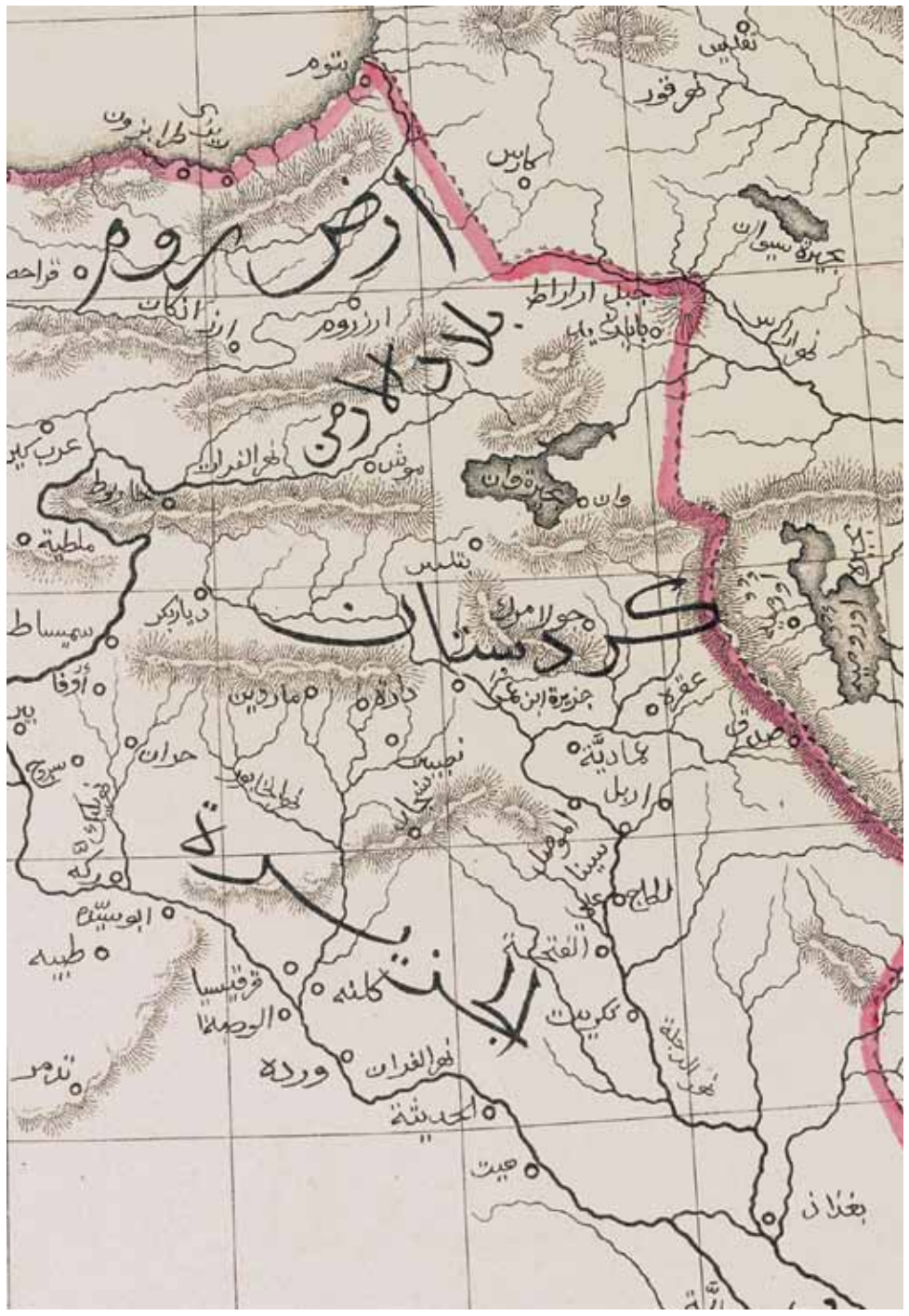
This map of the ‘Ottoman Country’ (Turkey) is from the atlas of the world printed in Arabic in Constantinople in 1867. The atlas contains maps of the hemispheres, the continents and the coast of Sham (the eastern Mediterranean).

In this map the territory of Armenia is divided between the Russian and the Ottoman Empires. The regions of *Van* and *Erzerum*, although within the territory of the Ottoman Empire, bear the name *Bilad Arman* (Region of Armenia) and are considered to be Armenian lands. This area includes the cities of *Bayazid, Van, Erzerum, Bitlis, Moush* and *Erzinjan*. The delineation of the border between Persia, Turkey and Russia is very similar to that in Weller’s work, Fig. 119.

The territory to the south of Armenia, below the region of Van and Bitlis, is named *Kurdistan*.

For region of Armenia see detail map Fig. 120a.

Size 42×29cm British Library – London, Maps 42.d.1, f.2



120a


روسيا
بلاد
اوستريا
الفلاق
البحر الاسود
كرجستان
بوهيميا
باقاريا
ايطاليا
ارض روم
قرمان
كردستان
الشام
بحر الروم او المتوسط
بلاد العرب
قارة افريقية
خارطة المملكة العثمانية

Պատ. 121

Հայնրիխ Կիպերտը (1818-1899) Բեռլինի համալսարանում սովորել էր պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, փիլիսոփայութիւն և հնագիտութիւն: Դեռ երիտասարդ տարիքում նա ճանապարհորդել է Հայաստան և Թուրքիա: Նա համարւում է 19-րդ դարի գերմանացի կարևորագոյն քարտէզագէտներից մէկը: Ունի բազմաթիւ յօդւածներ Հայաստանի և Միջին Արևելքի աշխարհագրութեան և քարտէզների վերաբերեալ, որին նա շատ մօտից ծանօթ էր: Գործի ընթացքում նա սովորեց նաև արաբերէն, պարսկերէն և հայերէն:

Իր աշխատանքային կեանքի 60 տարիների ընթացքում Կիպերտը հրատարակել է աւելի քան 600 ատլասներ, քարտէզներ և այլ աշխատութիւններ: Նրա քարտէզները լի են մանրամասնութիւններով և համարւում են բարձրորակ գիտական աշխատութիւններ:

Այստեղ պատկերւած նրա անտիպ ձեռագիր քարտէզը կրում է «Հայաստան» վերնագիրը և տալիս է Հայաստանի նահանգների անուններն ըստ «Աշխարհացոյցի»՝ յունարէնով և լատինատառ հայերէնով: Քարտէզը շատ ճշգրիտ է, իսկ կանաչ գոյնով գծւած սահմանը Անանիա Շիրակացու «Աշխարհացոյց»ի վրայ հիմնւած Հայաստանի սահմաններն են: Քարտէզը գծագրւած է 1880 թւականին: (Տես նաև պատ. 92 և 97)

Չափերը 24×17 սմ

Բեռլինի Քաղաքային Գրադարան - Kart U 7880

Рис. 121

Генрих Киперт (1818-1899) изучал в Берлинском университете историю, географию, философию и археологию. Еще в молодые годы он путешествовал в Армению и Турцию. Он считается одним из важнейших немецких картоведов XIX в. Киперт написал множество статей о географии и картах Армении и Среднего Востока, с которыми он был хорошо знаком. Во время работы он выучил также арабский, персидский и армянский.

В течение 60 лет своей трудовой жизни Киперт издал более 600 атласов, карт и других работ. Его карты полны подробностей и считаются высококачественными научными трудами.

Изображенная здесь его неопубликованная рукописная карта носит название “Армения” и дает названия провинций Армении по “Ашхарацуйцу” - по-гречески и по-армянски латинскими буквами. Карта очень точна, а граница, начерченная зеленым цветом - это граница Армении, основанная на “Ашхарацуйце” Анании Ширакаци. Карта начерчена в 1880г. (см. также рис. 92 и 97).

Размеры 24×17 см.

Городская библиотека Берлина - Kart U 7880.

Fig. 121

Heinrich Kiepert (1818–99) studied history, geography, philosophy and archaeology at Berlin University and in his youth travelled to Anatolia and Armenia. He is considered to be one of the most important cartographers of the nineteenth century and certainly the most important German cartographer of that era. He wrote many articles and prepared maps of the Middle East and Armenia, which he knew intimately. Later he learned Arabic, Persian and Armenian.

During 60 years of active life Kiepert produced over 600 atlases, maps and other related works. His maps, full of detail, are of the highest quality and accuracy.

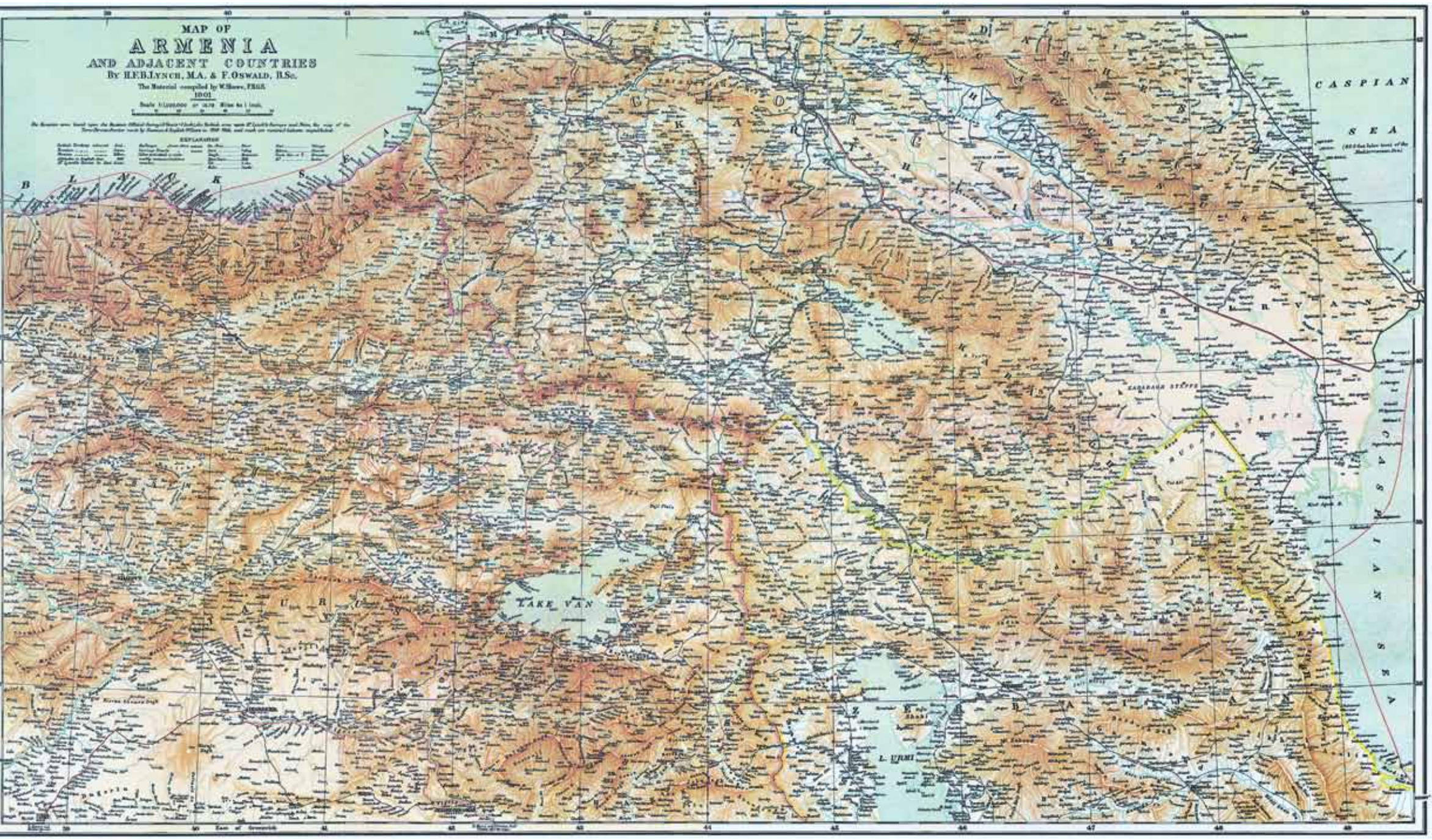
The unpublished manuscript map reproduced here, entitled ‘Armenia’, gives the names of the Armenian provinces and cities in both Greek and Armenian (using Latin script). The details shown on the map are precise and clear.

The green line shows the borders of Armenia according to the seventh-century Armenian geographer and historian Anania Shirakatsi’s text *Ashkharhatsuyts* (Aŝxarhaćuyć – World Mirror). See also Figs 92, 93 and 97.

Size 24×17cm Staatsbibliothek – Berlin, Kart U 7880



121



122

Պատ. 122/122a

Այս քարտէզը, որը կոչւում է «Հայաստանը և հարևան երկրները» պատրաստել են իռլանդական ծագում ունեցող բրիտանացի ճանապարհորդ և աշխարհագրագէտ Լինչը, Օգւալդի հետ միասնաբար՝ 1901 թւականին: Լինչը հետաքրքրւած էր Հայաստանով և երկու անգամ ճամփորդել է այնտեղ. 1893-ին՝ Արևելեան Հայաստան, իսկ 1898-ին՝ Արևմտեան Հայաստան: Սա Լինչի 1901 թւականին Լոնդոնում տպագրւած *«Հայաստանեան ճամփորդութիւններ և յուշեր»* գրքին ընկերակցող քարտէզն է: Գիրքն ունի մանրամասն տեղեկութիւններ, պատկերներ ու գծագրութիւններ Հայաստանի շրջանից և հայերից: Լինչի գիրքն ինքն այսօր մի պատմական փաստաթուղթ է համարւում:

Քարտէզը պարունակում է մանրամասն տեղագրութիւն, ինչպէս նաև աշխարհագրական տեղեկութիւններ, նշելով գիւղերի, քաղաքների, գետերի ու սարերի անուններ, ինչպէս նաև վիլայեթների և երկրների սահմանները: Ռուսական (Արևելեան) Հայաստանի սահմանների մէջ են Կարսը, Արդահանը, Չիլդրը, Իգդիրը, Բայազեդը և Արարատները:

Մեծացրած դետալ 122a-ն Մեծ Հայքի կենտրոնական շրջանն է:

Չափերը 97×57 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG81

Рис. 122/122a

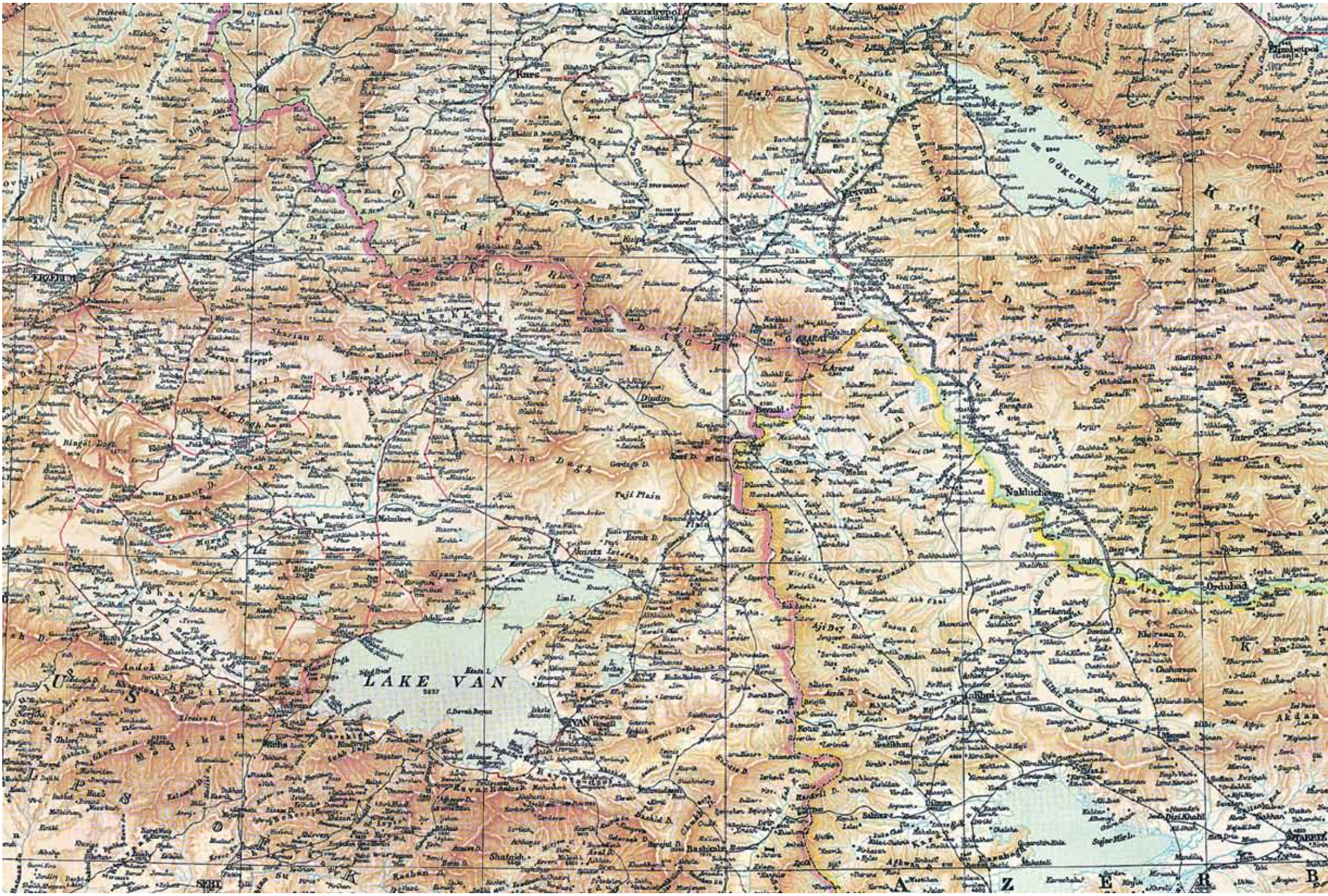
Эту карту, которая называется “Армения и соседние страны” составил британский путешественник и географ ирландского происхождения Х. Ф. Б. Линч совместно с Ф. Освальдом в 1901 г. Линч интересовался Арменией и путешествовал в 1893 г. в Восточную Армению, а в 1898 г. - в Западную Армению. Эта карта приложена к книге Линча “Армения: очерки и этюды”, напечатанной в 1901 г. в Лондоне. В 1910 г. книга Линча была издана на русском языке в Тифлисе. В ней содержатся подробные сведения, чертежи и рисунки, касающиеся Армении и армян. Книга Линча сама по себе сегодня является историческим документом.

Карта содержит подробные сведения, в т.ч. географические, на ней отмечены названия сел, городов, рек и гор, а также граница вилайетов и стран. Карс, Ардаган, Чилдыр, Игдыр, Баязет и оба Арарата показаны в границах Российской (Восточной) Армении.

Увеличенная деталь 122a - центральная область Великой Армении.

Размеры 97×57 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG81.



122a

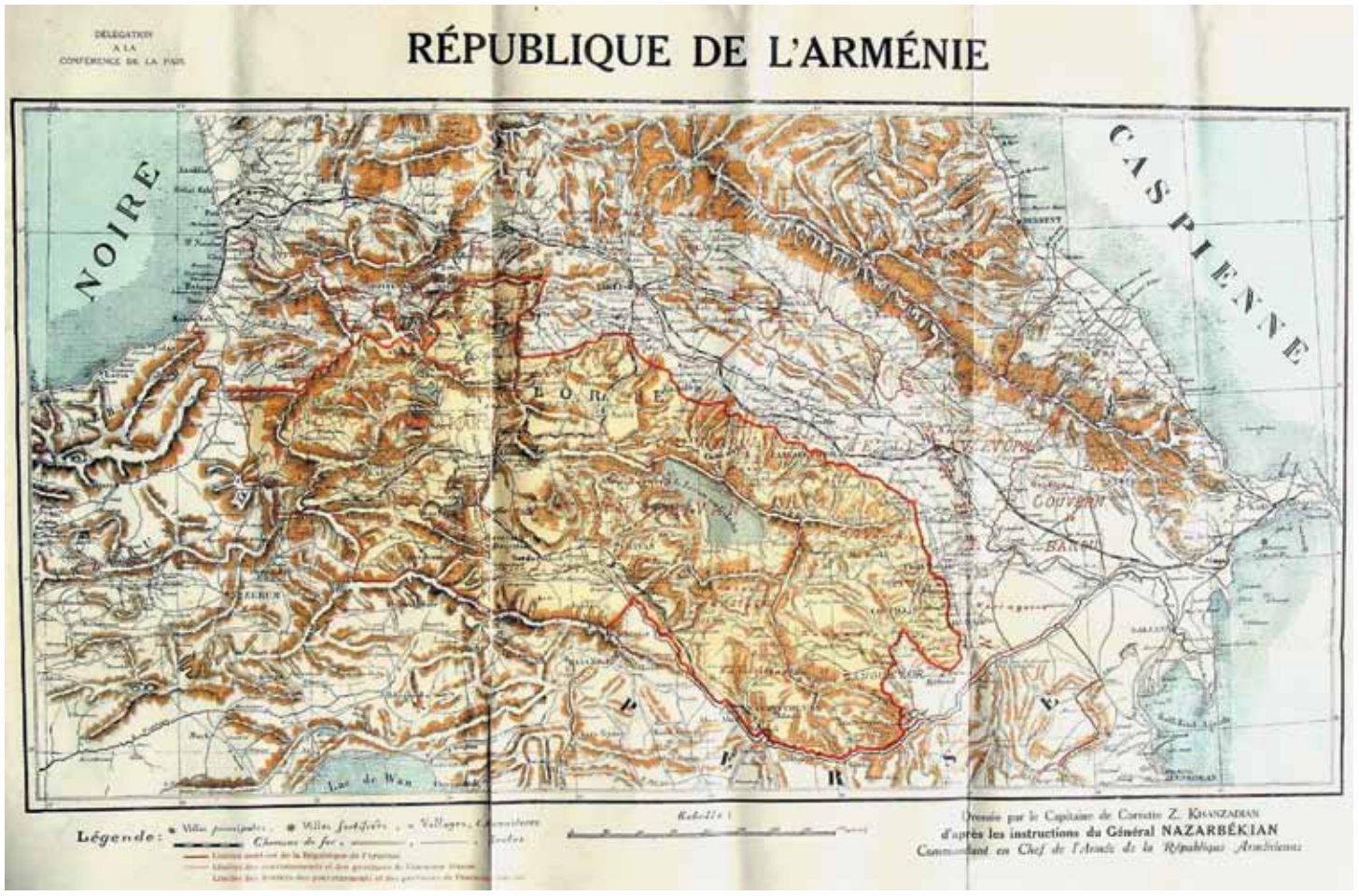
Fig. 122/122a

This map is entitled 'Map of Armenia and Adjacent Countries' and was prepared by the Irish-British traveller and geographer H.F.B. Lynch and by F. Oswald in 1901. The map accompanies the two-volume travel and history book *Armenia, Travels and Studies* by Lynch, printed in London in 1901. Lynch was very interested in Armenia and twice travelled to the area, first in 1893, and then in 1898. His book contains many sketches, maps and unique photographs of the country and its peoples, which today remain important historical documents.

The map shows all the geographical features and contains a large amount of detail, such as the names of villages, rivers, mountains and their heights, and the borders of vilayets and countries. It is noteworthy that at the time, the territory of Russian (Eastern) Armenia included *Kars, Ardahan, Childir, Igdir, Bayazid* and *Mount Ararat*.

The enlarged detail Fig. 122a shows the central area of Armenia.

Size 97×57cm Private collection – London, Ref. RG81



123

Պատ. 123/123a

Հայաստանի Հանրապետութեան ֆրանսերէն այս քարտէզը պատրաստել է ֆրանսահայ քարտէզագէտ Զատիկ Խանզադեանը, Փարիզում, 1919 թւականին այնտեղ կայանալիք խաղաղութեան համագումարին մասնակցող հայկական պատւիրակութեան համար: Քարտէզը պատրաստւել է Հայաստանի զինեալ ուժերի ընդհանուր հրամանատար Գեներալ Նազարբեկեանի կարգադրութեամբ:

Քարտէզում շեշտը դրւած է նորաստեղծ Հայաաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի հանրապետութիւնների ընդհանուր սահմանների վրայ, որի նպատակն էր մեծամասնաբար հայութեամբ բնակեցւած տարածքների ներառումը Հայաստանի առաջին Հանրապետութեան սահմաններում (1918-1920): Կարսի, Շուշիի և Ախալքալակի հայաբնակ շրջանները ներառնւած են քարտէզի սահմաններում:

Քարտէզին ընկերակցող գրքոյկի մէջ առաջարկւած սահմաններից ներս ապրող բնակչութեան ազգային կազմի տւեալներն են.

Հայեր	1,293,000	59.87%
Թուրքեր, թուրքոմաններ, թաթարներ	588,000	27.22%
Քրդեր	82,000	3.79%
Եզիդիներ	50,000	2.31%
Ռուսներ, յոյներ, վրացիներ	123,000	5.70%
Գնչուներ	24,000	1.11%

Քարտէզում Հայաստանի և Թուրքիայի սահմանները գծւած են բարակ կարմիր գծով, քանի որ դրանք դեռ բանակցութիւնների առարկայ էին և սահմանները որոշւելու էին ըստ կայանալիք Սևրի Դաշնագրի: Տես պատ. 124:

Հայաստանի սահմանների մանրամասնութիւնների համար տես պատ. 123a-ն:

Չափերը 54×37 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն – Ref. RG-117

Рис. 123/123a

Эта карта Республики Армения на французском языке составлена картоведом, французским армянином Затиком Ханзадяном в Париже для армянской делегации, которая должна была участвовать в Парижской мирной конференции в 1919 г. Карта была сделана по распоряжению главнокомандующего вооруженных сил Армении генерала Назарбекяна.

Главное внимание на карте уделено общим границам новых республик Армении, Грузии и Азербайджана. Целью карты было включение в границы первой Республики Армения (1918-1920) территорий с преимущественно армянским населением. Области Карса, Шуши и Ахалкалака, населенные армянами, включены в границы карты.

В брошюре, приложенной к карте, приведены следующие данные о национальном составе населения, проживающего в указанных на карте границах:

армяне	1 293 000	59,87%
турки, туркоманны, татары	588 000	27,22%
курды	82 000	3,79%
езиды	50 000	2,31%
русские, греки, грузины	123 000	5,70%
цыгане	24 000	1,11%

Границы Турции и Армении начерчены тонкой красной линией, так как они еще были спорными и должны были определиться Севрским договором. См. рис.124.

Подробности границ Армении см. на рис.123a.

Размеры 54x37 см.

Личная коллекция, Лондон - Ref. RG-117.



123a

Fig. 123/123a

This map. which is in French, was prepared for negotiations and finalization of the territorial question of Armenia in the Paris Peace Conference of January 1919. The map was prepared by Z. Khanzadian in Paris, as per the instructions of General Nazarbekian, Commander in Chief of the Armenian Army.

The map highlights the borders between the newly established republics of Armenia, Georgia and Azerbaijan and its purpose was to show the borders of the First Republic of Armenia (1918–1920) where majority of the population was ethnically Armenian. Armenian inhabited regions of Kars, Shushi and Akhalkalak are shown inside the territory of Armenia.

The booklet accompanying the map specifies the ethnic populations within the boundary of Armenia as:

Armenians	1,293,000	59.87%
Turks, Turkomans & Tartars	588,000	27.22%
Kurds	82,000	3.79%
Yezidis	50,000	2.31%
Russian, Greeks, Georgians	123,000	5.70%
Gypsies	24,000	1.11%

The borders between Armenia and Turkey are marked with a thin red line, since these were under study and new demarcations were to be finalised by the Treaty of Sévres. See map Fig. 124.

Fig.123a shows the details of the proposed borders.

Size 54×37cm Private Collection – London, Ref. RG117

Պատ. 124

Այս քարտէզը պատրաստել և ստորագրել է Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների Նախագահ Վուդրո Ուիլսոնը 1920 թականի Օգոստոս ամսին: Քարտէզը պատրաստել է, հիմնւելով Համաշխարհային առաջին պատերազմից յետոյ Ֆրանսիայի և Անգլիայի լոնդոնեան բանակցութիւնների և Սևրի Դաշնագրի հիման վրայ: Ամերիկային տրւել էր մանդատ դաշնագրի պայմանները իրականացնելու, բայց որոշումները այդպէս էլ մնացին թղթի վրայ:

Ըստ քարտէզի, Հայաստանին էր վերադարձւում Պատմական Հայաստանի հողամասերից 90,000 քառ. կիլոմետր տարածք, ուր աւելի քան երկու հազարամեակ անընդմէջ ապրել են հայերը, որի մէջ ներառւում էր շուրջ 400 կիլոմետր Սև ծովի ափերից:

Չափանիշը 1/1,000,000

ԱՄՆ, Կոնգրեսի Գրադարան, Ուաշինգտոն - ID g743fct000197

Рис. 124

Эту карту составил и подписал Президент США Вудро Вильсон в августе 1920 г. Карта была составлена на основе лондонских переговоров между Францией и Англией и Севрского договора после Первой мировой войны. Соединенным Штатам был дан мандат для выполнения условий договора, но решения так и остались на бумаге.

Согласно карте, Армении возвращалось 90,000 кв. км территории Исторической Армении (включая около 400 км побережья Черного моря), где на протяжении двух тысячелетий жили армяне.

Масштаб 1:1000000.

США, Библиотека Конгресса, Вашингтон - ID g743fct000197.

Fig. 124

This is the map of the boundary between Turkey and Armenia, prepared and signed by President Woodrow Wilson of the United States of America in August 1920. The map was prepared as per the discussions between France and Britain in London and the Treaty of Sèvres, subsequent to the defeat of Turkey in the First World War. The treaty gave a mandate to the United States to implement its terms, which were never enforced.

Under the Treaty of Sèvres, Armenia was awarded 90,000 square kilometres of territory, which had been continuously populated by Armenians for the past three millennia. It was also granted access to the Black Sea, with approximately 400 kilometres of shoreline.

Scale 1/1,000,000 Library of Congress, Washington DC, ID g743fct000197



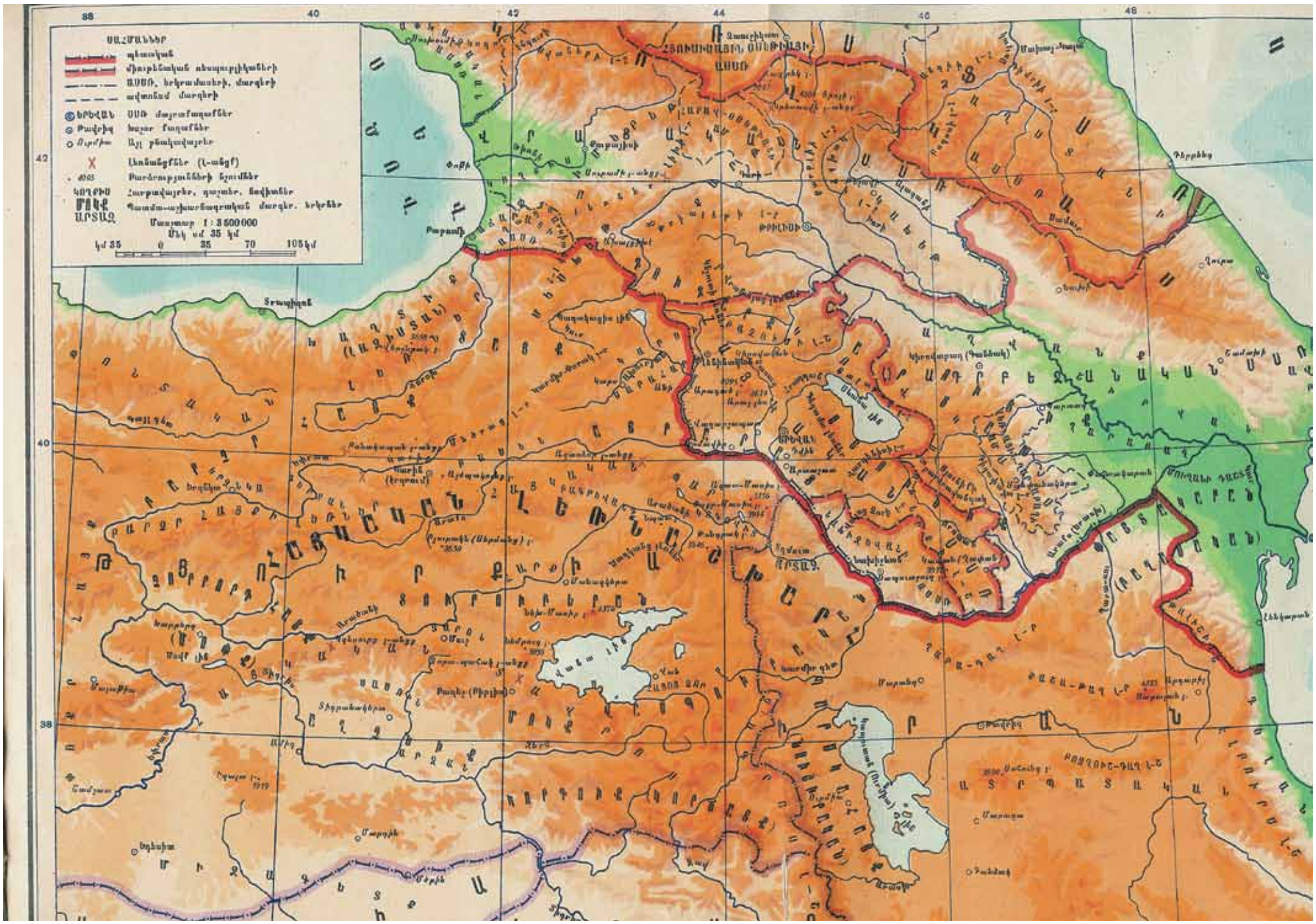
BOUNDARY BETWEEN TURKEY AND ARMENIA
AS DETERMINED BY
WOODROW WILSON, PRESIDENT OF THE UNITED STATES OF AMERICA

Scale 1:1000000

1920

G7821
.F2
1919
.M3
Cage
U. S. G. S.
Library of Congress

124


ՍԱՀՄԱՆՆԵՐ
պետական
միութենական հանրապետության, մարզերի
ԱՍՍՌ, երկրամասերի, մարզերի
ավտոնոմ մարզերի
ԵՐԵՎԱՆ ԱՍՍՌ մայրաքաղաքներ
Բաքվից խոշոր հանգրվաններ
Այլ բնակավայրեր
Լեռնանցքներ (լ-անցք)
Բարձրությունների նիշերը
ԿՈՂԵՐԻ ՄԱՍԻՆ Հարթավայրեր, դաշտեր, ճահիճներ
ՄՐՑԱԿ ԱՐՏԱՑՔ Գետաձոր-ափհարթեցրական մարզեր, երկրներ
Մասշտաբ 1 : 3500000
Մեկ սմ 35 կմ
կմ 35 0 35 70 105կմ
Ս Ո Վ Ե Տ Ա Կ Ա Ն Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն
Ա Ր Ա Ր Ա Տ Ա Կ Ա Ն Հ Ա Ր Թ Ա Վ Ա Յ Ր
Ա Ր Ա Ր Ա Տ Ա Կ Ա Ն Հ Ա Ր Թ Ա Վ Ա Յ Ր
Ա Ր Ա Ք Ս Ի

Պատ. 126

Այս ուռուցիկ քարտէզը, որը տպագրուած է պլաստմասսայի վրայ, հրատարակւել է Մոսկւայի Գէոդեզիական և Քարտէզագրական Վարչութեան կողմից, 1985 թւականին:

Քարտէզը ցոյց է տալիս Խորհրդային Հայաստանի լեռներն ու հովիտները, քաղաքների և ճանապարհների հետ միասին: Տեղանունները պատկանում են Խորհրդային շրջանին:

Չափը 25×31 սմ

Անձնական հաւաքածու, Լոնդոն - Ref. RG108

Рис. 126

Эта выпуклая карта, которая отпечатана на пластмассе, была издана Московским управлением по геодезии и картографии в 1985 г.

Карта показывает горы и долины Советской Армении вместе с городами и дорогами. Топонимы относятся к советскому периоду.

Размеры 25×31 см.

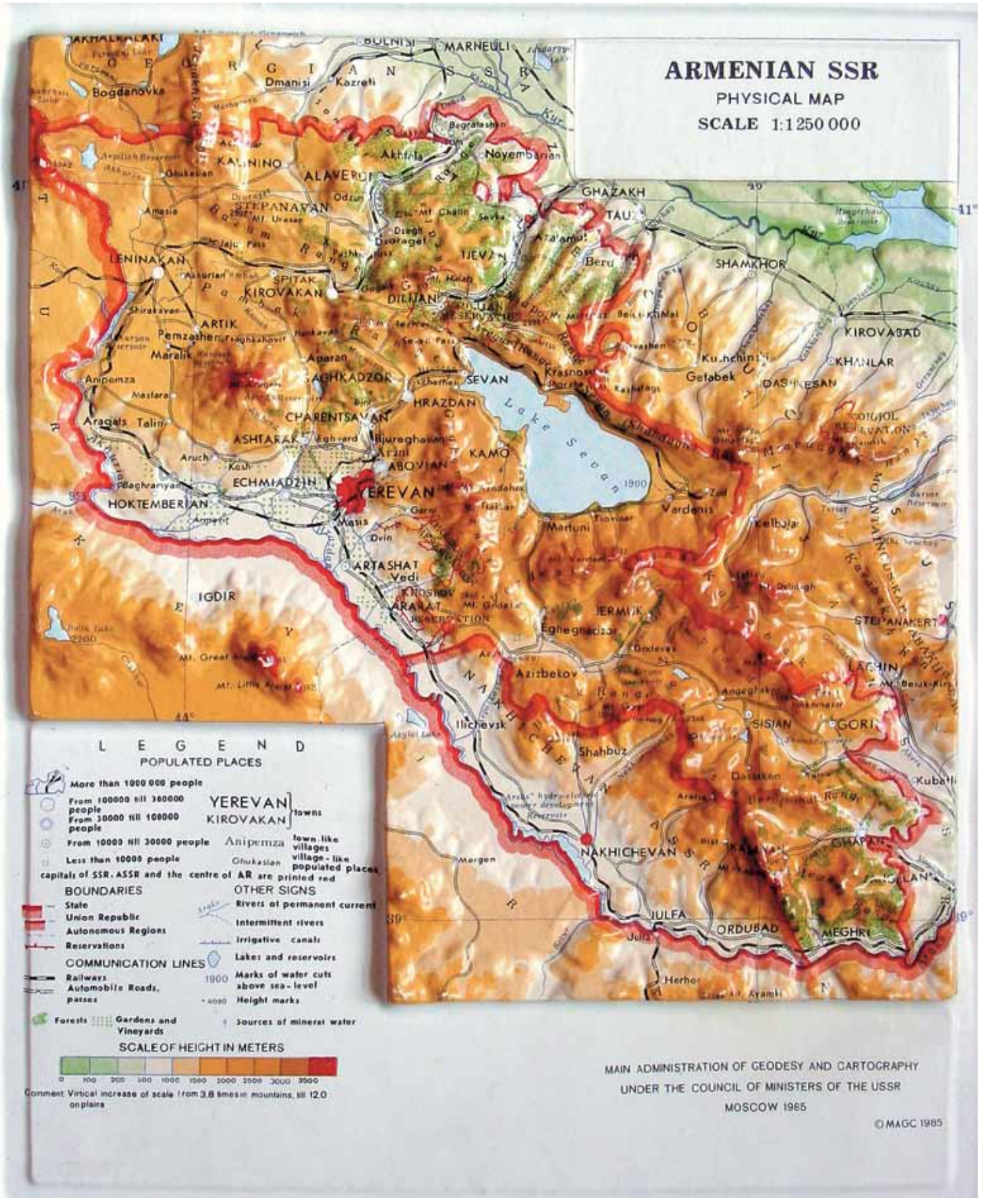
Личная коллекция, Лондон - Ref. RG108.

Fig. 126

This three dimensional map of the 'Armenian SSR' is embossed on plastic and was printed by the Geodesy and Cartography Administration in 1985 in Moscow. It depicts the physical and political contours of the Armenian Soviet Socialist Republic.

The names are those current during the Soviet era.

Frame size 25×31cm Private collection – London, Ref. RG108


ARMENIAN SSR
PHYSICAL MAP
SCALE 1:1250 000
L E G E N D
POPULATED PLACES
More than 1000 000 people
From 100000 till 300000 people
From 30000 till 100000 people
From 10000 till 30000 people
Less than 10000 people
YEREVAN
KIROVAKAN
towns
Anipemza
Ghukasian
town-like villages
village-like populated places
capitals of SSR, ASSR and the centre of AR are printed red
BOUNDARIES
State
Union Republic
Autonomous Regions
Reservations
COMMUNICATION LINES
Railways
Automobile Roads, passes
OTHER SIGNS
Rivers of permanent current
Intermittent rivers
Irrigative canals
Lakes and reservoirs
1900 Marks of water cuts above sea-level
+4090 Height marks
Forests
Gardens and Vineyards
Sources of mineral water
SCALE OF HEIGHT IN METERS
0 100 300 500 1000 1500 2000 2500 3000 3500
Comment: Virtical increase of scale from 3.8 times in mountains, till 12.0 on plains
MAIN ADMINISTRATION OF GEODESY AND CARTOGRAPHY
UNDER THE COUNCIL OF MINISTERS OF THE USSR
MOSCOW 1985
©MAGC 1985
GEORGIAN S.S.R.
ARMENIAN S.S.R.
AZERBAIDZHAN S.S.R.
IRAN
TURKEY
Bogdanovka
Dmanisi
Kazreti
Bolnisi
Marneuli
KALININO
ALAVERDI
STEPANAVAN
LENINAKAN
KIROVAKAN
ARTIK
Pemzashen
Maralik
Aparan
TSAGHKADZOR
SEVAN
HRAZDAN
CHARENTSAVAN
ASHTARAK
ABOVIAN
ECHMIADZIN
YEREVAN
HOKTEMBERIAN
ARTASHAT
IGDIR
ARARAT
Ararat
Mt. Great Ararat
Mt. Little Ararat
Lake Sevan
Noyemberian
Akhtala
GHAZAKH
TAU
IJEVAN
Beru
SHAMKHOR
DILIJAN
KIROVABAD
KHANLAR
DASHKESAN
Getabek
Kuchinis
Krasnosel
Vardenis
Kelbajar
Martuni
Azizbekov
Ilichevsk
Shahbuz
NAKHICHEVAN
SISIAN
GORIS
LACHIN
JULFA
ORDUBAD
MEGHRI
Herher
Julfa
Dastakert
Aragats
Talin
Anipemza
Mastara
Aruch
Baghramyan
Dvin
Vedi
Ermik
Yeghegnadzor
Gndevaz
Angeghakot
Sisian
Goris
Kubatli
Chapaev
Lachin
Mt. Delidagh
Mt. Beiuk-Kirs
Mt. Kapudzhukh
Mt. Ayambi
Mt. Kamo
Mt. Zangezur
Mt. Khustup
Mt. Kirs
Mt. Kapudzhukh
Mt. Delidagh
Mt. Beiuk-Kirs


ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ եւ ԱՐՑԱԽԻ (ԼՂՀ) ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
REPUBLICS of ARMENIA and ARTSAKH (KARABAKH)
Ընդհանուր ակնարկային քարտեզ General review-map
ՎՐԱՍՏԱՆ
GEORGIA
ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԴԱՇՆՈՒԹՅՈՒՆ
RUSSIAN FEDERATION
ԿԱՍՊԻՑ ԾՈՎ
CASPIAN SEA
ՍԵՎ ԾՈՎ
BLACK SEA
ԹԲԻԼԻՍԻ
TBILISI
ԵՐԵՎԱՆ
YEREVAN
ԱԶԵՐԲԱՋԱՆ
AZERBAIJAN
ԲԱԿՈՒ
BAKU
ԹՈՒՐՔԻԱ
TURKEY
ՍՏԵՓԱՆԱԿԵՐՏ
STEPANAKERT
ԻՐԱՆ
IRAN
ՀԱՅԱՍՏԱՆ
ARMENIA
ԱԶԵՐԲԱՋԱՆ
AZERBAIJAN
ԱՐՑԱԽ
ARTSAKH
ԹՈՒՐՔԻԱ
TURKEY
ԻՐԱՆ
IRAN
ՆԱԽԻՋԵՎԱՆ
NAKHIJEVAN
ԳՅՈՒՄՐԻ
GYUMRI
ՎԱՆԱՁՈՐ
VANADZOR
ԵՐԵՎԱՆ
YEREVAN
ԱՐՄԱՎԻՐ
ARMAVIR
ՄԱՍԻՍ
MASIS
ԱՐՏԱՇԱՏ
ARTASHAT
ԱՐԱՐԱՏ
ARARAT
ՎԱՅՈՑ ՁՈՐ
VAYOTS DZOR
ՍՅՈՒՆԻՔ
SYUNIK
ԳԵՂԱՐՔՈՒՆԻՔ
GEGHARKUNIK
ՏԱՎՈՒՇ
TAVUSH
ԼՈՌԻ
LORI
ԿՈՏԱՅՔ (ԳԱՁԱԿԻ)
KOTAYK (GAZAKH)
ԱՐԱԳԱԾՈՏՆ
ARAGATSOTN
ԱՇՏԱՐԱԿ
ASHTARAK
ԱԲՈՎՅԱՆ
ABOVYAN
ՆՈՐ ՀԱՃՆ
NOR HAJN
ԵՂՎԱՐԴ
YEGHVARD
ՉԱՐԵՆՑԱՎԱՆ
CHARENTSAVAN
ՀՐԱԶԴԱՆ
HRAZDAN
ԳԱՎԱՌ
GAVAR
ՍԵՎԱՆ
SEVAN
ՍԵՎԱՆԱ ԼԻՃ
LAKE SE VAN
ՄԱՐՏՈՒՆԻ
MARTUNI
ՎԱՐԴԵՆԻՍ
VARDENIS
ԳԵՂԱՐՔՈՒՆԻՔ
GEGHARKUNIK
ՋԱՎԱԽՔ
JAVAKHK
ԱԽԱԼՔԱԼԱՔ
AKHALKALAK
ՍՎԱՐԹՆՈՑ
SVARTNOTS
ՄԱՐՏԻՐԵՍ
MARTIROS
ՄԱՐՏԱԿԵՐՏ
MARTAKERT
ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏ
TIGRANAKERT
ՔԱՐՎԱՃԱՌ
KARVATCHAR
ՎԱՆԱՁՈՐ
VANADZOR
ՏԱՎՈՒՇԻ
TAVUSH
ՍՏԵՓԱՆԱՎԱՆ
STEPANAVAN
ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ
VAGHARSHAPAT
ՄԵՏԱՄՈՐ
METSAMOR
ՄՐԵՆ
MREN
ՆԱԽԻՋԵՎԱՆ
NAKHIJEVAN
ՆՈՐԱՇԵՆ (ՇԱՀՈՒՐ)
NORASHEN (SHAHUR)
ՇԱՀԱՓՈՆԻ (ՇԱՀԲՈՒԶ)
SHAHAPONK (SHAHBUZ)
ԴԱՍՏԱԿԵՐՏ
DASTAKERT
ՍԻՍԻԱՆ
SISIAN
ԳՈՐԻՍ
GORIS
ՍՅՈՒՆԻՔ
SYUNIK
ՍԱՆԱՍՈՒՐ
SANASAR
ԿԱՊԱՆ
KAPAN
ՔԱՋԱՐԱՆ
KAJARAN
ԿՈՎՍԱԿԱՆ
KOVSAKAN
ՄԻՋԱՎԱՆ
MIJNAVAN
ՀԱԴՐՈՒԹ
HADRUT
ՄԵԽԱԿԱՎԱՆ
MEKHAKAVAN
ՎԱՐԱՆԴԱ
VARANDA
ԻՋԵՎԱՆԱՏՈՒՆ
IJEVANATUN
ՀՈՐԱՏՈՒՆԻՔ (ՀՈՌԱՏԻՍ)
KHORATUNIK (HORATIS)
ԱՐԴԱՇԱՏ
ARDASHAT
ՄԱՐՏՈՒՆԻ
MARTUNI
ՇՈՒՇԻ
SHUSHI
ՔԱՐԿԻՆ ՇՈՒՆ
KARMIR SHUKA
ՀԱՎՈՒՆՔ
HAVUNK
ՎԱՐԴԱՆԱՑ
VARDANANTS
ՀԱՅԿԱՁՈՐ
HAYKAZYAN
ԻՇԽԱՆԱՁՈՐ
ISHKHANADZOR
ԼՈՒՍԱՎԱՆ
LUSAVAN
ԼԱՐԻՋԱՆ
LARIJAN
ՀԱՍԱՆԱՎԱՆ
HASANAVAN
ՄԱՐՏԱՎ (ԲԱՐԴԱ)
PARTAV (BARDA)
ՆԱՎԹԱԼԱՆ
NAVTALAN
ՇԱՀՈՒՄՅԱՆ
SHAHUMYAN
ՔԱՐԻՀԱՊ (ԴԱՇԿԵՍԱՆ)
KARHAT (DASHKESAN)
ՇԱԿԱՇԵՆ (ԽԱՆԼԱՐ)
SHAKASHEN (KHANLAR)
ԳԵՏԱՓԱԿ
GETABAK
ՓԱՐԻՍՈՍ
PARISOS
ՏԱՎՈՒՇ
TAVUSH
ՍՈՒՐԵՆԱՎԱՆ
SURENAVAN
ՄԱՐԱԼԻԿ
MARALIK
ԱՐԹԻԿ
ARTIK
ԱՆԻ
ANI
ՏԵԿՈՐ
TEKOR
ԹԱԼԻՆ
TALIN
ՄԱՍՏԱՐԱ
MASTARA
ԲԱԳԱՐԱՆ
BAGARAN
ԱՐԱԳԱԾՈՏՆ
ARAGATSOTN
ՊԱՐԱԿԵՐՏ
KARAKERT
ՆԱԽԻՋԵՎԱՆ
NAKHIJEVAN
ՄԱՐԱԼԻԿ
MARALIK
ՀԱՐՏԱՎԱՆ
HARTAVAN
ՇՈՐԺԱ
SHORZHA
ՏԱՍԻԹԱՂ
TSAGHKADZOR
ՀՐԱԶԴԱՆ
HRAZDAN
ՉԱՐԵՆՑԱՎԱՆ
CHARENTSAVAN
ՀԱՅԱՍՏԱՆ
ARMENIA
ԱՐՄԱՎԻՐ
ARMAVIR
ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ
VAGHARSHAPAT
ԵՐԵՎԱՆ
YEREVAN
ՄՈՒՍԱՅԵԼՅԱՆ
MUSAYELY

128

Fig. 128

This is a photo of the geographical area of Armenia taken from an orbiting artificial satellite. (The green and blue colours have been somewhat enhanced.) This image was published in 2002.
In the detail map Yerevan is the grey area located in the centre left of the photograph. At the north-west corner are the peaks of Mount Aragatz, with the twin peaks of Ararat at the bottom left-hand side of the photo. Part of Lake Sevan can be seen at the top right of the photo. The winding course of River Arax can also be seen at the foot of the north-eastern slopes of Mount Ararat. In this photograph some of the fields, water reservoirs and roads are also visible.
Private Collection

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ/ЛИТЕРАТУРА/ BIBLIOGRAPHY

1- Abu Al Fidā's, Ismāil bin-Ali Bin-Mohammad (Abulfeda,) - Taqvim ul-Boldān - (Survey of the Lands), MS dated 1332 or 1342CE, British Library ref. Or. MS 7499 ff 82-84.

2- Bagrow, Leo – History of Cartography – trans. R A. Skelton – revised edition, Harvard University Press, 1964.

3- Brown, Lloyd A – The Story of Maps – Crescent Press, London, 1951.

4- Bunbury, E. H.– History of Ancient Geography – 2 vols., Dover, NY, 1932 and 1951.

5- Chardin, Sir John - Travels to Persia and ye East Indies through the Black Sea and the country of Colchis - Moses Pitt, London, 1686.

6- Географический энциклопедический словарь: Географические названия; Понятия и термины. – Гл. ред. А.Ф. Трешников – М.: Издательство "Советская энциклопедия", 1986, 1988.

7- Encyclopaedia of Islam, New Edition – Brill/Luzac, Leiden/Lodon, Vol. 1, 1960 and Vol.3, 1971.

8- Երեմյան, Ա. Կ. (Eremian A K) – Հայաստանը ըստ Աշխարհացույցի - Երևան, ՀԳԱՀ, 1963:

9- Galichian, Rouben – Countries South of the Caucasus in Medieval Maps -, Komitas Institute, London, 2007.

10- Hapgood, Charles H. – Maps of the Ancient Sea Kings – Souvenir Press, London, 1996.

11- Հակոբյան, Մելիք-Բախշյան և Բարսեղյան (Hakobian, Melik-Bakhshian, Barseghian) – Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան – Հինգ հատորով - Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն, 1986-2001 թթ.:

12- Հարությունյան, Բ. (Harutunian B.) – Մեծ Հայքի Վարչա-քաղաքական բաժանման համակարգը ըստ «Աշխարհացույցի» (Mirror of the World) - Երևան, ԵՀՀ, 2001:

13- Harley, J. B. & Woodward, D. – The history of cartography, Vol.1 and Vol.2 "Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean" – University of Chicago Press, 1987, and "Cartography in the Traditional Islamic World, and South East Asian Societies" - University of Chicago Press, 1992.

14- Harvey, Miles – The Island of the Lost Maps – Weidenfeld & Nicholson, London, 2001.

15- Harvey, P.D.A. – Medieval Maps – British Library, London, 1991.

16- Hewsen, Robert H. – Armenia, A Historical Atlas – University of Chicago, 2001.

17- _____ Aŝxarhaćuyć - Seventh Century Geography attributed to Anania of Shirak - introduced by Hewsen, Delmar, NY, 1994.

18- Ինճիճեան, Ղուկաս Վարդապետ (Injejian L) - Աշխարհագրութիւն չորսից մասանց աշխարհի – Մասն առաջին, Հատոր Ա - Վենետիկ, 1806:

19- Ճեմճեմեան, Հ, Սահակ (Jemjemian H S) – Քարտիսագրութեան Դպրոց մը Ս. Ղազարու մէջ ԺԸ Դարուն – Բազմավէպ 18, Վենետիկ, 1981:

20- Jaubert, P. Amndn - Voyage en Armnnie et en Perse, fait dans les annnes 1805 et 1806, accompagnn d›une carte des pays compris entre Constantinople et Tnhnran - Chez Pelicier et Neveu, Paris, 1821.

21- Jourdin, Michel & de la Ronciere, Monique – Sea Charts of the Early Explorers – Thames and Hudson, NY, 1984.

22- Kārang, Abdolali – Tati va Harzani, do lahje az zabane bastanieh Azerbaijan – E. Vaezpour, Tabriz, 1954 (in Persian).

23- Kasravi, Ahmad – Collection of 78 papers and talks (In Persian) – Ed. Yahya Zeka, Sherkate Sahami Ketabhaye Jibi, Tehran, 2536.

24- Kātib Chelebi– Jehān Numā – (Mirror of the World) c. 1657. Ottoman Turkish manuscript, British Library MS ref. Or.1038.

25- _____ Jehān Numā – (Mirror of the World). Ottoman Turkish, printed version of above, edited by Ibrahim Müteferrika, Istanbul, 1832/3, British Library ref. Or. 80.a.7.

26- Խաչատրյան, Մ. Մ. (Khachatrian M M) – Միջնադարյան ձվածիր հայերեն քարտեզը – Բնագիտական և Տեխնիկայի Պատմությունը Հայաստանում, Թիվ VI, 1976, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատարկչություն:

27- _____ Հայկական լեռնաշխարհը և Փոքր Կովկասը ըստ Պտղոմեոսի – Բնագիտական և Տեխնիկայի Պատմությունը Հայաստանում, Թիվ VII, 1979, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատարկչություն:

28- Khanzadian, Zadig – Atlas de cartographie historique de l'Armenie – Paris, 1960.

29- Meisami and Starki Editors – Encyclopedia of Arabic Literature – Routledge, London and NY, 1998.

30- Menzies, Gavin – 1421 The year China discovered the World - Bantam Press, London 2002, also website www.1421.tv.

31- Moreland, C. and Bannister, D. – Antique Maps - Phaidon-Christie's, London, 1986.

32- Moutafian, Claude & Van Lauwe, Eric – Atlas Historique de l'Armenie – Editions Autrement , Paris, 2001.

33- Nersessian, Vrej, Dr. – Catalogue of the Early Armenian Books – British Library, 1980.

34- Փափազյան, Ա. Հ. (Papazian A H) – Թուրքական աղբյուրները Հայաստանի և Հայերի մասին – ՊԲՀ 1992 թական, Թիւ 1, էջ 101-114:

35- _____ Քյաթիբ Չելեբիի «Ջիհան Նյումա»ն որպես աղբյուր Հայաստանի պատմական աշխարհագրության - ՊԲՀ,1966 թական, Թիւ 4, էջ 229-232:

36- Պետրոսյան, Գ. Բ. (Petrossian G B) - Անանյա Շիրակացու մատենագրություն – էջ 258-313, Աշխարհացույցի աշխարհաբար թարգմանությունը, Երևան, Գրող 1979:

37- Ptolemaeus, Claudius (Ptolemy) – The Geography – Translated by E.L. Stevenson, Dover, NY 1991.

38- _____ Geographia – Munster Edition, Latin, Ulm, 1482.

39- al-Qazwīnī, Zakarīyā – Athār-al Bilād (Monuments of Places and History of Gods Bondsmen)– Arabic Manuscript British Library ref. MS Or.3623.

40- Reza, Enayatollah Dr. - Azerbaijan and Aran - (English translation), Bennet & Bloom, London, 2014.

41- Siebold, Jim - Index of Cartographic Images 6,200BC to 400AD - www.henry-davies.com website.

42- Ստեփանյան, Հ. (Stepanian H) – Հայ քարտեզագրական հրատարակությունները 260 տարում – Երևան, ՀԳԱՀ, 1957:

43- Салищев,К.А.–Основы картоведения: история картографии и картографические источники – М.: Издательство геодезической литературы.

44- Strabo – The Geography – tr. C. Hamilton & W. Falconeer, H. Bohn, London 1856. Vol.2, pp.267-275

45- Tibbetts, G. R. – Arabia in Early Maps – Falcon-Oleander, London, 1978

46- Tooley, R.V., (maps) & Bricker, Charles (text) – Landmarks of Mapmaking – Wordsworth Editions, Ware, 1989.

47- Uluhogian, Gabriella Prof. – Un'antica mappa dell'Armenia – Longo Editore Ravenna, Italy 2001.

48- Unger, Eckhard – From the Cosmos Picture to the World Map – Imago Mundi, Vol.II, pp.1 to 7, London, 1937.

49- Ուլուբաբյան, Բագրատ (Ulubabyan Bagrat) – Խաչենի իշխանությունը X-XVI դարերում – ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, Երևան, 1975:

50- Ոսկանյան, Արմենակ Մ. (Voskanian A.) – Հայկական Լեռնաշխարհ – Երևանի Պետական Համալսարան, 1976:

51- Whitfield, Peter – The Images of the World – Pomegranate Artbooks & the British Library, San Francisco, 1997.

ԱՆԻԱՆԱՑԱՆԿ - Տեfusում նշած յատուկ անունները

1 – Քանի որ տեքստի համարեա բոլոր էջերում կա «Հայաստան» անունը, ապա այս անունը ցանկում չի նշած։
2 – Քարտէզներում հայկական տեղանունները յաճախ գրած են տարբեր ձևերով։ Օրինակ Տոսպ, Տոսպիտիս, Տոսպիա, Տուշպա, Տուշպիտիս և այլն, որոնք բոլորը վերաբերում են նոյն տեղին, այս դեպքում՝ Վանին։ Նման դեպքերում ցանկում բերւել են միմիայն ամենայաճախակի գործածւող կերպերը։

Աա, Պիտեր, վանդեռ – 58, 188
Աբխազիա – 198
Աբուբեքիրէֆենդի – 58, 204
Աբուլֆեդա – 23, 57, 98, 178, 180, 200
Ագաթադէնոն Ալեքսանդրիացի – 22
Ագրիպպա – 57, 71
Ադամևեւա – 82, 88, 112
Ադանա – 98, 170
Ադելջաւազ – 170
Ադիապենէ – 73
Ադրբեջան – 10, 13, 14, 48-50, 57, 74, 76, 78,84, 94, 98, 118, 150, 152, 166, 169,170, 172, 178, 196, 202, 206, 210,211, 213, 220, 222, 224, 226, 230,236, 241, 242, 250
Ազով – 74, 110
Ազերբաիջան – 14, 48
Աթա Թուրք, Մուստաֆա – 13
Ալան, ալ – 76, 260
Ալբանիա – 14, 94, 112, 118, 132, 150, 164, 166, 213
Ալեքսանդր Մեծ, կամ Մակեդոնացի – 57, 160
Ալեքսանդրիա – 8, 19, 20-22, 29, 48
Ալիեւ, Իգրար – 14
Ալիար – 76
Ալջեզիրա – 76, 218
Ալֆոնսո հինգերորդ – 106
Ախալքալակ – 172, 250
Ախլաթ (Խլաթ) – 84, 98, 170
Ահար – 76, 78
Աղթամար – 158, 208, 218, 222
Աղրիդաղ – 206
Աղւանք – 13, 14, 48, 57, 73, 76, 78, 94, 98, 112, 118, 129, 132, 164, 166, 210, 213
Ամասիա – 20, 114
Ամերիկա – 25, 27, 28, 136, 138, 186, 252
Ամիրդովլաթ Ամասիացի – 57, 114,
ԱմուԴարեա – 155
Ամսփերդամ – 19, 25, 27, 158, 160, 162, 163, 168, 172, 176, 186, 196, 204
Այաս – 96, 98
Անանիա Շիրակացի – տէս Շիրակացի - 22
Անապոլիա – 10, 13, 14, 22, 25, 48, 49, 49, 50, 58, 118, 124, 172, 181, 188, 195, 200, 212, 217, 218
Անաքսիմանդրոսմիլեթացի – 19, 20, 67
Անգլիա – 23, 27, 29, 71, 80, 92, 141, 183, 215, 237, 252
Անդրկովկաս – 14, 180
Անկոնա – 24
Անյեզէ – 57, 140,
Անտարկտիդա – 27, 28, 80, 100
Անտարկտիկա – 28, 82, 102
Անտւերպ – 27, 152
Աշխարհացոյց – 22, 27, 28,62, 200, 208,246, 258
Աւգսբուրգ – 23, 71
Ասիա – 20, 21, 57, 58, 67, 73, 74, 84, 86, 92, 102, 112, 114, 118, 120, 124, 126, 129, 130, 132, 134, 140, 152, 156, 157, 164, 181, 194, 195, 210, 212, 220, 224, 228, 236, 258
Ասորեստան – 13, 19, 66, 106, 118
Ասուան – 20
Ասպիարա–118
Ատլանտեան ովկիանոս–28, 106
Ատլանտիդա – 28
Ատրոպատէն – 14, 150, 166, 169, 213, 228, 236, 241
Ատրպատական – 13, 14, 23, 48, 73
Ատրպէտ – 48
Արաբականանապատ – 164
Արաբական խալիֆայութիւն – 10
Արաբականծով – 74, 110, 142
Արաբկիր – 218
Արաբիա – 110, 156, 172, 178
Արագած – 256
Արազ – 26, 48, 142, 186
Արալ – 74, 142, 155
Արարատ – 13, 22, 25, 48, 49, 50, 76, 78, 80, 81, 86, 88, 96, 100, 102, 104, 106, 112, 178, 181, 200, 206, 208, 215, 216, 220, 224, 226, 229, 238, 242, 244, 248, 254
Արաքս – 14, 48, 73, 76, 78, 84, 150, 155, 166, 169, 172, 178, 180, 188, 196, 198, 200, 202, 210, 211, 213, 215, 220, 222, 224, 226, 228, 230, 241, 256
Արդա(ե)քիլ – 46, 78, 98, 178
Արդահան – 171, 237, 249
Արզան – 78, 98, 242
Արիստագորաս Միլեթացի – 19
ԱրձէշկամԱրձիշ – 48, 76, 78, 84, 98, 150, 160, 166, 170, 172, 222, 236
Արծկէ – 170
Արմանիէկամ Արմանիսպան – 17,238
Արմաւիրկամ Արմաւիրա – 21, 118, 120, 150, 166, 172, 182
Արշամաշատ – 21,118, 120, 150, 166, 200
Արսիս (Արձէշ) – 150, 166
Արտազ – 220
Արտամետ – 118, 150, 166, 172, 182
Արտաշատ – 21, 23, 48, 72, 118, 120, 150, 166
Արտաքսատ(ա) – 48
Ար(ր)ան – 13, 48, 74, 76, 78, 84, 98, 172, 259
Արցախ – 27, 50
Արևելահայաստան – 48
ԱրևելեանԱնատոլիա – 13, 48, 200
Արևելեան Հայաստան – 10, 41, 55
Արևմտահայաստան – 48, 76, 106
Արևմտեան Հայաստան – 13, 27
Աւետարան – 23, 49
Աւստրալիա – 27, 186, 213
Աքեմենեան կայսրութիւն – 13, 20
Աֆրիկա – 20, 21, 22, 23, 24, 28, 67, 74, 74, 86, 88, 92, 100, 102, 104, 106, 112, 141, 178

Բաբ – ուլ Աբուաբ (Դերբենդ) – 76, 78, 98, 148
Բաբելոն – 13, 19, 57, 66, 73, 110, 194, 228, 241
Բագաւան, Բագրևանդ[ի] – 23, 118, 120, 150, 166
Բազել – 25, 132, 134
Բալդաք – 110
Բալթիմոր – 155
Բալխի – 23, 74, 148
Բալկանեան – 50
Բահրամի, իբն – 170, 198
Բաղդադ – 74, 86, 110, 142, 148
Բայազէդ – 204, 237, 244
Բայբուրթ – 218, 237
Բայլական կամ Բիլգան – 76, 98
Բարդաէ (տէս Պարտաւ) – 74, 96
Բարզանդ – 96
Բարեյուսոյ հրւանդան – 102
Բարձրաբերդ կամ Բարսանբերդ – 98
Բարսելոնա – 23
Բաքու – 10, 74, 76, 158
Բելգիա – 13
Բելլին, Ժաք. – 58, 211
Բեռլին – 10, 22, 238, 246
Բեռլինգերի – 22, 25
Բերկրի – 76, 78
Բերտիուս, Պիտեր – 21, 70
Բէատուս Լիբենացի – 23, 57, 82
ԲիթՋաքինու – 66
Բիթլիս – 76, 78, 98, 152, 170, 172, 188, 200, 206, 218, 237, 238, 244
Բիլադուլ Արմանիէ – 74, 76, 78
ԲիլադուլՌում – 76
Բինգեօլ – 158
Բիրունի, ԱբուՌէյհան – 23
Բիւզանդական կայսրութիւն – 49
Բիւզանդիոն, Բիւզանդիա – 10, 13, 49, 50, 76, 90
Բլաու, Եոհաննես – 27, 58
Բելլո, Ռիչարդ դէ – 92
Բոլոնիա – 27, 28, 58, 115, 184
Բոնոնի – 120
Բոուէն, Էմանուել – 58, 212, 215
Բոսֆոր – 86, 148
Բուաշ, Ֆիլիպ – 28, 58, 215, 216
Բուլղարիա – 23, 90
Բունիաթով – 14
Բունտինգ, Հայնրիխ – 57, 156
Բուրսա – 50
Բրիտանական կղզիներ – 80, 82
Բրիտանիա – 19, 27, 29

Գանձակ – 98
Գառնի – 229
Գաստալդի, Յակոբո – 152
Գելին – Ղիէ – 243
Գեղամալիճ – 118, 218
Գեղարդ – 229
Գերմանիա – 23, 26, 112, 232, 234
Գերմանիուս, Դոննուս – 25 215
Գիլան – 23
Գիւրջիսպան – 181, 198
Գիւմրի – 237
Գուտենբերգ, Եոհաննն – 25
Գրինուիչ – 26, 29
Գրունինգեր, Ջ. – 126, 129, 130
Գւինեա – 102

դ'Անւիլ, Ժան Բափիսթ – 58. 220, 224
Դաբիլ (տէս Դւին) – 49, 76, 78, 98. 172, 178
Դախարղան կամ Դաջերման– 76, 78
Դաղստան – 13, 14, 198, 2, 200, 202, 211
Դամասկոս, Դմշխ – 86, 90, 110
Դանն, Ռոբերտ – 60, 224
Դաուեր, Ջոն – 58, 236
Դառը ծով – 66
Դափի Գ. և Լ. – 59, 110
ԴարյայեԱրմանիէ – 78
Դեսելիէ, Պիեռ – 57, 1364, 138
Դերբէնդ – 14, 76, 78, 148
ԴէԼիլ, Գիյոմ – 27, 58, 196, 202, 206
Դէյլամ – 23, 76, 78, 148
Դէրի – 66
Դիազ – 102
Դիարբեքիր – 170
ԴիւՎալ, Ֆիլիպ – 58, 178
Դոն – 23, 74, 82, 86, 92
Դուիսբուրգ – 157
Դուլսերտ, Անջելինո – 57, 96, 102
Դրախտ – 22, 23, 58, 92, 102, 112, 176, 210, 215, 216
Դւին – 49, 76, 78, 98, 172

Եակափինար – 98
Եանսսոն, Եան – 27
Եդեմ – 22, 23, 92, 210, 215, 216
Եգիպտոս – 19, 48, 74, 86, 181
Եթովպիա – 21
Եոդէ, Ջերարդէ – 57, 152
Երասխ – 48, 172, 200
Երեմեան, Ս. Տ. – 58, 254, 258
Երզնկա – 25, 96, 102, 244
Երուսաղեմ – 28, 57, 86,88, 92, 156, 184
Երևան – 8, 14, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 33, 49, 50, 58, 86, 118, 120, 150, 166, 172, 178, 181, 183, 195, 198, 200, 206, 220, 224, 226, 229, 242, 254, 256
Եւրոպա – 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 27, 29, 67, 74, 80, 81, 84, 86, 88, 92, 104, 112, 134, 140, 152, 198, 226, 258
Եփրատ – 19, 25, 49, 66, 94, 96, 100, 102, 106, 110, 118, 118, 140, 142, 144, 155, 156, 176, 215

Ջանջան – 74ւ
Ջարիշատ – 17ճ
Ջիլլի, Մեհմեդ (ԷլիհաՉելեբի) – 24
Ջօրացքարեր – 19

Էբսթորֆեան քարտէզ – 23
Էգեա – 98
Էգեյեան – 74, 86
Էդեսսա – 73
Էջմիածին – 58, 184, 200, 206, 229
Էսթենզէ – 57, 102
Էրատոսթենէս – 20, 57, 69
Էրեբունի – 49
Էրզնջան – 96, 98, 102, 244
Էրզրում – 13, 76, 78, 84, 98, 106, 155, 170, 172, 178, 181, 195, 198, 200, 204, 224, 237, 238, 244
Էրիւան – 49, 200
Էրմանիստան, Էրմենիէ կամ Էրմենիստան – 13, 238
Էլիա Չելեբի և Ջիլլի, Մեհմեդ – 24

Թաբարեստան – 13, 49, 181
ԹաթարիականմԹաթարեստան – 58, 134, 140
Թալիշ – 13, 14, 49
Թարսուս –96, 98, 156
Թաւրիզ կամ Թաբրիզ – 98, 110, 155, 170, 172, 242, 258
Թեհրան – 230, 242
Թերւա – 21, 49, 118, 120, 150, 166, 172
Թիֆլիս – 76, 78, 98
Թուրքիա – 10, 13, 14, 48,49, 50, 58, 140, 158, 178, 181, 183, 195, 218, 220, 224, 237, 242, 244, 250, 252, 254
Թուրքոմանիա – 14, 19, 49, 157, 158, 172, 178, 180, 181, 195
Թրքական կայսրութիւն – 57, 58, 158, 168, 172, 202, 238

Ժիուդի – 28
Ժոբեր, Պիեռ Ամադէ – 230

Իբերիա – 13, 14, 20, 49, 73, 94, 112, 118, 129, 132, 150, 164, 166,172, 213,
Իբն-Հաթիբ – 57
Իբն-Սահդ – 148
Իգդիր – 248
Իդրիսի, ալ –57, 74, 81
Իզիդորեպ.Սևիլիացի – 21, 54, 72, 79
Ինժիճեան – 14
Իոնիա – 19
Իռլանդիա – 21
Իսթախրի, ալ – 23, 57, 74, 76, 78, 170, 198
Իսլանդիա – 20, 21, 82
Իսկենդերուն (Ալեքսանդրեպ) – 48
Իսպանիա – 20, 21, 23, 28, 84,
Իսրայել – 156
Իսքենդերիէ (Ալեքսանդրիա) – 48
Իսֆահան – տէս Սպահան
Իսֆահանի, Սադեղ – 23
Իտալիա – 14, 25, 102, 184
Իրան – 13, 141, 19, 50, 76, 78, 218
Իրաք – 13, 49, 50, 66, 74, 156, 218
Իրիւան – 58, 183
Իւզեբիուսեպ. – 73
Իւմուրթալիկ – 98
Իւպիտեր – 160

Լայազ(ի)ո, կամ Այաս – 96
Լայդեն – 188, 258
Լապի, Պիեռ – 58, 230
Լաջան – 76
Լեռնայի ն Ղարաբաղ – 10
Լէոնարդո – 110
Լիբանան – 156
Լիբիա – 20, 67
Լիդիա – 13, 19
Լիխնիտիս – 118, 172, 192
Լիմ – 222
ԼինչՀ. Ֆ. Բ. – 60, 249
Լիւբեկէ – 112
Լոնդոն – 13, 19, 20, 21, 22, 26, 27, 29, 66, 67, 69, 73, 74, 76, 79, 80, 84, 88, 90, 98, 110, 112, 118, 120, 122, 124, 126, 129, 130, 132, 134, 138, 141, 142, 150, 152, 157, 158, 160, 162, 163, 164, 166, 168, 169, 170, 172, 176,178, 180,181, 182, 183, 186, 188, 190, 192, 194, 195, 196, 198, 200, 202, 204, 206, 208, 210, 211, 212, 213, 215, 217, 218, 220, 222, 224, 226, 228, 229, 232 , 234, 236, 237, 238, 241, 242, 244, 248, 250, 252, 254, 255, 258, 259
Լուսնի Լեռներ – 74, 142

Խազար – 74
Խալդ կամ Խալդիա – 73, 112
Խաղաղ ովկիանոս – 74, 102, 136, 138, 142, 155
Խանզադեան, Զապիկ – 58, 67, 68, 70, 250, 258
Խաչապրեան, Իգնատիոս – 58
Խաչապրեան, Մ. – 86
Խարազմ, տէս Խորազմ – 142

Խարբերդ (Խարպուտ) – 238
Խար(ր)ի – 66
Խլաթ –76,78, 172, 220
Խոյ – 74, 76, 82, 96, 172
Խոտուր – 204
Խորազմ –74, 86
Խորասան – 74, 148
Խորենացի, Մովսէս – 22, 200
Խորհրդային Միութիւն –10, 254
Խորսա –118, 120,150, 166, 236

Կաթողիկոս, Ամենայն Հայոց – 184
Կահիրէ – 110
Կալե – 136
Կալիկալա (Կարին-Էրզրում) – 76, 78
Կապադովկիա – 82, 120, 122
Կասպից – 13, 48, 49, 50, 58, 73, 74, 76, 78, 76, 90, 94, 102, 104, 106, 110, 117, 118, 122, 132, 142, 148, 150, 152, 155, 158, 166, 168, 172, 180, 181, 184, 192, 196, 202, 206, 211, 218
Կարադենիզ(Սևծով) – 50
Կարաբաղ – 242
Կարադաղ – 242
Կարասու – 242
Կարաքիլիսէ – 244
Կարին (Էրզրում) – 78, 84, 200
Կարմիր ծով – 22, 80, 81, 86, 88, 90, 92, 110, 117, 122, 144
Կարփւելի – 196
Կարո (Կահիրե) – 110
Կարս – 13, 118, 120, 150, 166, 170, 178, 181, 188, 198, 204, 218, 230, 236, 237, 238, 248, 250
Կաֆա – 28, 86
Կենտրոնական Ասիա – 55, 84
Կեսարիա – 13, 73
Կիլիկիա – 10, 19, 49, 50, 96, 98, 102, 106, 118, 122, 156, 210
Կինամոն իկղզիներ – 20
Կիպերտ, Հայնրիխ – 58 238, 246
Կիպրոս – 19, 27, 86, 184, 194
Կիրշերի, Ապանազիոս – 58, 176, 215
ԿոզմաԱնտիոքցի – 23
Կոհլեր, Ջոն, Դաւիդ – 58, 190, 19
Կոլխիդա-Կոլխիս -Կողքիս – 13, 14, 49, 73, 118, 129, 132, 150, 164, 166,172, 183
Կոլոնա – 20
Կոնտի, դե – 104
Կոռիկոս – 96
Կոստանդնուպոլիս – 25, 27, 49, 50, 58, 86, 94, 114, 148 ,184, 230, 237, 244, 258
Կովկաս, Կովկասեան լեռներ – 10, 13, 14, 22, 27, 48, 49, 50, 58, 82, 88, 104, 118, 122, 134, 148, 152, 180, 183, 210, 229, 242, 256, 258
Կովկասեան Ալբանիա (Աղուանք) – 13, 14, 172
Կոտտոն, ՍըրՌոբերտ – 57, 80
Կուր– 76, 78, 155
Կրեսկ, Աբրահամ – 100, 102

Հազէ, Ջ.Մ. – 202
ՀաթիբուլՌումի – 58, 142
Համադան – 148
Համիլտոն, Չ. – 20
Հայկական Բարձրաւանդակ – 13, 19, 25, 48, 49, 50, 58, 100, 102, 136, 144, 148, 176, 184, 254
Հայկական Լեռնաշխարհ – 10, 13, 254, 258, 259
Հայկական ԽՍՀ – 10
Հայք – 19, 110, 118
Հանովեր – 156
Հապգուդ, Չարզ – 28
ՀաջիԽալիֆա կամ Քյաթիբ Չելեբի – 58, 170, 184, 198, 258
Հարմաւիրա – տէս Արմաւիր
Հարրան – 66
Հարրիսոն, Ջոն – 26
Հեկատէոս – 20, 57, 67
Հելիոպոլիս – 66
Հեռաւոր Արևելք – 25, 138
Հերեֆորդ – 57, 88,106
Հերոդոտոս – 19, 57, 68
Հիպպարկոս – 20
Հիրկանիա(Ն) – 112, 117, 122, 156
Հիւզեն, Ռոբերտ – 22
Հնդկական ովկիանոս – 73, 102, 104, 106,110, 117, 122, 148, 155
Հնդկաչին – 156
Հնդկաստան – 20, 23, 24, 27, 92, 160,183
Հոգենբերգ, Ֆ. – 27
Հոլանդիա –188
Հոլ(մ), Լէոնարդ – 115
Հուման, Ջ, Բ. – 58, 202
Հումեմ, Դիեգո – 57, 141, 146
Հոմերոս – 20
Հոնդիուս, Եոդոկուս – 27, 58, 166, 168
Հռոմ – 23,25, 49, 90, 163,
Հռոմէական կայսրութիւն – 23, 57, 71, 163

Ղազւինի, Զաքարիասլ – 23, 57, 90, 155
Ղարաբաղ – 180, 188, 202, 230, 242
Ղարադաղ – 230, 242
Ղարաքիլիսէ – 230, 242

Ճապոնիա – 86, 136, 138
ՃեմՃեմեան, Հայր Սահակ. – 28
Ճենովա – 24

Մահորքա – 24
Մալազկերտ, Մանազկերտ – 78, 98, 152, 172, 204, 230
Մալաթիա (Մելիտանա) – 21, 25, 102, 118, 182
Մալեփ, Ալեն Մաննեսոն – 58, 181
Մալտէ-Բրիւն, Կոնրադ – 58, 228, 241
Մամադզադէ, Քամիլ – 14
Մամեդովա, Ֆաթիմա – 14
Մանիստրա – 98
Մանչեստեր – 57, 82, 136
Մաշտոց, Մեսրոբ – 10
Մաղաքիա, Հայր – 184

ՄաուդԹագուհուերկիր – 28
Մապպամունդի – 92, 104, 106
Մաջջինի, Անտոնիո – 57, 164
Մաջջիոլո, Ջիակոմո – 57, 144
Մասես – 78
Մասիս – 46, 50, 76, 200, 206, 208, 229
Մատենադարան – 28, 86
Մարաղա – 76, 78, 98
Մարանդ – 98
Մարաշ – 170
Մարասպան – 23, 50,71, 94, 118, 169, 213, 228, 241
Մարինուս Թիրացի – 21, 22
Մարքւարտ, Ջ. – 22
Մարմարա – 184
Մարոկկո – 24, 84
Մարսիլի, կոմս – 28, 184, 204
Մեգրելիա – 13, 14, 50, 196
Մեդիա – 71, 118, 213, 228
Մեծ Հայք – 14, 21, 24, 25, 48, 49, 50, 57, 58, 73, 84, 94, 102, 106, 110, 118, 126, 132, 150, 164, 166, 169, 170, 180, 195, 200, 213, 241, 248, 258
Մեծամոր – 19
Մելիտանա (Մալաթիա) – 21, 118
Մենզիս, Գաւին – 28
Մեսիս – 98
Մերդին – 86
Մերկատոր, Ջերարդուս – 26,27, 28, 57, 136, 150, 152, 157, 166, 168, 172
МерձաւորАрևելք – 10
Մեքքա – 110
Մէյմանդ – 76
Մըրրի, Ջոն– 67, 68, 69
Միանէ –76,78, 98
Միլան – 25, 70
Միլլեր, Կոնրադ – 84
Միջագետք – 19, 58, 66, 71, 74, 102, 122, 164, 172, 182, 194, 210, 241
Միջերկրական –23,24, 25, 28, 49, 50, 57, 67, 74, 81, 82, 90, 92, 96, 102, 104, 106, 110, 112, 141, 142, 146, 148, 155, 170, 192, 226, 244, 258
Միջին Արևելք – 19, 25, 74, 138, 210, 246
Միւնխեն – 81
Միւնսթեր, Սեբաստիան – 22, 25, 26, 57, 115, 132, 134, 172
Մխիթարեանմիաբանութիւն – 50, 217
Մոդենա – 58, 102
Մոլլ, Հերման – 58, 195
Մոլտկէ, ֆոն – 238
Մոնտմորենսի – 138
Մողան – 98, 196, 202
Մոպսուհաստիա – 98
Մոսկւա – 58, 2575
Մովսէս – 88, 183, 258
Մովսէս Խորենացի – տէս Խորենացի
Մորդէն, Ռոբերտ – 27, 58, 180
Մուշ – 98, 152, 170, 195, 237, 245
Մութեֆերրիկա, Իբրահիմ – 24, 58, 170, 198
Մուստաֆա իբն Աբդուլլա – 13, 170
Մոքսոն – 215

Յունասպան – 19, 73
Յուստինիանոս, կայսր – 169

Նազարբեկեան, Գեներալ – 250
Նաիրի – 19
Նախ(ի)ջևան – 78, 84, 118, 120, 150, 166, 178, 200, 222, 236, 246
Նաշուա – 78
Նեղոս –19, 23, 74, 74, 80, 82, 92, 110, 142 ,155
Նիկոպոլիս – 21, 182
Նինւէ – 110
Նիւեօրք – 22
Նիւրնբերգ – 190, 192
Նոյեան Տապան – 22, 25, 73, 80, 81, 88, 92, 96, 100, 102, 104, 106, 110, 112 ,132 ,176, 181, 216
Նորաշխարհ – 25
ՆորՀոլլանդիա – 27, 186

Շաբրան – 78
Շահիծով – 196
Շամախ(ա) – 76, 94
Շամ, Շամի ծով – 90, 144
Շամիրամակերտ (Վան) – 200
Շարդան, Ջոն – 21, 49, 58, 183
Շարլ Հինգերորդ – 100
Շիրակացի, Անանիա – 22, 200
Շիրւան կամ Շերւան – 13, 14, 50, 76, 98, 152, 172, 178, 196, 198, 211
Շոշ – 19
Շոտլանդիա – 82
Շոտպտ – 124
Շուշի –10, 250

Ոսպան – 23, 71, 98, 152, 172, 230
Ուալտերզ – 57, 155
Ուելլեր, Էդուարդ – 58, 183, 242, 244
Ուելլս, Էդուարդ – 194
Ուէլս – 27, 29
Ուիլսոն, նախագահ – 58, 252
Ուիսթոնեղբ. – 22, 58, 200
Ուիփ, Ֆրեդերիկդէ – 27, 58, 172
Ուլմ – 24, 115, 259
Ուլուբաբեան, Բագրատ – 242
Ուլուհոճեան, Գաբրիելա – 27, 184, 259
Ուջան – 98
Ուրարտու– 10, 13, 19, 50
Ուրմիա կամ Ուրմիոյլիճ – 74, 76, 152, 162, 168, 172, 182, 198, 204, 208, 212,217, 218, 219, 220, 222, 226, 230,24078, 152, 160, 169, 170, 172, 180, 196, 202, 206, 210, 211, 215, 216, 217, 218, 220, 224, 226
Ուրֆա – 195

Չարլզ երկրորդ – 183
Չերքեզիա – 188, 192, 228
Չինաստան – 21, 24, 28, 84, 86, 156
Չլդըր – 170, 198, 248

Պաղեստին – 86, 156
Պապուս Ալեքսանդրիացի – 22
Պարթևաստան – 56, 73 106, 215
Պարսիցծոց – 19, 23,49, 50, 66, 74, 95, 110, 142, 155
Պարսկական կայսրութիւն – 10, 71,157,172, 195
Պարսկաստան –10, 13, 14,19, 20, 22, 23, 48, 49, 50, 57, 58, 73, 98, 140, 150, 152, 166, 169, 172, 178, 180, 183, 202, 210, 217, 222, 224, 228, 229, 230, 236, 238, 244
Պարտաւ – 76, 98
Պեգաս – 57, 156
Պերսեպոլիս – 229
Պիտպ, Մոզեզ – 183, 256
Պիրի Ռէյս –28
Պոլիս (Իսպանբուլ) – 49, 224
Պոլօ, Մարկո – 71, 104
Պոմպոնիոս Մելա – 57, 70
Պոյտինգեր, Կոնրադ – 23, 57, 71
Պոյտինգերեան քարտէզ – 23,57, 71
Պոնտոս – 13, 20, 50, 94
Պոսէյդոնիոս Ապամէացի – 21
Պոտպեր, Ջոնաթան – 58, 152
Պորտուգալիա – 106, 141
Պտղոմէոս, Կլաւդիոս –20, 21, 22 23,9 25,49, 57, 58, 84, 94, 106, 115, 120, 122, 124, 126, 129, 130, 132, 134, 152, 154, 164, 172, 182, 194
ՊօղոսԱռաքեալ – 57, 162

Ջաբալ – 74
Ջեյհուն – 155
Ջենովա – 57, 104, 144
Ջերոմ – 57, 73
Ջիհան Նիւմա կամ Ջահան բին – 22, 58, 170,186, 198, 258
Ջուլֆա կամ Ջուղա – 172, 183

Ռահֆ, Մահմուդ – 224, 226
Ռաուգոնա –71
Ռոդոս – 21
Ռոջեր երկրորդ, թագաւոր – 24, 57, 84
Ռու, ֆիլիպդէլա – 58, 169
РоссийскаяИмперия – 10, 218
Ռուսաստան – 10, 14, 23, 27, 50, 57, 86, 90, 134, 140, 181, 188, 202, 218, 232, 234, 237, 238, 242, 244

Սաբալան –76, 78
Սադիղ Իսֆահանի – 23
Սահաստան – 74
Սալմասպ –76,78, 84, 98
Սամոսատա – 73, 236
СанЛазаро – 50
Սան-Մարտին, Մ. Ջ. – 22
Սանկտ Պետերբուրգ – 27, 58, 218
Սանսոն, Նիկոլաս– 27, 58, 172, 178
Սասանեան կայսրութիւն – 13
Սափալա կամ Սափաղ – 21, 118, 106, 120, 182, 236
Սարա – 86
Սարաբ – 78,
Սարգոն – 19
Սաքստոն, Քրիստոֆեր – 27, 29
Սեբաստիա – 182
Սեթի – 19
Սեմիրամոկերտա (տէս Շամիրամակերտ)– 200
Սեյհուն – 155
Սենեքս, Ջոն – 57, 206
Սեֆիդ-ռուդ – 78
Սէյենէ (Ասուան) – 20
Միլեան – 50, 98
Սինանլեռ – 86
Սիս – 98, 170
Սիսիան – 19
Սիսրան – 74, 106
СирДарья – 155
Սիրիա – 19, 58, 156, 164, 181, 182, 194, 228
Սիցիլիա – 24, 84
Սխոնեբեկեղբ. – 186
Սկիւտար – 58, 224, 226
Սուլթանիէ – 98
Սբ. Թադէոս – 220, 242
Սբ. Ղազար – 22, 28, 58, 217, 232, 234
Սբ. Ստեփաննոս – 222
Սուկրի, հայրՊ. Ա. – 22
Սպահան – 183, 229
Սպարտա – 19
Սպիդ, Ջոն – 27
Սպոֆֆորտ – 194
Սպռուներ, Կառլֆոն – 58, 241
Սպակիաուզ, Թոմաս – 215
Սպամբուլ – 49, 50
Սպիվենսոն, Է. Լ. – 22
Սպոնհենջ – 19
Սպրաբոն – 20, 21, 57, 69
Սպրասբուրգ – 122, 124, 126, 129, 130
Սեւծով – 13, 50, 73, 74, 84, 94, 96, 100, 104, 110, 118, 142, 148, 150, 155, 156, 166, 183, 196, 252, 258
Սևան – 118, 172, 192, 206, 208, 217, 218, 220, 238, 256
Սևիլիա – 23, 24, 74, 81
Սեւր – 250, 252

Վաղարշապատ – 200
Վալդզէմիւլլեր, Մարտին – 22, 25, 26, 115, 122, 124 122
Վայգել, Ք. – 190, 192
Վան – 13, 21, 48, 50, 58 ,78,
Վանայ լիճ – 48, 78, 84, 94, 118, 150, 152, 158, 166, 169, 172, 184, 192, 204, 206, 208, 210, 222, 236, 238
Վանանդեցի – 186
Վաննում – 200
Վաշինգտոն – 29, 252
Վափիկան – 94, 146,

Վենեփիկ – 14, 19, 22, 24, 28, 50, 86, 1046, 140, 141, 144, 164, 186, 208, 217, 232, 234
Վիեննա – 71, 237
Վիլադէսփէս, Մեսիադէ – 57, 100
Վիրք – 13, 14, 49, 50, 73, 94, 112, 118, 129, 132, 150, 164, 166, 181
Վուգոնդի, Ռոբերտդէ – 58, 210, 213, 215
Վրասպան – 13, 14, 49, 50118, 132, 140, 180, 181, 188, 195, 196, 198, 211, 229, 250

Տանաիս – 74
Տապրոբանա(է) – 20
Տափեան Յովհաննէս Ամիրա – 232, 234
Տիգրանմեծ – 10
Տիգրանակերտ– 21,23, 50,71, 98, 118, 120, 150, 166, 172
Տիգրիս – 13, 25, 50, 73, 94, 96, 100, 102, 106, 110, 142, 155, 156, 160, 176, 215
Տիւլէ – 20, 82
Տոսպ, Տոսպիտիս, Տոսպիա – 50, 118,
Տուշպա – 21, 50, 118, 120, 150, 160, 166, 169, 172, 182
Տրապիզոն – 198

Ռևան – 49, 50. 224, 226

Ցար – 206
Ցէյլոն – 20, 21

Փարիզ – 96, 100, 114, 130, 144, 181, 213, 216, 218, 228, 232, 234, 250, 258, 259
ՓոքրԱսիա – 14, 25, 48, 49, 50, 57, 58, 118, 120, 124, 130, 151, 181, 228, 194, 212, 228, 236
ՓոքրՀայք – 21, 48, 49, 50, 57, 84, 110, 118, 118, 120, 122, 124, 126, 132, 150, 162, 164, 166, 170, 192, 194
Փռիւգիա – 13, 19

Քասրաւի, Ահմադ – 242
Քարանգ, Աբդոլալի – 242
Քարրհա – 66
ՔերՊորտեր, Ռոբերտ – 58, 229
Քէոմուրճեան, Երեմիա – 24, 28, 58, 184, 204
Քըրզոն, Ռոբերտ – 58, 237
Քիրման – 74
Քլուվերիուս, Ֆիլիպ – 58, 182
Քյաթիբ Չելեբի – 13, 24, 58, 170, 184, 198
Քուչո – 96
Քուրդիստան – 13, 49,50, 218, 238, 244
Քրիստոս – 88

Օգոստոսկայսր – 71
Օզւալդ, Ֆ. – 58, 248
օիկումենէ – 20, 21
Օմար, Խալիֆա – 20
Օսմանեան կայսրութիւն –10, 13, 14, 49,50, 58, 152, 158, 168, 178, 202, 204, 217, 220, 222, 224, 226, 232, 238, 242, 244
Օրփելիուս, Աբրահամ – 27, 57, 152, 158, 160, 162, 163, 168

Указатель географических названий и собственных имен

1 – Так как название 'Армения" встречается почти на каждой странице книги, оно не помещено в указателе.

2 – Армянские топономы на картах часто написаны по-разному, например, Тосп, Тоспис, Тоспа, Тушпа, Тушпитис и др. – названия, относящиеся к одному и тому же географическому месту – к Вану. В таких случаях в указатель вошли только наиболее часто употребляемые названия.

Аа, Питер, Ван дер – 60, 188
Абу-бекир эфенди – 60, 204
Абу-л-фида – 34, 59, 98, 170, 178, 198
Абхазия – 198
Август, император – 71
Аврелий – 31
Австралия – 38, 186, 213
Агатаденон – 32, 33
Агванк – 15, 16, 59, 73, 76, 78, 84, 94, 98, 112, 119, 132, 164, 166, 210, 213
Агридаг – 206
Агриппа – 59, 71
Адам и Ева – 82, 88, 112
Адана – 98, 170
Адильджеваз – 170
Адиапене – 73
Адрбеджан – 16, 51
Азербайджан – 11, 15, 16, 59, 75, 76, 78, 84, 94, 98, 119, 150, 152, 166, 169, 170, 172, 178, 196, 202, 206, 210, 211, 213, 220, 222, 224, 226, 230, 236, 241, 242, 250, 254
Азия – 32, 59, 60, 67, 74, 75, 86, 92, 112, 118, 146, 228, 236
Азов – 74, 110
Айас – 96, 98
Айк – 30
Алан, аль – 76
Албания – 15, 16, 51, 78, 94, 98, 119, 132, 150, 172
Александр Великий или Македонский – 59, 160
Александрия – 9, 31-33, 39, 51
Алиев Играр – 15
Алхар – 76
Альджазира – 76, 218
Альфонсо V – 106
Амасия – 31, 114
Америка – 36, 38, 39, 136, 138
Амирдовлат Амасийский – 59, 114
Амстердам – 30, 35, 37, 38, 158, 160, 162, 163, 168, 172, 176, 186, 196, 204
Аму-Дарья – 155
Анаксимандр из Милета – 30, 67
Анания Ширакаци – см. Ширакаци
Анатолия – 11, 15, 33, 35, 51-53, 60, 118, 124, 172, 181, 188, 195, 200, 212, 217, 218
Англия – 33, 34, 37-39, 71, 80, 92, 141, 183, 232, 234, 252
Анкона – 35
Антарктида – 39, 82, 102
Антарктика – 38
Антверпен – 152
Аньезе – 59, 140
Арабский халифат – 11
Арабкир – 218
Аравийская пустыня – 164
Аравийское море – 34, 75, 110, 142
Аравия – 110, 156, 172, 178
Арагац – 256
Араз – 51
Аракс – 16, 73, 76, 78, 84, 150, 155, 166, 169, 172, 178, 180, 188, 196, 198, 200, 202, 210, 211, 213, 215, 220, 222, 224, 226, 228, 230, 241, 256
Арал – 75, 142, 155
Арарат – 15, 33, 35, 51, 52, 76, 78, 80, 81, 86, 88, 96, 100, 102, 104, 106, 112, 178, 181, 200, 206, 208, 215, 216, 220, 224, 226, 229, 238, 242, 244, 248, 254, 256
Арда(е)биль – 51, 76, 78, 98, 178
Ардаган – 170, 237, 248
Арджиш или Арджеш – 76, 78, 98, 150, 160, 166, 169, 170, 172, 192, 222, 230, 236
Арцке – 170
Арзан – 78, 98
Аристагор Милетский – 30
Армавир – 32, 119, 120, 150, 166, 172, 182
Арманиэ или Арманистан – 76, 155
Армянское нагорье – 11, 15, 30, 35, 51-53, 60, 100, 102, 136, 144, 148, 176, 184, 254
Армянская ССР – 11, 60
Арран – 15, 51, 75, 76, 78, 84, 94, 98
Арсеса (Арджеш) – 172
Артаз – 220
Артаксат(а) – 51
Артамет – 106, 119, 120, 150, 166, 172, 182
Арташат – 32, 33, 51, 52, 71, 119, 120, 150, 166, 182
Арцах – 38, 53, 76, 184, 256
Аршамашат – 32, 119, 120, 150, 166, 200
Ассирия – 15, 30, 66, 106, 112, 119, 194, 210, 241
Астиара – 119
Асуан – 31
Ататюрк, Мустафа – 15
Атлантида – 38
Атлантический океан – 38, 106
Атрпатакан – 15, 16, 34
Атропатена – 16, 73, 150, 166, 169, 213, 228, 236, 241
Аугсбург – 33, 71
Африка – 31, 32, 34, 38, 39, 67, 68, 74, 75, 86, 92, 102, 104, 106, 112, 141, 178, 186, 204
Ахалкалак – 172, 250
Ахар – 76, 78
Ахлат (Хлат) – 98, 170
Ахтамар – 158, 208, 218, 222
Ахеменидская империя – 15, 30

Баб-ул-Абуаб (Дербент) – 76, 98, 148
Багаван, Багреван(д) – 33, 71, 119, 120, 150, 166
Багдад – 75, 86, 110, 142, 148
Базель – 36, 132, 134
Байбурт – 218, 237
Байлакан или Билган – 76, 98
Баку – 11, 76, 78, 158
Балдак – 110
Балканский – 52
Балтимор – 155
Балх – 34, 75, 148
Бардаэ (см. Партав)– 76, 78
Бардзраберд или Барсанберд – 98
Барзанд – 98
Барселона – 35
Бахрами, ибн – 170, 198
Баязет – 204, 206, 237, 244, 248
Беат Либенский – 34, 59, 82
Бельгия – 15
Беллин, Жак Н. – 60, 211
Белло, Ричард де – 92
Беркри – 76, 78
Берлин – 11, 246, 248
Берлингери – 33, 36, 115
Бертиус, Питер – 31, 70
Библия – 51-53
Билад аль Рум – 76
Бингель – 158
Бируни, Абу Рейхан – 34
Бит Джакину – 66
Битлис – 76, 78, 84, 98, 152, 170, 172, 188, 200, 204, 206, 218, 237, 244
Блау, Йоганн – 37, 60, 172
Бодлеанская библиотека – 84, 148
Ближний Восток – 11
Болгария – 34, 86, 90,
Болония – 38, 184
Бонони – 120
Босфор – 148
Боуэн, Эммануил – 60, 212, 215
Британия – 30, 37, 39, 82, 183
Британская библиотека – 16, 73, 75, 76, 78, 80, 84, 88, 90, 98, 110, 112, 119, 120, 122, 124, 126, 129, 130, 132, 138, 141, 142, 150, 157, 158, 160, 162, 163, 168, 170, 172, 176, 178, 181, 183, 186, 188, 190, 192, 195, 196, 198, 202, 204, 206, 208, 217, 218, 224, 226, 229, 230, 232, 234, 238, 244
Британский музей – 30, 66, 80
Британские острова – 80
Буаш, Филипп – 39, 60, 215, 216
Буниатов, З. – 15
Бунтинг, Гайнрих – 59, 156
Бурса – 52

Вавилон – 15, 30, 59, 66, 73, 110, 194, 229, 241
Вагаршапат – 200
Вайгел, К. – 190, 192
Вальдземюллер, Мартин – 33, 36, 37, 115, 122
Ван – 15, 32, 52, 53, 119, 120, 150, 152, 166, 166, 169, 170, 172, 178, 182, 188, 195, 198, 200, 204, 206, 210, 215, 218, 224, 226, 230, 237, 238, 244
Ван, озеро – 51, 78, 84, 94, 119, 150, 152, 158, 160, 166, 166, 169, 172, 180, 184, 188, 192, 194, 196, 202, 204, 206, 208, 210, 216, 217, 220, 222, 228, 236, 238
Ванадзор – 230
Ванандеци – 38, 60, 186
Ваннум – 200
Ватикан – 94, 146
Вашингтон – 40, 252
Великая Армения – 16, 32, 34, 35, 59, 60, 73, 84, 94, 102, 106, 110, 117, 118, 119, 120, 122, 126, 132, 140, 150, 164, 166, 169, 170, 180, 186, 194, 195, 200, 213, 241, 248
Вена – 71, 238
Венеция – 16, 30, 33, 35, 38, 86, 106, 140, 141, 144, 164, 186, 208, 232, 234
Ветхий Завет – 33, 88
Византийская империя – 52
Византия – 11, 15, 52, 76, 90
Виладестес, Месия де – 59, 100
Вильсон, президент – 60, 252
Вирк – 16, 52, 73, 112, 166
Витт, Федерик де – 37, 60, 172
Востан – 33, 71, 98, 152, 172, 230
Восточная Анатолия – 15, 52
Восточная Армения – 11, 15, 38, 52, 170, 198, 222, 242, 248
Вугонди, Роберт де – 60, 210, 215

Гамильтон, Ч. – 31
Гандзак – 78, 98
Ганновер – 156
Гарни – 229
Гасталди, Якобо – 152
Гвинея – 102
Гегама, озеро – 119, 208, 218
Гегард – 229
Гекатей – 30, 59, 67
Гелиополь – 66
Генуя – 35, 59, 104
Герефорд – 34, 59, 88, 92, 106
Герман, Донн – 33, 115
Германия – 15, 34, 37, 86, 112, 115, 232, 234
Геродот – 30, 59, 68
Гилян – 34
Гиркания(ское) – 15, 52, 112, 156
Гиппарх – 31
Гогенберг, Ф. – 37
Гог и Магог – 86
Голландия – 188
Голь(м), Леонард – 115
Гоман, Иоганн. Б. – 60, 202
Гомем, Диего – 59, 141, 146
Гомер – 31
Горькое море – 66
Греция – 30, 73
Гринвич – 37, 40
Грузия – 15, 16, 52, 60, 119, 140, 180, 181, 188, 195, 196, 198, 210, 211, 250
Грунингер, Дж. – 126, 129
Гутенберг, Иоганн – 35
Гюмри – 230, 237
Гюрджистан – 180, 181, 198

Дабил (см. Двин) – 52, 76, 78, 98
Дагестан – 15, 16, 198, 202, 211
Датян, Иоанн Амира – 232, 234
Дальний Восток – 36, 138
Дамаск, Дмшх – 86
Данн, Роберт – 60, 222
д'Анвиль, Жан Батист – 60, 220, 224
Дати, Г. и Л. – 59, 110
Дауер, Джон – 60, 236
Дахарган или Даджерман – 76, 78
Двин – 52, 76, 78, 98, 172
Дейлам – 34, 76, 78, 148
Делиль, Гийом – 38, 60, 196, 202, 206
Дербент – 16, 76, 78, 98, 148, 196
Дери – 66
Деселье, Пьер – 59, 136, 138
Джабал – 76
Джаан Бин – 186
Джейхун – 155
Джером – 59, 73
Джихан-нюма – 34, 60, 170, 198
Джон Райланд – 82, 136
Джульфа – 172, 188
Джуга или Джульфа – 172, 188
Диаз – 102
Диарбекир – 170
Днепр – 86
Дон – 34, 74, 82, 86, 92
Дуйсбург – 157
Дульсерт, Анджелино – 59, 96, 102
Дувр – 39
Дюваль, Филипп – 60, 178

Евангелие – 33
Европа – 31, 32, 34, 37, 39, 40, 67, 74, 80, 81, 84, 86, 88, 92, 104, 112, 140, 152, 204
Евсевий, епископ – 73
Евфрат – 30, 35, 52, 66, 94, 96, 102, 106, 110, 118, 119, 140, 142, 144, 155, 156, 176, 215
Египет – 30, 75, 181
Ерасх – 51, 172, 200
Ереван – 32, 33, 60, 86, 119, 120, 150, 166, 172, 178, 181, 183, 188, 195, 198, 200, 202, 206, 218, 220, 224, 226, 229, 230, 237, 242, 254, 256
Еремян, С. Т. – 60, 254
Ерзнка – 35, 96, 102, 244

Жиу Ди – 39
Жобер, Пьер Амадей – 230

Занджан – 76
Западная Армения – 15, 38, 52, 106, 192, 222, 230, 248
Заришат – 170
Земля королевы Мауд – 39
Зилли, Мехмет (Эвлия Челеби) – 34
Зорац карер – 30

Иберия – 15, 16, 31, 52, 73, 94, 112, 119, 129, 132, 150, 164, 166, 172, 213
Ибн-Саид – 59, 148
Ибн-Хатиб – см. Хатиб (Кятиб) уль-Руми
Игдыр – 248
Идриси, ал – 34, 59, 84
Иероним – 73
Иерусалим – 30, 38, 86, 88, 92, 156, 184
Израиль – 156
Инджиджян – 16
Индийский океан – 73, 75, 102, 104, 106, 110, 117, 122, 142, 148, 155
Индия – 31, 34, 35, 86, 92, 104, 156, 160, 183
Индокитай – 156
Иония – 30
Ирак – 15, 52, 53, 66, 75, 156, 218
Иран – 15, 16, 30, 51, 52, 78, 98
Ириван – 183
Ирландия – 32
Исидор, епископ Севильский – 34, 59, 74, 81
Исландия – 31, 32, 82
Искандария – (Александрия) – 51
Искендерун (Александретта) – 52
Испания – 31, 32, 34, 84, 86
Истахри, аль – 34, 59, 75, 76, 78, 170, 198
Исфахан – 183, 229
Исфахани, Садех – 34
Италия – 16, 36, 102, 144, 184

Йоде, Герард де – 59, 152

Кавказская Албания (Агванк) – 15, 16, 132, 172
Кавказ, Кавказский хребет – 11, 15, 33, 38, 51, 52, 60, 82, 94, 104, 119, 120, 132, 134, 148, 152, 172, 210, 229, 242
Казвини, Закария ал – 34, 59, 90, 155
Каир – 110
Каликла (Карин-Эрзерум) – 76, 78, 84, 200
Кале – 136
Каппадокия – 82, 120
Кара дениз (Черное море) – 53
Карабах – 180, 188, 202, 230, 242
Карадаг – 230, 242
Каракилиса – 230, 242
Карасу – 242
Карин (Эрзерум) – 74, 76, 82, 203
Каро (Каир) – 110
Карс – 15, 119, 120, 150, 166, 170, 172, 178, 181, 188, 198, 204, 206, 218, 230, 236, 237, 238, 248, 250
Картвелия – 196
Каранг Абдолали – 242
Кархa – 66
Каспийское море – 15, 51, 52, 53, 60, 67, 73, 75, 76, 78, 84, 90, 94, 102, 104, 106, 110, 117, 119, 122, 132, 142, 148, 152, 155, 156, 158, 166, 168, 172, 180, 181, 184, 192, 196, 202, 206, 211, 218
Касрави, Ахмад – 242
Католикос всех армян – 184
Каффа – 86
Кёмюрджян, Еремия – 34, 38, 60, 184, 204
Кер Портер, Роберт – 60, 229
Керзон, Роберт – 60, 237
Кесария – 15
Киликийская Армения – 11, 34, 35, 51, 102, 106
Киликия – 30, 51, 52, 96, 98, 102, 210
Кинамонские острова – 31
Киперт, Гейнрих – 60, 238, 246
Кипр – 30, 38, 86, 184, 194
Кирман – 75
Киршери, Атанас – 60, 176, 215
Китай – 32, 35, 84, 86, 90, 156
Клуверий, Филипп – 60, 182
Козьма Антиохский – 34
Колона – 31
Колхида - Колхис - Кохкис – 15, 16, 52, 73, 94, 119, 129, 132, 150, 164, 166, 172, 183
Конгрегация Мхитаристов – 33, 38, 53, 186, 217, 232
Конти, де – 104
Константинополь – 34, 36, 38, 60, 86, 94, 114, 148, 155, 184, 224, 230, 237, 244
Корикос – 96
Коттон, сэр Роберт – 80
Кохлер, Джон, Давид – 60, 190, 192
Красное море – 34, 80, 81, 86, 88, 90, 92, 110, 117, 122, 144
Креск, Абраам – 100
Кура – 51, 76, 78, 155
Курдистан – 15, 52, 53, 218, 238, 244
Кучо – 96
Кятиб Челеби – 15, 34, 60, 170, 184, 198

Ладжан – 76
Лейден – 188
Лайаз(и)о или Айас – 96
Лапи, Пьер – 60, 230
Лезги – 196, 202
Леонардо – 110
Либия – 31, 67
Ливан – 156
Лидия – 15, 30
Лим – 222
Линч, Х. Ф. Б. – 60, 248
Лихнитис – 119, 172, 192
Лондон – 15, 16, 30, 31, 37, 39, 40, 66, 67, 73, 75, 76, 78, 80, 84, 88, 90, 98, 110, 112, 119, 120, 122, 124, 126, 129, 130, 132, 134, 138, 141, 142, 150, 152, 157, 158, 160, 162, 163, 164, 166, 168, 169, 170, 172, 176, 178, 180, 181, 182, 183, 186, 188, 190, 192, 194-196, 198, 200, 202, 204, 206, 208, 210, 211-213, 215, 217, 218, 220, 222, 224, 226, 228-230, 232, 234, 236, 237, 241, 242, 244, 248, 250, 254-256
Лунные горы – 75, 142
Любек – 112

Маджини, Антонио – 60, 164
Маджиоло, Джакомо – 59, 144
Малазкерт, Маназкерт – 78, 98, 152, 172, 204, 230
Малатия (Мелитана) – 32, 35, 102, 118, 182
Малая Азия – 15, 35, 51-53, 59, 60, 118, 120, 130, 146, 156, 194, 212, 228, 236
Малая Армения – 32, 51, 52, 59, 73, 84, 92, 96, 110, 117-120, 122, 124, 126, 130, 132, 150, 164, 166, 170, 186, 192, 194, 200
Маллет, Ален Маннесон – 60, 181
Малте-Брюн, Конрад – 60, 228, 241
Мальорка – 35
Мамадзаде, Камиль – 15
Мамедова, Фарида – 15
Манистра – 98
Манчестер – 82, 136
Mappa Мунди – 34, 59, 88, 92, 106, 136
Маранд – 76, 78, 98
Марастан (Мидия) – 213, 228
Мараха – 76, 78, 98
Мараш – 170
Марин Тирейский – 32
Марокко – 34, 84
Марсили, граф – 38, 184, 204
Марчианская библиотека – 106
Масес – 78

Масис – 51, 52, 76, 200, 206, 208, 229
Матенадаран – 33, 38, 86
Магакия, отец – 184
Маштоц, Месроп – 11
Мегрелия – 15, 16, 52, 196
Междуречье – 30, 60, 66, 71, 75, 76, 102, 164, 172, 182, 194, 210, 215, 229, 241
Мейманд – 76
Мекка – 110
Мелитана (Малатия) – 118
Мензис, Гавин – 39
Мердин – 86
Меркатор, Герард – 37, 38, 39, 59, 60, 150, 152, 157, 166, 168, 172
Мерри, Джон – 67, 69
Месис – 98
Мецамор – 30
Миане – 76, 78, 98
Мидия – 33, 52, 71, 94, 119, 213, 228
Милан – 36, 70
Миллер, Конрад – 84
Мовсес Хоренаци – см. Хоренаци
Модена – 102
Моисей – 88
Молл, Герман – 60, 195
Мольтке, фон – 238
Моксон – 215
Монтморенси – 138
Морден, Роберт – 38, 60, 180
Москва – 60
Мраморное море – 184
Муган – 98, 196, 202
Мурано – 106
Мустафа ибн Абдулла – 170
98, 152, 170, 195, 237, 244
Мухаммед II, султан – 114
Мюнстер, Себастьян – 33, 36, 37, 59, 115, 132, 134, 172
Мюнхен – 81
Мютеферрика, Ибрагим – 34, 60, 170, 198, 258

Нагорный Карабах – 11
Назарбекян, генерал – 250
Наири – 30
Нах(и)чевань – 78, 84, 118, 120, 150, 166, 178, 200, 222, 236, 246
Нашуа – 78
Нил – 30, 34, 74, 75, 80, 82, 86, 92, 110, 142, 155
Ниневия – 110
Новая Голландия – 186
Ноев ковчег – 33, 35, 51, 73, 80, 81, 88, 92, 96, 100, 102, 104, 106, 110, 112, 132, 176, 181, 216
Нюрнберг – 190, 192

ойкумена – 31
Оксус – 155
Оксфорд – 84, 148
Ортелий, Авраам – 37, 59, 152, 158, 160, 162, 163, 168
Освальд, Ф. – 60, 248
Османская империя – 11, 15, 16, 38, 60, 152, 157, 158, 172, 183, 195, 202, 204, 217, 218, 220, 222, 224, 226, 232, 237, 238, 242, 244

Павел, апостол – 162
Палестина – 156
Папп из Александрии – 33
Париж – 39, 96, 100, 114, 144, 216, 218, 228, 230, 232, 250
Партав – 76, 78
Парфия – 52, 73, 106, 213
Пегас – 59, 156
Певтингер, Конрад – 33, 71
Певтингерская карта – 33, 59, 71
Персидская империя – 71, 152, 157, 172, 195, 217, 220, 224, 226
Персидский залив – 30, 34, 66, 75, 80, 90, 110, 142, 155
Персия – 11, 15, 16, 30, 33, 34, 59, 60, 73, 140, 150, 152, 155, 157, 170, 172, 178, 180, 183, 202, 210, 217, 222, 224, 228, 229, 230, 236, 238, 244, 254
Персеполис – 229
Пири, Рейс – 38, 39
Питт, Мозес – 183, 256
Полис (Стамбул) – 52
Поло, Марко – 102, 104
Помпоний Мела – 59, 70
Понт – 15, 31, 52, 53, 94
Португалия – 106
Посейдон Апамейский – 31, 32
Поттер, Джонатан – 152
Птолемей, Клавдий – 31-33, 35, 36, 37, 59, 60, 84, 94, 115, 120, 122, 124, 126, 126, 129, 130, 132, 134, 134, 150, 164, 166, 172, 182, 194, 200

Раиф, Махмуд – 224
Рай – 33, 34, 82, 88, 92, 102, 112, 210, 215, 216
Реван – 53, 198, 224, 226
Рим – 33, 35, 36, 120, 163
Римская империя – 33, 52, 59, 71, 76, 90, 163
Роджер II, король – 34, 84
Родос – 31
Ромул – 163
Российская империя – 3, 11, 218, 242, 244
Россия – 11, 15, 16, 34, 38, 53, 59, 86, 90, 134, 140, 156, 181, 232, 234, 237, 238, 242, 244
Рю, Филипп де ла – 60, 169

Саастан – 74
Сабалан – 76, 78
Салмаст – 76, 78, 84, 98
Самосата – 73, 236
Сан-Лазаро – 33, 38, 53, 60, 213, 232, 234
Санкт-Петербург – 38, 60, 202, 218
Сансон, Николас – 38, 39, 60, 172, 178
Сара(б) – 78, 86
Саргон – 30
Сасанидская империя – 15
Сатала или Сатах – 32, 118, 120, 182, 236
Св. Гаяне – 229
Св. Лазарь – см. Сан-Лазаро
Св. Стефан – 222
Св. Фадей – 220, 242
Себастия – 182
Севан – 119, 172, 192, 206, 208, 217, 218, 220, 238, 256
Севилья – 35
Севр – 250, 252
Сейгун – 155
Секстон, Христофор – 37, 38
Семирамокерта (см. Шамирамакерт) – 200
Сенекс, Джон – 60, 206
Сефид-руд – 78
Сиена (Асуан) – 31
Силван – 53, 98
Синан, гора – 86
Сирия – 156, 164, 181, 182, 194, 228
Сис – 98, 170
Сисиан – 30
Систан – 74, 106
Сицилия – 34, 84
Скотио, Генрико – 160
Скютар – 61, 224, 226
Советский Союз – 254
Спарта – 30
Спид, Джон – 38
Споффорт – 194
Спрунер, Карл фон – 59, 62, 241
Средиземноморье – 34, 35, 59, 60, 75, 81, 86, 96, 102, 106, 112, 141, 146, 155, 226, 244
Средний Восток – 30, 35, 51, 75, 138, 210, 246
Стаккхауз, Томас – 215
Стамбул – 52, 53, 184
Стонхендж – 30
Страбон – 31, 59, 69
Страсбург – 122, 124, 126, 129, 130
Схонбек, братья – 186
Султание – 98
Сузы – 30
Сыр-Дарья – 155

Табарестан – 15, 52, 53, 181
Тавриз или Тебриз – 98, 110, 155, 170, 172, 242, 258
Талыш – 15, 16, 53
Тарсус – 96, 98, 156
Танаис – 74
Тапробана(е) – 31
Татария или Татарстан – 60, 134, 140, 188
Тегеран – 230, 243
Терва – 32, 52, 119, 120, 150, 166, 172
Тивле – 31, 82
Тигранакерт – 32, 33, 53, 71, 98, 119, 120, 150, 166, 172
Тигран Великий – 11
Тигр – 15, 35, 53, 73, 94, 96, 102, 106, 110, 119, 142, 155, 156, 160, 176, 215
Тифлис – 76, 78, 98, 248
Тихий океан – 75, 136, 138, 142, 155
Тосп, Тоспиа, Тоспитис – 52, 53, 119, 264
Трапезунд – 198
Турецкая империя – 59, 60, 168, 172, 238
Туркомания – 16, 30, 53, 152, 157, 172, 178, 180, 181
Турция – 11, 15, 16, 51-53, 60, 140, 158, 178, 181, 195, 202, 206, 218, 220, 224, 237, 242, 244, 246, 250, 254
Тушпа – 32, 52, 53, 119, 120, 150, 160, 166, 169, 172, 182

Уджан – 98
Уистон, братья – 60, 200
Украина – 53
Улубабян, Бабкен – 242
Улуоджян, Габриэлла – 38, 184
Ульм – 36, 115
Уолтерс – 155
Урарту – 11, 15, 30, 52, 53
Урмия или озеро Урмия – 76, 78, 152, 160, 169, 170, 180, 196, 202, 206, 210, 215-218, 220, 228, 238
Урфа – 195
Уэльс – 37, 39
Уэллер, Эдуард – 60, 183, 242, 244

Фалконир, У. – 31
Фарс – 75
Фарси, аль – 34, 75, 148
Фейден, Уильям – 220, 224, 226
Фин, Оронс – 39
Финке – 238
Фишер – 238
Фишер, Жозеф – 32
Флоренция – 36, 104
Фра-Мауро – 59, 106
Франция – 15, 16, 34, 39, 40, 86, 96, 100, 136, 138, 144, 183, 213, 232, 234, 252
Фригия – 15, 30
Фрис, Лоренцо – 126, 129, 130

Хаджи халифа или Кятиб Челеби – 15, 170, 184
Хазар – 52, 75, 84
Хазе, Дж. М. – 202
Халд или Халдия – 73, 112
Халифа Омар – 31
Хамадан – 148
Ханзадян, Затик – 60, 67, 68, 70, 250
Харазм, см. Хоразм – 142
Харберд (Харпут) – 238
Хармавира – см. Армавир
Харран – 66
Харрисон, Джон – 37
Хатиб (Кятиб) уль-Руми – 59, 142
Хачатрян, Игнатий – 60, 208
Хачатрян, М. – 86
Хлат – 76, 78, 84, 172, 218
Хондий, Иодок – 37, 38, 60, 166, 168
Хой – 76, 78, 84, 98, 170, 178
Хоразм – 86

Хорасан – 74, 148
Хоренаци, Мовсес – 33, 200
Хорса – 119, 120, 150, 166, 236
Хотур – 204
Христос – 88

Цейлон – 31, 32
Центральная Азия – 75, 84, 86, 184

Чарльз II – 183
Черкесия – 188, 198, 228
Черное море – 35, 52, 53, 73-75, 84, 96, 100, 104, 110, 119, 142, 148, 150, 155, 156, 166, 183, 252
Чылдыр – 170, 198, 248

Шабран – 78
Шамах – 76, 98
Шамирамакерт (Ван) – 200
Шамское море – 90
Шардан, Джон – 32, 52, 60, 183
Шахское море – 78, 196, 206
Ширакаци, Анания – 33, 200, 208, 246
Ширван или Шерван – 15, 16, 53, 76, 78, 98, 148, 152, 172, 178, 180, 196, 198, 202, 211, 222
Шотт – 124
Шотландия – 82
Штутгарт – 84
Шуши – 11, 250

Эбсторфская карта – 34
Эвлия Челеби – 34
Эгея – 74, 86
Эдем – 33, 34, 92, 210, 215, 216
Эдесса – 73
Эратосфен – 31, 32, 59, 69
Эребуни – 52
Эрзинджан – 98, 244
Эрзерум – 15, 76, 78, 84, 98, 106, 155, 170, 172, 178, 181, 188, 195, 198, 204, 206, 224, 226, 230, 237, 238, 244
Эриван – 53, 200
Эрмание или Эрменистан – 15, 148, 224, 226, 238
Эстензе – 59, 102
Эфиопия – 32
Эчмиадзин – 62, 184, 200, 206, 229

Юмурталик – 98
Юпитер – 160
Юстиниан, император – 169

Якапинар – 98
Янссон, Янн – 37
Япония – 86, 136, 138

INDEX of PERSONAL and GEOGRAPHICAL NAMES

Important note:

In maps some Armenian names are spelt in slightly varying manners. For example Toshpa, Tospitis, Thospitis, Thospia, Tushpa refer to the same lake, Lake Van. In such cases only the most common spellings are listed, leaving out some of the erroneously spelled oddities.

Aa, Pieter van der – 62, 188
Abkhazia – 198
Abubekir Efendi – 62, 204
Abulfeda or Abu al-Fida – 44, 61, 98, 171, 178, 198, 258
Achamenid Empire – 17, 41
Adam and Eve – 82, 88, 112
Adana – 98, 171
Adeljavaz – 171
Ad(h)erbaigan – 78, 84
Adiapeni – 73
Adherbijan –
Aegean Sea – 75, 86
Africa – 41, 42, 43, 67, 74, 75, 86, 88, 92, 100, 102, 105, 106, 112, 141, 178,
Agathodänon – 42, 43
Agnese, Battista – 61, 140, 144
Agridagh(i) (Ararat) – 207
Agrippa, M V – 61, 71
Ahar (Alharh) – 76, 78
Ajamestan – 224, 226, 239
Akhalkalak – 172, 251
Akhlat – 76, 84, 98, 171, 14472, 218
Ak(g)htamar – 158, 208, 218, 222
Alān al, – 76, 84
Albania – 17, 18, 41, 58, 54, 68, 73, 84,94, 112, 119, 122, 129, 132, 150, 165, 166, 172, 181, 210
Alexander the Great – 62, 160
Alexandria – 41, 42, 54
Alfonso V of Portugal – 106
Alharh – 76
Aljezira or Aljazira – 218
Amasia – 41, 114
America – 45, 46, 167, 139, 186, 252
Amirdowlat of Amasia – 61, 114,
Amsterdam – 41, 46, 158, 160, 162, 163, 168, 172, 186, 196, 204
Amu Darya (Oxus,Jeyhun) –155
Anania Shirakatsi – See Shiraktsi
Anatolia – 12, 17, 43, 46, 54, 55, 62, 124, 160, 172, 188, 195, 201, 2121, 217, 218, 246
Anaximander of Minetus – 41, 67
Antarctica – 82
Antwerp – 45, 152, 160
Arabia – 62, 75, 110, 156, 165, 172, 178, 259
Arabian Caliphate – 12
Arabian Desert – 165
Arabian Sea –75, 142
Arabkir – 218
Aragatz Mount – 257
Aral – 9, 75, 76, 90, 142, 155
Ararat – 17, 41, 43, 44, 54, 55, 56, 76, 78, 80, 81, 88, 96, 100, 102, 105, 106, 112, 146, 178, 181, 201, 207, 208, 215, 216, 220, 224, 226, 229, 237, 239, 243, 249, 254, 257
Arax(es) – 18, 54, 73, 76, 78, 84, 98, 122, 148, 150, 155, 166,169, 170, 172, 180, 188, 196, 198, 201, 202, 210, 211, 213, 215, 220, 222, 224, 226, 228, 230, 241, 257
Araz (Arax) – 54, 142, 202
Arctic Seas – 110
Ardabil – 76, 78, 98, 178
Ardahan – 171, 237, 249
Argentorati – see Strasburg
Aristagoras of Miletus – 122, 124, 126, 129, 130
Arjesh or Arjish – 54, 76, 78, 84, 98, 150, 160, 166, 171, 172, 222, 236,
Armavir or Armauira –42, 119, 120, 150, 166, 172, 182,
Armenia – passim
Armenia Maior – 17, 42, 44, 45, 54, 61, 62, 84, 94, 96, 117, 118, 119, 120 , 122, 126, 132, 150, 162, 165, 166, 171, 194, 195
Armenia Minor – 42, 45, 54, 61, 84, 110, 118, 119, 120, 122, 124, 126, 132, 150, 162, 165, 166, 171, 192, 194
Armenian Highlands –Armenian Mountains – 12, 171, 41, 54, 55, 56, 63, 100, 148, 176, 184, 254
Armenian Plateau – 17, 102, 137, 254
Armenian SSR – 12, 63, 255
Arran or Aran– 17, 18, 54, 61, 75, 76, 78, 84, 98, 172, 259
Arsamosata or Arshamashat – 42, 119, 120, 150, 166, 201
Arssis (Arjesh) – 150, 166
Artameta or Artemita –119, 150, 166, 172, 182
Artashat or A(r)taxata – 42, 54, 72, 119, 120, 150, 166
Artaz – 220
Artsakh (Karabagh) – 46
Artzke – 171
Arzan –Arzengan (Erzinjan) – 78, 96, 98, 102, 244
Arzerum (Erzerum) – 201
Aŝxarhaćuyć or Ashkharhatzuytz– 62, 201, 208, 246, 258
Asia – 17, 41, 42, 43, 44, 45, 54, 56, 61, 62, 67, 73, 74, 84, 86, 92, 102, 112, 114, 118, 120, 124, 126, 129, 130, 132, 134, 140, 152, 156, 157, 165, 181, 194, 195, 210, 212, 220, 224, 228, 236, 258
Asia Minor –17, 42, 44, 54, 56, 61, 62, 118, 120, 124, 130, 151, 181, 228, 194, 212, 228, 236
Assyria – 17, 41, 66, 112, 119, 122, 194, 210, 241
Aswan – 41
Ataturk, Mustafa Kemal – 17
Atropatene – 17, 18, 54, 150, 166, 169, 213, 228, 236, 241
Augsburg – 43, 71
Augustus, Emperor – 71
Aurelian – 42
Australia – 186, 213
Ayas – 96, 98
Azerbaijan – 12, 17, 18, 44, 54, 56, 61, 68, 75, 76, 78, 84, 94, 98, 119, 122, 13,2148, 150, 152, 166, 169, 171, 172, 180, 196, 202, 207, 210, 211, 220, 222, 224, 226, 228, 236, 241, 243, 251, 258, 259
Azov – 74, 86, 110
Bāb-ul-Abwāb (Derbend) – 18, 76, 78, 98, 148
Babylon – 17, 41, 61, 66, 73, 110, 194, 228, 241
Bachu (Baku) – 6, 78, 158
Bagawan, Baugauana or (Bagrevan[d]) – 119, 120, 150, 166
Baghdad – 75, 86, 110, 142, 148
Bahrāmi, Ibn – 171, 198
Baku – 6, 178
Baldach (Baghdad) – 110
Balkhi – 75, 148
Baltimore – 155
Barda'ah or Bardahe – 76, 98
Barkari (Berkri) – 76, 78
Barzand – 98
Basle – 45, 132, 134
Bayburt – 237
Bayazid (Bayazed) – 204, 237, 244
Baylakan (Bilgan) – 76
Beatus of Libena – 43, 61, 82
Belgium – 17
Bellin, Jacques N. – 62, 211
Bello, Richard de – 92
Berlin – 33, 42, 43, 239, 246
Berlinghieri – 42, 45, 115
Berkri – 76, 78
Bert(ius), Pieter – 70
Bilad Armaniah – 75, 76, 78
Bilad ul Rum (Byzantium) – 76
Bilg(h)an – 76
Bingul or Bingeol – 158
Biruni, Abu Reihan al – 44
Bit Jakinu – 66
Bitlis – 76, 78, 98, 152, 171, 172, 188, 201, 207, 218, 237, 239, 244
Bitter Seas – 66
Black Sea – 17, 44, 45, 54, 55, 56, 73, 75, 84, 94, 96, 100, 105, 110, 119, 142, 148, 150, 155, 156, 166, 183, 196, 252, 258
Blaeu, W.J.& Johannes – 45, 46, 62, 172
Bologna – 42, 46, 62, 115, 184,
Bononie – 120
Bosphorus – 86, 148
Bowen, Emmanuel – 62, 212, 215
Britain – 41, 43, 46, 252
British Isles – 80, 82
Buache, Philippe – 62, 215, 216
Bulgaria – 90
Bunting, Heinrich – 61, 156
Byzantium – 12, 17, 55 ,76, 90
Caesaria – 17
Cairo – 110
Calais – 137
Calif Omar – 42
Cape of Good Hope – 102
Cappadocia – 82, 120, 122
Carin (Karin, Erzerum) – 74, 84, 201
Carrhae – 66
Cars (Kars) – 17, 119, 120, 150, 166, 171, 172, 178, 181, 188, 198, 204, 207, 218, 230, 236, 237, 239, 249, 251
Cartveli – 196
Caspian Sea – 17, 18, 46, 54, 55 ,56 , 62, 73, 75, 76, 78, 76, 90, 94, 102, 105, 106, 110, 117, 119, 122, 132, 142, 148, 150, 152, 155, 158, 166, 168, 172, 180, 181, 184, 192, 196, 202, 207, 207, 211, 218,
Caucasus/Caucasian Mountains – 12, 17, 18, 42, 46, 54, 55, 62, 68, 82, 88, 105, 119, 122, 134, 148, 152, 180, 183, 210, 229, 243, 256, 258
Central Asia – 55, 84
Ceuta – 44, 84
Ceylon – 41, 42
Chahi Daryasi – 78, 196, 202, 207
Chaldea – 73, 112
Chardin, John – 32, 42, 62, 183, 258
Charles II – 183
Charles V of France – 100
Charrhae (see Carrhae) – 73
Childir – 171, 198, 249
China – 42, 84, 86, 156, 259
Chorsa (Kars) – 119, 120, 150, 166, 236

Christ – 88
Cilicia – 12, 41, 44, 55, 61, 96, 98, 102, 106, 118, 122, 156, 210,
Cilician Armenia – 44, 55
Cinnamon Islands – 41
Circassia – 188, 198, 228
Cluverius Philipp – 182
Colchis or Colchidis – 17, 18, 55, 68, 73, 94, 119, 122, 129, 132, 150, 165, 166, 181, 183, 213, 258
Columbus, Christopher – 45
Constantine of Antioch (Cosmas) – 43
Constantinople – 43, 44, 45, 46, 54, 55, 62, 86, 94, 114, 148 ,184, 230, 237, 244, 258
Conti, de – 105
Cordoba – 44, 84
Cosmas – 43
Cotton, Sir Robert – 61, 80
Cresques, Abraham – 100, 102
Crimea – 46, 183
Cuchuo (Korykos) – 96
Curzon, Robert Rt. Hon. – 62, 237
Cyprus – 41, 46, 86, 165, 184, 194
Czar – 207

Dabil (Dvin) – 55, 76, 78, 98, 172
Dadean, H A – 232, 235
Dag(h)estan – 198
Dajerman or Dakharrghan – 76 , 78
Damascus, Damascho or Damashq – 86, 90, 110
d'Anville, J B – 62, 220, 224
Daryaye Armanieh – 78
Dathi G and L – 61, 110
Deilam – 44, 76, 78, 148
Delisle, Guillaume – 46, 196, 202, 207
Derbend(t) – 18, 76, 78, 148
Deri – 66
Desceliers, Pierre – 61, 137, 139
Diarbekir – 171
Dias – 102
Djugha or Djulfa (also Julfa) – 188
Don – 43, 74, 82, 86, 92,
Domascho (Damascus) – 110
Dower, John – 62, 236
Duisburg – 157
Dulcert, Angelino – 61. 96. 102
Dunn, Robert – 62, 222
Du Val, Philippe –62, 178
Dvin – 55, 76, 78, 98, 172

East Armenia – 41, 55
East Indies – 183, 258
Eastern Anatolia – 17, 55, 201
Ebstorf Map – 105
Echmiadzin – 62, 184, 201, 207, 229
Eden – 43, 55, 56, 92, 102, 112, 172, 210, 215, 216
Edessa – 73
Edrisi (Idrisi) – 44, 61, 84
Egypt – 41, 54, 75, 86, 181
Elam – 236
Elizabeth I – 46
England – 46, 71, 80, 92, 141, 183, 232, 235
Eraskh, Erasches (r. Arax) – 172, 201
Eratosthenes of Alexandria – 41, 42, 61, 69
Erebouni – 56
Eremian, A T – 63, 254, 258
Erevan or Erivan – 42, 62, 178, 181, 188, 195, 201, 202, 207, 208, 229, 230,
Ermenistan – 17, 239
Erzerum or Erseroum – 17, 76, 78, 84, 98, 106, 155, 171, 172, 178, 181, 195, 198, 201, 204, 224, 237, 239, 244,
Erzinjan – 96, 98, 102, 244
Estense – 61, 102
Eszler – 124
Ethiopia – 42
Euphrates – 41, 44, 66, 94, 96, 100, 102, 106, 110, 118, 119, 140, 142, 144, 155, 156, 176, 215,
Europe – 41, 42, 43, 44, 45, 67, 74, 80, 81, 84, 86, 88, 92, 105, 112, 134, 140, 152, 198, 226, 258
Eusebius, Bishop of Caesaria – 73
Euxine or Euxinus – 55, 56, 73, 117, 1198, 122
Evliya Chelebi – 44

Faden, William – 220, 224, 226
Falconeer, W – 42, 259
Far East – 139, 156
Fars – 75
Fārsi al – 44, 75
Fischer – 42, 239
Florence – 41, 65, 105
Fra Mauro – 61, 106
France – 17, 18, 46, 63, 96, 100, 137, 139, 144, 183, 230, 232, 235, 252
Fries, Lorenzo – 126, 129, 130

Gan(d)je – 98
Garni – 229
Galin Ghieh – 243
Gastaldi, Giacomo – 152
Geghama Lake (Sevan) – 119, 218
Geghard – 229
Genoa – 61, 105, 144
Georgia – 17, 18, 55, 62, 94, 119, 132, 140, 180, 181, 188, 195, 196, 198, 211, 229, 251,
Germanus, Donnus – 42, 45, 215
Germany – 17, 45, 112, 232, 235
Gilan – 44, 55
Gokcha – 218
Greater Armenia – 17, 42, 44, 54, 55, 56, 132, 169, 180, 198, 201,
Greece – 41, 44, 73, 160
Grüninger J – 126, 129, 130,
Guinea, Gulf of – 102
Gumri – 237
Gurj(g)istan – 18,j 198
Gutenberg, Johann – 44

Hadji Khalifa (Katib Chelebi)-Hamadan – 17, 44, 62, 171, 184, 198, 258
Hamadan – 148
Hamilton, C – 42, 259
Hanover – 156
Harmavira (Armavir) – 42, 119, 120, 150, 166, 182
Harran – 41, 66
Harrison – 41, 66
Hase, J M – 202
Hātib ul-Rumī, Ibn – 61, 142
Hayastan – 41
Hecataeus of Melita –Heliopolis – 41, 61, 67
Hereford – 43, 61, 92, 105, 106
Herodotus – 41, 61, 68
Hewsen, Robert – 33, 43, 258
Hiberia – 73
Hieronymous (St Jerome) – 73
Hircanea (Hyrcanea) – 55, 117, 122, 156
Hogenberg, F – 45
Holm, Lenoardum – 115
Homann, J B – 62, 202
Homem, Diego – 61, 141, 146
Hondius, Jodocus – 45, 46, 62, 166, 168
Hyrcanea-n, (Hircanea) – 55, 117, 122, 156

Iberia – 17, 18, 41, 55, 73, 94, 112, 119, 129, 132, 150, 165, 166, 181
Ibn-Said – 148
Iceland – 41, 42, 82
Idrisi al – 44,
Igdir – 249
India – 43, 44, 45, 105, 156, 160
Indian Ocean – 73, 75, 102, 15, 106, 110, 117, 122, 142, 148, 155
Indo China – 156
Ionia – 41
Iran – 17, 18, 44, 54, 55, 56, 78, 98, 254
Iraq – 17, 41, 55, 56, 66, 75, 156, 218, 229
Ireland – 42
Irivan – 62, 183
Isfahan or Ispahan – 44, 183, 229
Isidore, Bishop of Seville – 43, 61, 74, 81
Iskenderieh (Alexandria) – 41, 42, 54
Israel – 156
Istakhri al – 44, 61, 75, 76, 78, 171, 198
Istanbul – 55, 224, 258
Italy – 45, 86, 94, 105, 141, 184, 259

Jansson, Jan – 45
Japan – 86, 137, 139
Jaubert, Pierre Amédée – 230, 258
Jehan Numa – 17, 44, 62, 171, 198, 258
Jerome – 61, 73
Jerusalem – 41, 46, 61, 86, 88, 92, 156, 184
Jode de, Gerard – 61, 152
Julfa – 172, 183
Jupiter – 160
Justinian, Emperor – 169

Kafa – 86
Kalikla (Karin or Erzrum) – 76, 78
Karabagh – 12, 46, 76, 180, 188, 202, 230, 243
Karadagh – 243
Karakelisse (St. Tahdee) – 243
Karang – 242
Karasou – 243
Karin (Erzerum) – 78, 84, 201
Karo (Cairo) – 110
Kars – 17, 119, 120, 150, 166, 171, 178, 181, 188, 198, 204, 218, 230, 236, 237, 239, 249, 251
Kartveli – 196
Kasravi, – 242
Katib Chelebi – 17, 44, 62, 171, 1894, 198, 258
Kayseri (Caesaria) – 13, 15, 17
Kazwīnī, al – 44, 90
Keomiurdjian, Eremia – 43, 44, 46, 62, 184, 204
Kerman – 75
Ker Porter, Sir Robert – 62, 229
Khachaturian, Ignatius – 62, 208
Khachaturian, M – 86
Khanzadian, Zadik – 62, 67, 68, 70, 251, 258
Kharbert or Kharput – 239
Khawrazm (Oxiana) – 75, 86
Khazar – 55,75, 84
Khlat – 78
Kho(u)i or Khoy – 76, 78, 84, 98, 171, 178,
Khorasan – 75, 148
Khorenatzi, Movses – 12, 200, 201
Khorsa (Kars) – 19, 120, 150, 166, 236
Kiepert, Heinrich – 62, 239, 246
Kircheri, Atanasi – 62, 176, 215
Koehler, John David – 62, 190, 192
Korykos – 96
Kozan – 98
Kura – 54, 76, 78, 155
Kurdistan – 17, 55, 56, 171, 218, 239, 244

La Hey – 204
Laiazo (Ayas) – 96
Lajan al – 76
Lake Van – 54, 56, 78, 84, 94, 119, 150, 152, 158, 166, 169, 172, 184, 192, 204, 207, 208, 210, 222, 236, 239
Lebanon – 156
Leiden – 188, 258
Leonardo – 110
Lapie, Pierre – 62, 230
Lesser Armenia – 17, 42, 44, 54, 55, 56, 132, 186, 201
Libya – 41, 67
Lim – 222
London – 18, 32, 33, 38, 42, 43, 45, 46, 63, 66, 67, 69, 73, 75, 76, 79, 80, 84, 88, 90, 98, 110, 112, 119, 120, 122, 124, 126, 129, 130, 132, 134, 139, 141, 142, 150, 152, 157, 158, 160, 162, 163, 165, 166, 168, 169, 171, 172, 176,178, 180,181, 182, 183, 186, 188, 190, 192, 194, 195, 196, 198, 201, 202, 204, 207,

208, 210, 211, 212, 213, 215, 217, 218, 220, 222, 224, 226, 228, 229, 232 , 235, 236, 237, 239, 241, 243, 244, 249, 251, 252, 254, 255, 258, 259
Lake Van – 54, 56, 78, 84, 94, 119, 150, 152, 158, 158, 158, 166, 169, 172, 184, 192, 194, 204, 207, 208, 210, 222, 236, 239, 239, 239
Lübeck – 112
Lychnitis – 119, 172, 192
Lydia – 17, 41
Lynch, H F B – 62, 249

Maggini,Giovanni A – 62, 165
Maggiolo, Giacomo – 61, 144
Malatia – 42,102, 118, 182
Malazkert or Manazkert – 78, 96, 152, 172, 204, 230
Mallet, Allen Manneson – 62, 181
Malte-Brun, Conrad – 62, 228, 241
Manchester – 63, 82, 137
Manistra – 98
Mappa Mundi – 43, 92, 105, 106,
Marāgha(e) – 76, 78, 98
Marand – 76, 78, 98
Marash – 171
Marinus the Tyrian – 42
Marmara Sea – 184
Marquart, J – 33, 43
Marsili, Count Lodovico – 46, 184
Masis – 54, 55, 78, 201, 207, 208
Masses – 78
Mecca – 110
Media – 54, 55, 68, 71, 119, 122, 150, 166, 169, 228, 241
Mediterranean – 43, 44, 54, 55, 61, 62, 67, 74, 75, 81, 82, 90, 92, 96, 102, 105, 106, 110, 112, 141, 142, 146, 148, 155, 171, 192, 226, 244, 258
Melitena – 118
Mercator, Gerard – 45, 46, 61, 62, 137, 150, 152, 157, 166, 168, 172
Merdin – 86
Mesopotamia – 62, 66, 71, 75, 102, 122, 165, 172, 182, 194, 210, 241
Mesrop Mashtots – 12
Metzamor – 41
Meymand – 76
Mianeh – 76, 78, 98
Middle East – 41, 75, 84, 137, 139, 140, 210, 246
Milan – 45, 70
Miller, Konrad – 84
Mingrelia – 17, 18, 55, 196
Modena – 61, 102
Moghan – 18, 98, 196, 202
Mohammed II, Sultan – 114
Moll, Hermann – 62, 195
Moltke von – 239
Montmorency – 139
Morden, Robert – 46, 62, 180
Morocco – 44, 84
Moscovy – 140
Moscow – 63, 255
Moses – 88, 183, 258
Mountains of the Moon – 74, 142
Movses Xorenaći – see Khorenatzi
Moxon – 215
Msisa – 98
Murray, John – 67, 69
München – 81
Münster, Sebastian – 42, 45, 61, 115, 132, 134, 172, 259
Mush – 98, 152, 170, 195, 237, 245
Mustafa Ibn Abdullah- 17, 44, 171
Müteferrika, Ibrahim – 44, 62, 171, 198, 258

Nakh(i)jevan – 78, 84, 119, 120, 150, 166, 178, 201, 222, 236, 246
Nashua – 78
Nassivan – 178
Nazarbekian, General – 251
Naxuana – 119, 120, 150, 166
Near Rast – 12
New Djulfa or Julfa – 183
New Holland – 186
New World – 45
Nicopolis – 42, 182
Nile – 43, 74, 75, 80, 82, 92, 110, 142,155
Nineveh – 110
Noah's Ark – 43, 44, 54, 73, 80, 81, 88, 92, 96, 100, 102, 105, 106, 110, 112 ,132 ,176, 181, 216
Norenbergia, Nürnberg – 190, 192

oikumene – 41, 67
Ortelius, Abraham – 45, 61, 62, 152, 158, 160, 162, 163, 168
Oswald, F – 62, 249
Ottoman Empire, Ottoman Turkey – 12, 17, 18, 43, 44, 46, 56, 62, 152, 158, 168, 178, 202, 204, 217, 220, 222, 224, 226, 232, 239, 243, 244
Oujan – 98
Oxford – 84, 148
Oxiana – 75, 86

Pacific Ocean – 75, 102, 137, 139, 142, 155
Palestine – 86, 156
Paradise – 43, 62, 82, 88, 102, 176, 210, 215, 216
Paris – 33, 43, 63, 96, 100, 114, 130, 144, 181, 213, 216, 218, 228, 232, 235, 251, 258, 259
Partav –Parthia – 56, 73, 106
Pegasus – 61, 156
Persepolis – 229
Persia – 12, 17, 21, 32, 41, 42, 46, 56, 61, 62, 66, 71, 73, 140, 150, 155,157, 171, 172, 178, 180, 183, 202, 210, 217, 222, 224, 228, 229, 230, 236, 239, 244
Persian Armenia – 207, 220
Persian Empire– 17, 71, 157, 172, 195, 217, 220, 224, 226
Persian Gulf –41, 55, 56, 66, 75, 95, 110, 142, 155
Petrosyan, G B – 43
Petrum, Henricum – 132
Peutinger, Konrad – 43, 61, 71
Peutinger Map – 43, 71
Phrygia – 17, 41
Piri Reis – 28
Pitt, Moses – 183, 257
Polo, Marco – 102, 105
Pomponius Mela – 61, 70
Pontos, Pontus – 41, 55, 56, 73, 94, 117, 119, 122
Portugal – 106, 141
Posidonius of Apamaeia – 42
Potter Jonathan – 61, 152
Ptolelmy – also Claudius Ptolomaeus – 41, 42, 443, 44, 45, 61, 62, 115, 120, 122, 124, 126, 129, 130, 132, 134, 152, 154, 164, 172, 182, 194

Qazwini, Zakarya al – 44, 61, 90, 155

Raif, Mahmud – 224, 226
Raugona (Bagrevand) – 43, 71
Red Sea – 80, 81, 86, 88, 90, 92, 110, 117, 122, 144
Revan (Yerevan) – 198, 224, 226
Roger II, King – 84
Roman Empire – 55, 62, 71, 163,
Rome – 43, 45, 61, 73, 90, 120, 163,
Romulus – 163
Rue, Philip de la – 62, 169
Russia – 12, 17, 18, 46, 55, 86, 90, 134, 140, 181, 188, 202, 218, 232, 235, 237, 239, 243, 244

Sabalan mount – 76, 78
Sahastan – 75
St Gayane – 229
St James Monastery – 41
St Lazarus – 43, 46, 56, 186
San Lazzaro – 33, 43, 56, 62, 217, 232, 235
Saint-Martin, M J – 33, 43
St Paul – 62, 162
St Stepanos – 222
St Thadeus – 220, 243
Salmas – 76, 78, 84, 98
Samosata – 73, 236,
San Stefano – 12
Sanson, Nicolas – 46, 62, 172, 178
Sara(b) – 78, 270
Sarmatia – 61, 134
Sassanid Empire – 17
Satala – 42, 106, 120, 182, 236
Šawi al, al-Faārsi – 148
Saxton Christopher – 46, 62
Schonebeek brothers – 186
Schott – 124
Scotland – 82
Scutar (Uskudar) – 224, 226
Scylax – 44
Sebastia – 182
Sefid Rud – 78
Seihun – 155
Semiramocerta (Van) – 201
Senex, John – 62, 207
Sevan – 119, 172, 192, 207, 208, 217, 218, 220, 239, 257
Seville – 43, 74, 81
Sèvres – 251, 252
Seyene (Aswan) – 41
Shabran – 78
Shahrazūr – 76
Sham – 90, 144
Shamakha or Shamakhiya – 76, 98
Shirakac'i or Shirakatzi – 201
Shirv(w)an, Servan – 17, 18, 56, 76, 98, 152, 172, 178, 196, 198, 211
Shushi – 12, 251
Sicily – 84
Silvan – 56, 98
Sinai Mountain – 86
Sir Darya (Seyhun) – 155
Sis – 98, 171
Sisian – 41
Sistan – 75, 106
Sivas or Svaz – 13, 15, 17
Soukry, P A – 33, 43
Spain – 42, 82, 84, 141
Sparta – 41
Speed, John – 46
Spoffort – 194
Spruner, Karl von – 62, 241
Stackhouse, Thomas – 215
Stevenson, E L – 32, 42, 259
Stonehenge – 41
Strabo – 41, 42, 61, 69, 259
Strasbourg – 122, 124, 126, 129, 130
Stuttgart – 84
Sultanieh – 98
Susa – 41
Syria – 156, 165, 181, 182, 194, 228

Tabarestan – 55, 56
Tabriz – 98, 110, 155, 171, 172, 243 ,258
Talish – 18, 56
Tanais – 74
Taprobane – 41
Tarsus or Tarsso – 96, 98, 156
Tartaria – 134, 140, 156
Tehran – 230, 243
Tauris (Tabriz) – 110, 172
Terva or Terua – 42, 119, 120, 150, 166, 172
Thospia or Thospitis (Van) – 42, 169, 172
Thule – 41, 82
Tiflis – 76, 78, 98
Tigran the Great – 12
Tigranakert or Tigranocerta – 42, 43, 56, 71, 98, 119, 120, 150, 166, 172

Tigris – 17, 44, 56, 73, 94, 96, 100, 102, 106, 110, 142, 155, 156, 160, 176, 215
Tospi(t)a (Van) – 119
Trabizond – 198
Transcaucasia/Transcaucasus – 18
Turcomania – 18, 41, 56,, 157, 158, 172, 178, 180, 181, 195
Turkey – 12, 17, 44, 46, 54, 56, 62, 63, 140, 158, 178, 181, 183, 195, 218, 220, 224, 237, 243, 244, 251, 252, 254
Turkish Armenia – 18, 207
Turkish Empire – 56, 61, 62, 158, 168, 172, 202, 239
Tushpa or Tushpitis (Van) – 56, 119

Ubelin – 124
Ulm – 45, 115, 259
Ulubabyan, Bagrat – 243
Uluhogian, Gabriella – 46, 184, 259
United States – 252
Urartu – 12, 17, 41, 56
Urfa – 195
Urmia(h) – 78, 152, 160, 169, 171, 172, 180, 196, 202, 207, 210, 211, 215, 216, 217, 218, 220, 224, 226
Üsküdar – 62, 224, 226

Vagharshapat or Valarshapata – 201
Vannum (see Van) – 201
Van – 17, 42, 54, 56, 62, 78, 84, 94, 119, 120, 150, 152, 158, 160, 166, 169, 171, 172, 180, 184, 188, 195, 1296, 198, 207, 210, 218, 224, 244, 259
Vanandeći, Tovmas – 186
Vastauna – 71
Vatican – 63, 94, 146
Vaugondy, Robert de – 62, 210, 213, 215
Venice – 18, 33, 41, 43, 46, 61, 86, 106, 140, 141, 144, 165, 186, 208, 217, 232, 235
Vienna –61, 62, 71, 239
Viladestes, Mecia de – 61, 100
Vincke, von – 239
Vostan (Van)– 43, 71, 98, 152, 172, 218, 230

Waldseemüller, Martin – 42, 45, 115 ,122, 124
Wales – 46
Walters Gallery – 61, 155
Wardi al – 142
Washington DC – 63, 252
Weigel, C – 190, 192
Weller, Edward – 62, 183, 243, 244
West Armenia – 56, 76, 106
West Indies – 45
Whiston, William and George – 33, 43, 200, 201
Wilson, President – 33, 43, 62, 200, 201
Wiltshire – 41
Wit, Frederick de – 46, 62, 172

Yakapinar – 98
Yeraskh (r. Arax) – 201
Yerevan (Erivan, Irevan) – 18, 41, 42, 43, 46, 55, 56, 63, 86, 119, 120, 150, 166, 172, 178, 181, 183, 195, 198, 201, 207, 220, 224, 226, 229, 243, 254, 256, 257,
Yumurtalik – 98

Zanjan – 76
Zarishat – 171
Zilli, Mehmet (Evliya Chelebi) – 44
Zorats karer – 41

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՄԻՈՒՍ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ
ДРУГИЕ МОНОГРАФИ АВТОРА
LIST OF BOOKS BY ROUBEN GALICHIAN

1 - Historic Maps of Armenia. The Cartographic Heritage, IB Tauris, London & New York, 2004.

2 - Հայաստանը համաշխարհային քարտեզագրության մեջ,
Армения в мировой картографии. Printinfo, Yerevan, 2005.

3 - Countries South of the Caucasus in Medieval Maps +
Կովկասից հարավ երկրները միջնադարյան քարտեզներում – գրքույկ.
Gomidas Institute, London & Printinfo, Yerevan, 2007.

4 - The Invention of History + DVD. Gomidas Institute, London & Printinfo, Yeevan, 2009.

5 - Հորինված պատմություն, 2010. Հայերեն + ռուսերեն
Мифологизация исртории. Gomidas Institute, London & Printinfo, Yerevan, 2010.

6 - The Invention of History, Second edition - Gomidas Institute, London & Printinfo, Yerevan, 2010.

7 - Clash of Histories in the South Caucasus. Bennett & Bloom, London, 2012.

8 - Азербайджанские историко-географические фальсификации. Ключ, Москва, 2013.

9 - Armenia. A very Brief History. Author C. Walker, Edited and updated R Galichian, 2014.

10 - Historic Maps of Armenia – Abridged version, Bennett & Bloom, London, 2014.

11 - Clash of Histories in the South Caucasus (in Persian). Nashre Sales, Tehran, 1394 (2014).



Ռուբէն Գալչեան – *համառօտ կենսագրական*

Ծնուել է Թաւրիզում, ցեղասպանութիւնից ճողոպրած վանեցի գաղթականների ընտանիքում, որոնք Թաւրիզ էին հասել Երեւանի, Թիֆլիսի և Փարիզի ճանապարհով: Թեհրանում դպրոցն աւարտելուց յետոյ նա կրթաթոշակ է ստացել սովորելու Բրիտանիայի Բիրմինգհեմ քաղաքի Աստոն համալսարանում:
Մանկուց նա յետաքրքրուել է լուսանկարչութեամբ ու քարտէզագրութեամբ և 1981 թուականին Լոնդոն տեղափոխուելով սկսել է մօտից հետազօտել հնագոյն քարտէզներ Բրիտանական գրադարանում և եւրոպական այլ կենտրոններում:
Նրա առաջին աշխատութիւնն է «Հայաստանի պատմական քարտէզներ» անգլերէն հատորը, որի հայերէն և ռուսերէն տարբերակի առաջին հրատարակութիւնը լոյս տեսաւ 2005 թ.: Նրա միւս աշխատութիւնը, «Կովկասից հարաւ երկրները միջնադարեան քարտէզագրութեան մէջ» լոյս տեսաւ 2007 թ., որին, 2009-ին յաջորդեց «Յօրինուած պատմութիւն» հատորը, նուիրուած Ադրբեջանական պատմական կեղծիքների յօրինումներին: Նրա վերջին գիտական աշխատութիւնն է «Ադրբեջանական պատմա-մշակութային կեղծարարութիւններ» հատորի ռուսերէնով և անգլերէնով հրատարակուած տարբերակներն են:
Հայաստանի քարտէզագրութեանը մատուցած ծառայութիւնների համար 2008 թ. ՀՀ Գիտութիւնների ազգային ակադեմիան նրան շնորհել է Ակադեմիայի Պատուաւոր դոկտորի կոչում:

РУБЕН ГАЛЧЯН. *Краткая биография*

Родился в Тебризе, в семье спасшихся от геноцида ванских беженцев и добравшихся до Тебриза дорогами Армении, Грузии и Франции. После окончания школы в Тегеране, получил стипендию для продолжения учебы в унивеситете Астон в Бирмингеме, где получил инженерное образование.
С детства интересуясь географией и картографией, он в 1981 году переехав в Лондон, начал изучать богатое картографическое наследие в библиотеках Великобритании и других стран Европы.
В 2004 г. вышло в свет его первое исследование на английском языке “Исторические карты Армении”, где собраны находящиеся в разных библиотеках и музеях мира карты, на которых начиная с 6-го века и до наших дней присутствует Армения. Вторая его книга “Армения в мировой картографии” издана в 2005 г. в Ереване. Это переработанный вариант первой работы на армянском и русском языках. Следующее исследование “Страны южнее Кавказа на средневековых картах. Армения, Грузия и Азербайджан” вышла в свет в 2007 г. на английском и армянском языках. В 2009 г. на английском издана книга “Мифологизация истории. Азербийджан, Армения, вымыслы и факты”. Таже книга издана на армянском и русском языках в 2010 году в Ереване.В ноябре 2008 г. Рубен Галчян получил звание Почетного доктора в НАН РА.

Rouben Galichian. *A Short Biogrpahy*

Rouben Galichian was born in Tabriz, Iran, to a family of immigrant Armenians who had fled Van in 1915 to escape the Genocide, arriving in Iran via Armenia, Georgia and France. After attending school in Tehran, Rouben received a scholarship to study in the UK and graduated with a degree in Engineering from the University of Aston, Birmingham in 1963.
Rouben’s interest in geography and cartography started early in life, but he began seriously studying this subject since the 1970s. In 1981, he moved to London with his family, where he had access to a huge variety of old maps and other cartographic material. His first book entitled “Historic Maps of Armenia: The Cartographic Heritage (I. B. Tauris, 2004) contained a collection of world maps and maps of Armenia over a period of 2600 years, as seen by various mapmakers. His next book, “Countries South of the Caucasus in Medieval Maps: Armenia, Georgia and Azerbaijan” (Gomidas Institute, London, 2007), provides basic historical-geographical information of this region for readers in the West. This was followed by “The Invention of History: Azerbaijan, Armenia, and the Showcasing of Imaginations” (Gomidas Institute-London April 2009), documents Nagorno-Karabagh’s the native pedigree and culture through the centuries. The book was translated into Armenian and Russian and published in Armenia in 2010. The second edition of the English was published in Armenia in 2010. His most recent book “Clash of Histories in the South Caucasus. Redrawing the Maps of Azerbaijan, Armenia and Iran” (Bennett & Bloom, 2012) exposes Azerbaijan’s historic and cultural misrepresentations, presenting the truth revealed through various documents.
For his services to Armenian historical cartography, Rouben was awarded an Honorary Doctorate by the National Academy of Sciences of Armenia in November of 2008.



Robert de Vaugondy “Old Monarchies” 1779, Paris

ISBN